10.12.'01.

From the Library of

Professor William Henry Green

Bequeathed by him to

the Library of

Princeton Theological Seminary

PJJ
.B41
R—

CHOTAM TOCHNIT

(*Hebraeische Synonymik*)

VON

ABRAHAM BEDARSCHI

Abraham ben Isaac Bedersi

AUS BEZIERS.

(XIII. Jahrh.)

LIBRARY OF PRINCE
* JUN 6 1901
THEOLOGICAL SEMIN

NACH DER EINZIGEN, LEYDENER HANDSCHRIFT,

NEBST ANHANGE:

Chereb Hammithappechet

GEDICHT VOM VERFASSER,

AUS DER H. S. ALMANZI'S, MITGETHEILT, PUNKTIRT UND ERKLAERT VON

Prof. S. D. LUZZATTO;

BRIEFE UND NOCH ANDERE UNEDIRTE GEDICHTE, VOM VERFASSER;

Gedicht auf den Verfasser von JAKOB GORNI,

MITGETHEILT VON **Dr. M. STEINSCHNEIDER;**

KRITISCHE UND ERLÄUTERNDE ANMERKUNGEN ZU CHOTAM TOCHNIT VON **Dr. J. H. DÜNNER,**

ZUM ERSTEN MALE HERAUSGEGEBEN UND MIT EINLEITUNG, INDICIBUS, QUELLENNACHWEIS UND VERSCHIEDENEN ANMERKUNGEN VERSEHEN

VON

G. I. POLAK.

Amsterdam,

Druck und Verlag von I. LEVISSON firma D. PROOPS Jz.

1865.

Schreiben des Herrn Dr. J. H. Dünner.

Sr. Wohlgeboren dem Herrn G. Polak *hierselbst.*

Geehrter Herr!

Empfangen Sie hiermit meinen zweifachen Dank und die Versicherung meiner innigsten Achtung: ersteren für die Güte und Zuvorkommenheit, mit welcher Sie mir die einzelnen Druckbogen des חותם תכנית zukommen liessen, dann für die für mich ehrenhafte Aufforderung, meine Ansicht über die Conjecturen und Emendationen, die Sie theils selbst, theils mit Freunden gemacht und vorgeschlagen haben, Ihnen mitzutheilen; letztere wegen der die selbstlose wissenschaftliche Forschung charakterisirenden Bescheidenheit, mit welcher Sie meine mündlichen Einwendungen und Ausstellungen angenommen haben. Mit wahrem Vergnügen komme ich daher Ihrem bei einer späteren Gelegenheit geäusserten Wunsche nach. Sie erhalten hiermit eine Anzahl Bemerkungen von texteskritischem und erläuterndem Inhalte, die ich beim nochmaligen Durchgehen des gedachten Werkes gemacht habe. Sie werden darin viele von denjenigen finden, die Ihnen durch meine mündlichen Mittheilungen bereits bekannt sind, und welche ich nur auf Ihren ausdrücklichen Wunsch hier nochmals mittheile.

Was die texteskritischen Bemerkungen betrifft, so zweifle ich nicht, dass die für Sie neuen sich nicht weniger, als die Ihnen bekannten, Ihres Beifalles erfreuen werden. Freilich habe ich, wenn ich hierin etwas zur richtigen Textesherstellung beigetragen habe, dem Umstande, dass Sie mir die Gelegenheit verschafften, die Bogen mit dem Manuscript vergleichen zu können, viel zu verdanken. Ferner hoffe ich, dass Sie, mit sehr wenigen Ausnahmen, auch mit den erläuternden Bemerkungen einverstanden sein werden. Ich gebe mich aber dieser Hoffnung

nicht hin hinsichtlich meiner in denselben vorkommenden Beurtheilung der schriftstellerischen Eigenschaften des Verfassers. Was mich betrifft, so kann es sein, dass ich den Tadel in gelinderen Ausdrücken hätte geben können und sollen; aber ich bin vollkommen überzeugt, dass der Tadel ein wohlverdienter ist. Beim besten Willen konnte es mir nicht gelingen, mich für Bedarschi allein darum zu begeistern, weil er in der spanischen und provencalischen Epoche gelebt hat, auf die wir mit Stolz und Bewunderung blicken. Je sorgfältiger ich das gedachte literarische Product betrachtete, desto unmöglicher wurde es mir, mich mit Ihrem Begriffe von seiner allseitigen Gelehrsamkeit und den grossen schriftstellerischen Vorzügen zu befreunden; am wenigsten aber konnte ich Ihre Bewunderung seiner Tiefe theilen. Natürlich will ich hiermit über den eigentlichen Werth des Buches, die synonymische Bedeutung, kein Urtheil gefällt haben. — Es liegt durchaus nicht in meiner Absicht, dem Urtheil bewährter Fachmänner vorzugreifen. Uebrigens, und dies sei beiläufig bemerkt, wie verschieden das Urtheil dieser Männer rücksichtlich des positiven Werthes der synonymischen Leistungen Bedarschi's ausfallen möge, so wird חותם הכנית immer einen würdigen Platz unter den hebräisch literarischen Producten jener so fruchtbaren Zeit einnehmen. Und zwar verdient es diesen Ehrenplatz nicht nur wegen der darin befindlichen wehrtvollen literar-historischen Elemente, in welchen die geistige Bewegung und die wissenschaftliche Richtung jener Zeit sich so treu abspiegeln, sondern auch wegen der Reinheit der Sprache und der bewunderungswürdigen Fertigkeit, grammatische und philosophische Gedanken, selbst wenn dieselben schlecht hebräischen Uebersetzungen entnommen sind, in einem so gefälligen Hebräisch mitzutheilen. Was dessen Wehrt aber am meisten erhöht, ist der sehr wichtige Umstand, dass wir es hier mit einem der ersten, vielleicht dem ersten Versuche einer hebräischen Synonymik zu thun haben. Man muss sich aber, um nun zur Hauptsache zurückzukehren, in Acht nehmen, von dem historischen

und relativen literarischen Werthe des Buches so ohne weiteres auf des Verfassers bedeutende Gelehrsamkeit und grosse schriftstellerische Vorzüge schliessen zu wollen. Wenn man den Charakter dieses Werkes, dessen Gedankengang, die darin gelegentlich mitgetheilten exegetischen und religionsphilosophischen Bemerkungen genau betrachtet, so muss man zu dem Schlusse kommen, dass Bedarschi nichts weniger, als ein bedeutender Denker und Gelehrter war; es ermangelte ihm, um ersteres zu sein, an der ersten und Grundbedingung des tiefen uud präcisen Denkens, der Einheit, und, um letzteres zu sein, an der nöthigen Geduld und Ausdauer; der oberflächliche Ueberblick genügte ihm, der augenblickliche Einfall befriedigte ihn. Daher die öftern wunderlichen exegetischen Bemerkungen, die er unbedingt hätte fallen lassen, wenn er die betreffenden Stellen in ihrem Zusammenhang betrachtet hätte; daher auch die nicht gut angebrachten philosophischen und relgionsphilosophischen Erklärungen; daher endlich die unverzeihliche Nachlässigkeit beim Anführen von Belegstellen.

Aber ja, höre ich Sie in Bezug des letzteren Vorwurfes einwenden, aber daran hat nicht der Verfasser, sondern der Abschreiber Schuld. Wir werden sogleich sehen, dass man wenigstens in einer Beziehung dem Abschreiber gewiss Unrecht thut, wenn man die Schuld auf seine Rechnung setzt. Ihrer Ansicht zufolge sollen manche überflüssige und daher nichtssagende Citate ihren Grund in der Gelehrsamkeitsauskramung des Abschreibers haben. Der Abschreiber hat aber schwerlich diese Untugend besessen, und zwar aus dem einfachen Grunde, weil, wie aus den unten näher nach zu weisenden, von ihm begangenen Fehlern unzweideutig hervorgeht, er kein Gelehrter war, noch derartigen Anspruch machte. Gesetzt aber, derselbe wäre mehr, als ein blos bezahlter Copist, dabei aber auch sehr nachlässig gewesen; wir hätten auch dann gegenüber der unzweifelhaften schriftstellerischen und Denknachlässigkeit des Verfassers kein Recht, in dem gedachten Falle die Schuld mehr auf jenen, als diesen zu schieben.

Auch kann ich mich nicht mit Ihrer Ansicht vereinigen, dass, wenn sich hier und da Citate aus der täglichen Gebetordnung finden, der Verfasser dieselben als solche gegeben hätte. Ich halte dafür, dass Bedarschi augenblicklich biblische Belege zu geben glaubte. Denn erstens finde ich diese Erscheinung ganz in der ihm eigenthümlichen Nachlässigkeit begründet; dann finden sich Beispiele, dass er da, wo er mit Absicht Parallelstellen aus der Gebetordnung anführt, durch entsprechende Ausdrücke die Charakterverschiedenheit dieser Citate andeutet (Vgl. S. 171. II. כאשר יסד המחבר המעורר ישנים והמקיץ נרדמים und S. 201. I. וכן מה שנהגו לאמר ישתבח שמך לעד).

Sie werden mir erlauben, hier auf einen Punkt zurück zu kommen, den wir zwar bereits mündlich besprochen, aber nicht zum endlichen Abschluss gebracht haben, und welcher mit dem eben Besprochenen in gewisser Beziehung in Zusammenhang steht; ich meine nämlich die Frage: ob das gedachte Manuscript eine directe Abschrift von dem Autographon sei? Sie hielten dies für wahrscheinlich; ich hingegen glaubte, auf Grund der unverkennbaren Werthesverschiedenheit der in demselben befindlichen, unzweifelhaft von einer spätern Hand herrührenden, wirklichen und vermeintlichen Verbesserungen, dies bezweifeln und viel mehr annehmen zu müssen, dass wir es hier mit einer dritten, mittelbaren Abschrift zu thun hätten. Ich war nur hierüber in Zweifel, ob dieselbe die von der correcteren Hand sei und die darin vorhandenen Fehler von der directen Abschrift herrühren, oder nicht. Zwar liess sich nicht gut annehmen, dass der erste Abschreiber, der das Autographon vor sich hatte, sich mehr Fehler, als der mittelbare, hätte zu Schulden kommen lassen; und sprach ausserdem der Umstand, dass ein genauer und sachkundiger Abschreiber nicht allein die ursprünglichen Fehler zu verbessern, sondern auch die später hinzugekommenen auszumerzen gesucht hätte, für die Wahrscheinlichkeit, dass die vorhandene dritte von der unkundigen Hand herrühre. Anderseits aber waren auch die relativ sorgfältigeren Emendatio-

nen und Interpolationen grösstentheils so verfehlt, dass es mir sehr gewagt schien, ohne bessere Gründe hierüber etwas Sicheres zu behaupten. Ich war daher nicht wenig erfreut, als ich im Laufe der ferneren Untersuchung auf zwei Stellen gestossen bin, die meine Vermuthungen vollkommen bestätigen; es sind dies die S. 132. I. 3 — 5 v. u. vorkommenden, ganz ausser allem Zusammenhange stehenden Worte: מראש השער קיים כל מה שכתוב בפנים עד וחסיר הפך רע und die S. 140 I. 9. ebenfalls unerklärlichen: כמו שכתוב בתוך הספר. Ueber die Bedeutung dieser Bemerkungen kann man nicht lange in Zweifel sein, wenn man den Charakter des betreffenden ganzen Artikels genau betrachtet. Einem aufmerksamen Beobachter war die da vorkommende aussergewöhnliche Abschweifung aufgefallen. Derselbe verglich daher das betreffende Manuscript mit dem Autographon, das mit eigenhändigen Randbemerkungen des Verfassers versehen war, und mit demselben in der Hand bezeichnete er dann an den betreffenden Stellen des gedachten Manuscripts vermittelst entsprechenden Randglossen das, was zum Texte gehörte, und das, was ursprünglich als eine spätere Randbemerkung vom Verfasser hinzugefügt, von dem betreffenden Abschreiber aber mit in den Text aufgenommen worden. Die oben erwähnten zwei Bemerkungen, wie das הגהה מן המחבר S. 2. I. 6. v. u. rühren von dem gedachten Collationirenden als orientirende Randbemerkungen her. Der Abschreiber unseres Munuscripts aber, von inniger Geistesverwandtschaft mit dem ersten Abschreiber, folgte auch hierin den Fussstapfen desselben, dass er die späteren Randglossen in den Text aufnahm. Es folgt also hieraus, dass unser Manuscript, trotz der Zierlichkeit und der sorgfältigen Reinlichkeit der Schrift, aus dritter und zwar ungeschickter Hand kommt.

Zum Schlusse noch Folgendes. In der hierbeiliegenden ersten Anmerkung zu S. 2. I finden sich zur Erklärung der daselbst vorkommenden dunklen Stelle zwei Vorschläge, von denen die letztere als die wahrscheinlichere gegeben ist. Ich habe später öfter die Gelegenheit gehabt, mich zu überzeugen, dass Bedarschi

die Worte: זה לבד in der Bedeutung: „ausser diesen gibt es noch" gebraucht, wodurch die gedachte wahrscheinlichere Erklärung zur Gewissheit erhoben wird. Wenn ich dessen ungeachtet nun Ihnen auch den ersten Vorschlag mittheile, so geschieht es darum, weil mancher gute Hebräer, dem ich gelegentlich beide mittheilte, den ersten vorzog.

In der zweiten Anmerkung zur selben Seite finden Sie die Lösung des scheinbaren Widerspruches, auf den, wie Sie mir sagten, einer der ersten Kritiker unserer Zeit Sie aufmerksam gemacht habe.

Die Vermuthungen in den Anmerkungen zu S. 14 Anm; S. 22. II. 25; S. 63. I. 7; S. 68. I. 5. finde ich selbst sehr gewagt; sie sind aber in Ermangelung von besseren doch nicht ganz zu verwerfen.

Meine in der Anmerkung zu S. 137. I. so ohne weiteres ausgesprochene Behauptung, dass Bedarschi unter רבינו יעקב schlechtweg ר"ת meint, finde ich eben in dem Umstande begründet, dass er es unterlässt, denselben näher zu bezeichnen, was gewiss nicht der Fall wäre, wenn er einen ר' יעקב von minderer Berühmtheit gemeint hätte.

Mit Hochachtung Ihr

Amsterdam, u. s. w.

Ijar 5625.

Dr. J. H. DÜNNER.

Kritische und erläuternde Anmerkungen.

Seite 2. Spalte I. Zeile 6 von unten: — הגהה מן המחבר ז"ל תקראי לי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי. Diese Stelle ist dunkel. Nach dem vorliegenden Texte zu schliessen, enthält dieselbe nichts anders, als die in der Ueberschrift angekündigte, nachträgliche Bemerkung des Verfassers. In diesem Falle wäre es zweifelhaft, welche von beiden Erklärungen derselbe für die richtige hält, die nämlich, dass unter אינו מושל על אשתו, בעל zu verstehen sei, oder die erst nun folgende. Die Worte: אינו כי אם להסיר und ferner ועל זה השיעור sprechen für letzteres; die Stellung des זה לבד הדיבור הנכון aber und das darauffolgende כי, wenn dies die begründende Partikel ist, für ersteres. In beiden Fällen aber ist der Sinn nicht recht klar. Denn in letzterem haben wir wohl die Behauptung, aber nicht die Begründung; in ersterem vermissen wir nicht nur die Begründung, sondern wir erhalten an deren Stelle geradezu eine andere Erklärung. Zum Theil liesse sich allerdings diese Schwierigkeit beseitigen, wenn man (Z. 5.) für כי אמרו רק, כי אם läse. u. s. w. wäre dann nicht so sehr eine Begründung, als vielmehr eine nähere Erklärung des allgemeinen זה לבד הדבור הנכון und der Sinn: die gedachte Stelle sagt nicht einfach (אינו רק) dasselbe, was והסירותי את שם הבעלים u. s. w. Allein der Schluss: ועל זה השיעור u. s. w. zeugt deutlich, dass die Absicht des Vorhergehenden durchaus nicht sein kann, die Auffassung des בעלי hier als שם הבעל zurückzuweisen. Möglich, dass die nachträgliche Randbemerkung nur in den vier Worten: זה לבד הדבור הנכון besteht (vgl. die Anm. zu S. 26. II. 3.), das Folgende aber ursprünglich im Text als eine andere, vom Verfasser objektiv citirte Erklärung gestanden habe. Der Verfasser, der später über diesen Gegenstand nachgedacht und seine Erklärung als die wahrscheinlichere gefunden, theilte diese Ueberzeugung in einer Randglosse am Fusse seiner Erklärung mit, die aber von einem Abschreiber (wahrscheinlich nicht von demselben, von dem die anderen vermeint-

lichen Verbesserungen herrühren) richtig und vorsichtig in den Text eingerückt worden ist. Es wäre demnach nur das כי nach הדיבור הנכון in יש zu änderen. Wahrscheinlicher aber, dass זה Subject und Prädicat in sich vereinigt und לבד, in der Bedeutung: ausser, mit הדבור הנכון einen besondern Satz bildet, und der Sinn: ausser der erwähnten, gibt es noch eine andere, richtige Erklärung, dass (כי) u. s. w.

Id. I. *von unten.* — ויהיה איש קבוץ לרבים — וכענין הזה לאחד איש„ .גדעון בן יואש איש ישראל abhängig von einem Stamm- oder Völkernamen hat eine Collectivbedeutung; — doch dies nicht immer; zuweilen behält es auch in diesem Falle seine ursprüngliche Singularbedeutung bei, wie „.גדעון בן יואש איש ישראל Natürlich schliesst dies nicht aus, dass איש auch, wie oben auseinander gesetzt, eine bevorzugte Persönlichkeit bezeichnen kann.

S. 3. I. 2. Für אנושים zu lesen ראשים mit חולם. Die Abwesenheit des letzteren, wodurch ראשים und ראשים sich äusserlich nicht unterscheiden, war wohl Veranlassung zu der Conjectur: אנושים

Id. Z. *15.* Wohl anstatt רצונו לומר, וריבויו לומר zu lesen.

S. 6. I. 9. Zu lesen ובאמת עברי המלך הם עברי בנו המלך תחתיו

Id. Z. *18.* על כן אמר אחר הנאמר הזה. Der Sinn: In Uebereinstimmung mit der hierortigen Bezeichnung des Benehmens Rechabeams u. s. w. Obgleich אחר in dieser Bedeutung schwerlich gebraucht wird, und die vorhergehenden irrthümlichen Verwechslungen deutlich zeugen, dass die Ordnung der betreffenden Stellen dem Verfasser nicht gegenwärtig war, so beabsichtigt er doch in dem Gedachten nichts anders, als das Erwähnte. Wenn nun das Recht der Texteskritik sich auch auf die unzweifelhaft vom Verfasser selbst herrührenden Ungenauigkeiten erstreckt, so wird hier an die Stelle von אחר nicht קודם sondern לפי זה zu lesen sein. Jedenfalls aber rühren die gedachten Ungenauigkeiten vom Verfasser selbst her, und kann der Abschreiber hierfür nicht verantwortlich gemacht werden.

S. 10. I. 5. גם לרעה, וישנא (?) שכל אלה. Durch die Auslassung des Buchstaben ר und das Verrenken des ו und ש ist

das Citat (משלי יי"ד כ') גם לרעהו ישנא רש (auch S. 12. I. 10. und zwar richtig, angeführt) auf diese Weise verstümmelt worden. כל אלה u. s. w. bildet natürlich einen besondern Satz.

Id. Z. 4. von unten. Die Conjectur הענין erklärt nichts. Wohl ist על דבר zu lesen; vgl. id. I. 11 ff II. 4. von unten S. 11. II. 2. von unten.

S. 12. I. 20. כל אלה המקראות—שינהגהו טבעו כן לשנאו. Beim ersten Blick scheint der Text hier vielfach, nicht nur einzelne Worte, sondern auch die Construction corrumpirt zu sein. Denn dem Zusammenhange gemäss will der Verfasser augenscheinlich Folgendes sagen: Dass nun שנאה eine veranlasste, begründete Feindschaft bezeichnet, geht direct (בם הוכחנו, wie für בה oder פה הכרחנו zu lesen ist) aus den angeführten Belegen hervor; dass aber איבה die instinktmässige Feindschaft, Antipathie bedeutet, folgt nur indirect (וזה מוכרח), daraus nämlich, dass sich nirgends, wo ein feindschaftliches Verhältniss durch איבה ausgedrückt wird, ein veranlassender Grund desselben finden lässt. Der Text wäre demnach ungefähr so her zu stellen: כל אלה המקראות שהביאונום, בם (פה nicht) הוכחנו (הכרחנו nicht) להיות שנאה (שנאתם nicht) על דבר גורם וכוי אבל להיות איבה טבעית או בחפץ וברצון וכוי זה מוכרח שלא מצאנו במקרא לשון איבה נופל על דבר הגורם איבה. ועל כן גזרנו עליה—טבעו כן לשנאו wäre dann als eine nichtssagende Interpolation zu streichen. Und doch ist es wahrscheinlich, dass der Vorwurf der Nachlässigkeit nur rücksichtlich der gedachten einzelnen Worte den Abschreiber mit Recht trifft. Die nichts weniger, als logische Wendung aber אבל האיבה היא הטבעית—וזה מוכרח ולא מצאנו — ועל כן גזרנו scheint, nach der eigenthümlichen Darstellungsweise, oder, wenn man will, Denkweise des Verfassers (vgl. die Anm. zu S. 13. I. 16. und id. Z. 8 ff. von unten) zu schliessen, das Product desselben zu sein. Die Construction verräth Mangel an Gedankeneinheit.

Id. Z. 3. von unten. לפי שאנחנו לא גזרנו על איבה u. s. w. Entweder ist לא zu streichen oder (Z. 1. von unten) anstatt אלא שאין ההיזק, שיהיה zu lesen. Denn der Sinn ist doch wohl:

Wir haben von איבה nicht behauptet, dass es eine Feindschaft ohne Veranlassung überhaupt, sonderen dass es eine unbegründete und daher nicht nothwendige bezeichnet.

Unser Verfasser scheint aber vergessen zu haben, dass er erst (id. Z. 23. und S. 10. I. 15.) איבה als eine טבעית, instinktmässige, also als eine ohne alle Veranlassung bezeichnet hat.

S. 13. I. 9. על כן אני אומר כי לא תמצא איבה שתהיה על דבר שיוּק האדם עמיתו כדי שיתחייב להיות אויבו. Wohl eine orientirende Wiederholung der bereits oben (vgl. vorige Anm.) als einer schon früher implicite gegebenen erwähnten Erklärung. War aber dies nöthig ? Unmittelbar vorher heisst es ja: ועל מה זה שנאו בשמעו דברי הנשים ומה היוק הגיעו וכו' und (12. II. 6. v. u.) im Eingange der betreffenden Beseitigung: אך לא היתה מפני דבר שהזיק דויד לשאול שיכריחהו להיות אויבו ומה פשע דויד וכו'.

Id. Z. 11. ואם תשאל עוד ואיבתי את אויביך אשר החפץ בו על דבר שהם אויביך u. s. w. Also auch die Feindschaft, die zwar ohne directe persönliche Veranlassung, wenn sie nur begründet und nothwendig ist, soll איבה nicht bezeichnen. Wie steht aber dies in Einklang mit der wiederholten näheren Bestimmung שאיננה באה מאיש לאיש-שיהיה היוק גורם האיבה ומכריחה (S.12.I.3.v.u.) und שהזיק דויד לשאול שיכריחהו להיות אויבו (id. II. 6. v. u.) und unmittelbar vor על דבר שיזיק האדם (Z. 10 ff) ואם תשאל עוד עמיתו כדי שיתחייב להיות אויבו, wo Nachdruck auf den persönlichen Charakter der Veranlassung gelegt wird ? In der That ist es nicht ersichtlich, warum der Verfasser nicht diesen thatsächlichen Unterschied zur Beseitigung der gedachten Schwierigkeit benutzt, und ist dies um so auffallender, als bei seiner synonymischen Begründung das Wort selbst (die Etymologie) gar nicht und nur die Zufälligkeit des Zusammenhanges berücksichtigt wird.

Id. Z. 16. ונגזר גם עתה כי כללנו אמת לבל תמצא איבה שהיא על דבר u. s. w. Hier מכריח zu ergänzen; denn wohl ist unter כללנו nicht die erste algemeine, sondern die eben so weitschweifig besprochene Erklärung zu verstehen, wie aus dem Zusammenhang im Allgemeinen, und besonders aus (id. Z. 31) והאיבה ההיא איננה על דבר מכריח hervorgeht.

Die nun folgende nähere Auseinandersetzung der bekannten Erklärung sagt augenscheinlich: Das איבה, sobald es ein feindschaftliches Verhältniss zwischen Menschen ausdrückt, zugleich das Nichtvorhandensein der absoluten Nothwendigkeit, während es im Gegentheil bei Gott gerade die absolute Berechtigung bezeichnet. Also im Worte selbst liegt weder das Eine noch das Andere; nur der Zusammenhang gibt demselben jedesmal die besondere Bedeutung. Folgt aber nicht daraus, das איבה Feindschaft überhaupt und nichts weiter bezeichnet? Wozu nun das Festklammern an die einmal aufgestellte Behauptung? Und dann, ist es nicht höchst unbegreiflich, dass der Verfasser noch immer meint, die erste Erklärung vor sich zu haben, während von derselben durch die dreifache Veränderung höchstens ein Paar Worte (על דבר) übrig sind? Zuerst wird איבה erklärt als eine instinktmässige, also eine Feindschaft ohne Veranlassung, dann als eine zwar veranlasste, aber nicht begründete und nothwendige, endlich als eine nicht absolut nothwendige. Und diese sich ausschliessenden Bestimmungen sollen ein und dasselbe sagen! Noch mehr. Die so weitläufig auseinander gesetzte letzte Erklärung läuft doch zuletzt darauf hinaus, dass איבה in einem gewissen Falle ausnahmsweise in entgegengesetzter Bedeutung vorkommt. Warum dies geschieht, wird nicht erklärt, sondern nachgewiesen, dass es so ist. Wozu aber dieser weitläufige und dabei gezwungene Nachweis? Wenn er überhaupt nöthig wäre, so hätte er in der Frage, wo nachgewiesen werden soll, dass איבה auch die Bezeichnung der begründeten, nothwendigen Feindschaft haben kann, Sinn. Der Verfasser aber scheint in allem Ernst zu meinen, dass er mit diesem Nachweis etwas Neues, den erhobenen Einwand Beseitigendes sagt. Will man nicht Zerfahrenheit als Grund dieser Erscheinung annehmen, so ist dieser Mangel an Einheit und präciser Fassung nur dann erklärlich, wenn man annimmt, dass wir es hier mit dem ersten Versuch der Gedankenordnung und nicht mit dem reiflich durchdachten und ausgearbeiteten Producte des Schriftstellers zu thun haben.

Id. Z. 8 ff. von unten. ויש דרך באיבה שאיננה בשנאה (nicht בשנגה) u. s. w. Obgleich bereits oben (S. 10. I. 13) erwähnt, würde es hier, selbstständig hervortretend, dem leichteren Verständniss der folgenden Citate sehr förderlich sein. Aber, warum nicht die mindeste äusserliche Andeutung, dass es hier nur eine Wiederholung ist? In dem folgenden Artikel z. B. wird so oft von den die Wiederholung andeutenden Wendungen Gebrauch gemacht (vgl. die Anm. zu S. 16. I. 11.). Und dann, wie passt zu der besonderen Vorsicht, die eine solche Wiederholung voraussetzt, die zwar wieder anders gemeinte, aber falsch ausgedrückte Bezeichnung des איבה als einer Feindschaft ohne Veranlassung (מבלי גורם)? Die Hinzufügung des einzigen Wörtchens המכריח hätte all und jedes Missverständniss unmöglich gemacht. Ein neuer Beweis für die Wahrscheinlichkeit der am Ende der vorhergehenden Anm. ausgesprochenen Vermuthung.

S. 14. Anm. גם ז״ל מת ר״ל עד עולם. Es scheint dies sich auf die Textworte: (id. I. 2. von unten) והמשטמה ההיא היתה עד עולם zu beziehen und von der Hand eines subtilen Glossators oder vom Verfasser selbst (ז״ל scheint dies sagen zu wollen) herzurühren, der das עד עולם zu unbestimmt gefunden und daher es in der Randglosse mit מת näher erklärte. Es hätte demnach ursprünglich so gelautet: עד עולם ר״ל מת, wäre aber später von einem nachlässigen Abschreiber versetzt worden.

S. 15. I. 19. (?) הוא פועל לאשר התואר. Muss heissen הוא פועל לא שם im Gegensatze zu דוד, das auch als Werbalsubstantiv vorkommt; vgl. id. II. 14. פעמים תמצא דוד שענינו חשק (nicht חושק) und id. 17. לפי שהוא פועל ולא שם התואר ist zu streichen. Die Corruptel לאשר hat wahrscheinlich zu der natürlich nichtssagenden Conjectur התואר Anlass gegeben.

S. 16. I. 11. כי אוהב כולל חשוק, וחושק u. s. w. Das Komma nach חשוק zu streichen. Denn eben die durch diese zwei Worte ausgedrückte Bezeichnung ist eben das, was אוהב und דוד gemeinsam ist.

Auch der Gedankengang dieses Artikels verräth, dass der Verfasser seinen Gegenstand nicht ganz beherrschte, wenn auch nicht in dem Grade, wie im vorhergehenden. Wozu die vorbereitenden onvollkommenen Erörterungen zu der eben gegebenen Erklärung, da doch Alles nachher ausführlich behandelt wird? Wozu die öfteren, wenn auch deutlicheren, als im vorigen Artikel, Wiederholungen? נשוב לכוונת הענין (Id. II. 20) כעתה נבאר מה שאמרנו (Id. 3 v. u.) נשוב בכוונתינו (S. 17. I. 8. v. u.) שלא מצאנו ענין דוד כי אם בחושק (S. 18. I. 11 ff.) Eine genau durchdachte Arbeit kann auch bei einem schwierigeren und verwickelteren Thema solche Hülfsmittel entbehren.

S. 17. II. 1. כלומר גבי (בני?) נביאיך. Es ist גבי zu streichen, doch ohne hierfür בני zu lesen. Der nicht ganz aufmerksame Abschreiber merkte erst, nachdem er den dritten Buchstaben des folgenden נביאיך geschrieben, dass er, durch die Aehnlichkeit dieser Buchstaben irregeleitet, נ mit ג verwechselt hatte und verbesserte nach gewohnter Weise diesen Fehler damit, dass er gedachtes Wort von Neuem zu schreiben begann, jedoch hier mit Vernachlässigung der sonst im Ms. anstatt des Streichens über dem Schreibefehler angebrachten Zeichen. Aehnliche Fehler sind im Ms. nicht selten; besonders ist (251. II. 8.) חברת ברת (dieses fälschlich für חברך) diese irrthumliche Wiederholung des Irrthums zu vergleichen.

S. 19. II. 3. וחושק אינו כי אם בחשוק u. s. w. Für וחושק ist ודוד zu lesen.

S. 20. I. 3. von unten. Nach וצובר ist מבואר zu lesen; vgl. S. 22. I. 12.

S. 21. I. 6. v. u. כונס אינו נופל בבהמה. Auffallend bei unserem Verfasser, der so oft talmudischen Sprachgebrauch zu Hülfe ruft, dass er hier diese Behauptung aufstellt.

S. 22. I. 26. כל זה הוכחנו והכרחנו מכח המקראות u. s. w. יאוסף ענינו—ואין אוסף אוהו הביתה. Wie? ist dieser spezielle Gebrauch des אוסף und קובץ nicht ebenfalls durch Belege nachgewiesen worden (vgl. S. 21. II. 16 ff)? Warum erst nachträglich constatirt?

Id. II. 25. ? יבא על דרך אמת, oder ist es vielleicht eine versetzte Ergänzung des (id. Z. 23) החלוף והעברה מן העולם, wodann anstatt ובא, והביאה zu lesen wäre?

S. 25, II. 23. הדבר הוא אמת והשמע הוא שקר השמע השקר הפך האמת (?). Der Sinn: Obgleich die Sache wahr ist, so kann doch, da er sie nicht gehört hat, rücksichtlich des Erzählers von Lüge die Rede sein. Wörtlich: die Sache (das Erzählte) ist wahr, aber der Bericht (das Erzählen) ist unwahr; der unwahre Bericht (Erzählen השמע השקר) also ist eine positive Lüge (היפך האמת).

Id. Z. 26. וגם לשון שקר נופל בכל דבר ואף בלתי חי — וגם נצח ישראל לא ישקר. Was mag Bedarschi unter נצח ישראל verstanden haben, wenn er es als Beleg für die erwähnte Bedeutung anführt?

S. 26. II. 3. כאשר פירשנו עמה. Für עמה ist עתה zu lesen. וחפוש לשון אחרון. Aehnlich der Randbemerkung des Verfassers S. 2. I. 6. v. u. vgl. übrigens die Anm. daselbst.

Id. Z. 21 — 26. Die Stelle ist corrumpirt; es muss gelesen werden: ואפשר כי בכל אלה ענינים רבים מצד השיתוף ומצד השאלה אך ההפרש אשר ביניהם בהנחתם הראשונה כן הוא כי און ענינו רשע וזדון לא שקרות, וכזב נקרא הדבר הנועד להיעשות ולהיות ויפשע מהיות בסבה או בזולתה (זולת סבה); vgl. S. 23. II. 2 ff. und id. Z. 2. von unten ff. S. 91. 1. 10 v. u. ff.)

Id. Z. 6. von unten. וזה הכרחנו מראיות המקראות, וכן הבוגד בחבירו — וכן המרמה חבירו u. s. w. Vgl. die Anm. zu S. 22. I. 26. Vielleicht darum erst nachträglich erwähnt, weil er eben diese Bedeutungen für die übertragenen hält. Dass sie aber überhaupt hier erwähnt sind, hat seinen Grund in dem Streben, am Schlusse ein Resumé zu geben.

S. 27. II. 2. יאמרו (יאמנו) דבריו Die Conjectur יאמנו ignorirt den ganzen übrigen Satz: והוא אינו חפץ להרויח בשבועתו אף מה שיודיע שהאמת אתו. יאמנו דבריו ist richtig und der Sinn: man erinnert ihn (der schwören will) an die

Worte Salomo's (das erwähnte Citat) und er will nicht mehr schwören, obgleich er hierdurch hätte überzeugen können, dass er Recht habe", was nicht zwecklos (שוא) wäre.

Id. Z. 7. *v. u.* לעשות דבר בלתי רצון איש ואשה u. s. w. Wahrscheinlich eine Phrase für: לעשות דבר בלתי רצון אשה, ähnlich den vielen, die er häufig und mit Vorliebe gebraucht (vgl. u. A. S. 28. I. 12. כי כן יסד המלך, S. 33. II. 1. von unten: זעיר שם זעיר, S. 34. II. 10 von unten: פעם אחת הנה אחת הנה, S. 15. I. 13. ואני לא כן אדמה ולבבי, בחוץ פעם ברחובות אצל כל פנה לא כן יחשוב).

S. 37. I. 14. ואולי נאמר בענין אחר ובדרך אחרת כי העון הוא והראיה כי עון גדול מכלם u. s. w.; vgl. id. II. 5. u. 6. כל אלה מכריחים שענין עון גדול יותר מאד u. s. w.; vgl. hingegen 36. I. 4. von unten: כל אלה מכריחים שחטא גדול לפי ענינו מעון וגם פשע גדול מעון u. s. w. und unmittelbar vor der hier genommenen Wendung: זה ההפרש אשר בין שלשתם כי העון קל מכלם u. s. w. Merkwürdig, dass nicht einmal der Versuch gemacht wird, solch entschiedene in einem Athem ausgesprochene Widersprüche auszugleichen. Ja ein und derselbe Beleg (הוי גוי חטא עם כבד עון id. Z. 10 v. u. und S. 35. II. 7. v. u.) dient zur Befestigung des Pro und Contra. Selbst das sonst, oft auch unnöthigerweise, bethätigte Streben, am Schlusse das Auseinandergesetzte in einige Worte zusammenzufassen, vermisst man am Ende dieses so vielfach complicirten Artikels. Sehr charakteristisch für die Denkweise des Verfassers.

S. 41. I. 18—26. Die mit dem behandelten Objecte in keinem inneren Zusammenhange stehende religions-philosophische Bemerkung hat ihren Grund in dem Standpunckte des Verfassers zu der religiösen Bewegung seiner Zeit; vgl. die Anm. zu S. 128. I.

S. 44. I. 2. שיפליא האדם לעשות להאמין בו. Gemäss der deutlicheren Behauptung (id. Z. 17) וכל הנמצאים החפץ בהם סימן לא ענין פליאה mit, הנו לכם מופת אחר שאתם und der Erklärung des אות שלוחי השם תפליאו לעשות שכבריכם כן הוא (id. Z. 22) würde nie, selbst da, wo sie von Menschen vollbracht werden, Wun-

der, sondern Zeichen überhaupt oder Vorzeichen bedeuten. Die Erklärung: שיפליא האדם לעשות u. s. w. sagt doch aber etwas ganz anderes! Zwar sucht der Verfasser, indem er sich weiter unten (id. II. 3) auf Raschi beruft, der unter אות die Verwandlung des Mozesstabes in eine Schlange verstanden wissen will, die gedachte Erklärung zu begründen. Nun lässt sich dies mit der oben erwähnten Behauptung: וכל הנמצאים (אות) החפץ בהם סימן noch in Einklang bringen. Es könnte dies eine Ergänzung der am Anfange mangelhaft gegebenen Erklärung sein. Dieselbe würde nun ungefähr so lauten: „אות für sich allein bedeutet Zeichen oder Vorzeichen; kommt es aber neben מופת vor, so erhält es eine übertragene, diesem verwandte Bedeutung und unterscheidet sich hierin von demselben, dass dieses eine überwältigende übernatürliche, jenes eine übernatürliche von Menschen bewirkte Erscheinung bedeutet." Aber schliesst das תנו לכם מופת die oben erwähnte, von Raschi dem אות beigelegte Bedeutung nicht aus? Pharoh verlangt ein מופת, und Moses lässt den Stab in eine Schlange verwandlen! Und dann, wie stimmt der Schluss der Auseinandersetzung (id. II. Z. 22) ואחר שכן הוא רצונו לומר כי ענין אות סימן וענין מופת דבר נפלא zu der gegebenen oder beabsichtigten Erklärung?

Anders, als es gewöhnlich zu geschehen pflegt, unterlässt er hier im Eingange die Angabe des ursprünglichen Bedeutungsunterschiedes der betreffenden Wörter. Und ohne Zweifel geschieht dies aus dem Grunde, dass er es nicht für seine Aufgabe hält, Wörter, die in ihrer ursprünglichen Bedeutung nicht die mindeste synonymische Verwandtschaft haben, als solche zu erklären; und bei אות und מופת ist dies eben der Fall. Denn während die eigentliche Bedeutung des אות Zeichen überhaupt sei, bezeichne מופת ursprünglich eine überwältigende Naturerscheinung. Darum fängt vorliegender Artikel sogleich mit der Auseinandersetzung ihres Bedeutungsunterschiedes in dem Falle, wo sie begriffsverwandt sind, an. Und begriffsverwandt mit מופת erscheine aber אות nur dann, wenn es neben jenem vor-

kommt. Dies die Voraussetzungen. Daraus nun folgte ihm von selbst, dass אות als Synonym von מופת nur einen geringeren Grad, als dies, bezeichne, und zwar den שיפליא האדם; aber eben so, dass da, wo nicht die verschiedenen Modificationen eines Wunders und nur im Allgemeinen das Geschehen eines solchen angegeben werden soll, hierfür nicht אות, sondern מופת gebraucht werde. Dies scheint der ursprüngliche Gedankengang des Verfassers gewesen zu sein, den er auch entsprechend ausdrücken wollte. Wäre dies geschehen, wir hätten hier nach der gedachten Erklärung natürlich den nöthigen Beleg: (id. II. 3) באותות בסימנין להאמין שהוא שליח הבורא יתי כמו מה זה בירך u. s. w. und dann höchstens die Erklärung des, gemäss der Voraussetzung, fremden תנו לכם מופת. Nun war aber die Voraussetzung selbst durch einige Belege zu begründen. Und dies unternimmt der Verfasser, indem er direct nach der gegebenen Erklärung die ursprüngliche Bedeutung des אות auseinander setzt. Allein, anstatt seinem Vorhaben, von der ursprünglichen Bedeutung nur so viel zu erwähnen, als höchst nöthig war, treu zu bleiben, liess er sich im Laufe der Auseinandersetzung von seinem Thema abbringen. Er bespricht nun das, wovon er im Anfange nichts erwähnen wollte, mit der grössten Ausführlichkeit. Und dieser Umstand hatte nicht nur ihn Unnöthiges sagen lassen, sondern auch die befremdende Zusammenhangslosigkeit zur Folge.

Id. II. Z. 23. או יהיה ענין מופת ראיה אמיתות חוקה. Wie kann man eine so sehr spät, im Interesse der philosophischen Terminologie, dem Worte beigelegte Bedeutung als eine ursprüngliche, der eben besprochenen biblischen gegenüberstellen?

S. 47. I. 22-24. Wie weit hergeholt?

Id. II. Z. 21. zu lesen אשר בהיותו נפסד וכלה ישוב כל יסוד u. s. w.

S. 49. Anm. Unbegründet. Was den Text betrifft, so ist das כי von כי לב במקום הוה keine begründende Partikel, wofür man sie im ersten Augenblicke halten könnte. Der Verfasser will nur im Allgemeinen sagen, dass die Bezeichnung: אין לב

hier nicht als „ohne Gefühl" sondern als „ohne Verstand" aufzufassen ist.

S. 50. I. 9. v. u. וזה הכלל בכסיל כי לא נקרא כן כי אם על רוב הדבור u. s. w. Welche Bewandtniss mit der erst eben (id. Z. 10—. 14) gegebenen Erklärung von כסיל?

S. 56. II. 20. עד כמה פעמים אנו משביעך u. s. w. Wohl vor diesem Citat zu lesen ועל הדרך השנית לשאלת המנין, vgl. id. Z. 7 und 8. Aber dann würde das folgende Citat keinen Sinn haben; vgl. indessen S. 61. II. 10 ff.

S. 59. I. 9. והוא (בלי מקום איננו שאלה על מקום נושא נשאל וכן (אם לא איפוא מי הוא u. s. w. Auch nach dieser kühnen Streichung ist der Sinn undeutlich. Denn das unmittelbar vorhergehende בכל מקום שיכחבו hat bereits und, zwar deutlicher, gesagt, was והוא בלי מקום ידוע וקבוע (id. Z. 11.) nach abermaligem Streichen des שאינו sagen würde. Die behutsame dreimalige Weglassung des Artikels ה׳ (id. Z. 10) von מקום, נושא, נשאל wie das vorsichtige Hinzufügen des איה (id. Z. 13) zu der von שישאלו abhängigen Frage: מה הוא (id. Z. 13.) ergibt deutlich den Sinn des nicht im Mindesten corrumpirten Textes. Es wurde oben (id. Z. 3 und 4) auseinandergesetzt, dass איפוא nicht, wie מי, nach der Person, sondern nach dem Orte fragt. Dies könnte leicht zu der Meinung Anlass geben, als ob איפוא, im Widerspruch zu der bereits früher (S. 58. II. 1 und 2 v. u.) gegebenen Erklärung, dass es fragt nach dem מקום נושא עליה האדם או הדבר אשר ישאלו עליו איפוא הוא, etwa dasselbe, was אנא oder איה, bedeute. Um diesem Missverständnisse vorzubeugen, wird hier der nähere Unterschied des איפוא einerseits zwischen מי und anderseits zwischen איה und אנא auseinandergezetst: „איפוא fragt zwar nicht nach der Person allein, wie מי (מי שאלה על האדם) und insofern kann es als שאלה על המקום bezeichnet werden (ואיפוא שאלה על המקום). Aber eben so wenig fragt es, wie אנה, vorzüglich nach dem Orte und nur in so fern bezugnehmend auf die Person, in wie fern dieselbe — bei אנה ihre Richtung dahin nimmt — ihren Aufenthaltsort da hat (בלי מקום נושא נשאל); noch wie איה

nach dem Orte als solchem, nach dessen Beschaffenheit (איה מה הוא). Vielmehr ist die Person das Hauptziel der Frage: „wie, wenn es nicht der *da* ist (אם לא הוא) wer denn, gleichviel wo er ist (איפוא שיהיה), ist es (מי הוא)"— diese oben erwähnte Erklärung hier kurz in בלי מקום שאינו ידוע וקבוע gegeben.

Wenn der Verfasser hier, wie sonst häufig, am Schlusse ein Resumé von der auseinandergesetzten Bedeutung der gedachten Fragepartikeln gegeben hätte, so hätte es so gelautet: „מי und איפוא unterscheiden sich hierin von איה und אנה, dass, während bei diesen das Bekanntsein des Subjects vorausgesetzt wird und *nur nach dem Ziele seiner Richtung* oder dem *Orte seines Aufenthaltes* gefragt wird, jene nach dem Subjecte selbst fragen. Unter sich selbst unterscheidet sich מי von איפוא, dass jenes mit der Namhaftmachung des Betreffenden sich begnügt, dieses auch nach seinem Aufenthalt fragt, das Subject näher kennen zu lernen wünscht, und אנה von איה, dass ersteres nach dem Orte, als Ziele eines Subjects, dieses ohne ה nach dem Orte als solchem, mit ה nach dem Orte als Aufenthalt des Subjects fragt; in diesem Falle also dem אנה ähnlich."

Id. II. Z. 6. ויש דבר נמצא כאן ואיפוא. Es ist zu lesen ויש דבר נמצא כאן ולא באיפוא.

S. 60. I. 5. v. u. (להטיב דרכך). Nicht zu streichen. Der Verfasser fasst das ואמר אבי תקראי לי u. s. w. in demselben Sinne auf, wie das vorhergehende ואתן לך ארץ u. s. w. nämlich als die nähere Beschreibung der in איך אשיתך בבנים ausgedrückten beabsichtigten Zärtlichkeit: „wie sehr beabsichtigte ich, dich als Kind zu behandelen! Ich gab dir u. s. w. ich sagte dir, Vater wirst du mich nennen u. s. w." Dass er es so auffasste, geht deutlich daraus hervor, dass er es hier citirt. Es hätte hier anders keinen Sinn. Dass er es aber nicht als berechtigte, aber in der Folge getäuschte Erwartung, welche Täuschung der folgende Satz ausdrückt, auffasst, hierzu mag ihn die Art und Weise, wie die Täuschung ausgedrückt ist, veranlasst haben. Der Erwartung kindlicher Liebe und Achtung kann die weibliche Treu-

losigkeit nicht gut als Gegensatz gegenüberstehen. Gehört aber der gedachte Satztheil zu ואיך אשיתך בבנים, so wird der die aufeinanderfolgenden Sätze verbindende Gedanke zu ergänzen und mit להטיב הדרך ergänzt sein. Allerdings war diese exegetische Excursion nicht nöthig; derartige Erscheinungen aber sind in solchen Fällen bei ihm nicht selten.

Id. Z. 1. v. u. (ונפשו קשורה בנפשו). Eben so wenig zu streichen, als (id. II. Z. 4) ולאהבתך und (id. Z. 6) אהה שהית.

S. 62. II. 7. v. u.: (אשר לאביה). Derartige Ungenauigkeiten finden sich hier zu häufig, als dass man nicht annehmen sollte, dass der Verfasser es in dieser Beziehung nicht so genau genommen hätte. Nur die etwaige Absicht einer Umarbeitung dieses Werkes kann solche Ungenauigkeiten streichen. Die Textes-kritik aber dürfte wohl über das Ziel hinausgehen, wenn sie an den unzweifelhaft ursprünglichen Text Hand anlegt.

S. 63. I. 7. כי החלקים והערבים u. s. w. Hat keinen Sinn; im Ms. steht והערביים. Wir haben es hier, wie das לשון בני אדם zeugt, mit einer im täglichen Leben im Gebrauch gewesenen Phrase zu thun. Vielleicht eine Anspielung auf die Schlauheit der Araber. „Die Schmeichler und Araber, die süsse Worte im Munde führen, u. s. w." Es wäre dann die Leseart des Ms. die richtige.

Id. II. Z. 7. המכריח (השם) על השכל u. s. w. Wohl für השם, ורורה zu lesen. Die Präposition על verlangt es und die Vorliebe des Verfassers für Begriffsverstärkung vermittelst zweier begriffsverwandter Verba, wovon erst oben (id. I. Z. 10) und zwar von denselben Verba ein Beispiel, machen es wahrscheinlich.

S. 66. II. 8. לפי שיעקב גייר בלהה וזלפה בטרם הוליד מהן בנים. Gibt hier keinen Sinn, widerspricht aber auch, verglichen mit (id. I. Z. 21 und 22) והגר נקראת אמה אחר שבא עליה אברהם לפי שגיירה טרם ביאה der Absicht des Verfassers, der die Erklärung (id. I. Z. 19), dass עבריה, אמה ist, in der verschiedenen biblischen Bezeichnung der הגר einerseits und der immer gleichen Bezeichnung der בלהה anderseits begründen will. בלהה wird aber schon

קודם ביאה als אמה bezeichnet, während הגר noch אחר ביאה vom Engel als שפחה angesprochen wird. Bedenkt man aber noch ausserdem, dass es höchst unwahrscheinlich ist, dass der Verfasser (id. I. Z. 13), nachdem er unmittelbar vorher den ersten Unterschied verworfen hat (וזה ההפרש סותר אמרו הנה אמת בלהה) ועוד יש ביניהם הפרש hinzugefügt hatte, so gewinnt man nicht nur die Ueberzeugung, dass der Text hier sehr corrumpirt ist, sondern man sieht auch leicht, wie derzelbe ursprünglich gelautet haben müsse. Nach הנהאמתי בלהה בא אליה (id. Z. 12) ist unmittelbar zu lesen ואולי אמה היא העבריה — והגר נקראה אמה לפי שגיירה קודם הוליד ממנה בן ובלהה נקראת אמה קודם ביאה לפי ועוד יש ביניהם הפרש und erst nun שגיירה טרם בוא עליה u. s. w. Allerdings ist die Erklärung (bei הגר קודם שהוליד ממנה בן) nicht durchaus nöthig; die gedachte Schwierigkeit wäre auch gehoben, wenn er gesagt hätte ואחר שהוליד. Allein da sich nun der Verfasser zu der gedachten eigenthümlichen Auffassung entschliesst, so setzt er ganz consequent und richtig den erwähnten Akt so frühe, als es nur, ohne Verstoss gegen das biblische Wort, in der gedachten Weise aufgefasst, möglich ist.

S. 67. I. 17. שבגבול zu streichen.

Id. Anm. לפעניד הוא טעות המעתיק u. s. w. Schwerlich, weil erstens unwahrscheinlich, dass der Abschreiber ein neues Citat hinzugefügt, dann aber auch sind gar zu viele Beweise, dass der Verfasser sich nicht immer Mühe gegeben hat, um sich von der Richtigkeit seiner Gedächtniss-Citate zu vergewissern.

S. 68. I. 3. ג״כ מורה הפלנת הענין כאמרו משל בנו גם אתה u. s. w. und (id. Z. 6) וזה לא יתכן להפליג שהרי לא עשה מטעמים אחרים u. s. w. Auffallend, dass er hier, wohl wegen der Verschiedenheit des Subjekts, obschon das Prädikat dasselbe ist, גם mit עוד zu erklären sucht, und oben, wo dasselbe Verhältniss ist, גם als Steigerung auffasst. Ferner ist nicht einzusehen, warum er bei letzterem das גם nicht ebenfalls als Steigerung und zum Subjekte הוא gehörend, was es doch wirklich ist, auffasst.

Id. Z. 5. (?) ואפשר שתהיה דחוקה באה. Vielleicht zu lesen:

ואפשר שתהיה באה רחוקה und der Sinn: „Zuweilen steht die Steigerung vor dem Positiv." Denn regelmässig müsste die Stelle so lauten: יש לב לכם גם לי.

Id. II. Z. 4. גם אתם גם בני ישראל. Wohl darum hier nicht als Steigerung aufgefasst, weil die Erlösung der בני ישראל die Hauptforderung war.

S. 69. II. 12. וכי (לא). Ohne Zweifel eine Corruptel, aus והלא entstanden.

S. 74. II. 2. v. u. ומהם לכלכל (ולחם ומזון). Anstatt ולחם ומזון ist ומהם לכלכל zu streichen, wie es Jedem einleuchtet. Augenscheinlich hat die Nähe und Aehnlichkeit des למאכל בהמה mit dem (S. 75. I. 1) לאכילת בהמות, bei welchem letzteren das ומהם לכלכל als Gegensatz zu מהם לאכילת בהמות an seinem Platze ist, den unaufmerksamen Abschreiber zu diesem Schreibefehler veranlasst.

S. 75. I. 1. v. u. ע"י (ישראל) ד' אלוקי u. s. w. ישראל ist hier eben so, wie על ידי, eine ergänzende Erklärung des Verfassers, und zwar, wie die hierauf, zur Vermeidung des grammatischen Missverständnisses, folgende Hinzufügung: והדבור לישראל sagt, in der Bedeutung des Vokatives. Uebrigens ist diese Erklärung nur eine beiläufige und hat mit dem hiesigen Thema nichts zu thun.

S. 77. השער הששי. Der Gedankengang dieses ganzen Artikels ist eigen in seiner Art. Alles, was er sagen möchte, aber nicht kann. Die auffallendste Wendung aber hierin ist (S. 78. II. 7.) כבר בארתי כי נם ובורח u. s. w. Damit er auch aber etwas Positives gesagt habe, schliesst er mit der wunderlichen Erklärung des בורח mit ההלך לתמו ברצון הכל, obschon eine grosse Anzahl der obigen Citate geradezu dagegen spricht.

S. 80. Anm.: נראה שתיבות ויש טועים u. s. w. ובמקומם צ"ל וחרפה לא נשא על קרובו. Gewiss, dass dieses Citat im Text vergessen ist, aber eben so gewiss, dass ויש טועים לשומו מענין הגדוף zum Texte gehört, nur ist anstatt ויש טועים, ויש טעם zu lesen, ein bei unserem Verfasser nicht selten gebrauchter Ausdruck in der Bedeutung: „und es ist Grund, zu erklären".

Id. I. Z. 5. v. u. und ff. Die Conjectur אבל an dieser Stelle ist ganz verfehlt; denn wo wäre dann ein Beleg für das (im Anfange des Artikels) אפשר ששניהם נמצאים בענין אחד ? und wie liesse sich בחנו אלוקים mit צרוף erklären? Wohl aber ist אבל vor folgendem Citate zu lesen; natürlich ist dann das auf dieses Citat folgende אינם in אינו zu änderen.

Id. Z. 1. v. u. הנה לך לבוחן ענין אחד והוא הצירוף u. s. w. Die constatirte Bedeutung, verglichen mit (S. 82. I. 4 ff) וענין בחן אינו צירוף כי בכל מקום שתמצא לשון בחינה אצל דבר מהותך אינו כי אם לנסות אם הוא מזוקק כראוי u. s. w. ist, mindestens, nicht genau. Denn, wenn man auch nicht in dem betreffenden Sinne נסה für בחן gebrauchen kann, wenn also ein wirklicher Unterschied zwischen diesen besteht, so müsste doch hier der verfängliche Ausdruck: והוא הצירוף gemieden werden; und mit סוף ההתיך wäre das Beabsichtigte erreicht. Unerklärlich aber ist (S. 81. II. 1 und 2) die Bemerkung: ויש בבחן דרך אחרת שאינה בנסה והוא ההתוך שזקיק u. s. w. Abgesehen von der Wiederholung des verfänglichen Ausdruckes, was soll der schon hier hervorgehobene Unterschied dort nochmals bedeuten?

S. 83. II. 9. v. u. (?) מכב"ר. Die über der Linie sich befindlichen Zeichen sind nicht Initialzeichen, als welche das Fragezeichen sie betrachtet, sondern die im Ms. häufig anstatt des Streichens zur Bezeichnung eines Schreibefehlers gebrauchten. מכבד ist also nichts anders, als das folgende, aber fälschlich geschriebene המדבר.

S. 85. I. 4. (ותלמי השרה). Nicht dies allein, sondern auch das folgende וחלם וגל ist zu streichen. Denn erstens ist die beabsichtigte Erklärung der betreffenden Stelle in den drei ersten Zeilen vollständig gegeben (für das dieselbe schliessende גלי ist גלים zu lesen) und für sich allein haben וחלם וגל hier eben so wenig, als תלמי השרה, Sinn. Und dann sind die gedachten vier Worte nur zu deutlich eine Wiederholung der am Ende der vorhergehenden und Anfang dieser Seite vorkommenden, als dass man nicht sogleich die Veranlassung dieses Schreibe-

fehlers erkennen sollte; der mechanische Blick des Abschreibers wurde hier zufällig von den Worten der vorhergehenden Zeile getroffen.

S. 85. I. 1. v. u. אם לא שר צבא u. s. w. Wohl nur darum citirt, um den Gegensatz zwischen צבא und חיל הצבא hervorzuheben, sonst hätte es hier keinen Sinn.

S. 86. Anm. 2. מוסב על מה שאמר המחבר למעלה חיל הצבא, ferner והנה בפתרון השורש חיל בעמוד הזה ובעמוד הקודם מגומגם מעט בעניני. Was die erste Behauptung betrifft, so ist sie, wie die auf Grund derselben vorgenommene Textes-Aenderung, unrichtig. Abgesehen von der eigenthümlichen Verbindung, die sie zumuthet, erklärt sie auch ausserdem nichts. Indessen ist durch Vergleichung mit der betreffenden Stelle in רקמה die Wiederherstellung des Textes leicht. Die gedachte Stelle in רקמה (S. 181) lautet: והנה עבדי דוד ויואב באו מהגדוד במקום מהמלחמה או הדומה לזה כי הם היו הגדוד כאשר נאמר ולא אמרו לעלות עליהם לצבא במקום למלחמה. Demnach ist hier zu lesen: כמו שאמר המחבר אשר לו הרקמה כי מענין המלחמה והנה עבדי דוד ויואב באו מהגדוד כאמרו ולא אמרו לעלות עליהם לצבא במקום למלחמה, (vgl. was die Sprachwendung כי מענין המלחמה והנה u. s. w. betrifft, unter Anderen S. 114. I. 3 v. u, כמו שאמר אבן גנאח כי מענין הוד ומגזרתו ולא הד הרים). Uebrigens ist der Gedankengang bisher, wenn auch wie gewöhnlich bei verwickelten Partien, nicht abgerundet, doch ersichtlich. „צבא, גדוד und חיל sind synonyme Bezeichnungen für Kriegerabtheilungen; צבא aber ist שם רב עם גדוד, hingegen שם מעטי אנשים, während חיל zwar dasselbe, doch mit besonderer Rücksicht auf בעלי כח bezeichnet. Wenn aber die מאה אלף מישראל (ד״ה כ״ה) bald mit חיל, bald mit צבא und bald mit גדוד bezeichnet werden, so ist dies weit entfernt, die gedachte Behauptung umzustossen; vielmehr findet dieselbe hierin ihre Bestätigung. Denn, wo das israelitische Heer dem quantitativ dreifach überlegenen aber qualitativ schwächeren judäischen Heere gegenübersteht, wird es, je nachdem die Tapferkeit oder die Zahl berücksichtigt wird, אנשי חיל oder גדוד genannt, während jenes im-

mer mit צבא bezeichnet wird. גדוד kann aber auch hier mit בעל מלחמה für רקמה überhaupt stehen".

Die wirklichen Schwierigkeiten aber, die Undurchdringlichkeit, fangen erst mit ובכל מקום אשר תמצא חיל צבא u. s. w. an. חיל צבא bedeute כח לעשות צבא; oben (S. 85. I. 2. v. u.) wurde behauptet, dass es אנשים החזקים bezeichne. Und dann, wie folgt das nun Behauptete aus dem Citate: ויהי לעזיהו עושה חיל u. s. w.? Endlich soll, dem Zusammenhange gemäss, die auf dieses Citat folgende Stelle (Z. 18 ff.) diese Behauptung begründen, während ihr wirklicher Inhalt auf den oben gemachten synonymen Unterschied zurückkommen und denselben abermals vermittelst dieses Citats bekräftigen zu wollen scheint. Erklärlich wären diese Schwierigkeiten dann, wenn man annähme, dass auch die Stelle ובכל מקום אשר תמצא — ומעשיה השוטר wie die vorhergehende die Ansicht eines Anderen mittheilte, der, wie רקמה, unter צבא מלחמה, verstand, und daher חיל צבא mit כח לעשות מלחמה erklärte und in der gedachten Stelle Bestätigung suchte, welche Ansicht aber unser Verfasser verwerfe und zeige, wie das von derselben beanspruchte Citat sich am besten nach der von ihm oben aufgestellten Behauptung erkläre. Die in Folge dieser Auffassung nöthigen Ergänzungen würden durch den Umstand, dass der Text hier ohne Zweifel sehr corrumpirt ist, wie das Citat aus רקמה zeigt, nur zu sehr gerechtfertigt sein.

S. 89. II. 5. v. u. אומר ובריה zu streichen.

S. 90. II. 15 Vor כריתה גדולה wohl ואפשר שענינו zu lesen; Zeile 16 und 17 sind, wenn nicht ganz zu streichen, sehr corrumpirt.

S. 91. I. 21. (קריה עליה הלא תראה שהוא או) muss bleiben, nur ist nach כן, שהוא zu lesen, und zu או die Buchstaben מרו zu ergänzen, das nun lauten wird, קריה עליה הלא תראה שהוא כן, אומרו u. s. w. eine bei unserem Verfasser sehr geläufige Wendung.

S. 92. I. 8. v. u. Die Conjectur: באמרו כשמהת בקציר ist nicht nur unnöthig, sondern auch störend; von נמצאת ist das vorgesetzte relative שי"ן ausgefallen, es ist daher zu lesen ושמהה

שנמצאת בקציר אינה לקציר אך לאדם ; eine nur durch das vorhergehende משא״כ בשמחה veranlasste Bemerkung.

Id. II. Z. 1—7. Schwerfällige Wendung.

Id. Z. 10—15. Welchen Zusammenhang mag er doch zwischen dem betreffenden Verse und den vorhergehenden gefunden haben, wenn er solche Erklärungen versucht?

Id. Z. 17. und die Anm. ואולי צ״ל : כי שמחה נופלת על לא דבר כאמרו השמחים על לא דבר ובעיני וכו׳. Diese Conjectur erklärt nicht nur nicht das שם (Z. 16) und das hinterher folgende, gewiss nicht zur Einwendung, sondern zu der Hypothese : וזה ההפרש ומשוש איננו כי אם על דבר gehörende בין משוש ושמחה ; sie gibt ferner nicht nur keinen Aufschluss über die räthselhafte Einwendung, sondern sagt an sich selbst gar nichts. Denn, da das וזה ההפרש בין משוש ושמחה von dem Verfasser nicht als eine fremde Ansicht gegeben wird, wie kann darauf ובעיני אינו זה כלום folgen? Die hier unwiderlegbar vorhandene Lücke kann nur durch näheres Eingehen in die Einwendung ausgefüllt werden, und diese ist, wenn auch nicht vollkommen, doch ersichtlich. Sie fragt: wenn auch השמחים אלי גיל hiesse : die sich um Nichts freuen (כי אמרו השמחים ללא דבר), so folgt noch nicht daraus (לא יצא ממנו u. s. w.), dass שמחה eine Freude ohne Grund bedeutet; vielmehr folgt das Gegentheil daraus (אך יצא (nicht ממנו ההפך (ימצא u. s. w.). Denn eben weil sonst sich Niemand ohne Grund freut und sie es wohl thun (ד״ל אין אדם שישמר כ״א לתועלתו והם שישמחו ולא ידעו מה) — das Uebrige fehlt oder, richtiger, sollte aus dem Vorhergehenden ergänzt werden, (כי לא היה הדבר במחשבתם gehört eben so wenig zu der Einwendung, wie das darauf folgende ומשוש u. s. w.) Nun ist zwar dieser Theil verstümmelt; wir können aber umgekehrt aus dem, das ursprünglich bestimmt war, durch das Vorhergehende ergänzt zu werden, dasjenige, wodurch es ergänzt werden sollte, ergänzen.

Wir sehen deutlich, dass er hier gegen eine Behauptung polemisirt, die den Unterschied zwischen שמחה und משוש darin findet, dass jenes eine Freude ohne Grund, dieses aber (wie es

sich von selbst versteht und das von einer ungeschickten Hand aus dem natürlichen Zusammenhange gerissene ומשוש איננו כ״א על דבר (id. Z. 22) deutlich sagt) eine begründete bedeutet; dass ferner diese Behauptung sich auf eine vorausgeschickte Erklärung des gedachten Verses, die wir zum Theil kennen, stüzt. Wir können sehr leicht den noch fehlenden Theil der Erklärung errathen. Ist dieses einmal erreicht, so ist es eben so leicht, den Text richtig herzustellen. Die Erklärung lautete wahrscheinlich: „Diejenigen, die sich um Nichts freuen, freuen sich, wenn sie ein Grab finden." Auf Grund derselben wollte man die gedachte Behauptung aufstellen. Hiergegen polemisirt unser Verfasser, indem er sagt: „hieraus (die Erklärung zugegeben) folge noch nicht u. s. w. vielmehr u. s. w."

Der Text wird ungefähr so gelautet haben:
ויש ששמו זה (שם וזה nicht) ההפרש בין משוש ושמחה, שמחה הוא ללא דבר כי אמרו השמחים אלי גיל ללא דבר פי׳ לא היה הדבר במחשבתם ומשוש איננו כי אם על דבר. ובעיני אין זה כלום כי אמרו השמחים ללא דבר לא יצא ממנו (aus dieser Stelle) שתמצא שמחה ללא דבר אך יצא (ימצא nicht) ממנו ההפך ר״ל אין אדם שישמח כי אם לתועלתו והם ישמחו ולא ידעו מה. וששון ושמחה u. s. w.

S. 95. I. 14. מאמר ist hier passender.

Id. Z. 18. ואם יאמר יהיה הכל ענין אחד gehört zum Vorhergehenden und ist, wie in Ms., durch einen Punkt vom Folgenden zu trennen.

S. 96. I. 9. בלתי ענין, פרות שלח לעמו u. s. w. Die (gegen die Leseart des Ms.) durch das Komma bewirkte Trennung zwischen dem in Status constructus stehenden ענין und פרות entstellt oder gibt eigentlich keinen Sinn. Der Sinn ist: „Einige wollen einen Unterschied zwischen dem פרות von ושמתי פרות und dem von פרות שלח finden, indem sie jenes mit הפרש והפלגה, dieses mit פריון erklären." (dies ist aber falsch; denn) „Erlösen und Scheiden ist ein und dasselbe, da die Erlösung eines Subjectes aus den Händen eines anderen in Folge einer Scheidung und Trennung jenes von diesem geschieht.

S. 99. I. 17. ההרגשה הבאה על ידיעת דבר: Wohl ist vor ההרגשה ואפשר שהוא zu lesen; denn anders wäre nicht begreiflich, wie er das Bewustsein, was doch ההרגשה הבאה על ידיעת דבר bedeutet (vgl. id. II. Z. 17 und ff.) דבר מועט nennen kann; eben so wenig erklärlich wäre das darauf unmittelbar folgende ודעת גדול לפי ענינו מחכמה. Oder soll das דבר מועט nur relativ zu nehmen sein, im Gegensatze zu ותבונה, das er (id. II. Z. 21) הדבר הנכבד nennt?

Id. II. Z. 21 und 22. תבונה הוא הדבר הנבון הנכבד ענינו להבין u. s. w. ist zu änderen in תבונה הוא הדבר הנכבד, ונבון ענינו דבר להבין דבר.

Id. Z. 25. Eine wunderliche etymologische Bemerkung.

S. 100. II. 11. Für וכאשר ידע את זה תמיד כל התכונה ההיא ist zu lesen: ויודע את זה באשר תמיד התכונה ההיא; der Sinn: „Und Jakob wusste dies (dass M. der älteste sei), da diese Richtung mit der gewöhnlichen Stellung des Gegenüberstehenden verbunden ist".

S. 101. II. 15 und 16. ויש מי ולפי סברתי u. s. w., vgl. die Anm. כנראה חסר פה עוד דעה אחרת. Nicht doch, nur versetzt; sie findet sich einige Zeilen weiter. Der Inhalt der Stelle: (id. Z. 21 u. s. w. sagt augenscheinlich das Gegentheil von dem, was hier im Namen Raschi's mitgetheilt wurde, indem Raschi משעול als כף הרגל, und die gedachte Erklärung es als כף היד aufgefasst wissen will. Und dass hier nicht noch eine, dritte Erklärung ausgefallen ist, geht deutlich aus der unmittelbar darauf folgenden, vom Verfasser vorgeschlagenen Vermittelung hervor. Es würde demnach die oben erwähnte Stelle hierauf keinen Sinn haben. Dieselbe (mit Ausnahme des ואני אכריע, welches nun zu streichen ist) ist daher direkt nach ויש מי zu lesen. Auf diese Weise ist auch das dieselbe schliessende ואני אכריע, welches die gedachte Anmerkung, gegen die bereits (Z. 26) ausdrücklich gegebene Entscheidung, in ואני לא אכריע geändert, leicht zu erklären. Der Abschreiber (vielleicht der Verfasser, vgl. die Anm. zu 112. II. 17.) glaubte nämlich, durch Hinzufügung des ואני אכריע, welches

einerseits an sich keinen Sinn gibt und anderseits an ולפי סברתי אני אכריע erinnert, dem Irrthume, zu dem diese in Folge der Nachlässigkeit am unrechten Orte eingefügte Stelle veranlassen könnte, vorzubeugen.

S. 107. II. 14. נבאר שם nicht zu streichen, sondern hierfür ונתבארו שם zu lesen.

S. 109. I. 20. וכל המספר דבר u. s. w. Wohl nach דבר רע zu lesen.

S. 112. II. Z. 10—12. Vgl. die Anm. zu. S. 128. I.

Id. Z. 17—22. Ausser dem Widerspruch (באמת כי אין זה נכון, הלום ist nicht zeitlich, sondern örtlich zu nehmen; selbst das von הביאתני הלום hat eine örtliche Bedeutung, indem es einen hohen Grad bezeichnet, und dann wieder ואינו נכון, dass es eine örtliche Bedeutung habe) sehr entstellt. Was will die nachdrückliche Negation באמת כי אין זה נכון sagen? was das אמנם, was הלום נמצא כמו פה שהוא במקום? Es handelt sich hier ja nur darum, ob הלום neben der örtlichen Bedeutung, die es unbedingt hat, auch eine zeitliche hat oder nicht. Was will ferner ולא כמו הנה שנמצא ממנו זמן sagen? und endlich was אזי הוא מדרגת מעלה הוא? Noch verwickelter wird diese Stelle durch das am Ende dieses Artikels (Id. Z. 1—3 v. u.) ausser allem Zusammenhange stehende ויש הלום שעניני זמן המצוי u. s. w. Der Vorschlag, das diese Behauptung stützende הביאתני עד הלום als Citat aus Samuel und das obige als aus den Chroniken zu nehmen, dieser Umweg führt nicht zum Ziele.

Was diese letzte Erklärung des הלום betrifft, so sollte sie ohne Zweifel ursprünglich oben (Id. I. Z. 1. v. u.) gleich auf die erste Erklärung des הלום als örtlicher Partikel folgen. Daran hätte sich der Versuch, הלום mit הלאה zu erklären, wie auch die Beseitigung desselben und der zweiten Erklärung und die Zurückführung des gedachten הלום auf örtliche Bedeutung ganz gut (freilich mit Streichung des ואינו נכון Z. 22) angeschlossen. Der Verfasser hatte aber aus Versehen die Stelle ausgelassen, und fügte daher dieselbe am Schlusse des Artikels bei. Der Ab-

schreiber aber, der gegen seine Gewohnheit hier auf das Auffällige der abermaligen Aufnahme einer abgewiesenen Sache aufmerksam wurde, musste, da ihm der wahre Sachverhalt nicht bekannt war, daraus schliessen, dass der Verfasser später aus irgend welchem Grunde die zurückgewiesene Behauptung als die richtige erkannt hatte. Um nun der vermeintlichen Absicht des Verfassers zu Hülfe zu kommen und den scheinbaren Widerspruch zwischen dieser Stelle und des obigen באמת כי אין זה נכון zu entfernen, fügte er am Schlusse der obigen Widerlegung ואין נכון hierzu. Der Text wäre demnach ungefähr so herzustellen: הלום בכל המקומות כמו פה ר"ל בכאן ויש הלום שענינו הזמן המצוי והוא אמרו כי הביאתני עד הלום כאלו אמר עד הזמן הזה הנמצא עתה. ואולי הלום מענין הלאה ואמרו כי הביאתני עד הלום ר"ל עד עת מאוחר u. s. w. ובאמת אין זה נכון אמנם הלום נמצא כמו פה שהוא במקום ולא כמו הנה שהוא זמן ומה שנמצא ממנו (vgl. S. 121. II. 9. von unten u. s. w.) ואף מה שנמצא ממנו שיהיה בו שינוי נוטה שהוא זמן אזי הוא מדרגת מעלה והוא כי הבאתני עד הלום והראיה — די אלקים, הלאה u. s. w.

S. 114. I. 19. (?) ולא אחשוב להשיג. Es scheint, dass zwischen להורות (id. II. 17 und 18) להשתבח בתהלתך und והעד הנאמן לשם קדשך ausgefallen ist. Denn nur wenn man dieses liest, hat die Stelle einen Sinn. „Und als schlagender Beweis, dass שבח, erzählen ist, diene das folgende Citat — hier wird שבח dem הוריה gleichgestellt, was nur dann erklärlich ist, wenn שבח hier „erzählen" bedeutet". Denn das Bewustsein der unzureichenden Kraft, irgend einen grossen Gegenstand gehörig zu behandeln, greift nach der indirecten Darstellung als der einzigen Zuflucht. Da nun der Psalmist seine Kraft zu schwach fühlt, um alle die göttlichen Wunder gehörig zu beschreiben, will er es indirect, durch Danksagung, thun. Dies drückt er aus in להורות לשם קדשך, להשתבח בתהלתך.

S. 116. II. 5. v. u. und ff. Mit Vorliebe macht er von jeder Gelegenheit zu einer solchen Excursion Gebrauch; vgl. hierzu die Anm. zu S. 112. II. Z. 10—12.

S. 122. II. 10. (?) אך הגרון findet sich zwar auch im Ms.; aus dem in demselben diesen Worten unmittelbar Vorhergehenden aber — hier aus Versehen ausgelassen — lässt sich leicht die richtige Leseart herstellen. Es ist hierfür zu lesen אך הנכון. Denn auf das Citat: מפני רשעים זו שדוני folgt im Ms. וזה העד הנאמן שאם יהיה ענין זו כמו זה איך יכשר לומר מפני רשעים זו שדוני אך הגרון שיהיה החפץ בזו u. s. w.

S. 124. I. 15. ומזה הענין u. s. w. bezieht sich nicht auf die unmittelbar vorhergehende Erklärung, sondern, wie aus den folgenden Zeilen hervorgeht, darauf, dass חכמה ודעת, עת bezeichnet.

S. 126. I. 25. שחקים שבו רחים עומדות u. s. w. Diese Erklärung, wie die meisten dieses Artikels, stechen sehr gegen seinen sonst nur zu oft und nicht immer rechtzeitigen Eifer gegen Anthropomorphismen ab. Oder soll er darum die betreffende Talmudstelle abgeschrieben haben, um eben etwas über diese Synonymen gesagt zu haben?

S. 128. I. Beinahe die ganze Spalte dunkel. Abgesehen von dem, augenscheinlich corrumpirten Passus: וישוב העולם כל הכם הנזכר בדברי שלמה אך שיקרא שבת (Z. 2.), was will das Citat aus (Z. 11—14) sagen? Ferner, Zeile 3 und ff. wird erklärt, dass mit חכם auch der Religionsphilosoph (שיורע עקרי הדת וסודות התורה) der Metaphysiker (וחכמת האלהות) bezeichnet wird, und am den Schlusse dieser weitläufigen Auseinandersetzung wird (id. Z. 15) als Beleg hierfür החכם יענה דעת gegeben und dieses mit יענה מה שהוא יודע שיכשר לענות näher erklärt, und, um nur nicht im mindesten über das hiermit Beabsichtigte in Zweifel zu sein, das Citat: אויל מחריש חכם יחשב hinzugefügt. Also der Metaphysiker und Religionsphilosoph ist nichts mehr als חכם d. h. הפך אויל!

Die Vergleichung mit Seite 99 gibt genügenden Aufschluss. Da wird der Unterschied zwischen חכם und נבון hierin gefunden, dass jenes 1°. den Besitzer jeder technischen Kenntniss und 2°. den, der vermittelst anderer Hülfe, dieses hingegen den, der durch selbstthätiges Denken irgend welches Wissen erlangt

hat, bezeichnet. Vergleicht man nun hiermit die hier dem חכם beigelegte Bedeutung, so ist die hiesige Erklärung einerseits zu eng, anderseits zu weit: zu eng, indem hier die dort als zweite gegebene Bedeutung nicht erwähnt wird; zu weit, indem חכם auch den Metaphysiker bezeichnen soll. Bei näherer Betrachtung aber ist weder das Eine noch das Andere der Fall. Wenn hier gesagt wird, dass der Talmudist (חכמי הדת והתורה שיודעים המצות התוריות) ja der Metaphysiker mit חכם bezeichnet werde, so werden nicht nur keine biblische Belege hierfür gegeben, sondern es wird nicht einmal behauptet, dass das biblische חכם diese Bedeutung hat; nur unter ונופל שם חכם werden diese Bezeichnungen eingeführt. Augenscheinlich ist hiermit nur einerseits der talmudische, anderseits der in der arabisch-jüdischen Kulturepoche geläufig gewordene Sprachgebrauch gemeint. Umgekehrt aber sehen wir aus den biblischen Citaten deutlich, dass der Verfasser hier an die Seite 99 als zweite gegebene Bedeutung denkt. Hat der Abschreiber dieselbe aus Versehen ausgelassen? Möglich. Wahrscheinlicher aber, dass der Verfasser selbst wegen seines Eifers, der den Hintergrund der scheinbar so harmlosen Weitläufigkeit, mit welcher er den unbiblischen, talmudischen und arabisch-jüdischen Gebrauch des Wortes חכם bespricht, bildet, vergessen hat, die Behauptung, für welche er Belege gibt, aufzustellen. Wer den heimlichen Grimm unseres Verfassers gegen die die Wissenschaft verketzernden Talmudisten seiner Zeit genau kennt, hierin allein ist der Grund seines Eifers gegen Anthropomorphismen zu suchen, wird leicht auf den wahren Inhalt der sonst unbegreiflichen Auseinandersetzung kommen. Der Sinn der Zeilen 1—15 ist: Auch der Talmudgelehrte wird חכם genannt; es ist aber dies nicht biblisch, und verdient nur derjenige Talmudist mit Recht diesen Namen, der zugleich Religionsphilosoph und Metaphysiker ist, indem er dann im Stande ist, die Anthropomorphismen als solche zu nehmen (ולדעת נדרות השוללות בבודא), und anders, als jene Beschränkten (תישים) zu verfahren, die sich Weise (חכמים nicht תמימים) nennen und dieselben buchstäblich auffassen. Ja, auch der Talmud nennt nur ר' עקיבה und seinesgleichen

חכמים, eben weil sie sich mit Metaphysik (פרדס) beschäftigt haben — freilich ignorirt er mit dieser Erklärung nicht nur den ganzen talmudischen Geist, sondern er hat auch selbst diese Stelle willkürlich gedeutet und aus dem Zusammenhange gerissen; denn auch die חכמי יבנה werden da genannt, aber השנאה מקלקלת את השורה — auch wendet ja der Talmud auf diejenigen, die sich nicht mit Astronomie beschäftigen, den Vers an: „Und das Werk des Ewigen betrachten sie nicht und dessen Händewerk sehen sie nicht". Der Text (id. Z. 1. 2 und 3) wird demnach so herzustellen sein: ונופל שם חכם על חכמי הדת והתורה שיודעים מצות התוריות אך כל חכם הנזכר בדברי שלמה הוא שיודע ישוב העולם. וראוי שיקרא חכם מי שיודע עקרי הדת u. s. w.

S. 129. I. 19. חפץ ענינו בחירה כי חלילה שיאמר אצל u. s. w. Eine eigenthümliche Begründung synonymischer Erklärungen. Demnach müssten אמירה und דיבור, die zuweilen als Prädicat des שם vorkommen, Inspiration oder dergleichen, ירידה, aus demselben Grunde, nicht „herabsteigen" bedeuten. Ausserdem, ist בחירה weniger Anthropomorphismus, als רצון? Er bleibt sich aber auch nicht consequent. רצון erklärt er weiter (S. 130. II. 3 und 4) als den grössten Bethätigungsgrad des Willens, obgleich es, wie er hinzufügt, da, wo es als Eigenschaft oder Prädicat bei Gott vorkommt, anders aufzufassen ist.

S. 130. I. 2. Die Conjectur: חושק steht nicht nur ausser allem Zusammenhange mit dem folgenden הוא מן חושק, sondern hat überhaupt keinen Sinn. Die Stelle ist aber ausser der Schwierigkeit, die Veranlassung zu der gedachten Conjectur gab, in doppelter, grammatischer und inhaltlicher Beziehung schwierig: in grammatischer, die Construction: חושק לרעות אנשים, indem חושק, wenn es ein Substantiv zum Object hat, nicht die Präposition ל, sondern ב regiert, und חושק לאהבת נשים nichts sagt; in inhaltlicher, die Bemerkung (S. 129. II. 1. v. u. und Z. 1. der vorliegenden Seite) כל חושק מביא החשק מן הכח אל הפועל. Wozu diese Wiederholung des bereits oben (S. 129. II. 9. v. u.) Bemerkten?

Wenn die Stelle irgend einen Sinn haben soll, so ist הוא מן

als eine von einer spätern Hand herrührende vermeintliche Verbesserung zu streichen und das ל von לרעות und לאהבת nicht als Dativ, sondern als näher bestimmende Partikel, in der Bedeutung: „in Rücksicht" zu fassen. Mit כל חושק מביא u. s. w. beabsichtigt der Verfasser augenscheinlich, den charakteristischen Unterschied zwischen חשק und תאוה, welches letztere er weiter (id. II.Z.5) mit לא שילך אחרי תאותו עד עשותו näher erklärt, hervorzuheben. Und hieran knüpft er die Bemerkung, dass auch der späte Sprachgebrauch das Verhältniss der intimen Freundschaft (רע erklart er (S. 251. I.) mit האוהב הדבק שאינו נפרד (מחבירו אשר הוא עמו לכל הבאה והיוצאה וילמדהו דעת ועושה מעשהו und der Liebe mit חשק, respectiv das Subject (האוהב) mit חושק, bezeichnet.

S. 133. I. 19. und ff. חין פירשו בו רב המפרשים חוק u. s. w. Welche Verwandschaft demnach zwischen חין und חלה? Soll nicht im Anfange des Artikels eine Lücke sein?

S. 134. II. 10. v. u. העילות להסבוב(?הפילות להסבוב). Soll hier nicht (=הסיבות להלך) zu lesen und anzunehmen sein, dass der Verfasser nur wegen des folgenden הסבוב, עילות anstatt הסיבות vorgezogen hätte?

S. 137. I. 2. (?) וזה עד ביאור רחום u. s. w. וזה עד ביאור רחום ist eben so wenig hebräisch, als das folgende כי לא יכשור לאדם המלה אצל הבורא; auch würde וזה עד, wenn es sich auf das Vorhergehende bezöge, ohne Beispiel sein. Es ist ohne Zweifel zu lesen: וזה עד כי אל רחום (דברים כ"ה ל"א) כי לא יכשור לאמר לשון חמלה אצל הבורא יתעלה, eine bei unserem Verfasser wegen seiner Scheu vor allem Anthropomorphismus noch ziemlich häufig vorkommende statarische Formel; vgl. u. A. (S. 129. I. 19). חלילה שיאמר אצל הבורא יתי חירוש חפץ.

Id. Z. 9. Für אצל העין ist על העין zu lesen; eben so (id. II. Z. 5.) für בעין החמלה, בענין החמלה, wie aus den Belegen und der Erklärung des חסות (id. II. 9) mit והשתכלותו בו unzweideutig hervorgeht.

S. 137. I. 4 und 5 v. u. מראש השער קיים כל מה שכתוב בפנים נראה כי כל זה כתוב על הגליון ובטעות—vgl. id. Anm. 4: אדם רע

הכנים המעחיק בגוף הספר. Die letzte Bemerkung ganz richtig; es sei nur hinzugefügt, dass allem Anscheine nach der Sinn der gedachten Randglosse ist, dass von dem ganzen Artikel חסיד nur die erwähnte Stelle (מראש השער עד אדם רע) zum Texte gehört, während die weitschweifige ethische Excursion, die übrigens aus den ח״פ לרמב״ם abgeschrieben ist, eine Interpolation sei. Und in der That spricht Vieles dafür. Erstens die Weitläufigkeit, womit die von Maimonides dem חסיד beigelegte Bedeutung besprochen wird. Weitläufigkeit ist zwar eine der schwachen Seiten des Verfassers. Indessen finden sich nur Beispiele von exegetischen Excursionen, während die hiesige moralisirende Excursion nur noch einmal, im Artikel: צנוע, עניו (S. 232 und ff.) ihresgleichen findet. Dann ist auch die indirecte Entschuldigung der Weitläufigkeit (וגם הרמב״ם ז״ל האריך מאד בביאר ענין חסיד S. 138. II. 11 und 12) verdächtig. Nicht minder verdächtig ist die Schreibeweise: הר״מב״ם ז״ל (auch S. 137. 1. 3. v. u.). Denn mit Ausnahme des ז״ל ist Bedarschi kein Freund der Initiale beim Citiren von Autoren (die Schreibeweise ר״ש für רבינו שלמה halte ich für eine Freiheit des Abschreibers); auch das Patronomicum בן מיימון ist auffallend, da er den Gebrauch, bedeutenden, allgemein bekannten Namen noch nähere oder überhaupt andere Bezeichnungen beizulegen, nicht kannte oder nicht kennen wollte, indem er immer die Autoren entweder einfach unter ihren Vornahmen oder dem Namen ihrer Werke einführt, so z. B. רבינו שלמה (רמב״ם) הרב ר׳ משה (ר״ת) רבינו יעקב (רש״י) vgl. S. 139. II. 7 und 236. II. 6) — (אבן גנאח) אשר לו הרקמה und „אבן עזרא״ und „אבן גנאח״ beweisen nichts, da dieselben, aus der spanischen Schule und als keine eigentlichen Rabbinen, mehr unter diesen, als unter ihren Vornamen bekannt waren. — Endlich noch zwei innere Gründe. Erstens der unbegreifliche (weil die ganze vorige Spalte mit der Lösung dieses Problems beschäftigt ist) und unverständliche Schluss dieses Artikels (ואין — והנכסף הכובש יצרו הפרש בין דברי הרב הגדול S. 139. II. 8—13). Und dann der Widerspruch der Erklärung des חסיד mit אדם טוב שאין בו זיוף

und החסיד הפך אדם רע—welche Erklärung noch nach der weitläufigen Excusrion beibehalten wird, indem צדיק mit אדם ישר ואמת und וצדיק הפך עול ועקש erklärt wird— mit der maimonidischen Erklärung des חסיד als האיש החכם העושה לפנים משורת הדין.

Anderseits aber ist es nicht zu läugnen, dass erstens die gedachte Stelle an sich, so wohl was die Sprache und den Gedankengang betrifft, unzweifelhaft das Gepräge der Erzeugnisse des Bedarschi trägt; dass ferner die gedachten innern Gründe gegenüber den vielen Beispielen von Mangel an Gedankeneinheit nicht hinreichend sind, um das vorliegende Product als ein fremdes zu bezeichnen; dass endlich die, dem Verfasser fremde initiale Schreibeweise von einer anderen Hand, die an derselben gewohnt war, herrühren könne. Die Annahme, dass die gedachte Stelle ursprünglich sich in dem Autographon als eine zum Text nicht gehörende Randglosse des Verfassers gestanden habe, die von dem ersten Abschreiber in den Text mit einigen Aenderungen aufgenommen und von einem spätern, der diese Abschrift mit dem Autographon verglichen hätte, als solche entdeckt worden sei — diese Annahme würde alle Schwierigkeiten beseitigen. Für eine solche Annahme sprechen ausser dem קיים כל מה שכתוב בפנים noch die S. 140. I. 9. ganz ausser allem Zusammenhange stehenden Worte: כמו שכתוב בתוך הספר. Es sind dieselben, wie die hiesigen ראש השער—והפך אדם רע eine — wahrscheinlich von demselben — von einem Collationirenden auf den Rand hingeschriebene Bemerkung, die von einem Spätern in den Text aufgenommen worden ist.

S. 140. I. 8. הן ביראת השם וכו׳. וכו׳ ist hier, weil es wohl sonst in dieser Weise in der Hebräischen Literatur jener Zeit, bei unserem Verfasser aber überhaupt, ungebräuchlich, sehr verdächtig. Zur folgenden Zeile vgl. vorige Anm. am Ende.

S. 142. I. 4. ימנו מה שענינו עמידה והאניה חשבה להשבר. Merkwürdig, wie wenig er hier in den Geist der Sprache eingedrungen!

S. 144. II. 13. Für שהמשברים ist שנשברים zu lesen.

Id. Z. 7. *v. u.* ואולם כענין הלקיחה u. s. w. vgl. oben id. I. Z. 6. *v. u.* Für ואולם ist ואולי zu lesen.

S. 146. II. 2. ואמרו עלמות אינו סמוך אל מה שהיו מנגנין בו u. s. w. Dies die richtige Leseart. Der Vorschlag שיר für אינו zu lesen, entstellt nicht nur den Sinn, wie ihn der Zusammenhang klar und deutlich ergiebt, sondern hat nicht einmal die wörtliche Bedeutung des direct hierauf folgenden סמוך אל מה שהיו מנגנין berücksichtigt. Denn dem Vorschlage zufolge würde ואמרו עלמות sich auf das zweite Citat beziehen, und dann müsste סמוך nicht „sich beziehen", da an der betreffenden Stelle in תהלים kein Instrument erwähnt wird, sondern „meinen" bedeuten, was aber sprachlich geradezu falsch ist. Dann, welcher Zusammenhang mit der folgenden Auseinandersetzung כמו למנצח מזמור לדוד שיר — ובעמים יקדימו השיר, ja welchen Sinn überhaupt wird dieses geben? Endlich scheint der Vorschlag vergessen zu haben, warum es sich hier handelt. Mit מלאכת הנגון הדקה (id. I. Z. 5.) ist nicht das *Instrument*, sondern die *Musik*, und zwar die sanften Weisen — ja eben nur darum sollte nach dem Verfasser נעלם ein entsprechender Ausdruck für Musik sein — gemeint. Wie sollte nun die deutlichere Erklärung eines zu diesem Zwecke gegebenen Beleges gerade das Gegentheil sagen? ואמרו עלמות אינו סמוך אל מה שהיו מנגנין בו hat zunächst auf das erste Citat Bezug und der Sinn: „man glaube nur nicht, dass עלמות sich auf das Instrument (נבלים) beziehe (wodann es hier irgend ein, bei dieser Gelegenheit mit נבלים gebrauchtes Instrument bedeutete, sondern es bezeichne Musik und hat seine Stellung im Satze) wie שיר (das zuweilen am Ende) in למנצח מזמור לדוד שיר und zuweilen im Anfange des Verses steht, wie" u. s. w.

S. 150. I. 7. Für הקטנים אצלו יש להם ist zu lesen הקטנים שיש להם חיות.

Id. Z. 18. ונאמר הילד אינגו u. s. w. לחייב אחיו שפשעו u. s. w. Augenscheinlich denkt der Verfasser an אל תחטאו בילד (Gen. 42. 22.) Wahrscheinlich ist dieses Citat aus Versehen ausgelassen worden.

Id. Z. 24. כבר רמז התרגום החפץ u. s. w. ואם מתחלה קראו נער בו כמו שאמר המדרש שהיה עושה מעשה נערות u. s. w. Wozu diese Erklärung nöhtig? Wenn ראובן den siebzehnjährigen Jüngling darum ילד nennen konnte, weil dieser in Rücksicht auf das Alter seiner Brüder und auf seinen beschränkten Verstand einem ילד glich, so kann doch die Schrift ihn נער, was er rücksichtlich seines Alters wirklich war, nennen.

Id. Z. 1 und 2 v. u. מה יהיה משפט הנער ומעשהו, זה קודם הלידה u. s. w. Wahrscheinlich aus der Antwort des Engels (וכל אשר אמרתי אל האשה תאמר) gefolgert: Die Frage מה יהיה משפט הנער aber ist doch dieselbe, nur mit anderen Worten, wie die frühere: מה נעשה לנער היולד und diese soll ohne Zweifel (ירוע id. II. 1.) אחר שנולד sein?

Id. II. 10. וכאשר אמר והנה נער בוכה ר"ל יונק — ותראהו את הילד ist hier, weil ohne Zusammenhang, weder mit dem indirekt Vorhergehenden (כי נער ועלם אחד הם ושוים בשנים) noch mit dem darauf Folgenden (ועוד יש הפרש בין נער וילד), nicht am Platze. Die Stelle ist ohne Zweifel id. Zeile 2. vor ועלם mit einer kleinen Ergänzung zu lesen. Nach den angeführten Citaten für die Behauptung: ושם נער מצאנו נופל תכף הולדו או קודם לכן muss gelesen werden וגם נופל על יונק וכאשר אמר והנה נער בוכה u. s. w. Hieran wird sich das ועלם לא נמצא נופל על היונק gut anschliessen, was bei der vorhandenen Leseart nicht der Fall ist, wie anderseits erst dann das ועוד יש הפרש בין נער וילד Sinn haben wird. Denn unmittelbar vorher ist durch die Behauptung: נער ועלם אחר הם ושוים בשנים stillschweigend ein Unterschied zwischen ילד und נער, die sonst soviel Uebereinkunft haben, constatirt worden.

S. 151. II. 7. (?) והעזרות. Wenn es nicht das darauf folgende, nur corrumpirt geschriebene והעצות ist, so ist hierfür והדעות zu lesen.

Id. Z. 12. ופי' בו הרואים סודו u. s. w. Hier wenigstens haben sie nicht gut gesehen; denn נולד בין שתי המחברות ist bei Ibn Esra ein Terminus für „Syllogismus", wie er auch unter מחברות „Prämissen" versteht.

S. 152. I. 13. v. u. יהודי הוא השם הנכבד לישראל כי הוא מעניין הור; vgl. id. II. 1. v. u. Abgesehen von dieser eigenthümlichen etymologischen Erklärung, so ist es doch zu oberflächlich und flüchtig, wenn er im demselben Augenblicke wieder sagt (id. Z. 10.) והוא על שם יהודה שהיה מלך und doch glaubt, nur eine und dieselbe Erklärung gegeben zu haben.

Id. II. 7 und 8 v. u. (?) ר"ל על ישראל שהיו אז בגלות פרעה. Ein näheres Eingehen in den Zusammenhang des ganzen Artikels ergiebt, dass diese Erklärung ursprünglich eine Randglosse (wahrscheinlich nicht vom Verfasser) zu שם עברי נגזר על ישראל (id. Z. 11 und 12 *v.u.*) war und später von einer ungeschickten Hand in den Text am unrechten Platze aufgenommen worden ist. Der synonymische Unterschied zwischen יהודי und עברי wurde oben hierin gefunden, das ersteres ein Ehrenletzteres ein Schimpfname bezeichnet. Die etymologische Begründung desselben ist aber nur von יהודי unternommen worden; von עברי hingegen wurde nur die Wahrheit der gedachten Bedeutung durch Belege constatirt. Nun meinte der Autor der gedachten Randglosse, dass in dem nun folgenden ersten Versuch, עברי etymologisch zu erklären, zugleich auch die Entstehung der eigenthümlichen Bedeutung, die עברי nach dem Verfasser hat, erklärt werde. Und da dieses nicht deutlich gesagt wird, so glaubte der Glossator, es in dem נגזר על ישראל angedeutet zu finden, und zwar auf folgende Weise: Unter dem Namen עברי erscheinen die Juden zum ersten Male in Egypten. Die Egypter haben wahrscheinlich hiermit den fremden Ursprung der Juden, die ihre Sklaven und zugleich von עבר הנהר waren, bezeichnen wollen, auf welche Weise die Bezeichnung ihrer Heimath mit der ihres sklavischen Verhältnisses zuerst zusammengeschmolzen und nach und nach die erste ganz zurückgetreten sei. Das על ישראל der Randglosse ist nichts anders, als eine Wiederholung der gedachten Textworte, an welche der Glossator die Bemerkung: שהיו אז בגלות פרעה angeknüpft hat. Ob dies wirklich vom Verfasser beabsichtigt wurde, möchten wir sehr bezweifeln,

um so mehr, als נאמר או das erste Glied der Disjunction, von welcher עברי או (id. Z. 7. v. u.) das zweite Glied einführt, ist. Und da nun dieses durchaus nicht die Entstehung der schimpflichen Bezeichnung des עברי erklären will, so kan auch jenes schwerlich dies sich zum Ziele gestelt haben.

S. 153. I. 7. וכן ויישן ויחלום שנית. Wie dies als Beleg für die Behauptung, dass שנה den unbewussten (sorgelosen) Zustand bezeichne, dienen soll, ist nicht ersichtlich. Oder soll hier das an der gedachten Stelle folgende ויהי בבקר ותפעם רוחו, wo erzählt wird, dass Pharoh erst beim Erwachen vom Schrecken des Traumes befallen wurde, und woraus der Verfasser gefolgert haben möchte: „also im Schlafe selbst nicht, obgleich schon da die Ursache vorhanden war", ausgefallen sein?

Id. Z. 8. ותישנהו על ברכיה und vgl. (id.) Anm. 1. כוונת המחבר על מעשה יעל לסיטרא וחסרון דברים הניכר יש כאן. Dass Bedarschi יעל und סיסרא meint, ist ausser allem Zweifel. Hingegen entbehrt die zweite Vermuthung allen Grund. Nicht Auslassung, sondern Citatverwechslung liegt dieser Stelle zu Grunde. Der Verfasser, der bekanntlicherweise aus dem Gedächtnisse Citate anführte, hat hier wahrscheinlich ותישנהו על ברכיה mit בין רגליה כ ר ע נפל ש כ ב (שופטים 5. 27.) verwechselt.

S. 155. I. 2. (?) והעד זקנה קופצה עליו. Ganz einfach „Beweis dass זקן קטן מכלם, ist זקנה קופצה עליו ist". Und der Sinn: Da hier nicht ein wirklich hohes Alter, sondern die Gebrechlichkeit desselben, die mit der gedachten Lebensweise auch bei einem jugendlichen Alter verbunden ist, gemeint sein kann, so ist es natürlich, dass man, um dies auszudrücken, die Bezeichung זקן gewählt hat.

S. 157. Z. 12. Die Ueberschrift muss lauten: (nicht צד) כאב, צער סער. Denn in diesem Artikel werden die Synonymen der afficirten inneren Zustände besprochen. כאב drücke ursprünglich die physiche, צער die psychische Affiction, beide aber speciel eine schmerzliche, während סער eine Affiction im Algemeinen, gleichgültig, ob schmerzlich oder nicht, aber im hohen, höchsten Gra-

de, aus. Es ist daher in dem ganzen Artikel überall צער für צר, das die Affiction abstract bezeichnet, zu lesen, freilich mit Ausnahme des Citates: צר ומצוק (id. II. Z. 15) wo, beiläufig gesagt, vor צער ענינו, צר ומצוק zu lesen ist.

Dass צער nicht biblisch ist, thut bei unserem Verfasser um so weniger, als er sonst nicht selten talmudischen Sprachgebrauch nicht nur zu Hülfe ruft, sondern auch erklärt. Dann aber muss man nicht den Umstand vergessen, dass derselbe aus dem Gedächtnisse citirte. Er konnte daher eben so gut augenblicklich glauben, dass צער biblisch sei, als er in der Absicht, biblische Belege zu geben, Stellen aus der *täglichen* Gebetordnung citirt, (vgl. u. A. S. 153. I. 22. נמו גוים אבדו תקותם):

S. 158. II. 7. לא כן אנחנו עושים; vgl. (id.) Anm. 1. פי׳ זה קשה להולמו — ונראה ששגגת המעתיק יש כאן. Die Folgerung ist gewagt. Dass die gedachten Commentatoren לא כן anders erklärten, ist noch kein Grund, anzunehmen, dass auch Bedarschi es so aufgefasst, und der Zusammenhang lässt ebenso die Erklärung des לא כן mit „nicht so" zu, als die mit „nicht Recht". Denn es ist eben so wenig sprachwidrig, wenn man לא כן als einen demonstrativen Vordersatz, als wenn man es als einen conditionalen Nachsatz von ואנחנו מחשים auffasset.

S. 159. I. 6—9. כי נבל הוא שם הכילי בתכלית — וכילי נקרא מי שאיננו נותן אך איננו כענין נבל — כי שוע פחות מנדיב u. s. w. Eigenthümliche Gegensätze: נדיב und נבל die zwei Extreme; שוע und כילי neben jenem Gegensatze, lässt kaum etwas Gegensätzliches bemerken. Dem poetischen Schwunge ist daher eine derartige eindruckschwächende Aufeinanderfolge am wenigsten angemessen. Hätte Bedarschi augenblicklich daran gedacht, wie viel Einfluss er sonst (vgl. S. 155. II. die Gründe für seine Widerlegung des Ibn Ganach) der poëtischen Schönheit auf seine synonymischen Erklärungen einräumt, er würde wohl diesen Unterschied fallen gelassen haben.

S. 161. II. 2. v. u. ואמרו כי כבוד האיש בזקן u. s. w. Die Worte ואמרו כי, welche hier als Anführungszeichen des Citates:

כמאמר המשורר כבוד האיש בזקן dienen, sind, weil sie direct auf folgen, auffallend. Wahrscheinlich hat sich der Verfasser durch die sarkastische Bemerkung, mit welcher er das erwähnte Citat zu begleiten gedachte, hierzu veranlasst gesehen. Die Construction wäre holperig, hätte er nicht durch Einschiebung des ואמרו כי den Gedanken in zwei verschiedenen Sätzen gegeben.

Es scheint, dass der starkbärtige Dichter, den der Verfasser hier verwundet, (נכבד התיישים), entweder demselben persönlich oder allgemein als solcher bekannt war. Derselbe wird demnach eher unter den französischen oder spanischen, als römischen Dichtern zu suchen sein.

S. 164. II. 2. דברים שמשברין לבו של אדם und vgl. die Anm. (id.): ע"כ נראה שחסרון דברים יש כאן — זה הוא דעת רבי. Man würde dann erst zu dieser Folgerung berechtigt sein, wenn man bestimmt wüsste, entweder dass Bedarschi an die bstreffende Talmudstelle augenblicklich gedacht, oder dass ר' האי גאון den Autor dieser freien Auslegung genannt hätte. Jedenfalls muss hier im Text für שמשברין, שמשבנין gelesen werden.

S. 167. II. 11 und 12. (?) וכל חכמה נסתרת. Für וכל ist zu lesen בכל.

S. 168. II. 13. ואולי השבט נקרא מטה מפני שכל אחד מהשבטים היה לו מטה u. s. w. Merkwürdig, wie er hier das Einfache und Natürliche des dem Baume und seinen Aesten entlehnten Bildes zur Bezeichnung verschiedener Sprossen einer Familie übersehen hat. Hätte er daran gedacht, so würde er hierin zugleich auch für שבט, dessen Bedeutungsgrund zu finden er nicht einmal den Versuch macht, eine Erklärung gefunden haben.

S. 177. I. 5—2 v. u. vgl. die Anm. zu *S. 128. I.*

S. 178. II. 7 und 9: ואנחנו וכל ישראל נקיים — לקיים אותה ברשע. Diese unnöthigen, mit dem hiesigen Thema in keinem Zusammenhang stehenden Bemerkungen haben ihren Grund in der Scheu des Verfassers vor dem bösen Omen.

Id. I. Z. 16. ע"כ לא יאתה תוכחת אם לא למבין. Wahrscheinlich ein den Verketzerern der Religionsphilosophie versetzter Hieb; vgl. die Anm. zu S. 128. I.

S. 185. I. 20. (?) מפני שהכל פונים בו בכל הדברים צריכיסה. Ganz einfach. Es wurde (id *Z.* 16) erklärt, dass in der örtlichen Bezeichnung des נגד nicht das „Gegenüberstehen" allein, sondern auch das „sich in der Nähe Befinden" im Allgemeinen liegt; ferner (vgl. folgende Anm.) dass נגד übertragenerweise auch, ohne alle Rücksicht auf örtliche Verhältnisse, nur das Verhältniss der Wechselbeziehung bezeichne. Dieser letzten Bedeutung nun, fügt der Verfasser nun hinzu, hat die Bezeichnung des Fürsten mit נגיד ihre Entstehung zu verdanken. „Der Fürst heisst darum auch נגיר, weil Alles zu ihm in den verschiedensten Verhältnissen (בכל הדברים הצריכין) in Beziehung steht." Wörtlich: „weil Alles sich in allen Verhältnissen an ihn wendet-"

Id. Z. 21 und 22. לא בסמיכות לבד לעמוד לפניו כיושר כמו נכח כיא בכל דבר הצדיך *(?)*. Die wörtliche Uebersetzung dieser Bemerkung genügt, um sich zu überzeugen, dass wir es hier mit einer versetzten Ergänzung der näheren Erklärung des Unterschiedes zwischen נגד und נכח (id. Z. 16; vgl. die vorige Anm.) zu thun haben. Denn wörtlich lautet die Stelle: „Nicht in der Nähe (örtlichen) in dem „grade Gegenüberstehen, allein, was נכח bedeutet, sondern im Gegenüberstehen in jeder Beziehung". Augenscheinlich sagt dies folgendes: „Die Bedeutung des נגד besteht nicht nur, wie נכח, in der Bezeichnung des örtlichen Gegenüberstehens, sondern es bezeichnet zugleich alle nähere Beziehungsverhältnisse." Wer erkennt hierin nicht eine nähere Erklärung des (id.) וכל ענין נגד שהוא בסמיכות החפץ בו לפני? Wahrscheinlich war die ergänzende Bemerkung nachträglich vom Verfasser auf den Rand hinzugefügt und erst später in den Text, durch Missverständniss aber, veranlasst durch das וכל הדברים הצריכים (id. 20), am unrechten Platze aufgenommen worden. Die Stelle würde daher direct nach החפץ בו לפני zu lesen sein.

Id. Z. 10. v. u. und Id. II. Z. 2. Es ist wahr, מכל gibt hier keinen Sinn, aber auch die Emendation: מול erklärt nichts und ist ausserdem auch gewagt. Gewagt, weil es sich nicht gut

annehmen lässt, dass der Abschreiber hier, wo er unwiderlegliche Beweise von Aufmerksamkeit giebt, zwei Male hintereinander denselben Fehler gemacht hätte. Der Umstand, dass er hier zwei Male in einem Athem denselben Gedankn fast in denselben Worten, nur mit einer kleinen Veränderung (das zweite Mal musste das zweite מקום wegbleiben) geben musste, erforderte Aufmerksamkeit, und das Resultat beweist zur Genüge, dass er aufmerksam war. Einen anderen, nicht minder kräftigen Beweis hierfür liefert das Manuscript. In diesem Artikel sind die Schreibefehler durch Zeichen über denselben kennbar gemacht, eine sonst nicht oft vom Abschreiber beobachtete Pflicht. Die Emendation erklärt aber auch nichts. Was für einen Sinn gibt das: „Er ging nach einem anderen Orte, der gegenüber einem anderen lag"? Oder soll der Beweiss, dass בלתי סמוך, מול ist, hier darin liegen, dass der betreffende Ort, wohin David seine Richtung nam, dadurch näher bezeichnet wird, dass er gegenüber einem anderen Orte, und nicht dadurch, dass er gegenüber dem, wo sein Bruder sich befand, lag, woraus zu folgern sei, dass derselbe nicht in der Nähe des letzteren lag? Das würde ja das Gegentheil von dem, was dargethan werden sollte, beweisen. Denn der von מול abhängige, zur näheren Bezeichnung eines anderen angegebene Punkt ist der fernliegende. Wenn ich daher sage: הוא הלך מאצלי אל מקום שהוא מול מקום אחר, so habe ich bezeichnet, dass der Ort, wohin der Betreffende seine Richtung genommen, fern von dem מקום אחר ist, aber ich habe nicht das Raumverhältniss zwischen meinem Orte und dem Zielpunkte des Betreffenden angegeben; derselbe kann natürlich in meiner nächsten Nähe liegen.

Id. II. Z. 3. ומול בלתי מכוון — והעד אל מול פני המנורה. Wohl soll מול durch diese Erklärung nicht darum auch סמוך bedeuten. Das gedachte Citat bestätigt aber keineswegs die dem מול beigelegte Bedeutung des בלתי סמוך.

Id. Z. 14. ואולי יש מול שענינו כמו לפני u. s. w. Also eine andere Bedeutung, als die oben angegebene. Wie stimmt es aber

mit der Bemerkung (id. Z. 18 ff.) או יהיה ענינו לפני כמו מול בית פעור — וכן כמו מול האלהים ? hier wird die Bedeutung des מול als לפני von Citaten vorausgesetzt, die oben als Belege für eine conträre Bedeutung angeführt wurden.

S. 186. II. 10. ff. v. u. vgl. die Anm. zu *S. 128. I.*

S. 187. II. 7. וזה דם בלשון משנה. Für רם ist רב zu lesen.

S. 188. vgl. (id.) Anmm. 1. 3. 5. und unsere zu *S. 62. II. 7.*

S. 191. II. 5. Für כשלו ist לו zu lesen.

S. 193. II. 2. v. u. Für ולפנותה ist zu lesen ולזכותה vgl. (S. 199. I. 2) ונקראת לבנה על שם זבותה.

S. 195. I. 4. סרן לא נזכר כ״א על אויבי השם und vgl. (id. II. Z. 1.) על כן נאמר כי סרן לשון גדלה חשיבות גדול. Wie folgt dies aus dem vorhergehenden?

S. 197. I. 8. וכפרת בו את המזבח; vgl. (id.) Anm. 1. Wahrscheinlich ist hier וכפרו את המזבח (יחזקאל מ״ד כ״ו) gemeint; vgl. die Anm. zu S. 67 id.

Id. I. 2. v. u. באחרית החנית vgl. (id.) Anm. 3 und unsere zu S. 62. II. 7.

S. 202. I. 20 und 21. Vgl. (id) Anmm. 2 und 3 und unsere zu *S.* 62. II. 7.

S. 213. II. 20. (?) והפקדתיך אותם. Wohl zu lesen והפקדתים אתך; denn augenscheinlich ist dies nur ein anderer Ausdruck für מסרתי לך: was beim gedachten Citate zu ergänzen ist.

S. 214. I. 2. Die Phrase: אין גם זה הבל nimmt sich hier gegenüber dem Ernst metaphysicher Begriffsdefinitionen ganz wunderlich aus; vgl. folgende Anm.

Id. Z. 5. שהזמן הנקרא הוא אתו ראוי ליחלק ודי אם יעלה במחשבה. Für אתו ist אינו zu lesen und der Sinn: „die Zeit ist untheilbar und darum der Begriff Gegenwart nur denkbar aber nicht vollziehbar."

Die ganze Erörterung, als philosophische Definition richtig, ist in einer Synonymik als der vorliegenden, wo es auf die Erklärung der verwandten Begriffe in dem Sinne, in welchem sie im gewöhnlichen Sprachgebrauch vorkommen, ankommt, nicht

am rechten Platze; die hier gegebene Erklärung des עתה entspricht dem biblischen nicht. Es ist der oberflächlichen philosophischen Bildung eigenthümlich, bei der mindesten Gelegenheit das Empfangene wieder zu geben. In dieser psychologischen Eigenthümlichkeit liegt der Grund der gedachten Erörterung; ähnliche Erscheinungen sind bei unserem Verfasser nicht selten vgl. S. 56. II. 6—17 und S. 243. I. 7. ff.

Id. II. Z. 5. אינני u. s. w. אינני muss bleiben; denn נא an sich bezeichnet eigentlich auch hier nicht, sondern in Verbindung mit אל und ממנו, חי. Es hat hier demonstantive Bedeutung und betont das ממנו, den Zustand des בשר (im vorhergehenden Satze, wovon dieser eine ergänzende Wiederholung ist) nach dem Schlachten. Dass Bedarschi nicht in נא allein, sondern und vorzüglich in dem Zusammenhange die Bedeutung חי findet, dafür spricht auch der Umstand, dass er sich nicht mit der Constatirung der Bedeutung חי begnügt, sondern auch ausser dem כ"א צלי noch ואף לא בשל מבושל במים hinzufügt.

S. 219. Anm. 1. und 2. צ"ל לך לקראת משה המדברה. Als eine dem Verfasser geltende Erinnerung wäre die Bemerkung richtig, aber nicht als Emendation; denn eben hier haben wir den schlagendsten Beweis, dass nicht der Abschreiber für derartige Ungenauigkeiten verantwortlich gemacht werden kann; vgl. die Anm. zu S. 3. I. 18.

S. 222. I. 3. אומרו לא יזכרו ולא יפקדו und vgl. (id.) Anm. 1. אינני בכה"ק כ"א בנוסחת התפלה u. s. w. Ganz richtig, aber der Verfasser meinte einen biblischen Beleg zu geben; vgl. die Anm. zu S. 3. I. 18.

Id. II. 13. Für הדחת ist zu lesen הנחת.

S. 223. I. 1. Für הסדר ist העדר zu lesen.

S. 225. I. 8. Für השוטח ist wohl nicht בשוטח sondern בפשוט zu lesen.

S. 226. I. 6. קבצו פניהם פארור. Vgl. (id.) Anm. 1. und unsere zu S. 62. II. 7.

Id. II. 15. ויפרץ בם מאד u. s. w. Ohne Zweifel ist hier in der Ueberschrift אונם aus Versehen ausgefallen. Denn zufolge der hier sowohl, als S. 27 gegebenen Erklärung ist אונם mit גוזל ועושק nur scheinbar, mit כפה, אלץ, פצה hingegen wirklich begriffsverwandt.

S. 227. I. 15 und ff. Unser Verfasser war hier, wie es scheint, in der Auffassung der Erörterung Maimons (מורה נבוכים ח"א פ"א) über die Bedeutung des צלם eben so wenig glücklich, als in seinen eigenen, die maimonidischen ergänzenden Bemerkungen. Maimon findet an der gedachten Stelle den *ursprünglichen* Bedeutungsunterschied zwischen צלם und תאר darin, dass dieses die sinnliche Form bedeutet, nämlich die Gestalt der Dinge als Summe des Stoffes und der Form, wie sie sich der Wahrnehmung darbieten, jenes die unsinnliche Form, das Wesen der Dinge. Freilich — dies ist an gedachter Stelle der Gedankengang seiner Auseinandersetzung — finde sich auch die Bezeichnung צלם für die sinnliche Form, wie das z. B. bei צלמים in der Bedeutung אלילים und צלמי טחוריכם (Samuel I. 6. 6.) der Fall ist. Dies verhindere aber nicht, dass צלם ursprünglich das Wesen bezeichne, um so weniger, als eben in den beiden genannten Fällen das Begriffliche vorherrschend sei. Die Götzenbilder werden nicht als solche, sondern insofern sie eine Idee darstellen, angebetet; die Philister wollten nicht die Geschwülste selbst, sondern den Schaden derselben darstellen. So weit Maimon. Was hat aber unser Verfasser daraus gemacht?

In dem Anfange und Schlusse seiner vorliegenden Erörterungen (id. Z. 15—19 und II. 7 — 10) gibt er, zwar ohne die Quelle zu nennen, aber ganz getreu die Gedanken Maimons wieder. Anstatt aber die Schwierigkeiten, die die Bezeichnung צלמים für אלילים und das gedachte Citat aus Samuel der gegebenen Erklärung entgegensetzen, auf dieselbe Weise, wie Maimon, zu lösen, schlägt er, irregeleitet durch die Art und Weise, wie Maimon die betreffenden Gedanken auseinandersetzt, einen anderen Weg ein. — die Auseinandersetzung daselbst ist derart, dass,

wenn man den Anfang allein, und nicht in seiner Zusammengehörigkeit mit dem Schlusse betrachtet, es den Schein hat, als ob Maimon eben durch die erwähnten Bezeichnungen seine gegebene Erklärung begründete—Er behauptet: unter צלמים seien nicht die Bilder, sondern die ihnen zu Grunde liegenden Begriffe gemeint. Nun kann dies noch allenfalls durchgehen. An dem Einwurfe: dass der gewöhnliche Sprachgebrauch dieser Bedeutung nicht entspricht, braucht er sich nicht zu stören; der gewöhnliche Sprachgebrauch, würde er antworten, wie er in der Bibel vorkommt, wolle mit צלם die angebeteten Kräfte bezeichnen. Er geht aber weiter, er will dies vermittelst eines neuen, von Maimon daselbst nicht besprochenen Citates begründen. Auch unter צלמי מסכתם (Numeri 33. 52) seien die angebeteten Kräfte gemeint. Das hält schwer; denn תאברו, das mit צלמי den Prädicatsbegriff bildet, würde dem Zusammenhange gemäss keinen Sinn haben, wenn צלמי da „Begriffe" bedeutete. Indessen auch gegen diese Einwendung kann sich der Verfasser vertheidigen; nöthigenfalls legt er dem תאברו die Bedeutung „ausrotten" bei. Wenn er aber endlich auch dem צלם in צלמי טהוריכם die Bedeutung Wesen beilegt — תכונת נזק הטהרים sagt nichts anders, auch die dies mit dem Vorhergehenden verbindende Partikel וכן (id. II. 2), wie das gleich darauf folgende Resumé (id. Z. 4—7) zeugen deutlich, dass der Verfasser durchaus nicht daran denkt, wie Maimon, dem צלם, ausser der ursprünglichen noch eine andere, übertragene Bedeutung beizulegen — so zeigt er nicht nur, dass er die betreffende Stelle in מ"נ nicht richtig aufgefasst, sondern auch, dass er überhaupt seinen Gegenstand nicht durchdacht hat. Denn bei der mindesten Aufmerksamkeit hätte er entdecken müssen, dass das betreffende Citat, weit entfernt, der gedachten Behauptung als Stütze zu dienen, vielmehr am besten geeignet ist, dieselbe umzustossen.

Id. II. 4. Für וכן יוכל לומר ist wohl, weil die vier folgenden Zeilen augenscheinlich nur das Resumé des Auseinandergesetzten enthalten, ועל כן נוכל לומר zu lesen.

Id. Z. 7. *und ff.* Der Gedankengang ist sehr verworren. In welchem Zusammenhange steht die Bemerkung כי בנפש השכלית u. s. w. mit dem direct Vorhergehenden? Freilich, wenn man an dem Schlusse dieser Erörterung angelangt ist, ist die Absicht dieser Bemerkung ersichtlich. Sie will Aufschluss darüber geben, warum die Bibel gerade die Geburt des שת und nicht die des קין und הבל mit ויולד בדמותו כצלמו bezeichnet. Aber die dieselbe einführende Partikel כי bringt sie doch mit dem Vorhergehenden in enge Verbindung, und wäre sie auf der umstehenden Seite, da, wo das Verhältniss der geistigen Beschaffenheit des קין zu der des הבל einerseits und die dieser beiden zu der des שת anderseits erklärt wird, am passenden Platze.

Ausserdem ist es höchst merkwürdig, zu sehen, wie der Verfasser auch nicht im Entferntsten ahnt, dass er nicht nur zwei verschiedene, sondern auch entgegengesetzte Erklärungen von בדמותו כצלמו gibt. Zufolge der gedachten Erklärung will בדמותו כצלמו die Wiedererlangung der reinen Vernunft bezeichnen כח העיוני יעיין בו החכמות והדברים הדקים שאינם גשמיים id. *Z.* 7—18 und vgl. S. 228. I. Z. 6—17), deren Besitzes Adam seit der Verbannung aus dem Eden bis zu der Geburt des שת beraubt war — da er während dieser Zeit (vgl. id. *Z.* 7—17 und S. 228. I. 3—17) nur praktischen Verstand (כח מעשיי), nämlich technisches Genie (כח מחשבי שישכיל בדברים הגשמיים טרם שיעשה, administratives Talent (הנהגות החמון) und technische Fertigkeit (כח מלאכותי, במלאכות וברברים העפריים) besass.— Demnach hätte nicht nur בדמותו keine besondere Bedeutung, sondern auch der geistige Zustand Kajin's, in dem sich der Sinn für Ackerbau, und gewiss der des Hebels, in dem sich administratives Talent offenbarte, wäre zwar unvollkommen, aber doch nicht der traurigste. Betrachtet man aber nun die Bemerkung (S. 227 I. 11. und ff. v. u.) כי כל מי שאין לו שכל אינו נחשב מן בני אדם כי אם מן החיות אלא שהוא על תבנית אדם וצורתו — ומי שאין לו שכל כאלו הוא חיה מן החיות דומה לבני אדם ואינו מהם, so hat בדמותו hier indirect eine bei weitem wichtigere Bedeutung, als

יבצלמו, indem es sagen will, dass die Kinder vor שת nur der äuseren Gestalt nach dem Menschen glichen, dem Wesen nach aber Thiere waren. Demnach wären קין und הבל nicht nur nicht so vollkommen als שת, sondern im höchsten Grade unvollkommen!

Dieser Gedankenunklarheit entsprechen auch der Ausdruck und die Sprache. Daher auch die mehrfache Wiederholung ein und desselben Gedankens, wie z. B. (id. Z. 16. v. u.) כי כל הבנים שהיו קודם שת לא היתה להם צורה אנושית u. s. w. und (id. Z. 13) אבל שת למדהו אדם עד שהשיג השלמת אנוש, und ferner (id. Z. 11) כי כל מי שאין לו שכל איגו נחשב מן בני אדם כי אם מן החיות und (id. Z. 4) ומי שאין לו שכל כאלו הוא חיה מן החיות; daher auch der störende Passus (id. Z. 7 und 8 v. u.) אך נמחשבה מושכלת ובבהינה ישיג השלמות, störend, weil augenscheinlich das unmittelbar darauf folgende וישתמש בהם (nicht בהם) במיני התחבולות u. s. w. mit dem כשאר החיות der vorhergehenden Zeile zusammenhängt.

Id. Z. 8. v. u. Für יכולת על הנזק ist zu lesen יכולת להויק vgl. S. 228. I. 3.

S. 232. I. 6. ארץ צבי למלחה; vgl. (id.) Anm. I. *Z.* 2. ובדעתי ערבוב דברים יש כאן u. s. w. Gewiss, aber nicht in dem gedachten Sinne. Bedarschi, der sich nicht die Zeit genommen, um die Citate an Ort und Stelle zu vergleichen, konnte auch hier, wie so oft, פרי mit צבי verwechslen.

Id. II. 9. v. u. כאשר אמרו האיש משה עניו u. s. w. כאשר אמרו (es ist zu lesen וכאשר אמר) ist vom Vorhergehenden durch einen Punkt zu trennen; denn das Folgende steht mit dem Vorhergehenden in keinem inneren Zusammenhange. Mit כאשר אמרו האיש משה עניו fängt die Erklärung des עניו an, und nicht erst mit כי עניו מנזרת (id. Z. 3. v. u.).

S. 233. II. 8. und ff. Zur diesen unerklärlichen Abschweifung vgl. die Anm. zu S. 137. I. 4 und 5 v. u.

S. 238. I. 9. v. u. Mit ואמרו את כל המוצאות אותם רבו) ist zu streichen) fängt die Erklärung des מוצאות an und nicht erst mit ואפשר שיהיה ענין מוצאות (id. II. 12).

S. 239. II. 15. Für רך ist wohl zu lesen ר״ל.

S. 243. I. 12. אמת או אמת Entweder ist או אמת zu streichen oder, richtiger, anstatt des ersten אמת, אמתי zu lesen, vgl. (id. Z. 19) אמתי או אמת.

S. 244. II. 4. v. u. (?) ובהפיל. Vielleicht ist hierfür zu lesen ובהזלגה; vgl. (S. 253. I. 2 und 3) תכלית הקטטות והפלגת התרעומת.

S. 245. I. 2. וכל הדברים האלה אין לי בהם כ״א ביאור שמותם u. s. w. Was mag ihn hier zur Ablegung dieses naiven Glaubensbekenntnisses veranlasst haben? Die Erklärung der תוכן תכונתם ist in diesem Falle am wenigsten seine Aufgabe.

S. 246. I. 10. v. u. קרוב על עתה. Vgl. (id.) Anm. 2; die vorgeschlagenen Lesearten sind natürlich die allein richtigen.

S. 247. I. 16. ידעת ist zu streichen.

S. 251. I. 12. Für ואהבו ist wohl zu lesen ר״ל אוהבו.

Id. Z. 10. v. u. Für מידעו ist zu lesen מי רעו

Id. Z. 3. v. u. Für כאהבתו על ist zu lesen כאהבת רע.

Id. II. Z. 8 und 9. Zu חברת ברת vgl. die Anm. zu S. 17. II. 1.

Id. Z. 22. והתיזבו להפלגת הירועה בסודו (?). Dieser Gedanke ist dem רקמה entnommen. Daselbst (S. 39) heist es ואפשר שתחדש ההי״א הואת טעם זולתו, טעם הפלגה והנחץ — וכמהו אמרה קהלת התי״ו בקהלת תמורת ההי״א אשר להפלגה — ודומה לתי״ו מקהלת התי״ו אשר והתיזבו .בהלא בועז מדעתנו כמו ולנעמי מודע לאשה ist demnach augenscheinlich nichts anders, als והתיו בו.

S. 254. I. 17. v. u. Für חכה ist ייחסה zu lesen.

S. 265. II. 5. vgl. (id.) Anm. 1. und unsere zu S. 164. II. 2.

S 267 I. 13. (שונות) אין דתותם שונות muss bleiben, wenn der beabsichtigte Gedanke: „ihre Gesetze sind stabil," einen entsprechenden Ausdruck haben soll. Dass אין ודתיהם שונות mit דתותם עונות erklärt wird, thut hier nichts, denn eben weil ihre Gesetze nicht שונות (unveränderlich) sind, sind sie שונות (anders) als die der andere Völker.

Id. Z. 15. Für ואין לה שינוי ist zu lesen ואין לך שינוי. Denn hier wird wieder die oben theilweise gegebene Erklärung des שינוי aufgenommen und durch Belege begründet.

S. 268. I. 17—22. Die Interpunction unrichtig. ואפשר כי דברו u. s. w. ist vom Vorhergehenden durch einen Punkt zu trennen; ferner ist das Komma nach ונכותים (id. Z. 18) nach שמע (id.) und das nach השמועה (id. Z. 22) nach קבלה (id.) zu setzen.

Corrigenda.

Seite	*Zeile*			*lies:*	*statt:*
4	4	*von*	*unten*	allgemeine	algemeine.
5	13	„	„	weitläufige	weitläufige.
7	4	„	*oben*	unvollkommen	onvollkommen.
8	1	„	„	ובא על דרך אמת ?;	ובא על דרך אמת ?
9	3	„	*unten*	mit:	mit,
„	8	„	„	Standpunkte	Standpunckte.
10	5	„	*oben*	Mosesstabes	Mozesstabes.
11	3	„	*unten*	כי in	כי von
15	4	„	*oben*	Verfasser nachdem er unmittelbar vorher (id. I. Z. 13.) den	ersten
„	8	„	„	Derselbe	Derzelbe
18	5	„	„	zwischen	zwichen
19	15	„	„	mittheile	mittheilte
22	3	„	„	Bewusstsein	Bewustsein
„	5	„	„	unmittelbar darauf	darauf unmittelbar.
24	16	„	„	ואף כה שנמצא ממנו (שיהיו בו שינוי נוטה)	שהוא זמן אזי u. s. w.
„	10	„	*unten*	Bewusstsein	Bewustsein
„	12	„	„	„erzählen"	erzählen
25	13	„	*oben*	rechtzeitig bethätigten	rechtzeitigen
„	12	„	*unten*	an dem	am den

Seite	*Zeile*			*lies:*	*statt:*
26	10	„	„	suchen —	suchen,
„	11	„	„	— hierin	, hierin
28	12	„	*oben*	respective	respectiv
„	15	„	„	Verwandtschaft	Verwandschaft.
29	11	„	„	vorliegende	hiezige
„	15	„	„	Schreibart	Schreibeweise
„	18	„	„	Schreibart	Schreibeweise
„	12	„	*unten*	Vornamen	Vornahmen
30	„	„	*oben*	Schreibart	Schreibeweise
„	14	„	„	ursprünglich in dem	sich in dem
32	10	„	„	תשמר	תאמר
„	„	„	„	gefolgert.	gefolgert:
34	5	„	„	gesetzt	gestellt
„	2	„	*unten*	Affection	Affiction
„	„	„	„	Allgemeine	Algemeine
„	3	„	„	Affection	Affiction
„	„	„	„	speciell	speciel
35	2	„	*oben*	Affection	Affiction
„	13	„	„	auffasst	auffasset
36	15	„	*oben*	betreffende	bstreffende
„	6	„	*unten*	gedachten	hiesigen
37	1	„	*oben*	הצריכים	צריכימה
„	14	„	„	ביושר	כיושר
„	15	„	*unten*	Gegenüberstehen"	Gegenüberstehen,
38	18	„	*oben*	nahm	nam
39	13	„	„	Vorhergehenden	vorhergehenden
40	10	„	„	demonstrative	demonstantive

In dem Schreiben des H. Dr. Steinschneider.

Seite 1 *Zeile* 10 *lies*: die *statt*: den

Schreiben des Herrn Dr. M. Steinschneider.

Sie haben mich, geehrtester Freund, vor langer Zeit aufgefordert, Etwas zur Herausgabe der schätzbaren Synonymik des Bedarschi beizutragen, welche ich vor neun Jahren bei Beschreibung der Leydener HSS. warm empfahl, weil sie fast die einzige ihrer Art, durch eine sehr lange Zeit den hebräischen Philologen und Exegeten nützlich geblieben und noch heute es sein kann. Ich hatte Ihnen damals Nichts zu bieten; aber ein glücklicher Zufall hat mir vor einigen Monaten einen Fund zugeführt, der in doppelter Beziehung zu Ihrem Buche steht, nachdem Sie auch Bedarschi's Schwertgedicht[1]) über den hebräischen Sänger aufgenommen. Ein, von einem gewandten Schriftsteller an Bedarschi gerichtetes Gedicht verdient wohl gekannt zu sein; und nicht minder der Verfasser selbst, von welchem bisher kaum der Name bekannt war.

Unter den „jüdischen Dichtern der Provence" nennt Zunz (zur Geschichte u. Lit. S. 466) den Gorni (הגרני) mit der kurzen Bemerkung: „war ein Zeitgenosse Bedarschi's und wird von diesem getadelt, siehe dagegen oben S. 460". An der zuletztgenannten Stelle heist es: „Jakob ben Dawid Provenzale erhebt zwei seiner Landsleute, Gorni und Sulami zu Dichtern ersten Ranges;" als Quelle dafür citirt Zunz: „Israelitische Annalen 1829 S. 54", wo Carmoly nach dem von Provinciale genannten sonst unbekannten יהגרני (so ist zweimal gedruckt) frägt. Das in mancher Beziehung befremdende, vielleicht interpolirte Gutachten des Jakob Provinciale (s. meinem *Catal.* p. 1247 u. Add.) liegt uns jetzt in der Sammelschrift דברי חכמים vor, wo es S. 70 in nicht sehr elegantem Hebräisch heist: כי ר׳ יהודה

1) חרב המתהפכת

הלוי ור׳ שלמה בן גבירול ובן פלקיירא וגם משלנו (אצלינו?) בפרובינצה הגרני והחריזו (והחריזי) והסולמי היו יותר מליצים ופייטנים גדולים בעריבות גדול מהלשון מהרמב״ם והרמב״ן ע״ה שהיו יותר גדולים מהם בחכמה. Tadel und Lob Andrer, das war Alles, was man bisher von und über Gorni wusste.

In der Münchner hebr. HS. 128 (bei Lilienthal 127) hat der Abschreiber zwischen astronomische Tabellen des Immanuel b. Jakob (verfast 1365) und des Jakob b. David genannt Poel (verf. 1361, nur die letzteren sind falsch gebunden) sechs Blätter (54—59) mit einem Fragment ausgefüllt, welches aus gesammelten Gedichten des Jakob ben Abraham aus Ayre (oder Ayres, איירש, hebr. übersetzt גורן, daher הגרני), wohnhaft in Luc (לוק), stammt. Unter diesen befindet sich ein Gedicht an Bedarschi, welches ich, nebst einem kleinen an seine Vaterstadt, und den Anfängen aller andern, so wie einzelne Stellen, in welchen bestimmte Personen genannt sind, Ihnen in getreuer Abschrift zusende, um sie dem Gedicht des Bedarschi anzuhängen, indem ich Ihnen die Punktirung und etwa noch nöthige Verbesserung überlassen muss[1]).

Luzzatto hat im Divan des Bedarschi (Cod. Almanzi 278) über הגרני Einiges gefunden, wie er mir, auf die ihm gemachte Mittheilung meines Fundes, bemerkte; Dasselbe ist wohl die Quelle für Zunz's obenerwähnte Bemerkungen gewesen.

Es wäre ungerecht, auf jene wenigen Fragmente hin ein Urtheil über den Dichter auszusprechen. Ist doch auch Immanuel ben Salomo, der römische Schüler der Provençalen, lange Zeit einseitig beurtheilt worden; und unser Gorni steht nach Inhalt,

---

1) Da der Raum zum Abdruck sämmtlicher Anfänge und Auszüge mangelte, so folge hier ein Verzeichniss der Städte und der darin genannten Personen: ארלדי *(Arles)* — עיר המים oder אייגש (Aix, Aquae Sextiae), Isak u. Zwei Söhne: Salomo . . . ? — מנואשקה *(Manuesca, Manosque)*, — קארפנטראין (Carpentras) Abraham, Isak, David, Moses, — אט (?) — דרגיניא (Draguignan), — איירש od. גורן *(Ayres)*: Samuel, Ahron, Jakob, Moses — לקבוץ ראשי הקהלת — an einen Jüngling in Manuesca—Invectiven zwischen dem Vf. und *Jesaia* בנו רבש (Miel, Melis—Samuelis, oder dergl.?) *ben Samuel*—Salomo b. Jehuda Gorni schrieb eine mir gehörige alte Pergamenthandschrift.

Form und Zeit zwischen Charisi und Immanuel. Anders würden wir ja schon über ihn urtheilen, hätte der Zufall uns nicht ein Bussgedicht erhalten, in welchem der gealterte reuige Sünder seine Frivolität — freilich weniger seine Eitelkeit — als eine Verblendung der rasch entschwundenen Jugend bezeichnet? Und doch fehlt auch hier die Satyre nicht, in welcher Gorni stark gewesen zu sein scheint.

Wieviel an den poëtischen Ergüssen und in arabischer Weise hyperbolischen Schilderungen Gorni's — der Wirklichkeit angehöre, das zu ermitteln, ist eine andere Seite der Schwierigkeit, wo so wenig Anhaltspunkte vorliegen. Soviel lässt sich mit Sicherheit entnehmen, dass er, wie die Dichter von Profession, ein, wenigstens innerlich vielbewegtes Leben führte, das Herz leichter füllte, als den Beutel, und manchen Strauss zu bestehen hatte, natürlich mit der Feder; denn Wettgesänge gehörten auch bei den Juden der Provence zur Mode (s. mein „Manna" S. 93). Dass er etwa irgendwie auch in die ernsten *religiösen* Spaltungen seiner Zeit hineingerissen worden, scheint wenigstens in den vorliegenden Fragmenten nicht angedeutet. Jedenfalls ist Gorni kein unbedeutender selbstgefälliger Schwätzer, und wenn seine Manier, bei aller Leichtigkeit des Ausdrucks, uns heute etwas abstösst — wie sie wohl manchen Rigorosen von jeher abgestossen — so war doch der Meister in solcher Manier zur Zeit ihrer Herrschaft geachtet, mitunter gefürchtet, und vielleicht auch darum verfolgt.

Ueber die von ihm genanten *Personen* weiter zu forschen ist mir jetzt durchaus nicht gestattet; habe ich doch seit mehr als vier Monaten kaum die Zeit gewinnen können, diese wenigen Zeilen zu schreiben; vielleicht ist eine oder die andere auch im Gedicht des Bedarschi erwähnt? Der in der Controverse mit Jesaia בנו דבש erwähnte, von Letzterem in Schutz genommene שילוני ist offenbar der in Bedarschi's Divan genannte Samuel (Zunz l. c. S. 462, 475; Deutsch Catal. d. Wiener HSS. S. 125; vgl. Literaturbl. d. Orients 1846 S. 564); der Name השילוני dürfte

vielleicht bedeuten „aus Salon" welcher Ort freilich anderswo שלן ohne Jod geschrieben wird.[1]) Man ist in der That bei Provençalischen Ortsnamen manchmahl in Zweifel,. ob man dem *Laute* oder der *Bedeutung* nachgehen soll; wesshalb ich auch den Ortsnamen אט unentziffert lasse.

Ich überlasse es überhaupt gerne Andern, die von mir gebotenen Materialien besser zu verwerthen, und verbleibe, in der Hoffnung mit diesen Zeilen auch Ihr Buch endlich fertig zu sehen,

Ihr u. s. w.

Berlin im December 1863.

M. STEINSCHNEIDER.

1) Vgl. Catal. Codd. h. Lugd.—Bat. p. 53.

ולאירש אמר

ולגורן אמר הגרני אשר יולד לו בה והוא יכוננה עליון כי הגרני מטיב ננן יברכה אלהים מציון.

גורן משוש ארץ וחמדתה — יולד בקרבך איש ישועתה
נבחרת[1]) כעיר שלם ליד ושם — כך יסמכה (?) אם והרתה
לא מעלת גרני משיחנו — ידע בארץ נוד ועיפתה
עיר הגרנות בפרווינצא לו — נבהר כבית לחם באפרתה
ארץ אוירה תחבם פתי — ריח עצי ערן בערבתה
ארץ אשר בה יולדו שרים — הגודרים פרץ בצרתה
שמה שמואל בנביאים הוא — אל תשאלו רואה ברמתה
שם אהרון חוקקי תלמוד — אך המלוכה לו ויאתה
או בירושלמי ובבבלי — ספרא וספרי או מכילתה
גם יעקב האיש נעים מרות — רמה תהלתו ויאתה
משה מכלכל שואלי לחם — אספה חרדתם וכלתה
שם אויבי ירקב ושם יולדו — אבד כשם דלפון ואספתה
אומר ראה גרניך באין דגן — גרני קצור און וכופתה
שישי ושמחי קרית גורן — יולד בקרבך איש ישועתה.

[1]) נבהר? לפי המשקל.

ויטב אלהים לגרני ויתהלך בארץ לתור לו מנוחה ויבא עד פרפיניין ויפצא שם המשורר ר׳ אברהם פרופ׳ בדרשי וימצא חן בעיניו ויעש לו בתים.

ברֹאשׁ שִׁיר מְשֹׁלָלִים אֶשָּׂא מִשָּׁלִי
וכה וכה אני פונה ואין איש
וקמתי להיות לְשִׁיר מנחם
לנדחיו אנופף כי פדיתים
זמני משאר אחי לנגיד
ויצאתי ברוש בין נעצוצי
ונשארתי לשיר נביא לבדי
ואי מות בי להלקח כתשבי
ירימון רוב סגלות[1]) לכבי
ומי בשיר לפני יעמוד אף
ואם ארן ברן יחד בני אל
ואי ארץ פרווינצאה האמולה
ואם רמתי ושקמתי בהיום
יתעבוני ואז יגדל כבודי
במרחקים נגידים יזכרוני
בתתי מן מליצותי לפיהם
ויום תשכב ימין גלי חלילו
אהה לי בפרווינצאה רב מקנאים
ואתי הם ואנכי אחיהם
ומה בי ימצאו עול פתאים
ויום אטוש מיודעי וארפם
ורב ימים ללא תורה אליהם
ירוצון אחרי ההון בתמהון
וכל מתן ידיהם רק באפשר
ואין מכל ארצות תעבור כום
שאי עיניך ראי ארמת ספרד
אבי כל תופשי כנור מליצה
כצאת ממזרח שמש לארצך
כאב כל נוגנים אעיר חלילי
ובלעדי בכל ארצות גלילי
ונחומים אשלם לאבלי
והקלתי מחלה אל נואלי[2])
הקימוני ובחור מאצילי
ועליתי הדם בין נהלולי
ונפרדתי להפרד שכלי
להעלות בארצי ואלי
וירחיבו בנפשי עז פעלי
כעב יגבה יהי דומן נעלי
ברעי (ברעי ?) יברעו כלם לרגלי
ואין דורש מליצי מקהלי
לגנן טוב יתעבוני אוילי
הגוי כזה יתנה מהללי
ואף כי יודעי טוב מעללי
אבטיח יאוו אז בצלי
מחוללי אשכחה לעבוד פסילי
מתי סודי אשר בקצה גבולי
ואיך לי נהפכו אויבים פלילי
בחנוני ואסירה בדילי
ואעזבם אקטר אל בעלי
ללא מורה אהה להם ואללי
לבכם קראו שוע לכילי
ותוחלת ממושכה ואולי
עלי ארצך פרווינצאה בת חכלי
ושם הכרכשי[3]) חמדת גדולי
נדול הפורטים על פי נבלי
לעת ערב אחכה אל צללי

---

[1]) כ״י מנוקד נוֹאֲלִי נגד המשקל וצ״ל נְאוּלִי [2]) חסרה תנועה. [3]) לפי המשקל צ״ל הַבַּדְרַשִׁי.

אחונן מעפר עדן עפרך
דלותי לזכרון עוד (עד ?) לימים
לולי מלחמות מלך ושרים
זמדתיהו לשמוע לא למראה
אבל לי ספרו רבים כבודו
מונתו לעיני מי יתאר
בא אביא[2]) להשקיט שאגותי
אם נפשי בכף ברזל יביאון
אלו אסרוני בעבותים
עולות ידך אברם הגבר
בין עיני לטוטפות אשימן
אל ירום בהכנעי לבבך
ני כי גברה ידי כידך
שילוני אני כי חחרדתי
שר שלח לשוטט באדמות
חתו בבשתו שב לארצו
הוא המס לבב אחיו כלבו
היום הנני גרני לחומת
מי יתן ורבים ילחמו לי
אשתבח ומי זה יחשבני
אל מי מגבוהים רם וגאה
ני נכנע ואף רמים אגדע
הים לא ימלאו כל נחלים
לי נזרך פניני שיר אשבץ
רכי נצפנו מעין פני איש
עודי חי מליצי תפצרו בי
מותי אחרי ירד ככוד שיר
נשמו[3]) ברדתי מנזרים
אין כח ללדת נוגנים עוד
בדור לא להשתרר אשורר
אבל פן ישכחו עמי לשונם
מען יזכרו שירי לדור דור

למען בדרשי נעמת אלי
וראנו ופשתי כעגלי[1])
כבר בא אם משכתיו בחבלי
אבקשהו ולא אדע שבילי
והגידו זקני לי ועולי
ובששר חקוקה על כתלי
וחום לב המלחט בין כסלי
זכרתיהו ונפצתי בנבלי (נבלי ?)
אנתקהו כהנתק פתילי
ביום קצר ופועלים עצלים (עצילי)
ועל כנפי בגדי הם נדילי
בקראי כי אדני לך ואחלי
לנצח כדוד שיר ככלי
ביום צאתך לזנב נחשלי
היש מאיר בשיר עיני אפלי
ושירו נחשב לך להבלי
וראה הענוק כשאר רכילי
נחשת אענה עזות לשואלי
לכל יבא אחלק את שללי
כאיש נפתל ועמדי התולי
והחסון כמו ילדי נפילי
ולמרום אני משים שפלי
ימלאו ים ויבשת נחלי
ולא אשליך פניני מול נבלי
וצא אתי בעקבי מעגלי
ושרים אחזו כנפי מעילי
ביום האספי רבו חללי
ואדירים והילילו[4]) ומושלי
ואור לא יחזו עיני נפלי
ידעתם את יגיעי ועמלי
וצחות יהגו יתר חיילי
כאב כל נוגנים אעיר חלילי.

---

[1]) מלשון: ופשתם כעגלי מרבק (מלאכי ג׳ כ׳) [2]) אָבִי ? [3]) וְנִשְׁמוּ [4]) יהילילו ?.

מכתב מר' אברהם בדרשי ז"ל לרבנו טודרוס הלוי כאשר עבר בגבולו עם מלך קאשטיליא.

(ע' מסכיות ככף ל כ"ג ב')

אשריך ארץ שמלכך יבא לך הנה עתך עת דודים הגשם חלף הלך. מי הראנו המראה הגדול הזה. מי עשה לנו את כל הכבוד הזה. ראינו כבוד לא שערנוהו. לבשנו הדר לא חשבנוהו. הדור אתם ראו לכמה מעלות זכיתם. יום מלכנו ביופיו חזיתם. זה היום שלא קויתם. הגיע תור שלא הכיתם. על כנפי פלאות ראיתם. איש אלהים קדוש עובר עלינו. וכוכב דרך מיעקב ידריך בגבולינו. מה יפו פעמיכם בצאתכם לקראתו. לא מעבר לים תעברוהו חמושים לראות הדרתו. לא תצאו איש מפתח ביתו. וראיתם כבודו ואת יקר תפארת גדולתו. והוא במלכים יתקלס ונצבה אלומתו. מה נכבד היום מלך ישראל אדונינו. אשר נגלה היום לעינינו. כהגלות נגלות המלך כמסיבו. הנשר הגדול המהולל תנינו המהציב רהבו. בקשתו (בקשתו) גדולות ונכבדות בוהר בחרבו. בחר בו והושיט לו שרביט זהבו. ומעל רואי פניו הכין מושבו. בהשתקשק לפי קרת יקרת המולות מרכבו. והנשיא בתוכם כבואם יבא הוא הגרול נשיא נשיאי הלוי בעל בעמיו מרנא ורבנא טודרוס הלוי ז"ל גדול מרבן שמו עורה כבודי עורה לחלוק כבוד לרב. עורה הנבל וכינור ושיחך אצלו יעיב. סובו נערי שירי וקשת המליצה תכינו יקום אבי ויאכל מציד עבדו מן בני היונה או מן התורים. אם לא השיגה ידי תאו וזמר בנעים זמירים. אך אם אתה מן המשוררים ואני מן השוערים ברמיונם מושלים ושרים. הנושא כלי שירך כנף תפארתך. צלצל שמעך הסר למשמעתך. הנכסף לך למשמע אזניו. המתפאר בך למראה עיניו. השונא בתשוקך תרמית וסלף. עבדיך אשר ידעת שר האלף. הסר לדאות שמי מליצותיך. והמכתב מכתב אלהים כונגו ידיך מעשה אצבעותיך. המשתחוה לאלומת משרתיך. רצוף אהבתך הנרצע על דל שפתיך. האומר אהבתי את אדוני לא אצא חפשי. אברהם בר יצחק בדרשי ז"ל.

בחברת הרב היה הולך לים ככבד מחלי נקבהם ופם לחולי בגפשו דון שלום בן שבתי נם"ת ותכו מתתקים וכלו מחמדים ולזה השירים לשבר שלח לציון.

יַעֲרָה כוֹכַב שַׁבְתַּי כִּי אוֹר הִזָּךְ
חוֹג שַׁחַק יְסוֹב עַד אֶרֶץ הָלַךְ
וּבְכָךְ יִרַח אוֹרוֹ עַד כְּכֹבִי עָל
לוֹ נָתְנוּ אוֹת, סִימָן הוּא הָזִיו לָךְ*).

*) ע' ר"ה ל"ח ח' ומס' סופרים פ' י"ג הלכה ח'. ג—פ.

עוד לו

פְּנִינִים לָךְ וְצוֹפִים בַּנְּנִינָה
וְיִשְׂפַּר חִנְּךְ בְּזִמְּיר וְרִנָּה
הַיֶּלֶד צוֹף נָהֲרָתָךְ פְּנִינָה
וְלָךְ לַמּוֹלְדוֹת שִׁפְרָה וְחַנָּה.

השירים האלה העתקתי מכ"י הנקוד ברשעם כאשר מצאתים בחותיות ובנקודתם מבלי לשנות בם דבר ולא אכחד תחת לשוני כי יש בתוכם הכפלאים ונשגבים מעיני אשר לא תוכל להם, ומי כתבם יודע פשר דבר כשרד שד"ל כ"י בפתרונו הנפלא לעזיר חרב המותהפבת המלשם פה לרשעוכה, ובכל זאת לא תפלתי להשיבם אחור מהוגיאם לאור ממגולת הנשיה למען יפוטטו רבים ותרבה הדעת.

וכשלו סר גוזם לחזות נועם פניו בקשתיו ולא
מצאתיו כשחתי מבלי ואמר

נוֹדַד וְצוֹק עִתּוֹ חָלַף מֵרֵעָתוֹ
לִמְצוֹא פְּרוּת הַיּוֹם לִקְרָאתְךָ יָצָא
יָצָא לְבַקֵּשׁ אֶת שֶׁאָהֲבָה נַפְשׁוֹ
בִּקֵּשׁ לְבָבוֹ אֶת עַצְמוֹ וְלֹא מָצָא.

הסר כתב לו שיר אשר בכל תיבה ראשית ר"ש
ויען הרב בחות זוה לאמר:

בְּאָמְרִי לַחֲקוֹר דָּבָר כְּרוֹשׁ
פְּרִי הַשִּׁיר וְדוֹר הוֹרָשָׁיו בְּדָרְשִׁי
לְהָדִים מְיֻחָד הַשִּׁיר תְּרוּמָה
הֲרִימוֹתִי דְּבַר אַבְרָם בְּרָרְשִׁי.

ויוסף הרב בחות לו ויאמר

לֵוִי כְּלָבִיא הוּא וְגוּר אַרְיֵה
חֵילוֹ וְדִגְלוֹ לַהֲקַת וְלָוְיָה
שְׁבָלוֹ לְדוֹדָיו הוּא כְּלִיל וְלָוְיָה
אוּלָם לְבוֹגְדָיו צִיר אָבֵל וְלָוְיָה.

וזה אשר שלח הרב על שיר נחמד אשר יסד
הסר המזכר.

בְּרֵאוֹתִי שִׁיר כְּלָתְךָ נָאְלַח
וְזִמְרָיו כֻּלָּעָשָׁן נִמְלַח
בַּחֲלֻמוֹת תָּפֵל, אַךְ שִׁיר
מִנְחָתְךָ בָּמֶלַח תִּמְלַח.

הרב לל הסר.

מְלִיצִים נָגְדְּךָ שָׂרֵי עֲשָׂרוֹת
וְאַתָּה הוּא לְבַדְּךָ שַׂר אֲלָפִים
וְאַתָּה הוּא כְּאַרְיֵה בְּיַעֲרוֹת
וְהֵם כֻּלָּם, כְּצוֹנָה וַאֲלָפִים.

ויהי היום ויבוקר הרב בדרכי עם גדולי חבורתו
על מבל ערבי המלוכו מבוקר מן הערבים לבקש
למלכו בבני עטיניים בחרבו ובעטו ויתבצע גם
תלוני הסר בתוכם ושעתיק המבל בבני הבתים
הרחשונים והוסיף הבליעל לנפל הבית על
(עליו?) ובלחם חלוץ, וכה יאמר

עֵין עִמְּךָ בִּבְנוֹת נְגִידִים יַחְדָּיו
פִּי חַרְבְּךָ בְּשִׂחוֹק מְשַׁנְּאַי יְסַפֵּרוּ
דַּת עִטְּךָ כְּמֵרוֹת כְּרוֹת רֹאשׁוֹ וְדַת
חַרְבְּךָ כְּרוֹת רֹאשׁ אוֹיְבִים
אוֹת מָרַדוּ
חַרְבְּךָ וְעֵט סִפְרְךָ לְאוֹת כִּי מְזֻבּוֹל
סַיִף וְסֵפֶר לָךְ כְּרוּכִים יָדוּ.

*) מדרש רבה ויקם פ' ויהי. ג—פ.

וזה אשר השיב אותו בשתי הלה החרוזים ובלחם
חלוץ.

נִצַּחְתָּנוּ בְּשִׁירִים הָעֲרֵבִים
אֲשֶׁר אָז הֶעְתִּקוּ מִן הָעֲרָבִים
לְזֹאת נַעֲזוֹב כְּלֵי הַשִּׁיר וְנָרוּם
וְכִנּוֹרוֹת נִתְלֶה עַל עֲרָבִים

שירים להרב ר׳ אברהם בדרשי ז״ל.

בס׳ סגולת מלכים הוא קבוץ שיריס יקריס מגדולי המשוררים, מהס נדפסים ומהס עודס בכתובים, הגלקטיס ונקבציס מאת הרב ר׳ יצחק כהן בלינפלטי ז״ל שנת אז ישיר וכולל ב׳ כרכיס, (נמצא בחומר הספריס מהרב כמה״ר יעקב מאיר לעהרן ז״ל בעיר אמסטרדם וכעת תחת יד אחינו הגביר הנכבד החכם והמשכיל בתורה וחכמה כמ״ר אברהם משה דע ליאם נ״י (כתובים בכתך ב׳ מדף י״ח ע״ב עד סוף דף כ״ח ע״ב שיריס אשר הניח הרב ר״מ בדרשי ז״ל עס הספר רבנו טודרוס הלוי ז״ל, מהס נדפסים בעומר השכחה ומהס בס׳ משכיות כסף, ואלה הס אשר עודס מהרב בדרשי הנ״ל בכתובים :

הספר רבנו טודרוס הלוי אשר חבר להרב בדרשי שיר מרחק כל שעה בכתוב אשר לפניו במלות משותפים שבאמות גבולות מעשה עצות, ועל זאת כתב לו הרב הנדרשי:

שיר נפלא אשר שלח הרב בדרשי בצ״ת אל הספר הלוי

כַּף יַד יְמִינְךָ לַשַּׁחֲקִים דָּמָתָה — מַה עָטַךְ עָתְךָ וּמַה לוּחֶךָ
וּמְלֹא מַגָּלָה אֶל מְלֹא אַרְצֶךָ — צִי שִׂיחַךְ חָלַף בְּצֵל צֵחֶךָ
כִּי קַסְתָּךְ בְּיָאוֹר וּמְשָׁם יֵעָלֶה — הִכְתּוֹבְפָה שׁוֹעֵר בְּצֵלְצָחֶךָ
עָב עָטָךְ לַמָּטִיר מְטַר הָפְצֶךָ. — שָׁם חָכְךָ בְּשִׂפַת כְּפִי חַכֶּךָ

וחתר כן בניתי שיר כזיוו כדמותו בצלמו וס׳ עמו

יָשִׁישׁ זְמִיר תַּחְשֹׁב כְּפִי חֻקֶּךָ
נְבֵה רוּחַ נְדוֹד וּפַלַּח פְּגוּרוֹ — תּוֹרִיד מְתֵי גֵאָה וּמַמְשָׁחֶךָ
וְאַל נָא יַחֲטִיא חַרְבּוֹ שְׁעָרוֹ. — תַּגְבִּיהַּ עֲדֵי תִּתֵּן תְּמִים שִׂיחֶךָ
שְׁעָרוֹ שַׁת פְּרוּת קְרֻבַת יְדִידָיו — יַקּוֹב לְחִי זֵדִים בְּנֵי חוֹחֶךָ
וְלֹא יִגְהַר וְלֹא יִגְהֶה מְזוֹרוֹ. — נֶפֶשׁ יָקָר תָּשִׁיב בְּנִיחוֹחֶיךָ
מְזוֹרוֹ שָׁם בְּיַד חֶבְרַת יְדִידִים — מְצוּף וּמָן תִּבְחַר אֲבָטִיחֶךָ
וְעַל נַחֲלֵי נְדוֹד שָׁטַף מְגוֹרוֹ. — נַפְשִׁי וּמֵחִיל תַּאֲבָה טִיחֶךָ
מְגוֹרוֹ בָא וְלוּלֵי יַם זְמִירָךְ — כְּרָאוֹת יְקוֹד שִׁירָךְ וְאֵשׁ כִּחֶךָ
בְּאֵשׁ נְדָךְ שְׁמוֹ אָבַד וְזִכְרוֹ. — אֵיךְ מְנַתִּיבְךָ חַט וְאָשְׁבָּחֶךָ
וְזִכְרוֹ הֶחֱיָה רוּחַ יְדִידוֹת — כִּי הוֹדְךָ הַאֲצִיל וְלִי רוּחֶךָ
שְׁעִיפֵי יַלְדֵי חִשֶּׁךָ לְאוֹרוֹ. — מוֹל שְׁמִשְׁךָ אָקוֹד וְלַיְרֵחֶךָ.

מכתב מאת הרב ר' אברהם בדרשי זצ"ל*).

בהגיע הנה שליח של הקהלות של צרפת ללקוט נדבות של אנשי הארץ הזאת להוצאת אנשי בתי מדרשות המוקדשים בארצם ללמד אביוני ילדי העברים בקש מאתנו לעיין בחתימותיו ושיעיד על הנכרת אצלו כבר בחתימת ידו וקיים אחת החתימות וכתב זה.

המשכילים יזהירו וישכילו להשכיל אל דל יעזרו אהבת נדבות לבאים לחקור ההנהגה המדינית ויותר לרואי נער עברי בר לצר ומצוק יערכו נפשם עד שתחפץ לגואלו כי אין זולתם לגאול אף כי בראותם ילד מסכן וחכם **גְּוִיָּתוֹ** יצילו הם בנדבתם ומלט הוא נפשו בחכמתו ובכן ראיתי מעשי הצדיקים נורא מאד בצדקה שמגעת עד כסא הכבוד והחובה על מצדיקי הרבים להכריז בפני כל קהל איש איש אל אחיו יאמר עשה למען תינוקות של בית רבן שלא חטאו ושמרו דרך חיים ואני אתנהלה לעטי לרגל המלאכה מלאכת הקדש אשר לפני ולרגל הילדים רבים הצמוסים מני בטן לעבוד לפני אלהים לגרש **הָעִוֶּלֶת** מלבם מקטנותם יצאו ללקוט מן התורה והעבודה מה נאוה עליהם גמילות חסדים ושבח אני בתחלה ובסוף תחלת החשבה הטהורה שהיתה סוף המעשה היא שעמדה לכסף מוצא ומקום לזהב בצלי הנדבה יבורכו מפי עוללים ויונקים יסדו עז החכמה בצל כספם וכל יקר ראתה עיני בחתומי האגרת ואבינה בקצת התימתם ולבי ראה חתימת הנכבד ר' יוסף בר משולם ויבירה ויאמר כתיבת אחי הוא אשר בבדרש ואחתום גם אנכי לתת אות ומופת אות אמת ביד שליח המצוה להכרת פניו ותנועותיו ולהדרש לתחנוניו נאום היושב פה קהל קדוש פרפניין אני אברהם בר יצחק בדרשי.

שיר מאת ר"א בדרשי זצ"ל*)

אָטוּשׁ לְמַרְעִים וְלַמְלִיצִים
נַפְשִׁי לְנַחֵם יוֹם בְּיוֹם אָצִים
אַיֵּה אֶעֱלוֹז וּמָן לְמַטָּרָה
הַקִּים קָרְבִי לוֹ וַיּוֹר חִצִּים
וַיְצוּ לְכָבְכִי שָׂה לְעוֹלָתוֹ
וְיוֹם זַעֲמוֹ הָאֵשׁ וְהָעֲצִים.

*) נעתק ע"י החכם זוקעם (מכ"י ווין קונז *Cod. Hebr. no.* 72) ונדפס בלויצטע 1851 נ' 281 ונ' 369.

רמז במלת חרב ובמלת רי בתחלה למספר החרוזים שהם מתים ועשר (קכח)

קכח) גם המלות הללו כתובות בכ"י, ואולי לרי ידעיה הן, ואגב שיספק לויחי יוסף מלה ועשר שיש כתב מתים ועשר במקום שהיה לו לומר מתים **וַעֲשָׂרָה**, כי החרוזים לשון זכר.

ופה נמשמ המחברת הגדולה, המעידה לו גבורת בעליה במלחמת השיר על פי דרכי משוררי הדורות הטה, והנה היה ר' יהודה בדבור בשקול דומה לר' ידעיה גם בדמות המפורד בספרו בחינת עולם, כי זה וזה היו רופפים לחרי לשון המקרא להשתמש בו להורות חלשה, ובעונש קיקיונות בספרי הקדש ובחריפות שכלם וכח דמיונם היו ממליצים דבריהם בתעתועים כלשה, תחת אשר גדולי המשוררים אשר היו לפניהם כר' יהודה הלוי ור' משה חבן עזרא לא היו עושים כלשה רק לפרקים, והיה לשונם נכנד ואמיץ ומרומם, תחת כי השיריס והמליצות המלאים על כל נקודתם הנאות המזוייפת הנוטלת לשונות המקרא שלא כדרכם הם מצדיקים לחוק בפי המצין, ומקריס השניס לפתי מצין, ולא יוליכו בלב הקורא שום הרגשה מרוממת הנפש ומופלגה, והעושם והערבות המתמת בהם היטב חלא מעין הערבות המתלחת בחידות למי שמצין חותן, וזהו מה שאתר בעל עומר השבחה בשבח השיחה הזאת כי כל ההופך בה ומהפך בה תיתוסף בו נפש יתרה כפל שבת ויום טוב — הכוונה כי בכל שעה שיעמיק העיון בדבריה ימלא בהם לחות שלא נמלאה לו מתחלה, וחידה שלא היה מבין פתרונה. ומן הלד הזה, הני שערתני לנאר תעלומותיה, חולי הרעותי לה, וגלתי מהקורלים הנפש היתרה שהיו מוצלים בהבנת חידותיה; לך הני בקשתי להועיל לכבוד המשורר כי לא רציס יחכמו דבור הזה להבין שיריס כלשה, או לא יהיו לחבד זמנס למלות פתרון חידותם, ויבוזו למשורר, או יבקשו לתקן דבריו ויחשיתום. ומוף סוף הנה הלמתי השיחה לבדה וההערות לבדן, וכל הרולה לקרות השיחה ולהבין חידותיה בבלו, הרשות בידו.

עד כאן כתבתי בשנה שעברה, והיה בלבי להוסיף ולקט מתוך הכ"י היקר עניניס רבים המפליגים אור על הדור ההוא וחכמיו, ועל הארן ההיא ויושביה, לך לחרי אשר הודעתני ידידי כי לקצר אתה צריך, הנני נותן שלום לר' יהודה בדרכי המשורר והנקיחך, שהיה אומר (משביות בסף קף כ"ו): מפני חטאינו גלינו מֵאַדְמָתֵנוּ, ונתרחקנו מבל אחמת זמירותינו, מן אז הללנו מחלאכת השמיס, להשתקע בעסקיס, להתהפך בתחבולותינו, על בעלי חוב נשמנו כלי מלילותינו, ועל ערבי"ס תלינו בערותינו, ותגדל שחתנו כאשר יכולין לעשות חובות"ינו, ואתה כדובים, לקיים והלוית גוים רבים — כך הוא בכ"י, ובדפוס חסר קלת, גם יש בכ"י קו על מלת ערבים, שהיה כאן מלשון ערבון ועודב ערובה לפני רעהו, וקו על מלת חובותינו, שעניניס כאן הלוותינו.

עוד שני עורים לעתיק מבירי הבדרכי, האחד הוא (קף י"ז ע"ג) **ואיוב בְּבָאֵב זמר ופוים,** מלה מזה כי לא שמעת שום השמני שתרגום ויען חיוב **ופוים.**

והשני הוא (קף י"ח פ"ב) **וקבם ידרשו מאשבנזים,** מלה שהאשבנזים היו בחזקת מגידי עתידות, והוא עניך הכרוך חקיכה.

ואתה ידידי היקר שלום ובירך שלום וכל אשר לך שלום ישלח ה' את הברכה בכל משלח ידך, בעפצ"ב ובעפצ"ח פה פתדונה ט"ו עת הרכ"ג, ידידך מכבדך

שד"ל.

וְקָנְנִי בְּמָתָק מַעֲנֶה פִּיו — לְיוֹם קוּמִי וְהַלֵּל בְּנָמְרִי (קכא)
וְהוּא יִתֵּן צְפִירָתוֹ וְרָתוֹ — וְהוּא יַכִּיר כְּבוֹרִי וַהֲדָרִי
וְאַיֵּךְ יַשְׁבִּית תְּהִלָּתִי וְהוֹדִי ? — וְטַבַּעְהוּ בְּחוֹתֶמֶת שְׁטָרִי (קכב)
וּמִי יָשִׂים לְאֵל דִּבְּרֹת שִׂבָתִי ? — וְהוּא עֲדִי וּבוֹ הַכֹּל שְׁרִירִי (קכג)
שְׁעוּ דוֹדִי לְמִנְחַת שַׁעֲשׁוּעַי — וְיָלִין טַל כְּבוֹדְכֶם עַל קְצִירִי (קכד)
קְחוּ שְׁלָחָן, זְמִירוֹתַי עֲרַכְתִּיו — וּמְכַנַּרְתִּי תְּהִלַּתְכֶם וְזִרִי (קכה)
רְאוּ שִׁירַי בְּמֵי מְרָה מְסוּכִים — זְכַרְתִּיכֶם וַיֵּשׁ טַעַם בְּרִירִי
תְּשׁוּקַתְכֶם תְּשִׂיחֵנִי וְעַל אַף — מְרוֹרַת הַזְּמָן תַּמְתִּיק זְמִירִי (קכו)

אַתֶּם כְּכַרוּב לְשָׁמוֹר דַּרְכּוֹ — עַיִן חַיִּים, וּנְתִיב בִּין לֶבֶת
לָכֶם יֵאוֹת שִׁירִי, כִּי בוֹ — לַהַט חָרֵב מִתְהַפֶּכֶת. (קכז)

קכא) ר' טרדום זה היה גדול ומאור פיוט לפני הגאונים מלבת קסטיליא, והיה ג"כ גדול בתורה ועניים זמירות ותיעיב לעגייס ומדרש לכל שוחל, כנראה מדברי הבדרשי הכתובים בספר הכ"ל, וכשהיה בעירנו של הבדרשי עשה ר' אבנהסם לכבודו פיוט על דרך הגדה של פסח (עיין שם), ואחר ימים ושנים אחדי שוב ר' טרדום לארצו עשה שיר לכבוד הבדרשי ושלחו אליו, והוא על דרך הכלל, מאלפויס עד מהולל בתשבחות ור' אבנהסם עשה חותו על דרך פיוט, פסח מצריס יצא עמי ממאסרו, פסח דודי נפשי יצאה בדגנו, וסופו: פסח מצריס מהוריס אכלו עס חפצי (כך כתוב בכ"י ולא עס קדשי כמו בדפוס), פסח דודי אכלתי יערי עס דבשי, עורה לקראתי ורואה — ויתיס דגיס הייתי אצעער על המלות האלה עורה לקראתי ורואה, מה ענין, עד שראיתי כי בתרגום קהלות שבפרובינציא (תקוס הבדרשי) אחר מלך מהולל בתשבחות תומניס בלילי פסח פיוט אחר תחלתו: פסח מצריס אכסיני יצאו תפסיס, פסח דורות בעלמו אחוניס קשיס, עורה לקראתי ורואה. וכן כל דית מפייס עורה לקראתי ורואה[1] והבדרשי רצה להפליס האלו שעשה ר' טרדום, בעשותו לכבודו שיר על דרך אותו פיוט אשר תומניס בתרגום אחר האלו, וזאת כוונתו בתמרו **וההלל בנמרי.**

קכב) ר' טרדום בכתבו לר' אבנהסם אחדי שובו לארצו, אחס תגרתו בעצתו, דרך גדולה, וזה היה כבוד גדול למי שהיה ככתבה.

קכג) שבירי, מן שביר וקיס, בלשון תרמי חזק ואמת ויציב.

קכד) שתה הוא מדבר לכל תוהגיו אשר שלח לגיסם את הספרים הזאת המפארת תהלתם.

קכה) קחו שלחן אשר ערכתי עליו זמירותי בתקוס ערך לחם הפנים, ועליו תהלתכם כמסגרת וזר זהב סביב.

קכו) ראו נא ידידי כי שירי הס מסוכים בימי מרירות וכעס על תסוכות הזמן, אבל כשזכרתי אתכס מיד נתקנה דעתי ועשיתי שיריס מתוקים, והגיד היועץ אפי יס גס טעם טוב, ותשוקתי אליכס היא התוקפת דבריס בפי, ועל אף הזמן תמתיק זמירי. ובמלת **ברירי** נמצאו החרוזים המפיימים בתוקיות **רי**, ומספרס שהוא מאתיס ועשרה, כלומר יאתר יס טעם בר"ס יו"ד הבתיס האלה שבסוף **רי**. והנה שני הבתיס האחרוניס האלה הס יתריס על מספר רי"ס יו"ד, ובלשון הס חוץ מן הבתיס, כי בתמרו ויש טעם בריי רצה שיהיו רי"ס יו"ד מלבד הבית הזה והבית שאחריו.

קכז) אתס כרובויס השומריס דרך עץ החייס והולביס בתיבות התנועה, ובירתי זאת היא חרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החייס ולהדריך קוראיה בדרך החכמה, לכן ראויה היא להתן לכס.

---

[1]) הפיוט הזה נדפס בס' דברי חכמים (לובלין תרי"ג) לד 15 להרב מוהר"ר עדעלמאן ז"ל. ג"פ.

וּמַטֶּה דִגְלִי בְּטַדְרוֹם — קְצִין עַמִּי וְטַפְסָרִי וְשָׁרַי (קיו)
מְשׁוֹשׁ אַרְצוֹ וְלֵב דּוֹרוֹ וּפְרִיוֹ — וְעָמוֹ עֹז, וְרָצוֹן מַעֲטִירִי
מְקוֹר חָכְמָה וּמַעְיְנֵי מְלִיצָה — וְלֹא תִמְעַד כְּמִשְׁפָּטוֹ אֲשׁוּרִי
שְׁלֹשָׁת רוֹזְנֵי אַתֶּם סְגֻלַּת — סַגְלָתִי וְתִפְאֶרֶת פְּאֵרִי
יְסוֹד נְקוּד יַדְעָתִיו אָז לְשָׁמְכֶם — יְהִי לְסָגוֹל בְּבוֹדִי, לֹא לְצָרָרִי (קיח)
רָאוּ בָרָם בְּנֵי הַשִּׁיר וְכַרְמִי — וּמְזִמֶּרֶת זְמוֹרָתַי זְמִירִי (קיט)
וְשָׁפְטוּ בֵין זָמָן בּוֹגֵד וּבֵינִי — כְּלִי יַכִּיר יָקָר חָכְמָנִי וְהַדְרִי
וְיוֹם מִשְׁפָּט וְדִין אִם לֹא תְשִׁימוּן — בְּתוֹךְ צִינוֹק וּכוֹר אוֹיְבִי וְעָרִי
אֲנִי אֶצְעַק לְרֹאשׁ גָּלוּת כְּפָרַד — וְאַרְתּוֹם מַרְכְּבוֹת סוּסִי וְעִירִי (קכ)
לְמוּל רוֹעֶה מְלָכִים רַב פְּעָלִים — וְשָׁכַט מוֹשְׁלִים מַלְכִּי וְנִירִי
לְטַדְרוֹם רֹאשׁ נְשִׂיאֵי הַלְוָיָה — וּבֶן־יְצָהָר וְלֹא נָפַג וְנִכְרִי
אֲבִי מִשְׁרָה, אֲבִי חָכְמָה אֲבִי שִׁיר — וְקָנָנִי וְלֹא אֶשְׁאַל דְּרוֹרִי

קיו) לאחר שהזכיר שני חכמים שהיה שמם קלונימוס, הוא מזכיר עתה שני חכמים לאחריהם שהיה שמם טודרוס. ולפי שהאחד הוא מן הסלסלה, והשני מן הסלסלה היה נכבד, כי היה גדול בבית המלך, ולפיכך הזכירו לבדו, ושם לותו באחרונה, לחתון לחתון חביב. והנה זה ר' טודרוס הראשון מלחה שהיה פרובינציאלה לא בספרד, כי ר"ח נדברו על טודרוס השני קרא לותו רחם גלות בספרד, משמע כי הקודמים לא היו בספרד. ומ"ל כי זה ר' טודרוס הוא המזכר בסוף פתיחת התשיעי לתפסת חנות, נדברו על חכמי פרובינציאלה אשר היו לפניו, וז"ל: וגרחם כלם דגל מחנה הכשיע הגדול מרחע והבחע טודרוס ובנו החרו התדיר מרחע והבחע הכשיע ר' יוי — (צ' תריעטע כרך י"ב (1851) חבשטיילונג 2 העפט 3 לד 605 ומה שכתב החכם דוקטע בתגיר שמה ג' לד 147. ג"פ).

קיח) ואחרי שחתם שלשתכם סגלתי ותפארתי, בעוד אחי כי למען כבוד שמכם גם כבודי יבחה ויגדל, ואז הכניתי יסוד הנקוד ובעט שמות הנקודות, ולמה הסגול נקרא סגול, והוא להיותו מורכב משלש נקודות הנתונות בשלש זויות, כאלו נעשו לשמור מכל לד היזו סגלה הנתונה בחמלע, וכן אתם מקיפים אותי משלש זויות, ואני שמור כמו סגלה — כך כ"ל המכוון בבית הספרים הזה. גם יתכן לפרש כי קריאת הסגול היא רחבה, ולכך נקרא הסגול פתח קטן, וקריאת הצרי קלה, כי הצרי יש לו קולמה גדולה עם החיריק, ואעפ"י שהצרי הנועה גדולה והסגול הנועה קטנה, זה הוא מצד שהצרי משוך ואורך בקריאתו יותר מהסגול, לפיכך בזה שהסגול יותר דבק לאות שלחריו, ולכך יצא לחריו דגש או שוא נח, והצרי הוא משוך יותר ובלתי דבק עם האות שלחריו; לבל לעניין הרחבת הקול בקריאתה, לין שפק שקריאת הסגול פתוחה ורחבה יותר מקריאת הצרי. ובדוק היוצא למה נתכוון המשורר.

קיט) רלו לא כרם שלך משוררים וברמי, ורלו לוך כרמי משוחח מכל כרמיהם, וזמירי ושירי זה הוא מיעד כרמי ומזמרת זמורות נפלי. ובלן הוספתי שתי ווין, כי בכ"י **מזמרת זמרותי.**

קך) ושפטו ביני ובין הזמן הבוגד, שלימו רוצה להכיר מעלתי ונבורתי, ואם ביום שתשפטו ביני ובינו לא תשימו ביני בבית הסלע, אז אלעק חתם לפני ר' טודרוס חבר בספרד, ולפי חלוש בסופי ובחמורי. וזה הוא ר' טודרוס, שבח פעם אחת עם מלך קסטיליאלה אל העיר אחר היה שוכן גם הצדיקי, וכתבו זה לזה שירים ומליצות, כמתוב בסוף ספר מסביות בסף.

לְאוֹר עַיִן וְלֵב קִקְנֵי מְנוֹרָה, לְרִיבִי עַיִן חֲנִיתָם עֵין מְנוֹרִי (קיג)
לְבָבִי לַבְּרוּב עָב קַל רְכוּבוֹ, בְּנוֹ מֵאִיר נְשִׁיא אַל, אוֹר יְקָרִי (קיד)
נְבוֹן לַחַשׁ וְהָחָרָשׁ וּמַסְגֵּר וְהָרְאוּי לְהוֹכִיחַ בְּשַׁעֲרִי
וּבוֹ צָרֵי אֲנַגַּח וְאָרוּשׁ וּבוֹ מְהֻקוֹמְמֵי אָבוּס וְשׁוּרִי (קטו)
וּמְשַׁעֲנָתִי בְּשֶׁכֶט הַמְּחוֹקֵק בְּרוּב מְמֻשָּׁח וּמְנֻזָּרִי וְנִזְרִי
190 נְשִׂיא אֵל לַזְּמָן עָב קַל, וְנִימוֹס שְׁפָתוֹ מְבֻלִּי מַעֲוֶה וּמֻרִי (קיו)
וּמַפְתֵּחַ כְּנֵי הַדּוֹר בְּשִׁכְמוֹ וְהַמְּשֻׁרָה קָרָאתָהוּ גְּבִירִי
וְהוּא חִשֵּׁן בְּנֵי עַמּוֹ וְאֵפוֹד וְתוֹשַׁע לִי זְרוֹעִי, לֹא לְצָרַי

קיג) ואותם גדולי הדור הם מאור עיניו ולבותיהם, כתו קני מנורה, וכח יריבי ריבי, וילחמו בשבילי בחנית גדולה בחניתו של גליא, שהיה עץ חניתו כמנור אורגים. מנורה ומנורי, לשון המופל על הלשון.

קיד) הראשון הוא ר' קלונימוס בר מאיר, והוא (לשעת נוכ) הגיע של בעל תגן בתן ואגרת בעלי חייס והשתקות בחכות מלשון ערבי, והיה נקרא קלונימוס בר מאיר (אולי גולד אחרי מות אביו). ואולי יאמר תדם: והלא ר' יקעיה גמו של ר' אברהם כתב אגרת התנצלות להרשב"ץ על דבר החרם שהחריש הרשב"ץ בשנת ס"ה לאלף הששי, ח"כ גם ר' אברהם היה קלת זמן אחר התלף החמישי היה בן שלש בשל בעל תגן בתן אומר בסוף ספרו כי בחדש העשירי הוא חדש עשת אחר אלף החמישי היה בן שלש ושמונים שנה, אם כן בתחלת אלף הששי הגיע של בעל תגן בתן היה בן מאה שנה ויותר, ואף אם היה בחייס, היתכן שיקראהו הנדרשי למען יעמוד לריב ריבו? — ואתה דע לך כי החכם המופלא המ"ל נוכן ל"י מצא כי שלך ובזד הוא היות בעל תגן בתן בן פ"ג שניס בתחלת אלף הששי, ושעות נפלא בספרי הדסום, וזה הוא לשון המחבר בספרים כ"י: אמר המחבר סיימתי באגרת בחדש העשירי הוא חדש עשת, ובעולם אחר אלף החמישי בן שלש ושמונים שנה, — ובוודאי יומר כי העולם היה בן חמשת אלפים ופ"ג שנה, כלומר שכתב שפרו בשנת חמשת אלפים ופ"ג לבריאת עולם; והמתפיסים לא הבינו המליצה הזאת, והשתיעו מלת העולם. ועלות בדומה שהיה המחבר עומד בשנת פ"ג הניח נוכן מדברין ב' דפים קודם סיום ס' לתן בתן, כי הזכיר גזרת הרועים ואחר עליה: זה שכתיב הרעה בקרב הארץ, והזכיר גלות נרפת, ואחר עליה: זה שבע שעבה שנה; וגזרת הרועים היתה בשנת פ"ח (בענתך הנכח כתוב שנת פ'), וגירוש נרפת היה בשנת ס"ו, וכל זה ימלק אם היה ר' קלונימוס כותב בשנת פ"ג, ולא יתכן אם היה עומד בתחלת אלף הששי. ועוד הנה בסוף אגרת בעלי חייס כתוב: ותכלס מלאכת השתקת האגרת הזאת בשת שנה ובשעים לאלף הששי — מלבד רלזות אחרות שבגיא החכם נוכן. ודע כי בזמן הנכח עמוד מ"ח בשערה שהוסיף לעטטערים בשולי הדף לריך לתקן 1316 בתקום 1216, ובהערה שכתבתי אני בעמוד מ"ע ל"ל עיין למטה, בתקום עיין למעלה, וזה מלבד כתה שבושים אחרים שאפלו בדפום ההוא מחבון הסנחה ומחסרון ידיעה מלא המוציא לאור.

קטו) שׁוּרִי, מן ותבע עיני בשורי.

קיו) הרי זה קלונימוס אחר שהיה יודע ומפורסם בימיו, והוא בלתי ידוע לנו. ובבר הבאתי בכרס חמד רביעי (עמוד כ"ו) לזכות לבעל הגדול לר' קלונימוס והנה למעלה רמז המשורר את שם קלונימוס בתלת קל, ובלן בשתי מלות קל ונימוס ונראה שבך היה התבא לומר קל בתקום קלונימוס, כי כן בסוף ס' תקנה אברהם ר' קלונימוס בר' דוד שבתב שער הטעמים נקרא בהעתקה הרומית Calo וכן בדיוקן זה מצאתי בף י"ח אל הבית הנעלה לון קל, ונלף ל"ת פעילה הגיעה הגדול לון קל כ"ע.

לִי גִלְעָד בְּקַשְׁלָרִי בְּדָוד — מְשַׁחֲתִיהוּ בְּשָׁמָן מֹד דְּרוֹרִי
זְכַם רָזִים בְּבָנַי־צִינֵי וְרָאוּיִ — וּמַה־לִּי לְסִינִי אוֹ צְמָרִי? (קה)
אַרְבַּעְתָּם פְּנֵי חַיּוֹת וְשִׁנָּאן — וְהֵם מַצְרֵף וְהֵם מִלַּי וְכוּרִי
פָּן תֹּאמַר תְּשׁוּקָתָם תְּפֹתֵם — וְשֶׁקֶל אוֹהֲבִים יַגְדִּיל מְחִירִי
שָׁאַל יוֹשְׁבֵי קְצָווֹת יוֹרֵעֵי שִׁיר — וְיוֹרִיף גְּבוּרוֹת מַאֲמָרִי (קו)
יְאֵה אַבְרָם לְקִרְפַּאנְתַּרִין נְבִיא אֵל — וּמַלְאָכִי שְׁמוֹ יִקְרָא וְצִירִי
נְבוֹר שִׁיר, חֲנִית צַחוּת יְעוֹרֵר — וְהוּא בְּנְעִים אֲמָרָיו מַאֲמִירִי
שָׁאַל שָׁמֶשׁ וַיָּרַח יְהוּדָה — וּמִמְּגֵד תְּבוּאוֹת שִׁיר עֲבוּרִי (קו)
אָרוֹן עֲרוּת וּבוֹ נֵזֶר וַעֲרוּת — רְדֵה מִפִּי אֲרִי צוֹף מַחֲקָרִי
הוֹדָה בֶּן־שְׁלֹמֹה בְּרַצְלוֹנִי — יְתָאֲרוּהוּ לְשִׁכְלִי, לֹא חֻמְרִי (קח)
מוֹרֵד מֶרְחֲבֵי שַׂחַק בְּשִׂכְלוֹ — וְהָאִדִּיר מַעֲרֶכֶת שִׁיר בְּעָרְרִי
מַחְמַדִּי בְּיוֹסֵף אַלְמְרִידִי — זְמִירָיו כַּהֲמוֹן גִּשְׁמִי וְיוֹרִי
שִׁיר אֵל, רָצְתָה נַפְשִׁי, וְהִנּוֹ — כְּאַרְגּוֹן יָאֲרוֹג הוֹרִי וַאֲדָרִי
לַעֲבֹר יָם לְפָנְחֶם אִישׁ חֲמוּדוֹת — שְׁלַח נצך, שְׁלַח שִׁירִי וְכָרִי (קט)
בְּסֶפֶרְד לָשָׁאוּל אִישׁ בְּרִיתִי — כְּלִיל חֶמְדָּה, צְבִי חֶשְׁקִי וְעָפְרִי
מִי יִשְׁפּוֹט בְּהִתְנַכֵּר זְמָנַי — לְחֵין עָרְכִי, וַיִּשְׁכֹּחַ מִטְּהָרִי ? (קי)
מִי קֶדֶם כְּכָנוֹר לַמְלִיצִים — וְהַיּוֹם נֶרְדְּמוּ נוֹנָנִי וְשָׁרָי (קיא)
אַנַל רִיב הַזְּמָן לְשָׁלֹשׁ אֲדָנָיו — בְּחִירֵי עָם, גְּאוֹן חֲלִי וְשׁוּרִי (קיב)

מנסור שלי, מנסור ידידי), והוא דורש את שמו כאלו הוא מורכב מן מָן וצָרִי, והוא אומר כי גם הם מן ומרי למתוק הכל וכו"י כתנסורי כב"ק.

קה) הכניעי הוא ר' דוד קשלרי ולא נודע לנו דבר על אודותיו, רק בדיואן זה קפ ל"ז מצאתי שהיה מגרונה, בן ניצי הוא הרופא והפילוסוף הישמעאלי המפורסם Avicenna, ורחזי (Rasis) הוא ג"כ רופא ישמעאלי מפורסם.

קו) ואם תתאר כי משפטם של אלו ניענו רחוק מן מעלת שירי, כי יהבתם אותי מקלקלת משפטם, מאזני אוהבים הוכיח מאזני צדק, אבל יבדילו מחיר יותר ממה שהוא לפי האמת; ח"כ שאל למי מיודעי שיר שתלנה, תפילו ליושבי ארצות רחוקות — ואח"כ הוא מזכיר תכשיט יקרים שיודעים ביתו, ובלתי יקרים עתה.

קז) וירח, הכוונה על עיר לוריל.

קח) כאלו כלו שבלי ורוחי, ובלתי חמרי.

קט) ים כאן טעות, ואין בידי לתקן שאחר זה, בתקוס ובספרד כתוב בכ"י ובספר.

קי) ומי יפשוט בידי ובין הזמן, כשהוא בלתי מכיר מעלתי ומשבית הדרי והכרי (תהלים פ"ט ח"ב)? וכ"י **מדהרי**

קיא) ולא עגי לבדי הזמן חוטא וחומס, כי גם על כל שאר המשוררים, כאומן כי תחת אשר ימי קדם היו ככנור למליצים, כעומד היו מעוררים אותם לחבר שירים, כי בשיריהם היו לבבות ולתפארת, עתה ומשבי השיר כמדמים, בהאותם כי מלאכת השיר ירדה מגדולתה.

קיב) לכן תערוך תלונותי על הזמן למשכה גדולי הדור, שהם תלדיו, שצליחם הדור הזה עומד. **חֲלִי** סון ויחבל חל וחומה (ויכה ג' ח'), ושורי מן תלע שור (תהלים י"ח ל').

הֲלֹא עַל חַי לְאִישׁ יִתְרוֹן בְּנֵיבוֹ — וְיִתְרוֹן עַל בְּנֵי־אִישׁ לִי בְּשִׁירִי (צו)
וְשִׁיר לְמִשׁוֹרְרִים הָבְדֵּל בְּנֵי־אִישׁ — וְהֶבְדֵּל מִבְּנֵי־שִׁיר אִישׁ דְּבָרִי (צז)
וְאִישׁ יַחְפֹּץ קֶרֶב יַצָּא וְיִקְרַב — וְאָתְהַלֵּל בְּפִתּוּחִי וְהָגְרִי (צח)
אֲנִי רַגְלִי, וְאַלְאָה סוּם וְרוֹכְבוֹ — וְרֵיחַ שִׁירוֹ אֲנַגַּח בְּשׂוֹרִי (צט)
וּמִי יִשְׁמוֹר מָקוֹם מַצָּב וְכִידוֹר — וּמִי יַחְקוֹר בְּנִיב רָוָה וּבְרִיא? (ק)
מְגַמָּתִי לְאַרְבַּעַת נְגִידֵי — שֵׁם אָדָם וּבָרָקת בְּטוּרִי (קא)
160 אֲנִי אַבְרָם לְאַבְרָהָם לְמִקְנֶה — וְשִׁירוֹ עַל יְקוֹד לְבִי כְּפוּרִי (קב)
וְהוּא נָשָׂא גְּדוֹל מַהֲלָל, וַיֶּתֶר — שְׁאֵתוֹ עַל מְשַׁל עַטִי וְיִתְרִי
שְׁקֵל נָקְרָא, הֲכִי קָדְמוּ שְׁקָלָיו — לְשִׁקְלֵי הוֹד, וְעוֹד יִגְבַּהּ וְיַמְרִיא
וְאֲשֶׁר הַגְּבִיר, בּוֹ מַעֲיָנִי, — עֲדֵי הַדּוֹר, תְּבָלָתִי וְשִׁזְרִי
בְּחִיר כֹּהֲנֵי וּמְשֻׁמֶּרֶת סְגָנֵי — וּפִנְחָסִי לְיַשֵּׁר כָּל־הֲדוּרִי (קג)
וּמֹשֶׁה בֶּן־יְהוּדָה גַּן־עֲדָנִי — וּפַרְדַּסִי, וְאֵיךְ אֶשְׁכּוֹן חֲרָרִי?
בְּמִכְלֹל הַתְּבוּנוֹת תַּחְכְּמוֹנִי — בְּמַנְצוּרִי לְצִיר־לֵב מָן וְצָרִי (קד)

צו) יתרון האדם על בעלי חיים הוא תלוי בדבור, ואני יש לי יתרון על שאר בני אדם בשיריי.

צז) והסיבה הוא המבדיל המשוררים משאר בני אדם, ומי שיהיה חיים לבני (משאר בניים ושיריים כדברי ושיריי) הוא יהיה לו הבדל ויתרון על שאר משוררים.

צח) ומי שירצה להלחם עמי בתלחמת השיריים, יבא וילחם, ואני בטוח שאגבר עליו ואוכל להתהלל גם בשעת חגירת החגב (בתחלת המלחמה) וגם בשעה שאתיר חגורתי ואוריד תרגי (בסוף המלחמה).

צט) מי שיחפוץ להלחם עמי יוכל לרכוב על סוס, ואני אלחם עמו בלא סוס, ואני בטוח שאגבר עליו, ואם יהיה שניו חזק כמו רוח (חיוב ל״ט ט׳ ו׳), אני אגיע לקראתו בסוד, ואנגח תוכו ואגבר עליו.

ק) אבל מי יהיה השופט והמביאים בהלחתנו בכידור (tournoi, טורנייר)? ומי יחקור שיריי ושיר בעל ריבי, לדעת אימה הוא נריא ואימה הוא רוה?

קא) אני מגיע עיני למרבצה גניריים (המכריים לחיי), אשר שמותם על לבי כאבני החשן על לב אהרן, והם יפעמו את שיריי (והם יהוכיחו, אשר אניחם שלח את השיריה הזאת).

קב) הרישון הוא ר׳ אברהם שקל, ולא נודע לי מאומה על תולדותיו, והבדלתי עשה קימה על תיתתו ושלחה לר׳ שמואל בנו. וכאן הוא אומר כי שיריו של ר״ש שקל היו לו לקולת רוח (להבדלתי) והיו מגניעים יקור לבו.

קג) השני הוא ר׳ אשר הכהן, וגם הוא בלתי יודע לי, והוא מבבא אחותו בשיריו פיתחם הוא אליהו, העתיד לבא לפנות הדרך ושיבר המסלה לפני הגאולה. ותחת **ושזרי** כתוב בכ״י **וזשרי**.

קד) השלישי הוא ר׳ משה בן יהודה, המכונה **מנצור** בשמות אלגזיר כ״י אשר ביד מוהבדלי״מ וזקן כ״י כתלאו שני שיריים, חתום בשם משה בר יהודה, ועוד אחר שחתיתיו מנצור, ותחלתו: יום השבת אין כמהו, והוא החתום מלאחריו ג״כ בשם טוניליאה בשבת **הנ״ך**, בשבר תפלות מתבי ספרד. (ובעל עמודי העבודה כתב (מחברת ג׳ לד 196) על הפיוט הזה: חשבר שהוא ר׳ שמואל הנגיד בן חגניה שהיה בתגרים בימי ר׳ יהודה הלוי והוא מכונה בשבתי אבן מנצור. ג״פ). והבדלתי אומר מנצורי בי״ד הכנוי

שִׁיר בֶּן־צוֹף שְׁמוּאֵל אַלְמְרִידִי	עֲרִי צִירִי וְלִמְזוֹרִי מְזוֹרִי
מִזְמוֹרִים לְדָוִד הֵירָחִי	גְּדוֹל הוֹרָה וְהַנִּקְרָא זְעֵרִי
פִּזְמוֹנִים בְּשֶׁמַע פַּעֲמוֹנִים	לְגוּר אַרְיֵה יְהוּדָה הַבָּרָרִי
עֲשָׂה לוֹ יְהוֹשֻׁעַ חֲרוּזוֹת	בְּגִבְעַת שִׁיר, מְקוֹם חַרְבִּי וְצוּרִי
לְמַלְגוּוירִי גְּדוֹלִים חִקְרֵי לֵב	סְגֻלַּת דוֹר וְדוֹר, שַׁחְלִי וְגוּרִי (צא)
הַשָּׂפָה בְּרוּרָה לָאָוְנֵי	וָוֶה מוֹרִי וָוֶה רַבִּי וּמֹרִי (צב)
לְכֻלָּם נִתְכְּנוּ לָשׁוֹן וְשָׂפָה	כְּיַד גְּבוֹר בְּחַרְבִּי עִם כְּנוֹרִי
מַה־בַּחַן בְּיָדֵם עֵט וּשְׁבָט	כְּמוֹ שַׁבָּט בְּיַד רוֹזְנִי וְחוֹרִי (צג)
אִם מָשָׁל וְשִׁיר תִּשְׁמַע בְּיָשָׁן	רְאֵה נִמְלָא בְחָדָשׁ מַמְגוּרִי (צד)
אִם גָּבְרוּ בְּשִׁירִם הַקְּדוּמִים	בְּדוֹרָם גָּבְרוּ וַאֲנִי בְּדוֹרִי
דַּי לִי בַּעֲנָק יַקִּיף גְּרוֹנִי	וְדַי לִי בַּעֲבִי מָתְנֵי חֲגוֹרִי (צה)

ותו לפ"ק) לא להרב חיד"א ולא להרי"ט, והיה הימים ההוא (ר' שלמה בן לניאל) ואחריו לי תלד ואחריו לי תלד על עמודתו זאת אשר עמד לתגרם הם' הכבוד ההוא ולפרסו. ועפ"ז עפ"ה שהם אחר שנפטם ס' שנני גרון ולא לאור בפפד"מ ס' תמוה רתה, ומם המתגם לא נזכר בו. רק בם' חוגות חיים נזכר שם המתגם, וזה מתוך הכ"י המצוי פם פלדובה, שהזכרתי בשני זכרון; כי הרב רמס"ג ז"ל לוה לסופר הפעתיק הכ"י ההוא, ומכר הפטתקה לר' אליעזר שבכזי, והוא מכר אותה לר' חיים מיכאל בהמבורג, ומם פזה אחר"כ לקפסורד. ואולי המלות האלו שהמתי בשני זכרון הניעו ועוררו את ר' חיים מיכאל נקש לקנות הם' ההוא. ועכ"פ אשר ניל הכ"י הנ"ל רמס"ג ז"ל כולל ג"כ פירוש לספר חמוה רתה, מלאת המתגם ר' שלמה בן לניאל ומהמיקתו של שטייכשניידר בחוגרות חיים ובקטלוג הגדול, נראה כי הכ"י היה ניד ר' חיים מיכאל חיננו כולל הפירוש; ועתה אך לי אחר כי בחותה שעה שהמתי בשני זכרון ר' שלמה בן לניאל המגם הם' ההוא, לא ידעתי ג"כ שעשה עליו פירוש, כי אז היה ר' חיים מיכאל נקש מר' אליעזר שיקש ג"כ העתקת הפירוש, ועל ידי כן היה נשאר יפה בקסקפורד, והיה נשאר ידוע מה יהיה בו בשכך הזמן?

א) מהמבוריים המזכירים בחשמם בתיס שלם לא ידעתי רק לריה הרני (בלומר מעיר מופלייר), שרציתי קצת פיוטים בשבת ר' קהלות.

ב) החזוני הוא ר' יוסף חזוני, בעל קערת כסף, ויש לו פיוט לבזוזות (בכ"י והרחן ובגילת השחר, כ"י על קלף שבידי והוא סדר תפלה מנהג ר' קהלות ובגליון יש בו פיוטים הרבה, קבלתיו בשתים את היקר . . . . גילון מעיר טורין), תחלתו: אליך חסדי הלל ותקותיו, וחתום בו: יוסף חזוני בהבי חנן נרבי נתן ז"ל. החזוני הזה היה בעיר פרפיניאן (Perpignan), ומם היה ג"כ ר' אברהם ורבי זימי נעוריו, והיה לתלמידו, והיה ג"כ חותם דבק לר' מנחם המחירי, כאשר תראה למעה.

ג) ומה נחן, עניו חן (ירמיה כ"ב כ"ג).

ד) ממגורי, חוגרי (יואל ג' י"ז).

ה) חיננו מנקש נדיד ועבק גדול יותר מתדת צותרי, ולא תגורה גדולה משובי מתני, והכוונה לומר חיננו מתפלר שהוא גדול מהמבוריים שהיו לפניו, לבל הוא חומר שהם נגרו בדורם, והוא גדול בדורו

וְעֵין שִׁירוֹת וּמַבּוּעַ זְמִירוֹת — וְאֵשֶׁד הַנְּחָלִים הַשָּׁנִירִי (פז)
לְבָן־חַסְדָּאי עֲטֶרֶת חֵן וְכָבוֹד — נָזִיר אֲחָיו וְצַנְתֶּרֶת סְגוֹרִי (פח)
140 וְעָמֶר מָן מְשֻׁלָּם בֶּן־שְׁלֻמֹה — נָעִים זְמָר, קָנֵה בָשְׂמִי וּמוֹרִי (פט)
וְכֻלּוֹ מַחֲמַדִּים בָּנְבְנֻשְׁת (כְּנַבְנֻשְׁת?) — לְבָן־לֵוִי וְלָבִיא קוֹל כְּפִירִי (צ)

פז) הוּא ר' יִצְחָק בַּר יְהוּדָה בַּר נְתַנְאֵל הַשְּׁנִירִי, אוֹ הַכּוֹתֵב דְּהַר שְׁנִיר (והוּא Montauban ע' נוֹכַח דִּיז סִימַנְתָּא פִּיצְוִינֵן לְמִ 110 בְּהַעֲתָּה וּבְמוּדֵי הָעֲנוּדָה מְחַבֶּרֶת ח' לְמִ 118. ג"פ) וְהוּא יְדוּעַ מִתּוֹכֵ דִּי קְהִלּוֹת וּבְסִפְרֵי נְגִינוֹת. וּבְוַדַּאוּת לְבַשֵּׁר כַּךְ הִיא חֲתִימָתוֹ: אֲנִי יִצְחָק שְׁנִירִי בַּר"ן (ר"ל שֶׁהוּא נוֹלַד בְּנִבְנֵי יְהוּדָה מִ"ת (בְּנִיכִי כְּפַרְ מַשְׁכּוֹ) נִכְנֵי נְתַנְאֵל רִי"ת (רוּחַ ה' הַתְּחִיל) חֲזַק וְחַזַּק חֲמָן.

פח) הוּא ר' אַבְרָהָם בֶּן חַסְדַּאי, בַּעַל בֶּן הַמֶּלֶךְ וְנָזִיר, וּבְתַנְיִם לְחַרְזִים.

פט) מְשֻׁלָּם בֶּן שְׁלֹמֹה הוּא מִמְּכַל לְעַמְּרָם מָן, כְּלוֹמַר הוּא מִלְּא מָן, וּשְׁיִרוֹ תְּחוּקִים מִדְּמֶנּוּ. בְּסֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים (מִין, תר"ע) נִדְפַּס (עִמּוּד ע"ה ע"ו ע"ז) בְּיוֹם לַחַת שַׁחַר גַּל קִנָּת מִדְּבְרֵי הַיְמֵי"ם, וְהוּא מְחַבֵּם אֶת הַמַּעֲתִיקִים הַמּוּזָרִים מִלְּשׁוֹן עַרְבִי שֶׁלֹּא הֵבִינוּ דְּבָרָיו. וְלִפִי דִּיוּק שֶׁהָיָה בְּיָדֵינוּ תר"ח בְּתַבְנִי לְהַ הַחֲכָם נוֹכַח דְּמִיּוֹמָה מִמֶּה שֶׁמָּצָאתִי בְּדִיּוּקָן זֶה (וְלִפִי הַיִּיתִי לְזֶה מוּכָה וּמְצוּנֶה, עַיֵּי וּבוֹחֵנ, עַל מַחֲלַת חֲסַרְתִּי ז"ל, שֶׁמֵּתָה לִחְיֵי חֲמִשִּׁים יוֹם), עַיַּנְתִּי בְּהַנְּמַת הַיָּמִים הָהֵם, וּבְתַבְתִּי לְנוֹכַח בְּסִדְרֵי הַמְּזִיר בְּכָלֹּ הַמְּסוּרִים גַּם מְשֻׁלָּם בֶּן שְׁלֹמֹה, וְסִפְרוֹ נִקְרָא עַתָּה מָן; וְנוֹכַח סְמֹךְ עֲלֵי (כִּי דִּבְרֵי הַסִּדְרֵי לְהַ הִתְקַתְּקוּ לוֹ), וּכְתַב בְּסִפְרוֹ לוֹר בְּעַמּוּדִים (עַמּוּד תע"ג) כִּי מְשֻׁלָּם בֶּן שְׁלֹמֹה חִבֵּר סֵ' עַתָּר מָן. וּבְרוּךְ ה' שֶׁהִחֲיַיְתִּי וְקִיַּמְתִּי וְהִגִּיעַנִי לַעֲלֹת הַזֶּה (לִיל י"ח שֶׁבַט תרכ"ג) לְתַקֵּן הַחֶסְרוֹן הַזֶּה שֶׁהָיָה תָּמִיד מִתַּחַת יָדִי, וְהוּא יַגִּיעֵנִי מִצְוֹתָיו וּמִן הַתְּלוּיוֹת, הַמְּבֹלָבוֹת וּמְחֻלָּטוֹת, הַדְּעוֹת הַנְּכוֹנוֹת.

צ) חוֹלִי הַכּוֹתֵב עַל ר' שְׁמוּאֵל בְּנוֹכַחַת (אוֹ בְּנִכְנַסְתִּי) שֶׁתִּרְגֵּם לְלַה"ק סֵפֶר נִחְמַת הַפִּילוֹסוֹפִיָּה לְבוּתִיָּנִי, הַמְּצֹאת כ"י בְּרוֹמָה, וּכְתַב דִּי **רוֹסִי** שֶׁהִיא קְרוֹב לִשְׁנַת 1300, וְהַנְּדְפָּרִי הִיא גַּם הוּא דְּרוֹר הַהוּא. וְהַמְּסוּרוֹר שֶׁהוּא מְשֻׁבָּח לוֹי וּמְסֻפָּחַת לְנִיָּה, יֵשׁ לוֹ (בְּשִׁירָיו) קוֹל חָמִין וְחָזָק כְּקוֹל בְּפִיר תְּרִיוֹת (וְזֶה דֶּרֶךְ נְחוֹת כְּנֶגֶד סֵם מְסֻפָּחַת לְנִיָּה). וְאֵינִי לַיָּדַע מִי הוּא הַמְּסוּרוֹר הַנִּזְמָז כָּאן, לֹךְ כִּי לֹא מְלֹא **בֵּן** מוֹסֶכֶת עַצְמָה וְאַחֲרֵת עַמָּה, כְּמוֹ שֶׁבֵּיְרְתִּי שֶׁהוּא מְשֻׁבָּח לוֹי וּמְסֻפָּחַת לְנִיָּה. וְהַחֲכָם שְׁטֵיְינְשְׁנֵיידֶר (קַטָּלוֹג, עַמּוּד 2361) כָּתַב כִּי חוֹלִי הוּא ר' שְׁלֹמֹה בֶּן לְנִיָּה, שֶׁתִּרְגֵּם לְלַה"ק סֵ' תְּמוּכַת רַמָּה לְהַרְאַ"ד — וְזֶה לִי חֶסְרוֹן שֶׁהֲרֵי ר' שְׁלֹמֹה זֶה הָיָה מֵאֵה שָׁנִים אַחֲרֵי הַנְּדְפָּרִי, כֵּיצַד גַּם מִתּוֹךְ הַקָּטָלוֹג הַנַּ"ל — וְסֵ' בְּעַמּוּד הַנַּ"ל הוּא תּוֹסֵם לוֹתִי עַל מָה שֶׁכָּתַבְתִּי בְּתַבְנִי זְכָרוֹן עַמּוּד כ"ד, כִּי עַל מְנַת אַחַת שֶׁכָּתוּב בָּה . . . הַלּוֹי . . . בֶּן לֵוִי, כָּתַבְתִּי בְּשׁוּלֵי הַדַּף (בֶּן לֵוִי) שֶׁהַמְּסֻפָּחַת, וּבְיַד (וכו') מְמֻצֵּא כ"י סֵ' תְּמוּכַת רַמָּה (וכו') מְתוּרְגָּם מִלְּשׁוֹן עַרְבִי עַ"י ר' שְׁלֹמֹה בֶּן לְנִיָּה — וְהֵיתָה כַּוָּנָתִי לוֹמַר כִּי לֵוִי וְלְנִיָּה הֵם שֵׁם מְסֻפָּחַת, כִּי חָמַנְתִּי לֹא הֵייתִי יוֹדֵעַ כִּי שֵׁם **לֵוִי** נִכְתַּב בְּלְשׁוֹן עַרְבִי בְּתַ"ק (לֵוִי). וְגַם עַתָּה קָשֶׁה בְּעֵינַי שֶׁהֵיכָן הַיָּם יְהוּדִי נִקְרָא בְּפַ"פ הַלּוֹי (עַל דֶּרֶךְ כְּתִיבַת לַה"ק, וְחַ"כ מִיל) בֶּן לֵוִי (עַל דֶּרֶךְ כְּתִיבַת לְשׁוֹן עַרְבִי), כְּמוֹ שֶׁמְּצוּד שֵׁם בְּשׁוּרַת הַבְּרִית: ר' יוֹסֵף הַלּוֹי רִי"ת בֶּן לֵוִי. וְעַל כָּל פָּנִים לְפִי תַּחֲלַת לְשׁוֹן זֶה כְּתַבְתִּם בֶּן לֵוִי הָיָה כַּוָּנָתָם לוֹמַר מְסֻבָּח לוֹי, הַגַּם אֵין סִפֵּק כִּי לֹא כָּל הַלְּוִיִּים הָיוּ חוֹתְמִים כָּךְ, וְהַדַּעַת קוֹנָה כִּי רַק בְּנֵי מְסֻפָּחַת הַגְּלִיפְיָיה הָיוּ חוֹתְמִים בֶּן לֵוִי, וְהַגַּם בֶּן לֵוִי הָיָה חֲלַק כְּמוֹ מְסֻפָּחַת, אוּלָם בֶּן לֵוִי לִמְסֻפָּחַת. וְאַךְ חָטַאתִי, זֹאת הָיְתָה חַטָּאתִי שֶׁהִזְכַּרְתִּי שֵׁם הַמְּסֻפָּחַת בֶּן לֵוִי, וְלֹא לְוִי, וְחָמַנְתִּי כִּי רָאִיתִי כִּי כ"י שֶׁתִּמְצְנוּ (הַמַּעְתִּיק חוֹתֵם מִעְנִי לַה"ק) סִיֵּם נִקְרָא שְׁלֹמֹה בֶּן לְנִיָּה. וְאֵינִי לַיָּדַע לְמָה חָמַנְתִּי כִּי לְוִי וּלְנִיָּה יַחַד הֵם, אֲלָא הוּחַל וְנִלְוָה לְזִי לְוִי שֵׁם הַמְּסֻפָּחַת בֶּן לֵוִי, רָאִיתִי לְהוֹדִיעַ לְרַבִּים שֵׁם הַיָּם אֲשֶׁר תִּרְגֵּם סֵ' תְּמוּכַת רַמָּה לְהַרְאַ"ד, שֶׁלֹּא הִיא יְדוּעַ (הַמְּתַרְגֵּם

שְׁאַל שִׁירַת שְׂקָלִים מִי אֲבִיהֶם (פג)
וְאַבְאָרָה זְמִיר הוֹקִיר, וְהֶקִיר
וְעֵט בֶּן־שַׁבְּתַי יָפִיץ בְּבוֹרוֹת
וְיוֹסֵף בֶּן־יְהוּדָה צוּר פְּנִינִי

וְחַדֵּשׁ חַג פְּנֵי אוֹרִי וְנֵרִי (פג)
מְקוֹר צַהוֹת, וְלִי אָמַר יְאוֹרִי (פד)
וְקָרָא בֶּן־כְּאֵרִי בֶּן־כְּאֵרִי (פה)
וּמַקֶּכֶת בְּרוֹלָתִי וְדָרִי (פו)

פג) ר' זרחיה הלוי צעל התשוב, וכ' צרכיה חיחו, ואפיסה ר' יצחק יצודי, פייטנים ידועים צמנהג תרנע קהלות (לוריין קרפנטרץ קהוילון וליטלא, l'Isle או l'Ille), ובמנהג טריפולי הנקרא ספתי דמנות, ובכ"י מונפלייר כ"י צכירי וכ"י והרלן צנירי, ועליהם יתר מהמ"ס לומחו **בטובה תוכחת** (צהזכרתי למעלה):

וְתָאַבְתִּי בְיוֹם שַׁבָּת וְיוֹם טוֹב שְׁמוֹעַ שִׁיר כְּשִׁיר בַּעַל מְאוֹרִי
בְּשִׁיר אָחִיו וְאָבִיו . . .

ואפיסה על ר' זרחיה וכ' צרכיה, הוא ר' יצחק עשה פיוטים לשבת שקליס (ומס צדפוס צמנהג תרנע קהלות, תחלתס **יוֹנָה בְּצַלְמוֹן כְּהִשְׁלִינָה בְּחֹכֶף**, כן הוא צכ"י מונפלייר, ובתרנע קהלות הניהו **כְּשֶׁהִשְׁלִינָה**, והפכו לשון הפיוט ללשון המשנה והמדרש), וזה טעם שאל שירת שקליס מי אפיסה. ואחד מחכמי פרובינצה, ר' משה כרמי, הדפיס בעיר **עיש** (aix) זה שלשים שנה פירוש למנהג ר' קהלות צשבת כרכיס, ועוד י"ד כרכיס פירוש על הרחצ"ע, וכל הפירושים האלה נקראים צשם **הואיל משה באר**, ובחלק השני (שהוא פירוש למדר תרנע פרשיות ומוסף תפתח) כתב (קף ג'): והאיך ענו לויס, זרחיה ויצחק רחויס וכו', ובקף ו' כתב צלשון צרפת צאר היעד כי ר' זרחיה הוא האיך, ור' יצחק הפייטן היה ענו — ואינו ללא טעות. ופירוש ואחדם חג וכו' הוא כי תוכל לשאול מי אפיסה גם לאחדם תשרי (שהוא יתר החגים לפני ה' אחרי וגרי), כי ר' יצחק הלוי עשה ג"כ פיוטים וסליחות לימי תשרי. פד) ובזהרה **כְּבָד** מלאכת השיר והיה אחל נודע שיריס ליויס, והיה יכול לומר: לי יאתי — אחל עתה שיריו ליויס ידועים לנו. (ע' אוצר נחמד מחברת ח' לד 105 ומחברת ג' לד 8 ובדרי החכם רמס"ם צהנוקלסידיה מן ערש עד גרונר כרך ל"ח חלק ג' לד 93, ובין התחומים על מכתב הרשב"ח ז"ל ממלא ר' יוסף ן' בנבנשתי לאבן זכרהה ע' תשו' רשב"ח ת' תי"ו, ובאבר העיר ג"כ הרב החכם צונק צור נעשיטעט לד 463. ובפי' על פרקי אבות להרב המחירי הנדפס בבית צוויען 1854 נמלא צתולדות הרב הזה ע"י החכם ר"ז בוכב עוד בסופו שיר קטן על סברי הרב המחירי לר' יהודה בן זכרהה ז"ל. ג"פ.) פה) בן שבתי נקרא שהוא ר' יהודה בן שבתי, בעל מלחמת החכמה והעושר, ומנחת יהודה בעוה הכשים, והס בדפוס, וכ' ידעיה (בעו של ר' חסדאי) כתב בגד זה ספר קטן, לוהב הכשים — וכאן ר' חסדאי לומר כי קלמוס בן שבתי היה מפיק שיריס כמעיני מיס ונהרות, והיה יכול לקרות להושע בן שבתי בזרי **בן בארי**, כלומר הנגיע שאב מימי מליצתו מבזרו של בן שבתי.

פו) הוא ר' יוסף בן יהודה התלמיד החשוב, אשר בעבורו כתב הרמב"ם ספר המורה, והחריזו משבח שיריו בשער י"ח, לפי מה שמעת בכ"י שבעיר פאריס, וגם בשני התחמושים כ"י אשר בין ספרי אלמנלי. על ר' יוסף בן יהודה זה הוסיף אור גדול החכם המופלא שלמה מונק, בספרו Notice sur Joseph ben Jehouda הנדפס בפאריס זה עשריס שנה, ואחריו גם החכם שייאסניידר בזנציקלופידיה הישראלית של ערש art. Josef ibn aknin.

יְסֻפַּר לִי בְּבֵן־עָתְמַאן פְּלָאוֹת — וְהָוִיתִי גְּבוּרוֹת אַלְחָרִירִי (עה)
וְאָתְמוֹל נִבְּאוּ חֻבָּל נְבִיאִים — אֲשֶׁר הִתְאַשְּׁרוּ בְּכָתָב אֲשׁוּרִי
יְהוּדָה הַגְּבִיר גֶּבֶר בְּאָחָיו — לְלֵוִי אָמְרוּ תָּמִי וְאוּרִי (עו)
וְגֶבֶר בֶּן־גְּבִירוֹל בַּחֲרוּזִים — וְשִׁירָיו עַל לְחִי שִׁירִים כְּתוֹרִי (עז)
וְנָגַהּ אוֹר לְשׁוֹן קֹדֶשׁ וְזָרַח — לְבֶן־מְאִיר וְעֶזְרַת אֵל לְעֶזְרִי (עח)
וְהַסֶּלָח בְּרוּחַ צַח מְמֻלָּח — וּמָה אָיוֹם כְּסֶדֶר יוֹם עָשׂוֹרִי ! (עט)
וּבֶן־נַאיִת יָקָר לָבַשׁ וְגֵאוּת — לְבֶן וָאָב יְמִין שִׁיר נָאֱדָרִי (פ) 130
וְהֻגָּגִיד נְגִידִים דַּבְּרוֹתָיו — וּמוֹסָרָיו חֲלִי כְתָמַי וְכָתְרִי (פא)
וּמַה־נָּאוּ חֲרוּזֵי הַחֲרִיזִי — יְצוּדוּן לֵב בְּלִי לַחֲשִׁי וְחָבְרִי (פב)
וְהַפִּיּוֹת לְשִׁיר הָרַב זֶרְחָיָה — בְּעֵין גֵּבִים לְמַלְקוֹשִׁי וּמַלְקִי
וְגִיב אָחִיו יְבָרְכָיָה וְלֶקַחוֹ — לְעֵם בִּינוֹת כְּעַל דָּשָׁא שְׁעִירִי

עה) לְאַחֲרִירִי הוּא מְשׁוּבָּר וְשֶׁמְּעָלָיו מְפוּרָסָם, וּ' יְהוּדָה חֲרִיזִי תִּרְגֵּם שִׁירָיו בְּלַע"ק, וְדַע כִּי בְּמָקוֹם בֶּן עָתְמַאן, כָּתוּב בְּכ"י בֶּן בּוֹזְמַאן, וְלֹא מָצָאתִי שֵׁם זֶה בֵּין מְשׁוּבָּרֵי יִשְׁמָעֵאל, וְנִרְאֶה שֶׁהוּא הַמְּכֻנֶּה לְפֹעַל בֶּן בּוֹ וּמַאן. וְעַל כִּי הַדְּבָרִים לֹא קָרִיתִי בְּסוּס מְשׁוּבָּר עַרְבִּי רַק בַּחֲרִיזִי, שָׁם הִזְכִּיר בְּלַע"ק (הַעְתָּקַת ר' יְהוּדָה חֲרִיזִי), וְהֵמָּה הֶחֱרִיזוּ כָּךְ שֵׁם אַבּוּ מֻחַמַּד אַלְקַאסֵם בֶּן עֲלִי בֶּן מֻחַמַּד בֶּן עָתְמַאן אַלְחָרִירִי, וְהַדְּבָרִים מְזֻכָּרִים בְּשֵׁנִי כְּתָבִים הַחֲרוּזִים.

עו) גַּם הַמְּשׁוּבָּר הַזֶּה עוֹשֶׂה ר' יְהוּדָה הֵלֵוִי רֹאשׁ לְכָל מְשׁוּבְּרֵי הַגּוֹלָה. וּמִמֶּנּוּ לָמַד מַהַר"ס לוּנְזָאנוֹ וְאָמַר בְּעוֹדוֹ הַתּוֹכַחַת (בְּתֵי יְהוּדָה קף ק"ו).

. . . בְּשִׁיר לֵוִי יְהוּדָה — אֲשֶׁר גָּבַר בְּאָחָיו רֹאשׁ מְשׁוֹרְרִי.

עז) לְשׁוֹן נִגּוּן לְחֵיךְ בְּתוּרִיס.

עח) הוּא הַרַּחְבַּ"ע, וְאָמַר עֶזְרִי לְהוֹרוֹת בֶּן עֶזְרָא.

עט) הַסֶּלַח הוּא כְּמוֹ לֵוִי, מִכֹּה לְבֶן עֶזְרָא, וְיֵשׁ חוֹמְרִים שֶׁקָּרְאוּהוּ כֵּן עַל שֵׁם סְלִיחוֹת הָרַבָּה, וְזֶה רָחוֹק בְּעִנְיָנוֹ, לָךְ לִין בֵּידִי פִּיּוּט טוֹב מִזֶּה. סֵדֶר הָעֲנוּדָה שֶׁלּוֹ מוּבָא בְּאֶלְגְּזִיר וּבְפֵס בְּלִיוּרְנוֹ. וְזֶה לְשׁוֹן ר' חֲרִיזִי (סֵעֶר ג'), וּ' מֵאִיר עֹזֶרֶת מוֹסֵף הַפְּיָטִים, מְמֻנּוֹת הַרְעִיוֹנִים, וּבְיוֹם אֶחָד חִבֵּר לְלֵילוֹת הַתְּחוּנִים, דּוּגְמָא שֶׁבְּתֵי יְשָׁבִים, גַּם הוּא עָשָׂה סֵדֶר לְיוֹם הַכִּפּוּרִים, מִלִּין מִכְלִי פִּז יִקָּרִים. (ע' עָמּוּדִי הָעֲנוּדָה מְהֻגֶּהֶת ג' לַ"ד 241 וְהַקְּדָמַת מַרְאֵה גְּנָזִים לְמַחְזוֹר עִם תַּרְגּוּם עִבְרִי הָעוֹלָמִית (לְחַמ"ד תְּרי"ח) לַ"ד ג' הָעֲנוּדָה 4. ג"פ).

פ) ר' יִצְחָק חָנָן גִּיאַת, כָּךְ מְפוּרָסָם וּמְשׁוּבָּר בְּפִלְּגִי, וְיֵשׁ לִי מִמֶּנּוּ יוֹתֵר מִמֵּאָה וְחֲמִשִּׁים שִׁירֵי קֹדֶשׁ, וּ' יְהוּדָה חֲרִיזִי מֵאֵיזֶה בֶּן עֶזְרָא הָיָה מִתַּלְמִידָיו וְגַם עַל ר' יִצְחָק גִּיאַת הוּא ר' יְהוּדָה גִּיאַת, לְהוֹכִיחַ עַל ר' יְהוּדָה הֵלֵוִי וּ' הֵלֵוִי כְּתַב לוֹ תַּרְצֵנָה שִׁירִים.

פא) ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, בַּעַל מְגִנַּת הַתַּלְמוּד, רֹב חִבּוּרָיו נִמְצְאוּ, וְחִבֵּר בֶּן הַהֲלִים (מְזֻמּוֹרִים), בֶּן מִשְׁלֵי (מִשְׁלֵי חָכְמָה וּמוּסָר) וּבֶן קֹהֶלֶת, וְלֹא נִשְׁאַר רַק חֵלֶק קָטָן מֵהֶם בֵּין מְשׁוּבָּרֵי יִשְׁמָעֵאל, וְהוּא בַּעַל פְּתָרוֹס וְגַם בִּידִי, וְקִצַּת מֵהֶם הוֹצֵאתִי לְאוֹר בְּמַחְבֶּרֶת צִיּוֹן וְכַאֲשֶׁר יֵעָנֵנוּ.

פב) ר' יְהוּדָה חֲרִיזִי בַּעַל הַתַּחְכְּמוֹנִי.

בְּשִׁירִי שֵׁר לְדוֹדִי, וַאֲנִיָּה — לְמַשְׁטִינַי, כְּקוֹץ וּדְבַשׁ תָּמְרִי (סו)
וְהוּא נְשָׂרִי לְקַצְוֵי יָם רְחוֹקִים — וְהוּא גְּשָׂרִי לְאָרֶץ הַגְּשׁוּרִי (סז)
מְתִים אָעִיר יְמֵי מִשְׁתֶּה וּמְכַפֵּד — וְאֵל עֲלָיוֹן יְמֵי נִיסָן וְתִשְׁרֵי (סח)
וּמַה־יִּתְרוֹן לְכִנּוֹרִי, בְּהָעִיר — נְעִימוֹת שִׁיר בְּדוֹר מְשִׁיר עֲרִירִי ?
וְדַרְכִּי נִסְתָּרָה מִלֵּב נְכוֹנָיו — כְּמוֹ דָרָךְ בָּרָמִים מְנֻוָּרִי
וְאֵין רוֹכֵשׁ תְּנוּבָתִי וּמְתָקִי — וְאֵין מֵמְכָּר לְרַקָּתִי וְחוֹרִי (סט)
וְאָקֹב יוֹם מְלִיצַי לְמַדְוֵנִי — יָקָר שִׁירִי, וְיוֹם כָּרַת שְׁרִירִי (ע)
בְּכִנּוֹר יֶהֱמֶה לִבִּי לְכִנּוֹר — מְשִׁיחִי כָּר וּמָתָק הַמְּרָרִי (עא)
וְאֵין פִּטְמוֹן וְרִמּוֹן עַל מְעִילִי — וְאֵין דּוּכָן בְּמִקְצוֹעַ דְּבִירִי
וְלֹא תָבִין שִׁפַּת כָּל־עָם בְּשִׁירִים — לְבַד טָרְחָם, כְּפִזָּם עַל־גַּב בְּעִירִי (עב)
וְאֵיזֶה נִפְלָאוֹת דֶּעֶה וְשִׁיר צַח — תְּמוֹל הָיוּ בִלְעָוִי וְנָצְרִי ? (עג)
כְּשִׁיר פָּלָקַט וְרָעָיו מָן תְּלַקֵּט — וּמִפִּי קָרְדְּנָאל נָרְדִּי וְכָפְרִי (עד)
וּמַשָּׂא בַּעֲרָב שִׁירִים עֲרָבִים — וְאֵיךְ קָרַר מְשַׁל קָדָר וְהַגְרִי ?

סו) שירי הוא שיר ואגדה לידידי (תן והשוה, יחזקיה ג׳ י״ט), כי הם אתיאו בו ואתפלויים בו, והוא גורם תלונה ויגון לחויבי, והשם שירי הוא כקון ודבש. ואין זה מתנגד למה שאמר במעלה כי דבריו אין בהם עקימה, כי הוא ריוחו עוקר טוב אדם, אבל שוניאו ומקניאו מצטערים ומתעצבים מאד בגרותם מעלת שיריו.

סז) שירי הוא נשרי הטובה אותי (לת שמי) למרחקי ארץ, והוא נשרי המעציר אותי (לת שמי) לארץ רחוקה.

סח) ואני מעורר בני אדם בשיריי ביום חתונה וביום הכפר, ואני מעורר את האל בפיוטים שהיו מחבר למועדי ה׳ בניסן ותשרי, — פיוטיו הקבועים ועל מלאתים, כי לא מצאתי בטוב פיוט ראשית שם בדרכי, ויש פיוטים אחוה בהם אחרים שר יאמר, אבל הוא ר׳ אחרים החזן. ויש פיוטים רביה אחוה בהם אחרים שהם, ורומז להרמ״ע. ורק בדף ל״ז מהדיוקן הזה מכר כי עשה פיוט לפורים, ואינני כתוב כאן. (ע׳ עמודי העבודה לר״א מלמדסהוטה מחברת ח׳ לד 4. ג׳פ).

סט) וחורי, מן וחורניים חורי (ישעי׳ י״ט) שפירש רל״ק בשרשים בגדים ניקיים בעת תריעתן למו.

ע) ברשותי מלאכת השיר מצוה ומחשבת, ואני אומר אחרון היום שרשותי אחרי המלאכה למחוני לעשות שיר יקר, ויום שבתו עצוני, ולא הניחוני אחמות. שריני, מן בשריני בעצו (איוב ח׳ ט׳) והולי המשורר כתב למחוני יקר שיריו, למחוני מעלת מלאכת השיריים.

עא) לבני יהמה בכנור על כי סר וחבל כאור דוד המלך, ומתק זמירות בני לוי, נרמזו קסת ומרני ולצלייהם.

עב) השיריים הם לישמח כבד על ההמון בכל חומה ובצון, ואינם מרגישים נעימותם, רק קובי הנעתם, כמו שהבהתה הם יעמוס חיים עליה כבני זהב לא תרגיש חלת כובד המשא חבר עליה.

עג) בלעוני, לשון לעג, ונראה שהכוונה כאן על המשוררים הנלפתים והפרובנצלים, ובמלת נלרי נראה שהכוונה על לשון לחשון, ויש לי עדיים ואינני זוכר חיפה הם.

עד) Folquet נס Cardénal הם שני משוררים פרובנצלים. ובל״י נרדי בפרי (כלומר **כֹּפֶר**), אבל אין **כֹּפֶר** יתבן לומר **כְּפָרִים**, לך עם הכמוי לא יתבן לומר **כְּפָרִי**, רק **כְּפָרִי** ואין לומר שיהיה **כְּפָרִי** לשון רבים שהמטת המ״ס, כי **נִרְדִּי** שלפניו לא יתבן שיהיה לשון רבים, כי היה משפטו **נִרְדִּי**.

וְתוֹכַחַת בְּכָךְ־יִצְחָק כְּדַרְשָׁנִי — לְהַבִּיט מַחֲצַב צוּרִי וְעִירִי (נח)
וּפַעַם אַב־הֲמוֹן, פַּעַם הֲמוֹנִי ; — אֲדַלֵּג־שׁוּר וְאֶעְבּוֹר מַעֲבָרִי (נט)
וְנַפְשִׁי גַּר יְדַעְתִּיהָ בִנּוּרִי — וְלָעַד לֹא אֶתְעַב גֵּר וְנָכְרִי
כְּשׁוּעָל בַּשְּׁבִי מָלְךְ וְחַלָּךְ — לְחוֹף רְבִצוֹ כְּלָבִיא קָם וְכַאֲרִי
רָאוּ חוֹבֵב כְּמֶדְיָן אָב וְכֹהֵן — וְקָרְאוּ אִישׁ לְבֶן־עַמָּם וּמְצָרִי (ס)
לְשׁוֹנִי חֵץ וְעֹטֶה יָם וְתַנִּין — וְלִי מִשְׁמָר בְּמוּבְרִי וְגִדְרִי (סא)
וְקָסָם עַל שִׁפַּת שִׁירִי, וְכָבוֹד — כְּהַנְחִיל אוֹהֲבִי אַבִּיר בְּכוֹרִי (סב)
בְּמֶזֶג הָאֱמֶת אָעִיר תְּהִלָּה — וּפַעַם יֶעֱרַב בָּזִבְי בְּזִמְרִי (סג)
וְיוֹם אָנַע בְּנֵי דוֹר בַּכְּבָרָה — אֲנַשֵּׁק בָּר וְלֹא אַפִּיל צְרוֹרִי
הֲיַעֲשׂוּ הַדְּבוֹרִים צוּף דְּבָרַי — כְּאֵין עֶקֶץ בְּמַמְתַּקִי וְיַעֲרִי ? (סד)
זְמַן אֶעֱבוֹד בְּאֵין עָקֹר וְנָקֹד — אֲכָל אַתִּיךְ נָעִים רֵיחִי וְזִבְרִי
וְהוּא נִבַּר עֲכַרְתִּי, וְאִקְרָא — לְמַכִּירִי יְקָר הֲבוּ שִׁבְרִי
הֲיָשׁוּב הַשָּׁבוּ חֲרֵבִי אָרָמָה ? — הֲיִגְוֹזוֹל הַזְּמַן עָרְבִי וּמְכָרִי ? (סה)

נח) וגם סם חצי יצחק וסם עירי בדרש מוכיחים אותי למתן תגיע לא נור תבר ממנו חונצתי ואל העיר תבר נולדתי בה, ואעשה עצמי ראוי להקרא בנו של יצחק תבר נעקד על גבי המזבח ולא עיבב, ואהיה ג״כ בן ראוי לעיר מולדתי בדרש (תבר אולי היתה קהלה מפוארה, ור׳ בניתן מצא בה קבל תלמידי חכמים).

נט) והייתי זמן מה חד התון ובעל נכסים, ואח״כ הייתי התוני ומדלת הסם, ויצאתי מארצי והלכתי לגור בארץ אחרת, כלומר הגיעו מארצי. ואתר לדלג שור, כי עירו (Beziers) היה על רחם הגבעה.

ס) בהיותי בן ועד ידעתי את כפם הגר, ולפיכך לי לתתם מעולם גר וכרי, כי גם אלך בגם חלך, כעשיר בכרי, כלומר בבני ובנשות הוא כמו שועל, ובכלות במקום משכנו הוא חזק וגבור בארי. הלא תראו כי יתנו שהיה במקומו במדין, היה מכובד והיה נקרא חד וכהן, ומשה רבנו בשבע לגור שם קראוהו שם (שלח לכו) ומצרי.

סא) יש בבחי להבות ארץ בשבע פי וקלמוסי לבל מוסרי הוא לי משתר וגדר, יש תגין ומשתר לקוחים מאיוב ז׳ י״ב.

סב) שיהי הוא כמו קסם המגיד עתרות ולא יחזב (משבפע לא ימעל פין), ובבאלי חולק בבוד לאוהבי שהי מביא בבורי (הגדול שבהם) ואתן לו פי שנים.

סג) בשאלי מחבר שירים בשבח בן אדם, תהלתי לישנה דרך הפלגה ונוזמין, לבל היה מזוגג במזג החמת; אך לפעמים היה מעורבת בדברי שקר, ואז בזבי יעשה וימלא חן בתוך זמרתי, בשבר הפילוסוף מישב השיר בזבו. בזבי וזמרי לקוחים מפיהם.

סד) וגם כי בשירי אלי בוכר בני דורי בבבה להבדיל התבון מן הבר והטועים מן הרעים, הנה גם אז אבשק הבר ואתן בבוד למי שראוי, אך לא אפיל לארץ האמונות, כלומר לא אדבר בספר בענות הבשבים הספוקים, ואפון כי שירי הם טועים יותר מהבדורים, כי הן יש להן דבש ויש להן עקיצה, ודברי הם מתוקים ואין בהם עקיצה.

סה) אלי עוד הזמן, ואלי מחבר שירים בשבח הגדולים, אך לא לתקות שבר (עקודים יהיה שבר, נקודים יהיה שבכך), רק אלי מעיף ריח ניחוחי והקטרתי ואזכרתי בזומר אלי מחבר שירים בעיתי, שבח גדולי הזמן, והזמן ונדוליו הים מבירים עמותי ואינם מתנים לי שבר מלומה, אלי קורא לאנשים הבחים התבירים ערך כל דבר יקר, ואלי זומר לבם הבו שבבי, ותנו לשירי השבח הראוי להם. כי לחמם היתכן שיאבלם יקרות בסם בבו ואחלמה תסיימה בחבות בחרטי לחמה? היתכן שיגזל אתני הזמן מה שהוא בחותתי ופרקמטיה שלי? ענני עיני בחורה, אין ואל כל הערב לבר בתיבה (ירמי׳ כ׳ ל״ז), דד״ק בבוראים פירש עיון מבחר.

וְיָגַעְתִּי חָרוֹשׁ לְבוֹת יְדִידִים — וְקוֹץ מַכְאִיב בְּחָלְקָתִי וָנִירִי (מו)
אֲנִי אָרָהַב בְּמִקְנֵת כַּר אֲהָבָיו — וְהוּא יָשִׁיב בְּבֵין שַׁקִּי צְרוֹרִי (מז)
וְשָׂם בּוֹר הוֹאָנָה עֶשֶׂק וְשִׁטְנָה — וְהוּא יְמָצָא רְחוֹכוֹת מֵי בְּאֵרִי (מח)
וְהוּא יְמָרוֹט קוּוצוֹתַי, וְאֶתְיר — בְּעֵת יְמָשׁוֹךְ, וְלֹא יִפּוֹל שְׂעָרִי (מט)
אֲנִי דוֹרֵשׁ רְצוֹן עֵקֶשׁ וְנָכָר — וְאִם טוֹב מְבַקְּשִׁיל הָאַף וַהֲחָרִי (נ)
לְטַבְּעֵי אִישׁ וְאִישׁ חַדְרֵי קִרְבִּי: — לְזֵד תָּמִים, וְחָלָק אֶל שְׂעִירִי (נא)
אֲבָל רִיב בֵּין שְׁפַת שֶׁקֶר וְתָמִי — וְלֹא יָבִיל יְקָרִי בּוּז יְהִירִי (נב)
וְלֹא אֶחְמוֹד מְתֵי רֵיכוּת וּמָרוֹן — בְּיוֹם יִתְעַל בְּטֶרְיוֹנוֹ אֲבִירִי (נג)
הֲכַף רַגְלִי וְאוֹר עֵינַי אֶתְעַב — בְּשׁוּר כִּי יְצַלְּחוּ פִּסְחֵי וַעֲוִרִי ? (נד)
אֲנִי פֶּתֶן, אֶבֶל יוֹנֵק יָנֵק — בְּשָׁכְלִי, עַל מְאוּדָתִי וְחוֹרִי (נה)
אֲנִי נַחַל וְלֹא אֶשְׁטוֹף, וְנַחַל — וְלֹא נַתַּק פְּתִיל אוֹיְבִי בְּאוּרִי (נו)
לִי שַׁבָּט לְיַסֵּר גּוֹ, חֲמָתִי — בְּחוֹתָמִי בְּשֵׁם אַבְרָם וְעִבְרִי (נז)

מו) עכבוו מתחיל להתרעם על הידידים המשלימים רשע תחת טובה, לומר: לתי יגיעתי לחרוש לבות הידידים, כדי להשלימו כשם שתח ידידות ואהבה תמימה, אבל תחת חשק יגע לי חוח.

מז) לתי הייתי משתדל לקנות דגן להשבתו (כל ידידי), והוא שים מחזיר לנוד ככסי בשקי ולא שים נוכח תת לי ידידותו.

מה) ותחת כי לתי הייתי מבין לי שהיא רוצה להקנע רחוקות, להיותה מובטת ברכה ורוחה והצלחה, הוא היה מבין לי נוד תוחמה ועשק ובטנה. וכ"י **עשן** במקום **עשק**.

מט) והוא מוכן קלישות שערי, בחופן שלתי מוכרח להתיר לותן בשעה שהוא מושך, כדי שלא יפול שערי כלו, ויסיס קלחו לפלטה. כך כ"ל פירוש הניח הפסוק הזה.

נ) לתי מבקש לבקיק רצון מכל אדם, תן היכרים ותן הטקסים, ועי"פ שהכסיל קלפו וחרונו טובים יותר מרצונו ואהבתו, כי בהיותו בשלום עמנו טוכל ללמוד מדרכיו הרעים. **וְהַחֲרִי** במקום **וְהַחֲרִי**, כמו **תְּאֵרִי** במקום **וְתֹאֲרִי**.

נא) חברי קרבי פתוחים לשעשי בני אדם השונים זה מזה, ויכול לתי להיות בשלום עמהם, כי לתי תמים עם אים זה, וחלק עם אים שניה.

נב) אבל מדת התמימות אשר בי היא גורם עם שפת שקר, ועי"פ שלתי בשלום עם כל אדם, תמימותי לא תתנני להחליק לשון בדברי שקר, ומדת היקר והכבוד אשר בי לא תוכל לסבול בוז הגאיונים.

נג) ולא **אֶקָנֵא** בשום אדם שהוא מלומד לריב ומלחמה, כלומר אין לתי פחות משום גבור, כשלתי גם סריוני ויוצא למלחמה. לשיני, הלשון והגבור שלי, והשווה לתי.

נד) סיתכן שהמלת רגלי ועיני הכריחות ושוטות, כלומר כי הפסחים והעוורים מצליחים ? ואיך לפסים לפסוק לפי ראיתיך גדותי, שם שהם כסילים ונפלים מדברים נבזה נבזה ?

נה) לתי פתן היכול לעכור ולזוהם מה שיהו, אבל לתי בשכלי מוסך ברוחי, בחופן כי גם יונק יוכל לקלך ולהשתעשע על מחורתי וחורי. נו) לתי נחל תלך נשוטתי וחולי, אך לתיני שוטף ומזיק, לתי נחלת, ולא שהוא לפילו הכעוסת שלו חויבי. **בְּאוּרִי**, עיין שם.

נז) ולי שבט ליסר גו חסרי לב, ואתתי היא רמוזה בחותמי, כלומר בשם שהחתם שהוא שלי, ובכוונו בשבני שהוא בגוונו של שהחתם שהיא, כי שהחתם קוין בשם ה' והתקומם נגד עבודת האלילים, ועבדי וכל להתפרש מלשון **עִבְרָה וַחֵמָה**.

לָאן אָנוּס? וּבִי חָרֵב מְרוּטָה — וְאֶחְבָּא? וְהָאוֹרֵב בְּחֶדְרִי
וַרְגְלַי דָּרְכוּ גַּת עָנְבֵי רוֹשׁ — וּמִגָּפָן מְזִמּוֹתַי בְּצִירִי
וְנַטַּעְתִּי זְמוֹרוֹת מַצֻּוִּי — בְּכָרֶם לִבִּי, וְזֶה אָשְׁכֹּל מְרוֹרִי
וְחַיַּי אֶמְכְּרָה בְּנָזִיד עֲדָשִׁי — וְצַעֲקָתִי אָהָה מָוֶת בְּסִירִי
אֲדַשֵּׁן גַּוִּ וְיִתְיַבֵּשׁ הַנְּשָׁמָה — וְתַעֲנֶה בְּתַעֲנוּגֵי בְּשָׂרִי
אֲנִי כּוֹבֵם אֲשֶׁר אַלְבִּין בְּשִׁמְשִׁי — חֲלִיצוֹתַי, וְשָׁם קְדֵרוּת בְּעוֹרִי
70 אֱלֹהַי! מִפְּנֵי רִגְשַׁת פְּשָׁעַי — בְּיוֹם אֶבְרַח, כְּךָ מַחְסִי וְכִתְרִי (לז)
וְאֵיךְ לָרוֹדְפִים תַּכְנִיר לִבְבִי? — וּמִקְלָטוֹ בַּחֲסָדְךָ עִיר מְצוֹדִי (לח)
וְאִם נִכְהַם בְּחֶטְאוֹ, שִׂים בְּכִרְית — סְלִיחָתְךָ וְרַחֲמֶיךָ כְּנָתְרִי
בְּחֶמְלָה בְּכִסְנִי מַעֲוֹנִי — בְּלִי תִקְרַע בְּלוֹא צְרָקִי וּבְרִי (לט)
לְךָ אֶצְמָא בְּיוֹם הַנּוּר וְרוֹנִים — וְאוּד חֵטְא יַעֲבוֹר גֶּזְרִי וּבִתְרִי
כְּאֵיל בַּאֲכוֹל נָחָשׁ וְאֶפְעֶה — וְעוֹרֵג עַל אֲפִיקֵי מַי נְהָרִי
שְׁלַח צִנָּה וְקֶרֶה מְמוֹרִים — בְּצֵאת מִבֵּית מְרִי קָטֹב מְרִירִי (מ)
וְהָרְחֵק מִצְּפוּנִי הַצְּפוּנִי — לְכָל יָשִׂים מְדוּרָתְךָ מְדוֹרִי (מא)
לְפָנַי טוֹב וְרַע שַׂמְתָּ, וּבֵין טוֹב — לְרָע אֵדַע, וְאֵין הַטּוֹב בְּחִירִי (מב)
וְאֵדַע כִּי לְיוֹם נָקָם וְשִׁלֻּם — לְפִי מִזְרַע פְּעֻלָּתִי קְצִירִי
80 וְאֵין בְּלָתְךָ אֲשֶׁר יָחוּשׁ לְנַפְשִׁי — וְאֵין בִּלְתְּךָ אֲשֶׁר יָחוּשׁ לְעָוְרִי (מג)
אֱלֹהִים שִׂים יְמוֹתִי חַי נִבְרִים — וְיוֹם מוֹתִי בְּיָדְךָ מוֹת יְשָׁרִי
וְהַרְאֵנִי בְּאוֹר חַיֵּי נְפָשׁוֹת — יְשִׂים נַחַל עֲדָנֶיךָ מְקוֹרִי
רְאוּ נָגַע אֱלֹהִים עַל שְׂפָתַי — וְאָטְעַם מְזֻמָּן פְּרִיי וּבְכָרִי
וּבֹקֶר, כָּל־יְקַר חֶלֶד וְטוּבוֹ; — וְיִרְאַת אֵל, לְצִיץ יָשַׁע וְלִפְרִי (מד)
וְלוֹ אֶקְרָא בְּיוֹם אֶחְשָׁךְ וְאֶחְלָה — וְאֵין בִּלְתּוֹ אֲשֶׁר יְגֹהָה מְזוֹרִי (מה)

לז) בְּיוֹם הִבָּחֵן חוֹזֵר לְמַעְלָה, כְּשֶׁאֵרַח מִפְּנֵי הַמּוֹן פְּשָׁעַי, מַחְסִי וְכִתְרִי הֵימוֹ תִּלְוֵי בְּךָ.

לח) כְּכ"י **וּמִלְקָטוֹ**.

לט) כְּנִכְסֵי בְּחֶמְלָה, כְּלִי שֶׁיִּהְיוּ מְקֹרָעִים לְתִקּוּן וְגוֹרֵי שֶׁהֵם גְּלוּחֵי סְחוֹרוֹת, כְּלוֹמַר כְּלִי שֶׁיִּתְּנוּ מַעֲשֵׂי הַטּוֹבִים הַמַּעֲשִׂים וְהַלְּיוֹס. וְכ"י **בְּלֹא**.

מ) כְּשֶׁיִּהְיֶה יְקַר הָרַע נוֹעֵר בִּי לְקַצֵּד מְרִירִי, שֶׁלֹּא יִלְּחֵץ מִן הַמְּזוֹנוֹת קוֹר לְגַמְרֵי.

מא) לְפוּרֵי הַרְחָבוֹן הוּא צְפוֹנִי, וְעִינוֹ **הַמַּצְפֵּן** וְכִינּוּיוֹת הַכֹּל, וְהַכִּי בְּחוֹשֵׁם וְהוּא כְּמוֹ לְיֹצֵר הָרַע.

(ע' סוכה כ"ב ע"ב. ג"פ) מִדּוּרָתְךָ דְּשׁוֹרֵק הוּא גַּם נִיהְפָּס, מִדּוּרִי בְּחוֹשֵׁם עֵינוֹ מְקוֹמִי.

מב) Video meliora, proboque, deteriora sequor.

מג) יְחוּס הָרַחְמָן עַיִן הַהֶפֶךְ וְחַסְדֵּי, וְהַכִּי עַיִן מְכִירוֹת (חוּסָה לְעֶזְרָתִי).

מד) לְחִנְרֵי מִם סְהַתְּפִלָּל בִּי"נ בְּתִיס הַקּוֹמִיס, עַכְשָׁיו לוֹמֵר שֶׁבְּתְּפִלָּה תְּפִלָּתוֹ, וְהַלֹּא (לוֹ מְלֵאכוֹ) עִנְיָן עַל שֶׁבְּתִיו כְּמוֹ בִּיבְשִׁיס, וְסֵר עִוְנוֹ וְחַטָּאתוֹ תְּכוּפַּר, וְהוּא עִתָּה מְבַקֵּשׁ בִּין הַטּוֹבִים וְהַבְּרִי לְזַמֵּן (בְּעִנְיְנֵי הַטּוֹבִים), וְיוֹדֵעַ כִּי כָּל יְקַר הָעֹשֶׁר וְעוֹנוֹ לְיֹצֵר טוֹב, וְלֹא יִרְאַת הָאֵל הִיא פְּרִי יִשְׁעִי.

מה) לְחַבֵּר, עַיִן **רִשְׁךָ** וְהֵא, וְכ"י **אֶחְשׁוֹךְ** וְהוּלִי מִלָּה לְחִנְרֵת יְלִיד מִיד הַמְּשׁוֹרֵר.

מְכוֹנוֹת הַיְסוֹדוֹת הֵם כְּבָדִים — יְרִיקוּן מֵעֲפָרִי לַעֲפָרִי
וְנִמְלָא כּוֹר אֲדָמָה מֵעָפְרוֹ — וְגִיא הַיְקוּם בְּתַל גִּבְעָי וְהָרִי (כט)
וְהַסּוֹבוֹת וְהָרָעוֹת מִדְּמוֹת — וְטוֹב עַל רָע וְטוֹב הוֹדוֹת לְיוֹצְרִי (ל)
חָלוֹם דּוֹרִי, וְאַשְׁרַי אִם בְּעוֹדִי — עֲבוֹדַת אֵל תְּהִי שִׁבְרִי וּפִשְׁרִי (לא)
זָמָן בְּלָאַי, וְאֵיךְ אֶרְצַח וְאֶגְנֹב — כְּעוֹדֶנִּי כְּמַכְּגֵרִי וּבוֹרִי?
הֲטוֹב שִׁית אוֹצְרוֹת חָמָם לְבָנַי — וְאֶצְרִי עֲנוּתָנוּתִי, וְקִבְרִי? (לב)
וְיוֹם יְרוּם וְיִתְחַמֵּץ לְבָבִי — בְּזִכְרוֹן מוּתָה אֲשַׁבִּית שְׂאוֹרִי
וְאָבִין כִּי יְכוֹד פַּרְעוֹשׁ יְסוֹדִי — וְלֹא אֶקְרָא זְבוּב מָוֶת צְעִירִי (לג)
וְגַלְגַּל מַעֲשַׂי בַּעַס וָעָמָל — וּמַרְכֹּזוֹ חֲלִיפָתִי וְשִׁבְרִי
וּמָה אָשִׁיב בְּיוֹם אָשִׁיב מְעִילִי — וְסוּת רוּחִי לְמִשְׁגַּבִּי וְצוּרִי?
הֲלֹא אֲבוּשׁ לְתִקְוַת חוּט כְּבוֹד אַל — חֲטָאַי אֲרֻגּוּ פְּשָׁתִי וְצַמְּרִי (לד)
אֲנִי בְּרִמּוּת בְּנֵי אָלִים וְצַלְמָם — אֲבָל אַשְׁחִית תְּמוּנָתִי וְתֹאַרִי
אֲנִי סֶלַע, וּפִטָּישׁ תָּאָוָתִי; — לְבָבִי צוּר, אֲבָל יִצְרִי שִׁמְּרִי (לה)
אָהָה נָחוּץ לָקְרוֹת בֵּית מְהֲרַסַי — אָהָה יָמַךְ בְּעַצְלוּתִי מָקְרִי (לו)

כט) המכונות שעליהם עומדים תרשית היסודות הם כבדים מרוב משא כגד שעליהם, לפיכך היסודות כשפכים לכאן ולכאן, והעפר כשפך ממכונה אחת לאחרת, והמקום שהיה גור וגיא הוא מתמלא לפעמים מן העפר ומן התל שהיה כרוים וגבעות. כל זה משל, להורות כי הגופה והנפשות הכל דבר אחד, והכל עפר אחד הנופל ממקום למקום. זהו מה שאמלה ידי להבין בשני הבתים הללו הסתומים מאד, ואולי היו מונעים וגלויים לנו אם היו בידנו ספרי המכוונים היסמעלים והפרוציעלים שהיה הנדרכי משתעשע בהם, ומלקט בהם כפרים עם נדפיו, כשבר תרוח למעט.

ל) סוף דבר, הטובות והרעות חינן כך חלק נחמיונו, ולבך ים לנו להודות גאל על אלה ועל אלה כשוה. אמר שד"ל מלת מדומות חיננה מוקפת, ורק יתכן לומר שחינן תמידיות וקיימות, ומכן כפה לטובות. הסטואיקים האומר שהטוב חינו טוב והרע חינו רע, הוא משתל בתלמידיו ומעשה אותם, או מעשה את עצמו. אבל התורני האומר חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, הוא מודה כי הרע הוא רע, אבל הוא בטוח שהרע יהיה סבה לטוב, והוא מברך על הרעה מפני הטובה העתידה להתפרך ממנה, והוא מודה על הטובה בשביל מה שהוא יהפה ממנה כל ימי חייתה, וע"פ שחינו בוטח שלא תתפרך, על דרך ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה (הטובות העתידות נגלית מהרעה ההיא).

לא) דורי (חיי העו"ז) הם חלום, ואשרי אם בעודי חי תהיה עבודת האל פתרון החלום. (**שברי** מן מספר התוס ואת שברו [בפסיקים ז' ט"ו]. ג"פ.)

לב) וקברי דבק עם ואצרי, כמו למעלה הכרם ח', והכוונה: סייעד שאצבור חומרות חשם לבני, ואעזוב העשה ואחר המתות הטובות, כלומר הן גמוחות וקבוחות בתחיות אחן? לג) בע"י פרכוס יסודו.

לד) מעילי ושוח רוחי הוא הגוף, וגם תקות חוט כשוך לא נאחר כאן על הגוף (ומזו שאחר כזו בתחית עוסם: גויה בחחוגה לחהות חתוחרת), והמשורר חומר כי חעליו חגרו החוט הזה ושבו מחנו בגד שעטנז; והכוונה כי חת שהיה לו לעשות גופו כלי לקדושה, הוא כשחחם בו לכל פשע ולכל חעיחת.

לה) חאוחיי היא כפעים יפוקן סלע, ומזו השמיר (הידוע בחגדה) המנקב כל חבן.

לו) חני זריז לקרות בית מהרסי, ואני מתעצל בחקון חקרת ביתי, בחופן כי בעצלותי ימך המקום שלי, וכשהוא: אני זריז בעשיית המעשים הרעים הגומיים נעתי, ואני מתעצל במעשים העוביים שהם מקוי הצלחתי. ואולי **אָהָה** ההיחון הוא עיצת סופר, והמשורר כתב **אֲחִי** יחון.

כְּאִישׁ יְדַבֵּק בְּרוֹקֵחַ וְרוֹפֵא — לְהַחֲלִיאוֹ, וְהוּא שָׁלוֹ וּבָרִיא (כא)
פְּרִי חֶמְדַּת לְבַב אִישׁ רֵיק וְאֶפֶס — וְשָׁוְא יִפְרַח בְּרִמְיוֹנוֹ וְיֶפְרֶיא
כְּנַעַר קָם אֱכוֹף שֶׁמֶשׁ בְּחָפְנָיו — וְתִשְׂבַּע מְשָׁאוֹף רוּחַ דְּרוֹרִי (כב)
אֲנִי זַיִת כְּתִית מִקָּרִים וְכִכּוֹת — וְזַךְ שֶׁמֶן תְּבוּנָתִי וְנֵרִי
וּבְרֹאִי חוֹלְפוֹת אַגִּיד עֲתִידוֹת — אֲשֶׁר לֹא יֻדְּעוּ חוֹזַי וְהוֹבְרִי (כג)
לִבְּכִי עַז כְּנָמֵר מִבְּחוּרַי — אֲבָל הַפַּךְ הֶחֱרִפוּרוֹת נִמְרֵי
בְּשׁוּרַי הֵיצוּר מְפַגֵּעַ לְפָגַע — כְּבֶן־אִישׁ כְּאָרַי, כַּשּׁוֹר כְּנִשְׁרֵי (כד)
וְתַבֶּל עַל סְפוֹד וּרְקוֹד תְּסוֹבֵב — וְעַל יָגוֹן וְרֹן שָׂב מַהֲוֹוֹרִי
בְּיוֹם הַוֶּלְדָּה זְנָתָה, וְהָיוּ — תְּאוֹמֶיהָ יְעֵנִי וַעֲנִוּרִי (כה)
וַיִּשְׂחַק הַכְּסִיל בְּכִלּוֹת יְמוֹתָיו — בְּקוֹל מְמִשְׂרְפוֹת קוֹצִי וְסִירִי (כו)
וְכֻלָּם לְכֶ־אֱנוֹשׁ תִּקְוָה וּמָגוֹר — וְהֵם לַעֲבוֹר נֶהֱר חֶלְדִּי כְּגִשְׂרֵי (כז)
בְּעֶצֶם יוֹם, מְנוֹרָתִי לְאֶפְלִי — וְאוֹחִיל בַּהֲצוֹת לַיְלָה מְאוֹרִי
וְאִם אָגוּר בְּגִיל, וּבְשׂוֹר אֲיַחֵל — פְּעֻלַּת הוֹלְלִים גִּילִי וְצַעֲרִי
וּבָנְתִי בַּפְּעָלִים אַחֲרִיתָם — וְהֹשְׁווּ לִי נָאוֹת דְּרִי וְנִירִי
וְאִם עָשׂ הַזְּמַן אָכַל בְּנָדַי — אֲחָדִים אֶהֱוֶה בִּנְדִי וְקוּרִי (כח)

כא) הקנאה והתאוה והכעס מוציאין את האדם מן העולם, ויש לאכזים שהם שלמים בלי מחסור כל דבר, וגורמים מיתה לעצמם על ידי קנאת המותרות והגאוה. ויש לומר שהוא דבק ושמן, והוא מציאת עצמו לידי רזון ומחוור על ידי קנאתו, וקנאתו להגיע למדרגת זולתו, והוא דומה למי שהוא בריא וחזק ועל ידי שהוא דורס בדופיים ומרפה במרקחות הוא בא לידי התלחויים.

כב) וזה כל פרי קנאת התותרות, רק חכם ויחין, ושוא והבל יפרח ויגדל בדמיון הרים המתרוממ, והוא כנגד המקנא לחכוף לחם בחפניו, ובמו כפור דומר תשבע משאיפת הרוח—ודבר זה בקשתיו ולא מצאתיו.

כג) תולדות הומנים שעברו הן לי כחסבקלריחה, וזה לחי רוחה העתידות, יותר מהוברי שמים החוזים בכוכבים.

כד) לבבי היה עז כנמר בימי בחורותי, לבל תחשב כמרי (כלומר לבבי) הפך חברבורותיו, ולהיפך עוד ממר, לחרי רחותי כל היצורים מעותדים למקרה ופגע, גם בני אדם גם הבהמות והחיות.

כה) העולם סובב על שני קוטבים, הסם הטוב והרע, השמחה והיגון, והם חוזרים חלילה כמחזור (*Cyclus*), והבל מיום היותה היא כונה הנוגדת בהוויה, וילמה בכרם אחד את היענה העותה קול יללה, והעגור המפלפל בקול נעים. ואמר שד"ל כמה היה האים הזה קרוב אל האמת. אך הניח אותה, רגע קטן, ומיד נסתרה ממנו. ואולי כך הם רוב בני אדם, כמה פעמים רואים בעיניהם ומבינים בלבם ואותרים בפיהם כי השובות והרעות, הטעם והנגע, שקולים, ומי שנותנו רצות גם רעותיו רבות, וכן להפך, ובתוך כדי דבור חוזרים למהנם ומשתדלים בכל יכלתם להרבות הטלתם, ושובתים כי כפי רבות הטלתם כן תרבה לחנתם ועשתם ותוגתם.

כו) הכסיל צוחק ועלז בעשותו מעשים המקרידים מיתתו, ובקול הסירים תחת הסיר כן שחוק הכסיל.

כז) האדם עולה ויורד בסולם התקוה והמגור, והם כמו נהר לעבור בו על נהר העולם הזה.

כח) בהתבונני מה אחרית פעולתינו, ראיתיני כי בכל אחד אם יהיה לי בנין מפואר בשבתו ובם, ואר, או בנין של אבני נזר מטפסות, ואם סוף סוף הזמן יגלה בגדי בשבי בשבי אבלו עם, הלא הכל אחד אם יתכסה בשבי או בקורי עכבים וכל"ש בלבל בגדיו.

אֲנִי לַיְלָה פִּגְשְׁתִּיו אַחֲרֵי יוֹם — וְאַחַר לַיְלָה יְהִי יִשְׁעִי וְאוֹרִי
עֲצַת שֶׂכֶל לְהִתְעַדֵּן בְּטוּבִי — וְאַשְׁלִיךְ שֶׁכְבָר בְּנֵהַר כָּרַי (יב)
וְלֹא אָעָמוֹס לְגַב יוֹם מָחָרְתּוֹ — וְלֹא אֶדְאַג עֲלֵי עַרְבִי בְּשַׁחֲרִי
אֲשֶׁו רוֹעֵי בְּנֵי לָבִיא וְלַיִשׁ — וְיִשְׁמוֹר הַכְּפִיר צֹאנִי וַעֲדָרִי (יג)
וְאֶתְחַכַּם בְּשֵׂם פַּעַל וּמְלָה — כְּלִי אַעְמִיק בְּמַחְשָׁבִי וְשַׁעֲרִי (יד)
אֲשֶׁו הֹוָה יְסוֹד בְּנֵין פָּעֳלַי — וְשֶׁהָיָה הֲשִׁבְתִּיהוּ לְזָרִי (טו)
יְסוֹד מִלַּי בְּאֵין לוּלֵא וְאוּלַי — וְשָׁרְשֵׁי בְּסִבָּתִי וּמִקְרֵי (יו)
פְּעָלִים יָם־וְצִי עָבַר וְאִיתָן, — וּבִינוֹנִים רְכָלְתִי וְסַחְרִי (יז)
וְיַד גַּלְגַּל מְקוֹם צְוִוי, וְשֵׁרְפֵי — זְבוּל בְּכָלָם, וְשֵׁם אֵל חַי מְקוֹרִי (יח)
וּבָא שָׁלֵם וְחָסֵר, קַל וְכָבֵד — וְנָע וָנָח, וּבוֹ כִּטְחִי וְסִבְרִי (יט)
וְהוּא יַסְפִּיק בְּרֹב־חַסְדּוֹ מְזוֹנִי, — יְהִי מָן, אוֹ בְּצֵלִי וַחֲצִירִי
בְּשִׁפְקִי אֲהֲרוֹג חֲמָדַת שְׁעָפַי — כְּפִנְחָס בַּחֲנִית בָּזְקִי וְזִמְרִי (כ)
גְּאוֹן חֶמְדָּה יְמוֹתֵת שַׁאֲנָנִים — וְשַׁעַר הַקָּנָאוֹת שַׁעֲרוּרִי
בְּקִנְאַת אִישׁ לְאִישׁ רָזוֹן יְבַקֵּשׁ — אֱוִיל יְשַׁמֵּן בְּשׂוֹר אָבוּס וְכִמְרִיא

יב) לִפְנֵי וְלִאחֲרֵי תָּמִיד כִּי לְאַחַר הַיּוֹם יֵצֵא הַלַּיְלָה, וְלִאחַר הַלַּיְלָה וְהַחֹשֶׁךְ יֵצֵא עוֹד הָאוֹר וְהַיּוֹם, וְלִאחַר הַשִּׂמְחוֹת הַגְּדוֹלוֹת הַרְבֵּה טְרָדוֹת, וְלִאחַר הָעֲשִׁירוּת תְּסוּבֵן הָעֲנִיּוּת; לְפִיכָךְ הַשֵּׂכֶל יוֹעֵץ בְּיוֹם טוֹבָה הֱיֵה בְּטוּחַ, וְלַחֲשֹׁךְ בְּעֵת כְּפָר כְּנֶגֶד (יְחֶזְקֵאל ל"ו י') זְכוֹר מַה שֶּׁהָיָה כְּבָר.

יג) וְגַם לֹא אֶחְדַּל לְגָרֵת מֵחֵר, וְלֹא אֶחְדַּל לְהִתְעַסֵּק בְּתַעֲנוּגָה וְחָכְמָה; לְבַל יַחְסְרוּ לִבְנֵי וְלִבְנֵי רוּעֵי צֹאנִי וּבוֹמְרֵי עֲדָרִי, וְלֹא אֶחְדַּל מִן יְהַלְּלוּם.

יד) וְיִסְפֵּק לִי לְהִתְחַכֵּם בְּחָכְמַת הַקְּדוּשָׁה, כְּלִי לְהַעֲמִיק מַחֲשָׁבוֹת וְהַסְתֵּרוֹת עַל מַה שֶּׁיִּהְיֶה.

טו) וְאַחַר שֶׁהַכִּיר חָכְמַת הַקְּדוּשָׁה, יֵחֵר שֶׁיִּהְיֶה הַזְּמַן הַהוּא לִיסוֹד בֵּינִי פְּעָלַי (כְּלוֹמַר שֶׁלֹּא יְחוּשׁ בְּפְעוּלּוֹתַי חֹלִי לְמוּדֵי הַשֵּׂכֶל), וּמַה שֶּׁהָיָה יַחְשְׁבוּהוּ כְּזֶה וְיוֹצֵא מִן הַכְּלָל, וְלֹא יְחוּשׁ לוֹ כְּלָל.

יו) וְהוֹסִיף כִּי יִגְרֹם מִדְּבּוּרוֹ וּמַעֲשָׂיו מִלּוֹת לוּלֵא וְאוּלַי, הַמְּעִידוֹת עַל הַסֵּפֶק, וְהִתְחַכְּמוּת לְהִתְקַדֵּם לִפְנֵי הַתּוֹעֶלֶת וְלַהֲרִיחַ הַמְּזִיק, וְיֵשׁ לוֹ לִיסּוֹדוֹת וְדִבּוּרִים הַסֵּפֶק וְהַמִּקְרֶה, כְּלוֹמַר יְחַשֵּׁב כִּי כָּל דָּבָר מֵחֵשֶׁב סִבַּת לְחֵרִי כְּבָרוֹ, לוּ יִתְהַוֶּה דֶּרֶךְ מִקְרֶה וְהִזְדַּמֵּן, וְעַל כֵּן וְעַל כֵּן לֹא לְהִתְגָּרוֹ וְהִתְחַכְּמוּתוֹ הַכֹּל.

יח) פְּעוּלּוֹתָיו מְסֻבּוֹת לֵיט, וְהַשֵּׂבֶל וְהָעֵצָה הֵם הַיְּדִיעָה הָעֶלְיוֹנָה גּוֹ, וְהַיְצִירוֹי (מַה שֶּׁהוּא עֲתִיד) הוּא רְכוּלָתוֹ וְסַחְרוֹ וְהוּמוֹ וְשׁוּעָרוֹ.

יח) וְהַגַּלְגַּל (סְבוּב הַכּוֹכָבִים) הוּא מְמַשֵּׁל לְעוֹלָם, וְשִׂרְפֵי זְבוּל (הַכּוֹכָבִים הַמְּכִינִים הַגַּלְגַּלִּים) הֵם מְמַשְּׁלִים לְאוֹתִיּוֹת בְּכֹל"ם הַצְּלוֹת עִם הַמִּקְרֶה לְשָׁרְתוֹ, לְפִי הַמִּקְרֶה הוּא סִבַּת לְפִי חִי; כְּלוֹמַר כָּל מַה שֶּׁיִּקְרֶה בְּעוֹלָם הוּא מִמֶּשֶׁךְ מַתְנוּעוֹת הַגַּלְגַּל וּמַמְעֲרְכוֹת הַכּוֹכָבִים, וְהַכּוֹכָבִים וְהַגַּלְגַּלִּים תְּלוּיִים בְּמַלְאָכִים הַמְּכִינִים אוֹתָם, וְהַכֹּל תְּלוּי בְּרָצוֹן הַבּוֹרֵא.

יט) וְהַמִּקְרֶה יֵצֵא לְפְעָמִים שֶׁלֵּם וְלִפְעָמִים וכו', כְּלוֹמַר מִרָּצוֹן הַבּוֹרֵא נִמְשָׁךְ מַה שֶּׁהוּא שֶׁלֵּם וּמַה שֶּׁהוּא חָסֵר, מַה שֶּׁהוּא קַל וּמַה שֶּׁהוּא כָּבֵד, מַה שֶּׁהוּא נָח וּמַה שֶּׁהוּא נָע, כְּלוֹמַר כָּל מִקְרֵי בְּנֵי הָאָדָם תְּלוּיִים בְּרָצוֹן הַבּוֹרֵא, וּבוֹ בָּטַחְתִּי וְתִקְוָתִי.

כ) וְהוּא יְחַסְּדוֹ יְסַפֵּק לִי מְזוֹנִי, וְיִתֵּן לִי בְּצִי לְצוֹנוֹ, מָן, אוֹ חָצִיר וְצֵלִים, וְלִי נִמְדַּת הַהִסְתַּפְּקוּת לְמִינֵי תַּאֲוָתִי.

וְדָמִיתִי צִפְּרְדֵעַ בְּלָבָּיִם — בְּנִבְכֵי יַם־מְצוּקֹתָי וַצְעָרִי
אֲשֶׁר יִמַּס בְּהַחֲרִישִׁי לְבָבִי — וְתִבָּלוֹם פִּי מְצוּלָתִי בְּדָבְרִי (ד)
וַעֲוֹר צְלָצַלַי אָשְׁאַל, וְאֵין קוֹל — בְּנַתֵּק הַנְּרוֹד חֲבָלִי וְיִתְרִי (ה)
רְאוּ כִירוֹד זָמָן גָּנְדִי, וְהָגְנִי — כְּמוֹ גִבּוֹר בְּאֵין רָצִי וְכָרִי (ו)
וְיוֹשַׁע לִי מְרִי שִׂיחִי וְבַעְתִּי — בְּיוֹם קָהָה בָּרָק חַרְבִּי כְּתַעֲרִי
שִׁפַּת יָתֵר לְאִישׁ חֶטֶר וָמָמוֹ — אֲהָהּ כּוֹאֵב, וּמַחְסוֹרִי בְּיִתְרִי
10 אֲבָל אֲחֻכָּם בְּצוֹק עִתִּי וְחָלְדִּי — וְשָׁב יִתְרִי בְּאוֹפֶן מַחֲסוֹרִי (ז)
אֲנִי בַּעַר מֵחָכָם מִתְּלָאוֹת — וּמַחְכִּימִי זָמָן כָּבָל, וּמוֹרִי (ח)
הֲתֵצֵא מִלְּשׁוֹן אִפְעָה נְכוֹחָה — וּמְנֻמָּהַר לְכֶב סוֹפֵר מְהִירִי?
אֲבָל חֲרֻת תְּבוּנוֹת עַל קְרָבַי — כְּצִפֹּרֶן וָעֶט, צוּקִי וְצִירִי
וְעָמָל בָּתְבוּ יוֹמוֹ וְלֵילוֹ — וְלִבְּתִי מְגִלָּתִי וְסִפְרִי
וּמָה עָלַיו תְּלוּנָתִי וְרִיבִי? — וְאֵין חָרַשׁ, וְלֹא שָׁנָה זְמוֹרִי (ט)
וּמָה אָרִיב בְּשֹׂרֶשׁ רֹאשׁ וְרֹתֶם — כְּלִי יַמְתִּיק שְׂתִילִי וַאֲמִירִי?
מְעָנַּת הַזְּמָן מַאָז, וְחִסְרוֹן — הֵימָנָה וַיִּישַׁר בַּעֲכוּרִי?
וְהוּגִ שְׂחַק הֵיקֵרַע, וְאֻמַּר — עָמוֹד חֶרֶס, וְדֹם שִׁמְשִׁי וְסַהֲרִי? (י)
וּמִי עָמָל יָצָקוּנִי יְדִידַי — וּמַה־בָּצַע יָמֵי חָבְרָה בָּוְכָרִי?
20 וּמַה־בָּצַע? אֲבָל יוֹסֵף יְגוֹנִי — כְּבוֹכִים יִשְׁמְעוּ וְכִרַת עֲשׂוֹרִי (יא)

ד) בהיותי במצולת תלאותי, הני דומה לצפרדע בלב ים שהיה יכולה להריס קולה, וכן הני בכחני מחריס יחם לבבי, ופה הרגיש לדבר (להתרעם על הזמן) מצולת התלאות סוגרת פי.

ה) הני מבקש מכוחי ומעלני שמא שיעזרוני לשורר, וגם הם חיגם מלמיעים קול, כי הגדול שבר מיתרי כינורי.

ו) ביזור הזמן לגנדו כלומר שהזמן עורך מלחמה נגדו (עיין רד"ק שרש כדר), והוא (המשורר) בלי עזר בגנדו, וכגבור בלא נשק ובלא כרי וגלגי.

ז) אחר שאמר כי רוב ביהו ובעצבו יושיע לו במלתמתו, כלומר יתן לו כח לשורר ולהתרעם על הזמן, הוסיף ואחר: מי שהוא חסר שכל, יש לו (על הכוב) שפת יתר ורצוי לבריס, לפיכך יש לו תקוה שתצליח בשיחי להעתיר לבריס נגד הזמן. ואחר"כ הוא אומר: אוי לי, כי ביתרוני זה (שאדע להרצות לבריס) נכלל מחסורי (שהי חסר שכל). ואחר זה הוא אומר: אע"פ שהי חסר נא, אחכם על ידי תלאותי, ויהיה מחסורי (רבוי התלאות) שכה ליתרוני (שאחכם). ופופן כמו נגלל, מחסורי מתגלגל ויורד למעה, ויתרוני עולה למעלה.

ח) ומורי דבק עם ותכיותי.

ט) ואיך אתרעם על הזמן? והלא אין כאן דבר חדש, ולא כאתם משוא פנים לי וגם אפלך לי גמן שורב לנאומים, כי התיד כך היה דרך הזמן לקלקל תורחותיו. זְמוֹרִי ענין זמורות הגפן, ומתלה לשון זכר וזמוריהם שתתו (מחום ג') ובכ"י זמירי כי"וד. י) בכ"י וספרי.

יא) ידידי גורמים לי עלגון ועצר, בהיותם נתני קהניים לי כתאר ביתי קדש, כי כתפרהם חבילתו של ידי המוד (ומו שכתב המתפס בדברין על נבי הסיבה הוחת: בעבור שמו החבוה), ומה בלא זכרי היתים הרתמוים שהייתי מהתעצב בחבית תוכני? הלא זה מגדיל יגוני, כמו שיקרה לבוכים תם שמעו בגיות של אתה, כי הגיעות הלו מניחות זכרונם מתחתם ביתים שבעבו, וזה מוסיף יגון על יגונם.

בעבור שנוי החברה בעבור ברק, וקפוץ ימי הטרדה. וכבל עול
העתים, הבינוהו החולפות, והעירוהו המוצאות, ויהי הוא
מרהלך בגנת הזמן לרוח היטים, בין שמחות ודאגות
כערוגות ארוגות, ותנח עליו הרוח ויתנבא בתוכם.

מַבִּיט יְאוֹר שִׁיר יוֹם לְפִי יָגֵיחַ — אוֹ לַבְּרִית אוֹ לָאֱמֶת יַשְׁגִּיחַ׃
חַי אַהֲבָה! אַל תֹּאמְרוּ: זֶה שִׁירְךָ — עָבֵי שְׁפָתֵינוּ בְּרִי יַטְרִיחַ (א)

מְרוֹרַת הַזְּמַן תַּמְתִּיק זְמִירִי — וּמַכְנִיעוֹ יַבְשֵׁם קוֹל זְמִירִי (ב)
פְּסִים בְּכִלּוּב וּמְתֻעָלֵם בְּשִׁירוֹ — אֶעְוֹרֵר קוֹל בְּתֹכֶל מַאֲבָרִי
וּמֵאֻתְמוֹל שְׁכֵחוּנִי זְמִירוֹת — וְלֹא אֶהְגֶּה בְּרֶשֶׁת מַהֲמוֹרִי (ג)

א) המשורר שלח מחברתו זאת לקצת מלוחביו המוכיים בספור, ולהיותה תרוכה הרבה הקשיים לפי שני הנתיים הללה, נקשו מלפניהם שלח תהיה קריאתה למשל עליהם, והנה אמר: מי שיקרא בשיר החרוך הזה, הדומה לעבר טוטף, יסיר לו לבו לצרות להבה יאבר בינו ובינו, או יבגיח אל האמת הכלולה בדברי הסיפור הזאת, והנני מצניע אתכם ידידי כחיי להבתתנו שלח תאמרו לי כי זה שירי מעריח שפתותיכם (בקריאתו) בדברו חרוזיו (שם ל"י) וכלם מסיימים בתותיות **רי** ולקח מליצתו מדברי חליהו (ישוד ל"ז י"ח) קח נרי ישריח עב, ולפיכך ייחס לשפתים עניים (עני שפתינו), ולכלו אמרו שיכך זה הוה למשל כבד על שפתינו וכבוד חרוזיך טושה שפתינו כבדות בעניים מלאים מים שהמים כבדים עליהם ולא יוכלו לכבלם ויריקו אותם על הארץ. והמה מלת **ברי** מלבד שהיא רומזת כאן לאחרונ **רי** ומספר מתיים ושברה, הוא ג"כ מתפרש בהוראתה העצמית, ענין רויה וכבוד מים: זה שיכך מבכיד ענני פתינו בדברו מימיו — כל זה, ואולי עוד יותר מזה, היה בלב המשורר בשיר הקטן הזה. ואני לא בחתי לבבת הכאות הזאת, אבר היה בחת משל כבד על המשבר ועל הקורא, ואני מעודי להבתי שיהיה השיר מובן ליודעי הלשון ובלי חידות ורמזים (לבל יהיה לבוזו נעים, וקלר, ואחין, וכבד, לא שפל והמוני); ומכל מקום לא אחסך תחת לשוני גדולת המשורר הזה ושופט בחו בחותה הכאות שהיתה להשה בימיו, ומה מאד נעלה על כמה משוררים ומליצים שהיו אחריו, ודלפו אחרי הכאות ההיא ולא הבינוה, והכניסו בשיריהם ובמליצותם לשונות המקרא, בלי שיתיישבו בהוגן בתוך דבריהם, בחופן שלא יהיה לכל תיבה ולכל חות מהם פירוש נכון ומדוקדק.

ב) **זְמִירִי** הרחשון בעיני שיר ושמר, והשני שם לפור בעל קול ערב, כמו עת הזמיר הגיע לעת קצת, וכן מלאתי בכ"י זה (דף קמ"ח) בשיר על הכינוי לר' שלמה בוספיד: **וְהַהוֹר וְהַזְּמִיר יְשִׁירוּן בְּרֹאשׁ אָמִיר** וגם בספר תורת בעלי חיים מזכר עוף שמעו זמיר. וכאן הבדברי מתחיל שיבו בהודעת המקום בו שהיה להתרעם על הזמן כלומר על דיקן ורע לו, רבע וטוב לו, והוא אומר כי מרורת הזמן היא הגורמת לו לחבר שיר מתוק מדבש, ושהיותו כלוא בחשבון הזמן (שלא יוכל להמלט מתלאותיו), זה הוא כמו שהיתה קולו ערב ומבושם בשיריו, כמו הכפור המשמיע קול ערב בתוך הכלוב אבר הוא כלוא שם.

ג) זה לי ימים ושים שלין לבי מחבר שיריס, ובלבו רוח הזמרה שהיה שורה עלי, שבח לאותי, ושהיותי לחזו בתוך הרשת לא הייתי משמיע קולי. לבן ובוגים הנה והנה.

בדף ה' עמוד ב' התחילו לכתוב לוח לי"ג מחזורים, ממחזור ער"א (שנת קל"א) עד מחזור רפ"ג (שנת שנ"ט), אך לא כתבו סימני הקביעות רק למחזור הראשון (זש"ג הכ"ז וכו'), נראה כי הכותב היה עומד בתוך המחזור ההוא (בין שנת 1370 ושנת 1389).

בדף ז' מתחיל דיואן ר' אברהם בדרשי במלות מחברת השירים והמליצות (שהעתקתי למעלה). מן הדיואן הזה נדפסו כבר בעיוך המהוללה בשנת תק"ל שלשה דפים בסוף ספר משכיות כסף, וקודם לכן בשנת תק"ח נדפסו קצת בתים ממנו בליוורנו בס' עומר השכחה דף קכ"ו. מאסף הדיואן הזה נראה שלא היה המחבר עצמו, כי המחבר מכונה בראש הספר בכנוי מנצח בנגינותיו כל בעלי הלשון, וגם בתוך הס' המחבר נזכר תמיד בתאר אדוני, וכן היה גם בכ"י אשר ממנו העתיק ר' מרדכי תמה מה שהדפיס בסוף ס' משכיות כסף, כי הנה בדף כ"ד ע"א כתוב וירבו הימים וכו' שלח אדוני אל הרב טודרוס וכו', וקודם לכן (דף כ"ג סע"ב) כתוב והגיעתהו תשובת הרב וכו', ובדף כ"ה סע"א כתוב וישלח אליו, ושם ריש ע"ב כתוב: כתב לו זה — בכל אלה העתיק ר' מרדכי באמונה, הכל בלשון נסתר, כמו שמצא בכ"י. אבל בדף כ"ג ע"ב שלח ידו וכתב וקדמתי פני הדתתו, תחת כי בכ"י כתוב וקדם אדוני פני הדרתו. ובראש דף כ"ד כתב ויוסף עוד כמהר"א הנז', ובכ"י כתוב ויוסף אדוני עוד שאת משלו. וכן בדף כ"ה ע"ב נדפס שתי פעמים כמהר"א, במקום אדוני; וה' יציל את המחברים ממעתיקים בלתי נאמנים.

ואיננו רחוק שהמאסף שירי הבדרשי היה ר' ידעיה בנו, בעל בחינת עולם, וסיוע לזה מה שכתוב בדיואן הזה דף י"ז בלילה ההוא טרם ישכבון שלח לו אדוני נדבה מכספו — וגם אפשר שגם אחרים ידעו זה, אך היותר קרוב לדעת דברים כאלה הוא הבן. עוד מצאתי בדף נ"ד ע"ב כתוב לאמר: בהלקח מעל ראשנו החבורה בשנת בא הצרפתים בארץ הלזו ונאספו אל עמם מעמנו האהים הנכבדים ונגעה יד ה' במשפחתנו וכו' — הרי מבואר כי המאסף היה ממשפחת המחבר, ואחרי שמצאנו לר' אברהם בן כר' ידעיה, משורר ומליץ גדול, למה לא יהיה הוא המאסף שירי אביו? ונ"ל כי בכוונה העלים עיצמו ולא כתב אדוני אבי, כי יותר יגדל כבוד המחבר אם יהיה המאסף שיריו איש זר ולא בנו.

השיר הראשון הנמצא בדיואן הזה הוא מחברת גדולה (מאתים ועשרה, או מאתים ושנים עשר בתים), המכונה **חרב המתהפכת**, וממנה הם הבתים המובאים בס' עומר השכחה שהזכרתי למעלה, וזה מה שכתוב שם על השירה הזאת: והוא ע"ה חבר שירה, קראה חרב המתהפכת, מנין בתיה מאתים ועשר, מנין חר ב, כל ההופך בה ומהפך בה תוסף בה נפש יתרה כשל שבת וי"ם, ומכלל כוונותיו בה מתאונן על מיעוט חכמת השיר בימיו, ולאהבתו אותו כנפשו זכר כל המשוררים כלם שקדמוהו, אחד לאחד ומשבח בקצת—

והנני נותן לפניך השירה הזאת מראשה לסופה, ואח"כ אוסיף עליה הערות הצריכות להבנת דברי המשורר וחידותיו, ולהפיץ אור על המשוררים הנזכרים בה, וה' יהיה עמדי בקריאתה ובהבנתה, והבאתי עלי ברכת המחבר ע"ה וברכת הקוראים.

זנתתי מכרם, כי לא יותן סגור תחתם ולא ישקל כסף מחירם. ואח"כ התימת שם המחבר ח' פעמים (אמרתי אשמרה ארח אמת וכו') כמו בדפוס, רק בחילופים קלים. אבל הדף הכולל התימה הזאת נתפר חוץ למקומו, והוא האחרון מהששה דפים, אבל מי שציין מספר הדפים השכיל וכתב עליו ה', ועל דף שלפניו כתב ו'. דף הששי הזה הכולל בקשת הלמד"ין תחלתו כך: **בקשה** לר' ידעיה הפניני ב"ר אברהם בדרשי המכונה אבנונג אברם נ"ע ואין בה אות מן הלמ"ד ואילך. ובכל תיבה ותיבה יש למ"ד—וגם בדפוס מנטובה שנת ו' יקר הבקשה הזאת מיוחסת לר' ידעיה, ולא לאביו. הבקשה הזאת נקראת ג"כ **בית אל**, והכוונה תי"ג למד"ין, כי יש בה תי"ג תבות, ובכלן יש למ"ד, ובהוציאך מן תי"ג ארבע, כנגד ד' תבות לך אלי בגלגלי זבולי הכתובות שתי פעמים (בראש הבקשה ובסופה), נשארו תי"ב. אבל בכ"ו זה בתובים בראש הדף הראשון (למעלה מהשיר על העקרים) שני בתים, ואלו הם:

בֵּית־אֵל מַיִם־שִׁיר מָשַׁיְתִּי חָפֵץ לְרָאוֹת טוֹב יִרְאֲנוּ
דּוֹרֵשׁ תַּכְלִית פְּלָא, בְּנֹעַם בַּית־אֵל מָיִם יִמְצָאֲנוּ

ולא היה מקומם בדף ההוא, אלא בדף ו', בראש בקשת הלמד"ין, וזה פתרונם: השיר הזה הנקרא בית אל, הוצאתיו מתוהומות ים השיר (כלומר הוא עשוי בהשתדלות גדולה ובחכמה עמוקה, והוא דבר שלא נראה כמהו, וכאלו היה נסתר בתחתית הים עד שבאתי אני ומשיתיו משם), ומי שחפץ לראות דבר טוב ויפה, יבא ויראנו; ומי שמבקש דבר שהוא פלא בתכלית (שאין דבר נפלא כמהו) ימצאנו בנועם ויופי בית אל זה שהוצאתי ממעמקי ים—המשורר לקח שני מקראות שבאו בהם מלות בית אל, האחד הוא בית אל מים והעי מקדם (בראשית י"ב ח') והשני הוא בית אל ימצאנו (הושע י"ב ה'), והתחכם להכניס אותן כאן דרך כנוי לבקשתו זאת הנקראת בית אל. וזה דרך צחות חביבה מאד למשוררים ולמליצים מימות הגבירול ואילך (עיין כתר מלכות), ועיקר מעלת הצחות הזאת הוא שהמלות הלקוחות ממקום אחר ולהוראה אחרת ממה שהיא במקרא, תתיישבנה בלי דוחק במקום אשר הובאו שם, וכל תיבה וכל אות תהיה מובנת, ועוזרת להבנת רעיוני המחבר. אבל בדורות האחרונים התחילו להשתמש במליצות לקוחות מן המקרא ומן התלמוד, בלי שתהיה כל תיבה וכל אות יכולה להתפרש כראוי במקום אשר היא שם, ותהי חטאת המחברים גדולה מאד נגד השכל הישר. והנה הרב המפורסם יהודה אריה ממודינא במצבת קבורה אשר הכין לו, אמר: ארבע אמות קרקע בחצר זה אגב קנין סודר מימות עולם הקנו ממעל ליהודה אריה ממודינא בזה נסתר נעלם—דרך צחות לקח מן התלמוד מליצת קנין סודר, והשתמש בה להוראה אחרת הראויה למצבת קבורה, ותחת כי מלת סודר בתלמוד היא שם דבר, הוא עשה אותה פעל עבר (סדר מימות עולם), וכשבא הרב יחכ"ם ז"ל לבאר המצבה הזאת להחכם הנוצרי אונגר ע"ה כתב כי המליצה היא מושאלת מלשון חכמים במשא ומתן כנראה בנוסח השטרות וקנינא אנן סהדי וכו'—וזה אמת, אך עדיין לא פירש מה הוא המכוון בקנין סודר כאן במצבת קבורה. לפיכך כשהעתקתי אגרת הרב יחכ"ם באוצר נחמד שלישי (עמוד קל"ט) אמרתי: נראה כי הרב יחכ"ם חשב כי מלת סודר היא כאן שם דבר, אבל ר"א ממודינא לא לכך נתכוון, אך היתה כוונתו לומר **סֵדֶר** מימות עולם, וכו'. וידידנו החכם בעל המזכיר תפש אותי ואמר כי פירושי מחליש הצחות המכוונת במליצת אגב קנין סודר. והוא לא הבין כי ודאי גם אני מודה שהמליצה לקוחה ממליצת קנין סודר (ושם הוא שם דבר), אבל אני מוסיף כי הריא"ם בקחתו המלוה ההן מלשון רז"ל לא קבע אותן במצבת קבורתו במקרה, בלי שתהיינה מתיישבות בה בהוראה נכונה והגונה, אבל נתכוון להפוך מלת סודר משם דבר לפעל עבר, והכניסן במאמרו כמשבצות זהב, באמרו כי הוא שלא היו לו מעולם שדות וכרמים ועושר ונכסים, מן השמים הקנו לו ארבע אמות קרקע לקבורתו, לא על ידי קנין, כי לא היה לו במה לקנות, אלא אגב קנין המסודר מימות עולם, שהוא ואל עפר תשוב.

הספר הזה הוא בתמונת אקטאף, אורך כל דף כ״א צינטימטרי ורחבו י״ד, וכל עמוד כולל כ״ד שורות, ולפעמים יותר. הדפים הם מנויים, מא׳ עד קס״ה, אך תשעה עשר מהם פנויים, בלי שום כתב, ובסוף הספר המספרים מוטעים, והדפים הכתובים אינם באמת רק מאה וארבעים. הכתיבה קשה מאד לרוב האותיות המדובקות זו בזו, ואין צורך לומר כי אין הספר מנוקד. מדף ז׳ עד דף ס״ו (ששים דף) הוא דיואן ר׳ אברהם בדרשי, וזה מה שכתוב בראש דף ז׳: מחברת השירים והמליצות אשר למנצח בנגינותיו כל בעלי הלשון, השוע המעולה החכם השלם ר׳ אברהם בדרשי ז״ל.

הדיואן הזה איננו שלם, אבל הוא חסר כה וכה דפים באמצע, והמספרים הכתובים בראש הדפים הם בכתיבה מאוחרת ונכתבו אחר שנאבדו הדפים החסרים. דף ס״ו כולל שירים עד סופו, בלי שום סימן לסיום הספר, ובתחתית הדף יש (כמו בכל הדפים) התיבה העתידה להכתב בראש הדף הסמוך, ואיננה בדף ס״ז, אבל שם מתחיל ספר אחר.

הששה דפים הקודמים להתחלת הדיואן כוללים בקשת אלף אלפ״ין (אלהים אלי אתה אשחרך) ובקשת המי״מין (מרום מראשון), ובקשת הלמד״ין (לך אלי בגלגלי זבולי), וקודם לשלשתן יש כאן (בדף א׳ עמוד א׳) **בתי הנפש**, והם י״ז בתים, מיוסדים על י״ג עיקרי הרמב״ם, והם עשויים באופן שהאות שבסוף תיבה היא האות שבראש התיבה הסמוכה, וזה הוא הבית הראשון:

פְּנוֹת תְּהִלָּה הַחֲזֵק קְצִין, נְצוֹר רָצוּף פְּנִינִים מַעֲשֵׂה הוֹרָךְ

ואלו הם השלשה האחרונים:

כַּטַּל לְיִשְׂרָאֵל לְהַכֵּל לוֹחֲצִים מוֹצִיא אֲסִירִים מִשְׁבִי יִפְדָּךְ
כַּפִּיר רָפָאִים מְשָׁאוֹלָם מַעֲלֶה הוּא אוֹרְךְ כִּי יַחֲלִים מֵתֶיךְ
כְּסֵא אֱמוּנוֹת תַּעֲמִיד דְּגָלֵי יְקָר רָנֵי יְשׁוּעָתְךָ כְּעֹשֶׂ שָׁמֶיךְ

ואחריהם עוד שני בתים הכוללים הי״ג עקרים, כל אחד בתיבה אחת, ואלו הם:

נִמְצָא כְּיִחוּדוֹ וְהֻכְרַלוֹ קַדְמוֹן עֲבוֹדָתוֹ נְבוּאָתוֹ
מֹשֶׁה וְתוֹרָתוֹ אֲמִתָּה יָדַע גְּמוּל גּוֹאֵל בְּהַחֲיוֹתוֹ

הבתים האלה לא נזכר כאן למי הם, ואחריהם מיד **בקשה** תכון תפלתי כליל לצור חונה וכו׳, אלהים אלי אתה וכו׳ (כמו שנדפס בכרם חמד רביעי עמוד נ״ט, עד ס״ה) תם ונשלם—זאת בקשה נפלאה בלתי שקולה, שכל תיבה ממנה תהלתה אל״ף, ומנין תיבותיה אלף, וקראה אלף אלפין, מה טובו דודיה מאלפי זהב, וכמוה לא נהיתה ולא נשמעה ולא נעשה כן לכל הממלכות. ונשלמה הבקשה ההדורה אשר שמשות המליצות תוביש וירחיהם תחפיר, לא תסלה בכתם אופיר—ואח״כ מיד: **בקשה** לחכם הנזכר **מרום** מראשון וכו׳. א״כ לדעת מי שכתב כ״ז זה האלפ״ין והמי״מין מלאכת אדם אחר הן, והוא ר׳ ידיעה בעל בחינת עולם, החתום בסוף המי״מין, וזה מסכים עם מה שכתב הרב חיד״א ז״ל, וחלא כמ״י של מנטובה (עיין כרם חמד שני, עמוד קי״ז), וגם השיר הראשון (על עקרי הרמב״ם) קרוב הדבר שהוא לר׳ ידעיה, שהיה אוהב לשים כבלי ברזל בראשי תבותיו, ושנתן כבלי בוז על שכלו להאמין בכל מה שהאמין הרמב״ם (עיין סוף בחינת עולם).

אחרי בקשת המי״מין כתוב כאן: זאת הבקשה תחלת כל מלותיה מ״ם חברתיה אני הדל באלפי ידעיה הפניני בר׳ אברהם בדרשי ז״ל וכו׳ כמו שנדפס בסוף בחינת עולם דפוס פירארה ובקצת דפוסים אחרים, עם שני הבתים לר׳ אברהם אביו המשבח מימיו (המי״מין) וקורא להם **מי זהב**, ואומר לו שאם היו באדום מים כמי״מיו לא היו ישראל אומרים ואם מימיך נשתה אני ומקני

לכבוד ידידי החכם הנכבד, העובד עבודת התורה והתבונה, באמת ואמונה, והמוציא לאור תעלומות, ומחזיר לפגרים מתים נשמות, הלא הוא היקר והמפואר, זה דודי וזה רעי כש"ת הר"ר **גבריאל פולאק** הי"ו, ברוכה ושלום עד העולם.

ברוך אתה לה' כי התעוררת והתחזקת להוציא ממחשכים ספר **חותם הכניות** לר' אברהם בדרשי, ודקדקת בכל דבריו ובכל אותיותיו, להעיר על טעיות סופר שנפלו בו, ועל שגיאות המחבר אשר לפעמים זכרונו הטעהו, ומי יתן וממך יראו וכן יעשו כל המוציאים לאור ספרים עתיקים, ויהיו מתונים במלאכתם, ומדקדקים בעבודתם, ולא ימהרו בקריאתם, ולא יחישו לפרש, ולא יאיצו לתקן, ויבינו כי רחקו מחשבותינו ממחשבות קדמונינו, וקשה הוא עד מאד למצוא המליצה והתיבה שיצאה מתחת ידם, אם נשחתה ביד המעתיק, ובהפך קרוב הדבר מאד שתהיה מליצת הקדמונים זרה בעינינו, ונחליף אות אחת או שתים, ונעשה מליצתם נכונה יותר לפי דרכנו, והיא באמת רחוקה מאד מדרך כתיבת המחבר הקדמון, ופגול לחכו, ותועבה בעיניו. וכמה עשו בימי קדם הכותים ששלחו ידם בתורה וחשבו לתקן כל מה שהיה זר בעיניהם, וקלקלו השחיתו הלשון, כגון בכתבם **עלי האנה** בי"ד הרבים, ולא ידעו כי **עלה** היה בימי קדם שם כולל, כמו **פרי**, ורק אחר הגלות אמרו עלים ופירות. וכן אחד מחכמי הדור (ה' יוציאהו ומיצר למרחב, ויהן בלבו לבלתי היות עוד ממגיהי הנם) לא יוכל לקבל שהראב"ד בהשגיותיו על הרמב"ם יקרא למאמיני הגשמות **גדולים וטובים ממנו**, ואמר כי לא **ממנו** כתב הראב"ד, אלא **מֵעַמְּנוּ**. ואיך לא הבין כי גדולים וטובים מעמנו ענינו גדולים וטובים יותר מעמנו? והיכן מצא לראב"ד או לרש"י ותלמידיו שיאמרו **עַמְּנוּ** להוראת ישראל? ואיך לא ראה כי מלת **מעמנו** היא יתרה ושלא לצורך כלל, כי הראב"ד לא היה לו עסק בספרי האומות, רק על אמונת ישראל היו דבריו, לא על אמונת שאר עמים. והנה הראב"ד מתמיה על הרמב"ם איך קרא מין למי שמייחס לאל גוף ותמונה, והלא כמה גדולים וטובים הלכו בזו המחשבה מתוך מה שראו בדברי האגדות—היתכן לשום קורא שיחשוב כי אותם הגדולים וטובים שטעו בדברי האגדות היו שלא מבני עמנו? ומה צורך לומר שהיו מעמנו? ואשובה אל מקומי ואומר ברוך אתה לה' בהוציאך מאפלה לאור גדול יגיעו ועמלו של ר' אברהם בדרשי אשר כוונתו לצויה וראויה לשבח ולתהלה, כי היה הראשון בחקירת הבדלת הנרדפים, ורבנו בחיי שכתב בפרשת עקב) יש הפרש גדול בין המלות, ויש בחלוקי הלשונות ידיעה מופלאה חכמה מפוארה—אולי ראה ס' חותם תכנית, כי בימי בנו של הבדרשי כתב ר' בחיי פירושו על התורה. ועוד לזאת יברכוך טובים, כי בהוציאך לאור מלאכת הבדרשי על הלשונות הנרדפים, התגדבת להודיע כאן גם במלאכת השיר, וכתבת אגרת לידידנו החכם **יוסף אלמנצי** ז"ל, ובקשת ממנו שיפתח לך את אוצרו הטוב, ויתן לך משירי הבדרשי הנמצאים אתו בס' כ"י אשר כבר ידע ביהודה מתוך מה שהעתקתי ממנו זה עשרים שנה לידידנו החכם המופלא **צונץ** נ"י, והוא הודיע סיבו בספרו המפואר צור געשיכטע. אפס כי בכתבך אגרתך לידידנו אלמנצי, אינני יכול לקח אותו אלהים (לזאת ידוו כל אוהבי הליטיראטור העברית), והנני למלא מקומו ולעשות מה שבנפש חפצה היה הוא עושה אם היה בחיים, והנני לתת לך ליקוטים מכל הכתוב בס' הנ"ל, הרשום ברשימתי כ"י רע"ח, ואליהם אספח לקוטים מספרים אחרים כ"י שבידי נוגעים לאותם בני אדם הנזכרים בכ"י רע"ח.

השער התשיעי.

תחת, מקום

שני אלה נמצאו בשתי פנים, **תחת** נמצא סמוך כאמרו עין תחת עין (שמות כ"ח כ"ד), לו יש נפשכם תחת נפשי (יהוש י"ו ז') התחת זאת לא יומת שמעי (שמואל ב' י"ט כ"ג) תחת אשר לא עבדת (דברים כ"ח מ"ז) וכן והיה כי תאמרו תחת מה עשה ה' אלהינו לנו את כל אלה ואמרת אליהם כאשר עזבתם אותי ותעבדו אלהי נכר בארצכם (ירמי' ה' י"ט) וזה בתמיה כל אלה ענינם בעבור אבל תחת אבתיך יהיו בניך (תהלים מ"ה י"ז) ר"ל תמורתם למלאת מקומם וכן תחת הנעצוץ יעלה ברוש (ישעי' נ"ה י"ג) תמורתו וחלופו וכן שבעת ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו (שמות כ"ט ל') ר"ל המשרת במקומו ובעבורו, אבל שבו איש תחתיו (שם ט"ז כ"ט) ענינו תחת עצמו כמו תהתך יצע רמה (ישעי' י"ד י"א) שאול מתחת רגזה לך (שם ט') ומענין התמורה מי יתן מותי אני תחתיך (ש"ב י"ט ח') תמורתך וכל תחת שאינו סמוך הוא הפך מעל, כמו שאמר בשמים ממעל ועל הארץ מתחת (דברים ל' ל"ט) וכן מתחת שרשיו יבשו וממעל ימל קצירו (יהוש י"ח ט"ז) ומהתום רובצת תחת (דברים ל"ג י"ג) ויש מי שפירש שבו איש תחתיו (שמות ט"ז כ"ט) במקומו כתרגומו[1]) וכל מלת תחת הבאה בסמיכות ענינה תמורה וחלוף ובעבור, ובאשר היא מוכרתת תהיה הפך מעלה ויוכל גם כן להיות סמוך תחת רשעים ספקם (יהוש ל"ד כ"ו) והוא הפך מעל, יש שאמר כי גם זה ענינו במקום ויהיה החפץ בו כן יספק הרשעים במקומותם הנראים לעין כלבם ולא יהיה נסתר מבני האדם מה שיגיעם מן ההיזק ושישיגם מן השואה וכן ואם תחתיה תעמד הבהרת (ויקרא י"ג כ"ג) ר"ל במקומה שלא נשתנית בדבר יתר ופחת, ויש שענינו הסתר אמרו וישלח אבנר מלאכים אל דוד תחתו לאמר למי ארץ לאמר כרתה בריתך אתי (ש"ב ג' י"ג) ר"ל בסתר וכן פירשו אשר לו הרקמה בשער אותיות התוספת בו[2]) למי ארץ, שבועה, כמו לתורה ולתעודה אם לא יאמרו כדבר הזה (ישעי' ח' כ') כלומר נשבע את' בתורה להגדיל מעלתה אצלנו וכן נשבע אבנר במי שהארץ שלו כאמרו למי ארץ כרתה בריתך אתי כלומר הנני נשבע אליך באדון העולם להיות לך נאמן על כן כרות אתי ברית ואמרו תחתו רצה בו בסתר ואותו תחתו בלא וו[3]) מפני שהגיע לאבנר על הדבר ההוא מהתה ושברון. **מקום** ידוע ויש שענינו תמורה וחלוף ואמרו רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד' י"ד) ר"ל מצד אחר וכן לך נא אתי אל מקום אחר (במדבר כ"ג י"ג) אבל מענין התמורה והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב' א') וכבר שמשו רבו' ז"ל בענין התמורה במלת מקום באמרם (כריתות ה' ב') ממלא מקום אבותיו הוה כאלו אמר הוא תמורתו וכן רבים בגמרא וענין תחת רחוק מאד מענין מקום לפי הנחתו הראשונה ואפשר שירמה לו בשום ענין במקומות נמצאים והוא מעט[4]).

נשלם ספר חותם תכנית
להה"ר אברהם בדרשי ז"ל: חזק:

---

[1]) תיגו לחם תחותוסי. [2]) ע' נוסחי הרקמה (פסל"ת תרי"ן) לד 19 שורה ג' מלמטה. [3]) ל"ל בלא יו"ד וכן נמצה המלה הזאת בין הד' חסרין בתקון כעדות בעל מנחת שי בש"ב ג' כ"ג ע"פ מסורת כ"י, ס"ב.

[4]) השער האחרון, הוא השער העשירי הנקרא הפרדס תער ומורה, כתוב בתוכן התחברת, לח נמלח נכ"ה.

ומתהומות הארץ תשוב תעלני (שם ע"ח כ') ונקראו המקומות העמוקים תהומות בעבור היות התהום בקצתם כמו וחשך על פני תהום (בראשית א' ב') תהמת יכסימו (שמות ט"ו ה') ר"ל המים אשר על התהום כענין כסמו ים (שם י') אשר שיעורו מי הים. **מצולה** יש מי שחשב שהוא מקוה מים כמו שאמר ותשליכני מצולה בלבב ימים (יונה ב' ד') מבשן אשוב ממצלות ים (תהלים ס"ח כ"ג) אך כונתי במצולה כי היא שם הרקה מקום טיט ורפש ועל זה אמר האמר לצולה חרבי ונהרתיך אוביש (יחזקאל ל"ב ו') והנכון שהוא שם המים העמוקים כמו במצולות ים (מיכה ז' י"ט) ושם אין רפש ושיט.

השער הששי.

תלול, גבוה.

גבוה ענינו ידוע כענין ההרים הרמים כאמרו על הר גבה ותלול (יחזקאל י"ז כ"ג) ר"ל גבוה בתכלית עד שדומה לתל כי **תלול** נגזר משרש תל עולם (דניאל י"ג ט"ז), ואולי תלול מענין בנוי לתלפיות (שה"ש ד' ד') ונקרא כן לשבח ההר ולהפלגתו.

השער השביעי.

תרבית, נשך.

שניהם ענין אחד אך האחד נופל על האכל האחר נופל על הכסף כאמרו אל תקח מאתו נשך ותרבית (ויקרא כ"ה ל"ו) את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך (שם ל"ז) ה לבד מה שאמרו רבו' ז"ל (ב"מ ס' ג') איזהו **נשך** המלוה סלע בחמשה דינרין פאתים חמים שלש אסור מפני שהוא נושך ואיזהו **תרבית** המרבה בפירות כיצד לקח הימנו חטים בדינר זהב כור וכן השער עמדו חטים בשלשים דינרין אמר לו תן לי חטיי שאני רוצה למכרן וליקח הן יין ואמ' לו הרי חטיך עשויות עלי בשלשים דינרין והרי לך אצלי בהן יין ויין אין לו. וקראו החלקת דברים ויפוי המאמרים (רבים) [רבית] כמו שאמרו ז"ל (שם ע"ה ג') ר' שמעון אומר יש רבית דברים לא יאמר לו [דע כי] בא [איש] פלוני ממקום פלוני כך אויב לאויבך רע ולשונאך טוב, וזה לא נקרא נשך כי אם תרבית כי לא יכשר נשך בדברים בלא מעות, וכן ולא רבית במחיריהם (תהלים מ"ד י"ג) לא מכרת אותם יותר מחירים וזה הלשון נוהג אצל בעלי הסחורה וענין המקרא כן הוא תמכר עמך בלא הון ולא רבית במחיריהם דרך הסוחרים למכר סחורתם לזמן בלא הון ובשכר המתון ירבו המחיר ואתה מכרתם בלא הון ולא רבית מחירים.

השער השמיני.

תותח, חצים.

אמרו כקש נחשבו תותח (איוב מ"א כ"ח) יש שפירש כי **תותח** הם **החצים** ואפשר כי חצים הגדולים וברזל הרומח והחנית נקרא כן והראיה אמרו כקש נחשבו תותח וישחק לרעש וכידון (שם) תותח הוא הברזל והכידון הוא עץ הרומח והחנית.

החסידים ואנשי מעשה ועל זה אמר על דרך הכלל ואני תפלה (תהלים ק״ט ד׳) תכון תפלתי קטרת לפניך (מס קמ״ח ג׳) תפלה למשה איש האלהים (מס ל׳ ח׳) תפלות דוד בן ישי (מס ע״ב כ׳).

תחנה נקראת התורת האמורה בלחש בכריעה או בנפילת האדם על פניו והיא תכלית בקשת רחמים ועל זה נזכרת אחרונה כאמרו את כל התפלה והתחנה (מ״ח ח׳ ל״ד) ובזה קיום כלל הספר הזה כי כל שני דברים מענין אחד האחרון מופלג לפי ענינו וגם לשון תחנה נופל אצל רצוי האדם (זה) לאדם ובקשת רחמים כמו בהתחננו אלינו (בראשית מ״ג כ״ח) וכן רבים אבל גובר הוא אצל הבורא ית׳ כאמרו ואתחנן אל ה׳ (דברים ג׳ כ״ג) ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני ה׳ (מ״ח ח׳ כ״ט) ועל זה השיעור נקרא הבורא חנון, והעד ושמעתי כי חנון אני (שמות כ״ב כ״ו) שומע תחנת המתחנן.

השער השלישי.

תְּהִלָּה, תְּפִלָּה.

אמרו ובמלאכיו ישים תהלה (איוב ד׳ י״ח) ר״ל שגעון כי **תהלה** מלה נגזרת משרש אמרתי להוללים אל תהלו (תהלים ע״ה ה׳) כי העשק יהולל חכם (קהלת ז׳ ז׳). **תפלה** שם דבר שאין בו טעם רצונו לומ׳ דבר נפסד ונשחת כענין היאכל תפל מבלי מלח (איוב ו׳ ו׳) ועל זה הדרך אמר נביאיך חזו לך שוא ותפל (איכה ב׳ י״ד) דבר שאין בו תועלת ודבר נפסד שאין בו טעם וכן ענין ולא נתן תפלה לאלהים (איוב ח׳ כ״ג) לא דבר דבר מפסיד אמונתו בבורא ית׳ ודבר משחית כונתו הטובה אליו וכן ואלוה לא ישים תפלה (מס כ״ד י״ב).

השער הרביעי.

נבלה, תועבה.

אמרו כי נבל **נבלה** ידבר (ישעי׳ ל״ב ו׳) פירש בו אבן גבאח נפילה וירידה אבל אגלה את נבלתה לעיני מאהביה (הושע ב׳ י״ב) ולבלתי עשות עמכם נבלה (איוב מ״ב ח׳) כי נבלה עשה בישראל (בראשית ל״ד ז׳) ענינם טרוף ושקוץ, וכאשר אמר כי **תועבה** הוא למצרים (מס מ״ג ל״ב) תעבונו כל מתי סודי (איוב י״ט י״ט) ותעבוני שלמותי (מס ט׳ ל״ח) ותתעבי את יפיך (יחזקאל י״ו כ״ה) כל אכל תועב נפשם (תהלים ק״ז י״ח) ענין הכל מיאום והרחקה ושנאה וכן בתועבת יכעיסהו (דברים ל״ב ט״ז) בדבר מאוס ושנוא אליו.

השער החמישי.

תהום, מצולה.

תהום שם מקום המים הרבים אשר אין להם סוף והוא מקום עמוק מאד ובקע גדול כמו ים שהוא (הוקע) [בוקע] כאמרו כמים לים מכסים (ישעי׳ י״ח ט׳) ונקרא המקום העמוק תהום אע״פ שאין בו מים אמרו ויוליכם בתהומות במדבר (תהלים ק״ו ט׳) ר״ל במקומות עמוקים מאד וכן

חלק שנים ועשרים, חלק התי"ו.

השער הראשון.

תקוה, תוחלת.

ענין **תקוה** האמנה בדבר לתועלת זולתו והעד הלא יראתך כסלתך תקותך ותם דרכיך (איוב ד' ו') כאלו אמר אמונתך והיותך תמים וכן וקוי ה' יחליפו כח (ישעי' מ' ל"ח) המאמינים בו וכן אשר לא יבשו קוי (סם מ"ט כ"ג) וכן אם אקוה שאול ביתי (איוב י"ז י"ג) ר"ל אם אאמין שיהיה בשאול ביתי ומשכבי וכן ויקו לעשות ענבים (ישעי' ה' ב') האמין שיהיה כן והיה בהפך. **תוחלת** ענינו המתנה, שם נופל על אדם הממתין שיבואהו טוב או שיראה זמן נקמת האויב או אשר יקום ויעשר חילו וכיוצא בזה מהדברים אשר יוחיל האדם אליהם ועל זה אמר תוחלת ממשכה מחלה לב (משלי י"ג י"ב) ר"ל המתנה ארוכה ביותר וכן ויחלו כמטר לי (איוב כ"ט כ"ג) וייחלו לקיים דבר, ענינם ימתינו והעד וייחל עוד שבעת ימים אחרים (בראשית ח' י"ב) ר"ל האריך והמתין ויחילו עד בוש (שופטים ג' כ"ה) על כן אוחיל לו (איוב כ"ג ז') ואפשר כי ענין תקוה ותוחלת קרוב זה לזה אך התוחלת היא לזמן ארוך מאד והתקוה היא לזמן קרוב, כאדם המאמין בדבר להיותו נכון לבא בקרוב כי רב הדברים אשר יאמינו בהם המקוים לא תהיה אמונתם בהם אם יאריכו להיות כי הזמן הארוך גורם היאוש ועל זה אמר בהאריך הזמן ותקותם מפח נפש (איוב י"א כ') ואבן גנאח פי' אם אקוה שאול ביתי (סם י"ז י"ג) מענין התאוה וכן תקות רשעים עברה (משלי י"א כ"ג) והביאו לומר כן באשר ראש המאמר תאות צדיקים אך טוב, ותקות הרשעים עברה והענין אחד. וכן ותקותי מי ישורנה (איוב י"ז ט"ז) ר"ל ותאותי מי יסבבנה, כי ישורנה מענין צעדה עלי שור (בראשית מ"ט כ"ג) שענינו סבוב העירות והקפת המדינות והוא החומה וכאשר אמר אם אקוה שאול ביתי בחשך רפדתי יצועי, לשחת קראתי אבי אתה אמי ואחתי לרמה (איוב י"ז י"ג-י"ד) כל זה אמרתי מהכוסף הגדול אשר לי לרדת שאול ואיה איפה תקותי שאגיע אל תאותי ואשורנה שאדבק יצועי בבדי שאול כי כל הנחת אשר אני מקוה יחד עפר, אינני כי אם בקבר. ועוד יש הפרש אחר ביניהם כי תוחלת לא תמצא אם לא על חבוי הטוב כמו יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות (תהלים קל"ו ז') על כן אוחיל לו (איוב י"ג ט"ו) יהי חסדך ה' עלינו כאשר יחלנו לך (תהלים ל"ג כ"ב) זכר דבר לעבדך על אשר יחלתני (סם קי"ט מ"ט) ובהעדר הטוב מן התוחלת אמר תוחלתו נכזבה (איוב מ"ו ח') אך תקוה תמצא שהיא נופלת אף על אדם המוחכה עת צרה כמו אם אקוה שאול ביתי (סם י"ז י"ג) ותקות רשעים עברה (משלי י"א י"ג) ר"ל תקותם הריעה לא עשתה פרי וכן ותקות הנף עדי רגע (איוב ג' ח') וממנו לטובה אמרו יקו לאור (סם ג' ט').

השער השני.

תפלה, תחנה.

תפלה מלה נגזרת משרש ויעמד פנחס ויפלל (תהלים ק"ו ל"ג) ר"ל בקש רחמים וזה הלשון נוהג על בקשת רחמים מאת הבורא ית'

ובקצת המקומות נופל על רצוי איש את אחיו כאמרו אם יחטא איש לאיש ופללו (ש"ב ז' כ"ה) ותפלה שם כולל כל דבר אשר יאמרו המעתירים

תתהפך כחמר חותם (איוב ל"ח י"ד) כי הפוך החומר ביד היוצר הוא תכלית כל ההפכים וכן כי דור תהפכת המה (דברים ל"ב כ') אחרי הפלגת ההפכים כלם במעשה ובדבור ובכל ענייניהם וכן והוא מסבות מתהפך בתחבולותיו (סם ל"ז י"ג) ר"ל כי הבורא ית' בעל הסבות ועלת העלות להביאם באיזה הפך שירצה וכן אמרו הפילוסופים כי הפך שם משותף למקרה שהוא בתכלית הרוחק מהמקרה שנקרא לו הפך ושניהם יחולו על נושא אחד כמו הלובן והשחרות וכיוצא בהם ויש מהם מן ההפכים שאין ביניהם אמצעי כמו אמת ושקר וכיוצא בהם ויש מהם מה שביניהם אמצעיים מה שבין הלבן והשחור והם יתר המראים מן הצבע זולתו, והפושר אמצע בין הקור והחום וההפך השוה הוא התהפך גזרה אחת עד שישוב בה הנושא נשוא והנשוא נושא, והיא ענין נמצא בגזרות ובמקרים כענין והוא מסבות מתהפך בתחבולותיו.

שער שמנה ועשרים.

שמע, הסכת.

אמרו הסכת ושמע ישראל (דברים כ"ז ט') פי' אבן גנאח כי ענינו קבל ושמע ואע"פ שהשמע קודם לקבול והוא הקדים הקבול לשמע כאשר הרגיל לדבר בלשוננו בהרבה מקומות כמו נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') הקדים המעשה לשמיעה מפני חבת הדת ואפשר כי דברי אבן גנאח טובים וכוחים, כאשר יבא **הסכת** בלי התחברות שמע יהיה שעורו קבל כמו סכות מלככם (עמוס ה' כ"ו) אשר החפץ בו קבול עבודת מלככם, אבל ענין הסכת ושמע (דברים כ"ז ט') ביאורו האזן וקבל כי שיעור הסכת, האזן, ומדת השמועה, קבלה כמו ולא שמעו אל משה (שמות ו' ט') ושמעו אל ישראל אביכם (ברחסית מ"ט ג') כתרגומו וקבלו אולפן וכן כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע אל דבריך לכל אשר תצונו יומת (יהושע א' י"ח) וכן אצל הבו' יתברך שמע אשמע צעקתו (שמות כ"ב כ"ה) ר"ל אקבל תפלת המעתיר וכן ולא שמע ה' בקלכם (דברים ח' מ"ה) ושמעתי כי חנון אני (שמות כ"ב כ"ו) ומלת **שמע** משתתפת כי עיקר ענינה ידוע כענין והקול נשמע בית פרעה (ברחסית מ"ה י"ו) לא ישמע על פיך (שמות כ"ג י"ג) ושמע שמועה ושב לארצו (ישעי' כ"ג ז') וממנו בענין ידיעה והשגת מדע או השגת ענין ודבר אמרו גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח מ"ט) וכן וישמע ה' (במדבר י"א י') בשמעו את תלנתיכם (שמות י"ו ו') בהשיגו עיקר תלונותיכם ובדעתי אותם וממנו בענין ההבנה הוא שאמר דבר נא אל עבדיך ארמית כי שמעים אנחנו (מ"ב י"ח כ"ו) כאלו אמר מבינים אנחנו וכן תשמע חלום לפתר אתו (ברחסית מ"א ט"ו) וקריב להיות מענין ההבנה גוי אשר לא תשמע לשנו (דברים כ"ח מ"ט) וענין ההשגה וההבנה אחד ורב ענייני השמע שיעורם קבלה אך ושמע אין לך מאת המלך (ם"ב ט"ו ג') הוא בענין אחר כמו שנהגו עוד היום לאמר לצועקים אל המלך עצמו אחר שהמלך לא יוכל לברר דינך יתן לך שומע שישמע טענותיך להוציא לאור משפטיך וכן וישימהו דויד על משמעתו (הס"א י"א כ"ה) ר"ל נתנו ראש ופקיד מפקידיו המונים לשמוע צעקת בני האדם ודיניהם, ויש שפירש משמעתו נמשך אחריו כמו וכר אל משמעתך (ם"ב כ"ג י"ד) אשר החפץ בו נמשך אחרי תאותך וכן לשמע אזן ישמעו לי (תהלים י"ח מ"ה) ימשכו אחרי רצוני וכן ובני עמון משמעתם (ישעי' י"א י"ד) נמשכים אחריהם לעשות רצונם ולעבד עבודתם וכן רבים מזה הענין.

אני ה׳ לא שניתי (מלאכי ג׳ ו׳) רצה לומר לא נתחלפתי רב ומעט ולא החלפתי דבר לזולתו ולכל אשר אמרתי וכן ישנא הכתם הסוב (איוב ל׳ ח׳) יומר ויתחלף, זה לך הביאור בזה כי שנה׳ יוכל לשנות והדבר על עמדו כמו ושנה את בגדי כלאו (ויקרא י״ג ל״ג) ר״ל החליף הבגדים כענין ויחלף שמלתיו (בראשית מ״א י״ד) שהוא שנה אותם ממנו והם לא נשתנו מאשר היו קודם לכן, אבל ההפך אינו כבראשונה כי אם היה עליון[1] תתהפך כחמר חותם (איוב ל״ח י״ד) הפך לבן (ויקרא י״ג ג׳) והפך לבקר צלמות (עמוס ה׳ ח׳) וכן ודתיהם שנות מכל עם (אסתר ג׳ ח׳) אין דתותם (שונות) להכביד ולהקל כשאר דתות עם אחר אבל כל אחת ואחת בלי תמורה לזולתה ואין לה שנוי שתהיה הפך מה שהיתה מימי היותה וכן משנה פניו (איוב י״ד כ׳) מחליף, ועז פניו ישנא (קהלת ח׳ ל׳) ר״ל יתחלף לטוב כאמרו חכמת אדם תאיר פניו (שם) ועז פניו ימיר לטוב לא שיהיה החלוף ההוא בשנוי ההפך שיהיה היותו עתה עם היותו הראשון שני הפנים כמו השמאל והימין ואחור ופנים ומעלה ומטה וזה הלשון נוהג בדברי רבו׳ ז״ל הרבה מאד באמרם (ב״ק כ׳ ח׳) כל המשנה ובא אחר ושנה בו פטור ר״ל העושה דבר שלא נצטוה עליו לעשותו כמו האומר לשלוחו לצבוע לו צמרו אדום והשליח אמר לצבע לצבעו שחור והצבע צבעו ירוק אין זה הופך כי אם משנה אחר שהצמר עומד להשתנות באחד מן הצבעים והוא שנהו בצבע שלא נצטוה אבל אם הוא לבן וצוהו שלא לצבעו ועבר על דעתו וצבעו באחד ממיני הצבעים זה יקרא הופך לפי שההפך ענינו להשיב התחתון עליון וכיוצא בזה בענין ההפוך כמו הפוך משרש הרים (איוב כ״ח ט׳) ששם עליון השרש הראוי להיות תחתון וכמו עגה בלי הפוכה (סוטה ז׳ ח׳) מצד אל צד ממטה למעלה והעד דברי רבותי׳ ז״ל (ספרים י׳ ח׳) עולם הפוך ראיתי עליונים למטה והתחתונים למעלה וענין ההפוך נופל בכמה ענינים הראשון שיהפך האוהב לשונא כאמרו הפך לבם לשנא (תהלים ק״ה כ״ה) או תת האשה הזונה נדן למנאפה נקרא הפך כאמרו לכל זנות יתנו נדה ואת נתת את נדניך וגו׳ ויהי כך הפך מן הנשים בתונותיך וגו׳ ובתתך אתנן ואתנן לא נתן לך ותהי להפך (יחזקאל ט״ז ל״ג ל״ד) או בשוב האור חשך נקרא תהפוכה כמו והפך לבקר צלמות (עמוס ה׳ ח׳) או שוב השער השחור לבן או הלבן שחור במקרה בלי צבע את הפוך כאמרו היהפך כושי עורו ונמר חברבורתיו (ירמי׳ י״ג כ״ג) וכמו ושער בנגע הפך לבן (ויקרא י״ג ג׳) או שהבריא יחלה כאמרו נהפכו צירי עלי (דניאל י׳ ט״ז) או שוב הגלגל על האויב השולט באחרים אשר ישלטו הם בו בעניין ביום אשר שברו איבי היהודים לשלט בהם ונהפך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשנאיהם (אסתר ט׳ ח׳) או שוב הצור היבש למעין ומקוה מים זה הפך כאמרו ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים (תהלים ק״ז ל״ה) או שוב היישוב חרב ושמם מאין אדם כמו כמהפכת סדם ועמרה אדמה וצבוים אשר הפך ה׳ באפו ובחמתו (דברים כ״ט כ״ב) או שהחושב רע יחשב טוב כאמרו נהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומי (הושע י״א ח׳) או שהחושב טוב יתחרט וישוב לחשב דע כמו ויהפך לבב פרעה ועבדיו (שמות י״ד ה׳) או שהרודף אחרים ילאה או ינוח וירדפוהו הם כמו נהפך אל הרודף (יהושע ח׳ כ׳) ואיש ישראל הפך ויבהל (שופטים כ׳ מ״א) ר״ל פנה ערף וגם או שוב המים דם כמו ויהפכו כל המים אשר ביאר לדם (שמות י׳ כ׳) כל אלה הנזכרים הם הפכים דבר כנגד חברו. ויש הפך שעניננו סבוב והוא אמרו את להט החרב המתהפכת (בראשית ג׳ כ״ד) ר״ל המתגלגלת מצד אל צד ממטה למעלה מבית ומחוץ וכן הפככם אם כהמר היצר יחשב (יסודי התורה ה׳ ו׳) ר״ל הפיכת ענינכם ותמורת מעשיכם אינה בדרך אחר לבד כי אם כהפיכת החומר ביד היוצר שיהפך החומר מצורה לצורה פעמים רבות לראות איזה יכשר בעיניו כן אתם טעיתם בכל מיני ההפכים לראות איזה מהם ויטב בעיניכם, וכן

[1]) נוסח מחסר כתן: נעשה תחתון.

שער חמשה ועשרים.

שה, גדי, טלה.

שה הוא בן שנה וכל שנתו קרוא שה. **טלה** הוא היונק כאמרו טלה חלב (ס״ח ז׳ מ׳) ועל כן אמר בזרעו יקבץ טלאים (ישעי׳ מ׳ י״ח) כי מפני היותם קטנים יצטרכו להנשא בחיק, ושה הוא מן האיל ומן הרחל או מן הכבש. **גדי** גם הוא ממיני השה והוא בן עז וכבש, כאמרו גדי העזים (נחמיה ל״ח כ׳) וכאשר אמר ושה עזים (דבריס י״ד ד׳) רצה לומר גדי, וממנו מין נקבה אמרו ורעי את גדיתיך (ס״ה ח׳ ח׳) ושה אין ממינה נקבה במקרא, שה ממין הכבש וגדי ממין התיש כמו שאמרו ז״ל (נדה ס״ג ח׳) גדיים שהנחת נעשו תיישים. ואבן עזרא פירש ורעי את גדיתיך, גדי בלא עזים הוא שם כל קטן בבהמה הטהורה.

שער ששה ועשרים.

שאול, אבדון, שחת, צלמות, עלוקה, תפתה.

אמרו נפזרו עצמינו לפי **שאול** (תהלים קמ״ל ז׳) (ואבדון) ר״ל הקבר וגיהנם מקום אבדת הנפש החוטאת והשפטה בו[1]) והעד והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאלה (נחמיה מ״ד ל״ח) ר״ל לקבר וכן חיים שאלה (במדבר ט״ז ל׳) נבלעם כשאול חיים (מכלי ח׳ י״ג). **שחת** נקראת ההפירה העשויה לצוד החיות ומה שעושים הרשעים לצוד הצדיקים ועל כן אמר ולא ימות לשחת (ישעי׳ ל״ח י״ד) תורידם לבאר שחת (תהלים נ״ה כ״ד) והעד עד יברה לרשע שחת (שם ל״ד י״ג) והקבר נקראת שחת מפני ששם נשחת הגוף ואם הם שני שרשים הענין אחד כי נשחת מגזרת שחת, ושחת משרש שוחה עמקה (מכלי כ״ג י״ד) כי שחה אל מות ביתה (שם ג׳ י״ח). **אבדון** ענינו גיהנם. **צלמות** היא מלה מורכבת אשר ענינה צל המות כאמרו הנגלו לך שערי מות ושערי צלמות תראה (איוב ל״ח י״ז) פעמים קורא אותו שערי מות ופעמים צלמות ור״ל החשך שהוא הפך האור כאשר שאל עליהם סמוך לזה איזה הדרך ישכן אור וחשך איזה מקומו (שם י״ט) ואמרו ארץ עפתה כמו אפל צלמות ולא סדרים (שם י׳ כ״ג) דמה השממון לחשך ופחד הנפש ממנה בעבור מה שתגיע אליה מן האימה ומחתת השממה קרא צלמות כאלו יש למות צל אשר ייראו מגשת אליו לחסות בצל ההוא. **עלוקה** יש שפירש שהוא שם נופל על גיהנם ואבן גנאזה פיר׳ מענין הטר וכפן, לעלוקה שתי בנות (מכלי ל׳ ט״ו) ובדברי רבותי׳ ז״ל (ע״ז י״ג ב׳) מפני סכנת עלוקה, והוא תולעת המים. **תפתה** גם הוא כנוי לגיהנם כאמרו ערוך מאתמול תפתה (ישעי׳ ל׳ ל״ג) ואמר אחר כן הרחב מדרתה אש ועצים (שם) נקרא כן מפני שהיא מקום לפתאים הנפתים אחרי הבלי העולם הגורמים להם המקום ההוא.

שער שבעה ועשרים.

שנה, הפך.[2])

אפשר שיהיה ענין **הפך** כענין **שנה** בקצת מקומות מן המקרא אך עקר באורם רחוק ז

[1]) נראה כי כל זה מן וגיהנם עד כו לית כאן מקומו ושיך למעה מלך גיחור מלת אבדון שכתב עליו שענינו גיהנם והוסיף לנאר שהוא מקום וכו׳

[2]) על שורש חלף ע׳ נ״ד 134.

שער עשרים ושנים.

שתיל, אשל.

שתיל שם נגזר משרש כעין שתול על פלגי מים (תהלים ס"ה ג') ושתל ענינו נטע וכל אילן הנטע מקרוב נקרא שתיל ועל זה אמר בניך כשתלי זתים (שם קכ"ח ג') ר"ל כנטעי זתים רכים ונטע ושתיל אחד הם ושניהם נופלים על האילנות הצומחים העושים פרי **ואשל** הוא שם אילן אשר לא עץ מאכל הוא אמרו תחת האשל ברמה (ש"ה כ"ג ו') ויקברו תחת האשל (שם ל"ה י"ג) ויטע אשל בבאר שבע (בראשית כ"א ל"ג ויש שפי' שהוא שם אילן הכולל כל האילנות צומחים ועושה פרי וזולתם ורבותי' ז"ל אמרו (סוטה י' ח') ויטע אשל רב ושמואל[1]) חד אמר פרדס להביא ממנו מיני פירות לאורחים בסעודה וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירות ומצאנו נטיעה באהלים ופונדקאות אמרו ויטע אהלי אפדנו (דניאל י"א מ"ה).

שער עשרים ושלשה.

שנאן, מלאך.

מלאך ענינו שליח ועל זה נקראו המלאכים מלאכי אלהים (בראשית כ"ח י"ב) כאלו אמר שלוחי אלהים כמו שאמר ברכו ה' מלאכיו (תהלים ק"ג כ') כענין משרתיו כאמרו עושה מלאכיו רוחות (שם ק"ד ד') ולשון מלאך נופל בהדיוט והוא וישובו המלאכים אל יעקב (בראשית ל"ב ז') וישלח מלאך ויצאנו ממצרים (במדבר כ' י"ו) ר"ל שליח והוא משה רבינו ע"ה. **שנאן** אמר אבן גנאח כי כבר שמשו הפייטנים במלה הזאת במלאכים לקראם שנאנים[1]) ויש מי שאמר כי מלת שנאן שרשה מגזרת ישנא הכתם הטוב (חיסס ד' ח') ורצה לומר באמרו רבותים אלפי שנאן (תהלים ס"ח י"ח) אלפים שונים זה מזה ועקרו להיות שנין על משקל בנין, ענין, ואף למי שאמר כי ענין שנאן מלאך איננו נוהג בהדיוט כענין שליח כאשר ישמשו במלאך במקום שליח.

שער ארבעה ועשרים.

שנהבים, קופים, תכיים.

סברו רוב המפרשים כי שנהבים מלה מורכבת וענינה שן הפיל ושלשתם מיני חיות נוראות ונפלאות שאינן נמצאות בארצות האל כי [אם] בארץ ישמעאל. **קוף** דומה מעם דמותו לדמות אדם ורבו' ז"ל אמרו וכל הולך על ארבע (ויקרא י"א מ"ב) זה הקוף[2]). **תכיים** (מ"א י' כ"ב) אמר בו התרגום[3]) טווסין ואני לא ידעתי לתארם ושמותם נודעו לקצת מבני אדם על דרך ההרגל לקראם כן.

---

[1]) נגמ' שבפניכו: ר' יהודה ור' נחמיה. [2]) בכתר מלכות לר' שמעון מלת שנאנים תכן בשב"ב יתמתם בו צחופן (בשחרית יוה"כ מגהב שבתר) מתחיל שנאנים שאננים בנצוצים ילהבו וגו' וגם ר' משה בן עזרא (לופן ליום תחנון של פסח) נקסם בשפתי רננות מתחיל יה שכינתך בנות אנשים וגו' תמר אופני פלאי ושנאני מרומו וכוכבי רום צבאו וגו' (בדברי החכם ריש"ל לוקעם כ"י בתכתבו תלי).

[3]) בת"כ פ' שמיני פ"ו כתב כל הולך על כפיו זה הקוף. [4]) עין בערוך ערך טוש וכפרקון (פרענקפורט תרכ"ז) שורש תכך.

שענינו עקור, וממנו השרשה בארץ הבאים ישרש יעקב (ישעי' כ"ז ו'), וכן רבים משמשים שני הפנים וגם מלת שוקק נופלת על חשק אוהב ורעיה והוא אני לדודי ואלי תשוקתו (שיר הסיוים ו' י"ח) וכן ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו (בראשית ד' ז') ואל אישך תשוקתך (שם ג' ט"ז) ופ"רש תאותך כמו נפש שוקקה (תהלים ק"ז ט').

שער העשרים.

שורקה, יונקת, כנה.

שורקה היא פורה ממיני הגפן הטוב ועל זה השיעור אמר נטעתיך שורק (ירמי' ב' כ"א) והעד אסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתנו (בראשית מ"ט י"א). **יונקת** היא שם הסניף הרך אשר במיני האילנות כאמרו ראש יניקותיו קטף (יחזקאל י"ז ד') והעד מראש ינקותיו רך אקטף (שם כ"ג) היא הסניף הרך מאד. **כנה** היא זמורה כאמרו וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ' י"ו) בראשית מה שאמר גפן ממצרים תסיע (שם ט') ויש מי שאמר כי כנה ענינה גנה, בהמיר הכ"ף בג'מל.

שער עשרים ואחד.

שרש, גזע.

שרש נקרא מה שמתפשט בארץ מן הנטעים כאמרו נטעתם גם שרשו (ירמי' י"ז ג') וגזע נקרא היוצא מן השרש ועל כן אמר אף כי שרש בארץ גזעם (ישעי' מ' כ"ד) כי הגזע לא התפשט ולא הגדיל לעשות פרי ועל זה השיעור אמר ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה (שם י"א א') מן השרשים שהם גדלים בארץ ממקומות רבים יפרה וירבה ויגדל נצר ר"ל אילן גדול אך מן הגזע שהיא על השרש יצא חטר ר"ל מטה אחד קטן וענין המקרא אחד כי הכל נאמר על ביאת הגואל. ונוכל לפרש ויצא חטר מגזע ישי כלומר מדוד שהוא בן ישי שהוא השרש יצא חטר ומשרשיו ר"ל מבניו יצא משיח שהוא נצר גדול. ולא יאמר לשון **גזע** כי אם על דבר הגדל בנטעים ובאילנות ובבני אדם אבל בים ובהרים ובזולתם לא יפול לשון גזע כמו שנפל עליהם לשון שרש כאמרו ושרשי הים ככה (איוב ל"ו ל') הפך משרש הרים (שם כ"ח ט') שרש פרה ראש ולענה (דברים כ"ט י"ז) וצאצאי ישרשו (איוב ל"ח ח') אני ראיתי אויל משריש (שם ה' ג') על זאת אני אומר כי ענין שרש התפשט הדבר והתבארו או גדול האילנות. וכאמרו שרשי הים ככה, רצה לומר תחתית הים והתפשטותו וכן הפך משרש הרים, הפך התפשטות תחתיתם למעלה ומה שהיה למעלה הפך למטה וכן אני ראיתי אויל משריש ר"ל אויל מתפשט באולת וכל ענין שרש כן הוא וכן ושרש דבר נמצא בי (שם י"ט כ"ח) התפשטותו לסוב ויש שפירש תועלת דבר וכל שרש הנזכר אצל המון אצל דבור וענין החפץ בו עקר הדבר והענין אשר בא בו. ואולי לשון גזע נופל אף על העשבים ושרש אינו נופל כי אם על האילנות לא על העשבים.

וזה שאמר עלו בשורותיה (ירמי' מ' י') ר"ל לחומותיה, בנות צערה עלי שור (בראשית מ"ט כ"ג) ובארמית ושוריא שכללו (עזרא ד' י"ג) אמר כן אחר הקפתם המדינה.

שער שבעה עשר.

שצף, קצף.

קצף ענינו התרתחה בכעס וההכעסה[1]) כאמרו ובחרב הקצפתם (דברים ט' ח') הכעסתם, ועל כל העדה יקצף (ויקרא י' ו'). **שצף** יש שפירש בו רבוי ואמרו בשצף קצף הסתרתי פני רגע ממך (ישעי' נ"ד ח') ר"ל ברבוי כעס ובזה השיב בן לברש אל מנחם בן סרוק כי טעה באמרו על שצף שענינו רבוי והשיבו כן, וגם פתר שצף חרון אף קצף, והוא, במעט קצף אלהים אדירים[2]), מנחם פתר שצף, חרון אף, וקצף גדול, ואינו כן, כי ענין שצף מעט קצף אלהים הוא כאלו אמר במעט קצף הסתרתי פני ממך כענין ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך (סס ז').

שער שמנה עשר.

שפר, נעם.

כאשר אמר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (תהלים ט"ז ו'). ענין **נועם**, יופי, וכן אחי יהונתן נעמת לי מאד (ש"ב א' כ"ו) רצוי' לומ' יפית לי ויפו בעיני ענינך וכן ואת הארץ כי נעמה (בראשית מ"ט ט"ו) יפה לעשות פירות, ודעת לנפשך ינעם (משלי ג' י') דרכיה דרכי נעם (סס נ' י"ז) כל הון יקר ונעים (סס כ"ד ד') **שפר** ענינו כל אלה ענינם היופי והחמודות. דבר טוב וזה שאמר הנתן אמרי שפר (בראשית מ"ט כ"א) דברים טובים ונכוחים וכן בלשון ארמית מלכי ישפר עליך (דניאל ד' כ"ד) כלומר עצתי תיטב בעיניך וגם שפר תרגום יפה כאמרו יפת תאר ויפת מראה (בראשית כ"ט י"ז) שפירא בחרוא [ג"ל: בריווא] והכל הולך אל מקום אחד.

שער תשעה עשר.

שוקק, צמא.

שניהם נופלים בענין האות **אך צמא** נוהג בתאות השתיה כמו הוי כל צמא לכו למים (ישעי' נ"ה א') ויצמא שם העם (שמות י"ז ג') ולצמאי ישקוני חמץ (תהלים ס"ט כ"ב) השקיני נא מעט מים כי צמתי (שופטים ד' י"ט). **שוקק** נופל על כל תאוה כאמרו כי השביע נפש שקקה (תהלים ק"ז ט') ושמשו בו על תאות השתיה כאמרו והיה כאשר יחלום הצמא והנה שותה והקיץ וגו' ונפשו שוקקה (ישעי' כ"ט ח') ונוהג על הארץ הצריבה מים והוא מה שאמר פקדת הארץ ותשקקה (תהלים ס"ה י') ר"ל הרוית אותה וענין שוקק בשני הפכים כענין ותשרש שרשיה (סס פ' י')

[1]) ע' לעיל ל"ד 64. [2]) ע' ל"ד 42 בהערה סס, וע' בראשית רונש טור 91 ובעמוד 20 בתוספותיו.

שער חמשה עשר.

שמם, חרב.

כאשר אמר ארצכם שממה (ויקרא כ"ו ל"ג) רצה לומר שהזרים אוכלים יגיעתו ואין האבנים [האדונים?] נהנים ממנה דבר אך הזרים יושבים בה והיא כלה מאליה כענין והאדמה לא תשב (זחסים מ"ז י"ט) כלומר לא תהיה ריקה ומבולקה וכלה מאליה כאשר לא יזרעוה והמופת על זה אמרו אדמתכם לנגדכם זרים אכלים אתה ושממה כמהפכת זרם (ישעיה ח' ז') כלומר שהיא כלה בלי חמדה כאשר אין בעליה עליה ויש בה אחרים זולתה וכן כי רבים בני שוממה (סם ל"ד ח') ר"ל האשה ההולכת בלי חמדה וכן ותשב תמר ושממה (ם"ב י"ג כ') שלא קשטה עצמה ולא לבשה בגדיה החמודות אשר אתה בבית וכן ואת נוהו השמו (תהלים ע"ט ז') השמות כל עדתי (חיוב י"ו ז') ישמו ישרים על זאת (סם ז' ט') ומה שנזכר מענין **שממון** אצל האדם שיעורו אברת ממון וכלית הון שילך בלי חמדה או שהנבון יאבד שכלו ותסתתר בינתו ומה שנזכר מלשון שממון על הארץ ענינו היותה לקוהה מאדניה ונתונה לזרים אשר מישבים אותה, אבל באמרו אשר ירושלם הרבה (נחמי' ז' י"ו) ר"ל הלכו עמה והומתו בחרב האויב ואין בה יושב והראיה סוף המאמר ושעריה נצתו באש (סם) וכל לשון **חרבן** האמור על העיירות והמדינות ענינו שאין בהם יושב כאמרו חרב הוא מאין אדם (ירמי' ל"ג י') והעד והערים הנושבות תחרבנה (יחזקאל י"ג כ') כן תהיינה הערים החרבות מלאות צאן אדם (סם ל"ו ל"ח) החרבתי חוצותם מבלי עובר (צפני' ג' ו') וחדשו ערי חרב (ישעי' ס"א ד') וכן כשעלים בחרבות (יחזקאל י"ג ה') ואמרו על הר ציון ששמם שועלים הלכו בי (תהים ה' י"ח) ר"ל האויבים ודמה אותם לשועלים והיות רעות ויאמר על עיר שאין בה אנשים כלל שהיא חרבה, ותקרא שממה העיר אשר גלו ממנה אנשיה והושיבות זרים.

שער ששה עשר.

שור, חיל, חומה.

חומה ענינה ידוע כי הקפת העיירות באבנים סביב לעשות קיר חזק נקרא חומה ונעשית לשמר העיר שלא יוכלו לבא בתוכה חיל וצבא כאמרו ערים בצרות חומה גבהה דלתים ובריח (דברים ג' ה') וגם ממנו נסמך לשמירה נכונה וטובה אמרו חומה היו עלינו גם לילה גם יומם (ם"ב כ"ה י"ו) ר"ל כחומה היו סביבנו לשמרנו מכל היזק. **חיל** הוא בנין קצר ושפל לפני החומה גבוה עד מתנים לבצר החומה ולחזקה וזה שאמר חל וחומה יחדו אמללו (חיוב ג' ח') ויש שפירש חיל עפל והוא קיר חזק אשר לפני המגדל כענין דיק ורבו' ז"ל קראו חיל, בר שורא (פסחים פ"ו ח') לפי שהוא כחומה קטנה כמו שאמרו (סם) פסח שני החלונות ועובי החומה כלפנים בשלמא החלונות משכחת לה דשוין לקרקע העזרה אלא עובי החומה היכי משכחת לה משכחת לה בבר שורא דכתיב ויאבל חל וחומה (חיוב ג' ח') וא"ר אחא ואיתימא ר' חנינא בשורא ובר שורא ומן הענין הזה יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך (תהלים קכ"ב ז') שיתו לבבכם לחילה (סם מ"ח י"ד). **שור** הוא גם כן שם ההיקף כי הוא נגזר משרש ישר על אנשים (חיוב ל"ג כ"ז) ר"ל ילך אליהם וישוטט ויקף סביבותם להודות חטאיו אליהם וכמו שאמרו רבותי' ז"ל (ע' יומא פ"ז ח') יעשו שורות שורות מבני אדם להתנצל לפני הבירו ויכנע לו לפניהם ועל זה הדרך תרגמו חמה (ויקרא כ"ה ל"ח) שור מקף, לפי שהחומה עשויה בהיקף

(תהלים ע"ג ז') ר"ל עברו כל הבטת הלב והוסיפו לעשות רע יותר כל מה שיפה להם לבם או ירצה לומר עברו על מה שצייר להם לבם להרע כענין שכיות החמדה (ישעי' ג' ט"ז) משכיות ככף (מכלי כ"ה י"ח) שהחפץ בו צורות מצוירות. **לב** ענינו ידוע כבר שמשו בו במקום הנפש אמרו לבי לחוקקי ישראל (סופטים ה' ט') ולב הלל בקרבי (תהלים ק"ט כ"ג) לא לבי הלך (מ"ב ה' כ"ו) אחרי בצעם לבם הלך (יחזקאל ל"ג ל"א) לך אמר לבי (תהלים כ"ז ח') והיו עינו ולבי שם כל הימים (מ"ח ט' ג') וכן רבים ענינם נפש ולב נוהג במה שאין בו נפש אך החפץ בו עצם הדבר והוא עד לב השמים (דנרים ד' י"ח) בלב האלה (ס"ב י"ח י"ד) אבל בלבת אש (שמות ג' ג') ענינו להבת לא עצם האש ולב הוא שם האבר אשר הוא יכוד החיים כאמרו ויתקעם בלב אבשלום (ס"ב י"ח י"ד) ובעבור היות האבר ההוא באמצע הגוף נסמך זה השם לאמצע כל דבר כמו עד לב השמים (דנרים ד' י"א) ובכל מקום ממקומות הנזולם הוא אמצע השמים מפני שהם עגולים כבור ואין להם רחקים וקצוות והוא שם המחשבה אמרו לא לבי הלך (מ"ב ה' כ"ו) ר"ל בכל עת הייתי נמצא עמך במחשבי כאשר עשית כך וכך וכן ולא תתורו אחרי לבבכם (ויקרא ט"ו ל"ט) ר"ל לא תלכו אחרי מחשבותיכם וכן אשר לבבו פנה היום (דנרים כ"ט י"ט) והוא שם להכסמת ההמון כל שארית ישראל לב אחד רצה לומר הסכמה אחת וכן לא יחרף לבבי מימי (איוב כ"ז ו') ענינו לא תשתנה עצתי והסכמתי ויש שפירש לא יבוש שכלי ממחת ימי כי רב הוא כפי מספר שנותי וממנו שהוא שם החפץ אמרו ונתתי לכם רעים כלבי (ירמי' ג' ט"ו) וכן כאשר בלבבי ובנפשי (ס"א ג' ל"ה) ענינו כחפצי וכן כל לב הנזכר אצל הבורא ית' ענינו חפץ, והוא שם השכל אמרו ואיש נבוב ילבב (איוב י"א ג') ר"ל ישכיל ויבין וכן לב חכם לימינו (קהלת י' ב') כלומר שכל החכם הולך עם הדברים השלמים וכן והשבת אל לבבך (דנרים ל' א') ולא נתן ה' לכם לב לדעת (ס"ב כ"ט ג') וראש החכמים פירש ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך (ס"ב ו' ה') בכל כחות, רצה לומר כחות אבריך כלם כי מוצאם ומקורם מן הלב והשיעור לשים הכלית פעליך לעבדו ולהשיגו כפי אשר תוכל ויותר מזה ביארתי ענין לב בחלק הנו"ן בשער הראשון בביאור נפש נשמה רוח[2] ורבותינו ז"ל (ר"ה כ"ו א') אמרו כי שכוי זה התרנגול ועל כן [אמר] מי נתן לשכוי בינה (איוב ל"ח ל"ו) והם הוסיפו לבאר להבין בין יום ובין לילה.

שער ארבעה עשר.

שלום, שקט.

אמרו ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו (ה"א כ"ב ט'). **שלום** הפך מלחמה **ושקט** [הפך] התנועה והיגיעה כמו שביארתי בשער שלו ושקט[1] ובזה יתקיים כלל הספר הזה על שם דברים מענין אחד כי האחרון גדול מן הראשון וזה שאמר בתחלה שלום, שלא יהיה עת ריב ומלחמה ואעפ"כ אפשר שתבואם תנועה ויגיעה ויצטרכו אל העמל לעשות מעשיהם במורה על כן אמר אחרי כן ושקט שלא יגיעו ולא יבואם עמל בשום סבה.

---

[1]) ע' ל"ב 179 [2]) ע' ל"ב 256.

חדר נאה להתקבל למקבל וראוי לתת לנותן.

מנחה שם כולל כל דבר השלוח כאמרו ספרים ומנחה (ישעי' ל"ט ו') ולקחת מנחתי (נחלאת ל"ג י') ויכינו את המנחה (שם מ"ג כ"ד) ומה שנזכר מלשון מנחה אצל הנבראים ענינו דבר המניח האף והחימה או דבר המנהיג האדם לעשות חפצו משאלת המלכים במנחה, ותהיה מנחה שם נגזר משרש נוח כמו שחשבו קצת מן המדקדקים וענין מנחה כענין נחית כצאן עמך (תהלים ע"ז כ"ח) להנחותם הדרך (שמות י"ג כ"ח) אשר שיעורו להנהיגם, ומנחה נזכרת על צואת הבורא ית' עמו להקריב לפניו מנחה ענינה גם כן הנהגה כי הקרבנות הם מנהיגים האדם לעשות טוב ולסור מרע ושעל ידיהם יגקו מחסא ואשמה כמצות האלהים עליהם ואפשר להיות ענין מנחה כביצור ריח ניחוח (ויקרא ח' ט') כמו שפר"ש ז"ל נחת רוח [לפני] שאמרתי ונעשה רצוני והדברים האלה יגעים ונפתרים ואין לנו עסק בנסתרות. **תשורה** שם נגזר משרש שור אשר שר לה' (תהלים ז' ח') ותשרי למלך בשמן (ישעי' נ"ז ט') וענין תשורה דבר אשר יהולל שולחו עליו כי ענין שיר החפץ בו מהלל ושבח והנכון לומר בתשורה שהואשם מענין שיחות ועבודה וכל דבר הנתן למלך או לאדון להכיר אדנותו וממשלתו על הנותן ועל כן אמר הלחם אזל מכלינו ותשורה אין להביא (ש"ח ט"ו) ר"ל אין לנו לחם ולא שום דבר שנביא אליו להכיר אדנותו ומשלו עלינו. **אשכר** אמרו השיבו אשכרך (יחזקאל כ"ג ל"ו) אולי ענין אשכר שכיר וגמול לתת מנחה למי שקדם לתת אותה אליו וזה שאמר השיבו אשכרך בגמלוך טובה במנחה.

שער אחד עשר.

שיח, עץ.

עץ ענינו ירוע אולי ממנו ועץ עשה פרי (נחלאת ח' י"ג) וממנו מה שאיננו עץ מאכל כאמרו חטבי עצים ושאבי מים (יהושע ט' כ"ח) וממנו מה שהוא מקל אמרו עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו (הושע ד' י"ב) עץ שם הכלל ועל זה עץ ואבן. **שיח** יש מי שפירש וכל שיח השדה (נחלאת ג' ה') בין שיהים ינהקו (איוב ל' ז') כמו אחו ר"ל עשבי השדה אך אמרו תחת אחד השיחים (נחלאת כ"ח ט"ו) הם אילנות שאם הם דשאים ועשבים היאך יוכל האדם לשבת ההתם ויש מי שאמר כי שיחים הם קוצים מדברי.

שער שנים עשר.

שחפת, קדחה.

שחפת חולי שמשחף את הבשר במה שפי' בהם רש"י ז"ל לנפוח שהוקלה נפיחת ומראית פניו זעופה **קדחה** חולי שמקדיח את הגוף ומחממו ומבעירו כמו כי אש קדחה באפי (דברים ל"ב כ"ב).

שער שלשה עשר.

שכוי, לב.

יש מן המפרשים שחשבו כי **שכוי** הוא הלב לפי שההבטה וההשקפה באות כלן מן הלב ותרגום והביט[1]) ואסתכי וכן תרגום וישקף (שמות י"ד כ"ד) והעד עברו משכיות לבב

[1]) ל"ל הבט וגם והביט כי על והביט (במדבר כ"ג י') מתורגם ומסתכל אבל חבט גם השמיטה (נחלאת ט"ו ה') מתורגם אסתכי וכן אל תבט (שם י"ט י"ז) לא תסתכי וכן שוד במקומות שומע מתורגם שום הבט בלסון אסתך.

מושאלים לאבנים כמו עד לא יתתק חבל הכסף (שם ו') ותרץ גלת הזהב וגו' ונרץ הגלגל אל הבור והכל על דרך המיון וכן ושפלת מארץ תדברי (ישעי' כ"ט ד') רצה לומר ממקום עמוק ומעפר תשח אמרתך (שם) מן העפר אשר תכפף עליו תצא אמרתך בלחש גדול ואמרו נעויתי שחותי (תהלים ל"ח ז') החפץ בו חליתי והייתי כפוף כאגמון כדרך ההולים ללכת כפופים ועל זה אמר ה' זקף כפופים (שם קמ"ו ח') במקום ה' מרפא חולים וכן תהתיו שחחו עזרי רהב (חיוב ט' י"ג) כפפו כי כן נוהג העולם לקום מפני אדם נכבד ולכוף ראשו אליו וכן כי שחה אל מות ביתה (משלי ג' י"ח) לפי שדרך הבתים להיות כפופים מצד אחד מפני שיזובו המים אל מקום אחד אמר כן אל בית האשה המנאפת כי בית העבירה והעון כפוף ונטוי אל המות לירים שוחות ר"ל בוכות[1] ונקראו כן מפני שהם קצרים למעלה ורחבים למטה ונראה כאלו קירותיהם כפופים ומוטים זה אל זה, ו ש ח ושחח ענינם אחד אע"פ שהם משני גזרות ומשני שרשים ומגזרת שחח לא מצאנו שם כמו שמצאנו משרש שה.

השער התשיעי.

שיח, שוג.

שיח כאמרו כי שיח וכי שיג לו (מ"ח י"ח כ"ז) רצה לומר באמרו כי שיח, אולי יש לו דברים ארוכים עם אנשים אחרים וכי שיג אולי הלך במקום מושג להראות בו עם אחרים כמו שנהגו עוד היום מי שיש לו דבר עם אדם לצאת איש לקראת רעהו למקום נועד להתראות שם פנים כענין ושבתם אלי אל נכון (ש"ח כ"ג כ"ג). **שיח** ענינו דבור והוא שם מגזרת או שיח לארץ ותרך (חיוב י"ג ח') לשוח בשדה (נחמיה כ"ד ס"ג) ישיחו בי ישבי שער (תהלים ס"ט י"ג) ויש מי שפירש כי שיח נתלה בדבר ונטרד בו ופירש כי שיגברו עניניו וארכו מאד ולא יוכל לבא עתה כמו ישגא אחו בלי מים (חיוב ח' ח') שהוא מענין הרבוי ואולי יהיה כי **שיג** ענין ביום נטעך תשגשגי (יחעי' י"ז י"ח) אשר שיעורו הסתעפות בעניניו. וגם אין רחוק שיהיה מענין סוגה בשושנים (ש"ס ז' ג') ובדברי רבו' זי"ל (חגות ח' ח') ועשו סייג לתורה ורצה לומר כי שיג לו יש לו גדר וגבול אשר לא (נסג) יוכל לעברו כלומר אין משלו בכל עת. או או אפשר להיות מענין לא נסוג אחור לבנו (תהלים מ"ד י"ט) כלומר לא נטה ורצה לומר כי שיג לו שמא נטה מאחריכם והפך אליכם ערף ולא פנים על כן קראוהו בקול גדול כענין מדרכיו ישבע סוג לב (משלי י"ד י"ד) כלומר נטויית הלב אחורנית ואין לתמוה על שומי ענין שיג בשי"ן כענין סוגה וכענין לא נסוג שהם בסמ"ך כי גם ממנו בשי"ן אמרו קשת יהונתן לא נשוג אחור (ש"ב ז' כ"ב) ומענין השגה בשי"ן ובסמ"ך אמרו מסיג גבול רעהו (דברים כ"ז י"ז) השיגה ידו ונגאל (ויקרא כ"ה מ"ט) ואין משיג ידו אל פניו (במדבר ח' י"ל כ"ו) כי השג תשיג והצל תציל (שם ל' ח') וכן רבים.

שער העשירי.

שי, מנחה, תשורה, אשכר.

שי מלה זרה לא תמצאת תמורתה והיא מלה הפוכה במקום יש וכאשר אמר יובילו שי למורא (תהלים ע"ו י"ב) רצה לומר דבר מועט כי אם דבר אשר בו ישות בהביאו אותו

[1] חולי ג"ל: כמו לי זדים שיחות (תהלים קי"ט ס"ה) ר"ל בורות.

חלק עד שלל מרבה פסחים בזזו בו (יסעי' ל"ג כ"ד) ועד שלל הוא כפל לשון כי **עד** תרגום שלל. **מלקוח** בבחמה כאמרו וחציח את המלקוח (במדבר ל"א כ"ו) וגו' ולקצת מקומות כמקרא מלקוח שם הכלל לכל בעלי חיים הנקחים בשבי והעד ויהי המלקוח יתר הבז אשר בז עם הצבא צאן שש מאות וגו' ובקר שנים ושבעי אלף, וחמרים וגו' ונפש אדם מן הנשים (ש ל"ג—ל"ד) (ואחר כן כלל כל בעלי חיים) כ נפש שנים ושלשים אלף (שם).

השער השביעי.

שור, שבר.

שניהם משתתפים לקורות רעות ולמצוקות כאמרו וכשד משדי יבוא (יואל ח' ט"ו) נגזר משרש ואתה לא שדוד (יסעי' ל"ג ח') אם שדדי לילה (עבדי' ח' ה') ומלת **שור** נופלת על לקיחת ממון מאדם ועל כליתו ואבדת הון כמו שאמר בו, משדד אב (תהלי י"ט כ"ו) ר"ל מכלה ממונו כלומר גורם אליו לפזר ממון לתקן מצותו, **ושבר** שם נגזר משרש כי נשברו[1] אניות (מ"א כ"ג כ') שמה שבר רשפי קשת (תהלים ע"ו ד') והחפץ בו כריתה וגדיעה וזה שאמר שבר רגל או שבר יד (ויקרא כ"א י"ט) ומצד ההשאלה נקראת הצרה שבר שאין כריתה גדולה ממנו ועל זה נאמר על שבר בת עמי (ירמי' ד' י"ט) ולא נחלו על שבר יוסף (עמוס ו' ו') כל זה כנוי לצרות הגדולות ולמצוקות העצומות ונוהג לשון שבר על השפלות והענוה כאמרו זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט) ר"ל רוח שפלה ונפש נמוכה ויש במלת שבר ענינים רבים, מהם מצד ההשאלה ומהם מצד הכמיכות ואין להם מקום בזה אך הנכון לומר כי שבר מלה מורה הצרה והמצוקה ושד תורה הכליה ואבוד הממון, והאלהים יצילנו מהם.

השער השמיני.

שפל, שח.

שפל ענינו ידוע כי הוא הפך גבוה והמופת בזה אמרו השפלתי עין גבה הגבהתי עין שפל (יחזקאל י"ז כ"ד). **שח**, ענינו כפוף כתרגום הלכף כאגמון ראשו (יסעי' נ"ח ה') למשחי, ועל זה השיעור נאמר לשון שפל בכמה מקומות זולתי על האילנות ועל בעלי חיים במקום עמוק, נתן הכתוב במרומים רבים ועשירים בשפל ישבו (קהלת י' ו') ושפלה אינגה מן העור (ויקרא י"ג נ"ח) השפילו שבו (ירמי' י"ג י"ח) ואמר להפלגת גפלאות הבורא ית' משפיל אף מרומם (מ"ח ג' ז') ויש ממנו נופל על ענות בני האדם והצנועים ונבאי לבב אמרו ואת דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים (יסעי' נ"ז ט"ו) כל זה מאמר על הצנועים והענוים וממנו הושאל על היות האדם בתחתית אמרו שבשפלנו זכר לנו (תהלים קל"ו כ"ג) וכן ובשפלות ידים יולף הבית (קהלת י' י"ח) ר"ל מבלתי יכלת וכן ונקלתי עור מזאת והייתי שפל בעיני (שם ו' כ"ג) כאיש שאין יכלת בידו וכגבר אין איל וכן בשפל קול הטחנה (קהלת י"ב ד') ר"ל במיעוט יכלת השינים והפה כי הם נקראו טוחנות כאמרו ובטלו הטחנות כי מעטו (שם י"ב ג') נקראו כן מפני שהם טוחנות המאכל וכל הפרשה היא נאמרה על ימי הזקונים בשמות

[1]) הכתיב נסברה נ"ח.

האף והחימה כי אף המאריך אפו נוקם וקנוא לעת מצוא ומלת השקט היא הפך התנודה והתנועה ושליו הוא תכלית הבטח והמנוחה וזה שאמר ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל (איוב י"ב ו') ושלוה היא הפך המריבה בקצת המקומות כמו טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי י"ז א') וכן ושלות כסילים תאבדם (סם ח' ל"ג) כי על יושר התמימים אשר לא יחפצו לריב עמהם, וממנו הענין העצלה והרשול מאמר יחזקיהו אל הכהנים, עתה אל תשלו כי בכם בחר ה' לעמד לפניו לשרתו ולהיות לו משרתים ומקטרים (דה"ב כ"ט י"א) כלומר אל תתרשלו לטהר המקדש והעזרות וקרוב ענין הרשול לענין המנוחה ויש שפי' אל תשלו אל תשגו כתרגום בי שגגה הוא (במדבר ט"ו כ"ב). **ושאנן ושלו** ענינם אחד ושניהם כאחד טובים ומעולים במנוחה משקט לפי כלל הספר הזה אחר שנזכר שאנן אהרון כאמרו ושקט ושאנן ואין מחריד (ירמי' ל' י') וכן שאנן מואב מנעוריו (סם מ"ח י"ח) כלומר יש לו מנוחה שלמה מיום הבראו ושקט הוא אל שמריו (סם) ואף בעתים שהיה קרוב להיות עכור כמו היין הוא שוקט וכל זה על ידך הדמיון לתכלית מנוחתו וזה חפצי בהם כי שאנן ושלו מעולים לפי הענין ואחרי השלוה השקט ואחרי השקט הניחה. **רגע** ענינו מעט המנוחה והעד ובגוים החם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך (דברים כ"ח ס"ה) וכן הלוך להרגיעו ישראל (ירמי' ל"א ג') להניח לו מעט. וכן ומצאו מרגוע לנפשכם (סם ו' י"ו) ואפשר כי ענין מרגעה ומנוחה שוים כאמרו זאת המנוחה הניחו לעיף וזאת המרגעה (ישעי' כ"ח ל"ג) ואמרו כי רגע באפו חיים ברצונו (תהלים ל' ו') ר"ל גערה והוא הפוך כמו בכחו רגע הים (איוב כ"ו י"ב) שענינו גער וכן ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך (ישעי' כ"ד ז') וכן רגע הים ויהמו גליו (סם ל"ח ט"ו) ענינו גוער הים והעד סוף המאמר ויהמו גליו ומהענין המנוחה הרגעי ודמי (ירמי' מ"ו ו') כלומר שקטי ונוחי ואפשר להיות מהענין הזה ועל רגעי ארץ (תהלים ל"ה כ') ר"ל הענוים אבל עורי רגע וימאס (איוב ז' ה') ר"ל נכפה ונחלש וכן והרדו לרגעים (יחזקאל כ"ו ט"ז) לעתים המחלישים הלבבות ואבן גגאה פירשו מענין רגע וכן ומשפטי לאור עמים ארגיע (ישעי' נ"א ד') רצה לומר משפטי אראה בכל רגע מהזמן להאיר בו לגוים.

השער הששי.

שבי, בוז, מלקוח, שלל, עד.

די לנו במה שפי' ר"ש ע"ה בפי' ראשי המטות מאמר את השבי ואת המלקוח ואת השלל (במדבר ל"א י"ג), **שלל** הם מטלטלין של מלבוש תכשיט, **בז** הוא בזת מטלטלין שאינן תכשיט, תפישת הכלים והדברים הנקחים ביד כאמרו בבזה לא שלחו את ידם (מלכים ט' ט"ז), **מלקוח** אדם ובהמה וכאשר נזכר שבי אצל מלקוח שבי באדם ומלקוח בבהמה, והוא מה שאמר שא את ראש מלקוח השבי באדם ובבהמה (במדבר ל"א כ"ו). **שבי** בכל מקום נאמר על האדם הנלכד בפח אויביו והגולה וזה נוהג מאד בלשון רבו' ז"ל (ע' מ"ק פ"ג מ"ח) היוצא מבית השבי וכן במקרא שובה ה' את שביתנו (תהלים קכ"ו ד') ושב ה' אלהיך את שבותך (דברים ל' ג'), שלל הם לקיחת מלבושין ותכשיטים נאים והעד שלל צבעים רקמה (שופטים ה' ל') ועל כן לא נאמר לשון שלל אם לא בחלוקה לפי שהוא שם דבר הנחלק לרבים, לרב חשיבותו כאמרו כאשר יגילו בחלקם שלל (ישעי' ט' ב') ולערב יחלק שלל (בראשית מ"ט כ"ז) וכן אז

---

1) תכי בעותה היה.

יקוו (שם ס' ט') לכך הושאל לשון שביתה ליום השביעי מפני שלא היתה בו שום בריאה נאמרו וישבת ביום השביעי (שם ג' ג') כי כשיחדל המדבר מלדבר נקרא שביתה כמו וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב (איוב ל"ב א') ר"ל פסקו וחדלו לענותו ומעולם לא תמצא שבת בענין השקט וההנחה. **נפש** אמרו שבת ונפש (שמות ל"א י"ז) ענינו כענין נפש אשר בו ענינים רבים וממנו שענינו רצון והוא אם יש את נפשכם (ירמיה כ"ג ח') אל תתנני בנפש צרי (תהלים כ"ז י"ב) וכן ונפש, החפץ בו נגמר רצונו ונשלם כל חפצו במקום ההוא במה שהיה החפץ לבראות במעשה בראשית.

השער החמישי.

שקט, שלו, נח, רגע, שאנן.

נח ענינו העמידה מהדבר או מהגיעה והעמל או מהדבור וזולתם משאר ענינים והפסק העצב והעבודה כאמרו והיה ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגזך ומן העבדה הקשה אשר עבד בך (ישעי' י"ד ג') ר"ל בהעדר כל זה, והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל איביך מפניך ובהגיעך אל השקט והשלוה וכן ושם ינוחו יגיעי כח (איוב ג' י"ו) וכן דברי חכמים בנחת נשמעים (קהלת ט' י"ו) ר"ל בלי המון והרמת קול, וכן טוב מלא כף נחת (שם ד' ו') רוצה לומר בלא יגיעה והעד סוף המאמר ממלא חפנים עמל (שם) אבל בשובה ונחת תושעון (ישעי' ל' ט"ו) החפץ בו עמידה והפסק העניות והמרדים אך ולא נתנה עוף השמים לנוח עליהם (ש"ב כ"ב י') אשר אנוח ליום צרה (חבקוק ג' ט"ו) ויניחני בתוך הבקעה (יחזקאל ל"ז א') ונחנו עליו כאשר יפל הטל (ש"ב י"ז י"ב) ענינם החניה והנפילה והתעמדה וכן וכאשר יניח ידו וגבר עמלק (שמות י"ז י"א) כי הוא הפך כאשר ירים כאלו אמר כאשר יחנה ויפיל, וממנו מענין ההנהגה אמרו רוח ה' תניחנו (ישעי' ס"ג י"ד) וכן יבוא שלום ינוחו על משכבותם (שם כ"ז ב') באורו ינהג ה' צדקתם אל מקומם ובא לשון ניחה במניעת הדבור אמרו וידברו אל נבל ככל הדברים האלה בשם דוד וינוחו (ש"א כ"ה ט') פי' התרישו מלדבר עד אשר ישמעו תשובתו כי לא נזכר להם שום יגיעה במקום ההוא כדי שינוחו ממנה אבל הם ספרו כלל מאמר דוד אל נבל אשר היה בו די למדי מכל מענה רך ודברים ערבים מאד וההרישו בלומר לא הוסיפו על הדבר שנצטוו מאת דוד אדונם דבר ולא פועל שיגרם תשובת נבל אליהם וכונת הספור ההיא להודיע נכלות נבל שהוא בתכלית הנבלה וקרוב להיות כזה וינח ביום השביעי (שמות כ' י"א) אחר שזכר בכל מעשה בראשית לשון אמירה בבריאתם אמר במניעת הדבור וינח ביום השביעי מפני שלא היתה בו שום בריאה ורב המפרשים פרשוהו מענין המנוחה ושמותו פועל מתעבר ורצונו לומר וינח לעולמו ביום השביעי כלומר פסקה הבריאה בו. **שקט** ענינו ידוע וכאשר זכר נח אצל שקט באמת שקט גדול ממנו לפי כלל הספור הזה כי האחרון גדול בענין לפי מה שהוא וכאשר אמר לא שלותי ולא שקטתי ולא נחת, ויבא רגז (איוב ג' כ"ו) ר"ל לא תאמר ששלות שהוא תכלית הבטח כי אף לא שקטתי שהוא דבר פחות משלוה ואף לא נחתי כלומר הניחה שהיא מעוטה משלוה ושקט לא היתה לי וזה שאמר שאנן מואב מנעוריו ושקט הוא אל שמריו (ירמי' מ"ח י"א) ר"ל איננו נע ועכור ומבולבל אך קרוב הוא להתבלבל ולהיות עכור כמי היין השוקט על השמרים שהוא נח לעכור והעז וארך אפים ישקיט ריב (משלי ט"ו י"ח) ר"ל מי שמקריב אפו בעת המריבה ימעט הריבו לא אמר יניח שאם אמר כן יהיה חפצו בטול גמור ואין זה נכון שיתבטל הריב לגמרי בהארץ

השער השלישי.

שופט, שוטר, מושל, קצין, שלטון[1].

אמרו שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך (דברים ט"ז י"ח) **שופטים** הם הדיינים הפוסקים הדין לאמתו **ושוטרים** הם הנוגשים לעשות מצות השופט ולהשלים גזרתו הם העומדים במקל ורצועה לרדות המורדים וכל הממרים פי השופט. **מושל** נקרא כל מי שיש לו תגבורת ממון ופקח ויהב אומר על דבר נקרא מושל עליו כאמרו ומשל במכמני ההזהב והכסף (דניאל י"א מ"ג) ומשלת בגוים רבים (דברים ט"ו ו') נמי נגשיו מעולל ונשים משלו בו (ישעי' ג' ד') והעד ולמשל ביום ובלילה (נחמיה ח' י"ח) ל' להיות מתגבר וחזק בכל עת וכל דבר, ומשלה הוא לקץ ימין ולזמן נועד, אבל **קצין** הוא שם האדם הנכבד מזרע המלוכה או הנכבד לפי מעלתו העולה על פי מדותיו כמו שאמר על קציני אנשי המלחמה (יהושע י' כ"ד) וכן על קציניך נדדי יחד (ישעי' כ"ג ג') ואינו חוק שיהיה ענין קצין מנהיג כאמרו לא תשימני קצין עם (שם ג' ז') והייתה לנו לקצין (שופטים י"א ו') וכן אשר אין לה קצין שטר ומשל (משלי ו' ז') רצונו לומר אין לה מנהיג ולא מכריח וגוש ואין מי שיגבר עליה להכריחה לעשות מלאכה על נכון כאשר היא עושה ועל זה אמר על דרך הדמיון, לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם (שם ו') ואפשר כי ענין מושל אדון ושר והראיה המלך תמלך עלינו אם משול תמשל בנו (נחמיה ל"ז ח') וגם זה מופת למה שאמרנו כי ענין ממשלה לקץ ימים ולימים מספר ומדעת הממשילים המושל ועל זה אמר עלינו במאמר המלך תמלוך, ר"ל על כרחנו ואצל המשל זכר בנו כאלו אמר מדעתנו, ובכל מקום במקרא תמצא אצל המלך נופלת מלת על כאמרו כי מלך ימלך עלינו (ש"א י"ב י"ב) המלך תמלך עלינו (נחמיה ל"ז ח') ויאמרו הנצים לתאנה לכי את מלכי עלינו (שופטים ט' י') וכן רבים ואצל מלת ממשלה נזכרת מלת בנו כמו שאמר כי משלים בנו פלשתים (שם ע"ו י"ח) אמר כן להעיר העצלים להלחם בפלשתים וזה החפץ אחרי אשר היכלת בידינו להלחם בם ולא כן אנחנו עושים באמת מושלים בנו מדעתנו וכן משל בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך (שם ח' כ"ב) וכל זה אמרו לנדעון מרב אהבתם אותם אמרו תחלה משל בנו גם אתה כל ימיך אע"פ שהממשלה לימים ידועים ממשלתך תהיה עלינו כל ימי חייך ולהפליג אמרו גם בנך, מה שאין כן בשאר המושלים לקום בנו תחתיו לשבת על כסא ממשלתו ולהרבות ההפלגה בתכלית אמרו גם בן בנך. וזה המאמר מופת ואות לענין מושל.

השער הרביעי.

שבת, נפש.

שבת ענינו בכל מקום הערד הדבר ובטולו כאשר ארפה (נחמי' ו' ג') והשבתי חיה רעה (ויקרא כ"ו ו') וכן ושבתה הארץ שבת לה' (שם כ"ה ו') תשבתו שבתכם (שם כ"ג ל"ג) ענינם בטול המלאכה וכן וישבת ביום השביעי (נחמיה ג' ג') מפני שהושאל לשון אמירה לחפץ הבורא בכל מה שברא בששת ימי בראשית ויאמר אלהים יהי אור (שם א' ג') ויאמר אלהים יהי רקיע (שם א' ו') ויאמר אלהים

[1]) משורש שלטון לא נמצא פתרון נכשר זה.

[2]) תבעלון חמיע [3]) וימס ולילי

וביום קדש (נחמי' י' ל"ג) החפץ בהם קניית הדבר ונקראת הקנייה לקח לפי שהקונה לוקח הקנין ומביאו אליו וכן ומתק שפתים יסיף לקח (משלי י"ו כ"ג) ר"ל הדבר הערב והמתוק יוסיף לקנות אוהבים וירבה רעים כענין ולשון רכה תשבר גרם (שם כ"ה ט"ו) ויש שפירש כי לקח טוב נתתי לכם כמו יערף כמטר לקחי (דניס ל"ב ג') שעניינו חכמה ומדע ודברים טובים ונכוחים וכן ומתק שפתים יוסיף לקח (משלי ט"ז כ"ג) ר"ל האדם הצח והערב והמתוק ירבה שכל ומדע וכן ענין הטתו ברב לקחה (שם ז' כ"ג) במתק שכלה ובנועם אמריה וזה אשר בין שבר ומקח, כי **שבר** אינו משמש כי אם במאכל ובמשתה לא בדבר אחר מן הסחורות והקניינים זולתם ולשון **קנין** נופל אף על דברים שאינם נקחים בכסף ולא יתכן לומר בהם לשון שבר ומקח אמרו קנה שמים וארץ (בראשית י"ד י"ט) הלוא הוא אביך קנך (דברים ל"ב ו') ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח' כ"ב) ואיך יתכן לומר בזה לשון שבר ומקח, ומיד מי קנה הבורא ית' השמים והארץ והנבראים אך ענינם ממציא שמים וארץ וכן הלא הוא אביך, ממציא אותך מאין ליש, והשואל מפני מה חסה התורה לשון קנייה בהמצאת הנבראים, נשיבהו לפי שכדרך שהמצאת הכלי אצל הקונה הוא מדבר שאין דומה לכלי בשום ענין מוחש ובשום דמיון מורגש ואין שתוף ביניהם כלל אך יישות הכלי אצלו הוא מאין ומלא מדבר שידמה לו בשום דמיון ובשום ענין שיחשב שזה ממין זה כן המצאת השמים והארץ ושאר הנבראים נמצאו נתהוו מאין נמצא בעת המצאם דבר שידמה להם בשום דמיון שיאמר שיתהוו ויעשו ממנו ולזה כיון הפסוק באמרו הלא הוא אביך קנך אמר אביך להודיע שמציאותו והוייתו קודם למציאותנו והוייתנו והוא עלת מציאותנו ואין להמצאתו והוייתו צרך למציאותנו שכל זה בחק האב על הבן וכן נאמר שתהיה הויתנו מישות נמצא אצל ממציאנו או חלק ממנו אשר מזה נשלמה הויתנו כחק האב על הבן הוסיף לבאר ואמר קנך על הבורה שכתבנו וכן אם תמצא דבר עם לבבך בליעל לאמר עולם כמנהגו נוהג וכן [ואין] צורך במצ ראשון שהוא הבורא ית' לסייע ביצירתנו ולבונ בבטן אמרו הוסיף עוד לומר הוא עשך ויכונן לבאר כי בלתו לא תשלם צורתנו ולא תכ תכונתנו וזה שאמר קניתי איש את ה' (בראשית ד' א') הכיר שהמצאת זה הילד הי מרגי מדבר בעל נשמה טהורה אצולה מרוח הק לא נהיית ממנו ומכחו כי אם מכח הבורא י ולמען ידע שזה נמצא בזה האיכות והשלימו כלומר נעשה שלם מאין דבר נמצא אצלו שנתח בזה השלמות ממנו והוברר לו כי לא נהיה אם מיד הבורא כלומר בשפע נשפע בו א קניתי איש רצה לומר צורה נכבדת וחכמ ואמרו את ה' לפי שהבורא שותף בו כמו שאמ רבותי' ז"ל (נדה ל"א א') שלשה שותפים י באדם אביו ואמו והב"ה. נשוב לכוונת השער מלת שבר ומקח ענינו קנין הדבר והש לשניהם אמרו המביאים את המקחות וכל שב ביום השבת למכור (נחמי' י' ל"ג) וכן כאש כלו לאכל את השבר (בראשית מ"ג ג') אכ בכסף תשבירני (דניס ג' כ"ח) ולכו שבר בלוא כסף ובלוא מחיר (ישעי' ל"ה א') כי י שבר במצרים (בראשית מ"ב א') לשבר אל יוס (שם מ"א ל"ו) כל אלה ענין קנין ואולי מלת שבר משמשת לקנין ולמכר כאמרו ויוסף וכו' הו המשביר לכל עם הארץ (שם מ"ג ו') ר"ל המוכ וכן וישבר למצרים (שם מ"א ל"ו) במקום וימכ והיה ראוי לומר וישביר (ויש הפרש לומר וישביר ויש הפרש אחר בין שבר ומקח כי שבר נופ על הלוקח והמוכר, ומקח אינו נופל כי א על הקונה לבד לפי שהוא לוקח קנינו כמ שביארנו בתהלת השער, ועוד מצאנו מלת [קנין? שהיא נופלת על הבהמה בכלל השטועה וזולתו אמרו על דרך הכלל ויביאו את מקניהם א יוסף (בראשית מ"ז י"ז) ואתרי כן פרט וביא מה מקנה כאמרו ויתן להם יוסף לחם בסוסי ובמקנה הצאן ובמקנה הבקר ובחמורים (שם) וכ הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמרי בגמלים בבקר ובצאן (שמות ט' ג') ואין לשו שבר ומקח נופל על הדברים האלה.

אני אומר כי רב ענין מצה במעשה בהכאה ובזולתה. **מלחמה** היא שם תכלית הקטטות והפלגת התרעומת והאיבה ורב המלחמות במעשה ובכלי קרב כאמרו לא תעלו ולא תלחמו (דברים א' מ"ג) מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה' כ') ה' ילחם לכם ואתם תחרשון (שמות י"ד י"ד) אם נלחם נלחם בם (שופטים י"ח כ"ה) עשה עמך מלחמה עד רדתה (דברים כ' כ') מלחמה לה' בעמלק (שמות י"ז י"ו) אין כל אחד בדבור כי אם במעשה זולתי מלחמות הבורא ית' כי הוא משפיל ומרומם בדברו וממציא הנמצאים במאמר ומכלה הכלים בדבור לבד ודברו הוא העושה מעשה ולפי כלל הספר הזה כי בכל דבר האחרון מופלג בענינו ואמר כי מלחמה גדולה מכלם לפי ענינה אחר שהזכירה אחרונה כאמרו יהיו כאין ויאבדו אנשי ריבך, תבקשם ולא תמצאם אנשי מצתך יהיו כאין וכאפס אנשי מלחמתך (ישעי' מ"א י"ב) ואלו היה ענין מדון קרוב לענינם הזכירו הכת' עמהם אף ענין מדון דין ומשפט כמו שביארנו וזה החפץ במאמר ההוא ויאבדו אנשי ריבך המתוכחים עמך ואם אחרי הויכוח ההוא יהיו אנשי מצותך להכותך תבקשם ולא תמצאם ואם אחרי הכותם אותך יהיו אנשי מלחמתך אשר יבקשו את נפשך יהיו כאין וכאפס וכן נוהג העולם מפעולות לעלות או לירד ממדרגה למדרגה וכן אמרו ז"ל (סנהדרין ז' ח') האי תיגרא דמיא לבידקא דמיא כיון דרווח רווח. ועל כן הבטיחו הבורא ית' להדף אויביו מפניו להיותם כאין וכאפס.

חלק אחד ועשרים. חלק השיץ.

השער הראשון.

שמש, חמה.[1]

שמש ידוע ענינו כאמרו השמש יצא על הארץ (בראשית י"ט כ"ג) אם זרחה השמש עליו דמים לו (שמות כ"ב ב') כי מה שיראה ממנו הוא הניצוץ לא השמש עצמו ועל כן אמר בו לשון זריחה וגם הוא נקרא **חמה** לרב המימותו כאמרו והיה אור הלבנה כאור החמה (ישעי' ל' כ"ו) וכן שמשו רבו' ז"ל בלשון חמה להגברת הום הגדול כאמרם (תגלה כ"ח ח') בחמה פני החמה ובגשמים מפני הגשמים. ומשמש שון שמש לרבים באמרו ושמתי כדכד משמשיך (יחס כ"ד י"ג) לא יעלה על הלב שיהיו מינים הרבה מן השמש אך ענין משמשיך החלונות אשר השמש נכנס בהם ועל השיעור ההוא נקראים שמשותיך בענין צהר תעשה לתבה (בראשית ו' ט"ז) שהוא שם נגזר משרש בין שורתם יצהירו (ויק כ"ד י"ח) ר"ל יאירו כמו צהרים שהאור גובר בו ועל כן קרא מקום שהאור נכנס בו צהר ואחרי כן קראו חלון כאשר אמר ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה (בראשית ח' ו').

השער השני.

שבר, קנין, מקח.

מקח ולקח אחד ענינם אמרו כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו (משלי ד' ב')

ואמר ועמי הארץ המביאים את המקחות וכל שבר ביום השבת למכור לא נקח מהם בשבת

[1] נפלאת היא בעיני למה לא פתר ג"כ פה שורש חרם הנמצא על השמש בתוב.

עלי ואין גלה את אזני בברת בני עם כן ישי ברית ואין חלה מכם עלי (סם ז'—ח') ולולי שהדבר כן מה ענין הדברים האלה במקום ההוא משאר הענינים ומה ענין וישמע שאול כי נודע דוד אך ענינו נתפרסם ונגלה, וכן ואחרי הודעי ספקתי על ירך (ימעי' ל"ח י"ח) כלומר אחר שנתפרסמתי בעבירות ספקתי על ירך לפי שחשבתי להסתיר אותם ולהעלימם ואמר כי אחרי שובי נחמתי (סם) יש שפי' שובי כענין משבה נצחת (סם ח' ה') ואומר כי אחרי משובתי נחמתי כי הנחמה על העון היא תחלת התשובה אך הנכון בו כי אחרי שובי מחטאתי נחמתי על תשובתי ואחרי הודעי כלומר ואחרי התפרסם והגלות משובתי כי הייתי תוהא ומתחרט על התשובה ספקתי על ירך, לפי שאז הגדלתי עוני מנשא כי העובר עבירה יש לו תקנה בתשובה ואם יתחרט על התשובה היא אין לו תקנה אחרי כן.

השער העשירי.

ריב, מדון, מצה, מלחמה

ריב ענינו על שתי דרכים האחד ההכעסה והקנטה דברים אצל הבורא ית' או אצל האדם כאמרו הוי רב את יצרו (יסעי' מ"ה ט') הרב עם שדי יסור (איוב מ' ב') מדוע אליו ריבות (סם ל"ג י"ג) כלם הכעסה במעשה או בדבור וכן וירבו רעי גרר עם רעי יצחק (בראשית כ"ו כ') הכעיסום בדברים והראיה לאמר לנו המים (סם) או אפשר כי גם זה במעשה כי הגורם הראשון לריב ההוא היתה חפירות הבארות וכריתם וממנו מה שענינו עשות רע בשלום הגמול או בהתחלה אמרו רבת אדני ריבי נפשי (איכה ג' נ"ט) ר"ל הרע להם, כי ה' יריב ריבם וקבע את קבעיהם (משלי כ"ב כ"ג) וכן ואת יריבך אנכי אריב (יסעי' מ"ט כ"ה) ר"ל הקמים עליך לרעה גם אני ארע להם, אך ולפני התגלע הריב נטוש (משלי י"ז י"ד) קרוב לשתי הפנים ויש בו עוד דרך אחרת והוא הוכחת דברים אמרו ריבו באמכם ריבו (הושע ב' ד') ר"ל התוכחו עמה על מה זנתה מעלי וקרוב לזה הענין וירבו רעי גרר עם רעי יצחק (בראשית כ"ו כ') התוכחו זה עם זה על דבר השים וכן פר"ש דברי ריבת בשעריך (דברים י"ז ח') שיהיו חכמי ישראל חולקין בדבר ומתוכחים זה מטהר וזה מטמא זה מחייב וזה מזכה זה מתיר וזה אוסר ופי' בין דם לדם בין דם טמא לדם טהור בין דין לדין בין זכאי לחייב בין נגע לנגע בין נגע טמא לנגע טהור ואני אומר כי החפץ במקרא ההוא כן בין דם לדם בין דין לדין בין נגע לנגע לנגע דברי ריבת (סם) כי דברי ריבות כולל את כלם דין ודם ונגע כי על ידי הריב באות כלם כאמרו וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף (שמות כ"ג י"ח) והנכון לומר כי כל ענין ריב התוכח בדברים ועל ידי התוכחת כועס זה עם זה ובאים לידי שפיכת דמים ועשיית נגע ומכה באבן או באגרף ובזולתם בדבר אשר שלט בו האדם באדם.

מדון נגזר משרש דין ואמרו יגרה מדון (משלי ט"ו י"ח) מדינים ישלח (סם ו' י"ד) פוטר מים ראשית מדון (סם י"ז י"ד) ענינם דין ומשפט כי הרכיל ישלח מדינים בין אחים ר"ל ידבר דברים רבים ויסכסך בין איש ובין רעהו עד שיתבע האחד את חברו בדין וזה שאמר מדינים ישלח כאלו ירבה דינים ומשפט. **מצה** שם נגזר משרש וכי ינצו אנשים (שמות כ"א כ"ב) ואפשר כי רב ענין מצה במעשה והעד ונפו אשה הרה (סם) אשר הצו על משה ועל אהרן (במדבר כ"ו ט') כתרגומו דאתכנשו ר"ל ואספו לקום בנגדם ואמרו הן לריב ומצה תצומו (יסעי' נ"ח ד') הוא עד לכלל הספר כי ענין מצה גדולה מריב אחר שנזכר אחרון והחפץ בו הן להוכחת דברים ולהכות איש רעהו תצומו והעד סוף המאמר ולהכות באגרף רשע (סם) על כן

דסך זכר אצלו לחיי עמים וכן בשבט יכו על הלחי את שפט ישראל (מיכה ד' י"ז) נאוו לחייך בתורים (ס"ה ח' י') ר"ל צניפי הנשים הארוגים בשש ופשתן בזהב ומשי ודרך הנשים המעונגות לכסות שפתן בצעיף מוזהב ועל כן אמר נאוו לחייך בתורים על דרך הדמיון לכנסת ישראל והעד גויי נתתי למוכים ולחיי למרטים (יסעי' נ' ו') ר"ל ולחיי לתולשים שער הזקן והלחי.

השער התשיעי.

רע, עמית, מודע.

[רע] נגזר משרש ארעה צאנך אשמר (בראשית ל' ל"ח) על כן נאמר כי רע נקרא האוהב הדבק שאינו נפרד מחברו אשר הוא עמו לכל הבאה והיוצאת וילמדהו דעת ויבנהו ועושה מעשהו כאשר יטרח הרועה לדעות צאנו ולשמרו ועל זה קרא רעה דוד (ס"ג ט"ו ל"ו) ואוהבו הדבק בו בכל עת ובכל רגע וכן ויתנה למרעהו (שופטים ט"ו ו') אשר רעה לו (שם י"ד כ') כאלו אמר לאוהבו אשר רעה אותו מעודו ושמרו כרועה עדרו וכן אשה רעותה (יסעי' ל"ד ט"ז) רעך ורעה אביך אל תעזב (משלי כ"ז י') כלומר האוהב הדבק בך ואשר היה גם הוא באביך לעבדו ולשמרו אל תעזב והעד בכל עת אהב הרע (שם י"ז י"ז). **עמית** נקרא המתחבר עמו לפעמים, כאמרו גבר עמיתי (זכרי' י"ג ז') וכל ישראל נקראים עמית זה לזה כאמרו ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך (ויקרא י"ח כ') ר"ל כל ישראל עמית לך להשמר מאשתו, ואע"פ שאינו רעהו וזה שאמר החכם [2] כשתשאל על אדם שאל מידעו כלומר מי ההולך עמו תמיד ומתחבר אליו כמו שאמר בן סירא (י"ב י"ח) כל ערוב למינו ישכן וכן אדם לדומה לו [3] ועל כן אמרו שאל מי רעהו כי באמת [כן הוא] כמו שלשת רעי איוב (איוב ב' י"א) איש רעים להתרועע (משלי י"ח כ"ד). ועמית נקרא האוהב בסבת דבר כאמרו וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד (ויקרא ה' כ"א) ואלו היה דבק באהבתו כאהבתו (על) לא היה כופר בפקדונו ואמר ואל אשת עמיתך (שם י"ח כ') לפי שכל ישראל ערבין זה בזה נמצא שיש דבר בין כל איש ואיש לאהב חברו וכן פירוש רב המפרשים ואל אשת עמיתך חברת ברת [3] כמו שאמרו רבותי' ל"ל (סנהדרין ל' ח') עמית הוא עמנו במצות **מודע ומיודע** ענינם אחד יש שפי' ולנעמי מודע לאישה (רות ב' ח') מכיר בו כאדם המכיר בזולתו כאשר ראהו פעם ופעמים אך הנכון לפרש כי היודע מצפוני האוהב ובעל סודו נקרא מודע ומיודע וזה שאמר ואתה אנוש כערכי אלופי ומידעי (תהלים ל"ה י"ד) כאלו אמר אדני ובעל סודי ואיש עצתי כאמרו אחרי כן אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש (שם ט"ו) וכן מאמר איוב ומידעי שכחוני (איוב י"ט י"ד) אף יודעי סודי ואנשי עצתי שכחוני והשליכוני אחרי גום וכן ומדע לבינה תקרא (משלי ז' ד') הלא בעז מודעתנו (רות ג' ב') והתיזבו (?) להפלגת הדיעה בסודו ואפשר כי ענין מודע ומיודע אוהב מפורסם וגלגה כענין ושמי ה' לא נודעתי להם (שמות ו' ג') אשר החפץ בו לא נגליתי ולא נראיתי להם כהגלותי אליך וכענין וישמע שאול כי נודע דוד ואנשים אשר אתו (ש"א כ"ג ו') כלומר נתפרסם ונגלה ולא הסתתר כפעם בפעם הלא תראה שאמר ויאמר גד הנביא אל דוד לא תשב במצודה (שם ה') ועל אשר פרסם עצמו ונכנס בארץ יהודה חרה לשאול מאד ופחד לדבר וחשש בו והוא מה שאמר הכת' ויאמר שאול לעבדיו הנצבים עליו שמעו נא בני ימיני גם לכלכם יתן בן ישי שדות וכרמים לכלכם ישים שרי אלפים ושרי מאות, כי קשרתם כלכם

---

[1] מנחת ספניים שער הנוות דרך יסוד ושם כתוב מי רעהו. [2] בתלמוד ב"ק ס"ג ב' הגירסא כל עונג וכו' ובני חלש וכו' ועי' בתוספות ד"ה מכולם. [3] למעני ל"ל: חברך כתרגומו.

השער הששי.

רוגן, אויל.

כבר פירשנו **אויל** בחלק האל"ף[1]) ואמרו ורוגנים ילמדו לקח (יסעי' כ"ט כ"ד) דברי נרגן כמתלהמים (משלי י"ח ח') ענינו הרכילים והמסכסכים בין איש ובין אחיו ובין גרו והעד ונרגן מפריד אלוף (סם ט"ז כ"ח) כלומר הרכיל והמסכסך בודא דברים מלבו ומפריד האהבה והשררה והמלכות כי האוהבים ינשאו השר והמלך ואם אין עם אין מלך וכאשר ישנא המלך לאוהביו יפרד ענין שולטנותו וממשלתו בל האריך וכן ובאין נרגן ישתק מדון (סס כ"ו כ') ר"ל בהעדר הרכיל ישתק המדון כי רב המרון והקטטה עקרה הרכילות והסכסוך ובאמרו ורוגנים ילמדו לקח (יסעי' כ"ט כ"ד) החפץ בו הרכילים ילמדו היך יקח ויקנה האדם אוהבים בדברים רכים וחלקים בלי לב ולב והיך יאבדם בסכסוך הרכילים ובדברים שקרים, ונרגן נגזר משרש ותרגנו באהליכם (דברים ח' כ"ז) אשר ענינו התלונתם והוצאתם דבה והולכתם רכילות עלי איש לרעהו ואבן גנאה נוהג אצל הערב כענין ההפסד.

השער השביעי.

רתוקות, שרשרות, עבותות.

רתוקות ושרשרות הם שמות הדברים הנקלעים בחוטי הזהב או בחוט ממיני המתכות ואולי רתוקות הם העבות והם השלשלאות הנעשות לשמר הפתחים ולסגר בעדם ומהם לאסור האסירים תחת משא מלך ושרים כאמרו וכל גדוליה רתקו בזקים (נחום ג' י') ומהם לשים ברגלי העבדים שלא יוכלו לברוח ורתוקות כמו שלשלאות בלשון משנה ומהם נעשה מכסף וזהב אמרו ויעבר ברתוקות זהב (מ"ח ו' כ"ח) ורתקות כסף צורף (יסעי' מ' י"ט). שרשות ושרשרות הם הקלעים הדקים הנקלעים מחוטי הזהב לנוי לבד קליעת חוטין ולא מעשה נקבים.

עבותות הם החבלים הגסים הנקלעים זה בזה כאמרו וכעבות העגלה חטאה (סס ה' י"ח) עבתים חדשים (שופטים ט"ו י"ג) בעבותות אהבה (הושע י"א ד') כנה דבקות האהבה לקשור העבותות לזולתם לפי שהחבל שהוא עבות חזק ואיננו נתק מהר וכאשר אמר שתי העבתת הזהב (שמות ל"ט י"ז) לא רצה לומר שלשלאות אך ענינו שני דברים הנקלעים בזהב והם השרשרות ויש שפתר בשרשרות לשון שרשי האילן שהם מאחזים בארץ ונתקעים ונקלעים בה אף השרשרות נאחזים ונקלעים זו בזו ליאחז בחשן.

השער השמיני.

רקת, לחי.

אמרו ותתקע את היתד ברקתו (שופטים ד' כ"א) רצה לומר בצדעו ואמרו כפלח הרמון **רקתך** (ס"ח ד' ג') החפץ בו חצי הראש כמו חצי הרמון ר"ל שרקתו אדומה כפלח הרמון. **ולחי** הוא מקום השנים מבחוץ כאמרו ורסן מתעה על לחיי עמים (יסעי' ל' כ"ח) ולפי שדרך בני האדם לתת בשיני הבהמה רסן אמר רסן מתעה, כנה השואה והצרה לרסן ועל שהזכיר

[1]) ל' 49.

השער הרביעי.

רקמה, ארגמן, שני.

רקמה שם הבגד הנרקם מתכלת ותולעת שני ומשי וזהב וזולתם מכל מיני הצבעים כאמרו ורקם בתכלת ובארגמן בתולעת השני ובשש (שמות ל״ה ל״ה) והעד כי רקמה שם הבגד המשובץ והמצויר בעופות ובצרות נוראות ונאות ממיני הצבעים אמרו צבע רקמתים (שופטים ה׳ ל׳) של צבעים רקמה ופעמים רוקמים באבנים יקרות העטרות והחגורות כאמרו ובכל כחי הכינותי לבית אלהי הזהב לזהב וגו׳ אבני שהם ומלואים אבני פוך ורקמה וכל אבן יקרה ואבני שיש לרב (הי״מ כ״ט 3׳). **ארגמן** מין ממיני הצבעים ששמו ארגמן ואבן גנאח אמר כי הוא צבע אדום. **שני** הצבע מאדום והעד אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישעי׳ א׳ י״ח) הכל ענין אחד כי תולעת שני הוא החוט האדום ונקרא חוט המשי תולעת מפני שהמשי יוצא מן התולע.

השער החמישי.

רשע, זדון.

רשע[1]) ענינו בשלשה דרכים והם הבלבול העול והחמס כאמרו החמס קם למטה רשע (יחזקאל ז׳ י״א) וכן ובכל אשר יפנה ירשיע (שמ״א י״ד מ״ז) ענינו יחמס ויעקר ביאורו יבלבל כמו והוא ישקט ומי ירשע (איוב ל״ד כ״ט) שענינו יניח ומי יבלבל וכן עתליהו המרשעת (הי״ב כ״ד ז׳) החפץ בה המבלבלת והחומסת והמעוללת וממנו שענינו חיוב בממון או בגוף או בנפש אמרו מקום המשפט שמה הרשע (קהלת ג׳ ט״ז) ר״ל במקום הדין וזכות שם החיוב וכן והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כ״ה א׳) כתרגומו[2]) וכן אשר ירשיעון אלהים (שמות כ״ג ח׳) בכל אלה ענינם חיוב ממון אך אמרו בצדקתי הביאני ה׳ וכו׳ וברשעת הגוים (דברים ט׳ ד׳) והרשענו ומרדנו (דניאל ט׳ ה׳) כי אמת עשית ואנחנו הרשענו (נחמי׳ ט׳ ל״ג) אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו (דברים ט׳ כ״ז) כל אלה החפץ בהם ענש בנפש, אך אשר הוא רשע למות (במדבר ל״ה ל״ג) וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי (ישעי׳ נ״ד י״ז) ענינם החיוב וענש הגוף. **זדון** ענינו עשית הדבר הרע בכוונה וזה נוהג בהרבה מקומות בתלמוד לשמש במלת מזיד בתמורת הכונה ומזיד הפך שוגג וכן בא זדון ויבא קלון (משלי י״ח 3׳) אחר שהרע נעשה במתכוין בא קלון וחרפה לעושהו וכן הנני אליך זדון (ירמי׳ כ״ל ל״ח) נכון ר״ל הרע המכוין להרע וכאשר אמר ציץ המטה פרח הזדון, החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם (יחזקאל ז׳ י״א) ר״ל ציץ מטה הדין וההופך אותו ואל תחשב כי ההטיה ההיא בלא כונה כי פרח הזדון ואמר אחרי כן החמס קם למטה ר״ל העול עצמו קם לנקום נקם ממטה הדין והעד זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (משלי כ״א כ״ד) כלומר הרשע הגאה עושה הרע בחימת הכונה כי מרוב עזותו וגאונו והזק מצחו אין בדעתו להרע בהצנע ובהעלם, וזדון שם נגזר משרש וכי יזד איש על רעהו (שמות כ״א י״ד) וכן בזדון דברו הנביא (דברים י״ח כ׳׳ב) בכונה רעה דבר הדבר ההוא, זדון לבך השיאך (עובדי׳ ו׳ נ׳) גם כן החפץ בו כונתך הרעה השיאה אותך עצה למלאת הרע ולהקימו.

---

[1]) ע׳ לקמ׳ 731. [2]) ויחיבון ית חכא.

מן המיומות הטובים אשר יתנו ריח ויש מן המפרשים שפי׳ בלתי בשמן רענן (תהלים ל״ג י״ח) שמן חדש. ועוד יש הפרש ביניהם כי רענן הפך קשה ורטוב הפך יבש וקרוב להיות אף ערשנו רעננה (ב״ס ח׳ י״ו) הפך קשה.

השער השני.

רק, נעור.

כלל הספר הזה כי כל שני דברים הבאים יחדו מענין אחד האחרון הכבידו, לפי מה שהוא אם למעלה אם לגרעון [1] עזרא הכופר לעם להשיב הכסף והזהב הדגן והתירוש והיצהר שדות וכרמים וזתים לאשר נושים איש באחיו ויאמרו נשיב, והוא השביעם כמו שאמר ואשביעם לעשות כדבר הזה, גם חצני נערתי ואמרה ככה ינער האלהים את כל האיש אשר לא יקים את הדבר הזה מביתו ומיגיעו וככה יהיה נעור ורק ויאמרו כל הקהל אמן (נחמי׳ ה׳ י״ג) ר״ל כדבר הנפץ וכדבר רק כלומר דבר הדומה שאין בו כלום כאמרו והבור רק אין בו מים (בראשית ל״ז כ״ד) כלומר נדמה שלא היה בו מים מעולם וזה שאמר רק אין בו מים, רק הוא ממים אבל נחשים ועקרבים יש בו כמו שאמרו רבו׳ ז״ל (בבא מציעא כ״ג ח׳) וכן כי לא דבר רק הוא (דברים ל״ב מ״ו) ר״ל דבר שאין בו ממש ועוד יש הפרש אחר ביניהם כי לשון **נעור** אינו נופל כי אם בדבר הנקד ביד ויזרק כאמרו גם חצני נערתי (נחמי׳ ה׳ י״ג) ר״ל זרועותי וידי כי הוא כענין שלא מלא כפו קצר וחצנו מעמר (תהלים קכ״ט ז׳) אשר החפץ בו חיקו וזרועו והעד נער כפיו מתמך בשחד (ישעי׳ ל״ג ט״ו) **ורק** הוא שם נופל על דבר שאינו כלום כאמרו כי לא דבר רק הוא (דברים ל״ב מ״ו) ונופל על כל דבר שהוא בתכלית הפחיתות כאמרו נעור ורק (נחמי׳ ה׳ י״ג) מנופץ ומרוקן מכל וכל ועל כן נהגו לקרא עמי הארץ רקים כענין ריקים ופחזים (סופטים ט׳ ד׳) לפי שאין בהם חכמה והיתי סובר כי לשון רק נופל על דבר שלא היה בו כלום עד אשר מצאתי הם מריקים שקיהם (בראשית מ״ב ל״ה) וכליו יריקו ובבליהם ינפצו (ירמי׳ מ״ח י״ב) ר״ל יערו ואפשר שיהיה כענין ככלי יוצר תנפצם (תהלים ב׳ ט׳) שענינו שברון.

השער השלישי.

רקיק, חלה, עוגה.

יש מי שרצה לומר כי **עוגה וחלה** (ענין אחד והביאו לזה מפני שתורגום עוגה גריסה גרצתא וכן תרגום חלה ובעיני יפלא כי עוגה פעולה נגזרת משרש תעגנה לעיניהם (יחזקאל ז׳ י״ג) ועוגות פעולות ר״ל לושות ואולי עוגה היא כוללת חלה ורקיק, וחלה שם העוגה העבה, **ורקיק** הוא הדק מאד, כתרגום ורקיק אחד (שמות כ״ט כ״ג) ואספוג חד והעד ורקיקי מצות משחים בשמן (שם ג׳) כי רב הרקיקים נעשים בשמן מרב דקותם וכאשר אמר עגה בלי שמן (סוטה ז׳ ח׳) ר״ל דבר שנלוש ולא נהפך בלישה לתקן ועוד היום נהגו לקרא החלה המתוקנת עוגה הפוכה ולפי דברי רבותי ז״ל (תענית ע״ז ח׳) חלה כוללת העוגה והרקיק שאמרו התורה באה על ארבעים חלות עשר רבוכין ועשר רקיקין, עשר המין ועשר מצה.

---

[1] פס יש חסרון לחם חלות חו ערבוב לבון (ומה שכתב עזרא הסופר ל״ל נחמי׳) ולכני לח לניתי לשלח בו יד והנתתי כלאבר מנחתיהן בב״י. [2] בת״ח נרצתא.

לדבר בשמך הרע לעם הזה (שמות ה׳ כ״ג) ומן אז הדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל (ירמי׳ מ״ד י״ח) כל אלה ענינם מעת היה כך וכך והוא שם נופל על הזמן החולף וכן אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו (תהלים נ׳ ט״ז) ר״ל בעת שנדברו בענין הזה הקשיב ה׳ וישמע וכן אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר (תהלים מ׳ ח׳) ובזה האריך מאד אבן גנאח לבאדו ואני פירשתי הצריך בו בחלק העין בשער עתק גבר [1]) וכן אז הלמו עקבי סוס (שופטים ה׳ כ״ב) אז ירדו לשערים (שם י״ח) וכן ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח׳ כ״ב) ר״ל השם קנני ראשית כל ענין כטרם הבין דרך העולם וטרם פעולותיו מעת הבריאה וכן אז ישיר משה (שמות ט״ו א׳) אז יבנה שלמה (מ״א ו׳ א׳) ידעת כל אלה ענינם בעת ההיא ר״ל הזמן שעבר וכן כי אז מהבקר נעלה (ש״ב ג׳ כ״ו) כלומר אם דברת כבר עמד העם מהבקר לרדף אחרי אחיהם ויהיה אז הזמן שעבר ואין זה נכון אבל מלת אז במקום הזה מורה הזמן העתיד כענין כי אז יעשן אף ה׳ וקנאתו (דברים כ״ט י״ט) וזה החפץ כי חי האלהים כי לולא דברת כי אז מהבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו (ש״ב ג׳ כ״ז) כלומר אם לא דברת מה שדברת לא נעלה העם לרדף איש אחד על הבקר הבא וזה ביאורו בהטרת לא אצל נעלה העם וכן או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם (ויקרא כ״ו מ״א) אז תרצה הארץ את שבתותיה (שם ל״ד) אז יאסף אתו (מ״ב ה׳ ג׳) אלה ענינם בהיות כך וכך בזמן העתיד לבא ורוצה לומר תכף שיהיה כך יהיה כך וקרוב להיות מזה הענין קרם מפעליו מאז (משלי ח׳ כ״ג) כלומר תחלת הפעולות תכף ומיד לפעולות לפני הבראם ה׳ קנני ראשית דרכו (שם) והוא שב אל התורה. ומן הענין הראשון, ידעת כי אז תולד ומספר ימיך רבים (איוב ל״ח כ״א) ובזה מוקדם ומאוחר ושיעורו ידעת אז כי תולד ר״ל הידעת מקדם כי תולד ותאריך ימים והקדים בו ואחר דברים כמו על אף איבי תשלח ידך (תהלים קל״ח ו׳) אשר שיעורו אף על אויבי ופעמים יוסיפו על מלת אז היו״ד לצחות המאמר כאמרי אזי המים שטפונו (שם קכ״ד ד׳) אזי חיים בלעונו (שם נ׳) וגם אלה הזמן החולף.

טרם ענין עד לא (והעם) [והעד] טרם כלה לדבר (בראשית כ״ד ט״ו) ושמואל טרם ידע את ה׳ (ש״א ג׳ ז׳) וכן ונר אלהים טרם יכבה (שם ג׳) אבל הטרם תדע כי אבדה מצרים (שמות י׳ ז׳) כאלו אמר הלא תדע וכן ידעתי כי טרם תיראון (שם ט׳ ל׳) כאלו אמר ואתה ועבדיך ידעתי כי לא תיראון כן פי׳ אבן גנאח, ויש בם עוד הפרש כי לא מצאנו שום פעלה ושום השתנות בכנוי ובשמיכות כמו קדמת אשור (בראשית ג׳ י״ד) קדמה מזרחה (במדבר ג׳ נ׳) הים הקדמוני (זכרי׳ י״ד ח׳) בימים קדמונים (יחזקאל ל״ח י״ז) וכן רבים.

חלק העשרים, חלק הר״ש.

השער הראשון.

רענן, רטוב.

אפשר שהחפץ בשניהם לח, אך **רטוב** לא נמצא כי אם על לחות המים כאמרו מזרם הרים ירטבו (איוב כ״ח ח׳) רטוב הוא לפני שמש (שם ח׳ ט״ו) **ורענן** ענינו דבר גדל ואינו מתיבש כאמרו כאזרח רענן (תהלים ל״ז ל״ה) וכפתו לא רעננה (איוב ט״ו ל״ב) דשנים ורעננים יהיו (תהלים ל״ב ט״ו) ואני כזית רענן (שם נ״ב י׳) ולא יכשר ענין לחות המים על האילנות ועל כן לא זכר אצלם רטוב כי אם רענן וכאשר אמר אף ערשנו רגגנה (ש״ה ז׳ י״ו) ר״ל מזולפת ומליאה טפין טפין כמר מדלי כמו שנהגו המעוגנים לזלף ערשם במי ורדים וכדומה להן

[1]) ע׳ לעיל ל״ד 208.

וכן השעה הראשונה קודמת בזמן לשניה, קודם בטבע כמו העב אל המטר שיפעל פעלה קודם כטבע, וכן יקרא קודם בטבע כל דבר שיפעול פעלה ולא יבטל כאשר לא יפעול פעלותיו. קודם בטבעה, הוא השמש מפני שהוא סבת האור וכן יקרא כל דבר שלא ימצא בלתי פעלתו כמו האש אצל החמום ודומה לו קודם להתהלה אחת כמו שיאמר פלוני קודם למלך. קודם למעלה יאמר אף על הדבר המאוחר כמו חכמת האלהות שילמדו אותה אחרי החכמות הלמודיות ואחרי חכמת הטבע ואע״פ שהיא אחרונה היא קודמת במעלה ויש מאוחר בזמן וקודם במעלה כנער חכם יודע יותר חכמה מן הזקן והזקן אצלו קודם בזמן ומאוחר במעלה. זה לשון ההעתקה שהעתיק החכם הגדול הרופא המומחה ר׳ שלמה י״א מן ההגיון שחבר אבונצר אלפארבי [אלפראבי][1]) והוא השיב הספר ללשוננו להאיר עינינו, ברוך שהספיק בידו ללמד וללמד להבין ולהורות. הפרק הרביעי, יאמר שדבר קודם דבר אחר על חמשה דרכים אם בזמן או בטבע או בסדר ובמדריגה או בחשיבות ומעלה ויתרון ושלמות או בשהוא סבת מציאות הדבר. והקודם בזמן אמנם בעובר הוא מה שאמרו [שזמנו] יותר רחוק מעתה, והמאוחר הוא מה שזמנו יותר קרוב אל עתה ואמנם בעתיד הקודם הוא מה שזמנו יותר קרוב אל עתה. והמאוחר הוא מה שזמנו יותר קרוב אל עתה[2]). והקודם בטבע הוא מה שימצא בהכרח כשימצא הדבר האחר ולא יסתלק בהסתלק הדבר ההוא וכשיסתלק הוא יסתלק הדבר האחר בהכרח וכשימצא לא יתחייב בהכרח מציאות הדבר האחר כמו האחד והשנים שהאחד קודם בטבע לשנים וימצא בהכרח במציאות השנים ולא יסתלק בהסתלק השנים וכשיסתלק האחד יסתלק השנים בהכרח וכשימצא הכרח האחד לא יתחייב בהכרח מציאות השנים וכן בעלי חיים והאדם שהאדם כשימצא ימצא בעל חיים בהכרח וכשיסתלק לא יסתלק בעל חיים והבעל חיים כשיסתלק יסתלק האדם וכשימצא לא יתחייב בהכרח מציאות האדם אם כן בעל חיים קודם בטבע לאדם. והקודם בסדר ובמדריגה הוא הקרוב אל התחלה אחת מוגבלת אם במקום או בזולתו ממה שיש לו סדור כמו שיאמר שתחלת המאמר והספר קודם לספור בסדר וראובן קודם אצל המלך במושבו. והקודם ביתרון ושלימות וחשיבות כמו שיאמר בשני רופאים שהאחד מהם יותר שלם מן האחר ברפואות שהיותר שלם מהם הוא הקודם ברפואות וכן במה ששני מינין חלופים בשיהיה האחד מהם יותר נכבד מן האחר כמו החכמה ומלאכת הרקוד שהחכם קודם בכבוד יותר מן המרקד. והקודם בשהוא סבת מציאות הדבר הוא הסבה משני דברים שישתוו בחיוב המציאות כמו זריחת השמש ומציאות היום שכשימצא היום יתחייב בהכרח שימצא שכבר זרחה השמש אם כן הם שוים בחיוב המציאות אבל זריחת השמש היא הסבה למציאות היום ואין במציאות היום סבה לזריחת השמש אם כן זריחת השמש יאמר שהיא קדמת למציאת היום לפי שהיא סבה לא זולת זה ואינו נמנע שתהיינה סבות קודמות בזמן לדבר ההוה מהם. כמו הבנאי והקיר שהוא כולל הקדימה בשני פנים בשהוא סבה ובזמן ואפשר שלא ימנע בדבר האחד שהוא קודם בכל (מה) אלה הפנים או ברבם, האב אל הבן יוכל להיות קודם בכל הקדימות פי׳ וכן לא ימנע גם כן שיהיה הדבר האחד קודם לדבר אחר בפנים אחר ומתאחר ממנו בפנים אחרים כמו שיהיו שני רופאים אחד מהם זקן והאחד בחור והיותר משכיל מהם הוא הבחור נמצא שהבחור הוא מאוחר בזמן וקודם אל האחר ביתרון ושלמות ומעלה. **אז** ענינו עת, ממנו נופל אל הזמן שעבר אמרו מאז היתה לגוי (שמות ט׳ כ״ד) גם מתמול גם משלשם גם מאז דברך את עבדך (שם ד׳ י׳) ומאז באתי אל פרעה

---

[1]) ע׳ בסקדמה.

[2]) בכ״י כתוב מתעל חלת קדוב, רחוק, ומתעל המלות אל עתה, מעתה.

דרך הלובן מצרעת כשלג (שמות ד' ו') כתרגומו הוורא כתלגא וכל הדברים האלה אין לי בהם כי אם ביאור שמותם אך עקר ביאורם ותוכן תכונתם לא נודע אלי כי אם לחכמי הטבע וליודעי אותות השמים ואין הדברים ההם נודעים אצל ההמון.

שער שנים עשר.

קהל, עדה.

רבותי' ז"ל דרשו (סנהדרין ג' ח') אין עדה פחותה מעשרה מאשר אמרו עד מתי לעדה הרעה הזאת (במדבר י"ד י"ז) יצאו יהושע וכלב ונשארו עשרה וקראם עדה רעה. **קהל** ענינו אסיפת עם וקבוץ הרבים כאמרו קהל גדול ישובו הנה (ירמי' ל"א ח') וכל קהלך (יחזקאל כ"ג מ"ה) ובהקהיל את הקהל (במדבר י' ז') ר"ל באספוף הנאספים ובהקבץ הרבים וכן במקהלים אברך ה' (תהלים כ"ו י"ב) קהלת יעקב (דברים ל"ג ד') הקהל את העם (שם ל"א י"ב) אספו וקבץ כל העם אבל ענין **עדה** הזמון והכנת אנשים לדבר כי עדה שם נגזר משרש ויותר מן המועד אשר יעדו (ב"ב כ' ה') ואם לבנו ייערנה (שמות כ"א ט') ונועדתי לך שם (שם כ"ה כ"ב) ר"ל אהיה נכון ומזמן והעד הבדלו מתוך העדה הזאת ואכלה אתם (במדבר ט"ו כ"א) ר"ל עדת קרח וכן אתה וכל עדתך הנעדים על ה' (שם ט"ז י"א) כלומר אתה וההכנת והזמון אשר הכינותם והזדמנתם על ה' למרות עיני כבודו וכן עדת דברים (שופטים י"ד ח') ענינו הזדמנות והכנה לדברים.

שער שלשה עשר.

קדם, אז, טרם, לפנים, ראשית, תחלה.

(וזאת לפנים בישראל[1]) **קדם** ענינו ראשית כתרגום בראשית ברא אלהים (בראשית א' א') בקדמין וכן בימים קדמונים (יחזקאל ל"ח י"ז) ר"ל ראשונים, וקדמנות אל תתבננו (ישעי' מ"ג י"ח) ענינו גם כן ראשונות וכן זכרתי ימים מקדם (תהלים קמ"ג ה') ענינו מראש וכן ומראש הררי קדם (דברים ל"ג ט"ו) מתחלת הרים ראשונים שקדמת שלף יבש (תהלים קכ"ט ו') תחלת יציאת הפרח יבש וכן קדם מפעליו מאז (משלי ח' כ"ג) ר"ל תחלת פעלותיו מן העת ההיא כלומר מעת הבריאה וכן הים הקדמני (זכרי' י"ד ח') (יואל ג' כ') כל אלה החפץ בהם התחלה וראשית כענין קדמו שרים אחר נגנים (תהלים ס"ח כ"ו) על כן קדמתי לברך תרשישה (יונה ד' ג') ר"ל התחלתי וכן במה אקדם (מיכה ו' ו') כאלו אמר במה אתחיל לבא אליו ובלשון רבו' ז"ל הקרוב קרוב קודם (ב"ב ק"ג ג') קודם הנץ החמה (ברכות ח' ג') ר"ל טרם היות כן וראשית הדבר ותחלתו ויש קדם שענינו מזרח והוא אמרו קדמה מזרחה (שמות כ"ז י"ג) קדמת אשור (בראשית ג' י"ד) מקדם לגן עדן (שם ג' כ"ד) פאת קדמה אלפים באמה (במדבר ל"ה ה') בחכמת ההגיון יביאו לשון קודם על כמה דברים, יקראו תמול אצל היום קודם בזמן,

---

[1] הכתוב הזה המובא פה בעתות הפעתי במסגרת והוא כל המאמר בשער הזה על פתרון שורש לפנים וכן לא מאמר גו בסוף השער הזה פתרון הפרשיס ראשית ותחלה המובאים פה מהמחבר.

שער העשירי.

קרב, תוך, בין.

אמרו בקרב בית ישראל (עמוס ז' י') כי יקום בקרבך (דברים י"ג ב') ובקרב כסילים תודע (משלי י"ד ל"ג) החפץ בהם בסמיכות כי **קרב** נגזר משרש כל הקרב הקרב אל מקדש ה' (במדבר י"ז כ"ח) כל הקרב אל שלחן המלך (מ"ח ה' ח') שענינו הסמוך ואמרו ובערת הרע מקרבך (דברים י"ג ו') ר"ל מן הסמוך לך אבל והקרב והכרעים (ויקרא ח' י"ג) ר"ל המעים כמו וקרב איש ולב עמק (תהלים ס"ד ו') כי אין סמוך לאדם יותר ממעיו ומזה הענין ובקרבו ישים ארבו (ירמי' ט' ז') רוצה לומר במעיו ובחובו וכן ותצחק שרה בקרבה (בראשית י"ח י"ב) כתרגומו במעה. **תוך** איננו בסמוך וכאשר אמר בתוך הבאים (סס. מ"ג ה') ר"ל עמהם ואפשר שענין תוך מצוע הדבר כענין ויבתר אתם בתוך (סס ט"ו י') וכמו והבדיח התיכן (במות כ"ו כ"ח) ר"ל האמצעי שהוא בין החיצון והפנימי וממנו מה שהוא מרמה ומחשבה רעה אמרו ומרמות ותך (תהלים י' ז') והמרמה גם היא ממוצעת בין השקר והאמת. **בין** קרוב ענינו לשני הענינים ממנו בסמוך, אמרו בינות לגלגל (יחזקאל י' ב') וגם זה אפשר שהוא במצוע וממנו מה שהוא ברחוק אמרו ביני וביו בני ישראל (במות ל"ח י"ז) אלהים עד ביני וביניך (בראשית ל"ח כ') וכבר ביארתי ענין מלת בין בחלק הד"לת בשער דעה שכל בינה[1] מה שיש בו די ושם ימצא כאשר יבוקש.

שער אחד עשר.

קרח, כפור, שלג.

אמרו משליך קרחו כפתים (תהלים קמ"ז י"ז) רצה לומר קריתתו והראיה אמרו אחרי כן לפני קרתו מי יעמד (סס) וזה החפץ במאמר ההוא משליך צנתו וקרירותו כפתים בחתיכות מעט מעט אחת הנה ואחת הנה ושם בטבע העשירים הקור הגדול לפי שהיכלת בידם ללבוש ולהתכסות מאד ושם טבע הרשים והדלים ממוצע ונתן בהם כח לסבל הקור כי אלו לא הכינם כן לפני קרתו מי יעמד ואולי ענין **קרח** גלד, ר"ל המים הקרושים והמחוברים מפני הקרירות הגדול ועל זה השיעור אמר ורמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא נטוי על ראשיהם מלמעלה (יחזקאל א' כ"ג) ר"ל כדמות המים הקרושים והגלודים בחלית ובהפיל (?) גדולה וכן ענין וקרח בלילה (בראשית ל"ח מ') ודבר הכתוב בנהוג כי רוב קרישות המים בלילה וכן נוהג העולם, והכמי הטבע ידעו טעם הדבר. **כפור** גם הוא שם המים הקרושים ונופלים כמטר והם כאבני גיר והעד דק ככפר על הארץ (במות ט"ז י"ד) ותרגומו דעדק כגיר דגלידא וכן פירשו בו דק ככפור הוא מוגלד קרוש ככפור שהוא חתיכות גלד קטנות ואבן גנאה פירש ענין כפור השלג עם הרוח והביאו לזה אמרו כפור כאפר יפזר (תהלים קמ"ז ט"ז) ולפי סברתנו ירצה לומר גלד הקרוש יפזר בחתיכות כאפר ובמראיתו שאיננו לבן כשלג כי אם כאפר או יהיה החפץ בו הכפור אע"פ שהוא מוגלד וקרוש ונחתך לאבני גיר יפזרהו כאפר שאינו דבק ומתפזר האבק אנה ואנה. ויש ענין אחר בין קרח וכפור כי קרח שם המים הקרושים בנהרות ובכלים ובכל מקום שהם אבל כפור לא נקרא כי אם מה שיורד מן השמים כגשם וכמטר. **שלג** גם כן יורד כמטר והרוח מפזרו והוא כמו הסלת הלבן ומדבק בארץ ומוגלד ונעשה קרח בקרירות וזה שאמר כצנת שלג (תהלי כ"ה י"ג) ואמר על

[1] ע' מ' 99.

השער השמיני.

קשט, אמת, נכון.

אמרו קשט אמרי אמת (משלי כ"ג כ"א) נראה שהם שני ענינים על כן אני אומר כי **קשט** החפץ בו התם והיושר כתרגום בתם לבבי (נחמיה כ' ה') בקשיטות לבי. **אמת** ענינו ידוע שלשון אמת יאמר על כל מה שאין בו שקר ויש מן החכמים שאמר כי בזה הביאור יש חסרון ושקר, חסרון שגדר הנכבד בפחות ומה שהוא בקנין במה שהוא בהעדר ר"ל כי האמת נכבד והוא בקנין והשקר פחות ובהעדר כאמרו ותהי האמת נעדרת (ישעי' נ"ט ט"ו) ויש בביאור שקר כי כמה דברים אין בהם שקר ואין ראוי לומר באחד מהם שהוא אמת או אמת כמו דברי מצות האדם לזולתי והתחננו אליו ודברי הזהרתו אותו וכיוצא בזה במצות ובעבירות כבד את אביך, מכה אביו ואמו, לא תנאף, וכן רבים יכשר לומר בהם טוב ורע לבד ואין זה לא שקר ולא אמת ואיפשר שיאמר במאמר גוזר דבר לחיוב ויהיה המציאות שוה לגזרתו שהמאמר ההוא אמתי או אמת בדעות ובאמונות המוכרחות שהם אמתיות אם ימצא כן בחיוב השכל ונקרא מאמת האדם המחזיק הדבר בדעות ובאמונות האמתיות שיחייב השכל אמתתם ואף על מחזיק השקר יאמר מאמת השקרות ירצה לומר מכריח השקר ומחייבו להיות כדבריו ובענינינו. **נכון** ענינו הוזמן הדבר כאמרו והנה אמת נכון הדבר (דניאל י"ב י"ז) והעד כי נכון הדבר מעם האלהים (נחמיה ח' ח') (שם ל"ג) וכן ולו נתכנו עלילות (ש"ב ג' ג') נזדמנו ואע"פ שהם שני גזרות ושני שרשים ענינם אחד כי נכון משרש כון, ונתכנו משרש תכן וכן עשינו לה כונים להעצבה (ירמי' מ"ד י"ט) ר"ל זימונים והכנות וכן בלשון משנה (נכחות י"ג ח') אם כון לבו יצא ר"ל אם זמן דעתו ומחשבתו וכונתו לכך וכן וכלן את כוונו מלאכתם כמועד (מ"ק פ"ג מ"ג) יכן והנה אמת נכון הדבר (דניאל י"ג י"ד) ר"ל והנה אמת נזדמן הדבר ונעשה וכן ושבתם אלי אל נכון (ש"ב כ"ג כ"ג) ר"ל אל מקום מזומן והתרגום אמר בו בקשוט. וכן כי בא שאול אל נכון (שם כ"ו ד') אל מקום נועד ומזמן לבא בו, ואבן גנאח אמר כי כל ענין נכון ר"ל אמת ואין זה נכון, כי מה יהיה החפץ באמרו והנה אמת נכון הדבר ואם הוא ענין אחד למה כפל לשונו להביאם ולפי סברתו לא באו שניהם יחדו כי אם לקיום הדבר ואפשר שהוא אמת והקרוב מה שפירשנו בו.

השער התשיעי.

קדקד, צמה.

אמרו וטרף זרוע אף קדקד (דניאל ל"ג ג') ועד קדקד (שם כ"ח ל"ה) ולקדקד נזיר אחיו (שם ל"ג י"ו) אמתת מלת **קדקד** היא אמצע הראש כמו שאמרו רבו' ז"ל (מכחות ל"ז ח') קדקד היכא אמרי דבי ר' ינאי מקום שמותו של תינוק רופס כשהוא רך קודם שיתחזק עצם ראשו ואף גם זאת שמשו בו במקרא לכל הראש ואולי הדרך הנשארת באמצע הראש בלי שער נקרא קדקד. **צמה** אמרו גלי צמתך (ישעי' מ"ז כ') מבעד לצמתך (ש"ה ד' ח') יש שפירש בו כענין קדקד והנכון לומר כי הוא שם המקום האדום אשר בלחי ואבן גנאח פי' צמה הבגד שמכסות בו הנשים פניהם והוא כמו מסוה.

קל גברא במתא קל אתתא בדברא וכן הוא הסודר דבריו בעצמו ואומר אני אלך למקום פלוני ואם יענו אותי כך ידעתי כי אצליח ואם יענו בהפך לא אעשה דבר זה נקרא בהברי רבו' נחש מכוון ואמתי ועל זה אמרו (חולין ס"ט ג') כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם וכיהונתן בן שאול אינו נחש אליעזר סדר דבריו בינו לבין עצמו כמו שמעיד הכת' עליו הנה אנכי נצב על עין המים וגו' (בראשית כ"ד מ"ג) וכאשר פתר כן היה ועל כן אמר בסוף המאורע ויקד האיש וישתחו ארצה לה' (שם ז') וכן יהונתן אמר לנערו הנה אנחנו עברים אל האנשים ונגלינו אליהם, אם כה יאמרו אלינו דמו עד הגיענו אליכם ועמדנו תחתנו ולא נעלה אליהם, ואם כה יאמרו עלו עלינו ועלינו כי נתנם ה' בידנו וזה לי האות (ש"א י"ד י') ומעיד עליו המקרא כי לא נכזבה תוחלתו באמרו ויגלו שניהם אל מצב פלשתים ויאמרו פלשתים הנה עברים יוצאים מן החרים אשר התחבאו שם, ויענו אנשי המצב את יונתן ואת נשא כליו ויאמרו עלו אלינו ונודיעה אתכם דבר ויאמר יונתן אל נשא כליו עלה אחרי כי נתנם ה' ביד ישראל, ויעל יונתן על ידיו ועל רגליו ונשא כליו אחריו ויפלו לפני יונתן ונשא כליו ממותת אחריו (שם י"ד י"ג). **מכשף** אמרו רבו' ז"ל (סנהדרין ס"ז ח') מכשף העושה מעשה ולא האוחז את העינים וחרטום תרגום מכשף[1]) ועינים אחד וכל אלה אסרה תורה על בני האדם מפני שהם ממעטים התקוה והתוחלת באלהים ומחסרים האמונה מן המאמינים אשר יש בכל אלה תועלת.

השער הששי.

קרסולים, כרעים.

אמרו ולא מעדו קרסלי (ס"ב כ"ב י"ז) אמר בו התרגום ולא אזדעזעה רכובתי ורצונו לומר יתדות, כי העקבים נקראו **קרסולים** אשר הם בולטות מזה ומזה למעלה מן העקב ואפשר כי כל עצם בולט נקרא קרסולים כתרגום את בהנות ידיו ורגליו (סופטים ח' ו') ית קרסולי ידוהי ורגלוהי. **כרעים** אמרו והקרב והכרעים (ויקרא ל' י"ג) בבהמה נקרא כרעים מה שהוא מן השוק ולמטה מן הארכובה מפני שכורעות בהם ובעוף כאשר אמר אשר לו כרעים ממעל לרגליו (שם י"ל כ"ל) רצה לומר היתדות אשר ממעל לרגלי העוף מאחריהם והם דומים לבהונות.

השער השביעי.

קרם, כרע.

אמרו קרסו כרעו יחדו (יסעי' מ"ו ג') **כרע** ענינו ידוע כענין שח, כאמרו מכרע על ברכיו (מ"ש ח' ל"ד) ומורכי לא יכרע ולא ישתחוה (אסתר ג' ב') כרעו על ברכיהם (סופטים ז' ו') וברכים כרעות (חיוב ד' ד') כל אלה ענינם השחיה וההשפלה כי הוא נגזר משרש ובתורי ישראל הכריע (תהלים ע"ח ל"ח) כלומר השפיל

[1]) כל מקום בס"ק מתורגם מכשף וחרטום חרשא גם הערוך בשורש ח' מן חרם מניח להי' ת"ח שחרש מכשף בחרטית אלן לחרי אמתלו השורש חדעוס חדעוס בדיוק יוכל להיות כדעת הרב המחבר שהשורש חרטום הוא בחרטית מן מכשף בעבדית, כמלעי"ד ועין במתורגמן לרש"י בשמות חרטם **וחרש**.

השער החמישי.

קוסם, הובר, מעונן, מנחש, מכשף.

קסם אמרו קסם קסמים (דכריס י"ח י'), שם כולל כל מלאכה אשר תעשה להעת העתידות והעד ובשו החזים והפרו הקסמים (מיכה ג' ז') הזכיר קוסם אצל הוזה וכן מעשה האובות נקרא קסם באמרו קסומי נא לי באוב (ס"א כ"ח ח') וכן בענין הגורל, בימינו היה הקסם ירושלם (יחזקאל כ"א כ"ג) וזה המאמר על מלך בבל כאשר הפיל גורל אם ילך לצור על ירושלם כמו שאמר בראש המאמר כי עמד מלך בבל אל אם הדרך בראש שני הדרכים לקסם קסם קלקל בחצים שאל בתרפים ראה בכבד (ס"א כ"א) ונפל הגורל על ירושלם ועל זה אמר בימינו היה הקסם ירושלם, וכן קסם על שפתי מלך (משלי י"ו י') ר"ל דבר חלק לפתות הרכילים לדעת כל אנשי מעשהו כענין ומקסם חלק (יחזקאל י"ג כ"ז) וכן וקסמים בידם (במדבר כ"ג ז') כלי אומנות הקסם כמו שאמר הדרש (תנחומא ס"א) כדי שלא יאמר לא אוכל לעשות דבר לגלות העתידות כי אין בידי כלי תשמישי הביאו כלי הקסם בידם וכן אמרו רבו' ז"ל (ספרי פ' שופטים פסקא קמ"ח ימצא בך) אי זהו קוסם האוחז מקלו ואומר אם אלך אם לא אלך ר"ל אם יצליח דרכו וכן הוא אומר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו (הושע ד' י"ב). **הובר** כאשר אמר וחבר חבר (דכריס י"ח י"א) חובר חברים מחכם (ההליס י"ח ו') חובר נקרא המאסף נחשים ועקרבים במקום אחד והדומה להם ממיני החיות הרעות והזבובים והלוחש שלא יזיקו וכן ענין עמדי נא בחבריך (ישעי' מ"ז י"ב) ר"ל בלחשיך וחבורי אם, והראיה מה שאמרו רבו' ז"ל (פסחים י' י"ב) כבר בפי נחש צריך חבר להוציאו או לא, כאלו אמר לוחש, וכן להתיר אשה שמת בעלה אמרו (יבמות קכ"ב ח') נפל לחפירה מליאה נחשים ועקרבים מעידין עליו ור' יהודה בן בתירא אומר אף לחפירה מליאה נחשים ועקרבים אין מעידין עליו תיישנין שמא חבר הוא כלומר לוחש, ומתוך שהוא נבון לחשים לא הזיקוהו ולא מת לפיכך אין מעידין עליו. **מעונן** אמרו מעונן ומנחש (דכריס י"ח י') ומעוננים לא יהיו לך (מיכה ה' י"ב) ועננים כפלשתים (ישעי' ב' ו') כבר נחלקו רבו' ז"ל בביאורם (סנהדרין ס"ה ב') מעוננים זה המעבור שבעה מיני זכור על העון ר' עקיבא אומר אלו נותני עונות שאומר עגבה פלונית יפה [1] להתחיל היום יפה לצאת היום יפה ליקח וחכמים אומ' אלו אוחזי העינים. **מנחש** אמרו נחשתי ויברכני ה' בגללך (בראשית ל' כ"ז) והאנשים ינחשו (מ"ב כ' ל"ג) יש בענין נחש מה שהוא רואה שמועיל או שמזיק אומר כך וכך הגיעני היזק בעבור פלוני או כך וכך נתברכתי בגללו כמו שאמרו רבו' ז"ל (חולין ס"ה ב') בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן. וממנו מה שענינו חכמת הכוכבים אמרו הלוא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני (בראשית מ"ד ט"ו) ר"ל חכם אני ויודע חכמות הכוכבים לגלות נסתרות ודברים נעלמים והיודע החכמה ההיא נקרא הובר כאמרו הברי שמים החזים בכוכבים (ישעי' מ"ז י"ג) ומימין הנחש העטוש אצל ההמון כמו שאמרו כמה פעמים נתעטש שתים או שלשה וקוראים העטוש נחש הראש ויש אשר ינחשו בעופות בעורבים ובזולתם בעברם דרך שמאל או דרך ימין ינחשו ללכת או לעמד כמו שאמרו רבו' ז"ל (סנהדרין ס"ו ח') מנחש כגון המנחשים בחולדה ובעופות ובכוכבים ואמרו עוד (שם ס"ה ב') אי זהו נחש האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפל מידו עבד נחש מימיתו ושועל משמאלו צבי הפסיקו בדרך בנו קורא לו אל תתחיל בו שחרית הוא ראש חדש הוא מוצאי שבת הוא. וכן השומע דבר ומנחש בו נקרא מנחש כאשר אמרו ז"ל (תגילה ל"ג ח')

[1] בתלמוד שלפנינו כתב זה המחבר עתיס ושעות וחמר סיוס יפה וכו'.

הקדש מן הבית (דנריס כ"ו י"ג) ועל זה השיעור קרא בערה אכילת הבהמות בשדה אמרו כי יבער איש שדה או כרם (שמות כ"ב ד') ואתם בערתם הכרם (ישעי' ג' י"ד) לפי שאכילתם כליה ואבוד ולפי זה הטעם נקרא המכלה ימיו בהבל בער אמרו אנשים בוערים (יחזקאל כ"ג ל"ו) איש בער לא ידע (תהלים ל"ג ז') עצה נבערה (ישעי' י"ט י"ז) ר"ל נשחתת ונאבדת. **נשק** ענינו תגבורת האש בלי כליה כאמרו ואש נשקה ביעקב (תהלים ע"ח כ"א) והער אף ישיק ואפה להם (ישעי' מ"ד ט"ו) כי אם יכלה לא יוכל לאפות על הנחלים כאמרו ואף אפיתי על גחליו (שם י"ט) וכן אמרו רבו' ז"ל (פסחים ל"ג ב') משיקה תחת תבשילו. וענין **הצית** כענין הדליק ר"ל התחלת ההבער ועל זה אמר למה הציתו עבדיך את החלקה (ש"ב י"ד ל"א) כלומר לא התחילו להבעיר האש בעמרים וכן אמרו ז"ל (ע"ז ל"ח ב') גוי שהצית את האור באגם כל חגבים שבתוכו אסורים. **שרף** ענינו ידוע שהאש שורף ואמרו והשרף אתה יכבם בגדיו (במדבר י"ט ח') ר"ל הגורם השריפה והעושה מעשהו בה ועל זה אני אומר כי אין השורף והנשרף אחד כי האש שורף והצרור והעצים נשרפים וזולתם הדברים אשר נשרפו באש אבל בוער ובעור אחד וזה שאמר הכתוב בער באש (שמות ל"ב ג') וכן דולק ודלוק אחד כי האש מדליק העץ וגם הוא דלוק וכן כי אש קדחה באפי (דנריס ל"ב כ"ב) האש קודחת וקדוח וכן בנשק וכן בהצית בכלם ענינם אחד בפעול ופועל כי הפועל פעול, בענין נופל שאין לו פעול, ושרף נופל בהרבה דברים זולת האש, על ארס הנחש כמו שאמר את הנחשים השרפים (במדבר כ"א ו') ר"ל השורפים האדם בארס שלהם כאשר יפחו בו וכן נחש ועקרב (דנריס ח' ט"ו) על שם מעשיהם קראם שרפים וכן אפעה ושרף מעופף (ישעי' ל' ו') אפעה ממין הנחש, ושרף הוא שם הנחש וקראו מעופף כי יש ממנו אשר יקפצו למרחקי ארץ ויזיקו לאשר הביא אלה בידם והם שלוחי המות בארס פיהם.

השער הרביעי.

קמח, סלת.

קמח הוא כלל כל דבר הנדון הנטחן כאמרו קמח שערים (במדבר ה' ט"ו) קמח סלת (בראשית י"ח ו') ואבן גנאח אמר כי **סלת** היא שם הדבר הנטחן בגסות ככתישת הפולים והקמח הגס ונגזר משרש סלה כל אבירי ה' (חיכה ג' ט"ו) ואפשר שהת"ו תמורה ה"א סלה וכן מה שאמרו במסכת אבות (פ"ה משנה י"ח) ונפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסלת ופר"ש במקום שטוחנין לגרוסות לצרך סלת למנחות שאותו קמח שנופל מן הנפה נקרא אבק מנחות אבל הנשאר בנפה שנשרה קליפתו מפני שלתתן במים חוזרין וטוחנין וממנו עושין הסלת וזה ענין וקולטת את הסלת כלומר משארת הנפה הטחינה הנסה בתוכה ומוציאה האבק הדק ויש מן המפרשים שחשב בהפך ואמר כי קמח הוא הגס וסלת שם האבק דק מאד הנשאר בצלעות הנפה כי הסלת מרב דקותו מתדבק בדפני הכלי ומתכנס שם ועל כן נשאר בנפה ומוציאה הקמח הגס אשר לא יתדבק ועל כן לא תמצא סלת שעורים כאמרו סלת חטים (שמות כ"ט ג') מפני שהשעורים לא יוכלו להכתש כל כך להיות אבק כמו החטים למיניהם ובכל מקום נראה לומר כי הסלת הוא החשוב בדקות ונכון [ומתוק?] בטעם ויפה מראה.

כי היתה סבה (מ"ח י"ג ט"ו) כל אלה החפץ בהם ההפך והחזרה והגלגול, וסבות הם הצדות הבאות על האדם על ידי תחבולות בהפך ובגלגול כאמרו והוא מסבות מתהפך בתחבולתו לפעלם כל אשר יצום על פני תבל ארצה (לעיל ל"ז י"ג).

השער השני.

קאה, נעל, כחל.

אמרו ולא תקיא הארץ אתכם (ויקרא י"ח כ"ח) כאשר **קאה** (שם) ענינו ההשלכה והפזור וכן אמרו ז"ל (פרה פ"ט משנה ג') ארס נחש מעצמו הוא מקיא ר"ל משליך כאמרו פן תשבענו והקאתו (משלי כ"ה י"ו) כאלו אמר ותשליכהו ושכרו וקיו (ירמי' כ"ה כ"ז) קיא צאה (ישעי' כ"ח ח') ר"ל דבר המושלך הנבזה וכן ויקא את יונה אל היבשה (יונה ב' י"ח) כלומר השליכו. **נעל** ענינו הרחקה והמיאום כאמרו וגעלה נפשי אתכם (ויקרא כ"ו ל') בת אמך את נעלת אישה ובניה ואחות אחותך את אשר נעלו אנשיהן ובניהן (יחזקאל ט"ז מ"ה) וכן אם בציון נעלה נפשך (ירמי' י"ד י"ט) כלומר מאסת כאמרו בראש המאמר המאס מאסת את יהודה (שם) ור"ש פי' כל לשון נעלה פליטת דבר הבלוע בזולתו אמרו כי שם נגעל מגן גבורים (ש"ב א' כ"ח) ר"ל לא קבל המשיחה שחזר ממשח לאחוריו שהיו מושחין מגן של עור מבושל כדי להחליק מעליו מכת החרב חץ וחנית שלא יקוב העור אבל אמרו וגם נפשם בחלה בי (זכרי' י"א ח') רך קצה בי ואין רצונם בעבודתי **ובחל** הפך בחר וקאה הפך העמד וגעל הפך קרב ואהב.

השער השלישי.

קדח, דלק, בער, נשק, הצית, שרף.

ענין **קדח** חמום לבד וכאשר אמר הן כלכם קדחי אש (ישעי' נ' י"א) ר"ל מחממי האש כלומר אתם גורמים הרע להעשות וכן כי אש קדחה באפי (דברים ל"ב כ"ב) כקדח אש המסים מים תבעה אש (ישעי' ס"ד ח') כאשר יחמם האש הדבר הנמס והנתך המים תבעה אש בהפך אש תבעה מים ר"ל יגרם להביא אבעבועות בנפול המים על האש ועל זה הדרך אמר את השחפת ואת הקדחת (ויקרא כ"ו ט"ז) ר"ל החמימות הבא אל האדם מחמת חליו או מתוך בריאותו. **דלק** אמרו ודלקו בהם ואכלום (עובדי' ו' י"ח) הרבה העצים הדלק האש (יחזקאל כ"ד י') תחלת הבערה נקרא הדלקה כמו ששמשו ז"ל בלשון מדליק בהרבה מקומות והוא דבר נוהג וגובר אצל הנר יותר מזולת ועל [כן] יאמר הדלק האש ולא יאמר הבער האש כי ענין הבערה התפשט האש בכל, וענין דלק התחלת הבערה להצית האש ונאמר על דרך הדמיון לחלי האדם הגובר בתחלתו ובקדחת ובדלקת (דברים כ"ח כ"ב). **בער** ענינו השריפה והכליה כאמרו מדוע לא יבער הסנה (שמות ג' ג') כאלו אמר למה איננו נשרף והראיה מה שאמר בתחלה והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אכל (שם ג') כלומר איננו שרוף וכלה וכן כפשתים אשר בערו באש (סופטים ט"ו ד') ר"ל נשרפו בהתפשט האש בהם וכן ובער עליה הכהן עצים (ויקרא ו' ה') יכלה בשריפה ועל זה הדרך אמרו רבו' ז"ל (פסחים כ"ח ה') אין ביעור חמץ אלא שריפה כלומר אין כליתו והאבדתו כי אם בשריפה ואמר על דרך הכליה והאבוד ובערת הרע מקרבך (דברים י"ג ה') כי אם יהיה לבער קין (במדבר כ"ד כ"ב) בערתי

אביב והפשתה גבעל (שמות ט׳ ל״ח) ר״ל בקנה והברד שברם. ומצאתי דרש (מדר״ח פ׳ כ״ח) למה אסרה תורה כלאים מפני מנחת הבל וקין כי הבל הביא מבכורות צאנו ומחלבהן וקין מפרי האדמה אגדה או מן הגרוע וזרע פשתן היה ועל כן נאסרו ללבוש צמר ופשתים יחדו כי הבורא ית׳ לא שעה כי אם למנחת הבל.

חלק תשעה עשר. חלק הקו״ף

השער הראשון.

קורות, מוצאות, סבות.

שלשה אלה הם כנוי הצרות הבאות על האדם והמשיגות אותו והמגיעות בו ואולי אין ענינם שוה כי ענין **קורות** מאורעים ודברים קשים וזולתם כל דבר הבא פתאום בתתף ואמרו את כל הקרת (נרחבות מ״ב כ״ט) נגזר משרש וקרהו אסון בדרך (סס ל״ח) היקרך דברי (במדבר י״ח כ״ג) כתרגומו [1]) וכן ויקר מקרה (רות ב׳ ג׳) ר״ל אירעו מאורע בלא כונה במקום שארעו וכן כמקרה הכסיל גם אני יקרני (קהלת ב׳ ט״ו) והעד מקרה הוא בלתי טהור (ס״ח כ׳ כ״ו) כענין אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דנריס כ״ג י״ח) כנה המשגל למקרה, לפי שפעמים רבות ידמה לאדם בחלום שישכב עם אשה ועל כן נקראת אף השכיבה עצמה מקרה, ודבר הכתוב בהווה באמרו מקרה לילה כי המעשה ההוא נהוג בלילה לא ביום, ובהרבה מקומות בתלמוד שמשו בלשון ההוא באמרם הרואה קרי (זניס פ״ח מ״ב) בעל קרי (נדכות ב׳ ב׳) ואמרו רבו׳ את כל המוצאות אותם (יסוסע ב׳ כ״ב) אינו כנוי לצרות לבד כי אם לכל דבר אשר יגיע אל האדם בטוב וברע והענין במאמר ההוא את כל מה שהגיעם והשיגם כי הוא שם נגזר משרש כאשר תמצא ידך (סופטים ט׳ ל״ג) כי לא תמצאך יד שאול אבי (ס״ח כ״ג י״ז) ימצאהו בארץ מדבר (דנריס ל״ב י׳) את כל התלאה אשר מצאתם בדרך (שמות י״ח ח׳) כל אלה ענינם ההגעה וההשגה מן הדברים הרעים והטובים הבאים על האדם לאדם ועל דרך ההשאלה מהגעת איש באיש והשגתו אמר הגיעו והשיגו הצרות והמצוקות לפלני והעד ומצאהו רעות רבות וצרות (דנריס ל״ז י״ז) ואפשר שיהיה ענין **מוצאות** מה שהפפיקם בספוק הטוב והרע כענין ולא מצאו להם כן (סופטים כ״ח ז׳) וזה המאמר על בנות יבש גלעד אצל בני בנימן וכמו הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י״ח כ״ב) כתרגומו [2]) וכן וכארח איש ימצאנו (מיוב ל״ד י״ח) ר״ל יספקנו טוב ורע כפי ארחו וכשיעור חיובו וזכותו ויושרו, ואולי מזה הענין ומצאהו רעות (דנריס ל״ח י״ז) ר״ל יספקוהו עד רדתו כלומר יסובבוהו ויבאו בספוק ואפשר שענין מוצאות קבלת הדברים מהעניגים בהכרח או ברצון וירצה לומר את כל המוצאות אותם את כל מה שקבלו מאת הבורא ית׳ כענין על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא (תסליס ל״ב ו׳) אשר החפץ בו לעת קבלת תפלתם ורצות תחנוניהם. **סבות** החפץ בו הקפת הדבר וגלגולו וההשבה והחזרה וההפך כענין ואתה הסבת את לבם אחרנית (מ״ח י״ח ל״ז) לבעבור סבב את פני הדבר (ס״ב י״ד כ׳) והסב לב מלך אשור (עזרח ו׳ כ״ב) ותסב המלוכה (מ״ח ב׳ ט״ו) ולא תסב נחלה ממטה למטה אחר (במדבר ל״ו ו׳) כי היתה נסבה (הס״ב י׳ ט״ו)

---

[1]) הישרעך פתגמי. [2]) הישפקון להון.

שער שלשה עשר.

צינוק, בור, כלא, סהר, מאסר, משמר.

בור ענינו ידוע כי הוא מקום בנין מתקן באבני מחצב לקבוצת מים כאמרו וברת חצובים (דברים ו' י"ח) אך מעין ובור מקוה מים (ויקרא י"א ל"ו) כמו שביארתי בחלק הבי"ת בור באר[1]), וממנו מה שהוא שם מקום אשר ישימו בתוכו החייבים למלכות אמרו בכור השבי אשר בבית הבור (שמות י"ג כ"ט) וישלכו אתו הברה (נחמיה ל"ז כ"ד) והבור רק (שם) וכל לשון בור ענינו גומה וחפירה עשויה לצורך מה שהוא. **סהר** אמרו אין שר בית הסהר ראה את כל מאומה בידו (שם ל"ט כ"ג) ענין סהר, חפירה עגולה ונקראת סהר לפי שהיא עגולה כסהר שהוא הירח כתרגום והנה השמש והירח (שם ל"ז ט') הא שמשא וסהרא והחפץ בבית הסהר בית אשר (אין) שם גומות וחפירות רבות לענושים ולחייבים ואמר סהר על דרך כלל לרבים כמו בקר וצאן (ויקרא כ"ז ל"ג) אדם ובהמה (תהלים ל"ו ח') שהם כלל לרבים למיניהם וכאשר אמר אל המהפכת ואל **הצינק**(ירמי' כ"ט כ"ו) אין ענינו חפירה כי הוא שם בית האסורים לא שם מקום ישיבתם בו וכאמרו מבית כלא ישבי חשך (ישעי' מ"ב ז') בית הכלא ר"ל מקום אשר יעצרו בו ויתעכבו שם החייבים כי ענין **כלא** עצירה ועכוב כי הוא נגזר משרש ויכלא הנשם (נחמיה ח' ג') ויכלא העם מהביא (שמות ל"ו ו') אתה ה' לא תכלא רחמיך ממני (תהלים מ' י"ב). **מאסר** שם מקום החבוש בבית היסורין והאסור והקשור בחבלי השבי הנתון ביד אדנים קשה והמעונה תחת יד נוגשיו כי הוא נגזר משרש ואסרנוהו לענותו (שופטים ה' ט"ו) אשר אסירי המלך אסורים (נחמיה ל"ט כ') וימסו אסוריו מעל ידיו (שופטים ט"ו י"ד) וזה בספור גבורת שמשון. **משמר** אמרו ויהיו ימים במשמר (נחמיה ת' ד') ויתן אתם במשמר (שם נ') קרא המקום אשר יגנזו בו החייבים למלך, משמר, לפי שישמרו אותם שם לבלתי צאת אנה ואנה, כי ענין משמר, שומר, כאמרו והיית להם למשמר (יחזקאל ל"ח ז') ר"ל שומר, הלילה משמר והיום מלאכה (נחמי' ד' ט"ז) וכן כי משמרת אתה עמדי (ש"ב ו' כ"ג) ר"ל אני אשמור אותך כאמרו בראש המאמר אשר יבקש את נפשי יבקש את נפשך (שם) כי ראוי אני אשמור אותך כאמרו אחר שהרג שאול בית אביך ואחיך הכהנים בסבתי וכן ומשמרת בני גרשון (במדבר ג' כ"ה) ר"ל מה שהיו שומרים מכלי המקדש וכן ואצמידה משמרות לכהנים וללוים (נחמי' י"ג ל') ואולי זה ענינו עתים ותכונות וסדורים ומערכות בענין משמר לעמת משמר (שם י"ג ז') וקרא סדורם משמרות לפי שהם עובדים לעתים מזומנות כל אחד לפי עתו ותכונת ערכו וסדורו וכן מכל משמר נצור לבך (משלי ד' כ"ג) ר"ל מכל עת ותכונה והשתנות שיבא אל העולם השמר ונצור לבך ממנו, וקרוב להיות מן הענין הראשון, וירצה לומר מכל דבר שאתה צריך להשמר ממנו נצור לבך. צינוק ובור וסהר הם שמות אשר לא יפעל מהם דבר אבל כלא ומשמר ומאסר נגזרים מפעלים על כן יהפעלו במיני הפעלות.

שער ארבעה עשר.

צמר פשתים.

אמרו לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו (דברים כ"ב י"א) הם שני מינים אשר יעשו מהם חוט ופתיל לארוג הבגדים, **וצמר** הוא מגזת הצאן, **ופשתים** הוא זרע זרוע ויעלה בקנה כחטה ושעורה ויכום בשבט ויצא מהם החוט והעד והפשתה והשערה נכתה כי השערה

[1]) ע' מ' 72.

וכי באיזה נפש חטא על שמנע עצמו מן היין והלא דברים קל וחומר ומה מי שצער עצמו מן היין כך צריך כפרה המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ומה מאד רעה דרך הסכל הפושע בעצמו מוסיף אסור המאכל והמשתה יותר ממה שנאסר בתורה או שאוסר הזווג יתר על מה שנאסר מן הבעילות או הנותן כל ממונו לעניים או להקדש מוסף על הראוי זה שוטה גמור כמו שאמרו ז"ל (כתובות ס' ח') המזכזב אל יבזבז יותר מחומש וכן אמרו (סס מ"ח ח') לא כל הימנו שיעשיר את בניו ויפיל עצמו על הצבור וכאשר אמרו שאין ראוי להעשיר בניו בממונו ולמסכן עצמו כן אין נכון לאדם לתת כל מה שיש לו לעניים ולהקדשות והוא ישאר רש ועני אין זה מן הדעת ולא מצות תורה ונביאים ולא נמצא הדבר הזה בקבלה אף כי נמצא בהפך בגמרא דבני מערבא בפרק תשיעי מנדרים (הלכה ח') שדברו בגנות המקבלים על עצמם שבועות ונדרים עד שישארו בעניין אסורים אמרו שם ר' דימי בשם ר' יצחק אמר לא דייך במה שאסרה לך התורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים, הנה נתבאר מאד מכל זה שצריך האדם לכוין אל הפעלות הממוצעות ושלא יצא מהם אל קצה מן הקצוות כי אם על צד רפואת הגוף והנפש כמדות אשר תכשרנה אליה לעמד כנגד ההלי בהפך כמו האדם היודע במלאכת הרפואה כשנראה מזגו שנשתנה מעט שנוי לא יניח החולי להתחזק עד שיצטרך לרפואה חזקה בתכלית גם כשידע שאבר מאיבריו חלוש ישמרו ויעזרהו בדברים המועילים ויתרחק מן הדברים המזיקים אותו עד שיבריאהו עד שלא יוסיף הולשה כן האדם השלם צריך לו שיזכור מדותיו תמיד וישקול פעלותיו ויבחן תכונת נפשו יום [יום] וכל מה שיראה נפשו נוטה לצד קשה מן הקצוות ימהר ברפואה ולא יניח התכונה הרעה להתחזק וישים לנגד עיניו המדות הפחותיות אשר לו וישתדל לרפואתם כי לא נמצא אדם שלם במדות הנפש ובמעלות טובות וגם מה שאמרנו כי הנדבה ממוצע בין הפזור והכילות יצטרך האדם להדריך עצמו בצד המצוע לתת תמיד מעט מעט לא שיתן אלף זהובים בפעם אחת לאיש אחד ולאיש אחר לא יתן דבר כי בזה לא תגלה בידו מעלת הנדיבות במעשה אחד גדול לבד כמו שתגיע למי שנתן אלף זהובים באלף פעמים ונתן כל זהב מהם על צד הנדיבות מפני שזה כפל מעשה הנדיבות אלף פעם והגיע לו קנין חזק וזה שנתן אלף זהוב בפעם אחת התעוררה נפשו פעם אחת בזמני התעוררות גדול לפועל טוב ואחר כן פסקה ממנו ואין שכר מי שפרה אסיר אחד במאה דינרין או עשה צדקה לעני במאה דינרין שהיו די מחסורו כשכר מי שפרה עשרה אסירים או השלים חסרון עשרה העניים בעשרה דינרין ועל זה אמרו רבו' ז"ל (תנחות פ"ג מצמ ט"ו) הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רב המעשה על פי המעשה אמרו הכל גלוי לפני הקב"ה ואל תחשב לומר אחר שהוא יודע הכל למה יתחייב הרשע ברשעו, נשיב אמרו והרשות נתונה ביד כל אדם כמו שאמרו במקום אחר (ברכות ל"ג ב') הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ובטוב העולם נדון (תנחות פ"ג מצמ י"ט) בחסד ובטוב היוצר ית' לא כפי הדין הראוי לברואים ואמר אחר כן הכל לפי רוב המעשה, (סס) כל המעלות המגיעות לאדם הם לפי רב המעשים ומספרם כי בעשות האדם פעלות רבות טובות יגיעהו קנין חזק במעלה לא כשיעשה האדם פועל אחד גדול יתר מאד מפעלות הטוב כי במעשה אחד לבדו לא יגיע לאדם קנין חזק וזה כמה שביאר הרב הגדול ר' משה ז"ל *) ובכל המדות יצטרך האדם ללכת בדרך המצוע זולתי מדת הגאוה אשר בה ראוי לאדם להתרחק ממנה רוחק גדול עד הגיעו אל הקצה האחרון והוא שפלות הרוח וזה שאמרו ז"ל (סס פ"ד מצמ ז') מאד מאד הוי שפל רוח, הכל כפי מה שזכרנו בזה השער.

---

*) ע' נפ"ד למשנה פרקים.

יהולל בו הוא שישקול פעלותיו בכל עת עד שיתמצעו כי האדם אינו בסבעו מתחלת ענינו בעל מעלה ולא בעל חסרון כמו שכתב הרב ר' משה ז"ל בפרק שמיני מהקדמת פירושי אבות ועל כן צריך האדם להרגיל עצמו מקטנותו כפי פעלות אנשי ארץ מולדתו או המקום אשר בא בו ואם יהיו הפעולות ההם ממוצעות טוב ואם יהיו מותרות או מחסרות תהיה נפשו חולה ונצטרך ללכת בה בדרכי הרפואה הגופות כי כאשר יצא הגוף משווי נראה אל איזה צד נטה ונעמד כנגדו במרקחות ובמשקים שהם כנגדו עד שישוב אל השווי וכאשר יעמד בשוה [נסלק] ידינו מן ההפך ונעשה לו דבר שיעמידהו על צד שוה כן במדות הנפש ותחלואיה כשנראה אדם תכונת נפשו לחסר עצמו מכל טובה לרב הכילות וזה פחיתות גדול מאד ופעלה רעה אם נרצה לרפאת חליו לא נצוהו להרגיל עצמו בנדבה שזה הוא כמו שירפא מי שגבר עליו החם בדבר הממוצע שהוא קר וחם בשוה שלא יבריאהו מחליו אבל צריך שנביאהו לפזר פעם אחרי פעם ויכפל מעשה הפזור פעמים רבות עד שתסור מנפשו התכונה המחייבת הכילות אליו ואז נצוהו להתמיד עצמו על פעלות הנדיבות וישקד עליהם בלי תוספת וחסרון ויעמד במצוע והיה הדבר ממוצע בין הכילות והפזור וכן כשנראה מפזר נצוהו על פעלות הכילות לשנות פעלותיו אבל לא ישונה פועל הכילות פעמים רבות כשנותו פועל הפזור לפי ששוב האדם מן הפזור (לנביאות) לנדיבות יותר קל וקרוב משובו מן הכילות לנדיבות. וכן שוב נעדר הרגשת ההנאה נזהר וירא חטא יותר קרוב משוב בעל רב התאוה נזהר ועל כן נכפול על בעל רב התאוה פעלת העדר ההנאה יותר משנכפל על נעדר ההרגשה פעלות התאוה ונחייב על דך הלבב מסירת עצמו לסכנות ונחייב המוסר עצמו לסכנות רכות הלבב ונרגיל הנבל ביתרון טוב לבביות משנרגיל בנבלה מי שיש לו טוב לבב וכל זה סדר רפואת המדות ולזה הענין לא היו החסידים מניחים תכונת נפשיהם תכונה ממוצעת בשוה אך היו נוטים מעט לצד היתר או החסר על צד הסייג והשמירה שהיו נוטים מן הזהירות לצד העדר הרגשת ההנאה מעט ומן מסירת גבורה לצד מסירת עצמם בסכנות מעט ומטוב הלבב לצד יתרון טוב לבב מעט ומן הענוה לצד שפלות הרוח מעט וכן בשאר המדות. אבל מה שעשו החסידים בקצת זמנים וקצת אנשים מהם גם כן מנטות אחר הקצה האחר בצום וקום בלילות והנחת אכילת הבשר ושתיית היין והרחיק חברת הנשים ולבוש הצמר והשער ושכון בהרים והתבודד במדברות לא עשו דבר מזה כי אם על דרך הרפואה כמו שזכרנו ולהפסד אנשי המרמה כשיראו שהם נפסדים בחבורתם בראותם פעולותיהם ופחדו מהפסד מדותיהם בעבורם ועל כן ברחו מהם למדברות ולמקום שאין שם אדם רע ורשע כמאמר ירמיהו הנביא ע"ה מי יתנני במדבר מלון ארחים ואעזבה את עמי ואלכה מאתם כי כלם מנאפים עצרת בגדים (ירמי' ט' ח') וכאשר ראו הסכלים שהחסידים עשו הפעלות האלה ולא ידעו כונתם חשבו שהם טובות להם וכונו בחשבם שיהיו כמותם ויענו את גופם בכל מיני ענוי ועלה בדעתם שבזה יתקרב האדם לבורא ית' כאלו השם שונא הגוף ורוצה לאבדו והם לא ידעו שאלו הפעלות רעות להם מאד ואין להמשילם כי אם לסכלים הבריאים שראו הרופאים מאכילים סם אחד לחולה נוטה למות ונרפא מחליו ואמר הסכל הבריא אחר שזה הסם מרפא החולה כל שכן שיעמיד הבריא על בריאותו ויוסיף לחזקו ותהחיל לאכל ממנו ולהתנהג במנהג החולה ויחלה בלי ספק כ חולי הנפשות יחלו בלי ספק בלקחם הרפואה על הבריאות ותורת ה' תמימה לא זכרה דבר מזה והנכון להיות האדם בטבעיו הולך בדרך האמצעית יאכל מה שראוי לו לאכול בשווי וישתה גם כן בשווי מה שיש לו לשתות ויבעול מה שמותר לו לבעול בשווי וישכון במדינות ביושר ובאמונה לא שישכון במדברות ובהרים ולא שילבש בשער והצמר ולא שיענה גופו וזה שאמרו ז"ל בנזיר (תענית י"ח ח') וכפר עליו מאשר חטא על הנפש (במדבר ו' י"ח)

בעקב ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך (דברים ח' י"ד) ואמרו גם כן רבו' ז"ל (סוטה ה' ל') שהמתגאה כאלו בא על כל העריות הכתובות בתורה אמר תועבת ה' כל גבה לב (משלי י"ו ה') וכתיב בפרשת עריות כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם (ויקרא י"ח כ"ז) וגם אמרו [1] שהגסות צרעת לבעלה אמרו (סוטה ה' ג') ולשאת ולספחת ולבהרת (ויקרא י"ג ב') ואין שאת אלא רוח גבוהה שנא' הגבעות הנשאות (ישעי' נ"ז ז') ויש מן החכמים שאמרו (סוטה ה' ח') בשמתא דאית ביה ובשמתא דלית ביה שאין ראוי להכם שיהיה שפל רוח לגמרי שאין זה מצלתו אך ראוי לו שיתנהג בשררה מועטת כאמרם (שם) ומעטרא ליה כי קאמא לשבולתא וכו' אמר רב נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה מאי דכתיב תועבת ה' כל גבה לב (משלי י"ו ה') ולחזק זה החטא הארור אמר לויסם איש יבנה מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה (אבות פרק ד' משנה ד') ר"ל צריך אתה להוכיח נפשך עד שתרחיק ממנה הגאוה ותחשב אחרית גופך ושובך לעפר ולמאכל הרמה וכן כתוב בספר מספרי המדות [2] נשאל לאחד החכמים החשובים אנשי מדות אי זה יום שמחת בו יותר בכל ימיך אמר יום אחד שהייתי מהלך בספינה והיה מקומי בפחות שבמקומות הספינה בין חבלות הבגדים והיו בספינה סוחרים ובעלי ממון ואני הייתי שוכב במקומי ואחד מאנשי הספינה קם להשתין והייתי נקל בעיניו ונבזה עד שגלה ערותו והשתין עלי ותמהתי בהתחזק תכונת העזות בנפשו וחי השם לא נצטערה נפשי למעשהו כלל ולא התעורר ממנה כח כעס ושמחתי שמחה גדולה כשהגעתי לגבול נכבד שלא יכאיבני בזיון החבר המשוגע ההוא ולא הרגישה נפשי אליו ואין ספק שזאת תכלית שפלות הרוח והוא הקצה האחרון והוא טוב מאד במדה הזאת לנטות אליו אבל בשאר מדות תכונות האדם יצטרך האדם לעמוד במצוע כי לכל המעשים שתי קצוות האחד תוספת והשני חסרון [3] והזהירות מדה טובה והיא ממוצעת בין רב התאוה שהוא הקצה הראשון ובין הערד ההנאה שהוא הקצה האחרון ושתיהן תכונות הנפש ומדות רעות ופחיתויות המדות וכן הנדיבות ממוצע בין הכילות והפזר, והגבורה ממוצעת בין רך הלבב ובין מסירה לסכנות, וההסתפקות בין התאוה והעצלה וטוב לבב ממוצע בין הנבלה ויתרון טוב לבב ולב טוב נקרא מי שכונתו שרוצה להיטיב בכל עת לבני אדם בשום דבר אפילו במה שאין לו בו לא טורח ולא חסרון ולא נזק ולא בזיון והוא הקצה האחרון [4] ויתרון טוב לבב הוא העשה הדברים הנזכרים בלב טוב ואינו חושש אם יגיעהו בעשייתם נזק גדול וטורח רב והפסד מרובה ובזיון והוא הקצה הראשון והסבלנות ממוצע בין הכעס והעדר הרגשת חרפה ובוז והבשת ממוצע בין העזות ורב הפשטת והרבה פעמים יפעו בני האדם באלו הפעלות ויחשבו שאחד מן הקצוות טוב ומעולה במעלות האדם והוא הקצה הראשון כמו שיחשיבו המסירה לסכנות טוב ויקראו המוסרים עצמם לסכנות גבורים וכשיראו מי שיראו בזאת המדה למסור עצמו למיתה בכונה שינצל פעם אחת במקרה ישבחוהו ויאמרו שהוא גבור ופעמים שהוא שמח בחלקו ועל נעדר מהרגשת ההנאות לעובי טבעו יאמרו שהוא נזהר (ויאמרו) ויראא חטא וגם יחשבו שהפזור מן הפעולות המובות וכל זה טעות גמורה ואמנם שבח הארם אשר

---

[1] גמ' שם סוטה לא מאלו כדברים האלה והרמב"ם בהלכות פרק ד' משנה ד' מציין ג"כ כל המאמרים האלה וכתב בלשון שהצרעת עונש המתגאים לאמרו ולספחת ולספחת ולבהרת ואין שאת אלא גאוה שכל' הגבעות הנשאות כאלו אחר למתגאה המספחת עכ"ל. [2] עין בפי' המשניות להרמב"ם בהלכות פרק ד' משנה ד'. [3] ע' פרק ד' משנה פרקים לרמב"ם. [4] כמאמר בשבחו פה בפי' דברים סוגים, ובפי' הרמב"ם שם ז"ל: לפי טוב קורהים מי שכל כוונתו להטיב לכני אדם בגופו ועצתו ובממונו בכל יכלתו בלתי שיסיגהו מזה לו בזיון והוא האומצעי והנכון הוא הפך זה והוא מי שאינו רוצה להועיל לבני אדם בדבר אפילו מעט שאין לו בו חסרון ולא טורח ולא מזה קלה הלאחרון ויתרון וכו'.

ישרש יעקב (ישעי' כ"ז ו') שענינו לחזק הנטעה והעד יציץ ופרח ישראל (שם) וכמו ואנכי הולך ערירי (בראשית ט"ו ג') שענינו בלא בנים והוא נגזר משרש ער וענה (מלאכי ג' י"ג) שהחפץ בו בן וכמו ויעזקהו ויסקלהו (ישעי' ה' ב') שענינו הסרת האבנים ולפנותם והוא נגזר משרש וסקלתם באבנים (דברים י"ז ה') כן ענין ענו שומע ולא עונה אע"פ שהוא נגזר משרש הענה אתי ביום צרתי (בראשית ל"ה ג') וכן ויספו ענוים בה' שמחה (ישעי' כ"ט י"ט) יען משה ה' אתי לבשר ענוים (שם ס"א א') והנה לא מצאנו מגזרת צנוע שם כמו שמצאנו מענו עקב ענוה (משלי כ"ב ד') וענוה צדק (תהלים מ"ה ה') ויחס הענוה ליראי ה' ולחושבי שמו כאמרו עקב ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ויחס החכמה לצנועים אמרו ואת צנועים חכמה (שם י"א ב') ויראה גדולה ומעלה מן החכמה כמו שאמרו ז"ל (ילקוט אחר סוף הלכה ג') מה שעשתה חכמה כפה לראשה עשתה ענוה עקב לסוליכה ר"ל היראה שעשה החכמה צניף לראשה כאמרו תחלת חכמה יראת ה' (משלי ט' י') עשה הענוה עקב לרגלה כאמרו עקב ענוה יראת ה' (שם כ"ב ד'[1]) וסוליכה ענינה רגלה כמו שאמרו במקום אחר (יחזקאל ק"ג ג') והלצה נעלו (דברים כ"ה ט') פרט לסוליים שאין לו עקב שם היראה בראש החכמה והיא בעקב הענוה הלא תראה כי חכמה תחת הענוה והחכמה לצנועים על כן אני אומר כי הענוה מופלגת בענינה מן הצניעות וכן אמר בהרבה מקומות בתלמוד ענוה גדולה מכלן (ע"ז כ' ב') ר"ל מקדושה וזהירות ופרישות ונקיות וטהרה וזריזות וחסידות ויראת חטא הכלל בהם כי הסבלן נקרא ענו ומי שהוא הרש שומע חרפתו ואינו משיב, וצנוע נקרא מי שאינו מתפרסם ומתפרץ לפי הענין כי צנוע הפך מתפרץ כמו שאמרו רבו' ז"ל (כתובות ג' ח') משום צניעות ומשום פרוצות שרינן אשת איש לעלמא זמנין דאיכא צנועות וזימנא דאיכא פרוצות וזה הפך זה וכבר כתב הר"ם במו"ל בפירוש מאבות[2]) כי הענוה ממוצעת בין הגאוה ושפלות הרוח ולגאוה שמות רבים במקרא גבה עינים (תהלים ק"ח ה') עינים רמות (משלי ו' י"ז) גאה ורם (ישעי' ג' י"ו) ובלשון רבו' ז"ל ורוח גבוהה (חגיגה פ"ב מסכת כ"ג) וגסות הרוח (סוטה ה' ח') ומתגאה (פסחים י"ג ד') וכנגדן שפלות הרוח (חגיגה פ"ד מסכת ד') וגם שם באר הרב שהאדם שיטה לו לאחד מן הקצוות בכל מעשה העולם והנהגת האדם כדי שיעמד באמצע המעשים על צד הסיוג, אבל במדת הגאוה צריך שיתרחק ממנה עד הקצה האחרון עד אשר יטה אל צד שפלות הרוח וזה שאמרו (שם) מאד מאד הוה שפל רוח וכל זה מפחדם שמא יגבר על האדם מעט הגאוה והיא המדה המגונה מאד ויש לך לבחון ממשה רבינו ע"ה אשר נשלמו בו המעלות השכליות ומעלות המדות והיה אב בחכמה אב בתורה אב בנביאים כמו שאמרו ז"ל במגלה (י"ג ח') אבי גדר, אבי שוכו, אבי זנוח (ה"ח ד' י"ח) אבי אבי אבי שלשה פעמים [אב בחכמה] אב בתורה אב בנביאים ושבחו השם על כל האדם במדת הענוה כאמרו והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה (במדבר י"ב ג') ואמרו מאד מופת שנסה אל הקצה האחרון מן הענוה והיא שפלות הרוח וכן תמצא שאמר ונחנו מה כי תלינו עלינו (שמות ט"ז ז') וכן דוד, משיה אלהי יעקב ונעים זמרות ישראל (ש"ב כ"ג ח') והוא מלך גדול שיעדו השם לנו על ידי משה רבינו ע"ה והוא הכוכב אשר דרך מיעקב כמו שאמרו רבו' ז"ל על משיח בן דוד שיבא וגם הוא נביא וחכם גדול משבעים זקנים כמו שאמרו ז"ל ( ) ישב בשבת תחכמני (ש"ב כ"ג ח') ועם כל זה אמר לב נשבר ונדכה (תהלים ל"ח י"ט) ואמרו רבו' ז"ל (סוטה ג' ג') כל מי שיש בו גסות הרוח כאלו עובד ע"ז כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב (משלי י"ו ה') וכתיב התם ולא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז' כ"ו) גם הוא כאלו כופר

[1]) ע' בראשית רים נראשית.

[2]) ע' רים פרק ד' תמונה פרקים.

שער העשירי.

צבי, עפר.

אלה הם שני מינים ממיני החיות כאמרו איל וצבי (דברים י"ד ה'). **ועפר** הוא ילד הנולד מן האיל ובעוד שהוא קטן נקרא כן כאמרו לעפר האילים (ש"ב ג' ט') ומושאל לשון **צבי** לענין פאר כאמרו נחלת צבי צבאות גוים (ירמי' נ' י"ט) ארץ צבי למלחה[1] (זכר' ז' ל'). פירשו (כתובות ק"ג ח') למה המשיל צבי לארץ ישראל מפני שהיא קטנה ומחוקת הרבה כמו עור הצבי וכן צבי לצדיק (יסעי' כ"ח י"ו) ענינו פאר ואיפשר שיהיה ענינו חפץ ורצון כתרגום ויואל (בחות ג' כ"ח [2]).

שער אחד עשר.

צאצאים, צפיעות.

יש שחשב לומר כי **צאצאים** ענינו בנים **וצפיעות** ר"ל בנות קטנות כענין משרש נחש יצא צפע (יסעי' י"ד כ"ט) כלומר יונק, וצאצאים בנים כאמרו וצאצאי מעיך (שם מ"ח י"ט) שהוא שם הבנים היוצאים מזרע מעי האדם והאשה ואמר על הדרך השאלה רקע הארץ וצאצאיה (שם מ"ב ה') קרא בני העולם צאצאי הארץ כאמרו ובני כוש (נחמיה י' ז') בני מצרים (יחזקאל ל' ו' כ"ו) ובני ציון (יואל ג' כ"ג) דמה האנשים כאלו יצאו מזרע הארץ ואבן גגאח פי' בו ענין אחר ויש שפי' צפיעות בני בנים כתרגומו הצאצאים והצפעת (יסעי' כ"ג כ"ד) בניא ובני בניא.

שער שנים עשר.

צנוע, ענו.

אמרו ואת צנועים חכמה (משלי י"ח ג') קרא המתנהגים בקו המישור והאנשים השפלים **צנועים** וכן והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו' ח') ר"ל בשפל ובמישור ללכת לפנינו ואולי ענין צנוע והצנע ר"ל הכתתר כמו שנהגו בני עמנו לקראה ענינים אשר יתפרנסו מן הצדקה בהסתר ובהעלם צנועים וכמו שאמרו ז"ל (ב"ק כ"ט ב') המצניע את הקוץ ואת הזכוכית ר"ל המסתיר והמעלים אותם כדי שלא יזיקו לבני האדם וכן שם בן ארבעים ושתים אין מוסרין אותו אלא לצנועים (קדושין ע"ו ח') לאנשים מסתירים הסוד והרבה נוהגים לשמש במשנה בלשון צניעות במקום כתר ולפי זה הדעת אמר ואת צנועים חכמה (משלי י"ח ג') לאנשים נסתרים מהבלי הזמן או לאנשים מסתירים כל סוד אשר לא יתפארו בחכמתם ויסתירוה במקום הראוי לה ויגלוה במקום אשר יכשר להגדיה ולהאדיר וכן ענין והצנע לכת (מ"ה ו' ח') ר"ל התהלך בתמימות ובנחת כאדם אשר אמרו האיש משה ענו מאד (במד' י"ב ג') ר"ל שפל רוח וסבלן, היה יכול לענות דבר לאהרן ומרים כאשר האשימוהו על אודות האשה הכושית אשר לקח לפי הפשט או לפי הדרש אשר פירש ממנה שמע קול דבריהם ולא ענם וסבל חזק דבריהם עליו ואשר הביאנו לידי כן כי **ענו** מגזרת ענה (ש"ח י"ח כ"ט) ר"ת מי שאינו עונה, ענו, כמו שיאמר לעקור ת"ח שרשיה (תהלים פ' י') והוא משורש ר"ת

[1] לח נמצא כזה בכתוב כי אם תחן פרי למלחמה (תהלים קי"ל ל"ד) ואולי ל"ל צבי ארץ כ"ת כימיות (יחזקאל כ"ה ט') או בארץ הצבי (דניאל י"ח י"ו או ח"ט), וכדעתי פרנוד דברים יש כאן ול"ל כאומר הגמ' שלפנינו ואתן לך תחן חמדה כאלו אמר תחן ישראל נחמדה לגבי וכו' [2] וצבי

והביא ראיה לזה דברי רבינו שריר גאון ז"ל שפירש במסכתא שבת בפרק במה בהמה (ל"ח ח') בענין כבונות נקיות ומלובנות ואינו רחוק להיות כן.

השער השמיני.

צנה, סוחרה, מגן, שלט.

מגן שם כלי כולל כל דבר שיגין על האדם ויעזרהו להציל מאויביו במלחמה או באיבה זולתה על דרך ההשאלה כי הוא נגזר משרש גנון והציל (יסעי' ל"ז ה') וזה שאמר ואתה ה' מגן בעדי (תהלים ג' ד') מגני על אלהים (שם ז' י"ח) לה' מגננו (שם פ"ט י"ט) אלף המגן תלוי עליו (ש"ה ד' ד') מגן וכובע תלו בך (יחזקאל כ"ז י') את התניים ואת המגנות (הש"ג כ"ג ט') והושאל לגדולי בני אדם ונכבדי הארץ והראשים כאמרו כי לאלהים מגני ארץ (תהלים מ"ז י') אהבו הבו קלון מגניה (צפע' ד' י"ח) לפי שהם מגינים ומצילים העשוק מיד עושקו. **והשלטים** הם ממיני המגנים והם מגינים האדם מחרב ורומח ומכלי המלחמה וממקל ומאבן יד וזה שאמר ויתן יהוידע הכהן לשרי המאות את החניתים ואת המגנות ואת השלטים (הש"ג כ"ג ט') ואולי כל דבר אשר ישלט בו האדם (על) באדם נקרא שלט וממנו לא נמצא ליחיד כמו מגן. **סוחרה** היא כלי עגול ובעבור סבובו ועגולו נקרא סוחרה כתרגום ויסב מעליהם (נחמית מ"ג כ"ל) ויכתתר מלותהון [מעליהון] והוא כלי מלחמה נמצא אצל בני קדר וכני הערב והיא נאחז ביד להגין על קצת הגוף לא על כלו אמנם כאשר יורו המורים אל האיש הנושא אותו ויטהו אל המקום אשר נכון החץ לבא בו. **צנה** היא גדלה מאד ותלויה בצואר ולא תגין כי אם על צד אחד מן הגוף ר"ל הצד השמאלי או מלפניו וגם היא מכסה רב הגוף לפעמים ועל זה השיעור אמר כצנה רצון תעטרנו (תהלים ה' י"ג) ר"ל תכסהו והכלים האלה יותר מבוארים בשמותם לבני האדם ולא יוכל מתאר לבארם כאשר הם.

השער התשיעי.

צפחת, צנצנת, צלוחית, פך.

צפחת שם כלי תשמיש מים ושמן ודומה לה כי **צפחת** ישמשו בה בשמן כאמרו ומשט שמן בצפחת (מ"ב [illegible]) ובמים כאמרו צנת המים (ש"ה כ"ו [illegible]) **צנצנת** לא נמצאו שישתמשו בהן לה כי אם הדבר הנקח ביד כמו זוג הסכינים שאמרו קח צנצנת אחת ותן שמה מלא חפניך מן שמות ע"ז ל"ג) ונראה כי צנצנת הוא כלי גדול מחזיק הרבה כי הבורא ית' צוה לתת בו העומר מן והעומר עשירית האיפה ואיפה פאין ואחר שכן הוא איננו מטלטל מפנה שאוהו לצרך השמן ממקום למקום.

צלוחית אמרו קחו לי צלחית חדשה (מ"ב ג' כ') ר"ל כלי תשמיש המטלטל כמו שאמרו רבו' ז"ל (ב"מ ז' ב') וכי לצור על פי צלוחיתו הוא צריך ואולי צלוחית היא קערה כענין ובדודים ובצלחות (הש"ג ל"ה י"ג) סמן עצל ידו בצלחת (משלי י"ט כ"ד) שענינם קערה כמו שבארתי בחלק הפ"א בשער ס יר, פרור, [illegible]). **פך** הוא כלי תשמיש לשמן לבד כאמרו [illegible] (ש"ח י' ח') והוא כלי מחזיק דבר [illegible] מקום אשר

ח' ד') כי יבשו אפיקי מים (יואל א' כ') יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה (בראשית א' ט') ונמצא לשון יובש בהפך הלח והרטוב כמו שאמר ורוח נכאה תיבש גרם (משלי י"ז כ"ב) כלו' תסיר לחות העצם ומוחו אבל ענין והשביע בצחצחות נפשך (ישעי' נ"ח י"א) ענינו בצמאון כי הוא משרש והמונו צחה צמא (שם ה' י"ג) אשר הוא שם על משקל אשה לה' (שמות כ"ט מ"א) וענין צמא, צחא כתרגום ויצמא שם העם למים (שם י"ז ג') וצחי תמן עמא ואפשר שהמקומות היבשים נקראים **צחצחות** על שהם צמאים למים ושוקקים ללחות אבל יבש הפך לח, וצחצחות הפך הארץ השבעה משתיה, והראיה אמרו והשביע בצחצחות נפשך (ישעי' נ"ח י"א) הזכיר בו לשון שבע.

השער הששי.

צחנה, באשה.

אמרו ועלה באשו ותעל **צחנתו** (יואל א' ג'). **באשה** ענינו סרחון וריח רע כאמרו ולא הבאיש ורמה לא היתה בו (שמות י"ו כ"ד) וכמו וורם תולעים ויבאש (שם י"ו כ') אשר החפץ בו הסריח וכמו אשר הבאשתם את ריחנו (שם ה' כ"א) על דרך משל וכן ואעלה באש מחניכם (עמוס ד' י') ואפשר שענין באוש והפסד כענין יבאיש יביע שמן רוקח (קהלת י' י"א) כלומר ישנה ויסריח השמן הטוב וכן כי נבאשו ברוד (ש"ב י' ו') הפסידו ענינם עמו וכמו ורשע יבאיש ויחפיר (משלי י"ג ה') ישנה הדברים הטובים ויפסיד ויחליפם טוב ברע עד שיחפיר רעהו והראיה אמרו דבר שקר ישנא צדיק ורשע יבאיש ויחפיר (שם) ואפשר שיהיה ענין באוש, קוץ, כאמרו תחת שעורה באשה (איוב ל"א ט') אשר החפץ בו חוח והראיה ראש המאמר תחת חטה יצא חוח (איוב ל"א ט') ואולי ויעש באשים (ישעי' ה' ב') ר"ל שנבאי הכנה הדומים לענבי הגפן וגם הם יוצאים מן החוחים אשר בגדר הכרמים [1].

השער השביעי.

צחר, לבן.

אמרו מחשף הלבן (בראשית ל' ל"ז) לבנת הספיר (שמות כ"ד י') ענינו זכות דומה לשלג כאמרו תלבבני ומשלג אלבין (תהלים נ"א ט') כי כל דבר שאינו ממיני הצבעים נקרא **לבן** וכן ולבן שנים (בראשית מ"ט י"ג) תחלתו היה לבן ויש מן המחברים שחשב לומר כי ענין וצמר **צחר** (יחזקאל כ"ז י"ח) ר"ל מלובן וכן אתנות צחרות (שופטים ה' י') ר"ל לבנות אבל סברתי בזה שהחפץ בו צמר מתוקן במשרק הברזל כענין עבדי פשתים שריקות (ישעי' י"ט ט"ו) שענינו פשתים מתוקנים במשרקי ברזל ויש שפי' בו פשתים מנוקדים במיני הצבעים וענין סוסים שרקים ולבנים (זכרי' ו' ח') יוצא לומר בעלי הנקודות והצבעים ואין רחוק לפרש שרוקים ולבנים סוסים מתוקנים במשרק לישר ולהשוות שערם וכן אתנות צחרות (שופטים ה' י') אשר שערם שרוק דמתקן במגרות הבהמות אשר יגררו ויחככו אותן בו להסיר הנוגסי (?) מעליהם ולנאותן ולתקן שערם וכן וצמר צחר (יחזקאל כ"ז י"ח) צמר שהוא מאחד ממיני הצבעים שרוק ומתקן והביאני לומר כן התרגום ועמר מילת כבינא, וכבינא הוא תרגום משרק כמו שאמרו ז"ל (ניטין ט' ו') תנתן כבנתי לבנתי ויש שפירש כבנתי אחד מכלי הכסף אשר יקשרו בו שפת הבגדים לכסות צוארם ואבן גגאח פי' אתונות צחורות וצמר צחר מענין הנקיות

[1] כנראה חסר פה פתרון סורס צחנה. ומנחם מחברת צחן לחמר: ותעל לחנתו, נחסו, ונחנתו, וזסמהו, ועמופו, ענין אחד להם.

בו וגם הוא נקרא **חלון** כאמרו ויפתח נח את חלון התבה (בראשית ח' ו') אך החלון נקרא צהר על שם האורה הנכנסת ממנו להאיר הבית אך הצהר לא נקרא חלון כי צהר שם האורה כענין בצהרים (שם מ"ג י"ו) שהוא חצי היום שהאור חזק מאד, וגם השמן נקרא יצהר (בראשית י"ח ג') לפי שיש בו אורה ונקרא כן בעבור זכותו ואמרו שני בני היצהר (זכרי' ד' י"ד) הם זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק שנמשחו בשמן המעלה וכאשר אמר בני היצהר רצה לומר בעלי שמן הגדלה והמעלה כמו בני הנביאים (מ"ב ג' נ') בני האלהים (בראשית ו' ג') בני עמי (שם כ"ג י"ח) אל קבר בני העם (מ"ב כ"ג ו') גם בני אדם גם בני איש (תהלים מ"ט ג') שענינם אנשי.

השער השלישי.

צום, ענוי.

האמת כי **הצום** הוא **ענוי** כאמרו הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו (ישעי' נ"ח ה') עניתי בצום נפשי (תהלים ל"ה י"ג) ויש ענוי שאיננו צום והוא יגיעת הדרך וחטרה אמרו ענה בדרך כחי (שם ק"ב כ"ד) ממנו לחץ ודחק כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כ"ב כ"א) ממנו מצוק המשגל מאשת חיקו אמרו אם תענה את בנתי (בראשית ל"א נ') כמו שאמרו רבו' ז"ל (כתובות מ"ז ב') אם תענה מתשמיש, ואם תקח נשים על בנתי (בראשית ל"א נ') והמנע רחיצה וסיכה ואכילה ושתיה הוא ענוי כמו שביארו רבותנו זכרונם לברכה במסכת יומא בפרק יום הכפורים אסור ברחיצה ובסיכה (ע"ו ג').

השער הרביעי.

צי, אניה, ספינה.

אני השם הכלל לכל אשר ילכו בו על פני המים כאמרו והאניה חשבה להשבר (יונה א' ד') וענין **אניה** הדמנות והכנת הדבר והוא משרש והאלהים אנה לידו (שמות כ"א י"ג) כלומר הכין ועל כן אמר וגם אני חירם אשר נשא זהב מאפיר (מ"א י' י"א) כלומר כלי המוכן ללכת בים וכן ענין אחת לשלש שנים תבוא אני תרשיש נשאת זהב וכסף (שם כ"ג) אניות אבה (איוב ט' כ"ה) אני שוט (ישעי' ל"ג כ"א) למה יגור אניות (דברים ס' ז'). **ספינה** לא נקראת כי אם המכוכה בענין ויספן את הבית גבים (מ"א ו' י') בבתיכם ספונים (חגי א' ד') עד קירות הספן (מ"א ו' ט"ו). **צי** נקרא ההולך במהירות כאמרו וצי אדיר לא יעברנו (ישעי' ל"ג כ"א) ועל כן אמר יצאו מלכים מלפני בצים (יחזקאל ל' ל') ר"ל שלוחים ההולכים בציים כדי שימהרו ללכת וצי הוא שם אניה גדולה כתרגום וצי אדיר (ישעי' ל"ג כ"א) ובורגי רמתא וכן וצים מיד כתים (דמדנר כ"ד כ"ד) וכבר שמשו הספנים בשמות רבים לכלים אשר ילכו בהם על פני מים וכל אחד נקרא בשמו.

השער החמישי.

צחצחות, יובש.

ענין **יובש** יאמר על הסדר המים מן המקום אשר היו בו כאמרו גוזר בים ויבשהו (נחום

מאה ושלשים שנה שהיה אדם נזוף היה מוליד רוחות ולילין ר"ל שדים כי מי שאין לו שכל יש לו יכלת להזיק ומזה שנגרש מן הגן גפר בו הכח העיוני עד אשר לא הסתכל בגשמו ולא התבושש בהיותו ערום ובהיות גובר עליו הכח האחר הוליד בנים מחלקי הכח ההוא, אחד בכח מלאכותי בדבר עפרי, ואחד בכח מחשבי בדבר גשמי, בהנהגת ענייני העולם כאמרו ויהי הבל רעה צאן (בראשית ד' ב') ר"ל מנהיג וקין היה עבד אדמה (שם) וכל תולדותיו היה כזה במלאכות הגשמיות זה (קרא) [קרה?] לאדם אחרי צאתו מן הגן ומן הכח העיוני להוליד בנים אשר המציאו על (אדם?) הכח האחר וכאשר מצא חן בעיני השם הוליד בדמותו כצלמו מושכל כמהו כמו שאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו (שם ה' נ') ושב אל הכח העיוני בצלמו. **דמות** אין ענינו תבנית וצורה אך כונת דבר שידמה זולתו לענין אחד ולדבר אחד והעד ויולד בדמותו כצלמו ויקרא את שמו שת (שם) כאמרו כל עין בגן אלהים לא דמה אליו ביפיו (יחזקאל ל"א ח') וכן דמיתי לקאת מדבר (תהלים ק"ב ז') לא רצה לו' דמיתי לכנפיו ואברותיו אך הושויתי לאבל ולמספד וכן דמינו כאריה יבסוף לטרף (שם י"ט ג') יטרף דומהו כענין הטרף כי כמהו יחמוץ ויטרף כל מה שיוכל מן האדם וכן חמת למו כדמות חמת נחש (שם נ"ח ה') ר"ל שוים הם לנחש בחימה וכן ומה דמות תערכו לי (ישעי' מ' י"ח) באי זה השואה תשוויהו לדבר אחר וכן ואל מי תדמיון אל (שם) למי תשוויהו שיהיה כמהו בשום דבר כל אלה הדמיונים בענין לא בצורה ותבנית כי דמות נגזר משרש לא דמה אליו (יחזקאל ל"א ח'). **תמונה** נופלת על שלשה הברים האחד צורת האדם כמו כי לא ראיתם כל תמונה (דברים ד' ט"ו) תמונת כל כמל (שם ד' ט"ז) ויאמר על הנראה בלב לא בעין המצויר במחשבת האדם בסור הרגשותיו ממנו שהושב שהוא רואה דבר בחלום (אם הוא נקרא) תמונה על דרך הדמיון שיראהו אמרו בשעפים מהזיונות לילה בנפל תרדמה על אנשים (איוב ד' י"נ) ובסוף המאמר יעמד ולא אביר מראהו תמונה לנגד עיני דממה וקול אשמע (שם ט"ז) ר"ל דמיון לנגד עיני מחשבתי ואמר על אמתת הדבר והענין לא בצורה נראית ולא בדמיון ותמנת ה' יביט (במדבר י"ב ח') ר"ל אמתת הבורא הוא משיג ויודע דעת עליון. **תבנית** בשתי פנים האחד להיות מענין בנין מגזרת בנה אמרו הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית (דה"ח כ"ח י"ט) ר"ל כל ענייני הבנין ומלאכותו וממנו לתקן הדבר ותכונתו ורבועו וענולו וכל דבר הנעשה לתארו ולנאותו אמרו את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו (שמות כ"ה ט') תבנית כל צפור כנף (דברים ד' י"ז) תבנית יד (יחזקאל ח' נ') תבנית האולם (דה"ח כ"ח י"ח) בתבניתם אשר אתה מראה בהר (שמות כ"ה מ') כל אלה תכונת הדבר וצורתו ותקונו ומי שיפרש מן הענין השני כל מלאכות התבנית (דה"ח כ"ח י"ט) שיוצה לומר התכונה והצורה והתקון טועה, כי איך יאמר מלאכות התבנית והלא המלאכות הם תכונות הצורות ומה יוצה לומר כל צורות הצורות אך הנכון לומר בענין מלאכות התבנית בנין ופירושו כל תכונות צורות הבנין. **כמל** ענין כמו צורה אמרו תמונת כל כמל (דברים ד' ט"ז) רצה לומר דמות כל צורה והראיה אמרו אחריו תבנית זכר או נקבה (שם) ר"ל דמות כל צורה בתכונת זכר או נקבה.

השער השני.

צהר, חלון[1].

צהר ענינו מאור והוא כלי מקום שיכנס ממנו האורה להאיר הבית או המקום אשר הוא

---

[1] ע' לך 143.

חלק שמנה עשר, חלק הצד"י.

השער הראשון.

צלם, דמות, תמונה, תבנית, כמל, תאר.[1]

תאר ענינו צורה ותקון פני הנבראים כאמרו יפת תאר ויפת מראה (בראשית כ"ט י"ז) מה תארו (ש"א כ"ח י"ד) רצה לשאול מה צורתו וכן ותואר מבני אדם (ישעי' ל"ב י"ד) כי הוא שם כמו ופעלו לא יתן לו (ירמי' כ"ג ג') וכן לא תאר לו ולא הדר (ישעי' נ"ג ב') ר"ל אין לו צורה נכונה ויפה וכן ואיש תאר (ש"א ט"ז י"ח) כמוך כמהם אחד כתאר בני המלך (שופטים ח' י"ח) וממנו יאמר על תקון הצורה והדבר הנאה ובמהוגה יתארהו (ישעי' מ"ד י"ג) יתארהו בשרד (שם) וכן ענין רמון המתאר (יהושע י"ט י"ג) המתוקן לגבול ההוא. **צלם** אין ענינו צורה ואין לשון צלם נופל על צורה פבעית אך ענינו (תבנית) [תכונת] הדבר כאמרו בצלם אלהים ברא אתו (בראשית ה' כ"ז) ר"ל בתכונה מעולה וגבוהה ומושכלת ברא אותו וכן בצלמנו כדמותנו (שם כ"ו) בשכל שלנו כלומר נאציל עליו מעט משכלנו וכן אדני בעיר צלמם תבזה (תהלים ע"ג כ') לא ר"ל צורתם כי מה יכשר ענין בזיון אצל הצורה והאיברים אך ר"ל תכונת שכלם וכן אך בצלם יתהלך איש (שם ל"ט ז') בשכל ובדעת וזה עד לכולם כי מה יהיה החפץ לומר בצורה יתהלך איש וכי הצורה מהייבת הליכתו הלא באמת כח השכל ותכונתו הוא העושה מעשהו וכבר נחלקו המחברים בביאורו יש שאמר כי ענין אך בצלם ר"ל בצלמות ויש שהלעיבו על זה ופי' צלם חשך כמו שקוראים הערביים צלם למה שיקראו העברים חשך ור"ל אך בחשך יתהלך איש בעולם הזה ולא ידע יום מותו והוא בער ככהמות והנכון מה שאמרנו כי ענינו בתכונה ושכל ועל זה השיעור נקראו האלילים צלמים לפי שהעובדים אותם יבקשו תכונת כחם לא שיבקשו מהם צורתם כי אף הטועים שיועילו להם לא יטעו שתועילם הצורה ההיא כי אם כחם ותכונתם אשר יעבדו ועל זה אמר ואת כל צלמי מככתם (במדבר ל"ג נ"ב) ר"ל תכונת המסכה והפסל וכן צלמי טהריכם (ש"ח ו' ח') תכונת נזק המטהרים אשר יזיקו להם וכן יוכל לומר כי כל ענין צלם תכונת הדבר על מה שיהיה על שכל או על היזק או על כח האליל אשר יחשבו הטועים שיהיה להם כח להועיל ואין לו, כי בנפש השכלית שני כחות האחד כח העיוני יעין בו ההכמות והדברים הדקים שאינם גשמיים, הכח השני נקרא מעשיי והוא נחלק, יש בו שני חלקים האחד נקרא מחשבי שישכיל בדברים הגשמיים וישגיח בהם בשכלו טרם שיעשה אותם כמו הנגר שיתבונן בענין הבנין ויצייר בלבו תחלה מה שיעשה מן העצים והאבנים להוציא מן הכח אל הפעל וכן בזולת זאת ביתר המלאכות והנהגת החמון, והאחר נקרא מלאכותי מפני שהוא במלאכות ובדברים העפריים ועל דרך השכל נאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו בצלמו (בראשית ה' ג') ר"ל בשכלו כי כל הבנים שהיו קודם שת לא היתה להם צורה אנושית על נכון הפצי (ר"ל) שכל אשר הוא צלם האדם ודמותו הנאמר עליו בצלם אלהים ברא אתו (שם ט' כ"ו) אבל שת למדהו אדם והבינהו עד שהשיג השלמות האנושי ועל כן אמר עליו ויולד בדמותו כצלמו (שם ה' ג') כי כל מי שאין לו שכל אינו נחשב מן בני אדם כי אם מן החיות אלא שהוא על תבנית אדם וצורתו ואע"פ שאין לו שכל יש לו יכלת על הנזק ולעשות כל רע כשאר החיות אך במחשבה מושכלת ובכחינה ישיג השלמות וישתמש בהם במיני התחבולות והעבירות שהם סבה לכל רעה ולתולדות הנזק ומי שאין לו שכל כאלו הוא חיה מן החיות דומה לבני האדם ואינו מהם וכן היו בני האדם הראשונים שהיו קודם שת כמו שאמרו ז"ל (עירובין י"ח ב') כל אותן

[1]) ע' בפרק ח' וג' בראשון למ"ל.

שער עשרים ושנים.

פארור, שחרות.

שחרות ענינו ידוע כאמרו ושער שחר (ויקרא י"ג ל"ט) ושחור הפך לבן אבל **פארור** אין ענינו שחרות, כי החפץ בו, קבצו פניהם פארור [1]), אספו יפים, [2]) והכניסוהו כענין הכוכבים אספו נגהם (יואל ג' י') ומי ששמו מענין השחרות יתארהו לענין (רב) ובשלו בפרור (במדבר י"ח ח') שהוא הסיר המושחר מן העשן ודמה פניהם אליהם מרב הצרות, ואעפ"כ בהרבה מקומות ישמשו במלת שחרות אשר לא יפול עליו לשון פארור, כאמרו שחורה אני ונאוה (ש"ה א' ה') ומפארור לא יתכנה ליחיד ולרבים ולנקבה מענין השחרות כאשר יתכנה ממלת שחרות, שחור, שחורה, שחורים.

שער עשרים ושלשה.

פצר, אלץ, כפה.

פצירה ענינה השקידה על הדבר וההתדבקות בו והעמידה בו שלא לסור ממנו הן במחשבה הן בפעלה. במחשבה כאמרו ואון ותרפים הפצר (ש"ח ט"ו כ"ג) רצה לו' התדבקותך במחשבתך כאון ותרפים, כי הנביא צוהו בשליחות הבורא ית' להכות את עמלק ולהחרימו ושלא לחמול עליו ולהמית מאיש ועד אשה משור ועד שה מגמל ועד חמור והוא עבר על זה וחמל על מיטב הצאן והיתה מחשבתו בזה לזבח לה' והתדבק בזאת המחשבה יותר ממצות הנביא וזה שאמר לו הנה שמע מזבח טוב וגו' (ש"א ט"ו ג') ואמר לו עוד, כי חטאת קסם מרי (ש"א) ר"ל כי בחטאת קסם כן המרי, וכחטאת און ותרפים כן ההפצר ר"ל ההתדבקות בדעתו רע מאד ועגשו כענש און ותרפים ובפעלה כאמרו ויפצר בם מאד (בראשית י"ט ט') ויפצר בו חתנו (שופטים י"ט ז') ויפצר בו ויקח (בראשית ל"ג י"א) אלה ודומיהם מגזרתם ענינם התדבקות במה שרוצים ושקידה עליו מאין הנחה, ומהענין הזה נגזר הפצירה פים (ש"א י"ג כ"ח) כלומר רבות הפיות ונקראת כן מפני שהיא מתעכבת ומתדבקת בדבר שפגעת בו ופעלתה בשקידה ובהתמדה. פרץ נמצא מזה הענין והוא אמרו ויפרץ בם מאד [3]) וכן ויפרץ בו ויצר כברים (מ"ב ה' כ"ג) והם הפוכים מן פצר כמו משם אתקנך (ירמי' כ"ג כ"ד') וכמו והעמדת להם כל מתנים (יחזקאל י"ט ז') **אלץ** ענינו המצוק והלחץ וההכרח התכליתי כאמרו ויהי כי הציקה לו בדבריה כל הימים ותאלצהו (שופטים ט"ז ט"ז) ור' יונה פי' בו ותכעיסהו. **כפה** כפיה ענינה הכרח כאמרו מתן בסתר יכפה אף (משלי כ"א י"ד) רצוני לו' ינחצהו ויכריחהו ובלשון משנה ואלו שבופין אותו להוציא (כתובות ע"ז ח') כופה לעשות בצמר (ש"ס כ"ט ב') וכן רבים ענינם ההכרח. ואנס קרוב לענין כופה כאמרו והשתיה כדת אין אנס (אסתר א' ח') רצה (לו') אין מכריח. והלשון הזה ידוע ונוהג הרבה בלשון רבותי' ובארמית וכל הז לא אנס לך (דניאל ד' ו') כלומר אינו קשה עליך כענין ולא יבצר ממך מזמה (איוב מ"ב ב').

---

[1]) ל"ל: כל פנים קבצו פארור (יואל ג' י') או ופני כלם קבצו פארור (נחום ב' י"א).

[2]) דעת החכם כמ"ר זאב וואלף יחי' היא של"ל: כי קבצו פניהם פארור החפץ בו אספו יפים.

[3]) לא נמצא כזה בכתוב ואולי ל"ל ויפרן בו (ש"ב י"ג כ"ה או ב"ז). [4]) ל"ל כמו אתקך משורש נתק.

[5]) משורש לץ מצאנו בקבלי (תהלים י"ח ל"ז) ועי' למעלה לד 148.[5]) ע' למעלה לד 27.

או המועתק והעד את משנה התורה הזאת (דנריס י"ז י"ח) כתרגומו [2]) וזה שאמר ואת פתשגן כתב הדת וגו' נתן לו להראות את אסתר (אסתר ד' ח') ר"ל טופס כתב הותם המלך על עם מרדכי.

שער העשרים.

פורש, שוטה.

מצאנו ענין **פרישה** בדבר הפשוט והוא שאמר פרשי כנפים (שמות כ"ה כ') ושח פרושה על תבור (הושע ה' ח') יפרש כנפיו לתימן (ישוע כ"ט כ"ו) וממנו מה שלא נמצא (השוטה)[בשוטה] והוא פתיחת הידים אמרו אפרש כפי אל ה' (שמות ט' כ"ט) ובפרשכם כפיכם (ישעי' ו' ט"ו) וכפיו פרשות השמים (מ"ח ה' כ"ד) פרשה ציון בידיה (ירמי' ו' י"ז) וקרוב ענין פתיחת הידים לענין ש ט ח ה. **שוטה** לא נמצא בדבר הי כאמרו ושטחום לשמש ולירח (ירמי' ח' ב') משטח הרמים (יחזקאל כ"ו ה') וישטחו להם שטוח (במדבר י"ח ל"ח) וזה ההפרש אינו, אחר שמצאנו שטחתי אליך כפי (תהלים פ"ח י') שטח לגוים וינחם (ישוע י"ג כ"ג) ונקרא ש ו ט ח הפורש, לפי שנראה הדבר המתפשט כאלו ישבר [כענין פרשה ציון בידיה (ירמי' ו' י"ז).

שער עשרים ואחה.

פתח, התיר.

התרה ענינה התרת הקשר כאמרו התר אגדות מוטה (ישעי' נ"ח ו') וממנו התרת האסורים אמרו ה' מתיר אסורים (תהלים קמ"ו ז') שלח מלאך ויתירהו (שם ק"ה כ') וממנו מה שענינו העתקה אמרו אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו (ישוע ל"ג ח') ראה ויתר גוים (חבקוק ג' ו') העתיקם ממקומם... [2]) וממנו מושאל לנתינה פתח תפתח את ידך לו (דנריס ט"ו ח') פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמ"ה י"ו) וממנו לרבוי הטובה יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דנריס כ"ח י"ב) ממנו לתחלת הדבר פתח דברך יאיר (תהלים קי"ט ק"ל) שמר פתחי פיך (מיכה ז' ה') ומפתח שפתי מישרים (משלי ח' ו') וממנו להפרחת הפרי פתח הסמדר (ש"ה ז' י"ג) ממנו ענין חקיקה וחריתה פתוחי התם (שמות כ"ח י"ו) פתוחיה יחד בכשיל וכילפות יהלמון (תהלים ע"ד ו') וממנו שליפת החרב ולטישתו, חרב פתוחה (יחזקאל כ"ח ל"ג) פתח חרבך [3] כמו שלוף, חרב פתחו רשעים (תהלים ל"ז י"ד) ומזה הענין והמה פתחות (שם כ"ב כ"ג) באלו אמר הלקן מהממאת פיו והמה חרבות ורמחים וממנו ענין הגלוי וכל כלי פתוח (במדבר י"ט ט"ו) וממנו כענין ה ת י ר, אסיריו לא פתח ביתה (ישעי' י"ד י"ז) פתח חרצבות רשע (שם ל"ח ו') והעד סוף המאמר התר אגדות מוטה (שם) ולא נפתח אזור חלציו (שם ה' ל"ו) יתרו פתח ויענני (ישוע ל' י"ח) אל יתהלל חגר כמפתה (מ"ח כ' י"ח) ר"ל אל יתפאר קושר כלי המלחמה כמתיר אותם כי אין תפארת לגבור ברב כלי מלחמה כי אם במעט ובחזק הלב וכן ויפתח את הגמלים (בראשית כ"ד ל"ב) התיר המרדעת מהם.

---

[2]) פתשגן אורייתא הדא [2]) מפה עד סוף הפעור הזה נמצא בכ"ג לך נחלה בעלוי שהיה בניאת המעתיק ומקומו פה בסוף פתח נוספת לזה שורות החסרים הלוט ולבן הנתיים פה על מקומם וע' בתוכן הענין בחלק הפ"ח.

[3]) לח נמצא במקרח. 30

אחר נכון מזה והוא ההטרה מן הדבר והעד ויסיתם אלהים ממנו (דה״ג י״ח ל״ח) כאלו אמר הסירם מעלי וכן חמה פן יסיתך בשפק (איוב ל״ו י״ח) פן יסיר אותך חמתך משכלך בדבר שישפיק להזיקך בו או אפשר שיהיה בשפק מענין ויספק את כפיו (במדבר כ״ד י׳) אע״פ שנכתב בשי״ן וירצה לומר ברעש ובהמון ובתשוואות וכן ואף הסיתך מפי צר (איוב ל״ו י״ו) הסירך והרחיקך מיוס צרה ומצוקה או מן האויב וכן כי יסיתך אחיך בן אמך (דברים י״ג ז׳) ר״ל יסירך מאחרי דרכי הבורא ית׳ לעבד בלתי אשר לא יועיל ולא יציל.

שער שבעה עשר.

פתן, שחל.

אמרו על שחל ופתן תדרך (תהלים צ״א י״ג) הם שני מינים כי פתן הוא הנחש הרע כאמ׳ פתן חרש יאטם אזנו (סס ל״ח ה׳) כענין צפעוני בלי לחש וכן ושעשע יונק על חר פתן (ישעי׳ י״א ח׳) וראש פתנים אכזר (דברים ל״ג ל״ג). **שחל** הוא ממין האריה כאמרו שאגת אריה וקול שחל (איוב ד׳ י׳) שחל בדרך ארי בין הרחבות (משלי כ״ו י״ח) ושחל נקרא הארי היונק הקטן ועל זה אמר על שחל ופתן תדרך (תהלים צ״א י״ג) על שני מינים רעים מן החיות הפתן לישוך ולהמית במרדתו ובעטיו ר״ל בארס שלו כמו שאמרו רבו׳ ז״ל (שבת ל״ה ה׳) שלשה מתו בעטיו של נחש והשחל ממית בדרסו בני האדם או בשניו כדרך הארי והדוב יומיתו אדם ובהמה.

שער שמנה עשר.

פרדס, גן.

אמרו עשיתי לי גנות ופרדסים (קהלת ב׳ ה׳) לפי כלל הספר הזה **פרדס** מופלג במעלה ויקר מגן שהוזכר אחרון וכן הדין נותן כי גן נקרא מקום זריעות כל מיני העשבים ונטיעות והאילנות למיניהם למכרם להשתכר מהם, ופרדס לא נקרא כי אם מקום אשר הוא ממין אחד מורדים ושושנים או רמונים כאמרו פרדס רמונים (שה״ש ד׳ י״ג) והוא מקום קטן אשר יתענגו בו המלכים והשרים כאמרו שמר הפרדס אשר למלך (נחמי׳ ג׳ ח׳).

שער תשעה עשר.

פתשגן, פשר.

פשר ענינו ידוע כי הוא תרגום כאמרו ויהי כאשר פתר לנו (בראשית מ״א י״ג) כמא דפשר לנא ועל כן אמר ומי יודע פשר דבר (קהלת ח׳ א׳) ר״ל ביאור הדבר ועל זה השיבו חלמא לשנאיך ופשרה לעריך (דניאל ד׳ ט״ז) החפץ בזה המענה החלום היה על אויביך ובויאורו וגלויו לעריך כאלו אמר לצריך כמו ויהי ערך (שה״ש כ״ח ט״ז) ופשר אותיות הפוכות מן פ ר ש (במדבר ט״ו ל״ד). **פתשגן** ענינו דברי הכתב ומליצותיו וכן תרגום את משנה התורה (דברים י״ו י״ח) פתשגן אורייתא ואולי פתשגן הכתב (אסתר ג׳ י״ד) ר״ל טופס הכתב

וממנו ענין הכרר וחסרון אמרו ולא נפקד ממנו איש (במדבר ל״ח מ״ט) ולא נפקד מכל אשר לו מאומה (ס״ח כ״ה כ״ח) ונפקדת כי יפקד מושבך (שם כ׳ י״ח) בהתחסרך והעדרך משם ימנה תהיה נכר כאשר ימנה מקום ישיבתך או אפשר כי יפקד מענין החסרון וההעדר.

שער חמשה עשר.

פרור, סיר, דוד.

פרור שם היורה הגדולה אשר יבשלו בה הבשר וזולתו מיני המאכלים הגדולים כאמרו ובשלו בפרור (במדבר י״ח ח׳). **סיר** ענינה קדרה כאמרו שפת הסיר שפת (יחזקאל כ״ד ג׳) על סיר הבשר (שמות ט״ז ג׳) סיר אשר חלאתה בה (יחזקאל כ״ד ו׳) אבל ועשית סירתיו לדשנו (שמות כ״ז ג׳) ענינו מסננת שעושין מנחשת לסנן בה הדשן והוא כלי גדול. **דוד** תרגום סיר וכאשר אמר בדברי הימים (ב׳ ל״ה י״ג) והקדשים בשלו בסירות ובדודים שנראה שהם שני כלים ואמר כי האחד מהם ממיני המתכות והאחר כלי עפר ואדמה ואולי דודים ענינו סלים כענין דודאי תאנים (ירמי׳ כ״ד ח׳) וישימו את ראשיהם בדודים (מ״ג י׳ ז׳) והכה בכיור או בדוד (ס״ח ג׳ י״ד) כתרגומו בסלא ויהיה פירוש המקרא בסירות ובדודים ובצלחות (הב״ג כ״ה י״ב) כאלו אמר בשלו הקדשים בסירות ואחר שמו אותם בסלים ובקערות כי ענין צלחת קערה כאמרו טמן עצל ידו בצלחת (משלי י״ט כ״ד) אשר ר״ל בקערה וכמו כאשר ימחה את הצלחת (מ״ג כ״ח י״ג) והצנצנת נקראת צלחת תרגומו קח צנצנת אחת (שמות ט״ז ל״ג) סב צלוחית חדא וזה נוהג בלשון רבו׳ ז״ל בהרבה מקומות וכי לצור על פי צלוחיתו הוא צריך (ג״מ ז׳ ח׳) והוא כלי אשר יתנו בו השמן והמים וכל משקה לח.

שער ששה עשר.

פתוי, הסתה.

אמרו וכי יפתה איש בתולה (שמות כ״ב ט״ו) ר״ל כי ידבר על לבה וירחיב לפניה דרך העבירה כתרגום כי ירחיב ה׳ אלהיך את גבלך (דניס י״ג כ׳) ארי יפתה[1] והעד ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו (תהלים ע״ח ל״ו) ואפשר שענין פתוי השתדלות כתרגום וכי יפתה (שמות כ״ח ט״ו) ארי ישדל ועל כן מצאנו **פתוי** על דבר נכבד וטוב אמרו פתתני ה׳ ואפת חזקתני ותוכל (ירמי׳ כ׳ ז׳) ר״ל הכיתני להשתדל בשמך והשתדלתי לעשות חזקתני ויכלת אבל ענין **הסתה** גרוי ושסוי כענין המשסה את הכלב[2] לשוך בני האדם ואין זה בדבור כי הכלב לא יבין דבור האדם וכן אמר כי יסיתך אחיך וגו׳ השיאך עצה רעה ויזיקך לעבר אלהים אחרים ואמר בסתר לאמר (דניס י״ג ז׳) דבר הכתוב בהווה שאין דרך הסתה להעשות כי אם במסתרים ואולי ענין הכתה השאת עצה ונתינתה כתרגום ותסיתהו לשאל מאת אביה השדה (שופטים ח׳ י״ד) ומלאתיה לשאול[3] וקרוב להיות מזה הענין אם ה׳ הסיתך בי ירח מנחה (ס״ח כ״ו כ׳) ר״ל אם השיאך עצה עלי לרעתי וכן ויסיתם אלהים ממנו (הב״ג י״ח ל״ח) מקרא קצר ורצה לומר יעצם להתרחק מעלי וכן ותסיתני בו לבלעו חנם (איוב ח׳ ג׳) ואולי בהסתה ענין

[1]) נת״ח יפתי. [2]) נ״ק כ״ג ד׳ [3]) בתרגום שם: ואמלכתיה למישאל.

שער ארבעה עשר.

פקד, זכר.

אמרו לא יפקדו ולא יזכרו [1]) לפי כלל הספר הזה האחרון קל מן הראשון לפי הענין אמר לא יפקדו שהוא דבר גדול נכבד ואחר כן אמר לא יזכרו אפילו זכירה, פחותה, וגרועה כאמרו פקד יפקד אלהים אתכם (בראשית נ' כ"ה) פקדתי את אשר עשה עמלק (שמואל א' ט"ו ג') כל זה מזמן רחוק ועל כן צריך פקידה גדולה לתועלת ולתקון האדם להטיבו או להרע לשונאו ולפעמים יזכר האדם דבר ולא יועילהו ולא יתקנהו ויזכר חברו ולא ייטיב אליו אבל אם יפקדהו באמת יועילהו ויתקן כל צרכיו כאמרו וה' פקד את שרה (בראשית כ"א א') וישמעו כי פקד ה' את עמו (רות א' ו') וענין **הפקידה** העיון והשגחה ועל כן רצוני לומר כי כל מה שימצא מלשון פקד שיהיה ענינו כענין זכר, החפץ בו השגחה ועיון גדול ואין זוכר כמשגיח, ויש לשון **זכירה** הפך השכחה אמרו זכר ימות עולם (דברים ל"ב ז') זכור את אשר עשה לך עמלק (שם כ"ה י"ז) נזכרים ונעשים (אסתר ט' כ"ח) זכרו תורת משה (מלאכי ג' כ"ג) בעבור הזכיר שמי (ש"ב י"ח י"ח) והעד ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו (בראשית מ' כ"ג) ומגזרת פקד שיהיה ענינו הזכרה לא נמצא מתעבר כמו הזכיר שמי (יעשעי' מ"ט ח') חסדי ה' אזכיר (שם ס"ג ז') כהזכירו את ארון האלהים (ש"א ד' י"ח) וגם לא מצאנו ממנו שמות כמו זכרון לא מצאנו פקדון מענין הזכרה ולא מפקדת כענין מזכרת ויש מגזרת פקד שענינו מנין אמרו כי יפקד מושבך (שם כ' י"ח) כלומר כאשר יספרו וימנו מקומות המושב וימנה מושבך, ויפקדו והנה אין יונתן (ש"א י"ד י"ז) ואולי אלה מענין ההשגחה וכן פקדו נא את הארורה הזאת (מ"ב ט' ל"ד) כלומר השגיחו על ענינה כי בת מלך היא (שם), אבל מענין המספר והמנין והחשבון מה שאמר אלה פקודי המשכן (שמות ל"ח כ"א) ויפקדם בטלאים (ש"א ט"ו ד') פקד כל בכר זכר (במדבר ג' מ') לכל העבר על הפקדים (שמות ל"ח כ"ו) לא התפקדו בתוכם (במדבר א' מ"ו) ויפקד שאול את העם (ש"א י"ג ט"ו) וממנו שענינו מנוי והעלאה וחשיבות אמרו יפקד ה' אלהי הרוחת לבל בשר איש על העדה (במדבר כ"ז ט"ז) וכן ופקדת אלעזר בן אהרן הכהן (שם ד' ט"ז) ראה הפקדתיך היום הזה (ירמי' א' י') הפקד עליו רשע (תהלים ק"ט ו') מפקד צבא מלחמה (יעשעי' י"ג ד') ויפקדו השוערים והמשוררים (נחמי' ז' א') כלם מענין החשיבות והמעלה במנוי, ויש שענינו הדחת דבר בידוע זולתו להצניעו לשמרו ולהצפינו אמרו למכמש יפקיד כליו (יעשעי' י' כ"ח) ויפקדו את ירמיהו בחצר המטרה (ירמי' ל"ז כ"א) והיה האכל לפקדון (בראשית מ"ז ל"ו) להצניע ולהצפן עד בא ימי הצרף וכן את הפקדון אשר הפקד אתו (ויקרא ה' כ"ג) וכמו שאמרו רבו' ז"ל אין רצוני שיהא פקדוני ביד אחר (ב"מ ל"ו ח') שולח יד בפקדון (שם מ"ג ג') וכן רבים, וממנו תפישה על הענין וחיוב בשבת החטא והגעת הענש אמרו וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב ל"ד) פקד עון אבות (שם כ' ה') ותפקד עלי עון האשה (ש"ב ג' ח') בעת פקדתם יאבדו (ירמי' י' ט"ו) קרבו פקדות העיר (יחזקאל ט' ח'), וממנו ענין צואה אמרו פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהלים י"ט ט') כל פקודי כל ישרתי (שם קי"ט ק"ח) ר"ל מצות ש"ם כי תרגום צו פקד וכן והוא פקד עלי לבנות לו בית (עזרא ח' ג') כאלו אמר צוה עלי וכן ופקדתך שמרה רוחי (איוב י' י"ב) ר"ל מצותך ממנו פקידת המת להכינו לקברו אמרו פקדו נא את הארורה הזאת וקברוה (מ"ב ט' ל"ד) וכן אמרו על צדקיהו, ובבל יוליך את צדקיהו ושם יהיה עד פקדי אתו נאם ה' (ירמי' ל"ב ה') ר"ל עד יום מותו

[1]) תיקון נכה"ק כי אם נמוסחת התפלה נסדר תשליך לר"ה.

ענינו נשאר כאמרו שרידי חרב (ירמי' ל"א ג') נשארים מן החרב והשרידים שרדו מהם (יהושע י' כ') כזה וכן ובשרידים אשר ה' קרא (יואל ג' ה') הנשארים, שריד ופליט (ירמי' מ"ב י"ז) ענינם אחד נשאר ונצל.

שער שנים עשר.

פסל, ומסכה.

פסל שם הצורה הכרוחה מן העצים או מן האבנים לא העשויה מכסף ומזהב כאמרו פסל לך שני לחת אבנים (שמות ל"ד א') ויפסלו בני שלמה ובני חירום (מ"ב ה' ל"ב) וכן הנשאים את עץ פסלם (יחזקי' מ"ח כ') ועל זה השיעור נקראו צלמי הגוים פסילים (ירמי' נ' ל"ח). **מסכה** נקרא העצב העשוי מזהב ומכסף כאמרו אפדה מסכת זהבך (ישעי' ל' כ"ב) וענין מסכה התכה ממיני המתכות מכסף וזהב וזולתו הנתכים לשטוח על הצלמים והאלילים וזה שאמר לא תחמד כסף וזהב עליהם (דברים ז' כ"ה) והעד ענל מסכה (שם ט' ט"ז) ענל מתכא כתרגומו ואפשר שענין מסכה התכה אך הנתחו הראשונה ענין השטיחה וכל דבר שטוח יקרא מסכה כאמרו והמסכה הנסוכה על כל הגוים (ישעי' כ"ה ז') את היתד הארג ואת המסכת (צפניה ט"ז י"ד) שם לכלי האריגה ונקרא כן על אשר הוא אורג הבגד בשטח הכלי וברחבו וכן והמסכה צרה כהתכנס (ישעי' כ"ח כ') ואבן גנאח פי' בכל אלה אריגה וסתר וכסוי וכן מענין השטח ולנסך מסכה ולא רוחי (שם ל' ח') כלומר לשטוח דבר עצה לעשות זולתי וכן רוח ותהו נסכיהם (שם מ"ח כ"ט) רצונו לו' מועצותיהם ועצבים נקראים העשוי' מכסף וזהב כאמרו עצבי הגוים כסף וזהב (תהלים קי"ה ט"ו) ו מ נ ה ם אבן סרוק אמר שגם הם מעץ ואבן ואמר כי פסל ופסילים גם כן מזהב כאמרו פסילי כספך (ישעי' ל' כ"ב) ואין לומר צפו פסילך כסף כמו מזבח הזהב (שמות ל"ט ל"ח) אשר למעץ הצפוי נקרא המזבח זהב אחר שתמצא מקרא מורה כי הפסל ממיני המתכות והוא אמרו מי יצר אל ופסל נסך (ישעי' מ"ד י') וכן הפסל נסך חרש (שם מ' י"ט) ר"ל התיך או שטח ואם הוא מעץ ואבן לא יתכן בו לשון התכה ושטיחה וכן הביש כל צרף מפסל (ירמי' י"ח י"ז) וכן מעשת מיכיהו [ל"ל: מיכה] יורה הענין ותאמר אמו הקדש הקדשתי את הכסף לה' מידי לבני לעשות פסל ומסכה (שופטים י"ז ג') ואולי הושאל לשון פסל לכסף שעליו ואע"פ שהוא מעצים ואבנים אחר שהכסף והזהב נראה והם אינם נראים ונקראו הצלמים עצבים (זכרי' י"ג ג') בעבור הביאם עצב ודאגה ושממון לעובדיהם.

שער שלשה עשר.

פצה, פתח.

אמרו **פציתי** פי אל ה' (שופטים י"א ל"ה) אין רצונו לומר פתחתי אך החפץ בו הרחבתי מאמרי אליו וכן פצני והצילני (תהלים קמ"ד ז') ר"ל הרחיבני והתירני ממאסר וכן הפוצה את דוד עבדו (שם י') ר"ל הפודה אותו והמרחיב אליו והמצילו מצרתו. **פתח** ידוע ענינו בפתיחת פה אל הדבור בניד השפתים והושאל לשון פתח לענינים רבים אשר אין זה מקומם[1]).

[1]) ע' לקמן נסוף שער כ"א ל' 225.

אחר ביניהם כי לא יפעל דבר מענין הרע והמצוק בלשון פוקה כמו שיפעל מלשון מכשל, כשלון, מכשלה, כושל, כושלים, נכשלים.

השער התשיעי.

פוחזים, רקים.

אמרו אנשים רקים ופחזים (סופטים ט' ד') נביאיה פוחזים (צפניה נ' ד') פחז כמים אל תותר (בראשית מ"ט ד') בשקריהם ובפחזותם (ירמי' כ"ג ל"ד) אפשר שענינם המהירות והמרוצה והעד פחז כמים (בראשית מ"ט ד') או אפשר להיות ענינם הבגידה ויחס הבגידה למים כמו שאמר אחי בגדו כמו נחל (איוב ו' ט"ו) ויהיה ענין **פוחזים** בוגדים או נמהרים לעשות רע.

רקים ענינם פחותים אשר אין בהם ממש כאמרו והבור רק אין בו מים (בראשית ל"ז כ"ד) ויקראו המהבילים רקים כענין רק וריק אמרו לא יגעו לריק (ישעי' ס"ה כ"ג) שענינו להבל וכן כי לא דבר רק הוא (דברים ל"ב מ"ו) כלומר לא דבר שאין בו ממש וענין רקים אנשים פחותים ומהבילים.

השער העשירי.

פליאה, תמהון.

אין ענין התמה והפלא שוים, כי **הפלא** ענינו הדבר המופרש והמובדל מן הגדול ממנו כאמרו כי יפלא ממך דבר (דברים י"ז ח') כתרגומו[1] וכן אודה שמך כי עשית פלא (ישעי' כ"ה א') ר"ל דבר גדול ומובדל מעשותו זולתך וכן פליאה דעת ממני (תהלים קל"ט ו') מובדלת ומופרשת הדעת ממני וכן לא נפלאת היא ממך (דברים ל' י"א) נפלאים מעשיך (תהלים קל"ט י"ד) ועל כן אמר ותרד פלאים (איכה א' ט') ירדה ירידה מובדלת ומופרשת מכל הירידות. **תמה** יאמר על הדבר המופלג הנשמע אשר יתמהו השומעים והרואים עליו איך הוא כאמרו המה ראו כן תמהו (תהלים מ"ח ו') ויתמהו מגערתו (איוב כ"ו י"א) אל תתמה על החפץ (קהלת ה' ז') ויתמהו האנשים (בראשית מ"ג ל"ג) ולא מצאנו תמהון כי אם על הגעת תכלית הרע הגדול והצרה הגדולה כאמרו אכה כל סוס בתמהון (זכרי' י"ב ד') ובתמהון לבב (דברים כ"ח כ"ח) הדבר שהלב לא יחשבהו שיוכל להיות ויתמה עליו ור"ש פי' תמהון לבב אטומות הלב להכיל הצרות והמצוקות.

שער אחד עשר.

פליט, שריד.

ענין **פליט** ר"ל נצל ונמלט כאמרו ומפלטי לי (תהלים קמ"ד ב') פלטה נפשי (שם י"ז י"ג) אחישה מפלט לי (שם נ"ה ט') והיה המחנה הנשאר לפליטה (בראשית ל"ב ט'). **שריד**

[1] ט' בראשית שם ודברים ל' י"ח ובתרגומן בשורש ג' משורש פרם.

השער השביעי.

פגע, פגש.

שני אלה נמצאו נופלים על ביאת שני אנשים זה מכאן וזה מכאן בהתראות פנים זה לזה בידיעה לטוב ולרע כאמרו ויפגשהו בהר האלהים וישק לו (שמות ד' כ"ז) והעד ראש המאמר ויצא אהרן לקראתו ויפגשהו[1] כי יפגשך עשו אחי (בראשית ל"ג י"ח) פגוש דב שכול באיש (משלי י"ז י"ב) וזה **פגישה** למלחמה ומריבה עשיר ורש נפגשו (שם כ"ב ב') יומם יפגשו חשך (איוב ה' י"ד) ר"ל יגיעם ההיזוק והמחשך כנוי לצרות ומצאנו לשון **פגיעה** כזה אמרו ופגעת חבל נבאים (ש"א י' ה') ויפגעו בו מלאכי אלהים (בראשית ל"ב ב') כי תפגע שור איבך (שמות כ"ג ד') בפגעו בו הוא ימתנו (במדבר ל"ה י"ט) פן יפגעו בכם הרדפים (יהושע ב' ט"ז) ופגיעה שם מצא' [מציאת] האדם במקרה ועל כן נקרא המקרה פגע כאמרו כי עת ופגע יקרה את כלם (קהלת ט' י"א) ואין פגע רע (מ"א ה' י"ח) אבל פגיעה [ל"ל פגישה] ענינה ההולך לקראת חברו וגם שהוא בא לקראתו לא במקרה כאמרו ויצא אהרן לקראתו[2] ויפגשהו בהר האלהים (שמות ד' כ"ז) וכן כי יפגשך עשו אחי (בראשית ל"ג י"ז) וכל אחר מהם היה הולך לקראת חברו ועל כן מצאנו פגיעה אצל הגעת הגבול אמרו ויפגע במקום (שם כ"ח י"א) מן הטעם האמור לפי שלא יוכל המקום לצאת לקראת הבא אליו ויש בפגיעה בענין המות והוא אמר אשר פגע בשני אנשים (מ"א ב' ל"ב) ויפגע בו וימת (שם ג' כ"ה) כל אלה ענינים ההכאה להמית ומהירות ההרג וכן פן יפגענו בדבר או בחרב (שמות ה' ג') ואולי ויפגע במקום ענינו תפלה ובקשה כענין ויצו עליה במפגיע (איוב ל"ו ל"ג) וישתומם כי אין מפגיע (ישעי' נ"ט ט"ז) ולפשעים יפגיע (שם כ"ג י"ג) ר"ל יתפלל בעדם ויבקש מחילה בעד החוטאים וכן הפגעו במלך (ירמי' ל"ו כ"ה) שמצונו ופגעו לי בעפרון בן צחר (בראשית כ"ג ח') וכן ומה נועיל כי נפגע בו (איוב כ"ח ט"ו) כלומר מה תועלת נמצא כי נתפלל אליו עלינו וכן ואל תפגע בי (ירמי' ז' ט"ז) כלומר אל תפצר בי לבקש עליהם כאמרו בתחלת המאמר ואל תשא בעדם רנה ותפלה (שם).

השער השמיני.

פוקה, ומכשול.

פוקה ענינה הנעה מהדרך הישר כי הוא נגזר משרש ופיק ברכים (נחום ב' י"ח) שענינו תנועת חולשת הברכים וכמו יחזקום ולוא יפיק (ירמי' י' ד') כלומר יתחזקו ולא ינוע החזק וכן מפיקים מזן אל זן (תהלים ק"מ י"ג) ר"ל מתנועעים מרב שמנם ואולי פוקה השלמת הרע בענין זממו אל תפק (שם ק"מ ט') ויפק רצון מה' (משלי ח' ל"ו). **מכשל** ענינו החלש הכח והרפה העז כאמרו הכשיל בחי (איכה ב' י"ד) כלומר החלש והרפה אותו כשל כח הסבל (נחמי' ד' ד') ולמכשול לב (ש"א כ"ה ל"א) והעד ונכשלים אזרו חיל (שם ג' ד') ונקרא גם כן מכשל הדבר אשר יכשלו בו כמו האבן העומדת על הדרך כאמרו הרימו מכשול מדרך עמי (ישעי' נ"ז י"ד) וכן ואם תרוץ לא תכשל (משלי ד' י"ב) וממנו מענין הפרסום והגלוי לרעה כתרגום ונתתי מכשול לפניו (יחזקאל ג' כ') ואתן פרסום קדמוהי ויש הפרש

[1] ל"ל: לך לקראת משה המדברה וילך (שם). [2] ל"ל כלעיל: לך לקראת משה וכו'.

בפעולים כי הוא תאר כמו ופתה תמית קנאה (חיוב ה' ג') ומ"ם פתאם נוספת שהאל"ף תמורת יו"ד כמו שגיאות מי יבין (תהלים י"ט י"ג) שהאל"ף תמורת יו"ד כי הוא נגזר משרש שגה, מאיש שגה ומפתי (יחזקאל מ"ה כ') ופתאם נגזר משרש (פתה) ופתה תמית קנאה (חיוב ה' ג').

השער החמישי.

פח, מוקש, מכמר, רשת, מצודה, חרם.

פח הוא שם הקשר הערוב לקחת בו העופות כאשר ישימו רגליהם באותו קשר ימשכוהו ויקשר רגל העוף בו ויאסר וכשיעור הזה יעשו האורגים בני האדם ועל כן אמר הפח נשבר ואנחנו נמלטנו (תהלים קכ"ד ז') ר"ל החבל הנקשר וזה על דמיון הצרות וכן צנים פחים בדרך עקש (משלי כ"ב ה') וממנו מושאל לאבני אש, ימטר על רשעים פחים (תהלים י"א ו') וממנו מה שענינו רדוד ושטיחה אמרו רקעי פחים (במדבר י"ז ג') את פחי הזהב (שמות ל"ט ג') ר"ל טסים מרדדין ומושטחים. **מוקש** ענינו מכשל כאמרו כי יהיה לך למוקש (שם כ"ג ל"ג) פן תוקש בו (דניאל ז' כ"ה) כל אלה ענינם מכשל. **מכמר** שם הרשת שצדין בו העופות כאמרו ופרשי מכמרת על פני מים (יחזקאל י"ט ח') ויאספהו במכמרתו (חבקוק א' ט"ו) וכן אמר **ברשת**, במשכו ברשתו (תהלים י' ט') כי כאשר יכנס העוף באחד מנקבי הרשת ימשכו החבלים וישאר העוף בתוכו וכן רשת הכינו לפעמי (שם ל"ה ז') ויפרשו עליו רשתם (יחזקאל י"ט ח') ופרשתי עליך רשתי (שם ל"ב ג') ורשת שם השטח הגדול העשוי לקחת עופות ודגים אבל פ ח הוא נקב אחד לבד וחבל אחד קשור וענוב, ומצאנו שיחס הדבר הנקוב ל ר ש ת אמרו ועשית לו מכבר מעשה רשת נחשת (שמות כ"ז ד') אבל מ כ מ ר לא נקרא כי אם כלי הצידה לדגים ולעופות, ורשת יוכל להעשות כענין מסך לפני הפתח או לפני המטות כמו שנהגו השרים לעשות מסך לסבוב המטות כמעשה רשת שלא יכנסו לתוכו הזבובים והיתושים וגם **המצודה** ענינה רשת כאמרו ונתפש במצודתי (יחזקאל י"ב י"ג) ונקרא הרשת מצודה לפי שצדין בו העופות. **חרם** הוא הרשת כאמרו מצודים וחרמים (קהלת ז' כ"ו) יגרהו בחרמו יאספהו במכמרתו (חבקוק א' ט"ו) והעד איש את אחיהו יצודו חרם (תיכס ז' ג') ונקראת הרשת חרם לפי שמביא הנתפש בו לידי חרם וכליה והשחתה.

השער הששי.

פור, גורל.

פור וגורל רחוקים זה מזה בענין הביאור כי גורל נקרא מה שיעשו בני אדם להלוקת הדבר המשותף בין איש ובין אחיו ובין גרו והעד גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל (ויקרא ט"ז ח') כמו שבארנו בחלק החי"ת בשער חלק ח ב ל, ג ו ר ל [1]) וזולתם הנזכרים שם. **פור** הוא שם נופל על הפלת הגורל והפרדת המחבר בין שנים כי הוא שם נגזר משרש פור התפוררה הארץ (ישעי' כ"ד י"ט) אשר החפץ בו נתצה ונשברה כאמרו הפיל פור הוא הגורל (אסתר ג' ז') כלומר הפיל דבר המפריד והוא להמם.

[1]) ע' נ"ל 143.

הדבר להיות, כלומר הלואי שיהיה כך וכך, כאמרו לו יהי כדבריך (סס ל׳ ל״ד) ולו הואלנו (יהושע ז׳ ז׳) לו מתנו (במדבר י״ד ג׳) לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית י״ז י״ח) כל אלה ענינם הלואי וכן לוא הקשבת למצותי (ישעי׳ מ״ח י״ח) לו חכמו ישכילו זאת (דבריס ל״ב כ״ט) כלומר מי יתן שהקשבת למצותי מי יתן שחכמו וישכילו זאת (וכן לו קרעת) וקרוב להיות כמו אלו חכמו [וכן] לוא קרעת שמים ירדת מפניך הרים נזלו (ישעי׳ ס״ג י״ט) ר״ל הורדת עזרתך עלינו ויש שפירשם במקום אם ויש לומר שמור המנע הדבר אם ימנע זולתו כאמרו לו החייתם אותם לא הרגתי אתכם (שופטים ח׳ י״ט) וכן לוא הקשבת למצותי (ישעי׳ מ״ח י״ח) וכן לוא קרעת שמים (סס ס״ג י״ט) שניהם מלאים וכל אלה קרוב ענינם להיות כמו אלו ואבן גנאח פי׳ בו הרחקת הענין כמו לא כלומר לא היה זה מעזרתך ומישועתך ויש לו שהוא במקום או אמרו לו היה רעה אעביר בארץ ושכלתה (יחזקאל י״ד ט״ו) כלומר או [כאמרו ?] במקום ההוא גם כן או. חרב (סס ט״ז) או דבר (סס י״ח) אשלח וכבר נהגו המליצים ובעלי השיר לשמש במלת לו במקום או.

השער השלישי.

פלצות, רעדה, רתת, רטט.

פלצות ענינו תרדמת האיברים ועמידה בלא נח כאמרו פלצות בעתתני (ישעי׳ כ״ח ל׳) כלומר תרדמת הצרה בעתה אותי וכן הושאל כאמרו המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון (איוב ט׳) ר״ל יעמדו בלי כח ואפשר שענינו החתת על זה הדרך אמר תפלצתך השיא אתך (ירמי׳ נ״ט ט״ו) כלומר גדלתך והתת בני אדם ממך כן אשר עשתה מפלצת לאשרה (מ״ח ט״ו י״ג) ר״ל הגדילה ענינה והתת בני אדם ממנה במה שזמנה מן התכשיטין והכלים הנאים ודומה לזה ויכרת אסא את מפלצתה (סס). **רעדה** ענינו הבהלה והבעתה כאמרו יאחזמו רעד (שמות ט״ו ט״ו) רעדה אחזתם שם (תהלים מ״ח ז׳) עמדתי מרעיד (דניאל י׳ י״ח) ר״ל נבהל וכן מרעידים על הדבר ומהגשמים (עזרא י׳ ט׳) נבהלים והוא בודד ואינו מתעבר או יוצה לומר מבהילים זה את זה על הדבר ההוא ויהיה יוצא לא בודד. **רתת** הוא תרגום רעדה כאמרו ויאחזמו רעד (שמות ט״ו ט״ו) אחדתנון רתתא. **רטט** אמרו ורטט החזיקה (ירמי׳ מ״ט כ״ד) ר״ל כאב הפרקים והידים והרגלים ואולי כדבר אפרים רתת (הושע י״ג ח׳) כזה לפי ענינו.

השער הרביעי.

פתע, פתאום.

רבותי׳ ז״ל (בראשית ט״ו ח׳) פרשו פתע זה ונם פתאום זה שוגג וכן ואם בפתע בלא איבה (במדבר ל״ה כ״ג) פי׳ באונס הכהו ותרגומו בתקף היה סמוך לו ולא היה לו שהות להזהר עליו ויש שפירש פתע מקרה הבא פתאם וכן אם בפתע לא איבה ר״ל במקרה בלא שנאה כי השונא יכה במקרה כי אם בדעת ודעתי בו כי **פתע** צה לומר לי כונה ורצון ואמרו ואם בפתע במקום ואם בלא כונה וכן בפתע פתאם (סס ו׳ ט׳) וקרוב זה הענין למקרה ואונס כי הם שלא מדעת ובלא כונה. **פתאם** מלה נהגו בה העברים לאמרה על דרך המהירות וכן פירושה כאשר נזכרה במקרא כאמרו ויבהלך פחד פתאום (איוב כ״ב י׳) וכן ענין ולפתה שפתיו לא תתערב (משלי כ׳ י״ט) ר״ל הנמהר לדבר בלי הסכמה וסמיכותו אל שפתיו איננו פועל בו כמו פעלות הפועל

לפני (בראשית ל"ג י"ד) וכל המלאכה נמבזה
ונמס אותה החרימו (ש"ח ט"ו ט') וכאלה רבים
ויש שעינינו כממון הכסף והזהב וכבד המטלטל
אמרו אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (שמות
כ"ב ז') וכן והמלאכה היתה דים לכל המלאכה
(שם ל"ו ז') הראשון ר"ל נדבת הממון והכסף
והזהב והנחשת וזולתם מן הנדבות אבנים
ומרגליות וזולתה כל מה שהתנדב למלאכה
היה די לכל הפעלה ולכל צריך הבנין הנכבד
ההוא. ואע"פ שענין מלאכה קרוב לענין פעלה
להיות ממשית בהרבה מקומות יפול לשון מלאכה
אשר לא יכשר לומר בו לשון פעלה. ויש
להפריש עוד ולומר כי מעשה הוא זכר ופעלה
ומלאכה נקבות, ומגזרת מעשה ופעלה יתפעלו
פעלים רבים לאישים כל מינים כמו לא פעלו
עולה (תהלים קי"ט ג') פעל פעלת בימיהם

(שם מ"ד ג') עשה אלה לא ימוט לעולם (ש
ט"ו ה') עשה והצליח (דה"ב ל"ח כ"ח) ומגזרו
מלאכה לא מצאנו דבר בפעלה קל וכבד
ושלשתם שוים לעשות מהם כנויים ליחי
ולרבים, מה גדלו מעשיך ה' (תהלים ל"ב ו'
אמר אני מעשי למלך (שם מ"ה ב') ומעשה
בכרמל (ש"ח כ"ה ב') וחסיד בכל מעשיו (תהלי
ק"מ ק"ו) זאת פעלי שמני (שם ק"ט כ"ג
ופעלו לא יתן לו (ירמי' כ"ב י"ג) שהוא שו
על משקל ותארו מבני אדם (יחזי' ל"ג ל"ד
יש שכר לפעלתך (ירמי' ל"א ט"ו) פעלך בקר
שנים (חבקוק ג' ב') וכן ויבא הביתה לעשו
מלאכתו (בראשית ל"ט י"א) מה מלאכתך ומא
תבוא (יונה א' ח') כל מלאכות התבנית (הס'
כ"ח י"ט) ר"ל הפעלה והאומנות הנאה אש
בתבנית, לספר כל מלאכותיך ר"ל נוראותיך

השער השני.

פן, אולי, לוּ.

פן מלה המורה ופעמים חקקוה בתמורת
לא, לראיית הדבר ועל הדרך הספק אמרו פן
בחרב אצא לקראתך (במדבר כ' י"ח) פן אמות
עליה (בראשית כ"ו ט') פן יהיה דבר עם לבבך
בליעל (דברים ט"ו ט') ארח חיים פן תפלס
(משלי ה' ו') פן יפקד עליה לילה ויום אצרנה
(יחזי' כ"ז ג') כל אלה ענינם שלא יהיה כך
וכך, וכן כל ענין פן הנמצא. **אולי** קרוב
ענינו לענין שמא, כאמרו אולי ימשני אבי
(בראשית כ"ז י"ב) ר"ל שמא ימשני והיא מלה
משמשת בענין הפחד במקום הזה. וכן אולי
לא תאבה האשה ללכת אחרי (שם ל"ד ה'),
והנחתה הראשונה להיות משמשת בענין התקוה
כמו אולי יקרה ה' לקראתי (במדבר כ"ג נ')
אולי ה' אותי והורשתים (יהושע י"ד י"ב) אולי
יראה ה' בעיני (ש"ב י"ו י"ב) וממנו בענין אם
אמרו אולי יעשה זרים יבליגהו (הושע ח' ז'
ר"ל אם יעשה וכן אולי יחסרון חמשים הצדיק
(בראשית י"ח כ"ח) אולי לא תאבה האשה (ש
כ"ד ה') החפץ בו אם ואפשר כי כל אול
קרוב לענין אם, זולתי אולי נמתה מצנ
(במדבר כ"ב ג"ג) שהחפץ בו לולי, ומלת אול
משמשת בענינה בלי ספיכות, ישאל האד
לחברו תעשה כך וכך ישיבהו אולי, וירצו
לומר אפשר, אבל מלת פן לא תהיה במענו
השאלה בלתי ספיכות השלמת המענה א
הדבר, או ידבר בו. וממנו שם מקום, אמר
ואני הייתי על אובל אולי (דניאל ח' ג'). **לו**
מלה משמשת בענין פן, ובענין אולי, ובעני
אחר זולתם, אמרו לו ישמעני יוסף (בראשית
ל' ט"ו) במקום פן או במקום אולי, וירצו
לומר שמא ישטמנו ממנו, בלשון בקשה וחפ

---

1) לדעתי גם פה שבת המבטיק וכוון המחבר פסוק אחר כי בכתוב הזה אין בו כעס ליחיד ולא לרבי
כי שם כתוב פעלת שעני.

הנוראים והנפלאות מאותו נקרא פועל וכן מכון
לשבתך פעלת (שמות ט"ו י"ז) ר"ל צוית לפעלו
ולהכינו ועל זה הדרך אמר כי יש שכר לפעלתך
(ירמי' ל"א י"ז) ויש שחשבו לומר כי ענין פעל
אדם ישלם לו (איוב ל"ד י"א) ופעלו לא יתן
לו (ירמי' כ"ג י"ג) זאת פעלת שומני (תהלים
ק"ט כ') החפץ בהם שכר וכן דעת אבן גנאח
נוטה ומדעתי כי יותר ויותר ערבו צח זולת
מה שאמרו בו כי להיות ענינם השבת הגמול
בפעלתה ובזולתה כמו שנהגו לומר ראו פלוני
מה פעל מי ישלם לו פעלה כלומר מי יתן
תמורת פעלו רצה לומר שכרו שהוא תמורת
פעלו אך ופעלו לא יתן לו וכל הנזכרים עמו
לא רצה לומר שכרו, כי מי יוציאם מפשטם
החפץ בהם וכפעלו, אשר החפץ בו דבר שהוא
בפעלתם והוא השבת הגמול לטוב ולרע או
השכר. ומלבד כל זה נאמר כי לשון **עשה**
יופל בכמה ענינים אשר לא יפול בו לשון פעל
כמו עשה לי את החיל הזה (דברים ח' י"ז)
עשה את כל הכבד הזה (בראשית ל"א א') וישראל
עשה חיל (במדבר כ"ד י"ח) ואת הנפש אשר
עשו בחרן (בראשית י"ב ה') כלם ענינם קנין
והשתדלות הדבר להיות וכן ואיש במעון ומעשהו
בכרמל (ש"א כ"ה ג') ר"ל קנינו ורכושו מהצאן
הבקר והמקנה ולפי התרגום ענינו ממון כמו
אמר ונכסוהי בכרמלא וכן ויעש דוד שם (ש"ב
ח' י"ג) ר"ל קנה שם טוב, ועשיתי לך שם (שם
ט') תקנה שם טוב, אשר עשה לנו את הנפש
הזאת (ירמי' ל"ח י"ו) ר"ל הקנה לנו. ומזה ענין
אספיה והכניסה והצבור והוא ותעש הארץ
שבע שני השבע (בראשית מ"ז כ"ו) כתרגומו
ואכנשו דיירי ארעא. ואולי עשה לי את החיל
הזה (דברים ח' י"ז) וישראל עשה חיל (במדבר
כ"ד י"ח) ואיש במעון ומעשהו בכרמל (ש"א
כ"ה ג') כלם מענין האוצר והאספה וגם ענין
תעש הארץ (בראשית מ"ז כ"ו) יוצה לומר
תצר והצנע כמו ותעש זהב ובסף באוצרותיך
(יחזקאל כ"ח ד') ר"ל אוצרת והצנעת או אפשר

שיהיה מענין עץ פרי עשה פרי למינו (בראשית
א' י"א) ויהיה החפץ בו תעש הארץ (שם מ"ז
כ"ג) הצמיחה תבואה להרבה, כל הענינים האלה
נופלים במעשה ואינם נופלים בלשון פעל וממנו
ענין הנהגה והחזק בדבר והקמת המצות והוא
ועשית חג שבעות (דברים י"ו י') חג הסכות
תעשה לך (שם י"ג) ואצל חג לא יתכן לשון
עשייה אך ענינו ההזק בו והקימו וכן עשה
אלה לא ימוט לעולם (תהלים ט"ו ה') וממנו
ענין התקון אמרו ועשתה את צפרניה (דברים
כ"א י"ג) ולא עשה שפמו (ש"ב י"ט כ"ה)
ענינם לא תקנם ולא הסיר השער ומי שפי'
בהם ענין הגזיזה והקציצה אפשר שדמו בו
האמת כי תקון הצפרנים הוא קציצתן ותקון
השנים הסרתן וכן ולא עשה רגליו (שם) ר"ל
תקון שער הערוה וכנה הגלים על הערוה
כאמרו ותפשקי את רגליך לכל עובר (יחזקאל
ט"ז כ"ה) ויש מעשה שענינו תבונה ומראה,
והוא ותחת מעשה מקשה קרחה (ישעי' ג' כ"ד)
ר"ל תחת התכונה והמראה השוה ביופי ובנוי
שער הראש תהיה קרחה וכן כמעשה לבנת
הספיר (שמות כ"ד י') כתכונת הלובן אשר
בספיר וזרות מראה[1]. **מלאכה** גם היא כענין
הפעלה שהיא ממשית ובישות הדבר כאמרו לא
תעשה כל מלאכה (שמות כ' י') כל מלאכת
עבדה לא תעשו (ויקרא כ"ג ז') והעד ויכל
אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה (בראשית
ב' ב') והלב נבלה והלב טרפה יעשה לכל
מלאכה (ויקרא ז' כ"ד) ויבא הביתה לעשות
מלאכתו (בראשית ל"ט י"א) ורבו' ז"ל (סוטה ל"ו
ב') אמרו כי הוא בא לעשות צרכיו עמה והם
היודעים האמת וכן המלאכה לא ליום אחד
ולא לשנים (עזרא י' י"ג) כל אלה ענינם
פעלה ממשית ויש שאמר כי ענין והמלאכה
לא ליום אחד הוא הענין וההשגחה כמו מה
מלאכתך ומאין תבוא (יונה א' ח') וממנו שענינה
בקר ובצן ומקנה וזולתם מן החיים וזולתם מן
הגופות שאינם חיים אמרו לרגל המלאכה אשר

---

[1]) עי' מ"ג נכ"ח להלן.

החולף והעתיד דרך שלישי והוא הזמן העומד הנקרא עתה אין גם זה הבל, כי מה שהוא קודם עתה כבר חלף והיה, ומה שיהיה ממנו אחר עתה, הוא לא חלף וגם איננו הוה כאשר אמרנו שהזמן הנקרא הוא אתו ראוי ליחלק ודי אם יעלה במחשבה, כן הסכים אשר

לו הרקמה בשיעור הראשון ומעתה יאמר עתיה עתה, ויש נא שעניינו בקשה ותחנה כמו אנא והוא אל נא תהי כמת (במדבר י"ב י"ב) אבל אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב ט') עניינו (איננו?) חי כי אם צלי ואף לא בשל מבושל במים.

שער חמשה ועשרים.

עמר, אלומה.

אלומה הוא שם אגודת התבואה הנקצרת וזה אמרו והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה (בראשית ל"ז ז'). **עומר** ענינו מה שנשאר אחרי הקוצרים שנשמט בעת האגדה והגד וכעמיר מאחרי הקוצר (ירמי' ט' כ"ב)

וכן בין העמרים תלקט (רות ב' ט"ו) וכן שלא מלא כפו קוצר וחצנו מעמר (תהלים קכ"ט ז') ר"ל חיקו וכן ושכחת עמר בשדה (דברים כ"ד י"ט) דבר שנשמט מיד אוגדי האלומות.

שער ששה ועשרים.

עמר, נצב.

כבר ביארנו ענינם בחלק היו"ד בשער הראשון[1]) ושם ימצא.

חלק שבעה עשר, חלק הפ"א.

השער הראשון.

פעלה, מעשה, מלאכה[2]).

אמרו מי פעל ועשה (ישעי' מ"א ד') זה הלשון מורה כי הם שני ענינים וזאת סברתי בהם כי אין מעשה ופעלה ענין אחד לפי דברת בני האדם כי האמור בפעלה היותה דבר ממש אשר יהיה לו ישות, יאמר על בנין נאה ועל רקמת הבגד מה נאה פעל זו וכן אמר בפעל כפיו נוקש רשע (תהלים ט' י"ז) וכן יאמרו בני האדם מה דבר פלוני עם פלוני ומה עשה עמו ולא יאמרו מה פעל ואם ישאל שואל מה ענין

פעל ישועות בקרב הארץ (שם ע"ד י"ג) והל הישועה אינו פעלה ממשית, נשיבהו כי בב הישועה לאסיר יצא ממאסר, לחולה יתרפא לרש יתעשר, לגולה ינוח, אין פעלה ממשי גדולה מזאת התשועה ואשר זכר ממלת הפעל אצל הבורא ית' כאמרו מה פעל אל (במדב כ"ג כ"ג) ה' פעלך בקרב שנים חייהו (חבקו ג' ח') כל פעל ה' למענהו (משלי ט"ז ד') וא ליחס לבורא ית' פעלת יד אך העשוי על י

[1]) ע' לד 148. [2]) כ"ג: ע' קנתו נסער יוצר (לד 155).

שער עשרים ושנים.

עז, רחל, כשבה.

כבר הפרשתי מה בין איל, וכבש, ותיש בחלק הכ״ף בשער כ ב ש, א י ל*) והבדיוו וביארתי שם כי כבש בן שנה, ואיל בן שתי שנים, ותיש בעל הזקן, ונאמר, כי כשבה או כבשה היא הנקבה ממין הכבש כאמרו מה הנה שבע כבשת (בראשית כ״ח כ״ט) והעד וכבשה אחת בת שנתה (ויקרא י״ד ו׳) **ועז** שם הנקבה ממין התיש, **ורחל** שם הנקבה ממין האיל, כאמרו עזים! מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים (בראשית ל״ב ע״ו) כל אחת מן הנקבות הדביק למינה ולזוגה.

*) ע׳ מ 161.

שער עשרים ושלשה.

ערש, מטה, יצוע.

ערש הוא תרגום מטה, וערש שם המסכים והכסתות וכל מקום השכיבה. **מטה** מעצי כלי מקום השכיבה ועל זה אמר הנה ערשו ערש ברזל (דברים ג׳ י״א) כי אלו היה מעץ אמר מטתו אך בברזל לא יתכן לשון מסות ומטה, ואמרו אף ערשנו רעננה (ש״ה א׳ ט״ז) שב אל בגדי המטה. וכן מרבדים רבדתי ערשי (משלי ז׳ י״ו) ר״ל המסכים המתוארים הנאים המוזהבים. **יצוע** אמרו זכרתיך על יצועי (תהלים ס״ג ז׳) אז חללת יצועי עלה (בראשית מ״ט ד׳) ענינו התפשטות אברו האדם ועל זה השיעור נקראת המטה יצוע לפי שיתפשטו בתוכה ידיהם ורגליהם השוכבים עליה והעד כי קצר המצע מהשתרע (ישעי׳ כ״ח כ׳) שק ואפר יצע לרבים (אסתר ד׳ ג׳) ואבן גגאה פי׳ בזיבן על קיר הבית יציע (ת״ח ו׳ ה׳) היציע התחתנה (שם ו׳) כי ענינו הקורות היוצאות מן הקיר כתרגום יציע, ז י ז כמו שאמרו רבותי׳ ז״ל (שבועות פרק ו׳ משנה ה׳) זה אומר עד החלון וזה אומר עד הזיז רצה לומר נגד היתד אשר בקיר היה הבית מלא חטים, והפקדתיך אותם (?) ולפי הענין הזה נקראת המטה יצוע על שם הקורות ומטות הערש ויתדותיו.

שער ארבעה ועשרים.

עתה, נא.

נא מלה משמשת ענינים רבים אמר דבר נא באזני העם (שמות י״ח ג׳) רפא נא לה (במדבר י״ב י״ג) כל אלה לא היו צריכים למאמר כי אם לצחות הלשון והם במקום **עתה** אך בהרבה מקומות יכשר לומר לשון עתה ולא יפול בו לשון נא כמו עתה אקום יאמר ה׳ עתה ארומם עתה אנשא (ישעי׳ ל״ג י׳) לא עתה יבוש יעקב (שם כ״ט כ״ג) כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך (שמות ט׳ ט״ו) וענין עתה הזמן העומד שהוא בין הזמן העתיד ובין הזמן שעבר אשר לא יתחלק כי הוא כנקודה במלאכת חכמת השיעורים הנקראת הנר זה (ש״ל: הנדסה) אשר לא תתחלק כי אם כפי אשר יעלה במחשבה ומה שחשבו קצת המדקדקים כי בין הזמן

את כרדלעמר (בראשית י"ד ד') וממנו למלאכות הצריכות באדמה אמרו לעבדה ולשמרה (שם ג' ט"ו) ועבדת לו את האדמה (שמ"ב ט' י') היה עבד אדמה (בראשית ד' ב') עבד אדמהו ישבע לחם (משלי י"ב י"א) מלך לשדה נעבד (קהלת ה' ח') אשר לא עבד בה (דברים כ"א ג') לא יעבד בו ולא יזרע (שם ד') וממנו עבודת האדם לקבל שכר אמרו (הגראה) תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אתך בהן ואלכה (בראשית ל' כ"ו) הכי אחי אתה ועבדתני חנם (שם כ"ט ט"ו) וממנו הכרת האדנות והתרצות לפני מלך אמרו והשנית למי אני עבד הלוא לפני בנו כאשר עבדתי לפני אביך כן אהיה לפניך (שמ"ב י"ו י"ט) וגם יש הפרש אחר ביניהם כי לא נמצא ממלת שירות שם כמו עבד, עבודה, ואמרו כלי שרת הוא מקור כמו כי יחטא ואשם (ויקרא ה' ל"ג) באר היטב (דברים כ"ז ח') ויש מי שאמר כי אשם, ושרת, שם הפועל על משקל ובל יאמר שכן חליתי (יחזקאל ל"ג כ"ד).

שער עשרים ואחה.

ערך, סדר.

האמת כי תרגום **ערך** סדור, כאמרו וערך עליה העלה (ויקרא ו' ה') ויסדר עלה עלתא. וכאשר אמר צלמות ולא כדרים (חיוב י' כ"ג) ר"ל ישור הדבר בסמיכות זה אצל זה ומן הענין הזה אע"פ שנכתבו בש"ין ושרת בארזים (מ"ח ו' ע') והבא אל השדרות יומת (מ"ב י"ח ח') שם מקום ישיבת האנשים [זה] אצל זה בארמון המלכים. **ערך** בבמה דרכים ולא נמצא בשום מקום העמדת האדם או הדבר זה אצל זה ביושר זולתי וערכת את ערכו (במות מ' ד') ויערך עליו ערך לחם (במות מ' ב"ג) אבל אמרו וערכו עצים על האש (ויקרא ח' ז') וערך עליה העלה (שם ו' ה') ענינו נתינה ושימה לא ביושר. ואולי נקראת עמידת המלחמה ומקומה מערכה בענין סדר שהם מכוונים לעמד זה אצל זה וזה שאמר והחיל היצא אל המערכה (ש"ב י"ז כ') ואולי מערכה הזמנה וזה שאמר ערוך כאיש למלחמה (ירמי' נ' מ"ב) כלומר נכון ומזומן וכן ערוך מלחמה (יואל ב' ה') וכן בקר אערך לך ואצפה (תהלים ה' ד') ר"ל אכין ואזמן באמר אלך וקרוב להיות כאלה ערכה לפני התיצבה (חיוב ל"ג ה') כמו הכן והכן לך (יחזקאל ל"ח ז') או אולי מערכה שם מקום המלחמה לפי ששם עומדים הלוחמים צמדים צמדים כענין וערך בגדים (שופטים י"ז י') אשר אמר בו התרגום ווגז לבושין, ואיפשר שיקבל הלשון והענין שיהיה יותר מזוג אל כל מה שיצטרך אל האדם מן הכסות, ויש מלשון ערך שענינו תוכחת דברים אמרו ערכה לפני התיצבה (חיוב ל"ג ה') ר"ל התוכח וכמהו ולא ערך אלי מלין (שם ל"ב ע"ו) בצותי אלוה יערכוני (שם ו' ל') ודבר גבורות וחין ערכו (שם מ"ח ד') אמרו לא אחריש בדיו (שם) ר"ל לא אסתיר ולא אעלים כחותיו והזק תוכחותיו אשר הוכיחני בהם ויהיה לא אחריש מענין כתר והעלמה כי הוא משרש חרש לאמר (יהושע ג' ח') וממנו מה שהוא דמיון והשואה אמרו אין ערוך אלך (תהלים מ' ו') כי מי בשחק יערך לה' (שם פ"ט ז') ומה דמות תערכו לו (ישעי' מ' י"ח) ואתה אנוש כערכי (תהלים ק"ב י"ד) לא יערכנה פטדת כוש (חיוב כ"ח י"ט) לא יערכנה זהב וזכוכית (שם י"ג) ואפשר שאלה השנים האחרונים מענין דמים ושיעור ושומא כמו יעריכנו הכהן (ויקרא כ"ז ח'), והיה ערכך הזכר (ויקרא כ"ז ג'), כערכך הכהן כן יהיה (שם י"ב).

שער השעה עשר.

ענק, רביד.

ענקים הם חרוזי הכסף והזהב העגולים שנושאים הישמעאלים סביבות הצואר אמרו וענקים לגרגרתיך (משלי א' ט') ולבד מן הענקות אשר בצוארי גמליהם (שופטים ח' כ"ו) וממנו מושאל לדבר הסובב אמרו לכן ענקתמו גאוה (תהלים ע"ג ו') כלומר סבבם וכן העניק תעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך (דברים ט"ו י"ד) ר"ל הקיפוה וסבבוהו טובתך. **רביד** אמרו רבד הזהב (נחמיה מ"ח מ"ג) ורביד על גרונך (יחזקאל י"ו י"ח) רצה לומר מסך מוזהב ונאה וכן מרבדים רבדתי ערשי (משלי ז' ט"ז) הם המסכים שנותנים לפני המטות הנעשים במצרים כאמרו הטבות אטון מצרים (שם) וכן נראה כי המסך הנתן נגד המטות ותלוי במיתרים בקרסי משי נקרא רביד ואמרו וריבד על גרונך (יחזקאל ט"ז י"ח) לפי שמנהג הישמעאלים לשאת מסך על ראשיהם ומסבבים בו הצואר ותולים אותו על כתפיהם לכבוד ולתפארת.

שער העשרים.

עבודה, שירות.

האמת כי שניהם מצאנום נופלים על עבודת הבורא ית' ועל שמושו כאמרו לכו עבדו את ה' (שמות י' ח') לכו נא הגברים ועבדו את ה' (שם י"ח) וכן בשירות, לשרת שם את ה' אלהיך (דברים י' י"ג) אשר ישרתו בם בקדש (במדבר ד' י"ב) יקרבו אלי לשרתני (יחזקאל מ"ד ט"ו) ויעשהו כלים לבית ה' כלי שרת (הם"ב כ"ד י"ד) וענין **עבודה** שהיא אצל האדם היא בקושי ובפרך כאמרו ויעבדום וענו אותם (נחמיה ט"ו י"ג) אבל שרת הוא מרצון לא בהכרח על כן לא תמצא מגזרת שרת מתעבר ויוצא לשלישי כי הוא מדעת המשרת ואולי מלת שירות מורה עשות הטוב והישר בעיני האדם ודבר אשר ינוח דעתו עליו ועל זה השיעור אמר כל משרתיו רשעים (משלי כ"ט י"ב) כלומר המושל המקשיב על דבר שקר כל העושים הטוב והישר בעיניו הם רשעים כי גם הוא רשע ומצוה אותם להרשיע ומי מהם יצדיק והוא ירשיע וכן משרת את המלך (מ"ח ח' ט"ו) עושה לו דברים המישבים דעתו וכן כלם. ואף מה שנזכר מלשון שירות אצל הבורא ית' יבשר לומר בו עשות הטוב והישר בעיניו וקיום מצותו אבל ענין **העבודה** היא שם המעשה בשמוש ממנו לשמוש הגלולים והאלילים, אחאב עבר את הבעל מעט (מ"ב י' י"ח) לא תשתחוה להם ולא תעבדם (שמות כ' ה') וממנו לשמוש האדם בקשה העבודות, אשר מצרים מעבדים אתם (שם ו' ה') ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך (שם ח' י"ב) והעבדתיך את איביך (ירמי' י"ו ד') וממנו לתת מס למלך או למושל להכיר הארנות, עבדו ועבודה היא לו מוכרחת ומחויבת כאמרו ועבדום וענו אותם (נחמיה ט"ו י"ג) אבל שרת הוא מרצון לא בהכרח על כן לא תמצא מגזרת שרת מתעבר ויוצא לשלישי כי הוא מדעת המשרת ואולי מלת שירות מורה עשות הטוב והישר בעיני האדם ודבר אשר ינוח דעתו עליו ועל זה השיעור אמר כל משרתיו רשעים (משלי כ"ט י"ב) כלומר המושל המקשיב על דבר שקר כל העושים הטוב והישר בעיניו הם רשעים כי גם הוא רשע ומצוה אותם להרשיע ומי מהם יצדיק והוא ירשיע וכן משרת את המלך (מ"ח ח' ט"ו) עושה לו דברים המישבים דעתו וכן כלם. ואף מה שנזכר מלשון שירות אצל הבורא ית' יבשר לומר בו עשות הטוב והישר בעיניו וקיום מצותו אבל ענין **העבודה** היא שם המעשה בשמוש ממנו לשמוש הגלולים והאלילים, אחאב עבר את הבעל מעט (מ"ב י' י"ח) לא תשתחוה להם ולא תעבדם (שמות כ' ה') וממנו לשמוש האדם בקשה העבודות, אשר מצרים מעבדים אתם (שם ו' ה') ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך (שם ח' י"ב) והעבדתיך את איביך (ירמי' י"ו ד') וממנו לתת מס למלך או למושל להכיר הארנות, עבדו

וכך, וכן עקב היתה רוח אחרת עמו (במדבר י"ד כ"ד) בשמרם עקב רב (תהלים י"ט י"ב) ואצרנה עקב (שם קי"ט ל"ג) גם איש שלומי אשר בטחתי בו הגדיל עלי עקב (שם מ"א י') הגדיל גמולי לשלם רע, ולמלת עקב אין כנוי לרבים ולנקבה כמו למעני למענכם בעבורה בעבורכם. **בעבור** דבר הבא אבן גנאח דברי מי שקדמו ממנו אשר אמרו להפיל הבי"ת ואומר עבור במקום בעבור, ואמר כי לא כהה בם ואין רחוק להיות כן כי מלת בעבור ענינו בהתעברות כך וכך ותמורתו אמר בעבור דוד עבדך (שם קל"ב י') תמורתו ובהתעברותו, וכן לבעבור נסות אתכם בא האלהים (שמות כ' י"ז) לתמורת הנסיון ולהתעברותו בא. ואביון בעבור נעלים (עמוס ב' ו') גם כן ר"ל תמורת נעלים וכן בעבור הילד חי צמת ותבך (ש"ב י"ב כ"ח) ר"ל בתמורת הילד וחיותו צמת, ואבן גנאח אמר כי זה כמו בעדר [בעוד?] ואולי עניין בעבור כמו בער בעדי. **בגלל** החפץ בו בגלגול כך וכך ובסבובו היה כן כי הוא נגזר משרש גלל, ואמרו בגלל יוסף (בראשית ל"ט ה') במקום בסבוב ר"ל כי הוא סבב את פני הדבר וכן בגללכם ציון שדה תחרש (מיכה ג' י"ב) בסבוב מעללים הרעים ובגלגול מעשיכם אשר לא טובים. וכן ויברכני ה' בגללך (בראשית ל' כ"ז) בסבתך ועל ידך, ואולי עניין בגלל, שכונה, כמו גלילות הפלשתים (יהושע י"ג ב') גלילות הירדן (שם כ"ב י'), אשר פירשו בו שכונות, ואמר ויברכני ה' בגללך (בראשית ל' כ"ז) בשכונתך וכן בגלל יוסף (בראשית ל"ט ה') בשכונתו ובהכורו ודבקו בו וכמוהם בגללכם ציון שדה תחרש (מיכה ג' י"ב) בשכונתכם ובהתהברותה לכם. **למען** ענינו מפני כך, אמרו למען שתי אתתי אלה (שמות א' י"ח) למען תירא (דברים ו' ג') למען תצדק בדברך (תהלים נ"א ו') אמר למען תורא (שם ק"ל ד') כמו שאמר כי הסליחה נמצאת עמך מפני שיראו ויפחדו ממך כלומר כאשר ידעו בני האדם כי עמך הסליחה יקוו סליחתך וכפרתך וישובו אליך ובהפך זה כשידעו כי העונש ממך יראו מן העגש ההוא וימנעו מן העבירות וישובו מהם ודומה למה שאמר שלמה כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת ועשית ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו כי אתה ידעת את לבב כל בני האדם, למען יראוך כל הימים אשר הם חיים על פני האדמה (מ"ח ח' ל"ח—מ') הוא אומר כי כאשר יתפללו וישוב אליך בלב שלם תסלח להם מפני שיראוך ויקווך כשתסלח להם ותמלא שאלותם ויוסיפו דעת להכיר גדלך ולהחזיק בעבדותך ויראו ענשך אם לא ישובו וכן לא למענכם אני עשה (יחזקאל ל"ו כ"ב), למעני ולמען דוד עבדי (מלכים ג' י"א ל"ב). **יען** ענינו במו בעבור תמורה וחלוף כך וכך אמרו יען ובעין במשפטי מאסו (ויקרא כ"ו מ"ג) ואמר בו התרגום חלף (דברים) [ברכן איתי עליהון דבדיני] קצו, וגם ממלת יען לא מצאנו בנוי לרבים אל יחיד, ולנקבה עקב.

שער שמנה עשר.

עטה, לבש.

לובש ענינו ידוע כמו שפירשתי בחלק הלמ"ד בשער לבוש, סות, בגד*) **ועטה** ענינו העטוף והכריכה בדבר כאמרו כאשר יעטה הרעה את בגדו (ירמי' מ"ג י"ג).

---

*) ע' מ"ק 166.

מופרשים ומופלגים מזולתם הן לטוב הן לרע ומה שבא מגזרת עתק דגוש ולא דגוש יהיה מזה ענין וכן עששה מכעס עיני עתקה בכל צוררי (תהלים ו' ח') נפרדה מלהביט צוררי ותהיה בי"ת בכל במקום מ"ם, כבי"ת בכל הכמי הגוים (ירמי' י' ז') מכל חכמי גוים, והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח' ל"ג) שענינו מן הבשר ומן הלחם וכן הין עתק וצדקה (תהלי ח' י"ח) ר"ל ממון מופלג ומופרש משאר הממונות מאין כמוהו וכן יצא עתק מפיכם (ש"א ג' נ') דבר נפרד מהגבוחות שהזהירם אל תרבו תדברו גבהה (שם) ורצה לומר אך דברו עתק וזה תמורת הענין הראשון כי לא תפיל מלת א ל על יצא עתק כי הוא מצות העשייה בדבור לא מצות השתיקה, וכן מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל (ליוב כ"ח ז') נפרדו משאר כלי האדם ליתרון ולתגבית. **גבר** נמצא בענין היכלת והגדלה אמר כי גבר עלינו חסדו (תהלים קי"ז ג') ר"ל גדל וכן גברו על ברכת הורי (נחמיה מ"ט כ"ו) והמים גברו (שם ז' י"ט) אבל אמר למלך ולגבירה (ירמי' י"ג י"ח) לעולם אהיה גברת (יעני' מ"ז ז') כי יהודה גבר באחיו (הי"ב ה' ג') הן גביר שמתיו לך (נחמיה כ"ג ל"ז) וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע (זכרי' י' ו') להיות גבור בארץ (נחמיה י' ח') והגביר ברית לרבים (דניאל ט' כ"ז) ללשוננו נגביר (תהלים י"ב ה') כל אלה ענינם היכלת וכח הזרוע וגבורת הלב ממנו למעלה ולנבוחות, וממנו לשפלות ולרעת המתגבר.

שער ששה עשר.

עליון, רם.

כבר ביארתי בחלק הנו"ן בשער נשא הרים[1] כי **רם** נקרא כל דבר גבוה אבל **עליון** יש ממנו בענין הגדלה והממשלה כל הנזכרים אצל הבורא ית' כמו ברוך אברם לאל עליון (נחמיה י"ד י"ט) קדש משכני עליון (תהלים מ"ו ה') אדמה לעליון (ישעי' י"ד י"ד) וידע דעת עליון (במדבר כ"ד י"ו) ובריך אל עליון (נחמיה י"ח כ') וכן רבים, ענינם אדנות וממשלה וגדלה, ומה שנזכר זולת הבורא ית' כמו ובכל העליון (שם מ' י"ז) והבית הזה אשר היה עליון (הי"ב ז' כ"ה) ואמר כי עליון הפך תחתון כאמרו התחתון ואת העליון (הי"ח ז' כ"ד) ורם הפך שפל, על כן לא יקרא האדם עליון, כי עליון שם דבר כאמרו היוצא מבית המלך העליון (נחמי' נ' כ"ה) באים מדרך שער העליון (יחזקאל ט' ג') וממנו שענינו כריתה אמרו והבית הזה יהיה עליון כל עבר עליו ישם ושרק (תהלים ח' ט' ח') הענין כעלות גדיש בעתו (חיוב ה' כ"ו) אשר החפץ בו שבורה וכריתה.

שער שבעה עשר.

עקב, בעבור, בגלל, למען, יען.

עקב ענינו גמול, על כן לא תמצאהו נופל על העתיד לבא כי אם על מה שעבר כאמרו עקב אשר שמע אברהם בקלי (נחמיה כ"ו ה') ר"ל בגמול שמעו בקולי אעשה לו כך

---

[1] ע' מ"ד 186.

בעצמו לשמר רגליו מלכד והמתיעץ עם זולתו נקראת [הצצה?] ההיא ערמה והוא ויעש גם המה בערמה (יהושע ט' ד') החפץ בו נתיעצו זה עם זה וכן לכד חכמים בערמם (איוב ה' י"ג) והראיה סוף המאמר ועצת נפתלים נמהרה (שם) וכן על עמך יערימו סוד (תהלים פ"ג ד') ואפשר שיהיה עניין ערום שקר כמו והנחש היה ערום (בראשית ג' ח') ובאמת אין ענין ערום בענין מבין והראיה מה שאמר לץ תכה ופתי יערם (משלי י"ט כ"ה) באמת לא ר"ל ופתי יבין כי אין תבונה בו אבל עניינו והפתי ישקר כי כאשר יכהו ישקר לאמר כי לא ישוב באולתו. **מבין** נקרא דבר מתוך דבר כמו שביארנו בחלק הדל"ת בשער ד ע ה, ש כ ל, בינה, חכמה[1]) ושם כתבנו מה שיש בו די.

שער ארבעה עשר.

עריץ, פריץ.

אמרו וה' אותי כגבור עריץ (ירמי' כ' י"א) עריצי גוים (יחזקאל כ"ח ז') ר"ל חזקים ובעלי זרוע ואולי **עריץ** נקרא הרשע השובר והמכה הטובים ממנו בענין בקומו לערץ הארץ (ישעי' ג' י"ט) הצלה נדף תערץ (איוב י"ג כ"ה) לא תערץ מפניהם (דברים ז' כ"א). **פריץ** שם ההורס גדר והגותץ סייג התורה אמר והוליד בן פריץ (יחזקאל כ"ח י') שופך דם, ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד החזון ונכשלו (דניאל י"א י"ד) המערת פרצים היה הבית הזה (ירמי' ז' י"א) פרץ גדרו והיה למרמס (ישעי' ה' ה') ותומת ירושלם מפרצת (נחמי' ו' ג') והעד ופרץ גדר וישכנו נחש (קהלת י' ח').

שער חמשה עשר.

עתק, גבר, שגב.

אמרו מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל (איוב כ"א ז') לפי כלל הספר הזה גדול ענין גבר מפני שהוא נזכר אחרון וענין עתקו כאלו אמר עבו ושמנו וכן [אל תרבו תדברו גבהה גבהה] יצא עתק מפיכם (ש"א ב' ג') הדברים הרבים ומלת אל תרבו רצתה לבא אצל אל יצא עתק כמו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים ל"ח ב') וכמו זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי עולה וחטאה לא שאלת (שם מ' ז') אשר החפץ בזה זבח ומנחה לא חפצת ואזנים לא כרית לי כאשר קבלתי תורתך כל אשר ידבר ה' נעשה ונשמע, וזה שאמר אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי (שם ח'—ט') הנביא מזכיר כל זה לתועלת ישראל שהתחילו לקבל עליהם מצות ותורת אמת בטרם שאלם הבורא עולה ומנחה וזבח ונסכים וטרם פתח אזנם וזה שאמר אזנים כרית לי בהסתר וכן אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון (איוב ל' כ"ס) כאלו אמר אם לא עגמה, וכן רבים במקרא כאלה לשמש מלה ראשונה לכל המאמר אף אם גדל מאד בענין זה. ואולי **עתק** ענינו הרחקה והפרדה כמו ויעתק משם (בראשית י"ג ח') כלומר נפרד וכן העתיקו מהם מלים (איוב ל"ג י"ו) המעתיק הרים ולא ידעו (שם ט' ה') וצור יעתק ממקומו (שם י"ד י"ח) אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ"ה ח') והדברים עתיקים (דהי"ב ל' כ"ג) ר"ל

---

[1]) ע' ל"ד 99.

שער אחד עשר.

עצב, דאגה.

עצב ענינו החימה והגערה והכאב כמו שבארתי בחלקי האל"ף בשער אף וחימה וחבירו [1]. **דאגה** היא קרובה לענין פחד וירא אמרו פן יחדל אבי מן האתנות ודאג לנו (ב"ר ט' ה') ר"ל פחד עלינו וכן ואת מי דאגת ותיראי (ישעי' נ"ז י"א) ר"ל פחדת כלומר ממי פחדת וירא וכן אדאג מחטאתי (תהלים ל"ח י"ט) אני דאג את היהודים (ירמי' ל"ח י"ט) ואם לא מדאגה מדבר (יהושע כ"ג כ"ד) וממנו נסמך להשתנות הדבר אמרו ובשנת בצרת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי (ירמי' י"ז ח') כלומר לא ישתנה והראיה ולא ימיש מעשות פרי וקרובים שני הענינים זה לזה כי המפחד ישתנה לבו וישתנו פניו [2].

שער שנים עשר.

עקלקלות, רכסים.

אמרו ארחות **עקלקלות** (משפטים ה' ו') ר"ל מעוותות וכן והמעים עקלקלותם (תהלים קכ"ה ה') ופירושו עוותתם, על כן יצא משפט מעקל (חבקוק ח' ד') ר"ל משפט מעוות שאינו ישר כי עקל הפך היושר אבל **רכסים** ענינו חזק וקושי ואמרו והרכסים לבקעה (ישעי' מ' ד') ר"ל המקום הקשה והחזק והגבוה ועל שיעור הקושי והחזק אמר מרכסי איש (תהלים ל"ח כ"ח) פירושו מקשי בני אדם וחוזק מצוקתם ועלילותם כענין מריב לשנות (שם) וכן וירכסו את החשן (שמות כ"ח כ"ח) פי' בו אבן גנאח יחזקוהו או אפשר שענין וירכסו חבור להיות דבוק אל חשב האפוד וכן מרכסי איש (תהלים ל"ח כ"ח) חבור וחבל רשעים וכן והרכסים לבקעה (ישעי' מ' ד') ר"ל הרים הסמוכים זה לזה שאי אפשר לירד לגיא אשר ביניהם כי אם בקושי גדול שמתוך סמיכתן זה לזה הגיא זקופה ועקומה ואמר שיהיה לבקעה מישור ולחדך כלולה וישרה אשר ילכו בה בלי עוות ועקול.

שער שלשה עשר.

עורם, מבין.

ערום נקרא הנשמר מדבר שלא יגיעהו ההיזק עליו ושלא ישיגהו בזיון בסבתו כאמרו על דוד כי אמר אלי ערם יערם הוא (ב"ח כ"ג כ"ג) וכן ויעשו גם המה בערמה (יהושע ט' ד') וערום יבין לאשרו (משלי י"ד ט"ו) וערום גם כן נקרא הנשמר מחשבות אחרים בשבלו כאמרו לכך חכמים בערמם (איוב ה' י"ג) ר"ל במה שחשבו להעריס עליו הוא לוכד אותם ואולי ענין ערום ר"ל מתיעץ בעצמו כאמרו ערם יערם הוא (ב"ח כ"ג כ"ג) רצה לומר דוד חכם הוא ומתיעץ

---

[1] ע' לך 64. [2] נמוסרי הפילוסופים שער ג' ע' נמאמר נלעגים על הלחגה חמר, הלחגה על החלוף והעצב על העתיד, ונהשקפה הוח להפך, חבל נתקון המדות ג' ג' הוח מתוקן כי שם כתוב, ומהכני נלעגים נלחגה, כי היגון על מה שעבר, והלחגה על מה שעתיד, (מהכני יהידי היקר החכם הרי"ל דוקנם נלי וע' נן חכמי' משנת 1861 ניון 6 לך 48 העדה 12).

באר ענו לה (במדבר כ"ח י"ח) ותען להם מרים (שמות ט"ו כ"א) ענו לה' בתודה (תהלים קמ"ז ז') למנצח על מחלת לענות (שם פ"ח ח') ואפשר שיהיה מזה הענין וענית ואמרת לפני ה' אלהיך (דברים כ"ו ה') וכל אלה שהם מענין הגנון והשיר הם תחלת הדבור וממנו ענין הספוק אענה נאם ה' אענה את השמים והם יענו את הארץ (הושע ב' כ"ג) והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל (שם כ"ד) ר"ל אני אספיק את השמים והם יספיקו את הארץ במטר והארץ תצמיח דגן תירוש ויצהר והם יספיקו ויזונו את יזרעאל וכן משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות י"ט י"ט) האלהים יכפיקנו בקול להשמיע לכל ישראל וכן והכסף יענה את הכל (קהלת י' י"ט) כלומר הכסף יספיק את הכל ואבן גנאח פי' באלה ענין כונה ופי' הענין כי מצות הבורא תהי כונתה אל השמים לצוות להמטיר על הארץ והשמים תהי כונתם אל הארץ להמטיר עליה והארץ תהי כונתה להצמיח הדגן והתירוש והיצהר ואלה הדברים כונתם אל האומה אשר כנו אותה ביזרעאל לזונם ולהשביעם וכן הכסף יענה את הכל הוא מכוון אל כל הדברים להמציאם ולהזמינם וכן וענותך תרבני (תהלים י"ח ל"ו) כלומר כונתך להושיעני ולעזרני, והוא האריך מאד לבאר כל זה.

השער העשירי.

עפל, בחן, מגדל.

מגדל ענינו ידוע כי כל בנין גבוה נקרא מגדל ועל זה אמר ויבן מגדל בתוכו (ישעי' ס' ג') ואמר ומגדל הננאל (נחמי' ג' ל"ט) כנגד בית חננאל. **עפל ובחן** (ישעי' ל"ב י"ד) ב ח ן נקרא המבצר העליון אשר על ראש המגדל כאמרו הקימו בחוניו (שם כ"ג י"ג) הבנין העליון שבו שנפל ורוצים להקימו ולבנותו וכן אבן בחן פנת יקרת (שם כ"ח ט"ז) ר"ל אבן גדולה שהיא יסוד ופנה מפנות המבצר לחזק הבנין וכמהו בחון נתתיך בעמי (ירמי' ו' כ"ז) כענין אמרו עליו הנה נתתיך היום לעיר מבצר (שם ח' י"ח) וקראו בחון לפי שעומד במקום גבוה בוחן הכל ורואה ואמר בחוק נתתיך בעמי שתוכל לבחון מעשיהם וכן ענין כי בחן ומה אם גם שבט מאסת לא יהיה נאם אדני אלהים (יחזקאל כ"ח י"ג) מלת כי תחלת הקדיאה דטעם כל המאמר ר"ל כי אם ירושלם בחן ומבצר במה כלומר ומה הועיל להם אם שבט המוסר והצרות לא יהיה מואסת להוכיחם מה יועילם המבצר וכבר פרשו בזה המאמר ענינים רבים ואולי עפל הוא שם המבצר ובחן נקרא מה שבונים בו בקיר המגדל וחוצה מקום עמידת הצופה ועל זה השיעור אמר לנביא בהן נתתיך בעמי (ירמי' ו' כ"ז) כאלו אמר צופה או אפשר לומר כי בחן נקרא ענין התלתלים שבונים בראש המגדל והמבצר ועל כן אמר עפל ובחן היה בעד מערות עד עולם (ישעי' ל"ב י"ד) הזכיר בחן אחרון כי היא גדול מעפל לפי כלל הספר הזה וכן אמר ויעפלו לעלות אל ראש ההר (במדבר י"ד מ"ד) מן הענין הזה שהם עלו במבצר ההר כאלו אמר עליו בחזק ההר מקום גבהו וחזקו וכן הנה עפלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב' ד') כלומר גבהה נפשו וחזקה ולא האמינה ביאת הקץ אבל הצדיק יחיה באמונתו ויאמין כי עוד חזון למועד כי הרשע אומר נפשי ישרה וגבהה ונביאת ויפח לקץ ולא יכזב וגו' כי בא יבא לא יאחר (שם ג') אומר הרשע כי נשתתה ונכזבה אך הצדיק יחיה בעבור אמונתו הטובה כמו שאמר במקרא באברהם אבינו ע"ה והאמן בה' ויחשבה לו צדקה (בראשית ט"ו ו') אשרי כל חוכי לו.

העם אשר עמו (סופטים ט' ל"ד) פי' בחברתו, עמו עז ותושיה (חיוב י"ב ט"ו) כי עמך המליחה (תהלים קל"ט ד') אתך ואצלך ועמכם תמות חכמה (חיוב י"ב ג') אתכם, הלוא דוד מסתתר עמנו במצדות (ש"ח כ"ג י"ט) ר"ל אתנו ואצלנו. **עמדי** ענינו מעמדי[1] ותוכן ישיבתו או עמדי והצבתי[2] כי הוא נגזר משרש עמד, אמרו ואתה פה עמד עמדי (דברים ה' כ"ח) בהצבת התיצב, בעוד שדי עמדי (חיוב כ"ט ה') וצור יצוק עמדי פלגי שמן (שם ו') במעמדי, ולא שמשו בלשון עמדי אלא בספור האחד אל עצמו לבד לא לבנוי רבים ורבות, וכנוי האחד מדבר אל אחר כמו עמו עמכם עמנו עמי עמך. ואחר שפירשנו ענין עמי נאמר כי במלת עם ענינים רבים, ממנו לחבר הדבר עם זולתו אמרו פן יהיה דבר עם לבבך בליעל (דברים ט"ו ט') ר"ל בלבבך, תחת האלה אשר עם שכם (בראשית ל"ה ד'), כאלו אמר בשכם וממנו אשר ענינו עד, והוא המה עם בית מיכה (שופטים י"ח ג') כמו עד וממנו במקום וא"ו אמרו אדמוני עם יפה עינים (ש"ח ט"ז י"ב) כל מבצריך תאנים עם בכורים (נחום ג' י"ב) וממנו במקום את הנופל על הפעולים אמרו וישאהו מבית אבינדב אשר בגבעה עם ארון האלהים (ש"ב ו' ד'), כאלו אמר את ארון האלהים והכנוי אשר בו ישאהו שב אל ארון האלהים כמו יביאה את תרומת ה' (שמות ל"ה ה') אשר שיעורו יביא את תרומת ה'. ואת גם כן במקום עם אמרו את יעקב איש וביתו באו (שם ח' ח') כאלו אמר עם יעקב וכן היה רעה את אחיו בצאן (בראשית ל"ז ב') והוא נער את בני בלהה (שם) וממנו שמשו לכלי הזמן וימי העולם אמרו יראוך עם שמש (תהלים ע"ב ה') עם התמדת השמש והיותן כאלו אמר כל ימי העולם כמו עד בלתי שמים (חיוב י"ד י"ג).

השער התשיעי.

ענה, השיב.

לשון **השבה** נופל בהרבה ענינים, יאמר על שלום הגמול, גמלך ישוב בראשך (עובדי' ח' ט"ו) קל מהרה אשיב גמלכם (יואל ד' ד') וממנו על הניח היגון והברחת האנחה והקרבת השמחה אמרו השיבה לי ששון ישעך (תהלים כ"ח י"ד) וממנו להשיב הרחוק אליו השיבנו ה' אליך ונשובה (מיכה ה' כ"ח) מה האשם אשר נשיב לו (ש"ח ו' ד') ואלה טהרי הזהב אשר השיבו (שם ו' י"ז) וממנו לענות על דבר לטוב ולרע מה אשיב שלחתי דבר (ש"ב כ"ד י"ג) וישב משה את דברי העם אל ה' (שמות י"ט ח') והשבני דבר (בראשית ל"ז י"ד) וממנו להחזיר האבדה השב תשיבם לאחיך (דברים כ"ב ח') והשבתו לו (שם ג') וממנו על צאת משבי, שובה ה' את שביתנו (תהלים קכ"ו ד') ושב ה' אלהיך את שבותך (דברים ל' ג') בשוב ה' את שיבת ציון (תהלים קכ"ו ח') ר"ל כאשר ישיב, וכן ושב ה' אלהיך את שבותך (דברים ל' ג')[3] כלם מתעברים במקום וישיב. **ענה** גם כן לכמה פנים האחד תשובת השואל וזה הנודע בו אענה אף אני חלקי (חיוב ל"ב י"ח) ויען כל העם (שמות כ"ד ג') ואין קול ואין ענה (ש"ח י"ח כ"ו) ומה' מענה לשון (משלי ט"ז ח') וממנו לתחלת הדבור ויען איוב ויאמר (חיוב ג' ב') הראשון טרם שדברו רעיו משליהם וחידותם וכמהו ושמואל ראה את שאול וה' ענהו (ש"ח ט' י"ו) וענית ואמרת לפני ה' אלהיך (דברים כ"ו ה') כל אלה תחלת הדבור וממנו שענינו עדות והוא שקר ענה באחיו (שם י"ט י"ח) לא תענה ברעך עד שקר (שמות כ' י"ג) ענינו תחלת הדבור או אפשר שיהיה השבת הדבר ששמע או מה שראה וממנו ענין הנגון והשיר אמרו עלי

---

[1]) ר"ל מֵעמדי. [2]) ר"ל עָמדי והצַבתי. [3]) לולי ל"ל ושב וקבצך (דברים שם) כי כפי הניח הפסוק מלפנים.

לפי שהחשך נכר לעינים והעד והיה במחשך (עיניהם) [מעשיהם] (יסעי' כ"ט ט"ו) דמה רוע הפעלה לחשך וממנו לנבלים ופחותי הזמן כי מלאו מחשכי ארץ (תהלים ע"ד כ') בל יתיצב לפני חשכים (תבלי כ"ג כ"ט) ותרגום מן העם הכלים מן עמא חשיכה (?) וכן על דרך הסמיכות אשר הלך חשכים ואין נגה לו (יסעי' כ' י') דמה הגלוים לחשך ועבודת האמת לנוגה, ועוד יש הפרש אחר ביניהם כי ממלת **עלטה** לא יתפעל פועל ליחיד ולרבים ולכל דבר לפי שהוא שם הקדרות ומחשך מצאנו פעלים רבים. **ערפל** הוא החשך העב אשר יש בו ממשות והוא נזכר אצל הבורא לבד לא על אדם כאמרו וערפל תחלתו (איוב ל"ח ט') ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים (שמות כ' י"ח) ופר"ש ערפל הוא עב הענן שנאמר לו הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שם י"ט ט') חשך הפך האור כאמרו נקות לאור והנה חשך (יסעי' ל"ט ט') **ואפל** הפך נוגה כאמרו לנגהות באפלות נהלך (שם) והעד הלוא חשך יום ה' ולא אור ואפל ולא נגה לו (עמוס ה' כ') וכבר ביארתי כל זה בחלק האל"ף כשער אור נוגה[1]) אור גדול מנוגה.

השער השביעי.

ערירי, יחיד.

יוכל האדם להיות יחיד ולא יהיה ערירי כי לשון **ערירי** לא נאמר אם לא על מי שאין לו בנים כמו שאמר אברהם ואנכי הולך ערירי (בראשית ט"ו ג') כתרגומו בלא ולד וכן ערירים ימתו (ויקרא כ' כ') כתבו את האיש הזה ערירי (ירמי' כ"ב ל') ר"ל שלא יהיה ליכניה בן יורש ויושב על כסא מלוכה כי ענין ערירי כמו ער וענה (תלמי ג' י"ג) שענינו יורש ונקרא ההולך בלא יורש ערירי כמו שקרא עקור השרשים השרשה כאמרו ותשרש שרשיה (תהלים פ' י') ר"ל תעקר שרשיה וכמו ויעזקהו ויסקלהו (יסעי' ה' ג') אשר ענין ויסקלהו הסרת האבנים ופנות אותם וכמו כי השביע נפש שקקה (תהלים ק"ז ט') שענינו הצמאה ואמר פקדת ארץ ותשקקה (שם ס"ה י') הרוית אותה והשבעתה וכן ויאל ללכת כי לא נסה (ש"ח י"ז ל"ט) ר"ל (כי) לא רצה ללכת בכלי מלחמה[2]) אבל תרגומו ויואל משה לשבת את האיש (שמות ג' כ"נ) ר"ל רצה, או נאמר כי ענין ערירי גלוי וחרב מענין ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז') וכמו כי ארזה ערה (יסעי' ג' י"ד) למען הביט על מעוריהם (חבקוק ג' ט"ו) ר"ל לגלוים ולחורבנם וענין החרבן והגלוי קרוב אל הענין הראשון כי מי שאין לו בנים חרב ומגלה ושמם. **יחיד** יקרא החכם בדורו כמו שנהגו לומר על עשיר או על חכם יחיד הוא בדורו או בעירו וכן מי שאין לו אוהבים נקרא יחיד כאמרו כי יחיד ועני אני (תהלים כ"ה י"ו) וכן מי שאין לו אחים כמספר על היחיד (זכרי' י"ב י') כלומר יחיד לאביו וכן ורק היא יחידה (שופטים י"א ל"ד) שאין אחרת עמה וענין יחיד קרוב לענין אחד ומעריכי לא מצאנו כנוי לנקבה כמו שתמצא מיחיד יחידה.

השער השמיני.

עמי, עמרי.

עמי הוא משרש עם שהיא מלת דבוק וסמיכות לזולתה עם השתנות עניניה כאמרו רק יהיה ה' אלהיך עמך כאשר היה עם משה (יהושע א' י"ז) וענין עמי כמו אתי או אצלי כאמרו וכל

---

[1]) כ' כ"ד 31. [2]) גרסת ס"ים כתן ע"ס ו"ל כתרגומו (בתן תרגם יונתן שם ולא אבה למיזל ועין רס"י שם) אבל ויואל משה וכו'

השער הרביעי.

עקש, פתלתל.

ההולך הפך היושר והתם נקרא **עקש** כאמרו תם אני ויעקשני (איוב ט' כ') והעד ואת כל הישרה יעקשו (מיכה ג' ט') ומעקשים למישר (ישעי' מ'ב י"ו). **פתלתל** יש בו כמה ענינים, תחלה נאמר כי בעל המריבה נקרא פתלתל כענין נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי (בראשית ל' ח') כלומר מריבה גדולה היתה לי עם אחותי ובעבור גדל המריבה יחס אותה לבורא יתי' ואמרה נפתולי אלהים כמו קנאת ה' צבאות (ישעי' ט' ו') ואמר נפתולי ועקש לפי שרב בעלי הריב הולכים אחרי ההפך מן הטוב וכן ועם עקש תתפתל (תהלים י"ח כ"ז) כלומר עם הולך בהפך היושר תריב ותתגר בו מלחמה וכן ועצת נפתלים נמהרה (איוב ח' י"ג) בעלי קטטה דור עקש ופתלתל (דברים ל"ב ה') ואולי יהיה ענין פתלתל ערום ובעל מרמה כאמור אין בהם נפתל ועקש (משלי ח' ח') כלומר ערום ועקום ואפשר כי ענין ועצת נפתלים (איוב ח' י"ג) רצה לומר מהליקי לשון ואבן גגאה פרשו מענין העיון והישוב בעצה וירצה לומר דור עקש ופתלתל (דברים ל"ב ה') עקשות והתמדה על הדבר דשקידה עליו הן לטוב הן לרע ומזה הענין אשר אין צמיד פתיל עליו (במדבר י"ט ט"ו) כלומר שוקד עליו ודבק בו ובדברי רבו' ז"ל (כלים פ"י מ"ב) אין מקיפין לא בבעץ ולא בעופרת מפני שהוא צמיד ואינו פתיל ר"ל אינו דבק בטוב כפי הצורך.

השער החמישי.

עזק, סקל.

אמרו ויעזקהו ויסקלהו (ישעי' ה' ב') אמרו ויעזקהו רצה לומר עשה לו זר סביב וגדר אבנים כמו שאמר במשנה (אהלות פרק י"ח משנה ה') הרוצף בית הפרס באבנים שאינו יכול להסיטן טהור ר' שמעון אומר אף העוזק בית הפרס טהור, ונקרא הרוצף דבר וסוגרו סביב בעגול **עזוק** כי תרגום וטבעת (שמות ל"ה כ"ב) ועזקתא והיא עגולה ואבן גגאה פי' בו חפירה סביב בעגול. **סקל** ענינו הרמת אבנים והסרתם מן הדרך לנקותו ולפנותו כמו שאמר סקלו מאבן (ישעי' ע"ב י') [1] כענין סקול יסקל (שמות כ"א כ"ח) ולא יסקלנו (שם ח' ל"ב) ר"ל לרגום באבנים כאמרו וסקלתם באבנים (דברים י"ג ה') ויסקל באבנים לעמתו (ש"ב י"ו י"ג) ובאשר יעשה מלשון שרש נטיעה ועקור כאמרו הבאים ישרש יעקב (ישעי' כ"ז ו') יחזק שרשם ואמר ותשרש שרשיה (תהלים פ' י"ו) ובכל תבואתי תשרש (איוב ל"א י"ב) שעניינם עקור כן יעשה מלשון סקל הבאת האבנים וכפי הענין במקום אחר הסרתם והרמתם משם וכן רבים כזה.

השער הששי.

עלטה, חשך, אפלה, ערפל.

אמרו בעלטה תוציא (יחזקאל י"ב ו') ועלטה היה (בראשית ט"ו י"ז) ר"ל החשך הגדול והקדרות המופלג אך **חשך** ענינו העדר האור כי האור והחשך שני הפכים ומושאל לענין הצרות ולמצוקות אמרו וה' יגיה חשכי (ש"ב כ"ב כ"ט) ר"ל יעביר צרתי ומצוקתי וכן תחשכנה עיניהם מראות (תהלים ס"ט כ"ד) אולי כפשוטו אולי על דרך הדמיון שדמה הצרה לחשך ועיניהם לגופם

[1] נראה לומר שחסר כאן : וממנו מה שענינו מן ההפוך.

ויחם לו לשון נצח מפני היותר חזק ואמיץ כאמרו לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דה"א כ"ט י"א) וכמהו ואמר אבד נצחי (ירמ' נ' י"ח) חזקי ואומץ תקותי ותוחלתי וקרא התקוה חזק לפי שמחזק לב קמים ומיחלים. סלה יש מי שחשב לומר כי ענין מלת סלה זמן ואין זה נכון ואבן עזרא פי' [1]) סלית כל שוגים (תהלים קי"ט קי"ח) [מענין] סלה כי ענין סלה אמת ונכונה ועל זה אמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה (שם פ"ד ה') כאמת וביושר.

השער השני.

עצום ורב, רב ועצום.

אמרו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו (שמות ח' ט') ר"ל גדול במנין וחזק בתגבורת ובכח כי **עצום** ענינו חזק כמו ועצם כחו ולא בכחו (דניאל ח' כ"ד) ר"ל ויגבר כחו ולא בממון כי כחו האחרון מענין ומכחכם שחדו בעדי (איוב ו' כ"ג) והמאמר בנבואת דניאל על אחד מארבעת המלכים וכן כי עצמת ממנו מאד (נחמיה כ"ו ט"ו) והעד ולאין אונים עצמה ירבה (ישעי' מ' כ"ט). **רב** ענינו גדול במנין או במעלה והעד ורב יעבד צעיר (בראשית כ"ה כ"ג) ר"ל גדול בשנים וכן לא רבים יחכמו (איוב ל"ב ט') ר"ל על הגדולים בשנים ורבי המלך (ירמי' מ"ט ח') אשר אמר דניאל [2]) ענינו החשובים והגדולים במעלה וכן מאמר ירמיה [3]) על ישראל אם לא בתים רבים לשמה יהיו (ישעי' ה' ט') וספו בתים רבים (עמוס ג' ט"ו) ענינו חשובים בבנינם וגדולים לכל דבר נאה ויושבים על מלאת ולפי הענין הזה נסמך לשון רב במקום ההסתפקות כאלו אמר די והוא רב לכם בני לוי (במדבר י"ו ז') ורב מהית קלת אלהים (שמות ט' כ"ח) רב עתה הרף ידך (ש"ב כ"ד י"ו) רב לכם שבת בהר הזה (דברים ח' ו') יש לי רב אחי (בראשית י"ג ט') כאלו אמר יש לי מה שיש בו לכל אדם די וספק ולשון רב שהוא במקום די יאמר לרבים כמו ליחיד, ואמרו עצום ורב (דניאל ט' י"ד) מפלינ לשבחם באנשים רבים ואמרו רב ועצום (שמות ח' ט') משבח אותם בתגבורת גדול ובעצם מופלג.

השער השלישי.

עיר, קריה.

אמרו אבל בערים ושמרו (בראשית מ"ז ל"ה) **עיר** כולל הכפרים והמדינות הגדולים כאמרו מערי הפרזי (דברים נ' ק') וקרא כפרים ערים ור"ש פי' ערי הפרזי ערים פרוצות ופתוחות בלא חומה אבל לא תמצא בכל מקום במקרא שיקרא **קריה** כי אם המדינות הגדולות המוקפות והעד לא היתה קריה אשר שגבה ממנו (שם ג' ל"ו) כלומר לא הזקו חומותיה יותר ממנו ואולי יש הפרש אחר ביניהם כי עיר נקרא שם חלל העיר וקריה נקרא הבנין כי קריה נגזרת משרש קרה, ולקרות את הבתים (דה"ב ל"ד י"ח) וזה אמרו קרית הנה דוד (ישעי' ל"ב ח') במקום מגדל דוד וכן כל קריה ענינה הקרוי והבנין החזק והעד אמרו והקריתם לכם ערים (במדבר ל"ה י"ח) ורצה לומר ובניתם וחזקתם הערים וקרת כמו קריה ועל זה אמר על גפי מרמי קרת (משלי ט' ג') כלומר על גובה מקום הקרוי והבנין הנכון והחזק והת"ו בקרת תמורת ה"א קרה.

---

[1]) הפי' הזה לא מצאתי בראב"ע שם ואולי ל"ל אבן גנאח. [2]) ל"ל ירמי'. [3]) ל"ל ישעי'.

ושכר לרשעים אחרי המות כי אין מן הדין [ל]פרש עד תמותון עד יום המות ולא אחר כן כי אם ירצה לומר כן נמצא שהעונש סר מהן במותן והם אינם נענשים בחייהם ונמצאו הוטאים נשכרים בחייהם ובמותם] אם לא יענש אותם הבורא ית' בימי חייהם ויגדיל צרתם ויגיעם הזיק להפרע מהן בחייהם עד יום מותם וממנו מושאל לשלל אמרו בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל (נחמות מ"ט כ"ז) ענין הערב מורה על מעשה הבקר, ומענין התכלית בתוספת היו"ד אמרו ותבאי בעדי עדיים (יחזקאל י"ו ז') כלומר הגעת לתכלית התכליות מן השלימות והתמימות ביופי ויפעת הבחרות וניעימות ימי הנער והראיה על זה אמרו ותרבי ותגדלי (סם) ועוד שדים נכנו ושערך צמח (סם) ויש שפירש בו במו ויתנצלו בני ישראל את עדים (שמות ל"ג ו') ואינו רחוק, וממנו שהוא במקום מן אמרו עד הגבול שלחוך כל אנשי בריתך (עובדי' ז' ו') ר"ל מן הגבול כלומר גרשוך ממחוזך והעד ותכן כל מלאכת שלמה עד היום מוכר בית ה' ועד כלתו (הה"ב ח' ט"ו) ר"ל מיום מוסד בית השם והה"א נוספת בהיום, וממנו מענין התכלית לנחץ ולהפליג הדבר מאד אמרו ויחרד יצחק חרדה גדלה עד מאד (בראשית כ"ז ל"ג) ר"ל חרד בתכלית החרדה וכן עד מהרה ירוץ דברו (תהלים ק"מ"ז ט"ו) בתכלית המהירות וכן והוא שכר עד מאד (ס"ח כ"ה ל"ו) בתכלית השכרות ובהפלגה גדולה וכן ויחילו עד בוש (צפניה נ' כ"ה) בתכלית העכוב והאחור ועל כן יקרא תכלית הזמן עד, ואמר על הדרך הזה שומר עמו ישראל לעד (בתפלת ערבית לימי החול) לתכלית כל זמן או בתכלית השמירה וכן מה שנהגנו לומר ישתבח שמך לעד מלכנו (בתפלת שחרית) ר"ל ישתבח שמך בתכלית השבח וההודאה או נאמר ישתבח שמך עד תכלית כל זמן וסוף היות כל נברא באלו אמר תתברך עוד כל ימי הארץ וכן כל הנמצא כתוב בספר ענינו תכלית לפי הענין. נולם שם לימי האדם ומדת שעבור ושאר ענינים אמרו ועבדו לעלם (שמות כ"ח ו') ר"ל כל ימי האדון או כל ימי העבד ורבו' ז"ל פירשו בו (קדושין ט"ו פ"ח) עד היובל שנאמר ואיש אל משפחתו תשבו (ויקרא כ"ה י') מגיד שחמשים שנה קרויין עולם ואינו עובדו אלא עד היובל בין בסמוך בין במופלג וכן אמר בשמואל (ה' ח' כ"ג) וישב שם עד עולם עולמו שלו שהם חמשים שנה כאמרו ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבדה ולא יעבד עוד (במדבר ח' כ"ה) ושמואל לא עמד בשולה כי אם חמשים שנה ועל זה השיעור אמר עולמים (מ"ה ח' י"ג) עולמי עד (יצעי' מ"ה י"ז) לפי שעולם זמן קצוב, אבל ממלת עד, ונצח, וסלה לא תמצא לרבים כי אין להם עת קצוב, ופבר רמזו מלת עולם לימים קדומים כאמרו הגברים אשר מעולם (בראשית ו' ד') כלומר מזמן ארוך וכן בי מעולם שברתי עלך נתקתי מוסרותיך (ירמי' ב' כ') אל תסג גבול עולם (משלי כ"ב כ"ח) אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ (יצעי' מ' כ"ח) ויש שסמכו שם עולם ליישוב בני האדם וזולתם כאמרו אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט נ') רצה בו היישוב וכן, ושלוי עולם (סם ע"ג י"ג) רצו' לו' שלוים ושקטים ביישוב וכן לא יבא להם בקהל ה' עד עולם (דברים כ"ג ד') ר"ל עד תכלית היישוב לא יבאו בקהל ואמרו ואכל וחי לעלם (בראשית נ' כ"ג) ר"ל לזמן ארוך שאין לו קץ וכן הלעולמים יזנח אדני (תהלים ע"ז ח') הלעולם תאנף בנו (סם פ"ה י') כהר ציון לא ימוט לעולם (סם קי"ה ח'). נצח גדול לפי ענינו ממלת עולם, כי עולם נקרא היישוב אבל נצח נקרא אף מה שאחר היישוב ומה שעתיד להיות כאמרו ויחי עוד לנצח (סם מ"ט י') ועברתם שמרה נצח (עמום ח' י"ח) למה לנצח תשכחנו (איכה ה' כ') והראיה תעזבנו לארך ימים (סם) למה היה כאבי נצח (ירמי' ט"ו י"ח) ר"ל קים בלי תכלה, ונצח ענינו קיום וחזק כמו ואוריד לארץ נצחם (יצעי' ס"ג ג') שענינו כחם וגבורתם וכן ויז נצחם על בגדי (סם ג') דמם שהוא כחם וכן כל ענין נצח חזק ואמץ ולא יהיה ענינו בשום מקום זמן וכן משבה נצחה (ירמי' ח' ה') חזקה וקימת וכן נצח ישראל לא ישקר (ס"ח ט"ו כ"ט) הבורא ית' שהוא כחם וחזקתם

(מ"ג ח' ל') הלוא לאלהים פתרנים ספרו נא לי (נרחמית מ' ח') ואמרו ולמען ספר שמי (שמות ט' י"ו) כתרגומו דיהון משתעין גבורת שמי ועל זה אמר במקום הודעת הדבר המועט אין אפסר מגדת מולדתה ואת עמה (אסתר ג' כ') ר"ל מודיעה ומגלה ואין ענין מגדת ספור מן הטעם שפירשנו וכן מי הגיד לך כי ערים אתה (נרחמית נ' י"ח) אין יכשר לומר מי ספר ואין ספור נופל כי אם על דרך השאלה שישאלו ממנו במה שהוא חוץ מן האדם לזולתו אבל לא במה שהוא בו כמו אספרה אל חק (תהלים ג' ז') בשפתי ספרתי כל משפטי פיך (שם קי"ט י"נ) אבל הגדה ענינו שיגיד מעצמו וכן וגם אתה לא הגדת לי (נרחמית כ"ח כ"ו) ענינו לא הודעתני לא שיהיה ענינו ספור והראיה אמרו וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום (שם) ואפשר שימצא לשון הגדה בענין ספור כמו ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י' כ') כי המגיד לי (ב"ג ד' י') ר"ל המספר והגד לך ושמעת (דברים י"ו ז') כאלו אמר וסופר ואולי כלם יוכלון להיות מן הענין הראשון והחוקים מענין הספור ויש שהוא נסמך להודאה ולשבח אמרו הגדתי היום לה' אלהיך (שם כ"ו ג') ואבן גנאח שם מזה הענין נגד ה' ונגד משיחו (ב"ח י"ג ג') ונכון להיות מענין ההודיעה והגלוי. ספור הוא סדר דברים לגלותם לאשר לא ידעם כאמרו אשר לא ספר להם ראו (ישעי' נ"ב ט"ו) ויספר ללבן (נרחמית כ"ט י"נ) מספר החלום ואת שברו (שופטים ז' ט"ו) ר"ל ספורו, לא תאמינו כי יספר (חבקוק א' ה') ולמען ספר שמי (שמות ט' י"ו) ר"ל נפלאותי וגבורותי כל אלה ענינם הסדרת דברים להודיעם למי שאינו יודעם כי קרוב ענין ספור לענין המספר והמנין כי מגזרה אחת הם והסודר דברים דומה למונה מנין ומספר כמו שבעת ימים יספרו לו (יחזקאל מ"ד כ"ו) אחרי הספר אשר ספרם דויד אביו (דה"ב ל' י"ו).

חלק ששה עשר. חלק הע"ין.

השער הראשון.

עד, עולם, נצח, סלה.

אפשר כי כל אלה מצאנו על שמות הזמן והאמת כי כאשר תבא מלת **עד** בלא סמיכות **עולם** ירצה לומר הזמן שעבר או העתיד לבא אמרו הואת ידעת מני עד (איוב כ' ד') ר"ל מתכלית קדמות הימים שעברו וכן סמוכים לעד לעולם (תהלים ק"ח ח') כאלו אמר סמוכים וחזקים לזמן העתיד להיות ואמרו אצל הבורא ית' שכן עד וקדוש שמו (ישעי' נ"ז ט"ו) אמרו שוכן כאלו אמר קיים כמו שביארנו בחלק הי"ד בשערי ש ב, ע מ ד, ש כ ן, נ צ ב[1]. (וכאשר) [ואמר] שוכן עד ר"ל קיים לזמן ההוה ולזמן העתיד ומזמן שעבר כי עד שהוא אצל דבור כבוד הבורא מורה שלשה זמנים כענין היה והוה ויהיה וענין עד הגיעה אל התכלית אמרו אל תקצף ה' עד מאד (שם ס"ל ח') ומדיו ועד חרבו ועד קשתו ועד חגרו (ב"ח י"ח ה') עד שוב אף אחיך (נרחמית כ"ז מ"ה) כל אלה וכן רבים ענינם תכלית הדבר אשר בא בו ועל זה השיעור קרא המקרא הגעת הזמן ותכליתו עד במקום העולם ויש עד שענינו קודם והוא עד שיפוח היום (ב"ה ד' ו') עד באי אליך מצרימה לי הם (נרחמית מ"ח ה') עד לא שמת אלה על לבך (ישעי' מ"ז ז') ר"ל טרם שהיה כך וכך. ויש שענינו הזמן ההוה והוא עד זה מדבר וזה בא (איוב ח' י"ח) כאלו אמר בעוד שזה מדבר ר"ל קודם השלמת דברי הלשון הראשון בא השני ויש עד שענינו אחר והוא אמרו אם יכפר העון הזה לכם עד תמתון (ישעי' כ"ב י"ד) ר"ל אף אחר שתמותון והחפץ בו שיהיו נתבעין בדין אחר מותו על אותו עון וזה מורה כי יש עונש

[1]) ע' לד 148.

והעד בירח האתנים (מ״ח ח׳ ג׳) ר״ל בחדש, ונקראת **לבנה** על שם זכותה כמו לבנת הספיר (שמות כ״ד י׳) ולבנה וללבן (דניאל ו״ז ל״ה) ועל זה אמר וחפרה הלבנה (ישעי׳ כ״ד כ״נ) ר״ל תתהפך מראית זכותה ותחשך ואפשר שנקראת סהר על שם עגולה והעד אגן הסהר (ס״ה ז׳ ג׳) ואגן הוא מזרק עגול ודמה הירח בעגולו לאגן, ויקח את השהרנים (שופטים ח׳ כ״ו) הוא עדי עגול דומה לסהר, אל בית הסהר (נחמיה ל״ע כ׳) בור עגול אשר ישימו שם האסורים וכבר נהגו הערביים לקרא חדש אם״הר.

שער עשרים ושלשה.

ספר, אגרת, כתב, מגלה.

ספר שם כולל כל ספר כאמרו לא ידעתי ספר (ישעי׳ כ״ט י״ב) ר״ל לא ידעתי לקרא המכתב אינו מרחיק כי אם הפועל לא שם הספר כי באמת היה יודע שמו אך החפץ בו לא ידעתי כתיבתו ונתעלמו ממני ביאורי ענייניו והוא דבר נכבד כאמרו וללמדם ספר ולשון כשדים (דניאל א׳ ד׳) לא רצה לומר כתב אגרת אך שם כלל כל דבר המסופר בשבח לפי שהספר מספר דברים ומגידם כמו שאמר וישלח ספרים ביד הרצים (אסתר ח׳ י׳) ר״ל אגרות מגידות ענייני צואת אחשורוש, כתרגום כקרא מלך ישראל את הספר (מ״ב ה׳ ו׳) ית אגרתא, ואגרת פתוחה בידו (נחמי׳ ו׳ ה׳) וגם אגרות כתב על אפרים ומנשה (דה״ב ל׳ א׳) והכתב האחד נקרא **אגרת** ואולי נקרא כן לפי שהוא נעשה שורות שורות כמו גג הבתים אשר תרגמו בו א ג ר א ועל אשר נכתבה האגרת שורות שורות בשורות הגגות נקרא כן או אולי נקראת כן לפי שאוספת דברים רבים וצוברת ענינים נסתרים ומזכרת דברים רבים והוא מענין אגר בקיץ בן משכיל (משלי י׳ ה׳) ואגרת היא ארוכה כאמרם זכרונם לברכה ופושטהו כאגרת [1]). **ספר** יקרא אחד מספרי הנביאים או אחד מחמשה חומשי תורה למה שאין כן בשאר אלה הנזכרים. **כתב** אמרו כי כתב אשר נכתב (אסתר ח׳ ח׳) מכתב מאליהו הנביא (דה״ב כ״ח י״ג) אין ענין כתב אגרת וספר אך הכתיבה נקראת כתב ומכתב כאמרו הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל (ס״ח ח׳ כ״ח י״ט) כענין והמכתב מכתב אלהים הוא (שמות ל״ב י״ו) שם נופל על הכתיבה (מכתב אלהים [1]) שם הקלף כאמרו מגלה עפה (זכרי׳ ה׳ ח׳) הנה באתי במגלת ספר (תהלים מ׳ ח׳) כאלו אמר במגלה כתובה ספור דברים והעד קח לך גליון גדול וכתב עליו בחרט אנוש (ישעי׳ ח׳ ח׳) ר״ל קח קלף שאינו כתוב והראיה אמרו וכתוב עליו ואולי מגלה נקראת האגרת על אשר מגלה נסתרים וזה שאמר באתי במגלת ספר (תהלים מ׳ ח׳) ר״ל בדבר מגלה ספונות וענינים נעלמים וכל ענין מגלה על זה הצד מן הביאור.

שער ארבעה ועשרים.

ספור, הגדה.

כבר נהגו החכמים לשמש במלת הגדה וספור תנאי וקשור והדברים עתיקים ולפי כברתי ברב ענינים יכשר לשון **הגדה** אשר לא יפול עליו **ספור** ותרגומם נפרד על כן אין ענינם אחד כאמרו הגידה נא שמך (בראשית ל״ב ל׳) לא יתכן לומר ספרה נא שמך כי לשון ספור אינו נופל כי אם על אריכות דברים ומענה תשובת הנשאל והעד ספרה נא לי את כל הגדלות

---

[1]) ע׳ בהג׳ מימוני הל׳ מגלה הל״ו י״ג [1]) כנראה ל״ל במקום שתי תיבות הסלה כזה: מגלה הוא וכו׳.

וְעַמֹּד מִדְבַּר כֹּזֶה וְהִנֵּה לִכֹּל תְּכֵלָה רָאִיתִי קֵץ (תהלים קי״ט ע״ו) ר״ל לכל מניעה והעמדה מדבר ראיתי קץ וזמן לאותה מניעה רחבה מצותך מאד (שם) מהשיג זמן תכליתה ומניעתה כי המניעה בתהלת הבורא ית׳ טובה כאמרו לך דמיה תהלה (תהלים ס״ה ג׳) וכן ענין ולכל תכלית הוא חוקך (איוב כ״ח ג׳) ר״ל לכל מניעה והעמדה מדבר הוא מבין והאמת כי תכלית הוא סוף הענין אך לא יפול לשון תכלית בהרבה מקומות אשר יפול עליהם לשון סוף ואחרית ויש שפו׳ לכל תכלה ראיתי קץ (תהלים קי״ט ע״ו) לכל סוף ראיתי ראש ושם קץ במקום ראש ואין זה נכון ואפשר שענין תכלית הפסד כענין כלה גרש יגרש (שמות י״א ו׳) וכן אמר לכל תכלה ראיתי קץ ר״ל לכל דבר כלה ונפסד ראיתי קץ עמידתו וזמן נועד להפסד בו וקץ אין ענינו אחר ההפסד כי אם קודם ההפסד וקץ שב אל ההפסד עצמו שיכלה אחריו ויפסד הדבר ההוא, רחבה מצותך מאד ולא מצאתי לה כליה והפסד, וכן ולכל תכלית הוא חוקך (איוב כ״ח ג׳) ר״ל לכל דבר נפסד יודע הפסדו וזמן כלותו. **קץ** לא יאמר אם לא על זמן נועד ובהגיע הזמן יאמרו בא הקץ במקום בא העת הגיע היום (יחזקאל ז׳ י״ג) כאמרו בא הקץ הקיץ אליך (שם ו׳)[1] מקץ שבע שנים תעשה שמטה (דברים ט״ו ו׳) הודיעני ה׳ קצי ומדת ימי מה היא (תהלים ל״ט ה׳) ומדת ימי מבאר ענין הודיעני ה׳ קצי כלומר הגעת זמני וכן ויפח לקץ ולא יכזב (חבקוק ב׳ ג׳) ר״ל לזמן נועד וכן ובא עד קצו ואין עוזר לו (דניאל י״א מ״ה) ר״ל ובא עד זמן רעתו, וכאשר הוסיפו הה״א על קץ כמו עיר קצה גבולך (במדבר כ״ו י״ז) מקצה גבול מצרים ועד קצהו (נחמיה ג׳ כ״ח) ר״ל פאה אשר עדיה יגע הגבול ואין לפרש קצה סוף כי איך יתפרש אל שני קצותיו וחבר (שמות כ״ח ז׳) ובאמת אין לדבר אחד כי אם סוף אחד ומי מצא ראש בדבר כלה ונפסר שלא יהיה לו סוף וגם מי ראה שני סופות בלי ראש על כן אמרתי כי ענין [קצה] פאה ומה שהוא בפעלה גם כן אמרו לקצות בישראל (ש״ב י״ג ל״ג) כלומר להרחיקם ולהפאותם כמו שאמר במקום אחר ותחלקם לפאה (נחמי׳ ט׳ כ״ב) וכן קצוי ארץ (תהלים ס״ה י״ח) ר״ל פאות ורוחות העולם וכן מקצות כנפיו עד קצות כנפיו (מ״ח ו׳ כ״ד) הן אלה קצות דרכיו (איוב כ״ו י״ד) מקצה בחברת (שמות כ״ו ד׳) וכן ומקצה אחיו לקח (נחמיה ג׳ ז׳) אין רצונו לומר מסוף, אך יש בלשון קצה משמש אל מחצית דבר כאמרו ומקצתם יעמדו לפני המלך (דניאל ח׳ כ׳) ומקצת ימים עשרה (שם ט״ו) ולמקצת הימים (שם י״ח) ורבותי׳ ז״ל נחלקו בענין ומקצה אחיו אם ענינו מן הטובים והחשובים או מן החלושים[2] ואפשר כי כאשר יוסיפו הה״א על (קצו) [קץ] ויאמרו קצה ירצו בו סוף כאמרו ואין קצה למרכבתיו (ישעי׳ ל״ג ז׳) ואין קצה לאצרתיו (שם) ומקצת ימים עשרה (דניאל ח׳ ט״ו) וכן רבים ענינם כוף ופאה ובהרבה ענינים נופל לשון סוף אשר לא יפול בו לשון אחרית וקצה כמו שאמרו ז״ל (יחמות קכ״ד ח׳) מים שיש להם סוף אשתו מותרת ושאין להם סוף אשתו אסורה וכן רבים.

שער עשרים ושנים.

סהר, ירח, לבנה.

באמת כל אלה שם דבר אחד והם שם המאור הקטן המושל בלילה, נקרא **סהר** כאמרו שרוך אגן הסהר (ס״ה ז׳ נ׳) וסהר תרגום ירח כאמרו הנה השמש והירח (נחמיה ל״ז ט׳) הא שמשא וסהרא **וירח** תרגום חדש ונקראת הלבנה ירח על שם שמתחדשת מחדש לחדש כתרגומו[3]

---

[1] נמחק הלשון שלפניו משופט קצת ונ״ל ובהגיע הזמן וכו׳ נמקום זת העת כאמרו זת העת הגיע היום, זת הקץ הקיץ אליך. ופי׳ שנמקום שכתב זתת העת ממ לחכי כן זת הקץ וזת״ב הכל הולך על מקום אחד והיינו עת והיינו קץ. [2] ע׳ נרש״י ס״ס. [3] ע׳ בתרגום תהלים שמות י״ג כ׳.

עמא הדין, **כפרה** ענינה פדיון החטא כאמרו איש כפר נפשו לה' (שמות ל' י"ג) לכפר על נפשתיכם (שם י"ו) אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה (ש"ח ג' י"ד) כי הקרבן והתשובה פודים האדם מיד החטא אשר הוא חבוש בידו כמו שאמרו ז"ל (יומא ק"ח ח') בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בתשובה ובמעשים טובים וכן וכפרת בו את המזבח [1]) כפרה עון המקריבים עליו אם חטאו בדבר הקרבן, כי כל ענין כפרה פדיון כענין אם כפר יושת עליו ונתן פדין נפשו (שמות כ"ח ל') ואין רחוק שיהיה ענין כפרה בטול החטא והפרתו או בטול החמה והאף אשר הם בסבת החטאום והמרדים כענין וכפר בריתכם את מות (ישעי' כ"ח י"ח) כלומר יתבטל ויופר ובמו ותפל עליך הוה אשר לא תוכלי כפרה (שם מ"ז י"ג) וכמו אכפרה פניו במנחה (נחמיה ל"ג כ"ח) ר"ל אבטל חמתו ואסיר אפו כי פניו במקום אפיו כענין ופניה לא היו לה עוד (ש"ח ל' י"ח) אשר החפץ בו חמה וזעם ויש שפירש אכפרה פניו במנחה ר"ל אשקיט ואניח כתרגומו [2]) ואינו רחוק ועל דרך הבטול יקרא המדבר בנגד הדת ומי שאינו מאמין בו כופר על אשר מבטל ומפר ברית התורה.

שער עשרים ואחד.

סוף, אחרית, תכלית, קץ.

תהלה אומר כי **סוף** יאמר על דבר שיש לו גבול ושם הגבול סוף כאמרו וספו אל הום האחרון (יואל ג' כ') וממנו למה שאין לו ישות אמרו סוף דבר הכל נשמע (קהלת י"ב י"ג) ר"ל השלמת הדבר ועמידה מלדבר בו ואפשר כי אין לסוף השתנות מראש כי הראש והסוף שניהם כאחד טובים או רע ובאשר יהיה הסוף הפך הראש יקרא **אחרית** כי אחרית מגזרת אחור וקדם צרתני (תהלים קל"ט ה') ואחור הפך פנים והרבה שמשו במלת אחר ואחרי במקום ההפך על כן אני אומר כי אחרית נקרא מה שהוא הפך כאמרו מרשית השנה ועד אחרית שנה (דברים י"א י"ב) ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אבד (במדבר כ"ד כ') זה שנוי הטוב לרע ויש שישתנה הרע לטוב אמרו טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז' ח') והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח' ז') וכן ויכהו אבנר באחרית החנית [3]) (ש"ב ב' כ"ג) כאלו אמר בקצה החנית וקראו אחרית מפני שמשתנה הראש האחד מן השני וכל אחרית הנמצא אצל ראשית הוא השלמת הענין בהשתנות האחרית מן הראשית לטוב ולרע כפי הענין אשר בא בו ויש אחרית שענינו שלום ותועלת והוא אמרו אחרית ותקוה (ירמי' כ"ט י"א). **תכלית** נופל על כל דבר נפעל ועשה מן המתכת או מן העץ ומשאר הענינים בעלי הפעלות כי כשיעשה הכלי ישאלו מה תכליתו ירצו לומר כשימנעו מפעלתו אחרי עשותו מה יעשה ממנו, השלחן לאכל עליו הכלי להשתמש בו וכל ענין תכלית מניעה כי הוא נגזר משרש איש ממנו את קברו לא יכלה ממך (נחמיה כ"ג ו') כתרגומו [4]) ויכלא העם מהביא (שמות ל"ו ו') ויכלא הגשם מן השמים (נחמיה ח' ג') כי לא כלו רחמו (איכה ג' כ"ב) כל אלה מענין המניעה וכן רבים וכן נהגו העברים לומר למדבר יותר מתי תבא תכלית לדבריך ירצו לומר מתי תבא להם מניעה כמו שאמרו ז"ל (תענית ז' ח') כלה[5]) מדבורתך ולך אצל נגעים ואהלות, רצו בו מנע

---

[1]) לת נמקח במקרא ואולי ל"ל זאת המזבח יכפר (ויקרא ט"ז ל"ג) כמרת עון וכו'. [2]) תחתם לרוגזת. [3]) בכל ספרי תל"ך שלפנינו כתוב באחרי החנית וז"ל בעל הפרחון בשורש אחר: מענין אחר אחוריות פי' הילוך אחור וכו' וכן ויכהו אבנר באחרי החנית וכו'. [4]) לת יתנע תקף. [5]) גמי' בלשניהו כלך וכו'.

לא מחשבות ישרות ונכונות כענין פסחים על שתי הסעפים (מ"ח י"ה כ"ח) וכענין הסתעפות והסתבכות האילנות כאמרו בסעפיה פריה (יחזקאל י"ז ו') בסעפותיו קננו (יחזקאל ל"ח ו') ולפי שהאילנות נבוכים בסעפים קרא המבוכות סעפים והאנשים בעלי המבוכה סעפים, או נאמר כי ענין סעפים הגיעה אל קצה המחשבות כענין סעפי הסלעים (ישעי' כ"ד ה') אשר החפץ בו קצות הסלעים וקרא סעפים בעלי הרמיה והמכזיבין אותה והמגיעין אל הקצה האחרון ממנה. **רעיון** אין ענינו מחשבה כי החפץ בו תאוה ורצון כי הוא נגזר משרש רעה רוח (קוהע י"ג ג') הבל ורעות רוח (קהלת ג' י"ז) וכן תרגום כי תאוה (דניאל י"ג כ') ארי תתרעי וכן לרצון יהיו לכם (ויקרא כ"ג כ') לרצוא יהון לכון וזה שאמר רעיונך על משכבך סלקו (דניאל ג' כ"ט) ר"ל תאותך ורצונך עלו על לבך בחלומך וכן וברעיון לבו (קהלת ג' ג') ר"ל בתאות לבם.

שער שמנה עשר.

סנורים, עורון.

אמרו הכו ב**סנורים** (בראשית י"ט י"ח) ענינו חשך ועלטה המסיר ראות העינים ומחשיך הראות ומסמא עיני האדם ועודן בראשו כענין וחשכו הראות בארבות (קהלת י"ב ג') קרא העינים רוואת ונקביהם ארובות מקום ישיבתם בו. **עורון** הוא הוצאת העינים ממקומם כאמרו ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה ז') כלומר חסרו מהם על כן הפיל לשון הכה אצל מכת סנורים שהיא בלי חסרון אבר אבל עורון שם חסרון העינים והושאל על דרך משל לעיני לב מקבל השחד באמרו כי השחד יעור עיני חכמים (דברים י"ו י"ט) ר"ל יסיר האמת לגמרי מעקרו ואבן עזרא פי' הכו בסנורים מחשך הלב והעינים.

שער תשעה עשר.

סופד, בוכה.

אמרו לספד לשרה ולבכותה (בראשית כ"ג ג') כי צמתם **וספוד** (זכרי' ז' ה') וספדו לו כל ישראל (מ"ח י"ד י"ג) כמספד על היחיד (זכרי' י"ב י') מספד בית האצל (מיכה ח' י"ח) ההספד ענינו אגינות ותמרור **ובוכה** ענינו ידוע מלבד אשר הוספנו לבאר בו בחלק הדל"ת בשער דמע, בכי[2]).

שער העשרים.

סליחה, כפרה.

האמת כי שתי המלות האלה נופלות על מחילת העון והפרת החטא והנקות החוטא אמרו סלח נא לעון העם הזה (במדבר י"ד י"ט) לכפר על נפשתינו (שם ל"ה כ') כפר לעמך ישראל (דברים כ"ח ח') וזה ההפרש ביניהם כי ענין **סליחה** עזיבת העון והנחתו כתרגומו שבוק כען לחובא

---

[2]) ע' נך 103

מעלה מסגן כאמרו לחם הפחה לא אכלתי (סס ה' י"ד) ועזרא היה סגן ואמר כי אעפ"כ לא אכל לחם הפחה שהיה גדול ממנו ואבן גנאח פי' בפחה, נגיד. **סרן** לא נזכר כי אם על אויבי השם אמרו וסרני פלשתים (סופטים י"ו כ"ג) ובשמשון ויפל הבית על הסרנים (סס י"ו ל') ובדוד ובעיני הסרנים לא טוב אתה (ס"ח כ"ט ו') על כן נאמר כי סרן לשון גדלה וחשיבות גדול ואפשר שהמעמידים המלחמה והתוקעים מקומה נקראו סרנים כענין וסרני נחשת (מ"ח ז' ל') שהחפץ בו יתדות נחשת לתקוע ולהעמיד הדבר כן המעידים במלחמה קרא סרנים לפי שהם כיתדים לתקוע ולחזק החיל במקום המערכה וכל הסרנים הנזכרים בעלי מלחמה עם ישראל.

שער חמשה עשר.

סמדר, בסר.

סברתי כי תחלת הוצאת הפרי פרח נקרא **סמדר** וכשגדל מעט נקרא **בסר** ונקרא הפרי בסר כל זמן שלא נתבשל כל צרכו, והסמדר ניתן ריח כי הוא ציץ ושושן הפרי בעת צאתו כאמרו והגפנים סמדר נתנו ריח (ס"ס ז' י"ג) פתח הסמדר (סס ז' י"ג) ואבן גנאח האריך בענין סמדר וערבב ענינו לשתי פנים כי לא מצאנו לשון אכילה נופל אצל הסמדר לפי שאינו פרי כדי שיאכל ואין זה נכון כי רבותי' ז"ל קראוהו פרי כאמרם (נדרות ל"ו ב') ר' יוסי אומר סמדר אסור מפני שהוא פרי והוא התחלת הפרי לא פרי עצמו והבוסר נקראה פרי עצמו כאשר לא נתבשל כאמרו אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה (יחזקאל י"ח ב') כי הבסר חמוץ ומקהה השנים.

שער ששה עשר.

בנפיר, קשקשה.

די לנו באלה במה שבארו בהם רבותי' ז"ל (חולין ס"ט ח') **בנפיר וקשקשת** (ויקרא י"א ט') כנפים וסלפי הדג בנפיר השט בהם על פני המים *). קשקשים אלו הקבועות בו ופעמים נושרין ממנו בצאתו מן המים ליבשה ועל זה השיעור נאמר ושריון קשקשים הוא לבוש (ס"ח י"ז ה') כלומר בעל קשקשים כי על כל נקבי השריון היו נופלות התיכות ברזל לכסות הנקבים מזה לזה כקשקשת הדג.

שער שבעה עשר.

בעפים, רעיונים.

אמרו בשעפים מחזיונות לילה (יומ ד' י"ג) לכן שעפי ישיבוני (סס כ' ג') אע"פ שנכתב בש"ן ענינו מחשבות וסברות טובות ורעות ונקרא על זה השיעור בעלי המחשבות הרעות והרהורים אשר לא טובים **בעפים** כאמרו בעפים שנאתי (תהליס ק"ט ק"ג) ואולי **בעפים** ומחשבות שני ענינים ויהיה בעפים שם כלי מקום המחשבת ואפשר שענין בעפים מבוכות ודעות מבולבלות

*) ע' רס"י נסוף המסמה סס.

שער שנים עשר.

כפק, הכה [1].

אמרו ספקו עליך כפים (ליכה ג' ט"ו) ויספק את כפיו (במדבר כ"ד י') לכן **ספק** אל יד (יחזקאל כ"ח י"ג) וספק מואב בקיאו (ירמי' מ"ח כ"ו) ר"ל יתפוש ויתגולל ויכה עצמו בו כי רב הנמצאים מן השרש הזה ענינם ההדוק והכתישה על המצור והמצוק והשבר כאדם המצטער ואמרו תחת רשעים ספקם (איוב ל"ד כ"ו) ר"ל הבורא מכה הרשעים במיני הצרות וימיתם במקומות הידועים בהם כדי שלא יפתר ענינם ומה שהגיע אליהם מן הצרה והמצוק ויהיה תוכחה לשאר בני האדם על דרך אמרו במקום אחר איסרים כשמע לעדתם (הושע ז' י"ג) כמו שאמר והדך רשעים תחתם (איוב מ' י"ג) ר"ל שבר רשעים במקומם. **הכה** אין ענינו גדול כענין ספק כי ספק הוא ההכאה בהרעשה ובכח הזרוע לרב הצער והמצוקה וכבר ביארתי ענין הכה בשער מכה חלי בחלק המ"ם [2].

שער שלשה עשר.

סרח, עודף.

אמרו וסרח העדף (שמות כ"ו י"ג) יהיה סרוח על צדי המשכן (שם י"ג) ר"ל ההפשט המיותר כי ענין **סרח** התפשטות וענין עודף יתור כאמרו ויהי לגפן סרחת (יחזקאל י"ז ו') ר"ל מתפשטת ושולחת שליחותיה ונטיעה עד למרחק וכן סרוחי טבולים בראשיהם (שם כ"ג ט"ו) ר"ל התפשטות הצניף על ראשיהם והתלות קצות הצניפים וזנבותם כזנבות המגבעות וכן וסרחים על ערשתם (עמוס ו' ד') ר"ל שהם מתענגים בערשותם בהתפשטם שם לפי התענוג הטוב בעיניהם לעשותו ורבו' ז"ל פרשו בו (שבת ס"ג ג') מחליפים נשותיהן זה לזה ושמו סרוחים מענין הסרחון והם היודעים האמת. וכאשר אמר יריעה הצדפת (שמות כ"ו י"ג) ר"ל היתרה המותירה מכדי הצורך כתרגומו יתירא וכן ואת כל העדף (שם י"ו כ"ג) וכן ולא העדיף המרבה (שם י"ח) לא הותיר, והעד לזה כי ענין **עדף** יתור וענין סרח התפשטות אמרו וסרח העדף (שם כ"ו י"ג) ר"ל התפשטות המיותר כי אלו היה ענין שניהם אחד למה כפל לשונו ובאמת הצח הוא הקצר וכבר שמשו רבו' ז"ל בענין העדפה ליתרון הדבר כאמרם לא נצרכא אלא להעדפה (כתובות מ"ג ח') שמא תעדיף יותר על הראוי (נדרים פ"י מ"ד) וכן רבים.

שער ארבעה עשר.

סגן, סרן.

כבר מצאנו שמות רבות לממשלה, שרים, רוזנים, פחות, נגידים, וכלם לפי ענין רוממותם זה תחת זה ו**סגן** שם זקקוהו לבעלי הממשלה הממונים על העם אמרו פחות וסגנים כלם (יחזקאל כ"ג כ"ג) ולחרים ולסגנים (נחמי' ג' י"ו) והסגנים לא ידעו אנה הלכתי (שם) וכמו שמצאנו בדברי רבותי' ז"ל שנקרא סגן ממונה של כהן גדול (יומא פ"ד מ"ח) ובאמת פחה

[1] ע' לד 171, וגם"ל היא שלא הניח המחבר פה שורש מזה כמו ימהאו כף (תהלים ל"ח ח') ועין מה שהערנו בשורש מכה לד 172. [2] שם.

בשדה אחר הקציר ומגדל עשבים, ומה שיוצא משם אחר צאת הספיח והצומח בשנה האחרת כאשר לא זרעו בו נקרא **סחיש** והוא יוצא משרשי הזרע לא מן הזרע עצמו כי הזרע הנשאר מן הקציר וצומח אחר הקציר נקרא ספיח וממנו אי אפשר שלא ישאר אף אחרי צאת הספיח שרשים ומה שצומח מהם נקרא סחיש והעד אמרו אכול השנה ספיח ובשנה השנית סחיש ובשנה השלישית זרעו וקצרו (מ״ג י״ט כ״ט) כי מאותו זרע הנושר מן הקציר לא יספיק להצמיח ולגדל עשבים ודשאים כי אם שנתים על כן צום לזרוע בשנה השלישית.

השער התשיעי.

סוללה, דיק.

אמרו לשפך **סללה** לבנות דיק (יחזקאל כ״ו ג׳) ר״ל כי סללה שם העץ הגדול אשר ישלכו בו אבנים להפיל החומות והמגדלים והעד לשפך סללה (שם). **דיק** שם המגדל אשר יבנו קרוב לעיר אשר יצורו עליה וישימו פני המגדל ההיא לעומת מצח העיר אשר יחפצו ללכדה ועל זה אמר לבנות דיק (שם) ובנית עליה דיק (שם ד׳ ג׳).

השער העשירי.

סרבים, סלונים.

השמות האלה האחד מהם הושאל לאדם קשה בעניניו ורע בטבע והוא נקרא **סלון** מרב הדותו ר״ל קשה וחד כענין סלון ממאיר וקוץ מכאב (יחזקאל כ״ח כ״ד) ו**סרב** נסמך להקרא כן מי שאינו שומע לעצה ופורק ממנו עול כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (גרכות ל״ד ח׳) ולא יהיה סרבן באותה שעה וזה רב בלשון משנה.

שער אחד עשר.

ספל, מזרק, אגן.

אמרו בספל אדירים (סופטים ה׳ כ״ה) מלא הספל מים (שם ו׳ י״ח) אמר בהם התרגום מלי לקנא דמיא והביא אבן גנאח בשם [רב] שריראגאון ז״ל כי **ספל** הוא חמת מים והוא כלי עור הנשוי לקבוצת מים **מזרק** הוא כלי עגול והוא ממיני המתכות מכסף ומנחשת כאמרו מזרקי כסף (במדבר ז׳ פ״ד) מזרק אחד כסף (שם ז׳ י״ג) ובסוף המאמר *) ויעיו ומזרקתיו (שמות כ״ז ג׳) והוא היה במקדש לקבל דמיה זבחים וגם **האגן** גם הוא לקבל דם הזבח כאמרו ויקח חצי הדם וישם באגנת (שם כ״ד ו׳) ואולי מזרק ואגן ענינם אחד והעד כי אגן ומזרק עגולים אמרו שרחך אגן הסהר (ס״ה ז׳ ג׳) הוא הסהר הוא הירח [הדומה ?] בעגולו לאגן ודמה שרר וטבור לה לתארה ולפנתה [?] על דרך המשל כאדם המדבר כנגד חשוקתו, ואמר הכל על כנסת ישראל.

---

*) כנראה צ״ל כאמרו מזרק אחד כסף (במדבר ז׳ י״ג) וכסוף המאמר מזרקי כסף (שם ז׳ פ״ד) ויעיו וכו׳.

עפרה ממנה (יחזקאל כ"ו ד') ויסחך מאהל (תהלים כ"ג ז') בית גאים יסח ה' (משלי ט"ו כ"ה) סחי ומאוס (חיסס ג' מ"ה) ענינם גרירה בכוחות והקלת הדבר ונתוק וכריתה מזה לזה.

השער הששי.

סוחף, שוטף, זורם.

אמרו מטר סחף (משלי כ"ח נ') ר"ל מטר נופל וכן מדוע נסחף אבריך (ירמי' מ"ו ט"ו) ענינו נפילה כדברי רבו' ז"ל (פסחים מ' ח') סחיפא שרי זקיפא אסור וענין סחיפה הפלה או הטיה ואולי ענין סוחף כמו מקלקל ומפסיד כמו שאמר רבו' ז"ל (כתובות ט"ז ח') נסתחפה שדהו אשר החפיץ בו נתקלקלה או נפסדה וקרוב להיות מזה הענין מדוע נסחף אבריך (ירמי' מ"ו ט"ו) ואפשר שיהיה מענין שלישי והוא הגרירה והמשיכה כי הגשם הגדול מושך וגורר כל דבר ועל זה אמר מטר סחף ואין לחם (משלי כ"ח נ') כי לפי שהגשם רב יותר מן הראוי ומן הצרך אין לחם ממנו בירידתו כי הוא גורר ומושך הזרע וצמח האדמה ומשחיתם ויהיה על זה השיעור מדוע נסחף אבריך (ירמי' מ"ו ט"ו) כלומר נדחה ונמשך ונגרר ונשחת. **שוטף** ענינו הצחצוח והגריפה כמו שפירשנוהו בחלק המ"ם בשער מורק שוטף רוחין[1]. **זרם** נופל על הדברים הלחים הנגרים כאמרו זרם מים (תקוק נ' י') מזרם הרים ירטבו (יואל כ"ד ח') וזרמת סוסים זרמתם (יחזקאל כ"ג כ') זרמו מים עבות (תהלים ע"ז י"ח) התירו העבים מימיהם והוא פועל יוצא כמו שמש זרחה וגודד (נחום ג' י"ז) ואמר ההעברה והרחבה זרמתם שנה יהיו (תהלים ל"ג ה') השלכתם ודחיתם וכמהו כזרם קיר (ישעי' כ"ה ד') נפלו ודחייתו.

השער השביעי.

סחרחר, הפכפך.

כאמרו לבי סחרחר (תהלים ל"ח י"ח) כאלו אמר סר והלך וסבב למקום אחר והוא פועל יוצא מענין ההסרה ונגזר מן הארמית שאומר ויסב מעליהם (נרחמית מ"ג כ"ד) ואסתחר מלותהון [2]) ר"ל סר מהם והלך לדרך אחרת ועל זה השיעור נקרא בעל הממכר והמקח סוחר (משלי ל"ח י"ד) לפי שהוא הולך וסובב הארצות למכור ולקנות. **הפכפך** תאר אמרו הפכפך דרך איש וזר (סס כ"ח ח') ר"ל כל השתנות והתחלפות ענינו והמשנה דבריו ומעשיו נקרא הפכפך כמו ושערה לא הפך לבן (ויקרא י"ג ז') כלומר לא נשתנה וכן והנה לא הפך הנגע (סס).

השער השמיני.

ספיח, סחיש.

אמרו ספיח קציר (ויקרא כ"ה ה') זה ער כי **ספיח** נקרא מה שנשאר מן הכר והתבו אה

[1]) ע"ש 176. [2]) לפי נוסחת הרב רוו"ה ז"ל הנמצא ע"י לעווענשטיין (רעדעלהיים 1848) מצלויהון.

(ישעי' ל' כ"ט) כי צורם מכרם (דנריס ל"ב ל') ואין צור כאלהינו (ש"א ב' ב') צור עולמים (ישעי' כ"ו ד') ומזה הענין ונצבת על הצור (שמות ל"ג כ"א) ר"ל השען והסמך על ידיעת היות הבורא התחלת כל נמצא וזה המבוא ממנו הגיע לדעת הבורא' ית' כמו שביאר לו כאמרו הנה מקום אתי (שם) וכפי הענין הראשון נקראת הבורא צור ור"ל החזק האמיץ היכל בכל ומזה הענין חלקת הצרים (ש"ב ב' י"ו) ופי' בו אבן גנאת חלקת הגבורים החזקים כלומר מקום מחלקותם ומלחמותם וכן פי' בכל צרתם לו צר (ישעי' ס"ג ט') בכל צרתם חזקם ואמצם ויהיה צר פועל יוצא כי הוא בטילו [כאלו?] אמר בכל צרתם להם אמץ ויהיה כאילו שב אל ישראל במקום להם כי צור נמצא שם אבן חזקה וקשה אמרו חזק מצר (יחזקאל ג' ט') מצור החלמיש (דנריס ח' ט"ו) חרבות צרים (יהושע ה' נ') ותקח צפרה צר (שמות ד' כ"ה) כל אלה ענינם אבן חזקה וקשה בטבעו.

השער הרביעי.

סכך, ענף.

סכך נקרא מקום רבוי העלים כאמרו נאחז בסכך בקרניו (בראשית כ"ב י"ג) בסבך עץ קדמות (תהלים ע"ד ה') כי עד סירים סבכים (נחום ב' י') כל אלה ענינם הסתעפות ובלבול העלים עד להרבה וכן אמר עלה אריה מסבכו (ירמי' ד' ז') ר"ל ממקום הסתעפו שם. **ענף** ענינו האמיר אשר בו עלין מעט ועל זה אמר פריה וענפה (יחזקאל י"ז י') שרש וענף (מלאכי נ' י"ט) וענפיה ארזי אל (תהלים ק' י"ח) וענף עץ עבת (ויקרא כ"ג מ') החפץ בו אמיר אחד או נצר ואולי ענף הוא העלה, וסבך נקרא בלבול האמירים והנצבים והסעפות ובהברח ענף עלה אמרו וענף עץ עבת וזה מלשון נהגו בו העברים לקרא העלה ענף.

השער החמישי.

פרי, מאוס.

מאוס המלה הזאת היא קרובה לענין השנאה כי השונא הדבר מואס כאמרו כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו (איכה ה' כ"ב) ואמר בו הדרש *) אי מאיסא איתקצפא לית סברא לית קצפא ר"ל כי כל השונא הדבר ואינו מואס בו אין שנאתו שנאה ואמרו עוד אית קצפא לית סברא לית קצפא אית סברא הדא היא דכתיב אם מאוס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד (שם) וענין המאוס הוא התיאש מן הדבר והראות האדם עצמו כאלו אין רואה אותו כאמרו כי מאסו את תורת ה' (ישעי' ה' כ"ד) כמו על עזבם, וימאס באהל יוסף (תהלים ע"ח ס"ו) המאס מאסת את יהודה (ירמי' י"ד י"ט) זנחת ותמאס (תהלים פ"ט ל"ט) ואשת נעורים כי תמאס (ישעי' נ"ד ו') מואס בבצע (שם ל"ג ט"ו) כסף נמאס (ירמי' ו' ל') לא מאסתים ולא געלתים (ויקרא כ"ו מ"ד) כי מאס ה' במבטחך (ירמי' ג' ל"ו) הכל ענין שנאה והתיאש מן [דבר?] ואינו חש בו לכלום. **פרי** מלה הקקוה על גרידות הענין ממקום למקום כאמרו וסחיתי

*) נסוף היכה נתחת: תרגם"ל חס מיסה היה לית סבר וחס קיפס היה לית סבר דכל מלן דכתיב סופה לחיתרגיה.

השער השני.

ספו, תמו.

אמרו ספו תמו מן בלהות (תהלים ע״ג י״ט) לפי כלל הספר **תמו** מופלג בענינו בכליון ובשלמות האבדון וההפסד הגדול מפני שנזכר אחר ספו והאחרון הכביד בענין יתמו חטאים מן הארץ (שם ק״ד ל״ה) ר״ל ישלמו ויכלו ויפסדו וכן ענין כי אם תם הכסף (נחמיה מ״ז י״ח) כענין כי אפס (שם ט״ו) אשר החפץ בו הושלם להוציא וכן עד תמם (דניאל ל״ח כ״ד) כתמם באו עליך (יחזקאל מ״ז ט׳) כלומר התם והשלם שאפשר להיות בשתי הרעות באו עליך וכן והתמתי טמאתך ממך (יחזקאל כ״ד ט״ו) כלומר אשלים ואסיר הכל עד כלי אשאיר בך כל טומאה והעד שנה תמימה (ויקרא כ״ה כ׳) ר״ל שלימה כתרגומו [1] וענין תם שלימות במה שיהיה לטוב ולרע. **ספו** ענינו כליה ואחרית הדבר כאמרו יחדו יספו (יחזקאל ס״ו י״ז) ר״ל יכלו ויפסדו וכן סוף דבר הכל נשמע (קהלת י״ב י״ג) כאלו אמר בכלות כל זה ואחרית כל דבר הכל נשמע וכן אסף אסיפם (ירמיה ח׳ י״ג) ר״ל אכלם ואכריתם ואמחה את שמם מתחת השמים.

השער השלישי.

סלע, צור, הר.

כל מקום גבוה יקרא **הר** כאמרו הררי בשדה (ירמיה י״ז ג׳) ההרים הגבהים (נחמיה ז׳ י״ט) ומצאנוה שם לזולתו כאמרו והר הבית (מיכה ג׳ י״ב) הר האלהים (שמות ג׳ ח׳) הר הכרמל (מ״ג ג׳ כ״ה) הר הזיתים (זכריה י״ד ד׳) הר העברים (דניאל ל״ג מ״ח) הר המוריה (ה״ב ג׳ ח׳) הר הגלעד (דניאל ג׳ י״ב) הרי ישראל (יחזקאל ו׳ ג׳) ולא מצאנו צור ו**סלע** שם לזולתם, לפי שהם חזקים ומשם יצאו מים כאמרו ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע (במדבר כ׳ ח׳) המן הסלע הזה נוציא לכם מים (שם י׳) ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים (שם י״א) וכן הן צור הכה צור ויזובו מים (תהלים ע״ח כ׳) לא מצאנו שום מקום שיצאו ממנו מים על כן אנחנו אומרים כי הר איננו מאבן חזקה וקשה כמו הסלע והצור, כאמרו על דרך הפלא, חקקי בסלע משכן לו (יחזקאל כ״ג ט״ז) מצדות סלעים משגבו (שם ל״ג י״ו) איתן מושבך ושים בסלע קנך (במדבר כ״ד כ״א) ר״ל חזק מושבך ושים במקום גבוה וחזק מדורך ושכנך ואמר על דרך הסמיכות ה׳ סלעי ומצדתי (ש״ב כ״ב ב׳) כענין אלהי חזקי אחסה בו וכן אלהי צורי (שם ג׳) ואמרו וסלעו ממגור יעבור (יחזקאל ל״ח ט׳) רצה בו מלכו ושרו כתרגומו ושלטונהו מקדם כחלו יעדון. **צור** שם משותף להר כמו הנני עמד לפניך שם על הצור (שמות י״ז ו׳) וכן שאר הנזכרים פה והוא שם המחצב אשר יחצבו ממנו אבני גזית אמרו על דרך המשל והדמיון הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם (יחזקאל ל״ח ח׳) ונאמר מזה המאמר כי צור נסמך להיות שם עקר כללי דבר ותחלתו ועל זה אמר אחרי אמרו הביטו אל צור חצבתם הביטו אל אברהם אביכם (שם ג׳) כלומר לכו בדרכיו והתנהגו בחקיו ולמדו מדותיו כי טבע המחצב וכחו צריך שיהיה נמצא במה שנחצב ממנו ולפי זה הענין נקרא הצור יתעלה, צור, מפני שהוא תחלת כל תחלה וסבה פועלת כל מה שהוא לזולתו [2] כאמרו הצור תמים פעלו (דניאל ל״ב ד׳) ר״ל פעלת תמה לפי שכל דבר הוא מד׳ יסודות ובכלות הדבר ישוב כל יסוד ליסודו וכן צור ילדך תשי (שם י״ח) צור ישראל

[1] ת״י עד משלם שתא. [2] ע׳ במ״נ נע״ז למהרון.

נדרים עדי נשף אני אומר שכל היום לא היה יכול לשכב על מטתו והיה נע ונד מפאה לפאה כדי שישן הלילה כדרך החולים וזה ענין ושבעתי נדדים עדי נשף כלומר כל היום אני נע ונד עד התחלת הלילה שאקוה לישן, כן פירש המדקדק ר' מאיר י"ץ [1]) וכן בנשף בערב יום (משלי ז' ט') וכן מאחרי בנשף יין ידליקם (ישעי' ה' י"א) וכן ועין נאף שמרה נשף (איוב כ"ד ט"ו) וכן רבים, ויש שענינו אמצע הלילה זהוא ויקמו בנשף לבא אל מחנה ארם (מ"ב ז' ה') וכן קדמתי בנשף ואשועה (תהלים קי"ט קמ"ז) ותראיה על זה הצות לילה אקום להודות לך (שם ס"ג) ויש שהוא סוף הלילה אמרו יחשכו כוכבי נשפו (איוב ג' ח') ר"ל זהרי שהרו כמו שאמר יקו לאור ואין (שם) וכן ויכם דוד מהנשף ועד הערב (ש"א ל' י"ז) כאלו אמר מסוף הלילה עד הערב ויונתן תרגם מקבלא ועד רמשא של עדן מחר כלומר מתחלת השחר שעדין חשך מעט וכן אמרו ז"ל (ברכות נ' ב') תרי נשפי הוו נשף לילא אתא יממא נשף יממא אתא לילא. **אמש** גם כן ענינו לילה אך אינו נופל על הלילות הבאים כי אם על הלילות החולפים כאמרו אמש אמר אלי (תהלים ל"ט כ"ט) ראה אלהים ויוכח אמש (שם מ"ג) וכן אמש שואה ומשאה (איוב ל' ג') (ואת)כלם ענינם הלילה החולפת לא העתידה לבא.

חלק חמשה עשר, חלק הסמ"ך.

השער הראשון.

סיני, סין, צין [צן].

כאשר אמר במדבר סיני (במדבר ו' ו') אמר במקום אחר ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר סין [2]), כי הם שני מדברות כי מדבר **סין** סמוך לים סוף ומדבר **סיני** קרוב לרפידים כאמרו ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין (במדבר ל"ג י"א) ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה, ויסעו מדפקה ויחנו באלוש, ויסעו מאלוש ויחנו ברפידים (שם י"ג י"ב) ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני (שם ט"ו) זה סדר אלה מסעי בני ישראל וגם אצל מתן תורה הזכירם כן ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני (שמות י"ט ב') ופר"ש מה ביאתן לסיני [3]) בתשובה אף נסיעתן מרפידים בתשובה כי מה ת"ל מהיכן נסעו והלא כבר כתב שברפידים היו חונין אלא להקיש נסיעתן מרפידים לביאתן להר סיני [4]). **צין [צן]** הוא מדבר סמוך לעציון גבר אפשר שמדבר קדש הוא כמו שאמר ויסעו מעציון גבר ויחנו במדבר צן הוא קדש (במדבר ל"ג ל"ו) על זה השיעור אמרו רבו' ז"ל (תמות י' ו') תרי קדש הוו. ור"ש מבאר גבלות ארבע רוחות מדבר (צין)[צן] על מאמר ועבר צנה (במדבר ל"ד ד') באלה מסעי.

---

[1]) ע' בהקדמה. [2]) נראה שכ"ל שם הפסוק בשמות ט"ז ו' ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין, כי בפסוק הזה מתנגד המעתיק פה (במדבר כ' ו') כתוב צן בנ"י.
[3]) נוסחת שלפנינו במדבר. [4]) נוסחת שלפנינו למדבר.

ארי נהם ודב שוקק (משלי כ"ח ט"ו) והוא מענין ישתקשקון ברחבות (נחום ג' ה') וכמו שאמרו ז"ל (ב"מ פ"ה ב') אסתירא בלגינא קיש קיש קריא. **המיה** לשון נסמך אל קול הכלב אמרו יהמו ככלב ויסובבו עיר (תהלים נ"ט ז') ונסמך אל המים והוא כהמות ימים יהמיון (ישעי' י"ז ג') ואל גלי הים כאמרו רגע הים ויהמו גליו (שם כ"ח ט"ו) ונסמך לתאנית היונה כאמרו אהמה כיונה [1] כיוני הגיאיות כלם המות (יחזקאל ז' ט"ז) ונסמך אל השכרות אמרו לץ היין המה שכר (משלי כ' ח') ר"ל המשתכר כי שכר ענינו שכרות לא [2] כענין יין ושכר אל תשת (ויקרא י' ט') ועל זה אמר וכל שגה בו לא יחכם (משלי שם) וכן המו כמו יין (זכרי' ט' ט"ו), ונסמך אל צרת הרעיון ובלבול המחשבה כאמרו ויהמה לבי [3] כענין צעק לבם (הושע ז' י"ח) וכן קירות לבי הומה לי (ירמי' ד' י"ט). **געיה** נופלת על הפרות כאמרו וישרנה הפרות בדרך על דרך בית שמש במסלה אחת תלכו הלך וגעו ולא סרו ימין ושמאול (ש"א ו' י"ב). **פעיה** נופלת על ההרה היושבת על המשבר כאמרו כיולדה אפעה (ישעי' מ"ב י"ד). **עריגה** נופלת על האיל כאמרו כאיל תערג על אפיקי מים (תהלים מ"ב ב') ר"ל ירים קולו. **נעירה** נופלת על הגור כאמרו נערו כגורי אריות (ירמי' נ"א ל"ח) ובלשון רבותי' ז"ל (נדרים ג' ח') ראשונה חמור נוער והושאל לבורא ית' כאמרו כי נעור ממעון קדשו (זכרי' ב' י"ג) ר"ל שואג או מתעורר לראות מעשה הנבראים. **הגיה** שם נופל על הארי כאמרו כאשר יהגה האריה (ישעי' ל"א ד') ונופל הוא גם כן על תנועה אחד מן העופות ר"ל היונים כאמרו וכיונים הגה נהגה (שם נ"ט י"א). **צפצוף** שם קול תנועת העופות וגיד פיהם כאמרו נוד כנף פצה ומצפצף (שם י' י"ד) כסום עגור כן אצפצף (שם ל"ח י"ד) והוא הקול הדק, ונסמך אל קול האדם המדבר כמתלחש כאמרו והיה כאוב מארץ קולך ומעפר אמרתך תצפצף (שם כ"ט ד') אל האבות ואל הידענים המצפצפים והמהגים (שם ח' כ'). **צהלה** לשון נופל על הסוס בהרימו קולו בשמחת לבו איש אל אשת רעהו יצהלו (ירמי' ה' ח') [4] וגם כן נופל על שמחות האדם אמרו וצהלו בנים מים [5] והעיר שושן צהלה ושמחה (אסתר ח' ט"ו).

שער אחד עשר.

נשף, לילה, אמש.

לילה ענינו ידוע מאמרו ולחשך קרא לילה (בראשית א' ה') ורבו' ז"ל אמרו (שבת ל"ה ב') כוכב אחד יום, שנים בין השמשות, שלשה לילה, ועל זה השיעור הושאל שם לילה לצרות בכמה מקומות במקרא וכן לדברים חשובים הושאל הלשון לילה, לילה לכם מחזון וחשכה לכם מקסם (מיכה ג' ו') ר"ל צרה הבאה לכם גורמת החזון והיא מחשבת המקסם אשר אתם בוטחים בו. **נשף** ג"כ ענינו החשך כמו שתראה אמרו ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף (ירמי' י"ג ט"ז) ר"ל הרי החשך והוא נמצא בשלשה פנים, יש שיהיה תחלת הלילה והוא ושבעתי נדדים עדי נשף (איוב ז' ד') והראיה ראש הפסוק אם שכבתי ואמרתי מתי אקום ומדד ערב (שם) זה החפץ אם שכבתי ואמרתי זהו בתחלת הלילה והיה מיחל מתי יקום כלומר מתי יהיה יום ואמר אחרי כן ומדד ערב מורה כי בקומו בבקר הוא מתאוה לערב על דרך בבקר תאמר מי יתן ערב וגו' (דברים כ"ח ס"ז) ובעבור סמיכות ומדד ערב אל שבעתי

---

[1] נתקרא כתוב תהגה כיונה (ישעי' ל"ח י"ד) וכ"ל שמשא בתוך הגיה. [2] כן כתוב בכ"י וכ"ל פירושו שלא תאמר כי תלת שכר נתקרא זה הוא שם המשקה כמו נפסוק שנמצאת אמיני. [3] לא נמצא נתקרא והולי כ"ל מנהמת לבי (תהלים ל"ח ט'.) ע' רד"ק ורם"י שם. [4] ויעשי' כ"ד י"ד כתיב צהלו מים.

(שמות כ"ה כ"ח) ר"ל העלתהו נפשו ועלה על לבו לעשות נדבה כענין ונשאך לבך (מ"ג י"ד י') שענינו גבהה נפשך והעבורתך ממעלתך וקרוב להיות כזה וישא משלו (במדבר כ"ג ז') ומזה הענין גדרו לעבים נשיאים (משלי כ"ה י"ד) על העלאתם ואבן גגאח כיאר היטב ענין נשא בענינים רבים ונכבדים. ואולי **גבוה** ורם ענינם אחד כאמרו ויגבה מכל העם (ש"א י' כ"ג) כי גבהו שמים מארץ (ישעי' כ"ה ט') גבה מכל העם (ש"ח ט' ג') לא גבה לבי ולא רמו עיני (תהלים קי"ח ח') ועיני גבהים תשפלנה (ישעי' ה' ט"ו) מגביה פתחו מבקש שבר (משלי י"ז י"ט) כל אלה ענינם הרמה וכן רבים וזה ההפרש בין לשון הרמה והגבהה כי הרמה ענינו הפרשה בקצת המקומות כאמרו חלה תרימו תרומה (במדבר ט"ו כ') כאשר יורם משור (ויקרא ז' י') כן תרימו גם אתם (במדבר י"ח כ"ח) וירם הטבח את השוק והעליה (ש"ח ט' כ"ד) הפרישם משאר התחיכות כי הם מתנות כהונה ועל זה נקרא כל דבר גבוה רם מפני שהוא מופרש משאר הענינים התחתונים ממנו, ולפי דברי רבו' ז"ל מצאנו גם לשון הגבהה על הפרשה כאמרם ולא מגביהין תרומה ומעשרות (נזיר פ"ה מ"ג) אין מגביהין תרומה ביום טוב (ש"ס קף ו' ג') וזה רם בלשון משנה, ולפי סברתי גבוה נכבד לפי ענינו מרם, כי רם הפך שח, וגבוה הפך שפל כמו שאמר ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים (ישעי' ב' י"ז) ועיני גבהים תשפלנה (ש"ס ה' ט"ו) ואבן גגאח פי' וירם הטבח (ש"ח ט' כ"ד) מענין הכונה לדבר וההכנה אליו. ופי' ממנו ענין אחר והוא התעוררות אמרו וקצר רוח מרים אותה (משלי י"ד כ"ט) פירושו מעורר אותה ואמרו וכסילים מרים קלון (ש"ס כ"ח ח') בלשון יחיד ורוצה בו הרבים כאמרו וצדיקים ככפיר יבטח (ליוב ל"ח ל"ד) וכמו ותשבותיכם נשאר מעל וכן רבים.

השער העשירי.

נובח, צורח, צועק, נוהק, נוהם, שואג, הומה, הוגה, עורג, גועה פועה, נוער, ומצפצף.

כל אלה ענינם הרמת קול, **נובח** יאמר על הרמת קול הכלב כאמרו כלם כלבים אלמים לא יוכלו לנבח (ישעי' נ"ו י'). **צורח** יאמר על הרמת קול הגבור ביום קרב כמו ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה ירוע אף יצריח על איביו יתגבר (ישעי' מ"ב י"ג) וכן מר צרח שם גבור (ספני' ח' י"ד) ועם זה השיעור אמר ויציתו עליהם את הצריחה באש (שופטים ט' מ"ט) ויבאו אל צריחה בית אל ברית (ש"ס מ"ו) ר"ל בנין גבוה וחזק כענין דיק אשר יעמדו שם הצופים להרים קול להזהיר הולכי דרך לשמר נפשם מלכד מיד השוללים. **צועק** שם כלל לכל הרמת קול לצרה ולצוקה או לשמוח ולמלחמה, וממנו ענין התרעומות צעקה אל אלישע (מ"ב ד' ח') לצעק אל המלך (ש"ס ח' ג'). **נוהק** יאמר על קול הפרא הצועק כאמרו הינהק פרא עלי דשא (ליוב ו' ה') בין שיחים ינהקו (ש"ס ל' ז'). **נוהם** יאמר על קול הכפיר כמו שאמר נהם ככפיר אימת מלך (משלי כ' ב') ועל האריה, ארי נהם ודב שוקק (ש"ס כ"ח ט"ו) ישאג ככפרים וינהם (ישעי' ה' כ"ט) והוא גם כן שם המון הים ושאונו אמרו כנהמת ים (ש"ס ל'). **שואג** גם הוא נופל על קול הכפיר אמרו ישאג ככפירים (ש"ס ה' כ"ט) הכפירים שאגים (תהלים ק"ד כ"א) עליו ישאגו כפרים (ירמי' ב' ט"ו) ואבן גגאח אמר כי נהמה גדולה משאגה ואני מביא לראיה ישאג ככפירים וינהם כי ינהם גדול מענין ישאג אחר שזכרו אחרון לפי כלל הספר הזה. וגם שאגה שם קול האריה והלביא, אמרו אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג' ח') שאגת אריה וקול שחל (ליוב ד' י') שאגה לו כלביא (ישעי' ה' כ"ט). **שוקק** יאמר על קול הדוב כאמר

אצל החבר הדבק מאד בהפרש מרעהו לא בהרחקה כי פירוד ענינו הפרש ופזור בלי הרחקה גדולה והעד וכנפיהם פרדות (יחזקאל מ' י"ח) ר"ל מופרשות זו מזו שאינם נדבקות זכן ויפרדו איש מעל אחיו (בראשית י"ג י"ח) ופרשו זה מזה והעד הנאמן הפרד נא מעלי (שם ט') כלומר סור מעלי לא שיתרחק וכן והתפרדו כל עצמותי (תהלים כ"ב ט"ו) פזר עצמות הונך (שם ל"ג ו') *) אמנם מה שהוא אצל המיתה הוא הרחקה גדולה אמרו והמות יפריד ביני וביניך (הוש' מ' י"ז) ובמותם לא נפרדו (ש"ב מ' כ"ג) וממנו נסמך אל היחוד אמרו עם הזונות יפרדו (הושע ד' י"ד) ר"ל יתיחדו ויש שפירש יפרדו מענין פרד לפי שהפרד ממזר והם מביאים פסולים לעולם וכן לתאוה יבקש נפרד (משלי י"ח ח') ר"ל מי שמתיחד בעצמו על דרך תאותו בכל טענה יכשל ר"ל שאם תהיה לו עצה באיזה דבר שיהיה ומתיחד בעצתו ויבקש לעזרה על דרך התאוה הוא נכשל בכל אשר יטעון בו על תאותו כלומר שהוא טוען בשקר על השקר ויכשל בכל דבריו הלא תראה שהוא אומר אחריו על דרך הביאור לא יחפץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו (שם ג') שהוא רודף אחר מראה עיניו ומשתדל למלאת העולה על רוחו בלבד בלי עיון והשגחה ועצה, וממנו נסמך לפזור ולראוי (?) אנשים אמרו ושני לאמים ממעיך יפרדו (בראשית כ"ח כ"ג) מאלה נפרדו איי הגוים (שם י' ה') והפזור הזה ענינו יולידו ויצמיחו ויגדילו העולם לפרות ולרבות ומענין הפזור עבשו פרדות תחת מגרפתיהם (יואל מ' י"ז) ר"ל יבושו הפזורות תחת התלמים כלומר יבשו הגרגרים המפוזרים לזריעה תחת הארץ החרושה עליהם וזה מעצם הבצרת כי לא המטיר עליהם להצמיחם ואבן גנאח האריך בזה לבאר איך יהיה ענין מגרפותיהם כמו תלמיהם.

*) נראה שהניח זה הפסוק לרחי' לפי שאמר למעלה שענין פיזור הוא פיזור, ואפשר שחשב כאן תיבת כמו אף תיבת בענין. (ז' ו"ו)

השער השישי.

נשא, גבה, רים.

אמרו ירום ונשא וגבה מאד (ישעי' ל"ג י"ג) כלל הספר הזה כי כל שתי מלות מענין אחד הבאות יחדו האחרונה גדולה להפליג טוב ורע כפי הענין וכאשר אמר רם ונשא (שם ו' מ') ירום ונשא (שם ל"ז י"ג) הרמים והנשאים (שם ג' י"ג) וירם מאגג מלכו ותנשא מלכתו (זכרי' י"ד ז') לפי כללנו ענין **נשא** גדול ברוממות **ורם** יקרא כל דבר גבוה, ורם הוא שם משתתף לענין רוממות מקום כאמרו ותרם מעל הארץ (בראשית ז' י"ז) ולענין רוממות מעלה ר"ל הגדלה והתפארת מה שאמר הרימותי בחור מעם (תהלים פ"ט כ') כאמרו במקום אחר הרמתיך מתוך העם (מ"ב י"ד ז') ומזה הענין כל מלת הרמה אשר תבא אצל הבורא ית' יורצה לומר גדלה ותפארת כאמרו רומה על השמים (תהלים ל"ז ו') רם ונשא (ישעי' ל"ז ט"ו) כי גם נשא נמצא בזה הענין אמרו ותנשא מלכתו (זכרי' י"ד ז') הנשא שפט הארץ (תהלים ל"ד ג') אין ענינו רוממות מקום כי אם מעלת וגדלה והיכלת והשלמות הגדול ומענין נשא אשר החפץ בו העלאה. נ ש א החפץ בו העלאה וגדלה גדולה מאד גם כן אצל האדם אמרו ומדוע תתנשאו על קהל ה' (במדבר י"ו ג') מתנשא לאמר אני אמלך (מ"ב מ' ה') כלומר מתעלה ומתגדל וממנו שענינו זקיפת האברים אמרו וישא יעקב את רגליו (בראשית כ"ט ל') שא נא עיניך וראה (שם מ"ב י"ג) נשאתי את עיני (תהלים קכ"ג ל') ומענין העלאה כל איש אשר נשאו לבו

נגדח נא לכל עמו (תהלים קי"ו י"ד) בהרחקה אמרו מנגד תראה את הארץ (דברים ל"ד ד') ביום עמדך מנגד (עובדי' ו' י"ח) והלדי כאין נגדך (תהלים ל"ט ו') ואולי אמרו נגדך כאלו אמר לפניך וממנו נסמך לצורת האדם ותארו והוא אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב' י"ח) פי' בו אבן גבאח כמהו במין ובצורה, ובכיוצא בזה יאמרו הערביים בני פלוני הם כנגד בני פלוני ר"ל הם כגילם וכתארם ודומים להם זה לבד מה שאמרו רבו' ז"ל (יומות ס"ג ח') זכה לבד עזר לא זכה כנגדו ר"ל לעשות זולת רצונו שלא תעזרהו ועל זה השיעור יאמר על בעל הריב שכנגדו כמו שאמרו רבו' ז"ל מה אעשה שכנגדי הלוק עלי (כתובות ס"ד ב') שכנגדי חשוד על השבועה (שבועות מ"ד ב') וכל ענין נגד שהוא בסמיכות החפץ בו לפני כאמרו נגד הישבים (רות ד' ד') נגד זקני עמי (ש"א ט"ו ל') ונקרא השר והמושל נגיד כאמרו ואתה תהיה לנגיד (ש"ב ה' ב') מצד ההשאלה מפני שהכל פונים בו בכל הדברים הצריכים (?) לא בסמיכות לבד לעמד לפניו ביושר כמו נכח כי אם בכל דבר הצריך (?) ור"ש כתב במאמר ויחן שם ישראל נגד ההר (שמות י"ט ב') למזרחו של הר וכן כל נגד ענינו פנים כלפי מזרח. **מול** בלתי סמוך אמר והוא ישב ממלי (במדבר כ"ב ה') מול האלהים (שמות י"ח י"ט) ויסב מאצלו אל מול אחר (ש"א ט"ז ל') כלומר הלך אל עבר אחר ואל מקום שהוא (מבל) (מול?) מקום אחר ויהיה חסר המתואר ויהיה ראוי לומר ויסב מאצלו אל מקום אחר הוא (מבל) (מול?) אחר אבל הצח הוא הקצר, ומול בלתי מכוון ואינו ישר זה מול זה והעד אל מול פני המנורה (במדבר ח' ג') וכל הנרות לא היו מכוונות לה ביושר כי היא באמצע וכן והתודה השנית ההולכת למואל ואני אהריה וחצי העם מעל להחומה מעל למגדל התנורים ועד החומה הרחבה (נחמי' י"ב ל"ח) וזה המאמר כאשר קדש עזרא העיר והעזרות ואע"פ שנכתב באל"ף הוא כמו ממול ערפו (ויקרא ה' ח') שאינו מכוון על מצוע הצוואר וכן ויקבר אתו בגיא מול בית פעור (דברים ל"ד ו') כי איך יהיה קבר קטן מכוון אל בית גדול אך ישר הוא לקצתו ולא לכלו ואולי יש מול שענינו כמו לפני או במקום על והוא ממול ערפו (ויקרא ה' ח') רצה בו על ערפו כי המליקה היה מתחיל מכהן מן העורף או יהיה ענינו לפני כמו מול בית פעור (דברים ל"ד ו') שענינו לפני וכן מול האלהים (שמות י"ח י"ט) וכן ויסב מאצלו אל מול אחר (ש"א י"ז ל') כאלו אמר אל לפני מקום אחר. **עמת** אמרו כל עמת שבא כן ילך (קהלת ה' ט"ו) לעמת העצה (ויקרא ג' ט') משמר לעמת משמר (דה"ב כ"ו י"ו) לעמות אחד החלקים (יחזקאל מ"ב ז') זה מכוון ומיושר דבר לקראת חבירו בלי שיטה ימין ושמאל כי אם פניו אל פניו ובסמיכות והעד לעמת העצה (ויקרא ג' ט') משמר לעמת משמר (נחמי' י"ב כ"ד).

השער השמיני.

נדוד, פירוד.

נדוד ענינו הרחקה גדולה כאמרו כל ראיך דוד ממך (הוש' נ' ז') והעד ומתבל ינדדהו לחיוב י"ח ח') ר"ל ירחיקוהו וכן וידד בחזיון ילה (שם כ' ח') ר"ל וירחק וכן הנה ארחיק רד (תהלים נ"ה ח') כפל לשונו להפליג הריחוק כן נדדה שנת המלך (אסתר ו' ח') רחקה ממנו כמהו ושבעתי נדדים עדי נשף (לחיוב ז' ל') החפץ בו רחוק השינה וכן כי מי נדה לא זרק עליו (במדבר י"ט י"ג) ענינו המים המרחיקים האדם מטומאה והעד הנאמן ואיש אשר יקח את אשת אחיו נדה היא (ויקרא כ' כ"א) ר"ל רחוקה היא ואסורה לו לפי הדת וכן תרגום נדה מרחקא על כן נופל לשון נדוד אצל האוהבים כאשר יתרחקו זה מזה, ולשון **פירוד** נופל

בארץ (תהלים ע"ג ט') ר"ל דבורם והעד אמרו בראש המאמר שתו בשמים פיהם (שם) ענינם פיהם ולשונם דבור ומבטא והוזכרו בלשון צח לפי שהדבור והמבטא יוצאין מן הפה והלשון וכן וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (בראשית ג' ח') על הקול נאמר כי הוא מתהלך בגן וכפי זאת הסמיכות הוא כל לשון הליכה הנאמר אצל הבורא ית' ר"ל דבר המתפשט והנראה או להסתלק השמירה אשר דמיונה בבעלי חיים שיהיה האדם פונה ומסתלק מן הדבר וזה יהיה מבעלי חיים בהליכה אשר ענינה לפנות מן הדבר כמו אלכה ואשובה (הושע ג' ט') אך מאמר ויהר אף ה' בם וילך (במדבר י"ב ט') יש בו שני ענייניים האחד הסתלקות השמירה אשר כנה אותו פנה והענין השם התפשט החרון והראותו והגלותו ר"ל כי חרון האף הוא אשר הלך והתפשט אליהם ועל כן נעשית מצורעת כשלג וכאשר כנה הסתלקות השמירה בהסתרת פנים כאמרו ואנכי הסתר אסתיר פני (דברים ל"א י"ח) כן כנה אותה בהליכה וכן סמכו לשון הליכה להנהגת האדם במנהג ובהרגל מבלי תנועת יד ורגל ושאר אברי הגוף אמרו והלכת בדרכיו (שם כ"ח ט') אחרי ה' אלהיכם תלכו (שם י"ג ה') את האלהים התהלך נח (בראשית ו' ט') התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז א') והתהלכתי באמתך (תהלים כ"ו ג') כל אלה ענינם הרגל והנהגה בדבר וכן רבים מזה הענין.

השער השש׳.

נוקם, נוטר.

אמרו לא תקם ולא תטר את בני עמך (ויקרא י"ט י"ח) כאשר אמר לא תקם כאלו אמר לא תקח נקמתו ר"ל השבת גמול רע לעושהו אבל לא תטור הוא תרגום לא תשמר וענינו שמירת האיבה בלב לא שישלם שכרו לאויב ולא שישיב גמולו בראשו כמו שאמרו רבו' ז"ל (יומא כ"ג ה') איזו היא נקימה ואי זו הוא נטירה האומר לחבירו [השאילני מגלך] והוא אומר לא אשאילך כדרך שלא השאלתני זו היא **נקימה** אמר לו השאילני קרדומך ואמר לו הילך ואיני כמותך שלא השאלתני זו היא **נטירה** שנוטר האיבה בלבו אע"פ שאינו נוקם ועל זה אין להוסיף וממנו אין לגרוע.

השער השבי׳.

נכה, נגד, עמת, מול.

כאשר אמר נכה השלחן (שמות כ"ו כ"ה) נכחו תהנו (שם י"ד ד') ר"ל בכיון גדול ויושר זה נכח זה והעד כי נכחו יצא (יחזקאל מ"ו ט') וכמהו לנכח אשתו (בראשית כ"ה ח') ופר"ש זה עומד בצד זה ומתפלל וזה עומד בצד זה ומתפלל ואולי ענין לנכח אשתו כאלו אמר בעבור אשתו כתרגומו *) כי אחר שתתפלה היתה בעבורה כאלו הוא לנכחה באשר כי נכח מענין נכוחים למבין (משלי ח' ט') נכחות דברו לנו (ישעי' ל' י') ונכחה לא תוכל לבוא (שם ל"ט ג') אשר ענינם היושר והנכונה על כן יאמר לשון נכח על דבר שיעמד זה מכאן וזה כנגדו ביושר לא שיטה ימין ושמאל.

נגד מצאונוהו בסמיכות ובהרחקה ובדבר שהוא זולת רצון האדם, בסמיכות הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו (ש"ב י"ג נ') ר"ל לפניו וכן

*) נתרגום לעומקם שלפניהם המסחף לקבל.

ויעמדו נד אחד (שם י"ג) כלומר בהצבה אחת בעמידה כתרגום קמו כשור ר"ל כחומה וכן לענין התבואת נד קציר (ישעי' י"ז י"ח) ר"ל ערמת החטים הנצבת במקום אחד וגבוהה למעלה. **גל** הנזכר אצל אבנים הוא מאבני גיר וקבוץ חתיכות אבנים קטנים והעד גל אבנים (יהושע ז' כ"ו) וכאשר זכר אצל מים כאמרו כגלי הים (ישעי' מ"ח י"ח) ר"ל המים המתקבצים לעלות כחומה בעת אשר הרוח הולך וחזק והולכים מעט ומשתברים כגל אבנים המשתבר אשר יתפרדו ממנו אבנים והעד כל משבריך וגלך עלי עברו (יונה ב' ד') ר"ל הגלים המשתברים אחר הגיעם למקום העדרם והתעכבם שם על כן לא יפול לשון גל אצל קציר וזולתו כמו שיפול עליו לשון נד כי רב לשון גל נוהג באבנים ועל דרך הדמיון וההשאלה נקראים קבוץ המים בים גלים לפי הגבהם והשתברם כמו גל(י) גבוה אך נד בשום פנים לא ישבר והוא עומד על עמדו והצבתו קימת עד מלאת לו הדבר אשר יעשה בו עליו ויצבר לצרכו לעשות ממנו מה.

השער החמישי.

נהג, הוליך.

ההנהגה וההליכה שני דברים כי ענין המנהיג נאמר על דרך ממשלה ושלטנות לפי שהאדם המושל בזולתו מנהיגו כפי חפצו כאמרו וינהג את הצאן אחר המדבר (שמות ג' א') נהג כצאן יוסף (תהלים פ' ב') נזכר שם **הנהגה** אצל הבהמה לפי שהאדם שליט עליה וכן נהג ולך (מ"ב ד' כ"ד) וכמוהו ותנהג את בנתי כשביות חרב (נחמיה ל"ח כ"ו) הזכיר אצל הבעל הנהגה לפי שהוא שליט באשתו וכן נהג רוח קדים (שמות י' י"ג) וינהג בעזו תימן (תהלים ע"ח כ"ו) וכן כי בשגעון ינהג (מ"ב ט' כ') ר"ל ימשול וימלוך בחסר דעת ותבונה וכן וינהגהו בכבדות (שמות י"ד כ"ח) ר"ל המושל המנהיג העגלה נהגה בכבדות לפי שהוסרו אפניה וכן אותי נהג וילך (מיכה ג' ג') ר"ל משל עלי ונהגני כרצונו ועל זה השיעור יקרא פרנס הדור מנהיג, וענין הנהגה על דרך אחר כאשר יאמרו בעלי הלשון הנהגת האדם ירצו לומר ענינו ופעלותיו לא לכתו לבד כי אם שבתו וצאתו ועל כל ענינו יאמר לשון הנהגה הן לטוב הן לרע כי ההנהגה בלשון הזה ר"ל התמדה ומדה ורגילות וכאשר יאמרו על אדם טובה הנהגו כאלו יאמרו הוא מרגיל עצמו בטובה ומתמיד נפשו בדבר נכון לעשות וזה שאמרו רבו' ז"ל (ירושלמי ב"מ ריש פ' הכותב את הפועלים) מנהג מבטל הלכה רצה לומר רגילות וכן (מגלה פ"ה מ"ה) מקום שנהגו לברך יברך וזה רב בלשון משנה ועל זה השיעור והמנהג כמנהג יהוא בן נמשי כי בשגעון ינהג (מ"ב ט' כ') ר"ל המדה הזאת מדת יהוא כי הוא מותמד ומורגל ללכת בשגעון וכן ולבי נהג בחכמה (קהלת ב' ג') פי' ולבי מרגיל עצמו ומותמד לאחז בכנפות החכמה וכן מנהגות בקול יונים (נחום ב' ח') ר"ל מורגלות להרים קול כיונים במספד ובנהי. **הליכה** הוא שם מכלל השמות הבנוים לתנועות מיוחדות מתנועות בעלי חיים כמו ויעקב הלך לדרכו (בראשית ל"ב ב') הלך הלכת (שם ל"ח י') הלך בדרך מרחוק (משלי ז' י"ט) וכן רבים. וכבר סמכו (ירח) [את?] השם לדברים המוספים והחסרים שהם דקים מכל גופות בעלי חיים כאמרו וילכו המים (מ"ח י"ח ל"ה) והמים הלוך וחסור (בראשית ח' ה') ותהלך אש ארצה (שמות ט' כ"ג) מפיו לפידים יהלכו (איוב מ"ח י"ח) ונסמך אל הכליה והאבדון אמרו רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט) הלוך הלכו העצים (שופטים ט' ח') אחרי כן נסמך לדבר המתפשט והנראה ואע"פ שאין לו גוף כלל כמו שאמר קולה כנחש ילך (ירמי' מ"ו כ"ב) ולשונם תהלך

צריכה הנשמה להתעסק בחכמה שתעזור אותה עד שינוצח כח הרוח ויהיה תחת ידיה על כן הטוב לאדם שישקול כל דבריו וענינו במאזני צדק ויתן חלק לכל נפש בעתו כי עת לכל חפץ תחת השמים, וידעתי כי אם אשים מגמתי לכתב מה שחברו החכמים על עניני הנפש יאריך הביאור ולפי סברתי ביארתי הצריך בזה.

השער השני.

נבהל, נבעת.

נבהל בשתי פנים ממנו שענינו מהירות וממנו שענינו הפחד והאימה אמרו ותרא כי נבהל מאד (שמ״ח כ״ח) כי נבהלו מפניו (נחבית מ״ה נ׳) כי כלה אך נבהלה (נפני׳ ח׳ י״ח) וידי עם הארץ תבהלנה (יחזקאל ו׳ כ״ו) והפקדתי עליכם בהלה (ויקרא כ״ו יו״ו) ליראם ולבהלם (דה״ב ל״ג י״ח) ושדי הבהילני (איוב כ״ג ט״ו) ומבהלים אותם (עזרא ד׳ ד׳) כלם מענין הפחד והאימה והחתת, אל תבהל ברוחך (קהלת ז׳ ט׳) אל תבהל על פיך (שם ה׳ ח׳) ויבהל את תמרוקיה ואת מנותה (אסתר ג׳ ט׳) מבהלים ודחופים (שם ח׳ י״ד) ויבהלו להביא את המן (שם ו׳ י״ד) ענינם הנחץ והמהירות, ומענין גדלה ורוממות בתכלית אמרו נחלה מבהלת בראשונה (מכלי כ׳ כ״ח) ואלהים אמר לבהלני (דה״ב ל״ה כ״ח) כאלו אמר לגדלני ולרוממני, וזה שאמר, אחרי כל זאת אשר הכין יאשיהו את הבית עלה נכו מלך מצרים להלחם בכרכמיש על פרת ויצא לקראתו יאשיהו, וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (שם כ׳ כ״ח) וכן נחלה מכתך (ירמי׳ ל׳ י״ג) על דרך גדלה ורוממות בתכליתם ואבן גגאח שם מזה הענין ויבהל את תמרוקיה ואת מנותה (אסתר ג׳ ט׳). **נבעת** אין ענינו פחד ואימה אך החפץ בו עמידה בלי כח כאדם החרד אשר הוסר כחו ועל זה הדרך אמר פלצות בעתתני (ישעי׳ כ״א ד׳) לעת מרפה והנה בעתה (ירמי׳ ח׳ ט״ו) ר״ל הוסר המרפא וכן והמן נבעת (אסתר ז׳ ו׳) לא ר״ל פחד אך ענינו הוסר כחו ועמד הרד ומשמים על אשר קרהו וכן הנה נא רוח אלהים מבעתך (שמואל ח׳ ט״ו י״ו) ר״ל מסיר הרוח הטובה ומביא רוח רעה וכן מה זה רוחך סרה (מלאכים ח׳ כ״ח ה׳).

השער השלישי.

נדיב, שוע.

כבר פירשתי ההפרש אשר ביניהם בחלק הכ״ף בשער כילי, נבל *).

השער הרביעי.

נד, גל.

נד לא מצאנוהו באבנים ומצאנוהו בענין מים כאמרו כנס כנד מי הים (תהלים ל״ג ז׳) ונד לשון צבור וכנוס וזה עד, וכן נצבו כמו נד נזלים (שמות ט״ו ח׳) קמו נד אחד (יהושע ג׳ י״ו)

*) לך 159.

והנותר בבשר ובלחם (ויקרא ח' ל"ג) שהיא כמו מן הבשר ומן הלחם וכמו ואם מעט נשאר בשנים (שם כ"ה ל"ג) בגר ובאזרח הארץ (שמות י"ב י"ט) וכן רבים ויראה גם כן גם נפש שם האדם אמרו נפש כי תמעל מעל (ויקרא ה' ט"ו) ונפש כי תחטא (שם ח') וממנו מה שהוא עצם הדבר שידבר בו אמרו כל הנגע במת בנפש האדם אשר ימות (נמדבר י"ט י"ג) ר"ל בעצם המת ובגופו וכן ועל כל נפשת מת לא יבא (ויקרא כ"ח י"ח) ואלו אמר כל הנגע במת האדם אשר ימות היה מספיק אך קבץ שתי הלשונות ושם השני תמורת הראשון ורצה לו' עצם וגוף המת כי באמת במת אין נפשו וכן כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף כי בנפשו דבר אדניהו את הדבר הזה (מ"ח ב' כ"ג) כאלו אמר על עצמו רעה כי על זה ימות ויהרג כמו שאמר אחריו ועתה חי ה' אשר הכינני ויושיבני על כסא דוד אבי ואשר עשה לי בית כאשר דבר כי היום יומת אדניהו, וישלח המלך שלמה ביד בניהו בן יהוידע ויפגע בו וימת (שם כ"ד כ"ה) אבל אמרו נשבע אדני אלהים בנפשו (עמוס ו' ח') ענינו בשמו כמו אשר לא נשא לשוא נפשו (תהלים כ"ד ד') כן הכסים דעת המחבר אשר לו הרקמה ונאמר עוד כי אחר אשר לא נמצא לשון נשמה על הבהמה אם לא על דרך הכלל כמו נשמת רוח חיים (בראשית ז' כ"ב) החפץ בנשמה הנפש השכלית, ומאשר אין לבהמה שכל וידיעה נכונה לא נפל עליה לשון נשמה והעד ונשמה לא נשארה בי (דניאל י' י"ז) ר"ל שכל לא נשאר בקרבי מרב הבהלה והיראה וכן פי' ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לספר קהלת (ז' ג') כי לא מצאנו במקרא נשמה כי אם על בני אדם כאמרו נתן נשמה לעם עליה (ישעי' מ"ב ה') ואמר כי כל אשר נשמת רוח חיים באפיו (בראשית ז' כ"ב) שב אל האדם לבד לא על הבהמה וכן ואת כל הנשמה החרים (יהושע י' מ"ו) ומצאנו בשם רבינו סעדיה גאון ז"ל [1] דבר נכון להפריש בין נפש ורוח ונשמה ואמר כי כבר ביארו חכמי הראיות כי באדם שלשה נפשות טבעית וחיונית ושכלית ויש שקראם חלקי הנפש והכל אחד, הנפש האחת הצומחת, ר"ל כי כמו שיש במיני הדשאים והצמחים כל עץ ועץ קרא שמו נפש או מה שתרצה שיגדל גשם הצמח ויגביהנו וירחיבנו כן יש באדם, וזאת הנפש היא המתאוה והיא הצרויכה לאכל ולשתות, והנפש השנית נפש הבהמה והיא בעלת ההרגשות החמשה ראות ושמע טעם וריח ומשוש וגם הנפש ההיא בעלת התנודה והתנועה ללכת ממקום למקום וזאת הנפש באדם ובבהמה, ולאדם לבדו יש נפש שלישית היא הנקראת נשמה והיא המדברת המרגשת והמכרת בין אמת לשקר בין אפשר לנמנע בין הוה לנפסד, והיא בעלת החכמה והנפש השניה בין שתי הנפשות, והאלהים נתן שכל והכמה באדם והוא הנקרא לב למלאות חפץ כל נפש בעתו כי דבר בעתו מה טוב, גם עזרהו במצות להעמיד כל דבר על מתכונתו ואחר שהשלש נפשות נקראות בשם אחד בעבור התאחדם כי הנשמה תקרא רוח ונפש יש לבאר כי יהיה שם הנפש המתאוה לאכל ולשמוח ובחשק המשגל נפש. ויהיה שם הנפש בעלת ההרגשות המבקשת שררה וגדלה רוח, ויהיה שם הנפש בעלת ההכמה נשמה, וידוע כי בהתגבר הנפש אז תחלש הנשמה ואין לה כח לעמד לפניה בעבור התגברה על יצרה [2] עוזרים אותה על כן המתעסק באכילה ושתיה לא יחכם לעולם כמאמר החכם לא תמצא החכמה במי שצוארו עבה ר"ל באדם שמן [3] ובהתחבר הנשמה עם הרוח תנצחו שניהן כח הנפש ואז תפקחנה מעט עיני הנשמה להבין חכמות נכונות ומחשבות הגונות אך לא תוכל לדעת עדן החכמות העליונות מפני כח הרוח המבקשת שררה והיא המולידה הכעס ואחר שהתגבר הנשמה על הנפש בעזרת הרוח

---

[1] ע' בפ' הנחל"ע בקוהלת ז' ג'. [2] ג"ל: היותה גוף ובל יצוריו וכן הוא בנחל"ע שם.
[3] נמבחר הפסיקים שער החכמה, מי שמתעסק בתורה ובעבודה לא יתכן שיהיה עוסק בעסק ובעסו שמן.

על המביגים וכן מנשמת אל יתן קרח (שם ל"ג י') כאלו אמר מרוח כי ענין נשמה נשימה ותנועה ולא מצאנו נשמה על הדבר הנשאר מן האדם אחרי מותו על כן נאמר כי היא החיונית. ומצאנו נפש שהיא שם מה שנשאר מן האדם אחרי מותו אשר לא ישיגהו כליון והוא והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים (ש"א כ"ה כ"ט) והעד את ה' אלהיך (שם) וכן רוח נקרא הנשאר מן האדם אחרי מותו אמרו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב ז') ובמלת רוח כמה ענינים מצד השאלה ומצד הסמיכות יש ממנו שענינו האויר המתנועע והוא יסוד מארבע יסודות אמרו ורוח לא יבא ביניהם (ישע' מ"ד ח') והוא גם כן שם הרוח הנושבת כאמרו רוח צפון תחולל גשם (משלי כ"ה כ"ג) רוח קדים הרישית (יונה ד' ח') ורוח גדולה וחזק (מ"א י"ט י"א) והוא גם כן לשפע השכל האלהי הנאצל על הנביאים להנבא בו כמו ואצלתי מן הרוח אשר עליך ונתתי עליהם (במדבר י"א י"ז) ויאצל מן הרוח (שם כ"ה) רוח ה' דבר בי (ש"ב כ"ג ב') וזה רב מאד וכל דבור אצל רוח הבא על ענין הנבואה היא בהקיץ כמו שהכריח החכם הגדול ז"ל [1]) ויהיה רוח שם כונת האדם ומחשבתו והוא אמרו כל רוחו יוציא כסיל (משלי כ"ט י"א) אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו (יחזקאל א' י"ב) ואמר בו התרגום לאתר דלהוי רעוא ליה למזיל אזיל וכמהו ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע (ישע' י"ט ג') ר"ל התבלבלה מחשבתו והתעלמה כונתו ועצתו וכן מי תכן את רוח ה' ואיש עצתו יודיענו (שם מ' י"ג) החפץ בזה מי ידע תקון רצונו אשר בידיעה ההיא ישיג דרך הנהגתו לכל הנמצאים איך היא ויודיענו בה דבר, וכל רוח אשר הוא מיוחס לבורא ית' הוא כפי הענין הקודם לזה לשפע השכל האלהי וקצתם רצון ומחשבה וכונה ועצה ויתפרש בכל מקום כפי הענין אשר יפול עליו, והוא גם כן שם עת קרירות האויר משתי קצות היום אמרו מתהלך בגן לרוח היום (בראשית ג' ח') ור"ש פי' לאותו רוח שהשמש בא משם וזו היא רוח מערבית שלפנות ערב החמה במערב ואדם וחוה סרחו בעשירית, ועל זה הטעם נקרא ערב בהיות החמה במערב ויש רוח שהוא שם הדבור והמבטא והוא וברוח שפתיו ימית רשע (ישעי' י"א ד') לרוחתי לשוטתי (הושע ג' ט"ו) ר"ל לדברי ולצעקתי והדבור נקרא רוח לפי שהרוח יוצא מן הפה עם הדבור וממנו מושאל לעצה אמרו ורוחך הטובה נתת להשכילם (נחמי' ט' כ') ורוח לבשה את עמשי (דה"א י"ב י"ט) עקב היתה רוח אחרת עמו (במדבר י"ד כ"ד) כלם ענינם עצה נכונה ומחשבה ברורה וממנו בענין הכעס כי תשיב אל אל רוחך (איוב ט"ו י"ג) ר"ל כעסך. נפש זולת הדרכים אשר זכרנו בו הוא שם הדם אמרו ולא תאכל הנפש עם הבשר (דברים י"ב כ"ג) ונקרא נפש על אשר הנפש תלויה בו והוא שם צורת האדם כאמרו אשר עשה לנו את הנפש הזאת (ירמי' ל"ח ט"ז) והוא שם החפץ והרצון כאמרו לאסר שריו בנפשו (תהלים ק"ה כ"ב) ר"ל ברשותו כרצונו וכן אל תתנני בנפש צרי (שם כ"ז י"ב) ר"ל בתאותם ורצונם עלי להסגירם בידם או להפילני בשואה אשר יחפצו בה, וכן אם יש אם נפשכם (בראשית כ"ג ח') כלומר אם הוא ברצונכם, אם יעמד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה (ירמי' ט"ו י"ח) ר"ל אין לי חפץ בהם ואין רצוני להשאירם עוד להגן בעדם ובלמלת נפש הסמוכה אל הבורא ית' היא מזה הענין כמו שקדם לנו במקום אחר, כאשר בלבבי ובנפשי (ש"א ב' ל"ה) ענינו רצוני וחפצי וכן ותקצר נפשו בעמל ישראל (שופטים י' י"ו) הדל רצונו מהגדיל עמלם. או נאמר כי בתחלת המאמר ספר כי שמירתו חדלה והסתלקה מהם עד אשר אבדו דרך [ה'] ושועו ולא הושיעם וכאשר הרבו לשוב בלב שלם ונכנעו מאד וגבר האויב עליהם רחם אותם וחדל רצונו מהתמיד צרתם ותרבות עמלם ותהיה הבי"ת בעמל במקום מן כמו

---

[1]) הוא הרמב"ם ז"ל ועי' במ"נ במ' לרשטון.

(סס"ט כ') ועל זה השיעור נסמך המוסר אל החכמה והשכל כאמרו לדעת חכמה ומוסר (שם ח' ג') לקחת מוסר השכל (שם ג') כל אלה ענינם הסלסול וההנהגה בדבר נבון ומקובל לרואי השמש.

שער העשרים.

מחבת, מרחשת.

שני כלים היו שהיו במקדש ומחבת היה כלי שאופין בו מנחה על האור בשמן והכלי אינו עמוק אלא צף ומעמיד (ומעשה) המנחה שבתוכו קשה לפי שמתוך שהוא צף האור שורף השמן וזה אמרו ואם מנחה על המחבת קרבנך (ויקרא ב' ה'). **מרחשת** כלי עמוק ומתוך עומקו שמנו צבור בתוכו ואין האור שורפו לפיכך מעשה המנחה העשויין לתוכו רוחשין כי כל דבר רך על ידי משקה נראה כרוחש ומנענע כמו שאמרו ז"ל (מנחות פ' ח' מ"ח) מה בין מחבת למרחשת מרחשת יש לה כסוי מחבת אין לה כסוי דברי ר' יוסי הגלילי ר' חנניה בן גמליאל אומר מרחשת עמוקה ומעשה רוחשין מחבת צפה ומעשה קשין ועניין רוחשין מתנענעין כמו רחש לבי דבר טוב (תהלים מ"ה ב') אשר החפץ בו הוציא והניע ולפי סברתי מרחשת היא כלי עפר או כלי אבן ומחבת יש ממנו שהיא מברזל כאמרו ואתה קח לך מחבת ברזל ונתתה אותה קיר ברזל (יחזקאל ד' ג') ואפשר שכלי המקדש היא ממיני מתכות.

חלק ארבעה עשר. חלק הנון.

השער הראשון.

נפש, נשמה, רוח.

שלשתם מצאנום כוללים הנפש החיה לכל חי מרגיש, **נפש** אשר בו נפש חיה (בראשית ט' י'), **נשמה** ואת כל הנשמה החרים (יהושע י' מ'), **רוח** אשר בו רוח חיים (בראשית ו' י"ז) רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט) ורוח אחד לכל (קהלת ג' י"ט) רמז בו אל רוח החיים שישתוף בו האדם אל שאר בעלי חיים כי הרוח הזה תאבד (עם ?) החי אשר בא בו אבל הנפש הדברנית אשר יתיחד האדם בה משאר בעלי חיים היא עומדת לעולם אחר אבד האדם והוא מה שאמר החכם מי יודע רוח בני האדם העלה היא למעלה (שם ג' כ"ח) כי כאשר אמר כמות זה כן מות זה (שם י"ט) וכאשר אמר ורוח אחד לכל ומותר האדם מן הבהמה אין (שם) רצה לומר במות הרוח לבד כי אנשי החכמה והדעת אומרים כי באמת הנפש הדברנית היא העולה למעלה השבה אל יסוד זכותה ובור מקומה וזוך ענינה והיא תעמד לעולם ונפש הבהמה היא היורדת למטה מפני עביה וכבדותה ועכירותה וחשך ענינה והיא שבה אל יסודה ואובדת באבד הנוף בשוב כל יסוד ליסודו ואל הרוח הזה אשר היא רוח חיים רמז החכם באמרו ורוח אחד לכל כי הבהמה משתתפת עם האדם ברוח החיים והרוח ההוא יאבד מהם יחד באבד גופם ומצאנו לשון נשמה שענינו רוח והוא מנשמת אלוה יאבדו (איוב ד' ט') והעד ומרוח אפו יכלו (שם) וכן ונשמת שדי תבינם (איוב ל"ג ח') ר"ל רוחו הוא צל

מרבץ מפני שאינם שוכבות כי אם רובצות על רגליהם או מוסבות מפני שעומדות לקום בכל עת ועל זה השיעור כרע רבץ כאריה (נחמיה מ״ט ט׳) כרע רבץ שכב כארי (במדבר כ״ד ט׳) ר״ל כי דמה רביצת הבהמות לשכיבה ורבצו שם ציים (ישעי׳ י״ג כ״ג) ועמק עכור לרבץ בקר (שם ס״ה ה׳) וכן וערים לא ירבצו שם (שם י״ג כ׳) יוצא אל הבהמות ואמר על דרך ההשאלה אצל בעלי חיים מרגישים בנאות דשא ירביצני (תהלים כ״ג ב׳) איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים (ש״ה ח׳ ז׳) רבץ בין המשפתים (נחמיה מ״ט י״ד) על דרך הדמיון וכן ורבצת ואין מחריד (איוב י״א י״ט) ומזה הענין נגזר הנה אנכי מרבין בפוך אבניך (ישעי׳ כ״ד י״ח) כענין רצוף אהבה (ש״ה ג׳ י׳) וממנו הושאל להשכנת הקללה ולקיים אותה ברשע ורבצה בו כל האלה (דכריס כ״ט כ׳) ואנחנו וכל ישראל נקיים.

שער תשעה עשר.

מוסר, תוכחת.

תוכחת הוא בדברים אמרו הוכח בדבר לא יסכון (איוב ט״ו ג׳) הלהוכח מלים תחשבו (שם ו׳ כ״ו) כאדם המוכיח חברו והמראה לו דבריו והמוהה בו מאשר עשה כענין מדוע כבה עשית על כן לא יאתה תוכחת אם לא למבין וכן והוכח אברהם את אבימלך (נחמיה ה׳ ח׳) ומשבותיך תוכחך (ירמי׳ ג׳ י״ט) אל תוכח לץ פן ישנאך (משלי ט׳ ח׳) כל אלה ענינם תוכחת דברים כמתוכח והוא ריב וטענה לתפוש או למחות או להשיב וכן נאצו כל תוכחתי (שם ל׳ י״ז) לכו נא ונוכחה (ישעי׳ א׳ י״ח) שם ישר נוכח עמו (איוב כ״ג ז׳) ויוכיחו בין שנינו (נחמיה ל״ג ז׳) לא יש בינינו מוכיח (איוב ט׳ ל״ג) משיב האמת לאשר הוא וכן אך דרכי אל פניו אוכיח (שם י״ג ט״ו) ר״ל אשיב ויש מלשון תוכחת שענינו הזמנה והכנה והוא ואת כל ונכחת (נחמיה כ׳ י״ו) אתה הכחת לעבדך ליצחק (שם כ״ד י״ד) והתרגום בזה עד [1]) אך ויוכח אמש (שם ל״א ג׳) פר״ש לשון תוכחת ולא לשון הוכחה. **מוסר** גם כן יש ממנו בדברים והוא בדברים לא יוסר עבד (משלי כ״ט י״ט) והתפץ בו דברים קשים שיבזו בהם האדם ליסרו כאמרו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם (דכריס כ״ח י״ח) ר״ל בדברים ור״ש פי׳ בו מלקות כענין מוציא שם רע ויסרו אתו (שם כ״ג י״ח) אשר התפץ בו מלקות ורדוי ויש מי שאמר כי ענין ויסרו אותו ר״ל בממון כענין וענשו אתו מאה ככף (שם י״ט) ויש מלשון מוסר שענינו מכאוב ותחלואים והוא יסר ישרני יה (תהלים קי״ח י״ח) ישרני ה׳ אך במשפט (ירמי׳ י׳ כ״ד) וממנו על הצרה והמצוקה ויספתי ליסרה אתכם (ויקרא כ״ו י״ח) ועל זה השיעור יקרא התפוש והאסר הבוש בבית היסורין ר״ל בבית הצר והמצוק וכל דברים קשים נקראים בלשון רבותי׳ ז״ל יסורין, ומדרך המלכות והרדוי יסר בנך ויניחך (משלי כ״ט י״ז) והעד חושך שבטו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר (שם י״ג כ״ד) ר״ל רדוי השבט וכמהו יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תתן נפשך (שם י״ט י״ח) כל זה ענינו רדוי וענין ואל המיתו ר״ל המיתהו ושאגתו או יתבאר כאשר יצעק כי קיוב הוא למיתה על הרדוי אל תמנע ממנו שבטך ומוסרך והעד אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות (שם כ״ג י״ג) וכן אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו (שם כ״ב ט״ו) וכבר נהגו המליצים וצחי הלשון לקרא המסולסלים בעלי מוסר [2]) ואולי הביאם לומר כן מאמר אהב מוסר אהב דעת (שם י״ב ח׳) והעד בן חכם מוסר אב (שם י״ג י״ח) ר״ל האב מסלסל עצמו על חכמת הבן וכן שמע עצה וקבל מוסר

[1]) ת״ח יתה זמנתה. [2]) ע׳ מנחר הפניניס שער הסלסול.

שער ששה עשר.

מהג, רסן.

מהג יש ממנו שענינו אפסר הבהמה והוא ממיני המתכת מברזל או מזולתו ונכנס לתוך פי הבהמה וזה שאמר בענין ההפך שוט לסוס מתג לחמור (משלי כ"ו ג') במתג ורסן עדיו לבלום (תהלים ל"ב ט') וממנו שענינו חכה והוא ומתגי בשפחך (מ"ג י"ט כ"ח) והראיה ושמתי חחי באפך (סס). **רסן** הוא החבל המושם בצואר הבהמה או אולי אפסר העור נקרא רסן ועל זה אמר ורסן מתעה (ישעי' ל' כ"ח) ואמר על דרך הדמיון ורסן מפני שלחו (איוב ל' י"ח) כלומר לא בשו וכן בכפל רסנו מי יבוא (סס מ"ח ה') על דרך משל.

שער שבעה עשר.

מָתִים, אנשים.

אמרו בדיק **מתים** יהרישו (איוב י"ח נ') במתי מעט (דברים כ"ש ס') ויהי מתיו מספר (סס ל"ג ו') ממתים ידך ה' ממתים מחלד (תהלים י"ז י"ד) זה קבוץ לרבים כמו אנשים אישים גברים אך אין הפרש אחר ביניהם לבד כי לא בא יחיד ממנו או נאמר כי לא נמצא לשון מתים אם לא על מיעוט אנשים מה שאין כן **באנשים** שהוא לרב ומעט.

שער שמנה עשר.

מעון, מרעה, מרבץ.

אמרו **מעון** תנים (ירמי' ט' י') ומעונתיו טרפה (נחום ב' י"ג) ר"ל נוה ומשכן וזה אצל הבהמה וממנו שהוא אצל האדם אמרו והבטת צר מעון (ש"ח ג' ל"ג) צר מעוני ומשכני, אשר צויתי מעון (סס כ"ט) אמר בו התרגום דפקדית לקרבא קדמי בבית מקדשי וממנו נשאל לבורא ית' אדני מעון אתה היית לנו (תהלים צ' ח') מענה אלהי קדם (דברים ל"ג כ"ז) ר"ל הקיים העומד הסובל העולם והגזרה, לו המדה הזאת על שם המקום שהוא עומד עליו תמיד שהוא השחק, כאמרו השקיפה ממעון קדשך מן השמים (סס כ"ו ט"ו) ואע"פ שהבורא ית' הוא בורא המקום והזמן המכלה אותם אך המאמר הזה להרחבת הלשון לא לגזור ולקבוע לו מקום כי הוא בכל ועל כל יתגדל. **מרעה ומרבץ** שניהם נופלים על הבהמה לבד כאמרו מרעה עדרים (ישעי' ל"ג י"ד) כי אין מרעה לצאן (נחמיה מ"ז ד') והוא שם השדות והדשאים שאוכלות שם הבהמות ורועות בהם כאמרו אני ארעה צאני (יחזקאל ל"ד ט"ו) לרעות את צאן אביהם בשכם (בראשית ל"ז י"ג) ורעה הכרמל והבשן (ירמי' כ' י"ט) ומזה לא מצאנו אצל האדם בשם כמו מרעה כי אם בפעלה כאמרו רעה עמך בשבטך (מיכה ז' י"ד) ארעגה במשפט (יחזקאל ל"ד י"ו) וכאשר אמר הלוא אחיך רעים בשכם (בראשית ל"ו י"ג) שב אל הבהמות וכן לרעות את צאן אביהם (סס י"ג) אבל רבותינו ז"ל דרשו (ב"ר פ' פ"ד) את נקוד שלא הלכו אלא לרעות עצמן. **מרבץ** מקום עמידת הבהמות בשדה לא בנוה כאמרו למרבץ צאן (יחזקאל כ"ה כ"ה) ונמר עם גדי ירבץ (ישעי' י"ח ו') אמר אצל הבהמות לשון

לשונות כחרדל. **ענל** אמר עליו ענל בן בקר לחטאת (ויקרא ט' 3') כי הוא קטן בשנים וענל הוא בן שנה כאמרו וענל וכבש בני שנה (שם ג') וזה שאמר על מעשה הענל וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים ק"ו כ') לא אמר בשור כי ענל היה לא שור אבל היה כצורתו.

שער חמשה עשר.

מריקה, שטיפה, הרחה, רחיצה.

רחיצה ענינה ידוע כי היא גדולה מהרחה כי הרחה היא העברה במים לבד לא לשפשף ולרחץ במים מאד והעד רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם (ישעי' א' י"ו) כנה רוע המעללים לדבר מלוכלך וכן ומצאתו לא רחץ (מלכי ב' י"ג) ובמים לא רחצת למשעי (יחזקאל ט"ו ד') וארחץ בנקיון כפי (תהלים ע"נ י"ג) ורחיצה היא הסרת הטנף הגדול והלכלוך והצואה. **הרחה** היא העברת הדבר במים בלי יטנף כדי לצחצחו ובהרחה די לו ועל זה אמר ידיחו את העלה (יחזקאל מ' ל"ח) שאינה צריכה רחיצה גדולה. **שטף** העברת הטנף המועט או לצחצח דבר נקי במים ואמר וידיו לא שטף במים (ויקרא ט"ו י"א) וישטף את הרכב (במ"ד כ"ג ל"ח) ואשטף דמיך מעליך (יחזקאל י"ו ט') אבל וישטפו ארץ ומלואה (ירמי' מ"ז ג') מים כבירים שטפים (ישעי' כ"ח ג') ונהרות לא ישטפוה (שה"ש ח' ז') והיו לנחל שוטף (ירמי' מ"ז ג') ענינם גריפה ואולי כל ענין שטף כן הוא ר"ל גריפת הטנף והטרתו וכן תשטף כפיחיה עפר ארץ (איוב י"ד י"ט) דמה אבדת האדם במותו לענין המים והאבנים בהאבידם אותם ובגרף השטפים צמח האדמה ועפרה והכנוני אשר בספיחיה שב לארץ והוא כנוי קודם הזכרון[1] וכבר דמה החיל לשטף הגורף כאמרו ובא כארצות ושטף ועבר (דניאל י"א מ') ודמה לו הצרות והמצוקות והרעות הגדולות החולות על העם או מן הצר או מדבר אחר אמרו שוט שוטף כי יעבר (ישעי' כ"ח ט"ו) ודמה לו השבר והנגיפה כאמרו וזרעות השטף ישטפו מלפניו (דניאל י"א כ"ב) והושאל ענין השטף הגורף לסוס במרוצתו אמרו כסוס שוטף במלחמה (ירמי' ח' ו'). **מריקה** אינו מענין רחיצה והרחה והשטיפה כי הוא העברת החלודה והמריטה וזכוך הדבר כאמרו חברות פצע תמרוק ברע (משלי כ' ל') דמה הדברים הטובים והרכים המסירים האיבה והשנאה מן הנפש למרוקים המעבירים הזוהמא מן הגוף או אולי יהיה הפך הטוב וירצה לומר כי המצפון הרע שוה עם חבורות פצע כי מעשה האויבים כמעשה החבורות שהם מכאיבים בלי מעצור ולא יעבירו האיבה ויוסיפו אותה בכל עת ועושין תמרוק מחשבה רעה לעשות רע וכן נחשת מרוק (דה"ב ד' י"ו) ומרק ושטף במים (ויקרא ו' כ"ג) פרשו ז"ל (זבחים כ"ד ה') מריקה בצונן שטיפה בחמין, מרקו הרמחים (ירמי' מ"ו ד') ונתון תמרוקיהן (אסתר ב' ג') ימי מרוקיהן (שם י"ב) הוא המירוק המעביר הזוהמא והחלודה מעל הבשר ומנקה העור ומרככו ואותו תמרוק עושות הנשים לרכך עור פניהן ובשרן לנקותו ממום ומפצע והבורה ומכל דבר הגרשם בעור.

---

[1] כ"ל תשטף עפר מרן ספיחיה.

[2] בנמ' שלפניו וחכ"א מריקה בחמין שטיפה בצונן וכן המסקנא וכ"פ הרמב"ם בפ"ה מהל' מעה"ק הל' י"ג וכנראה מ"ש בפניהם הוא טעות המעתיק.

שער שלשה עשר.

מזמה, מחשבה.

מזמה פי' בו אבן גנאה עצה והביא ולא עשית את הזמה על תועבתיך (יחזקאל י"ו מ"ג) ואמר בו התרגום ולא עבדת [ליך] עצה למחב מן כל תעבתך וממנו מה לידידי בביתי עשותה המזמתה (ירמי' י"ח ט"ו) ר"ל דבר הנועץ לעשות אבל אשר ימרוך למזמה (תהלים קל"ט כ') רצו' לומר עצה טובה ונכונה וכברה ברורה. **מחשבה** ענינה ידוע וכבר ביארתי כל זה באר היטב בהלק החי"ת בשער ח ש ב י ז ם [1]) ושם ימצא כת' המבואר.

שער ארבעה עשר.

מריא, שור, פר, עגל, בקר.

מריא מין ממיני הבקר הגדולים והגבוהים וזה שאמר שור ומריא (ס"ג ו' י"נ) וחלב מריאים (יעשי' ס' י"ח) מריאי בשן (יחזקאל ל"ט י"ח) כי מריא נגזר משרש כעת במרום תמריא (ירוש ל"ט י"ח) אשר החפץ בו תגדיל ותרום [2]). **שור** הוא הגדול אשר יעבדו בו האדמה כאמרו לא תחרש בשור ובחמר (דברים כ"ב י') ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד ד') **ובקר** כענין שור כאמרו הבקר היו חרשות (ירוש ס' י"ד) אם יחרוש בבקרים (עמוס ו' י"ג) אבל בקר שם כולל כל הנזברים כמו אדם שכולל כל בעלי חיים מרגישים וכמו צאן שכולל כשב ושה ועז וטלה ודבי ואיל ושעיר ותיש וזה אמרו בקר וצאן (ויקרא כ"ז ל"ג) הרג בקר ושחט צאן (ישעי' כ"ב י"נ) הצאן ובקר ישחט להם (במדבר י"א כ"ב) ובקרך וצאנך ירבין (דברים ח' י"נ) והצאן והבקר עלות עלי (בראשית ל"ג י"נ) וכן רבים צאן ובקר כולל מכל מיניהם. וכן מצאנו שור שהוא כולל והוא ויהי לי שור וחמור (שם ל"ב ו') וזה כלל על שוורים רבים כמו שנהגו לומר בלילה קרא התרנגול ולא קראו התרנגולין [3]) אך לא מצאנו שור כולל כי אם זה ובקר הוא כולל בהרבה מקומות וזה שאמר בוקר אנכי ובולס שקמים (עמוס ז' ל"ד) ר"ל בעל בקר ומגדל שוורים ואפשר שענין בוקר אנכי כאלו אמר רועה בקר וצאן והעד סוף המאמר ויען עמוס ויאמר אל אמציה לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי ובולס שקמים (שם) ויקחני ה' מאחרי הצאן (שם ט"ו) ושור הוא זכר בכל מקום חוץ ממקום אחד שאמר שורו עבר ולא יגעל (ירוש כ"ח י') אבל מפר יאמר לנקבה פרה ולרבות פרות הבשן (עמוס ד' ל') ושתי פרות עלות (ס"ח ו' ז') ומעגל עגלות, לעגלות בות און (הושע י' ה') עגלה משלשת (בראשית ט"ו ט'). **פר** מה שספר ממנו במאמר פר בן בקר (ויקרא ד' נ') מורה עליו שאינו גדול בשנים כמו בקר ושור והראיה על זה ויקחו צאן ובקר ובני בקר (ס"ח י"ד ל"נ) והבדיל בין בקר ובין בני בקר אבל באמרו פר סתם אין חיוב שיהיה קטן מאד אמנם גדול ממנו וכן פר"שי ויקח בן בקר רך וטוב (בראשית י"ח ז') ג' פרים היו כדי להאכילן ג'

---

[1]) ע' נד 141. [2]) כמ' לומל מועד לס"ם מלוכיהו מניח בשורם בקר (קה י"ג ע"ג) שור ומריא וחלוקת דרבנו סעדי' גאון ז"ל ורבנו האיי גאון ז"ל בזות המלה, רבינו סעדי' תמר שהוא מין בקר שם כשיש לקרנן וחלנס חסור ויוהס עליו שבעתי עולות חליס וחלב תמיחים (ישעי' ס' י"ח) ורבינו האיי און ז"ל תמר שהם פסוליס לקרבן וחלנס מותר והוא מין בקר שהם מחוז ליסוד ופיהם מריחים, מנוסים, ודבני המשכה אין מתירין את העגליס (בבת פרק כ"ד מ"נ ומוסף הגמ' מלמידין). [3]) ע' נפי' כמ' שם.

שער אחד עשר.

מוץ, קש, תבן.

מוץ כאשר אמר כמוץ יסער מגרן (הושע י"ג ג') יהיו כמוץ לפני רוח (תהלים ל"ה ה') כי אם כמוץ אשר הדפנו רוח (שם ק"ד ד') כל אלה החפץ בהם התבן דק ההולך לרוח היום. **תבן** נקרא הראוי לאכילת הבהמות כאמרו גם תבן גם מספוא רב עמנו (נחמיה כ"ד כ"ה) ואריה כבקר יאכל תבן (ישעי' י"א ז'). **קש** הוא התבן הקשה ר"ל רגלי השבלים וממנו לא יוקח לאכילת הבהמות כי אם לשכב עליו או להדליק ממנו אש כמו שאמר ובית עשו לקש (עבדי' ח' י"ח) לפי שהוא קשה וממהר האש להדלק בו. ור"ש פי' לקשש קש לתבן (שמות ה' י"ג) לאסף אסיפה ללקט לקט לצורך תבן חטים ונקרא התבן קש לפי שמתקשקש בעת לקיטתו ועל שם שמתפזר וצריך לקשקש קרוי קש בשאר המקומות [1] ואולי כל דבר דק אשר יקח להדליק האש יקרא קש ובדברי רבותי (שבת ק' ב') בשלמא קש משבחת לה במחבר אלא תבן היכי משבחת לה בתבנא סריא וזה אצל ענין מוקצה ולפי דבריהם נראה כי תבן נקרא הראוי לאכילת הבהמות וקש שם זנבי השבלים הנשארים במחבר בעת הקציר ונקרא קש על אשר מזקן בארץ שרשו כענין חזי דאבא קשיש מאנוך (ב"מ ס' ב').

שער שנים עשר.

מליצה, שיר.

מליצה שם הדבור הצח והמאמר הערב והעד מה נמלצו לחכי אמרתך מדבש לפי (תהלים קי"ט ק"ג) ועל כן יקרא הצח בלשונו מליץ כאמרו מליצי רעי (איוב י"ו כ') ר"ל בעלי הצחות והערבות וכן ומליציך פשעו בי (ישעי' מ"ג כ"ז) כלומר גדוליך שהיו מדברים בערך לפי צחות לשונם ועריבות דבריהם וכן כי המליץ ביניתם (בראשית מ"ב כ"ג) אחד מבני יוסף שהיה מבין בלשונינו הצח והערב וכן אם יש עליו מלאך מליץ (איוב ל"ג כ"ג) ואבן גנאה אמר כי מה נמלצו לחכי אמרתך (תהלים קי"ט קי"ג) כמו מה נמרצו אמרי יושר (איוב ו' כ"ה) הלמ"ד תמורת הר"ש ויהיה ענין מה נמלצו הגעה אל תכלית הדבור באשר יהיה הן לטוב הן לזולתו וכן מה נמרצו (שם) קללה נמרצת (ת"א ג' ח') וחבל נמרץ (תיכף ג' י') או מה ימריצך (איוב י"ו נ') ענינם ההגעה בדבר על תכלית מה שהוא. **שיר** ענינו שבח כאמרו אז ישיר משה (שמות ט"ו א') שירו לה' (שם כ"ו) ואמר בו התרגום שבחו קדם ה' [2] ועל כן נקראו הלוים המכים בכנור משוררים כענין משבחים ואפשר שענין שיר נגון ועל כן קרא הנוגנים משוררים וכבר נהגו העברים לקרא הפייטים ובעלי השיר משוררים והביאם לומר כן מאמר ושר בשירים על לב רע (משלי כ"ה כ') עורי עורי דברי שיר (שופטים ה' י"ב) השיר יהיה לכם (ישעי' ל' כ"ט) וכל דבר חרוץ ונפרך העשוי ממלאכת השיר יקרא שיר.

---

[1] נרא"י שבעינו ליתא להאי גירסא במלואה ובמקום ונקרא וכו' שבפיוט נמצא בספרינו קש לשון לקוט על שם שהדבר המתפזר היא וצריך לקוששו קרוי וכו'. [2] בתרגום אונקלוס שבפיוטינו כתוב שבחו ואודו.

השער השישי.

מעט, מצער, [מוערי].

מעט ענינו ידוע על דרך הפחיתות כאמרו יקח נא מעט מים (בראשית י"ח ד') דבר פחות מאד, כמעט נטיו רגלי (תהלים ע"ג ב') ר"ל בדבר פחות נשאר כאשר לא נטו רגלי ומעדו קרסלי וכן כמעט שכב אחד העם את אשתך (בראשית כ"ו י') וכן כמו רמו מעט ואינגו (איוב כ"ד כ"ד) כלומר רמו בדבר הפחות שתוכלו להתרומם ואינגו וכאשר אמר במתי מעט (דניאל כ"ו ה') ר"ל בחסר אנשים כאלו אמר במעט מתים ומה שימצא ממנו בפעלה ענינו חסרון אמרו הון מהבל ימעט (משלי י"ג י"א) ר"ל הון הבא מהבל ומשקרות יחסר וכן והרבתים ולא ימעטו (ירמי' ל' י"ט) המרבה והממעיט (שמות ח' י"ו) לפי רב השנים תרבה מקנתו ולפי מעט השנים תמעיט מקנתו (ויקרא כ"ה ט"ז) ומרבה הפך מחסר וכן ואם ימעט הבית מהיות משה (שמות י"ג ד') ר"ל אם יחסרו אנשי הבית ולא יוכלו לאכל השה ויבוא לידי נותר צום ולקח הוא ושכנו או אפשר לפרש אם יחסר ממון הבית. **מצער** ענינו קטנות כאמרו הלא מצער הוא ותחי נפשי (בראשית י"ט כ') ר"ל קטנה היא וכן צעיר אני לימים (איוב ל"ג ז') והצעירה גם הוא (בראשית י"ט ל"ח) והצעיר כצערתו (שם מ"ג ל"ד) ואדיריהם שלחו צעיריהם (ירמי' י"ד נ') קטניהם בענין המעלה והרוממות וכן והיה ראשיתך מצער (איוב ח' ו') ואבן גנאח פי' בו הצר והמצוק כמו למצער ירשו עם קדשך (ישעי' ס"ג י"ח) ואפשר שיהיה מענין הגדולה וירצה לומר והיה ראשיתך גדול ונכבר אך אחריתך ישגא מאד בתכלית הרוממות כענין השמיענו צעקה צעיריה (ירמי' מ"ח ד') אשר פי' נכבדיה כמו זה יעצר בעמי (שמואל ח' ט' י"ז) יורש עצר (מושטיש י"ח ז') וכן אמר בו התרגום בסרו צותתא שולטונהון. **מוער** בז"ן הוא מענין מעט, כי זעיר, הוא תרגום מעט, וכאשר אמר כי עוד מעט מזער (ישעי' י' כ"ה) כאלו אמר מעט מעט אך שנה הלשון לצחות המאמר והכל אחד בענין כמעט קט (יחזקאל י"ו מ"ז) שענינו קטון והפילו ממנו הנו"ן ואע"פ שאינו מגזרת קטן כי אם משתי אותיות כמו הם כי לא להזכיר (עמוס ו' י') קרוב ענין קט לענין קטן לפי סברתי [2].

השער העשירי.

מתנים, חלצים.

מתנים אמרו מתניכם חגרים (שמות י"ב י"א) ועליו חגור חרב מצמדת על מתניו (ש"ב כ' ח') חגרה בעז מתניה (משלי ל"א י"ז) המתן אצל הערב המקום אשר בין החלצים וצלעות הגב ויש שיהיה אצלם המתנים שני צדי הגב וגם כן יהיה אצל העברים כאמרו וקסת הסופר במתניו (יחזקאל ט' ג') כלומר על גבו. **חלצים** מקום שהאזור נופל עליהם ועל כן אמר ולא נפתח אזור חלציו (ישעי' ח' כ"ו) אזור נא כגבר חלציך (איוב ל"ח ג') וכאשר אמר היוצא מהלציך (מ"ש ח' י"ט) ומלכים מחלציך יצאו (בראשית ל"ה י"א) כאלו אמר ממעיך.

---

[2]) ע' מה שהעתקנו לד 165 אצל שורש ערף. [3]) ע' בתחבורת מנחם לד 154 בשורש קט מחלקה שנית.

ע' כ"ה) והפשתה והשערה נכתה (סס כ"ח) והושאל להגעת המקום הרחוק כאמרו ומחה על כתף ים כנרת (נמדבר כ"ד י"ח)[1] יכה שרשו בארץ[2] כל אלה וכן רבים ענינם ההגעה למקום אחר, ונסמך לנגיעת הכנור כאמרו במשנה (כבויים פ"ג מ' נ') והחליל מכה לפניהם עד שהם מגיעים קרוב לירושלם. **מזור** ענינו תחבשת המכה כאמרו לא זרו ולא חבשו (ישעי' ס"א ו') ר"ל הסרת המכה והוצאות הליחה וזה שאמר וירא אפרים את חליו ויהודה את מזרו (הושע ה' י"ג) תחבשת מכתו וכן ולא יגהה מכם מזור (סס) לפי ענינו לא ירפא מכתם או ר"ל לא תסיר תחבשת מכתם על ידו כלומר לא ירפא אתכם שתוכלו להסיר התחבשת וכן אין דן דינך למזור (ירמי' ל' י"ג) ר"ל ארוכה ותעלה. **מחץ** ענינו שבר כאמרו מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון (דברים ל"ג י"ח) שבר אותם שלא תהיה להם תקומה והעד ומחץ מכתו ירפא (ישעי' כ' כ"ו) ר"ל שבר מכתו וזה שאמר ומהצה וחלפה רקתו (סופטים ה' כ"ו) כלומר שברה היתד מצד אחר ועקר השיעור הזה אמר מחץ רהב (תיוב ט"ו ג') כלומר שבר הגאון והחזק וכמו כן פי' ר"ש אצל מאמר וחציו ימחץ (נמדבר כ"ד ח') ומחץ פאתי מואב (סס י"ז) לשון חלוק ובקוע ושברון.

השער השמיני.

מרפא, ארוכה, תעלה.

מרפא ענינו חלישות המכה והחולי כאמרו וירפו את שבר בת עמי (ירמי' ח' י"ח) כלומר החלישו צער השבר הגדול וכן רפאנו את בבל ולא נרפתה (סס נ"ח ט') כלומר החלשנו כח מחלתה ולא הוחלשה וכן אשר לא יוכל להרפה (סס י"ט י"ח) כאשר אמר אבן גנאח כי בעלי האל"ף דומים לבעלי הה"א בענין הזה ומזה הענין ולא ירפאו למלח נתנו (יחזקאל מ"ז י"ח) לא יחלש כח מלחם[3]. **ארוכה** ענינה הרושם הנשאר מן המכה אחרי הראות בו בשר חי כאשר יסגר הנקב כמו שאמרו רבו' ז"ל (נ"ק ל"ח ב') זו מעלה ארוכה וזו אינה מעלה ארוכה ועל כן לא יכשר לומר ארוכה על תכלית החולי כמו שיאמר על המכה ועל זה הדרך מאמר כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך (ירמי' ל' י"ז) וכן מדוע לא עלתה ארכת בת עמי (סס ח' כ"ג) ר"ל מדוע לא הועילה המרפא והגלותו ואמרו מדוע לא עלתה ארכת בת עמי כאלו אמר מדוע לא נגלתה ולא נראתה רפואתו וכן הנני מעלה לה ארכה ומרפא (סס ל"ג ו') כלומר אגלה רפואתה וארוכתה וכן לשוא הרבית רפאות תעלה אין לך (סס מ"ו י"ח) ר"ל לא נגלית ארוכתך ולא נראית והביאו לומר כן ביאור כי עלה השחר (נחמיה ל"ג כ"ז) אשר החפץ בו נגלה ונראה ויצא אורו וכן ממעלה החרם (סופטים ח' י"ג) קודם זריחת השמש והגלותו וכן והוא כפרחה עלתה נצה (נחמיה מ' י') הוציאה פרח לענין כל רואה אבל כברת כי ענין תעלה קרוב לענין התועלת וזה שאמר לשוא הרבית רפאות תעלה אין לך (ירמי' מ"ו י"ח) ר"ל אין לך תועלת בהם וכן מדוע לא עלתה ארכת בת עמי (סס ח' כ"ג) ר"ל מדוע לא הועילה הזה על המלט תעלה תסר היה משורש אחד עם תעלה כתסר מרפה מפתרונו הנוסח. וע' בהנהגת לון פרחון נסוף שורש עלה.

---

[1] נלעצה כונת המחבר הוא משורש עס שורש מחא בחל"ף שהוא לשון הכאה כמו יחתאו כ (ישעי' ל"ה י"ג) יען מהתך יד (יחזקאל כ"ה ו') וכן מובנו המלה בלשון יחדיו בתחברת מנחם ב סרוק בתלקה הבלישית לשורש מח ע"ם (נד 916). [2] לית נמצא בכתוב כי אס יזקי נחתן שרשו (תיוב י"ד ח') אך הפסוק הזה לית יאות פה ואולי ל"ל ויך שרשיו כלענין (הושע י"ד ו').

[3] ר"ל מלחם. [4] נשורש ארכה מציא הפסוק הזה וכוונתו על מלת ארכה ובשורש זה כוונתו בפסוק הזה על המלט תעלה תסר היה משורש אחד עס תעלה כתסר מרפה מפתרונו הנוסס. וע' בהנהגת לון פרחון נסוף שורש עלה.

השער הששי.

מקין, מעיר.

לשון יקיצה לא יאמר אם לא להקים הישן
שנתו כאמרו אולי ישן הוא ויקץ (מ״ח י״ח
ו) וייקץ יעקב משנתו (בראשית כ״ח כ״ו) ואין
קיץ כי כלם ישנים כי תרדמת ה׳ נפלה
ליהם (ס״ח כ״ו י״ג) וכן כהלום מהקיץ (תהלים
ג כ׳) אשבעה בהקיץ תמונתך (סס י״ז ט״ז)
צל תחיית המתים נסמך כאמרו לא הקיץ
ער (מ״ג ד׳ ל״ח) הקיצו ורננו שכני עפר
סעי׳ כ״ו י״ט) ר״ל המתים והפיל לשון
קיצה על תקומתם מפני שזכר במקום אחר
יתם בלשון שינה כאמרו ורבים מישני
דמת עפר יקיצו (דניאל י״ג ג׳) ואמר רבו׳
ל (ברכות ס״ו ב׳) שינה אחר ששים במיתה.
ועיר לשון הערה והתעוררות יאמר לזרז
מתרשל והמתעצל כענין עורי עורי דבורה
ורי עורי דברי שיר (שופטים ה׳ י״ב) העיר
האלהים את רוחו (עזרא א׳ ה׳) אצידה שחר
(תהלים נ״ז ט׳) כל אלה הסרת הרשול והעצלה
וכן אם תעירו ואם תעוררו את האהבה (ס״ה נ׳
ה׳) ר״ל האהבה העומדת בלי מעורר מעצלת
האוהבים וכן עיר ובהלות (ירמי׳ ט״ו ח׳) ר״ל
המיה ותנועה וכאשר אמר אני ישנה ולבי ער
(ס״ה ה׳ ב׳) ר״ל אם אני כישנה מתעצלת בהערת
האהבות אין לבי עצל כי הוא מתעורר תמיד
עלי, ומעיר יאמר להקים הישן ומקיץ להקים הנרדם
כאשר יסד המחבר*) המעורר ישנים והמקיץ
נרדמים יחס התעוררות לשינה שהיא פחותה
מתרדמה ויחס הקיצה לתרדמה שהיא גדולה בעניניה
וזה שאמר ויעירנו כאיש אשר יעור משנתו (זכרי׳ ד׳
ו׳) ועל זה נהגו בעלי הלשון הצחים להזכיר לשון
התעוררות במקום הסרת העצלה והרשול ולא
זכרו לשון הקצה אם לא על תנועת התרדמה.

השער השביעי.

מכה, חלי, מזור, מרוה, מחץ.

מכה ידוע עניניה והנחתה הראשונה כאמרו
בת הרב (אסתר ט׳ ה׳) מה המכות האלה בין
ידיך (זכרי׳ י״ג ו׳) אשר הכיתי בית מאהבי
סס) יכבה ה׳ בשחפת ובקדחת (דניאל כ״ח כ״ג)
ב המכות בידי אדם כמו ויך בהם מכה גדולה
ס״ח י״ט ח׳) למח תכה רעך (שמות ג׳ י״ג)
י הכיתני זה שלש רגלים (במדבר כ״ב כ״ח).
חלי הוא בידי שמים לא מחמת מכה כאמרו
חליתי והייתי כאחד האדם (שופטים י״ו ז׳)
הערב שכב על משכבך והתחל (ס״ג י״ג ה׳)
עשה עצמך כחולה ר״ל כמצטער ולא יוכל
ומר שידמה עצמו כאלו הוא מוכה מפני
איצטרך להראות מכתו וכן החליתי הכותך (מיכה
ו׳ י״ג) ר״ל חלית לרב המכות אשר הכיתיך ואתה
לא שבת בכל זאת אלי. **מרוה** ענינו כאב
כאמרו על ערש דוי (תהלים מ״ח ד׳) ר״ל על
ערש המחלה והכאב והעד והסיר ה׳ ממך כל
חלי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת (דברים
ז׳ ט״ו) ר״ל כל כאב וצער, ואמר כנגד הצער
מן המצור והמצוק, לבי דוי (ירמי׳ ח׳ י״ח) על
זה היה דוה לבנו (איכה ה׳ ז׳). והושאל לשון
מכה לצער בלי יגיעת יד כאמרו כי עתה שלחתי
את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר (שמות ט׳ ט״ו)
וכן הכו בסנורים (בראשית י״ט י״א) יכבה ה׳
בשחפת (דברים כ״ח כ״ב), ונסמך לענין הרג
הכה תכה את ישבי העיר ההוא לפי חרב (סס
י״ג ט״ו) ונסמך לשבר האילנות והכאבת החלקה
כאמרו ואת כל עשב השדה הכה הברד (שמות

---

*) נסדר התפלה בפיוט נשמת כל חי ועל מחצבו ע׳ במרדכי פסחים קף קס״ג ובתוספות הקצר לדבנו ש״ר י״י ל קי״ו ובספר דבר לתחכם ר״י בייסמתן י״י ל ל״ה.

לכמוש שקץ מואב בהר אשר על פני ירושלם (מ"א י"א ז') וכן בטרם יעלה הבמתה לאכל (ס"א ט' י"ג) ותרגום לבית אסחרותא ופרש"י משחרב שילה הותרו הבמות והיו מקריבים בבמה ואובלין יחד וזה ענין אסחרותא כתרגום וישבו לאכל לחם (נחמיה ל"ז כ"ה) ואסחרו למיכל לחמא ר"ל אכלו בסבוב ובהקף אחד וכן וירא כל גבעה רמה וכל עץ עבות ויזבחו שם את זבחיהם ויתנו שם כעס קרבנם וישימו שם ריח ניחוחיהם ויסיכו שם את נסכיהם, ואמר אליהם מה הבמה אשר אתם הבאים שם ויקרא שמה במה עד היום הזה (יחזקאל כ' כ"ח כ"ט) כי כל דבר הנצב במרום נקרא במה כאמרו וזה אשר היו עושים בימים ההם כל אחד ואחד במות לקטר לבעל ולזבח. **מזבח** יש ממנו עשוי מעצי שטים כמו שאמר ועשית את המזבח עצי שטים (שמות כ"ז ו') וכן ועשית מזבח מקטר קטרת (שם ל' ו') ואולי מזבח ובמה ענינם אחד כמו שאמר ויקרא על המזבח בדבר ה' ויאמר מזבח מזבח כה אמר ה' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות (מ"א י"ג ג') ואמר זה המופת אשר דבר ה' הנה המזבח נקרע (שם נ') אפשר שיהיה מזבח ובמה אחד מאמרו שיזבח כהני הבמות על המזבח ולפי סברתי הבמה נקרא מזבח על שם הזבחים שזובחים שם כמו שמצאנו (שמות ל' ח') שקרא מזבח מקום מקטר הקטרת ואע"פ שלא היו מקריבין עליו קרבן ונקרא כן לפי שהוא כתבנית המזבח כמו שאמר גם מזבח גדול למראה (יהושע כ"ב י') וכאשר אמר מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ' כ"ח) פרש"ש מזבח אדמה מחבר באדמה שלא יבנו על גבי כפיס ועמודים [1] ד"א שהיה ממלא חלל מזבח הנחשת אדמה בשעת הנייתן וצום הבורא ית' לבנות מזבח אבנים והוא מה שאמר אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' (דברים כ"ז ו') ועל זה השיעור אמר ואם מזבח אבנים תעשה לי (שמות כ' כ"ג) הרי אם משמש בלשון כאשר כלומר כאשר תבנה לי מזבח אבנים (תעשה) שאתה מחויב לבנותו לא תבנה אתהן גזית (שם) וכן אם כסף תלוה את עמי (שמות כ"ב כ"ד) משמש בלשון כאשר כי הובה עליו להלוותו כאמרו והעבט תעביטנו (דברים ט"ו ח') וכן ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב' י"ד) זו מנחה שהיא באה על החובה ומצאתי בספרי הרקמה בשער מה שנא' במלה והחפץ בה זולתה [2] המזבח עץ שלוש אמות גבה (יחזקאל מ"א כ"ב) ר"ל השלחן כאשר אמר עליו בסוף המאמר זה השלחן אשר לפני ה' (שם) ובאר התרגום קבל מדבחא פתורא דאנא תלת אמין רומיה ובבר שמשו בהפך זה וכנו מקום המזבח שלחן כאמרו והמה יקרבו אל שלחני לשרתני (שם מ"ד ט"ז).

השער החמישי.

מרמה, עקבה.

כאשר אמר **במרמה** וידברו (נחמיה ל"ד י"ג) בתרמה לאמר (הושע ט' ל"ח) ההזיקו בתרמית (ירמי' ח' ה') עשה מלאכת ה' רמיה (שם מ"ח י') כל אלה בני איש אחד ומזרה אחת נגזרו והחפץ בהם בגידה ושקרות והעד כן איש רמה את רעהו (משלי כ"ו י"ט) כלומר בוגד בגבר עמיתו ומשקר בריעהו. **עקבה** ענינו כתרגומו ויעקבני זה פעמים (בראשית כ"ז ל"ו) וחכמני כלומר התחכם עלי וכן יהוא עשה בעקבה (מ"ב י' י"ט) ר"ל בערמה כאדם המתחכם בדבר ובא אליו בערמה מצד אחר וכן עקב הלב מכל ואנש הוא (ירמי' י"ז ט') ר"ל ערום משאר בני האדם ואפשר שיהיה ענין עקבה קרוב לעקשות כאמרו גלעד קרית פעלי און עקבה מדם (הושע ו' ח') והעד והיה העקב למישור (ישעי' מ' ד') כי העקשות והיושר שני הפכים.

---

[1] בראשית שפיניו: מ"א ו' ל"ו על גבי עמודים או על גבי נסים. [2] ע"ם מ"ד 180 וכן מוסף נפרחון (דפ' פרעסבורג תר"ד) סורס זבח.

ם לארצו (יחזק ל"ז י"ג) ר"ל אם למוסר אם
רך העולם אליו החפץ בו בעת המצוקה
צה באמרו אם לשבט כשהוא מפסיד ומשחית
מרו אם לחסד ימצאהו (סס) רצה לומר בו
שהוא בא לעת הצורך אליו וכפי הרצון, ושבט
א דק מאד ואינו נכון להשען עליו ולתלות
כלי מפני דקותו לפי שאיננו נעשה כי אם
דות ולהוכיח ועל דרך התוכחת יאמר כנגד
לכות שבט מישר שבט מלכותך (תהלים
ה ז') שבט משלים (ישעי' ל"ד ה') דברתי
אחד שבטי ישראל אשר צויתי לרעות
ת עמי (ס"ג ז' ז') ר"ל ראשיהם שריהם
ליהם וכן אמרו רבותי ז"ל (סנהדרין ה' ח')
א יסור שבט מיהודה (נחמיה מ"ט י') אלו
שי גליות שבבבל שרודין את העם בשבט
הן ממונין על פי המלכות ונקרא שם המלכות
בט מפני שרודה בשבט מוסר החיבים. **שוט**
א ממיני הקוצים כאמרו אבי יסר אתכם
שוטים ואני איסר אתכם בעקרבים (מ"ח י"ג
ח) וזה שאמר בהפך הנהוג שוט לסוס ומתג
חמור (משלי כ"ו ג') ולא מצאנו אצל רדוי
הבהמה שבט ואצל רדוי האדם והוכיחו שוט
וזה ההפרש בין שוט לשבט, ומה שאמר בשוט
לשון תחבא (יחזק ה' כ"ח) ענינו מן שטו העם
ולקטו (במדבר י"ח ח') כלומר כאשר ישתדל
המלשין לחפש ולבקש עליך עלילות התחבא,
ומה שאמר קול שוט וקול רעש אופן (נחום
ג' ג') רצה בו הקול היוצא מן האויר כאשר ינוד
השוט כאלו הוא שובר האויר ומזה הענין שוט
שוטף כי יעבר (ישעי' כ"ח ט"ו). **חטר** הוא
תרגום מטה ואמר בפי אויל חטר גאוה (משלי י"ד
ג') ר"ל בפי האויל המטה אשר יכוהו בו ומה מאד
ערב המאמר כענין פיך ענה בך (ס"ג ח' י"ו)
וכענין עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי
(איכה ג' נ"ח) שהחפץ בו עיני אשר ראיתי בו
החושקים סבבה רעה לנפשי יותר מבנות עירי
כמו שיסד הפיס זדון לבי עשה לנפשי אשר
לא יוכל אויבי עשוהו *) וכן ענין בפי
אויל חטר גאוה (משלי י"ד ג') דבריו גורמין
מכותיו ומכאוביו אבל ויצא חטר מגזע ישי (ישעי'
י"א א') הוא כמו ונצר משרשיו יפרה (סס)
והוא מושרש בארץ ושאר הנזכרים תלושים.

השער השלישי.

מדינה, עיר.

עיר ענינה ידוע **ומדינה** גדולה מעיר כאמרו
כבע ועשרים ומאה מדינה (אסתר א' א') ר"ל
עירות גדולות מאד, לבד מערי הפרזי הרבה
מאד (דברים ג' ה') וזה שאמר ערי הפרזי ולא
מר מדינת הפרזי כי מדינה גדולה ולא יתכן
ליה שם פרזי, או יתכן לומר כי מדינה ענינה
מחוז ושם עיירות רבות מדינה כאמרו מדינה
ומדינה ככתבה (אסתר א' כ"ב) ומעולם לא
נשמע שישנו כתיבה מעיר אל עיר כי אם
ממחוז למחוז וזה שאמר מדינה ומדינה ככתבה
וכן בלשון רבותי ז"ל (ניטין ג' א') המביא גט
ממדינת הים ר"ל ממחוז עבר לים.

השער הרביעי.

מובח, במה.

במה שם מקום גבוה כמו שאמר יהונתן על במותיך חלל (ס"ג כ"ה) והעד אז יבנה שלמה במה

*) נפיוט אשתחוה אפים (לערבית י"כ נסדורי ספרדים) להרא"ש ז"ל ועי' דברי ידידי החכם הגדול הניט"ל נוקן (אחר ההיר עיני בתכתבו אלי להודיעני את מקומו) בתחדיתו היקרם דיח ניטום וכו' בערלין 1859) ד' 113.

הצדק והנכון בלענה וראש כי לענה שם דבר הנאכל וראש שם דבר מר אשר ישתה והעד אמרו על דרך הדמיון מצד ההשאלה הנני מאכיל אותם לענה והשקתים מי ראש (ירמי' כ"ג ט"ו).

חלק שלשה עשר. חלק המ"ם.

השער הראשון.

משפחה, שבט, מטה.

באמת **שבט** גדול ממשפחה ואפשר שתהיינה משפחות רבות בשבט אחד כאמרו הלוא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצערה מכל משפחות שבטי בנימן (ש"א ט') וכן פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט (דברים כ"ט י"ז) וזה עד לכלל ספרנו זה כי בזכרו כל אחד ואחד הוסיף על הקודם ממנו, משפחה יותר מאיש ואשה, ושבט יותר מאד ממשפחה ואע"פכ יש שבט ששמשו בו במקום משפחה והוא אמרו בכל שבטי בנימן לאמר (סופטים כ' י"ג) ובאמת ענין משפחה מוכרח להיות פחות משבט ועל כן אמר למשפחתיהם יצאו מן התבה (בראשית ח' י"ט) למשפחתם לבית אבתם (במדבר ח' ג') ופר"ש אין משפחה קרואה מצד האם כי אם מצד האב וזה שאמר למשפחתם לבית אבתם ושבט נקרא מה שהוא מצד האב והאם וכן בכה למשפחתיו (סס י"ח י') ואמרו רבו' ז"ל (יומא ע"ה ח') על עסקי משפחות על עריות שנאמרו להם.

מטה ענינו כמו שבט כאמרו אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים (במדבר ל"ו ו') לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה (סס ח') וכן נשיא אחד ממטה תקחו (סס ל"ד י"ח) כאלו אמר משבט, למטה יהודה (סס י"ט) למטה בנימין (סס כ"ח) וכן כל השבטים ואולי השבט נקרא מטה מפני שכל אחד ואחד מן השבטים היה לו מטה כתוב שמו עליו כאמרו וקח מאתם מטה מטה לבית אב מאת כל נשיאהם לבית אבתם שנים עשר מטות איש את שמו תכתב על מטהו (סס י"ז י"ז) ועל השיעור ההוא נקראו השבטים מטות והשבט מטה כמו שנהגו עוד היום המלכים והפחות והסגנים להוליך לפניהם גם אחד גדול לדעת שם המלך ההוא או שם השר ואולי על זה היו נושאים השבטים לפניהם כל שבט ושבט מטהו הכתוב בשמו.

השער השני.

מקל, מטה, שבט, שוט, חטר.

מקל הוא מעץ לבד לא ממיני המטות כאמרו מקל שקד אני ראה (ירמי' א' י"א) עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו (הושע ד' י"ב) מקל לבנה (בראשית ל' ל"ז) כי במקלי עברתי את הירדן (סס ל"ב י"א) ויצו את המקלות (סס י' ו') ובמקל יד (יחזקאל ל"ט ט') ר"ל עץ הנאחז ביד להשען עליו או להיות עזר כנגד האויב. **מטה** גם כן מעץ כאמרו ויבלע מטה אהרן את מטתם (שמות ז' י"ג) והוא כענין מקל. **שבט** מצאנוהו שהוא מברזל כאמרו תרעם בשבט ברזל (תהלים ב' ט') ולא נזכר בשום מקום אם לא לדרות ולהוכיח כמו שאמר שבט הנגש בו (ישעי' ט' נ') וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט (שמות כ"ל כ') ונאמר נוכח המוסר והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם (ש"ב ז' י"ד) וכמהו אם לשבט

ענינה הסתר דבר והעד וסוד אחר אל תגל (משלי כ״ה ט׳) אם גלה סודו (עמוס ג׳ ז׳) מגלה סוד (משלי י״א י״ג) סוד ה׳ ליראיו (תהלים כ״ה י״ד). **לחש** החפץ בו דבור אם שאינו נשמע כאמרו אם ישך הנחש בלוא לחש (קהלת י׳ י״א) ונקרא החובר מלחש וכן לקול מלחשים (תהלים נ״ח ו׳) יהד עלי יתלחשו (שם מ״א ח׳) יודבר דברים שאינם נשמעים לאדם שיגידם ועל צד הכמיכות נסמך לעצה כאמרו ונבון לחש (ישעי׳ נ׳ נ׳) שלום בן הלוחש (נחמי׳ ג׳ י״ג) צקון לחש (ישעי׳ כ״ו ט״ז) ולפי שהעצה והסוד נדברים בלחש יקרא הסוד והעצה לחש, ובסוד דרך אחר והוא לא ישבתי בסוד משחקים (ירמי׳ ט״ו י״ז) שענינו קהל וכן ועל סוד בחורים (שם ו׳ י״ח) והעד בסדם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבדי (בראשית מ״ט ו׳). **רז** יש מי שחשב לומר כי הוא לשון ארמית וענינו סוד אך סברתי בו כי ענין רז חסרון והעד רזי לי רזי לי (ישעי׳ כ״ד י״ו[1]) וכמו ואיפת רזון זעומה (מיכה ו׳ י׳) ומשמן בשרו ירזה (ישעי׳ י״ז ד׳) השמנה הוא אם רזה (במדבר י״ג כ״ח) ואמר כל רז לא אנס לך (דניאל ד׳ ו׳) ר״ל כל דבר החסר מבני אדם לא חסרת כי שלם אתה וכל חכמה נסתרת (?).

השער השמיני.

לענה, ורוש [ראש].

שתי המלות האלה שמות דבר מר מאד לא ידעתי בהם מי מהם המר יותר אך לפי הכלל רוש מופלג במרירות מפני שהוא נזכר בכל מקום אחר לענה זולתי במקום אחד אשר הזכיר ראשון באמרו שרש פרה ראש ולענה (דניאל כ״ט י״ז) ואע״פ אין מקום ליחיד במקום רבים ואחר אשר ברב המקומות נזכר רוש אחר **לענה** לפי כלל הספר הזה הוא המר בתכלית המרירות, ואולי לשון לענה נזכר בקצת המקומות לספור היגון והאנחה והוא זכר עניי וכרודי לענה וראש (מיכה ג׳ י״ט) כאלו אמר יגוני וצרת לבבי וכן לב צדיק יהגה לענות (משלי ט״ו כ״ח) כי הוא קבוץ רבות ממלת לענה **וכך** מנהג המקרא לשמש בענין הדאגה והיגון בלשון מרירות וזה החפץ במאמר פי צדיק יהגה מרורות ומצוקות רבות כי הוא נותן לב על תולדות הימים ומחשב בהם תמיד כמו שאמר במקום אחר לב חכמים בבית אבל (קהלת ז׳ ד׳) ויש מי שאמר כי לענות הוא כמו לעשות והוא מקור משרש החכם יענה דעת (איוב ט״ו ג׳) ור״ל פי צדיק יתחשב תמיד להשיב אמרים נכוחים ודברים טובים ואין זה רחוק וכבר שמשו בלשון לענה על העבירות כאמרו שרש פרה ראש ולענה (דניאל כ״ט י״ז) אבל ר״ש פירש בו דבר המר ואמר שרש מגדל עשב מר כגידין שהם מרין כלומר מפרה ומרבה רשע בקרבכם וקרוב אל הענין הראשון והכל הולך אל מקום אחד, ויש שעניינו העול והחמס והרשע והוא ההפכים ללענה משפט (עמוס ה׳ ז׳). **רוש** גם הוא מר כאמרו ענבמו ענבי רוש אשכלת מררת למו (דניאל ל״ג ל״ג) ויתנו בבראתי ראש ולצמאי ישקוני חמץ (תהלים ס״ט כ״ג) וישקנו מי ראש (ירמי׳ ח׳ י״ד) והשקתים מי ראש (שם כ״ג ט״ו) וראש פתנים אכזר (דניאל ל״ג ל״ג)[2] ענין הכל ארס ונראה שענין רוש מים או דבר לח כמו ארס הנחש ולענה שם הפרי עצמו ר״ל שם הדבר המר וממנו גם כן שמשו במקום הצרות והמצוקות כמאמר בנה עלי ויקף ראש ותלאה (מיכה ו׳ ה׳) וממנו מענין החמס והרשע אמרו ופרח כראש משפט (הושע י׳ ד׳) וכן הפכתם לראש משפט (עמוס ו׳ י״ב) כל אלה ענינם עול וחמס והוא הפך היושר ומשפט

---

[1]) בפליחון סורס רז מניח נסס י״ח רז לי הרפתון נוהגי סוד ורזי לי הסגי לשון רזון.

[2]) נכל התחסבה הפסוקים הללו מלת רוש נוע בכל המקרואות שלפנינו.

השער הששי.

לבוש, בגד, סות, שלמה, [שמלה][1], כסות, מעיל, כתנת.

לבוש ענינו ידוע. **בגד** נקרא מה שאינו לבוש כאמרו וכל בגד וכל עור (ויקרא י"ג נ"ז) ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך (ס"ס י"ט י"ט) לא אמר לא תלבש שאע"פ שאינו לבוש הוזהר להעלותו עליו וכן קציעות כל בגדתיך (תהלים מ"ה ט') ואמר [ב]בגד, צבע (ע' סופטים ה' ל') ברמז צבע תכלת צבע שזור ממיני הצבעים מה שאין כן בזולתם ומאשר נקרא בגד אע"פ שאינו מלבוש יאמר על בגד שהוא לבוש ענין לבישה כאמרו הלבישני בגדי ישע (ישעי' ס"א י') וילבש בגדי נקם (ס"ס כ"ט י"ז) ובגד ללבש (נחמיה כ"ח כ') ואתה לבש בגדיך (מ"א כ"ג ל') מלבשים בגדים בגרן פתח שער שמרון (ס"ס י'). **סות** ממיני הלבוש והפיל ממנו הכ"ף כי הוא היה ראוי להיות כסות **וכסות** נקרא המכסה והמסך ולא הדברים הנארגים העשוים לכסות כל דבר וגם בלבושי האדם יקרא כסות הלבוש העליון מפני שמכסה התחתונים. **שמלה** איננה לבוש כי אם המצע אשר ישכבו עליו או הסדין כאמרו ופרשו השמלה (דכריס כ"ג י"ז) הוא שמלתו לערו במה ישכב (שמות כ"ג כ"ו) ושכב בשלמתו (דכריס כ"ל י"ג) ושמלה **ושלמה** אחד הם. **מעיל** הוא לבוש משי נכבד אשר ילבשו אותו המלכים ונסיכים לבד כאמרו בשאול ויחזק בכנף מעילו ויקרע (ס"א ט"ו כ"ז) ויכרת את כנף המעיל אשר לשאול בלט (ס"ס כ"ל ה') וגם הכהנים הנגשים אל ה' לובשי מעיל כאמרו ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ (שמות כ"ח ד') והמעיל הוא ממשי ממיני הצבעים אדום ירוק שחור או ממין התכלת כאמרו ועשית את מעיל האפוד כליל תכלת (ס"ס כ"ח) ולפי סברתי אין במעיל צמר ופשתים כי אם המשי לבד וכתנת נקרא לבוש מרוקם והוא מפשתים לבד והעד ויעשו את הכתנת שש (שמות ל"ט כ"ז) כתרגומו[2], צמר ופשתים (דכריס כ"ג י"ח) עמר וכתן, והרבה נהגו בתלמוד כתנא במקום פשתים ור"ש פי' (שמות כ"ח ד') כי מעיל כמין חלוק והוא עליון והכתנת חלוק ממש סמוך לבשר והוא תחתון לבגדי כהונה ואמר כי כתנת תשבץ ענינו רקמת הלבוש כי ענין תשבץ גומות העשויות בתכשיטי הנשים למושב קביעת אבנים טובות ומרגליות ואמרו כתנת פסים (נרחמית ל"ז נ') ר"ל בגד פשתים מרוקם בטסי זהב וברצי כסף וגם כן מצאנו שם כתנת נופל בדבר שאינו מעשה אורג כאמרו כתנות עור וילבישם (ס"ס נ' כ"ח) ור"ש ז"ל פירש דבר הבא מן העור וצמר ארנבים היה שהוא רך וחם וממנו עשה להם כתנות ואגדה חלקן כצפורן דבוקין על עורן ולא מצאנו כתנת אצל לבוש המלכים כי אם אצל הכהנים ואצל הבנים הנאהבים.

אבן גנאח פי' כי כתית ומעיל שוים בקצת המקומות והראיה מעשה אמנון ותמר אמרו ועליה כתנת פסים (ס"ב י"ג י"ח) כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולת מעילים (ס"ס י"ג י"ח) אבל מעיל האפוד (שמות כ"ח כ"ח) הוא על תכונה אחרת ואינו כתנת כי הוא ממשי והכתנת מפשתים. ואפשר כי כתנת פסים ענינו מעיל כי פסים החפץ בו טסי זהב ומשי.

השער השביעי.

לחש, סוד, עצה, רז.

עצה ענינה ידוע כי היא השתכל בדבר והתבוננותו [עליו הן לטוב הן לרע]. **סוד**

---

[1]) עין מה שכתבנו בשער ד' בחלק זה בשורש יעף. [2]) כתוגין דמוגי.

השער הרביעי.

לאה, עמל, יגע, עיף, [יעף] *).

עוף ויעף ענינם אחד ויגע רב מהם בטורח ופי כלל הספר מפני שנזכר אהרון כאמרו עוף ויגע (דנריס כ"ה י"ח) לא ייעף ולא ייגע (ישעי' מ' כ"ח) ויוכל להיות האדם עיף ולא נכבת טורח ויגיעה כאמרו נפש עיפה (משלי כ"ה כ"ה) ומה טרח טרחה הנפש אך החפץ בו נפש שוקקה וצמאה ועל כן אמר כי הרויתי נפש עיפה (ירמי' ל"ח כ"ה) מזם קרים על נפש עיפה (משלי כ"ה כ"ה) וכן וכאשר יחלם הצמא והנה שתה והקיץ והנה עיף (ישעי' כ"ט ח') ול צמא וכן פי' רש"י ז"ל עיף ויגע (דנריס כ"ה י"ח) עיף בצמא ויגע בדרך ועיף נקרא ם כן מי שאין בו כח לקבל ענין או לעשות בר כאמרו לעות את יעף דבר (ישעי' נ' ד') מז למי שאין בו כח לקבל חכמה. **יגע** קרא האדם הטורח כאמרו יגיע כפיך כי תאכל תהלים קכ"ח ג') ועל המטריח נאמר הוגעתם בדבריכם (מלאכי ג' י"ג) וכן אמרו רבו' ל (תנלה ו' ג') יגעתי ולא מצאתי אל תאמן לאה תרגום יגע כאמרו עיף ויגע (דנריס כ"ה י"ח) משלהי ולאי וכן ואת יגיע כפי (נרחמית ל"ח מ"ג) ית ליאות ידי וכן ארץ אשר לא יגעת בה (יהושע כ"ד ו"נ) ארעא דלא לאיתון בה וכן רבים. **עמל** גם הוא טורח והוא מועט וענינו השתדלות כאמרו שוא עמלו בוניו בו (תהלים קכ"ז ח') להלמות עמלים (קופטים ה' כ"ו) ר"ל לקוצר רוח המשתדלים דבר ונכזבה תוחלתם וזה שאמר כל עמל האדם לפיהו (קהלת ו' ז') ר"ל כל השתדלותו למזונותיו וכן נפש עמל עמלה לו (משלי י"ו כ"ו) והעד אתה חכת על הקיקיון אשר לא עמלת בו (יונה ד' י') ר"ל לא השתדלת להיות שלך וכן ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאותי (תהלים כ"ה י"ח) כלומר ראה עניי והשתדלותי למעשה ידי ולחם חקי ויש ממנו שענינו עול וחמס ורשע והוא אמרו תחת לשונו עמל ואון (קס י' ז') חרשי און וזרעי עמל יקצרהו (איוב ד' ח') לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל (במדבר כ"ג כ"ח) וכן אדם לעמל יולד (איוב ה' ז') וקרוב הוא גם כן להיות מן הענין הראשון.

השער החמישי.

להט, להב, ברק.

אמרו **להט** החרב (נרחמית נ' כ"ד) ואמרו ביא גם הנצב אחר **להלב** (קופטים נ' כ"ג) אבן גנאח פי' כי שניהם ענין אחד והוא חברזל אשר בחרב אבל לפי סברתי להט החרב ענינו כתרגומו ית שנן חרבא ר"ל חדוד החרב והשחזתו והוא כמו שלף החרב וזהרו וקרוב לענין ולהט אתם היום הבא (מלאכי נ' י"ט) ותלהטהו מכביב (ישעי' מ"ג כ"ה) החרב המחדד דומה לניצוץ האש **וברק** חנית (מוס נ' נ') גם הוא שם חדוד החנית ומראהו וזהרו כאשר הוא קלל כי הוא־נגזר משרש ברקים למטר עשה (תהלים קל"ה ז') אשר החפץ בו מטות (מטרות ?) האש הנראים ביום הגשם קודם הרעם וכן אם שנותי ברק חרבי (דנריס ל"ב מ"ח) כענין וברק חנית.

---

*) נגרחם ל"ל גם השורש יעף נרחם השער הזה אף כי לא נמצא נפתיחת המחבר.

ז"ל בתחלה פירש ענשה של תורה ולבסוף פירש שכרה בתחלה פירש ענשה דכתיב וישב משה את דברי העם אל ה' (שמות י"ט ח') דברים שמשבירים לבו של אדם *).

השער השני.

לחם, פת.

פת ענינו שבר כאמרו ואקחה פת לחם (בראשית י"ח ה') ר"ל שברי לחם וכן ובפתותי לחם (יחזקאל י"ג י"ט) וזה שאמר פת לחם לפי שנהגו לאפות שלש סאין או סאה או סאתים לעשות ממנו לחם אחד גדול ואין ראוי להביא כל הלחם ההוא אל השלחן ומה שמשברין ממנו נקרא פת לחם ועל זה השיעור אמר ככר לחם (ש"א ט"ז נ') ר"ל כשיעור ככר ועל הענין הזה נהג המקרא לזכר בענין אכילת הסרנים והנסיכים לחם כאמרו כי תשב ללחום את מושל (משלי כ"ג א') לכו לחמו בלחמי (שם ט' ה') ואצל ההלך והעני אמר מפתו תאכל (ש"ג י"ג נ') לפי שאין לו לחם כי אם פתותי לחם **ולחם** הוא שם כולל כל מה שיאכל אלא שהגובר עליו מה שיעשה מן התבואה לבד והראיה ובל אלחם במנעמיהם (תהלים ק"ד ט') והמנעמים רבים למיניהם ואע"כ הפיל עליהם לשון לחם וכן ויזבח יעקב זבח בהר ויקרא לאחיו לאכל לחם (בראשית ל"א כ"ד) ופר"ש כל דבר מאכל קרוי לחם וכן זכר לשון לחם אצל הבשר והוא את קרבני לחמי לאשי (במדבר כ"ח ב') לחם אשה לה' (ויקרא ג' י"א) המה כדוי לחמי (חיוב ו' ז') כמו שנהגו הערביים לקרא בשר אל חם וכן ולחמם כגללים (נחמיה ה' י"ז) וימטר עליהם בלהומו (חיוב כ' כ"ג) ר"ל ימטר עליו חרון בבשרו וכן נזכר לחם אצל הפרי והוא נשחיתה עץ בלחמו (ירמי' י"א י"ט) אשר ענינו בפריו וממנו מה שהוא צמה האדמה והוא מאשר שמנה לחמו (בראשית מ"ט כ') ר"ל ארצו וכנה ארצו בלחמו מפני שהיא צמח האדמה. ולחם כלל כל מיני מאכל כמו שתהיה בשר כלל כל בעלי חיים כאמרו נתן לחם לכל בשר (תהלים קל"ו כ"ה) וכן ויגוע כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ השרץ על הארץ וכל האדם (בראשית ז' כ"א).

השער השלישי.

לץ, נלוז.

לץ נקרא הרגיל בשחוק וברמאות והאדם המשחק והמלעיג למראה עיניו ולהשמעות אזניו כמו שאמר ועתה אל תתלוצצו (ישעי' כ"ח כ"ב) צום הנביא לבלתי ילעגו במצות הבורא עליהם בשליחותיו פן יחזקו מוסריהם וכן אם ללצים הוא יליץ (משלי ג' ל"ד) וכן אוילים יליץ אשם ובין ישרים רצון (שם י"ד ט') ר"ל הרשעים חושבים רע זה על זה ומרמים איש את רעהו ממה שמחייב אשמה רצוני לומר שמאשימים ברמאות זה את זה אבל הישרים ענינם רצון שמזכים זה את זה. **נלוז** ענינו נטות מהנכונה וסור מן האמת ולכת אל זולתם והעד ונלוזים במעגלותם (שם ג' ט"ו) ונלוזים נקראים המעקשים הישרה והמטים מצד האמת בתחבולות ובעצות רעות והעד הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך (שם ל' כ"ד) ענין עקשות פה וענין ולזות שפתים אחד והכלרע.

---

*) זו היא דעת רבי נחמי דסבת פ"ו ח' (ושם איתא: שמענגין) ול"ב אין להניח מה אמר זה ר' אחי הגאון ז"ל, ע"כ נראה שחסרון דגריס יש בלון.

ע״ו ל״ח) ענף ותלתלים ובזה אמרו רבו׳ ז״ל (מנחות מ״ג ח׳) תנו רבנן ציצית אין ציצית אלא ענף וכן הוא אומר וישלח תבנית יד ויקחני בציצת ראשי (יחזקאל ח׳ ג׳) ומזה אמרו (סנה קל״ז ח׳) ציצין המעכבין את המילה ור״ש פי׳ ויצא פרח ויצץ ציץ (במדבר י״ז כ״ג) ציץ חנטת הפרי כשהפרח נופל והעד ויגמל שקדים (שם).

שער שלשה עשר.

כתר, עטרה, נזר.

כתר שם הכלל לכל דבר הסובב, ועטרה מכוסה מלמעלה כמו שאנו רואים עוד היום לקרא עטרה המכוסה, ונזר כעין ציץ אמרו ציץ נזר הקדש (שמות ל״ט ל׳) ר״ל דבר מופרש מבני האדם ועל כן אמר ולקדקד נזיר אחיו (דברים ל״ג ט״ז) הגדול מאחיו ומופלג מהם ומופרש מענינם וכן מנזריך כארבה (נחום ג׳ י״ז) ר״ל הגדולים והחשובים המופרשים מבני אדם כי נזר משרש וינזרו מקדשי בני ישראל (ויקרא כ״ב ג׳) שענינו הפרשה וכן כי נזיר אלהים יהיה הנער (שופטים י״ג ה׳) ועל זה השיעור נקרא הענבים בשנה השביעית שפורשים מהם, ענבי נזירך (ויקרא כ״ה ה׳) כלומר המופרשין ממך וכן כל ימי הזירו (במדבר י׳ ו׳) ענינו פרישות והסתלקות מדבר.

שער ארבעה עשר.

כבל, זיק.

זיק שם כלי העשוי לאסר בו האסורים והוא מעץ ו**כבל** מברזל כאמרו ונכבדיהם בכבלי ברזל (תהלים ק״מ ח׳) וכן נהגו עוד היום לעשות כבלי ברזל לידים ולרגלים אבל זיק הוא קובה גדולה וקובה לשיעור הרגלים אחת מלמעלה ואחת מלמטה ונותנין רגלי האסורים בין שתיהם ומהזיקים כמה אסידים אבל זיק אינו עשוי כי אם לאסיר אחד או לשניהם לא ליתר.

חלק שנים עשר. חלק הלמ״ד.

השער הראשון.

להב, שביב, שלהבת.

להבת ושלהבת ולהב הם שני שרשים להבת מהשלישים ושלהבת מן הרביעים אבל ענינם אחד והוא הבל ותמור האש העולה והמתפשט למעלה כאמרו כעלות הלהב מעל המזבח (שופטים י״ג כ׳) וכן כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחן (במדבר כ״א ל״ט) והעד חצב להבות אש (תהלים כ״ט ז׳). **שביב** ענינו ניצוצות המשתברות מן האש ועל זה השיעור אמר ולא יגה שביב אשו (איוב י״ח ה׳) כי השביבים כבים מהרה והראיה כי שביב ענינו דבר הנשבר כי הוא נגזר משרש שבבים יהיה עגל שמרון (הושע ח׳ ו׳) שענינו שבירה ונתיצה וכן אמר בו התרגום ארי לנסרי לוחין יהא ר״ל ישבר וינתץ וכן אמר רבינו האיי גאון

התיישים. **עתור** הוא הכבש הגדול כאמרו כעתודים לפני צאן (ירמי' נ' ח') העתדים העלים על הצאן (בראשית ל"ח י"ג) ונאמר על דרך השאלה כל עתודי ארץ (יחזקי' י"ד ט') ושעיר נקרא (כן) בן התיש כי גם הוא בעל השערכאמרו הן עשו אחי איש שער (בראשית כ"ז י"א) כי שם שעיר מורה בעל שער ונשאל על ענין האלילים אמרו יזבחו עור את זבחיהם לשעירים אשר הם זנים אחריהם (ויקרא י"ז ז') זה כנגד ע"ז אבל ושעירים ירקדו שם (ישעי' י"ג כ"ב) ושעיר על מי שפי' שענינו שדים [1]) ומושאל על הגשם המועט אמרו כשעירים עלי דשא (כמו) וכרביבים עלי עשב (דברים ל"ב ב').

שער אחד עשר.

כלה, נכסף, כמה.

נכסף ענינו חמדה כתרגומו כי נכסף נכספתה (בראשית ל"א ל') ארי חמדא חמדתא וכן למעשה ידיך תכסוף (איוב י"ד ט"ו) הגוי לא נכסף (צפניה ג' ח'). **כמה** ענינו תאוה כאמרו כמה לך בשרי (תהלים ס"ג ב') כאלו אמר התאוה. **כלה** הוא תכלית התאוה והחמדה כאמרו נכספה וגם כלתה נפשי (שם פ"ד נ'), כלומר חמדה וגם התאותה בתכלית התאוה נפשי לחצרות ה' וכן לפי כלל הספר הזה בזכרו כלתה אחר נכספה והאחרון גדול מן הראשון

שער שנים עשר.

כפתור, פרח, ציץ.

[כפתור ופרח] התרגום מוכיח כי ענינם מופלג באמרו היזור ושושן כי פרח ענינו שושן והעד יפרח כשושנה (הושע י"ד ו') ותפרח כחבצלת (ישעי' ל"ה ב') כפתור כמין תפוח עגול והיה בולט במנורת המקדש סביבות הקנה האמצעי כדרך שעושין למנורות אשר לפני השרים והסגנים. **ציץ** פחות מפרח כאמרו יציץ ופרח ישראל (שם כ"ז ו') על דרך המשל כלומר יציץ מעט ופרח הרבה וזה עד לכלל הספר הזה כי ענין פרח התפשטות הדבר והראותו והתגלותו ביותר וענין ציץ ג"כ הראות הדבר מעט וקרוב לענין מציץ מן החרכים (שה"ש ב' ט') כלומר נשקף ועל כן נקרא טס הזהב ציץ (שמות כ"ח ל"ו) לפי שהוא נראה והוא תכשיט לקשור על המצח להיות תכונתו להגיע מאזן לאזן ויש ציץ שענינו כנף והוא אמרו תנו ציץ למואב (ירמי' מ"ח ט') וידוע כי הסנפיר הוא כנף הדג ותרגומו ציצין (ויקרא י"א ט') אבל ויקחני בציצת ראשי (יחזקאל ח' נ') ועשו להם ציצת (במדבר

נודע לי כעת ממקום אחר. וכמדומה לי שעיניט עוליט בקנה אחד עם המחבר הזה ממקור נאמני אנשי מלכות צרפת. ובדרך התול יזכיר ר' יוסף קנדיא הטורים החלה אחר נודעו בפי כל לו זקן וכרם עלי הכמה מעידים, אין חכמים בעולם כתישים ועתודים, וכאשר הנחתי כבר במחברת תרייעט (1851 עמוד 452) משליט דומים מלשונות העמים וגם הנחתי באוצר נחמד (חלק ג' דף קפ"ו) דברי בעל אדרת אליה וז"ל: חמנם בעוונותינו בזמן הזה אין בכוח לחבמים וגם לא ליודעים הן חמנם יד הסכלות מעטה ומחביאים חותם כחכר הסכליט עמי החרון לבד לא נשאר הכבוד כי אם בכרס וזקן ובצלי לשון ובצלי העובר עכ"ל. הטורים מר' יוסף קנדיא בנתה נעתקיט התה מלבון רומי חבר הנחתי חותם בתוכם פראנקפל 1859.

[1]) ע' תנחום יפ"ע ודל"ק שם.

השער העשירי.

כבש, איל, תיש, עתוד, שה, שעיר.

איל גדול מכבש כאמרו ואיל תמים מן הכבשים [2]), וכן אמרו רבו' ז"ל (פרה פ"ח מסה ג') כבש בן שנה איל בן שתי שנים או בן י"ג חדש ויום אחד, כבש בן שנה כאמרו כבש בן שנתו (ויקרא י"ב ו') כבשים בני שנה (שם כ"ג י"ט) וכבשה אחת בת שנתה (שם י"ד י'). איל בן שתי שנים או פחות אבל גדול הוא יותר מכבש והעד איל תמים מן הכבשים [2]) ואלו היה ענינם אחד היה לו לומר איל מן האלים או כבש מן הכבשים הלא תראה ההפרש שיש בין איל ובין בן שנה כאמרו אילם חמשה עתודים חמשה כבשים בני שנה חמשה (במדבר ז' י"ז) ועוד אמר אילים שנים כבשים בני שנה ארבעה עשר (שם כ"ט כ"ג)

ובשב (ויקרא ז' כ"ג) **וכבש** (שם ד') אחד הם כמו שמלה (ישעי' נ' ו') שלמה (שמות כ"ג ח') נגרזתי (תהלים ל"ח כ"ג) נגזרתי (חיכה נ' כ"ד) ורבו' ז"ל נחלקו בענין איל יש שאמר כי הוא גדול מכבש כאמרם (ב"ק ס"ה ב') גנב טלה ונעשת איל עגל ונעשה שור משלם תשלומי כפל וסמוך לזה אמרו אמ' רבה שור בן יומו קרוי שור דכתיב שור או כשב או עז כי יולד (ויקרא כ"ב כ"ז) איל בן יומו קרוי איל דכתיב ואילי צאנך לא אכלתי (בראשית ל"א ל"ח) ואם איתא כי איל גדול מכבש אילים הוא דלא אכל הא כבשים אכל, אלא שמע מינה איל בן יומו קרוי איל וזה שבחו שאף האיל הקטן בן יום אחד לא אכל ואין צריך לומר הכבשים שהם בני שנה שלא אכל מהם. וכאשר כבש בן שנה כן עגל בן שנה כאמרו ועגל וכבש בני שנה תמימם לעלה (ויקרא ט' ג') וכבש מצאנוהו בולל זכר ונקבה כאמרו אם כבש [ל': כשב] הוא מקריב (שם ג' ז') וזה יכול להיות זכר או נקבה בעבור מה שאמר לפניו (שם ו') ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים לה' זכר או נקבה תמים יקריבנו והוצרך לומר אחריו אם כבש [ל': כשב] הוא מקריב להבדיל בין השה ובין העז הבאים תחת הצאן כאשר אמר אם כבש [ל': כשב] הוא מקריב את קרבנו, ואם עז קרבנו (שם ג' ז') וכן עז באה על הזכר והנקבה בקצת המקומות והוא אמרו ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים לה' זכר או נקבה תמים יקריבנו וכאשר אמרו הנה אם כבש [כשב] הוא מקריב כולל זכר ונקבה כן אמרו ואם עז קרבנו כולל זכר ונקבה כי שניהם נכנסין תחת אמרו ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים לה' זכר או נקבה תמים יקריבנו וכמהו בכלל איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה (שם י"ז נ') כי שלשתם כוללים לזכר ולנקבה אפס כי העז עקר היותה לנקבה כאמרו עזים מאתים ותישים עשרים (בראשית ל"ב ט"ו) ואת כל העזים הנקדות והטלאת (שם ל' ל"ה) כאשר העקר בשור או כשב שיהיו לזכר ומביאין אותם על הנקבה בקצת המקומות כאמרו ואם כבש יביא קרבנו לחטאת נקבה תמימה יביאנה (ויקרא ד' ל"ב) הלא תראה כי נפל כבש על הנקבה לבד. **שעיר** הוא הפחות שבכלם כי בן יום אחד נקרא שעיר והוא בן מן העז ומן התיש ושה גם כן קטן אך לא כל כך והוא בא מן הרחל ומן הכבש או מן האיל כמו שאמר עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים (בראשית ל"ב ט"ו) יחם בעלי העזים תישים ובעלי חרחלים אילים ור"ש פי' בפרשת שלח לך (במדבר ט"ו י"ח) כבש ושה קרויין כל שנתם. **תיש** הוא ממין הכבשים והוא בעל הזקן והוא העד כי לא תבא החכמה מפני הזקן כמאמר המשורר ואמרו כי כבוד האיש בזקן [2]) ואם כן הוא נכבד

---

[2]) לא נמצא נכתוב כי לא איל תמים מן הצאן (ויקרא ה' ט"ו). [2]) על מקום המחמר הוסיף אלתי את פי ידידי החכם מהר"ל דוקעם יחי', ואת תשובתו אלי: המחמר כבוד האדם בזקנו לא

באר כי החופר ביותר ימצא באר מים חיים אבל אינו כי אם נקב העשוי למקוה מים או לזולתו כמו שבארתי בחלק הב׳׳ת בשער באר בור [1]) ובבור לא תמצא כי אם לשון כורה כאמרו כי יכרה איש בר (שמות כ״ח ל״ג) והעד בור כרה ויחפרהו (תהלים ז׳ י״ו) ר״ל בור כרה מעט ויחפרהו כלומר העמיקו יותר וכן באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם (במדבר כ״ח י״ח) ופר״ש חפרוה שרים משה ואהרן כרוה נדיבי העם כל נשיא ונשיא במקום שהם חונין נוטל כל אחד מקלו ומושך אצל דגלו ומחנהו ומי הבאר נמשכין דרך אותו סמן ובאין לפני חניית כל שבט הלא תראה כי ענין כרוה נדיבי העם אינו בעומק כי אם כבריכות מים שהם כמי אפסים הנמשכים מן המעיינות והנהרות.

השער החשיעי.

כר, רץ, ציר.

מה שאמר ואת הכרי ואת הרצים (מ״ג י״ח ל״ט) הכלל ידוע כי שני שמות כאלה אשר הם ביחד האחרון גדול לפי ענינו ועל כן נאמר כי הכרי הנמהר ביותר נקרא **רץ** לרב מרוצתו, ואבן גנאח לא נטה אחרי הדעת הזאת, ופי׳ הכרי והרצים נגידי המלחמה כאלו אמר השלישים והרצים כמו שאמ׳ ויקח את שרי המאות ואת האדירים ואת המושלים בעם (מה״ג ב״נ כ׳) וכמו שאמר ויאמר יהוא לרצים ולשלשים (מ״ב י׳ כ״ה) ואולי על אשר מתפשטים השלישים ורצים לשלל שלל ולבז בו מסביבות הערים יקראו רצים וכן יקראם ההמון בהתפשטם לרוץ אמרו יצאו גדודים (תלכיש ג׳ ה׳ ג׳) רצים אחרי שלל [2]). **כרים** הם נכברים כאמרו לשום כרים לפתח פה ברצת (יחזקאל ל״ח ג׳) ושים עליה כרים (שם ל׳ ג׳) וכר נמצא בכמה ענינים, ממנו שענינו כבשים אמרו חלב כרים (דברים ל״ג י״ד) ממנו מה שהוא כלי מקום הבהמות ומרבץ צאן והוא כר נרחב (יצעי׳ ל׳ כ״נ) לבשו כרים הצאן (תהלים ס״ה י״ד) וכן כיקר כרים (שם ל״ז כ׳) ויש שהחפץ בו בן הגמל אמרו שלחו כר מושל ארץ (יצעי׳ ט״ז ח׳) הוא בן הגמל ונקרא מושל ארץ מפני מהירות מרוצתו והגעתו אל המקומות אשר יחפץ ללכת בהם כאלו הוא מושל ארץ [3]) ועל זה השיעור נקרא הרץ כר לפני מהירות חפצו למלאת ולהשלים שליחותו.

ציר אפשר שנמצא שיהיה ענינו שליח אמרו ציר נאמן לשלחיו (משלי כ״ה י״נ) ותשלחי ציריך עד למרחוק (יצעי׳ ל״ז ח׳) השלח בים צירים (שם י״ח ג׳) וילכו ויצטידו (יהושע ט׳ ד׳) ר״ל דמו עצמם כשלוחים במנעלים בלים ובגדים קרועים כמו שמעיד הכתוב על מעשיהם אמנם אין ענינו שליח נמהר ונחפז כי אם (שולח) השליח ההולך לאטו, ובציר כמה ענינים, ממנו ענין הכאב, צירים וחבלים (יהושע ט׳ ד׳) צירים אחזוני כצירי יולדה (יצעי׳ כ״ו נ׳) ומזה הענין גזרו להקרא הצלמים צירים כאמרו חרשי צירים (שם מ׳ י״ו) מפני שהם כאב וצער לעובדיהם אבל הדלת תסוב על צירה (משלי כ״ו י״ד) הוא החקק שבמפתן שהדלת סובבת עליו.

---

[1]) ע׳ מ״ק 72. [2]) ומנחם במחברת חבר את הכרי ואת הרצים במחלקותו החמישי משורש כר שלחו כר ופי׳ מין ממיני הבהמות. [3]) כפי׳ הזה מובן בשם ר׳ יונה [בן גנאח] שהל מועד ער״ם מאורגינו (דף כ׳ ע״ג).

השער השש׳.

כילי, נבל.

הנה המקרא מורה כי **נבל** הפך נדיב **וכילי** הפך שוע כאמרו לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע (ישע׳ ל״ב ה׳) והשיעור כי נבל הוא שם הכילי בתכלית הכזלות המנבל עצמו לרב כילותו וכילי נקרא מי שאינו נותן אך איננו כענין נבל כי שוע פחות מנדיב, אבל לפי אשר יתן לפעמים יקרא שוע, ונדיב לא יקרא אם לא הנותן בכל עת כמו שאמר ונדב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום (שם ח׳) איה בית נדיב (חיוב כ״ג כ״ח) נדיבי עמים נאספו (תהלים מ״ז י׳) והעד גשם נדבות תניף אלהים (שם ס״ח י׳) ורוח נדיבה תסמכני (שם נ״א י״ד) נדבות פי רצה נא ה׳ (שם קי״ט קי״ח).

השער השביעי.

כסא, מושב.

מושב ענינו ידוע שהוא שם מקום ישיבת האדם כאמרו אל מושב הקיר (ש״ב כ׳ כ״ה) ואחרי כן נסמך על ישיבת (?) והתישבות מרחוק כאמרו כי ימכר בית מושב (ויקרא כ״ה כ״ט) ר״ל בית מיושבת מזמן רחוק, אחרי כן נספך לענין מעמד כאמרו ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות י״ב מ׳) כאלו אמר עמדם שם תחת סבלנות מצרים היה כך וכך, וכן ובמשב לצים לא ישב (תהלים א׳ א׳) החפץ בו מעמד וכנה המעמד למושב לפי שדרך המתקבצים להתלוצץ ולדברים אחרים לשבת ועל זה השיעור אמר ובמושב לצים לא ישב ורבו׳ ז״ל אמרו [1] הלך אצ״פ שלא עמד, עמד אצ״פ שלא ישב, ישב אצ״פ שלא הלך ועמד, והם היודעים האמת. **כסא** הוא שם כלי ישיבת המלכים והנסיכים והאנשים הנכבדים לבד כאמרו ואת מלכים לכסא וישיבם לנצח (חיוב ל״ו ו׳) וכן בעלי, ישב על הכסא (ש״ב ח׳ ט׳) ובאחאב ישבים איש על כסאו (מ״א כ״ב י׳) והוא מקום נכבד כאמרו וכסא כבוד (ש״א ג׳ ח׳) כסאות לבית דוד (תהלים קכ״ב ה׳) וכן בשלמה ויגדל את כסאו מכסאך (מ״א א׳ מ״ז) וכן כונן למשפט כסאו (תהלים ט׳ ח׳) וענין כסא האמור על מלכים ר״ל מקום פסק דין וגמר המשפט ועל זה השיעור כי יד על כס יה (שמות י״ז ט״ז).

השער השמיני.

כרה, חפר.

אפשר שענין **כורה** פחות מ**חופר** לפי שענין כי חפרתי את הבאר הזאת (נחמיה כ״ו ל׳) וחפרתה בה (דברים כ״ג י״ד) חפרוה שרים (במדבר כ״א י״ח) הכל אחד עם ענין משם חפר אכל (חיוב ל״ט כ״ט) ויהפרהו ממטמונים (חיוב ג׳ כ׳) לחפר את הארץ (יהושע ג׳ ג׳) אשר החפץ בו הקירה ודרישה וחפוש ועל כן נקרא הכורה באר עמוק מאד הופר לפי שהוא דומה למחפש ביותר אחר שחופר כל כך ועל פי הדברים האלה לא תמצא אצל חופר לשון בור כי אם

---

[1] עין ע״ז י״ח ב׳ ומדרש תהלים.

דברי (ירמי׳ כ״ג כ״ט) ויש ממנו שענינו הנה אמרו והנה לא שמעת עד כה (שמות ז׳ ט״ז) וכן שים כה נגד אחי ואחיך (נחמיה ל״ח ל״ז) כחך יום כה וכחך יום כה (במדבר י״ח ל״ח) ואני והנער נלכה עד כה (בראשית כ״ב ה׳) כל אלה ענינם הנה ופה ועתה. **כן** ענינו דבר נכון כי הוא נגזר משרש כנים אתם (שם מ״ב י״ט) כאמרו (לא) כן דברת (שמות י׳ כ״ט) כן אמרתם בית ישראל (יחזקאל י״ח כ׳) לוא כן ידברו (ירמי׳ ח׳ ו׳) ולא מצאו להם כן (שופטים כ״ח י״ד) כן מטה בני יוסף דברים (במדבר ל״ו ה׳) כן בנות צלפחד דברת (שם כ״ז ו׳) כל אלה ענינם דבר נכון וישר ואפשר שיש ממנו שענינו כמו זה והוא אמרו כן תעשה כאשר דברת (בראשית י״ח ה׳) לא כן אנחנו עשים (מ״ב ז׳ ט׳) [1] ורבים נמצאים משני הענינים.

השער הרביעי.

כביר, אביר.

אמרו ירע **כבירים** לא חקר (איוב ל״ד כ״ד) כאלו אמר גדולים וכן בכלי דעת מלין יכבר (שם ל״ה י״ו) ר״ל יגדל וירבה וכן יתן אוכל למכביר (שם ל״ו ל״א) אמר אבן גנאח כי הוא תאר לאכל והענין כי ברב גשמים ישים האל האוכל רב והלמ״ד הזאת היא באה על הפעולים והמקורים, ומכביר על משקל רחם משכיל (הושע ט׳ י״ד) אשר הוא תאר לרחם ואינו פועל והלמ״ד בזה להגעת התכלית וכן כשאון מים כבירים (ישעי׳ י״ז י״ג) ר״ל מים רבים ועצומים והעד כביר מאביך ימים (איוב ט״ו י׳) כלומר גדול ממנו לימים וכן הן אל כביר ולא ימאס (שם ל״ו ה׳) ר״ל גדול ורם. **אביר** ענינו חזק כאמרו מדהרות דהרות אבירו (שופטים ה׳ כ״ב) כלומר חזקיו ועצומיו והעד שמעו אלי אבירי לב (ישעי׳ מ״ו י״ב) בתמורת חזקי לב, אבירי בשן כתרוני (תהלים כ״ב י״ג) בני אדם עצומים וחזקים, אביר הרועים (שם כ״ח ח׳) שיש לו חזק ועצמה עליהם וכן אביר יעקב (ישעי׳ מ״ט כ״ו) אביר ישראל (שם ס׳ כ״ד).

השער החמישי.

כתל, גדר, קיר.

כתל נקרא העשוי באבני מחצב בבנין חזק כמו שתראה בבנין שלמה בזכרו שם כתל [2]). **גדר** אינו חזק כל כך כאמרו במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה (במדבר כ״ב כ״ד) וגדרות הכרמים אינם מעשה בנין כי אם מערכת אבנים זו על זו או סתימת הפתוח בקוץ ודרדר והענין ההוא נקרא גדר וכן גדרת צאן (שם ל״ב ט״ז) שהבהמות אינם צריכות לבנין חזק ודי להם בסתימה פחותה ורבו ז״ל שמשו בלשון גדר במקום הסיוג בהרבה מקומות ואפשר שיקרא כתל כל בנין חזק שיהיה מעצים ואבנים כמו הנה זה עומד אחר כתלנו (שה״ש ב׳ ט׳). **וקיר** לא נקרא כי אם בנין האבנים לבד והעד אבן מקיר תזעק (חבקוק ב׳ י״ח) כי ביתה בקיר החומה (יהושע ב׳ ט״ו) והושאל לשון קיר אל מחברות הגוף כאמרו קירות לבי הומה לי (ירמי׳ ד׳ י״ט) מפני היות הבנין ההוא חזק מאד לסבל משא וסבל וכובד המקרים והמכות וכותל הוא תרגום קיר ואפשר שענינם אחד ואף גם זאת קיר הזק יותר מכותל לפי ענינו.

---

[1]) פי׳ זה קשה להולמו ומצאנו עוד שחתרו יוכיח כי מלת כן שבתקרא זה ענינה נכון וכמו שתרגם יונתן ע״ע וכפירוש הרד״ק והרלב״ג וגרסת השבעתים ים כלן. [2]) נבנין שלמה לא נמצא כתל.

וירח יקר הלך (לעיל ל״ח כ״ו) ועל כן אמר גרש ירחים (דברים ל״ג י״ד) ירח ומים (מ״ב ט״ו י״ג) ותצפנהו שלשה ירחים (שמות ג׳ ג׳) ר״ל שלשה סבובי הלבנה ואולי ירח נקרא חדש מלא וחדש יקרא על דרך הכלל למלא ולחסר:

חלק אחד עשר. חלק הכ״ף.

השער הראשון.

כובע, מגבעת.

מגבעת הוא שם כלי העשוי לתפארת הראש ולהתנאות בו כאמרו ואת פארי המגבעת (שמות ל״ט כ״ח). **כובע** הוא כלי זין לראש בעלי הקרב להגין עליהם כמו שאמר מגן וכובע תלו בך (יחזקאל כ״ז י׳) והתיצבו בכובעים (ירמי׳ מ״ו ד׳) וכובע נחשת על ראשו (ש״א י״ז ה׳) אבל לא יפול האחד במה שיפול חברו.

השער השני.

כאב, צער (צר ?) [סער].

כאב יאמר על המכה כאמרו כי הוא יכאיב ויחבש (לעיל ה׳ י״ח) ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים (בראשית ל״ד כ״ה) כי גדל הכאב מאד (לעיל ג׳ י״ג) ויאמר על העוני ואני עני וכואב (תהלים ס״ט ל׳) ויאמר על הצר אם יש מכאוב כמכאבי (לעיל ח׳ י״ג) ואתם תצעקו מכאב לב (ישעי׳ ט״ו י״ד) ויאמר על הפסד הענין הטוב וכל החלקה הטובה תכאבו באבנים (מ״ב ג׳ י״ט) כלומר תשחיתו ותפסידו וכן וקוץ מכאב (יחזקאל כ״ח כ״ד). **צער** (צר ?) במקומות רבים יבא הכאב אשר אין שם צער (צר ?) כי לא יתכן צער (צר ?) כי אם לאדם אף לחלק המשכיל ממנו אבל כאב לדבר המרגיש בין אדם בין בהמה ושאר בעלי חיים ענינו צר ומצוק (תהלים קי״ט קמ״ג) וסער [2]) ענינו מענין סערה ורעש כאמרו כי הים הולך וסער (יונה ח׳ י׳) הנה סערת ה׳ חימה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול (ירמי׳ כ״ג י״ט) סער גדול בים (יונה ח׳ ד׳) הרעשה והמון וכן יצערו ולא יבין למו (לעיל י״ד כ״ה) והכברתים ולא יצערו (ירמי׳ ל׳ י״ט) סערו להפיצני (חבקוק ג׳ י״ד) כלם מענין ההמיה, ורחוק ענין ההמיה מענין הכאב כי יוכל האדם להיות הומה ורועד ורועש ולא יכאב וענין הכאב ידוע.

השער השלישי.

כה, כן.

כה ענינה כמו זה כאמרו כה עשו אבתיכם (במדבר ל״ב ח׳) כאלו אמר זה וכן הלא כה

לימו כן דעת רו״ל במסכת דמוך פ״ח ובמו שמסק הרמב״ם בפ״ה מהלכות מזוזות הל׳ ח׳ (הביאתי לידי ענה זו הח׳ כ״ה זאב וואלף יחי׳).

[2]) נרחם הסמך בהמפתח בתוב: השער הב׳ באב, סער (צער).

מתאנים ורמונים וצמוקים ותמרים וגותנין לתוכו שעורים וכמה דברים אחרים כאמרם באלו עוברין (פסחים מ״ג ב׳) שכר המדי משום דרמי ביה מי שערי וכמה נוהג לשון שכר בגמ׳ פתח בדשיכרא וכיים בדחמרא (נדרים י״ב ב׳) והרבה כזה בגמ׳ ולסברת התרגום קשה לבאר ענין חמץ יין וחמץ שכר (במדבר ו׳ ג) ואם כדבריו כן הוא שיהיה ענין שכר יין ישן למה הוצרך לומר חומץ יין ישן אחר שאמר חומץ יין וכי יין ישן אינו בכלל חומץ יין אך לפי סברתנו הוצרך לומר חומץ שכר לפי שהוא משקה אחר לא יין [1]).

שער שנים עשר.

יום, יומם.

יום הוא שם כולל הלילה עמו כאמרו עד יום העלתו (שמות י׳ י״ז) מיום גלות בני ישראל מעל אדמתם [2]) ביום אשר שברו איבי היהודים לשלוט בהם (אסתר ט׳ א׳) מיום אל יום (במדבר י׳ ל״ו) הנה יום בא לה׳ (זכרי׳ י״ד ז׳) והעד ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א׳ ה׳) אבל כאשר זכר אצל היום לילה כמו ויום ולילה לא ישבתו (ס״ח ח׳ כ״ג) יום צעקתי בלילה נגדך (תהלים פ״ח ג׳) לך יום אף לך לילה (ס״ע ל״ד י״ו) היום ההוא אינו כולל לילה עמו כמו היום שלא נזכר אצלו לילה שהוא כולל אף הלילה. **יומם** מלה כפולה ענינה מיצוע הדבר כמו ירקרק או אדמדם (ויקרא י״ג מ״ט) ויתר המלות הדומות להם שענינם דבר שהוא בין שני צבעים שאינו אדום וירוק כל כך ועל כן אומר כי יומם בכל מקום ענינו היום לבד בלתי לילה והראיה כי בכל מקום שתמצא יומם זכר אחריו לילה כאמרו יומם יפגשו חשך וכלילה ימששו בצהרים (איוב ה׳ י״ד) יומם השמש לא יככה וירח בלילה (תהלים קכ״א ו׳) ללכת יומם ולילה (שמות י״ג כ״ח) זבתורתו יהגה יומם ולילה (תהלים א׳ ב׳) כי ענן ה׳ על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו (שמות מ׳ ל״ח) ומיומם לא יתכנה ליחיד ולרבים כמו שיאמר מיום, יבלו בטוב ימיהם (איוב כ״א י״ג) זכר ימות עולם (דברים ל״ב ז׳) וימי קלו מני רץ (איוב ט׳ כ״ה) ומדת ימי מה היא (תהלים ל״ט ה׳) והארכת ימים (דברים כ״ב ז׳) ביימיו תושע יהודה (ירמי׳ כ״ג ו׳) ומלת יום מצאנוה נופלת בענינים רבים, ממנה מה שענינה לומר עת מן העתים וזמן מן הזמנים כמו והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה׳ (ישעי׳ ב׳ ב׳) וחרה אפי בו ביום ההוא (דברים ל״א י״ז) ירחק חק. ויש שענינה ראשית הדבר ותחלתו כמו קטר יקטרון כיום החלב (ס״א ג׳ ע״ז) ר״ל בראשונה. ויש שענינה העת העומד והשעה המצויה אמרו כי אתו כהיום תמצאון (ס״א ט׳ י״ג) השבעה לי כיום (בראשית כ״ה ל״ג) ויש שענינו קצת הימים והוא ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות מלאכתו (ס״א י״ח) כלומר בקצת הימים היה כך וכך.

שער שלשה עשר.

ירח, חרש.

חדש ענינו ידוע אמרו עד חדש ימים (במדבר י״א כ׳) בחדשה ימצאונה (ירמי׳ ב׳ כ״ד) ונקרא סבוב הלבנה חדש לפי שהוא מתחדש לימים מספר. **ירח** הוא תרגום חדש וענינו ידוע כי הוא שם הלבנה כאמרו וירחך לא יאסף (ישעי׳ ס׳ כ׳) וירח בלילה (תהלים קכ״א ו׳)

[1]) חיכוך כ״ף וחולי ל״ל למיום העלתי את בני ישראל (ס״ג ז׳ ו׳) ועד יום גלות הארץ (סופטים י״ח ל׳)

[2]) נראה שדעת המחבר מושה לדעת אחרים שכתבו הרחב״ע נכתי לתורה שכתב כל מידי דמשכר משתע

גדול, זה לבד מה שאמר רבו' (קוסטין ל"ג ג') תבוא בכלה אלי קבר (איוב ה' כ"ו) בכלה ששים
אין זקן אלא מה שקנה חכמה, והעד (?) זקנה בגמטריא הוא (ת"ק ס"ח ח') בן שבעים לשיבה
קפצה עליו (שבת קנ"ג ח') ולא יכשר לומר מדוד שכל ימיו לא היו כי אם שבעים וכתב בו
קפצה עליו שיבה וכן אמרו במקום אחר בן שיבה בדברי הימים (ח' כ"ט כ"ח) ואולי בקתשעים
ששים לזקנה (תנות פ"ס מ' כ"ד) מדכתיב אז לשוח אשר ר"ל ללכת שחוח וכפוף הוא הישיש.

השער העשירי.

יוצר, בורא.

בריאה שם נופל בכל דבר ואף על יש מאין זהוא תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה (תהלים ק"ד ל') לב טהור ברא לי אלהים (תס כ"ח י"ג) ועל דבר שאין בו ממש וברא רוח (עמוס ד' י"ג) וברוא חשך (ישעי' מ"ה ז') וכן נגד כל עמך אעשה נפלאת אשר לא נבראו בכל הארץ (שמות ל"ד י') ואמר יוצר אור (ישעי' מ"ה ז') כי אין החשך צריך יצירה אך בהעדר האור יהיה החשך בלי יצירה כמו שאתה רואה אם תשים נר בבית תאיר וכאשר תסתירהו ישאר החשך מעצמו על כן הוצרך לומר יוצר אור כי האור נוצר מן המאיר אבל החשך איננו כן כי בהעדר האור או המאיר ישאר החשך בלי מחשיך. **יוצר** לא יאמר אם לא על דבר שיש בו ממשות כמו יוצר הרים (עמוס ד' י"ג) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה (נרחשית ב' ז') וזה יצירת יש מיש וכן יצרי מבטן לעבד לו (ישעי' מ"ט ה') נותן אותי לישות מעמידי, וכמהו עם זו יצרתי לי (תס מ"ג כ"ח) כן כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (תס ז') אמר בראתיו כנגד הדברים הנבראים יש מאין ואמר יצרתיו כנגד יציאת יש מיש ואמר עשיתיו כלל יצרתיו ובראתיו ואולי בראתיו ויצרתיו כנגד הנבראים והנוצרים אשר הם בעלי חיים ואמר עשיתיו על מעשה פעלה שאינה חיה כמו ההרים והגבעות והים וזולתם ובכל זה נחלוק עם המחבר אשר לו הרקמה שאמר בשער מה שהוסיף בו לנחץ מה שאי בו צורך [1]) ומה שהוא לנחץ ולצחות אמרו מי פעל ועשה (תס מ"ח ד') אין באמרו ועשה יותר ממה שיש באמרו ופעל אבל הוא צחות והגינה וכמהו אמרו בראתיו יצרתיו אף עשיתיו ואין ביצרתיו ולא בעשיתיו יותר ממה שבבראתיו ומן הטעם ודומה לזה אמרו בחרתיך ולא מאסתיך (תס ט') כי בכח אמרו בחרתיך מחויב בענין לא מאסתיך אבל הוסיף לנחץ ולצחות וכן כל מה שיבא מהדומה לזה. וזה אינו נכון שאם לא יהיה בעשה זולת ענין פעל, ולא גם כן ביצרתיו אף עשיתיו זולת ענין בראתיו למה לא קצר מאמרו ובאמת הצח הוא הקצר ואולי נאמר כי ענין בריאה אינו כי אם הבחירה והברירה כמו לברם האלהים (קהלת ג' י"ח) וכן ביום ברא אלהים אדם (נרחשית ה' ח') ר"ל בחר וכן זכר ונקבה בראם (תס ג') כאלו אמר בחרם.

שער אחד עשר.

יין, ושכר.

אמרו מיין ושכר יזיר (במדבר ו' ג') נראה כמו היין ישן וכן ונגינות שותי שכר (תהלים דברי התרגום כי ענין שכר **יין** ישן כאמרו ס"ט י"ג) אבל נראה מדברי רבותי' ז"ל כי חמר חדת ועתיק יזר ופר"ש שאין יין משכר **שכר** הוא שם משקה העשוי ממיני הפירות

[1]) ע' נפי' הרב רע"ג תנות פ"ס מ' כ"ח.

[2]) ע' נהרקמה לד 75—174.

השער השמיני.

יאור, אגם, מעין, נחל, פלג, נהר.

דבר זה ידוע כי מנהג בני העולם ומנהג המקרא לקרא ברכות מים **יאור** כאמרו ותשם בסוף על שפת היאר (שמות ג' ג') והוא כלי מקום המים המוגרים מהנהר או מן הים עד קרוב לעיר לבא בם בנחת או להשקות שדות והוא מעשה ידי אדם כמו שנהגו עוד היום לעשות והוא מקום ארוך וצר שאינו רחב כנהרות ועל זה אמר להפליג, מקום נהרים יארים רחבי ידים (ישעי' ל"ג כ"א) ר"ל אף היאורים הם רחבים כנהרים. **אגמים** הם קבוצת מים שאינם נובעים ולא נמשכים אלא עומדים במקום אחד[1] כתרגומו ארית׳ [2] וכמו שאמרו רבו' ז"ל ארית׳ דחלאי (חולין ק"ז ח') וזה אינו ארוך והוא עמוק, או יוכל לומר כי יאור **ונהר** ענינם אחד מאשר קרא בספר דניאל נהר גדול יאור כאמרו אחד הנה לשפת היאר ואחד הנה לשפת היאר [3] (דניאל י"ב ה') וענין יאור פחות מנהר כי הוא לשון הנהר הנמשך ממנו, וכן לפי כלל הספר הזה שהאחרון פחות לפי הענין אמרו על נהרתם על יאריהם ועל אגמיהם (שמות ז' י"ט) כל אחד פחות מחברו. **נחל** גדול מנהר לפי הכלל שהזכירו אחרון בענין מעלה כאמרו הנני נוטה אליה כנהר שלום וכנחל שוטף כבוד גוים (ישעי' ס"ו י"ב) וכן נהרי נחלי דבש (חיוב כ' י"ז) כלומר נהרי הנחלים כי כאשר היאור אצל הנהר כן הנה הנהר אצל הנחל והעד שזכרו אצל הימים הגדולים אמרו בימים ובנחלים (ויקרא י"ח י') וענין נחל המים המתוקים הגדולים בהפך מים שהם מלוחים ואולי נחל יקרא גם כן סביבותיו אע"פ שאין בו מים כאמרו ויחפרו עבדי יצחק בנחל (בראשית כ"ו י"ט) בחלקי נחל חלקך (ישעי' נ"ז ו') ר"ל חלוקי אבנים, אתה בקעת מעין ונחל (תהלים ע"ד ט"ו) והעד המשלח מעינים בנחלים (שם ק"ד י') כלומר מקורות מים יצאו במקום היבש מריח מי הנחלים יפריחו שם. **מעין** הוא שם מקור המים. **פלג** הוא שם מקום חלוק ובקוע אשר יתפשטו מי הנהר כי הוא מענין פלג לשונב (שם כ"ל י') מי פלג לשטף תעלה (חיוב ל"ח כ"ה). בפלגות ראובן (שופטים ה' ט"ו) אשר ענינב חלוק והפרש וזה שאמר נהר פלגיו ישמחו עיר (תהלים מ"ו ה') כלומר המקומות המופלגינב והמחולקים אשר שם נהרי מים או אולי פלג כמו שטף [תהום] (מיכה ז') כאמרו פלגי מים תרד עיני (איכה ג' מ"ח) כאלו אמר שטף גדול ופלג בלשון הערבים נהר הגדר ממעין.

השער התשיעי.

יושיש, זקן, שב.

בזה לא יכלתי להפריש זולת לקיים דברי כללנו כי כל שני ענינים אשר יבאו יהדיו במאמר אחד האחרון גדול לפי הענין אם הענין מורה נדולה, מצאנו גם שב גם ישיש בנו (איוב ט"ו י') זקנתי ושבתי (תהלים ע"א ג') בחור ובתולה זקן ויושש (דה"ב ל"ו י"ז) נראה כי ישיש מופל בשנים משב ומזקן שהוא נזכר אחרון אח שניהם ושב גדול מזקן אמרו ועד זקנה אני הו ועד שיבה אני אסבל (ישעי' מ"ו ד') פה זכ שיבה אחר הזקנה זקן קטן מכלם בשנים וישי

[1] ע' רש"י שמות ז' י"ט. [2] כתרגומן לירמ"ג שוקא יאור לחד כל נהר בלשון יחיד מתורג נהרא, ובל"ר ארית ועי' שם בשורש ארת. ועי' עוד בפי' הרמב"ן ע"ה בראשית פ' מקץ.

[3] והוא הנהר הגדול חדקל כדראה מדניאל י' ד'.

השער החמישי.

ישן, נם, נרדם.

ישן ענינו ידוע כי הוא השקט לפי ענינו כאמרו ישנתי אז ינוח (ליוב נ' י"נ) כי בעת השינה לא ירגיש האדם להיות כואב ודואג על עניניו וזאת היא המנוחה אשר יחם אליה הכתוב וכן ויישן ויחלם שנית (בראשית מ"א ה') והעד ותישנהו על ברכיה (שופטים ט"ז י"ט) (ודבורה) ראה כמה גדולה השינה לבטל הרגשים והתנועות שהיא תקנה היתד ברקתו ולא הקיץ משנתו [1] וכן ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו ויאמר קראו בקול גדול וגו' אולי ישן הוא ויקץ (מ"א י"ח כ"ז) וכן אמרו רבותי' ז"ל (ברכות ל"ו ב') שינה אחד מששים ממיתה [2] ולא זכרו בו נימה ותנומה וכן לפי כלל הספר הזה שינה גדולה לפי הענין שהזכירה אחרונה כאמרו לא ינום ולא יישן (תהלים קכ"א ד') וכן אמרו ז"ל (יומא ל"ד ב') נים ולא נים תיר ולא תיר כגון דקרו ליה ועני ולא ידע לאהדורי סברא וענין **הנימה** דבר מועט הוא כי ההצלה וההתרשלות יקראו נימה כאמרו כי נמו גוים אבדה תקותם [3] נמו ריעיך (נחום ג' י"ט) אהבי לנום (ישעי' ל"ו י')

נרדם הוא תכל' השינה הגדולה כאמרו והוא נרדם ויינף (שופטים ד' כ"א) כי תרדמת ה' נפלה עליהם (ש"א כ"ו י"ב) וישכב וירדם (יונה א' ה') ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם (בראשית ב' כ"א) ואולי ענין תרדמה בעתה וחרדה כאמרו ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן (שם) ואלו ענין דתרדמה והשינה אחד למה הוצרך לומר אחריה ויישן אך ענינו הלפות והחרדה והבעתה ועל כן אמרו מה לך נרדם קום קרא אל אלהיך (יונה א' ו') כלומר מדוע אתה עומד נבעת וחרד טוב לך לחלות פני אלהיך וירצנו אולי יתעשת האלהים לנו ולא נאבד (שם) והעד כי תרדמה ענינה בעתה וחרדה אמרו ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו (בראשית ט"ו י"ב) ואף אם נאמר כי ענין תרדמה כענין השינה נגזר אומר כי לא תמצא לשון נרדם ותרדמה אם לא על בעתה וחרדה אשר היא תיישן הנבעת ושינה נמצאת בלי חרדה.

השער הששי.

ישראל, ישרון.

היהודים יתכנאו בשם יעקב שנקרא **ישראל** על אשר שרה אל מלאך ויוכל (הושע י"ב ה') ועל זה השיעור יקראו כל יהודי בשם ישראל ויקראו **ישרון** על שם ישרים וצדק מעשיהם כי הם ישרים ואמתיים מכל האומות.

השער השביעי.

יוגבים, כורמים.

זה ידוע כי **יוגבים** יקראו עובדי אדמה חורשי השדות והמציינים בהם ובענינם השומרים אותם. **כורמים** הם נוטרי הכרמים והשם יעיד בם לכרמים וליגבים (מ"ג כ"ה י"ג) כתרגומו מפלחין בחקלין ובכרמין, וזה הנכון.

---

[1] כונת המחבר על מעשה יעל לסיסרא (שופטים ד') וחסרון דגריס היכי כתן. [2] נוסחת שלפנינו למיתה.
[3] לימנו מן הכתובים והוא נתפלת והוא נחום לשני וחמישי וכל הסדורים שלפנינו נתנו לכן נסדורי ס ד"ו רפ"ד וס"ד ומעת נוסחת המחבר.

השער השלישי.

יהירות, גאות, רהב.

גאות הוא שם המקבוהו לענין ידוע והוא קרוב לענין הממשלה והעד ה' מלך גאות לבש (תהלים צ"ג א') אשירה לה' כי גאה גאה (שמות ט"ו א') ומה שהוא אצל האדם מזה השרש ענינו התמשל האדם בזולתו בסבת מה שייטיב לו העושו יתברך הן מחכמה הן מעושר וכבוד או בסבת רשע כענין בית גאים יסח ה' (משלי ט"ו כ"ה) הבוז לגאיונים (תהלים קכ"ג ד').

יהיר פי' בו אבן גבאה בענין זד יהיר ליץ שמו (משלי כ"א כ"ד) הוא העקש המתמיד להתעקש דומה למה שאומר הערב אסתיהר מלין כשהוא עקש ומתמיד על עקשותו. **רהב** אינענינו כזה כי הוא שם הנהוג להקרא בו החזקי בממשלה או ברע או בעברות כענין חמחצבת רהב (ישעי' כ"א ט') וממנו רומז אל פרעה אזכיר רהב ובבל (תהלים פ"ז ד') ר"ל גלות מצרים וגלות בבל וכן ולא פנה אל רהבים (שם מ' ה') כענין ושטי כזב (שם) ובתבונתו מחץ רהב (איוב כ"ו י"ב) וכן תרהבני בנפשי עז (תהלים קל"ח ג') תחזקני ותאמצני לעבד אליך הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבני (שה"ש ו' ה') חזקו חשקי ואמצוני עליו וכן יהרבו הנער בזקן (ישעי' ג' ה') ר"ל יתחזקו ויתאמצו וקרוב להיות ענין רהב שלטנות בתרגום יהרבו ישלטון וכן התרפס ורהב את רעיך (משלי ו' ג') כלומר פרע לו חובו והשליטהו בשלו, וכן ורהבם עמל ואון (תהלים ז' י') ר"ל מה שיוסיף ויגבר עליהם הוא העמל והאון ומשניהם יפעל פועל מה שאין כן ביהיר.

השער הרביעי.

יהודי, עברי.

יהודי הוא השם הנכבד לישראל כי הוא מענין הוד כאמרו איש יהודי היה בשושן הבירה (אסתר ב' ה') כלומר אדם חשוב ונכבד והוא על שם יהודה שהיה מלך. **עברי** לא נמצא כי אם על ענין עברות כאמרו אלהי העברים שלחני אליך לאמר שלח את עמי ויעבדוני (שמות ז' ט"ז) והעד כי ימכר לך אחיך העברי (דברים ט"ו י"ב) בי תקנה עבד עברי (שמות כ"א ב'). לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו העברי והעבריה הפשים לבלתי עבד בם ביהודי אחיהו איש (ירמי' ל"ד ט') כלומר אחר כרות המלך צדקיהו ברית אל כל העם לקרא להם דרור קראם בשם נכבד ואמר לבלתי עבר בם כאדם נכבד וחשוב אחיהו איש, או נאמר כי שם עברי נגזר על ישראל על שם שהיו אבותינו מעבר הנהר כמו איש מצרי (שמות ב' י"ט) והוא שם מיוחס אל ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר (יהושע כ"ד ג') ר"ל על ישראל שהיו אז בגלות פרעה, (?) או עברי יתיחס אל עבר אבי פלג שהתחכם ביותר ועל כן לא יפעל פועל מעברי כמו שיבנה בית מנזרת יהודי כאמרם ורבים מעמי הארץ מתיהדים (אסתר ח' י"ז) מפני שענין הוד אחד עם ענין יהודי ואע"פ שהם משני שרשים ואינה מגזרה אחת הענין אחד.

ל' י"ט) אלו דבר בבתולה היה נכר המעשה הנעשה בה על יד איש אבל כל הנזכרים במאמר ההוא אין ענינם נכר אמרו דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך אניה בלב ים ודרך גבר בעלמה (סס) הליכת כלם במקומות האלה אינה נכרת ואינה ידועה מפני שאין עושין בהדבר ודרך גבר בעלמה אלו היה החפץ בו בתולה באמת היה נכר מעשהו בה וכיון שהדבר כן לא רצה באמרו דרך גבר בעלמה בי אם זולת הבתולה הלא תראה שאמר אחריו כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (סס כ') אכלה הוא כנוי למשגל כמו שאמרו ז"ל (כתובות י"ג ח') ראוה מדברת עם אחד מאי מדברת זעירי אמר נסתרה רב אשי אמר נבעלה בשלמא לזעירי היינו דקתני מדברת אלא לרב אסי מאי מדברת לישנא מעליא נקט כדכתיב אכלה ומחתה פיה, וכן ענין מה שאמרו במקום אחר (סס ס"ס ג') ואוכלת עמו מלילי שבת ללילי שבת מאי אוכלת רב נחמן אמר אוכלת ממש ורב אשי אמר תשמיש ולישנא מעליא נקט דכתיב אכלה ומחתה פיה. נשוב לכונת השער, כי מצאנו עלמה שענינה בתולה והיה הנערה אשר אמר אליה הסי נא כדך (נחלת כ"ל י"ל) והעד והיה העלמה היצאת לשאב (סס מ"ג) והיא היתה יניקה, וזה ההפרש בין עלמה לילדה כי לשון ילדה אינו נופל כי אם על הבתולה כאמרו על מעשה חמור קח לי את הילדה הזאת לאשה (סס ל"ל ל') וכאשר יש הפרש בין עלמה לילדה כן יאות לומר הפרש בין עלם לילד הכל לפי הענין כמו שביארתי ענין ילד בתחלת המאמר. ובענין ילד ענינים רבים, מהם הולדה כמו וילדה לו בנים (שמות ל"ח ז') וסמכו זאת המלה לדברים הטבעיים כמו בטרם הרים ילדו (תהלים ק' ג') ונסמכה גם כן לצמח האדמה והמשילהו אל התולדת כאמרו והולידה והצמיחה (ישעי' ל"ה י') ונסמך גם כן על חדוש קורות הזמן כאלו הם דברים נולדים כמו כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ"ז ח') אלה תולדות יעקב יוסף (בראשית ל"ז ג') כאלו אמר קורותיו ומאורעיו ונסמך גם כן לחדוש המחשבות והעזרות (?) והעצות מה שיולד בהם מן הסברות והרה עמל וילד שקר (תהלים ז' ע"ו) ובילדי נכרים ישפיקו (ישעי' ב' ו') אשר החפץ בו ובעצות הנכרים הם מתנהגים ור' אברהם אבן עזרא כתב בפירושיו על זה המאמר נולד בין שתי המחברות יקרא נולד ופי' בו הרואים סודו כי זה הפצו המחשבה הוא מן הלב שהיא באמצע הגוף והמחשבה נולדת בין מחשבות הגוף ויוצאת מן האמצע וכן אמר בו התרגום ובנימוסי עממיא אזלין ועל זה הצד יהיה כל מי שמלמד האדם ויועילהו בדבר ויבוננהו שכל כאלו ילדו מפני שהוא אבי העצה ההיא וכן אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין ל"ט ב') כל המלמד את בן חבירו תורה כאלו ילדו [1]) וכן אמר באברהם ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') והרגומו דשעבידו באוריתא בחרן ועל כן נקראו תלמידי הנביאים בני הנביאים (מ"ב ב' ג') ומאד הארכתי בענין זה בחלק הצד"י בשער צ ל ם, ת א ר, ת מ ו נ ה, ד מ ו ת, בביאור ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה' ג') והבאתי שם דברי חכמים כדרבונות נטועים. ואולי נוכל [לומר] כי נער יקרא גדול שנים המשמש אחר כאמרו הוא ופרה נערו (שופטים ז' י"ח) או הבן הסמוך אצל האב כאמרו באברהם ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה ונשובה אליכם (בראשית כ"ב ה') ואז היה יצחק בן שלשים ושבע שנה [2]) והעד ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל (שמות ל"ג י"ח) ואז היה יהושע בן ששים שנה [3]) .

---

[1]) בגמרא שלפנינו מעלה עליו הכתוב כאלו עשאן. [2]) ס"ע פ' ח' ופדר"א פ' ל"ח.
[3]) ע' בפי' הרא"ש שם.

השער השני.

ילד, עלם, נער, עולל.

ילד הוא הקטן שבכלן כאמרו ילד ילד לנו (ישעי' ט' ה') וכברתי לומר כי ילד נקרא היונק והעולל, והעד כי תכף הולדו נקרא ילד כמו ילד ילד לנו **ועולל** הנזכר אצל הקטנים אצלו יש להם חיות הוא המועתק מן השד האוכל רגן כאמרו עוללים שאלו לחם (איכה ד' ד') וכן בעטף עולל ויונק (שם ג' י"ח) נמצא שהם מופלגים זה מזה ומצאנו שם עולל נופל על הקטן מאד כאמרו או כנפל טמון לא אהיה כעוללים לא ראו אור (איוב ג' ט"ז) רצה לומר כקטנים שמתו בבטן אמם שלא יצאו לאויר העולם לראות אור אך הענין עוללים במקום ההוא שנגמרו אבריו ומת בבטן וענין נפל טמון לא היה בו חיות כלל והם שני ענינים אשר התאוה איוב להם מרב צערו וקשי יומו. נשוב לכוונתינו כי ילד הוא הקטן ונאמר הילד איננו ואני אנה אני בא (בראשית ל"ז ל') קראו כן מפני שהוא קטן שבהם ואע"פ שהיה בן שבע עשרה נדמה לילד בעיני ראובן לחייב אחיו שפשעו במכירתו לפי שהם גדולים ממנו לימים ולא היה להם לשלם גמולו ברע אחר שהוא קטן וקל בדעת כילד. ואם מתחלה קראו נער כאמרו והוא נער את בני בלהה (שם ל' כ') כבר רמז התרגום החפ"ן בו והוא (מרוה) [רבי] כמו שאמר הדרש (ב"ר פרשה פ"ד) שהיה עושה מעשה נערות מתקן שערו ממשמש בעיניו כדי שיראה יפה ועל זה הדרך יקרא הפתי הגדול בשנים **נער** כשאינו מבחין ומרגיש ענינים נכונים כאמרו על רחבעם והוא בן ארבעים ואחת שנה (דה"ב י"ג י"ג) ורחבעם היה נער ורך לבב (שם י"ג ז') וכן לא ידעתי דבר כי נער אנכי (ירמי' א' ו') וגם שם נער מצאנו נופל תכף הולדו או קודם לכן כאמרו מה יהיה משפט הנער ומעשהו (שופטים י"ג י"ב) זה קודם הלידה אבל מה נעשה לנער היולד (שם ח') ידוע שזה אחר שנולד תכף הולדו **ועלם** לא נמצא נופל על היונק כי אם על הקטן הזריז או על הבחור כאמרו במעשה דוד במלחמת גלית שאל אתה בן מי זה העלם (ש"א י"ז נ"ו) וגם במאמר החוא נקרא דוד נער (שם כ"ה) על כן אני אומר כי במה שהזכיר במקרא נער שאין ענינו פתיות נגזר, כי נער ועלם אחד הם ושוים בשנים כמו שבארתי בחלק הט"ת בשער טמון, נסתר, צפון, נעלם [1]. וכאשר אמר והנה נער בכה (שמות ב' ו') ר"ל יונק ור"ש פי' הוא ילד וקולו כנער מאמרו בתחלת המאמר ותפתח ותראהו את הילד, ועוד יש הפרש בין נער וילד כי נער לא נקרא כי אם בעודנו חי כמו שאמר ויבקש דוד את האלהים בעד הנער ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה (ש"ב י"ב ט"ז) ואחר שמת קראו ילד כאמרו וירא דוד כי עבדיו מתלחשים ויבן דוד כי מת הילד ויאמר דוד אל עבדיו המת הילד ויאמרו מת (שם י"ט) וזה שאמר הנער בן מאה שנה ימות (ישעי' ס"ה כ') בעוד שהוא חי ועומד למות נקרא נער לפי שהיכלת בידו להתנער וזה שאמר ימות אבל לא תמצא בשום מקום שקרא נער המת [2]) כמו הילד מת מן הטעם שפירשנו. ועוד יש הפרש אחר ביניהם כי מלת ילד מורה שיש לילד אב מה שאין כן במלת נער שאינו מורה כי אם מעשה עצמו לא מעשה זולתו מאין מוצאו ומי אביו, זה לבד ענינים רבים שיש בענין ילד כמו שבתוב למטה, ועלם ענינו כנער בכל הדברים הנזכרים ואין לי להאריך בענינו. ואבן גנאח האריך לבאר ענין עלמה שתהיה בבתולה ובזולתה שאינה בתולה, אמרו הנה העלמה הרה (שם ז' י"ד) זה בשאינה בתולה וכן ודרך גבר בעלמה (משלי

---

[1]) ע' מ' 145. [2]) נכתב נגמן: נשמעית חמר והמה הנער המת (מ"ב ד' ל"ג).

יצאו נצבים (במדבר ט"ז כ"ו) זה בשנוי ויש שיהיה קיום בהתמדה אמרו דברך נצב בשמים (תהלים קי"ט פ"ט) ר"ל קיים תמיד וכן והנה ח' נצב עליו (בראשית כ"ח י"נ) ר"ל העולם אשר היה קצהו הראשון בשמים והאחרון בארץ ועליו היו עולים ויורדים כדי שישוגו כי הבורא הוא קיום ועומד עליו ואמר רבנו ס ע ד י ה כי מאד ערב מאמרו אחרון ויורדים בו בשומו העליה קודם הירידה כי אחרית העליה בהשגת המדרגות היקרות מן הסולם תהיה הירידה במה שיורוהו מן השמים להנהיג יושבי הארץ וללמדם דעת, נצב עליהם (ש"ח י"ט כ') ואפשר שיקרא גם כן נצב העומד על רגליו ומתנועע ללכת אנה ואנה והעד יצאו נצבים (במדבר ט"ז כ"ו) ואין בנצב ענינים רבים וביאור אחר כאשר יש בעמד (ואין) כי רב לשון נצב הנמצא באדם החפץ בו עכוב, לא היות האדם עומד על רגליו לבד כאמרו התיצב כה על עלתך (שם כ"ג ט"ו) כאלו אמר התעכב וכן אתם נצבים היום (דברים כ"ט ט') (ור"ש פי' העמידם על רגליהם) וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב (שמות י"ח י"ד) ובאמת קצתם היו יושבים אבל ר"ש פי' בו שהם עומדים על רגליהם לפני משה ועל זה הוכיח יתרו משה רבנו ע"ה על שהיה מזלזל בכבודן של ישראל שהן עומדים והוא יושב, והנכון בנצב שתהיה הנחתו האמתית עמידת האדם על רגליו (סובל) [אבל?] שיעמד ולא יתנועע ממקומו (כמו) והעד ושמואל נמד נצב (ש"ח י"ט כ'). שכן יאמר על הנייח החונה במקום כמו והוא שכן באלני ממרא (בראשית י"ד י"נ) ויהי בשכן ישראל (שם ל"ה כ"ג) ענין שכן הוא התמדת הישיבה במקום אחד י בהאריך ישיבת כל חי במקום כללי או יוחד יאמרו כי הוא שוכן במקום ההוא אף ל פי שהוא מתנועע בו בלי ספק ולא סמכו ה השם לדבר שאין (שיש?) בו רוח חיים לבד כי ם כן סמכוהו לכל דבר דבק ונצמד לדבר ר נאמר בו לשון שכינה ואפילו לא יהיה דבר אשר ידובק בו מקום ואפילו לא יהיה

השוכן דבר חי כמו תשכן עליו עננה (ישעי' נ' ה') ואין ספק כי עננה אינה דבר חי ואין ליום גוף כלל אבל הוא חלק מהלק הזמן והזמן הוא מקרה דבק בתנועת הגלגל וכפי זאת הסמיכות סמכו[הו] לבורא ית' ר"ל קיום שכינתו או שמירתו באיזה מקום שעמדה בו או לכל דבר אשר תתקיים בו השמירה ההיא ואמרו וישכן כבוד ה' (שמות כ"ד י"ו) ושכנתי בתוך בני ישראל (שם כ"ט מ"ה) ורצון שכני סנה (דברים ל"ג י"ו) וכל מה שיבא מזה הפועל שיהיה מיוחס לבורא הוא בענין קיום שכינתו וכבודו באותו מקום שהוא נזכר בו, או קיום השמירה בשום דבר וכל מקום כפי ענינו. ואחר שפרשנו ענין עמידה נפרש ענין קימה כי היא קרובה אליה בקצת ענינים ונאמר, כי קימה שם משתתף וענינו לקום האדם ממושבו כאמרו לא קם ולא זע ממנו (יחזקאל ס' ט') ובא בענין קיום הדבר ואמתתו כאמרו אך יקם ה' את דברו (ש"א ט"ו כ"ג) ויקם שדה עפרון (בראשית כ"ג י"ז) וקם הבית אשר בעיר (ויקרא י"ד מ"ה) וקמה בידך ממלכת ישראל (ש"א כ"ד כ"א) ועל זה הענין נאמר כל לשון קימה אצל הבורא ית' עתה אקום יאמר ה' (ישעי' ל"ג י') ר"ל אקים דברי בהבטחה טובה וכן אתה תקום תרחם ציון (תהלים ק"ב י"ד) ר"ל אתה תקים מה שהבטחת אותה, ואמרו לכל מי שיתעורר לעשות רע קם כאמרו כי הקים בני את עבדי (ש"א כ"ב ח') וסמכו זה הענין לקיום ענש האל על החייבים, כענין לא תקום (ויקרא י"ט י"ח) לא יקם (שמות כ"א כ"א) אם אינם משרש אחד קרב בענין להיות מענין הנקמה כאמרו ונקמתי על בית ירבעם (עמוס ז' ט') וקם על בית מרעים (ישעי' ל"א ג') וקרוב להיות מזה הענין עתה אקום יאמר ה' (שם ל"ג י') וכן אתה תקום תרחם ציון (תהלים ק"ב י"ד) ר"ל תקום לענש אויביה, וכזה באו מאמרם הרבה אצל הבורא וביאורם כמו שפרשנו וכמו שאמרו רבו' ז"ל (חגיגה ט"ו ח') אין למעלה לא עמידה ולא ישיבה ולא שאר תנועות הגוף *).

*) ע' נרם"י שם בד"ה לא עמיהה דלא נרים לי'.

כנען (נרחמית י״ג י״ג) וכן בנחמת ירושלם אשר הבטיחה להעמידה בהשקט ובמעלה יתירה כאמרו וראמה וישבה תחתיה (זכרי׳ י״ד י׳) מושיבי עקרת הבית (תהלים קי״ג ט׳) אשר ענינה מנוחה והעמדה מבלי שנוי וכן עד אושיבך באהלים כימי מועד (הושע י״ג י׳) מושיב יחידים ביתה (תהלים ס״ח ז׳) ועל זה הצד נאמר על הבורא ית׳ אתה ה׳ לעולם תשב (תיכה ה׳ י״ט) כי עמידתו קימת תמיד בלי תשתנה בערך ההוא כי היותו בלי השתנות כמו שאמר אני ה׳ לא שניתי (מלאכי ג׳ ו׳) ר״ל לא אשתנה לעד וכן הישב על חוג הארץ (יסעי׳ מ׳ כ״ב) ר״ל הקיים על הקפת הארץ וכן ה׳ למבול ישב (תהלים כ״ט י׳) כי כשנשתנו ענייני הארץ ונפסדו לא היה אצלו שינוי ערך ולא שום שנוי בעולם. ואחר שפרשנו קצת שתופי שמות מכלי הגוף נפרש עמידה והצבה שהם הפך ישיבה ואם אין זה מקומם. ונאמר, כי עמידה הוא שם משותף יהיה ענינו קימת האדם ממושבו כמו עמד על רגליך (יחזקאל ב׳ ב׳) והוא עמד עליהם (נרחמית י״ח ח׳) בעמדו לפני פרעה (סס מ״ח מ״ו) אם יעמד משה ושמואל לפני (ירמי׳ ט״ו א׳) ויהיה כענין שיחדל האדם מעסקו ומענינו כמו עמדו לא ענו עוד (איוב ל״ב י״ו) ר״ל פסקו מדבר, ויעמד השמן (מ״ב ד׳ ו׳) פסק מהריק, ותעמד מלדת (נרחמית כ״ט ל״ה) וכן ויך שלש פעמים ויעמד (מ״ב י״ג י״ח) הדל מירות עוד חציו ואפשר שיהיה מזה הענין וידם השמש וירח עמד (יהושע י׳ י״ג) ר״ל פסקה תנועתו וקרוב יותר להיות מענין הקיום כמו למען יעמדו ימים רבים (ירמי׳ ל״ב י״ד) ויכלת עמד (משלי י״ח כ״ג) עמד טעמו בו (ירמי׳ מ״ח י״ח) פי׳ נתקיים ולא השתנה וכן וצדקתו עמדת לעד (תהלים קי״ב ג׳) קיימת וכל עמידה שהיא אצל הבורא ית׳ היא מזה הענין מענין הקיום כי הוא קיים לעד ואמרו ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים (זכרי׳ י״ד ד׳) רצו לומר יתקיימו כוחותיו וגבורותיו וכן ואתה פה עמד עמדי (דברים ה׳ כ״ח) אנכי עמד בין ה׳ וביניכם (סס ה׳ ה׳) וכן ותעמד מלחמה בגזר עם פלשתים (דה״ח כ׳ ל׳) ר״ל נתקיימה ונמצאה שם עמהם וכן ולהעמיד את דרבתיו (עזרא ט׳ ט׳) והעמדת להם כל מתנים (יחזקאל כ״ט ז׳)* הקים אותם והחזק בהם לחזקם שלא יכפפו ויעטפו כי כל הנשען על מטה כופף עצמו עליו ויעטף את מתניו וכישבר יעמד במתניו וישען בעצמו בלי כפיפה ועטוף ויש שאמר כי הוא הפוך מן והמעדת להם מענין ולא מעדו קרסלי (תהלים י״ח ל״ז) על דרך אמרו ובקעת להם כל כתף (יחזקאל כ״ט ז׳) ויש שענינו קבלה והוא והעמדנו עלינו מצות (נחמי׳ י׳ ל״ג) כלומר קבלנו על עצמנו, ויעמידו דבר להעביר קול בכל ישראל (דה״ב ל׳ ה׳) קבלו והסכימו, ומענין הקיום עוד והנה הנגע עמד בעיניו (ויקרא י״ג ה׳) היעמד לבך אם תחזקנה ידיך (יחזקאל כ״ג י״ד) ויש שענינו עכוב והטתנה והוא לא תעמד על דם רעיך (ויקרא י״ט ט״ז) כמו שאמרו רבו׳ ז״ל (סנהדרין ע״ג ח׳) מנין לרואה חבירו טובע בנהר או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו שחייב להצילו [שנאמר] לא תעמד על דם רעיך, וכן עמדו ואשמעה מה יצוה ה׳ לכם (במדבר ט׳ ח׳) ענינו התעכבו והמתינו ויש שענינו שירות ועבודה אמרו והוא עמד עליהם (נרחמית י״ח ח׳) כתרגומו וכן וישלח שאול מלאכים לקחת את דוד וירא את להקת הנביאים נבאים ושמואל עמד נצב עליהם ותהי על מלאכי שאול רוח אלהים ויתנבאו גם המה (ס״ח י״ט י״ט) באמרו ושמואל עומד נצב עליהם ר״ל משמש אותם ומלמדם ענין הנבואה ומתעכב עמהם כי עומד במקום שירות ולמוד ונצב בענינו מתעכב ומתאחר שם כל עוד שהם מתנבאים להדריכם בדרכי הנבואה ולראות מעשה נבואתם, ויש ממנו עמידה שענינו אומר, אמרו יקח מכם עמדתו (מיכה ז׳ י״ח) ר״ל אמרתו כלומר שיעורו. נ צ ב אין ענינו קימה ממושב אך ענינו קימה והצבה פעמים בלי שנוי כמו הנצב אחר הלהב (שופטים ג׳ כ״ג) דבר שלא ישונה מהצבתו אבל ותתצב אחתו (שמות ב׳ ד׳) יתיצבו מלכי ארץ (תהלים ב׳ ב׳)

*) ע׳ מנחון והשרשים לרד״ק שורש עמד.

מימיו רפש וטיט (ישעי' כ"ז ב') ונאמר כי רפש נקרא הקש העולה מן המים והצרורות דדברים אחרים המתקבצים בנהרות נקראים רפש. טיט ענינו מים ועפר מעורבים ומבולבלים זת בזה זה שאמר הצילני מטיט ואל אטבעה (תהלים ס"ט ט"ו) מבור שאון מטיט היון (שם מ' נ'). **מלט** הוא שם הטיט שעושין ממנו הלבנים כאמרו וטמנתם במלט במלבן (ירמי' מ"ג ט') כלומר טמנם בטיט הלבנים, מלבן שם המקום שעושין אותן שם והוא כלי מקום.

השער השמיני.

טרח, משא.

טרח ענינו הכובד הגדול ועל זה אמר היו עלי לטרח נלאיתי נשא (ישעי' מ' י"ד) ר"ל מרב הכבד נלאיתי לשאת. **משא** ענינה הסבל במעמסה שלא יכבד על הנושא כאמרו משא בני קהת (במדבר ד' ט"ו) כלומר מה שנושאים בלי טרח גדול וכן רבץ תחת משאו (שמות כ"ג ה') כלומר שהכבידו המשא עליו ולא אמר רובץ תחת טרחו כי טרח שם הכובד ומשא שם הסבל במה שישאהו אדם ובהמה רחה שאמר משא צמד פרדים אדמה (מ"ב ה' י"ז) ר"ל כאשר יוכלו שאת וכן אמר אבן גגאת כי לשון משא משתתף לסבל כאמרו משא לעיפה (ישעי' מ"ו מ') לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר י"ו ט"ו) ר"ל לא עמסתיו במשאי לשאת אותו וכן שאני ואנכי אדבר (חיוב כ"ח נ') שבלו כובד דברי וקשי מאמרי עליכם, ולדבור כמו שאמר משא דבר ה' (זכרי' ט' א') ואמרתם מה משא (ירמי' כ"ג ל"ג) אנשי דור ירמיהו נ"ה היו כופרים כאמרו כחשו בה' ויאמרו לוא הוא (שם ס' י"ג) והיו מתלוצצים על הנביא ומלעיגים באמרם מה משא ה', והיו מראים עצמם שהם שואלים מה הנבואה מפני שמשא ה' ענינו דברו ונבואתו כאשר נודע במנהג הלשון והם היו שואלים בו כענין הראשון הוא ענין הסבל שהיו מכחשים באלהים וכאשר ידע יודע הנסתרות מצפונם הרע צוה הנביא לגלות להם ענשם ומה שאמר וכי ישאלך העם הזה וגו' מה משא ואמרת אליהם את מה משא ר"ל כאשר ישאלך העם בלשון שקר הנראה לשני ענינים ענה אותו ונטשתי אתכם נאם ה' (שם כ"ג ל"ג) אחר כן הוסיף ענשם באמרו והנביא והכהן והעם אשר יאמר משא ה' ופקדתי על האיש ההוא ועל ביתו (שם ל"ד) ומנע מאמר מה משא כי הוא ית' יודע מצפון לבם והשתתפם בלשון משא וצוה לאמר לשון שאין בו השתתפות ואמר כי המשא יהיה לאיש דברו והפכתם את דברי אלהים חיים (שם ל"ו) ובזה אל תשנו עוד להראות עצמכם כאלו אין לכם חלק באלהי ישראל.

חלק העשירי. חלק היו"ד.

השער הראשון.

ישב, שכן.

ישיבה הוא שם המונח לשבת האדם כמו עלי הכהן ישבעל הכסא (ש"א א' ט') שבו איש תחתיו (שמות ט"ז כ"ט) ובעבור כי האדם היושב הוא שוקט ונח בתכלית עניני השקט והמנוחה סמכו זה השם לכל ענין עומד ושוקט שאינו משתנה כאמרו וישב יעקב בארץ מגורי אביו (בראשית ל"ז א') ואמר בו הנדש (ב"ר פ"ד ב') ביקש יעקב לישב בשלוה וכן אברם ישב בארץ

(ישע׳ ו׳ י״ט) כלומר האומרים שהם קודרים ומושחרים מעת צאת הקרח ויחסו קדרותם אל הקרח אמר עליהם שעלת שחרותם יתעלם לובן השלג אם ירד עליהם וזה צח מאד וגם לשון התעלמות נופל על מלאכת הגנון הדקה כאמרו ומעשיהו ובניהו בנבלים על עלמות (תהל׳ ע״ו כ׳) וכן על עלמות שיר (תהלים מ״ו ח׳) ואמרו עלמות (אינו) [שיר?] [1] כמוך אל מה שהיו מנגנין בו כמו למנצח מזמור לדוד שיר (שם ס״ה ח׳) ופעמים יקדימו השיר כאמרם שיר מזמור לאסף (שם פ״ג ח׳) שיר מזמור לדוד (שם ק״ח ח׳).

השער החמישי.

טבור, חיק.

טבור הוא שם המקום הגבוה כאמרו הנה עם ירדים מעם טבור הארץ (שופטים ט׳ ל״ז) מאשר אמר יורד נראה שהוא מקום גבוה ומעלות האדמה ועל [כן] אמר בהתרגום תוקפא דארעא והידוע בטבור אצל בני האדם כי הוא השרר כאמרו שרוך אגן הסהר (ש״ה ז׳ נ׳). **חיק** ידוע ענינו אצל ההמון כאמרו שאהו בחיקך (במדבר י״א י״ב) הבא נא ידך אל חיקך (שמות ד׳ ו׳) ובחיקו תשכב (שמואל ב׳ י״ג נ׳) ושכבה בחיקך (מלכים א׳ י״ז כ׳) משכבת חיקך שמר פתחי פיך (מיכה ז׳ ה׳) ומה שנהגו לשמש בו במקרא ענינו הדבר הממוצע והשוה שבענין אשר בא בו כאמרו והחיק לה אמה סביב (יחזקאל מ״ג י״ו) ר״ל המקום השוה הממוצע בין המעלה אל הצד המזרחי ובין המורד אל העזרה התחתונה וכן ומחיק הארץ (שם י״ד) מקום הממוצע בין הדרכים או בין העירות.

השער הששי.

טחן, כתת.

אמרו ואכת אתו טחון (דברים ט׳ כ״ח). (דברים ט׳ כ״ח) כי הזהב לא יוכל להיות נטחן אך יוכל להיות נשבר ונאמר בלשון טחינה לפי **כתיתה** ענינה שבירה כאמרו וכתותי מפניו צריו (תהלים פ״ט כ״ד) שמן זית זך כתית (שמות כ״ז כ׳) ומעוך וכתות (ויקרא כ״ד ב׳) אבל **טחן** ענינו רצוץ דק כענין וטחני קמח (ישעי׳ מ״ז ב׳) והעד ויטחן עד אשר דק (לעפר) [2] (שמות ל״ב כ׳) ואמר אשר לו הרקמה בשער מ ה שנאמר בלשון והחפץ בו זולתו [3] כי ויטחן עד אשר דק (שם) במקום ואכת אתו והראיה סוף המאמר ועליה יכרעון אחרין (שם)

השער השביעי.

טיט, רפש מלט.

לפי כלל הספר זה **טיט** גדול מ**רפש** לפי שהזהירו הכתוב אחרון כאמרו ויגרש

[1] הערת החכם כ״ה זאב וואלף יחי׳. [2] מלת לעפר לית במסלת נכתוב זה כ״ח בדברים ט׳ כ״ה
[3] ע׳ בדרשה (פסל״ת תרי״ו) שער כ״ח לד 178.

השער הרביעי.

טמון, נסתר, צפון, נעלם.

נסתר שם כל דבר שאינו נראה אע"פ שאינו טמון נקרא נסתר כמו כי נסתר איש מרעהו (בראשית ל"ח מ"ט) ויסתר משה פניו (שמות ג' ו') ועל זה הדרך הושאל שם נסתר לסודות ולרזים כאמרו דבר סתר לי אליך (תופשים נ' י"ט) וכל ענין נסתר ביארתי בפי השגתי בחלק החי"ת בשער חביון, סתר [1]. **טמון** ענינו דבר הנטמן בקרקע כאמרו ויטמנהו בחול (שמות ב' י"ב) טמון בארץ חבלו (יוב ל"ח י') פניהם חבוש בטמון (שם מ' י"ג) כי יש לנו מטמנים בשדה (ימני מ"ח ח') בוא בצור והטמן בעפר (ישעי' ב' י') וילכו ויטמנו (מ"ב ז' ח') והנם טמנים בארץ (יהושע ז' כ"ח) וטמנתם במלט (ירמי' מ"ג ט') כל זה נאמר על דבר המכוסה בזולתו ועל זה הדרך אמר לטמון בחבי עוני (איוב ל"ח ל"ג) על צד השאלה באלו אמר להעלימו בתכלית המתעלם ועל זה השיעור נתן לכם מטמון באמתחתיכם (בראשית מ"ב כ"ג) ר"ל נתן לכם דבר שהיה מכוסה בזולתו ולא ראיתם אותו ולא הכרתם בו. **צפון** ענינו הצנעה, והער ותצפנהו שלשה רחים (שמות ב' ב') וכן דודי צפנתי לך (שה"ש ז' י"ב) אשר צפנת ליראיך (תהלים ל"א כ') יצפן לישרים תושיה (משלי ב' ז') יאצר וצניע וכן ומצותי תצפן אתך (שם ב' ח') וכן תקח האשה את שני האנשים ותצפנו (יהושע ב' ד') החביאם והצניעם, צפנני בסכה (תהלים כ"ז ה') צפניה צפון רוח (משלי כ"ז ט"ז) תיעצו על צפונך (תהלים ס"ג ד') וצפונך מלא בטנם (שם י"ז י"ד) נבעו מצפניו (עובדי' ב' ו') אוצרותיו, והעד גליתי את מסתריו (ירמי' מ"ט י') [2]. **נעלם** אינו נופל אצל הכתרת דבר שיש בו ממש והטמנתו כי אם על דבר או על ענין שלא נודע כמו ונעלם דבר (ויקרא ד' י"ג) ונעלמה מעיני כל חי (איוב כ"ח כ"א) תעלמות לב (תהלים מ"ד כ"ב) עלמנו למאור פניך (שם ק' ח') ר"ל סתרינו ומצפונינו הם נראות ונגלות לפניך, והושאל שם נעלם לאדם שלא (נעלם) נודע ענינו ומעשהו כאמרו ועם נעלמים לא אבוא (תהלים כ"ו ד') והושאל לדבר החשוך שלא ישיגהו הלב ותעלמה יצא אור (איוב כ"ח י"א) וכן עלמנו למאור פניך (תהלים ק' ח') והושאל שם נעלם לדבר הנראה והרואה כמסתיר פניו ממנו כאמרו לא תראה את שור אחיך או שיו נדחים והתעלמת מהם (דברים כ"ב ד') ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם מן האיש ההוא (ויקרא כ' ד') ומבשרך לא תתעלם (ישעי' נ"ח ז') כלומר אל תעשה עצמך כאלו אינך רואה אותו ואתה רואהו וכן וה' העלים ממני (מ"ב ד' כ"ז) ואעלים עיני בו (שמואל ח' י"ב ג') ומשבתותי העלימו עיניהם (יחזקאל כ"ב כ"ג) ענינו שלא להרגיש אל הדבר ושלא לפנות בו. ועל זה הצד נקרא הנער והנערה, עלם, עלמה, מפני שאין בהם הרגש להרגיש ולפנות (אל) עניני העולם כי עלמה ונערה אחד ענינם והראיה אמרו והיה הנערה אשר אמר אליה (בראשית כ"ד י"ד) ואחרי כן אמר והיה העלמה היצאת לשאב (שם מ"ג) וכן שתי הלשונות האלה שוים באנשים באמר שאול על אבנר, בן מי זה הנער אבנר (ש"א י"ז נ"ה) שאל אתה בן מי זה העלם (שם נ"ו) ומזה התבאר כי עלם ונער ועלמה ונערה אחד ענינם ואין הפרש ברב המקומות ביניהם. ומן הענין הראשון הקדרים מני קדח עלימו יתעלם שלג

---

[1] ע' לך 132 . [2] כונת המחבר הוא שעובדי' כתוב הם גנזיס זאו לך הם שדדי לילה חיך עיתה הלוח יגנבו דיס, הם גזגיס זאו לך הלח יסחיטו עוללות, חיך נחמסו עמו גבעו מצפניו. ירמי' כתוב ג'כ בסגנון הזה, הם גזגיס זאו לך לא יסחיטו עוללות הם גנזיס גלילה השחיתו דיס, אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריו ופתר זה כזה.

כמוהם להיות מענינם כי טהור הפך טמא ויוכל להיות דבר טהור שלא יהיה זך ונקי ובר, וטהור נופל על הטרת החטא וכפרתו כאמרו טהרתיך מחטאתי (תהלי כ' ט') וגם הוא מושאל לזהב מזוקק כאמרו זהב טהור (שמות כ"ה י"ח) ומטהר כסף (מלאכי ג' ג') כי הסיג הוא טומאת הכסף והזהב ונופל גם כן לנקות השמים מן העבים כאמרו ורוח עברה ותטהרם (ישע' כ"ז כ"ח) כלומר הסיר העבים והזהיר הרקיע וכן אמרו רבו' ז"ל (נדה ח' ח') ובא השמש וטהר (ויקר' כ"ג ז') הוא ביאת השמש כהיות האויר נקי מאורה ויראו כוכבי נשף כאמרו ביאת אורו מעכבתו מלאכל בתרומה ומאי וטהר טהר יומא (שם).

השער השני.

טל, ומטר, רסיסים, רביבים.

מטר כבר ביארנו ענינו בחלק הג' מל בשער גשם ומטר א'). **טל** הוא הגשם הקל היורד בבקר ונודע שמו אצל ההמון בשנוי מטר. **רסיסי** לילה (ש"ה ז' ו') ענינו הזלוף כלומר ניצוצות הגשם או הטל היורד בלילה ותרגום **רביבים** (ירמי' נ' נ') הוא רסיסים וענינם אחד אבל והכה הבית הגדול רסיסים (עמוס ו' י"א) ענינו הרצות והשבירה והכל אחד כי על כן נקראים ניצוצות הגשם רסיסים מפני שהמשברים (שהם שברים?) ונרצצים ממנו.

השער השלישי.

טרף, חטף.

חוטף ענינו ידוע כי הוא שם האדם העול החוטף מיד חבירו בגזילה או בזולתה דבר שלא מדעתו או מדעתו בהכרח בכחו הגדול ובזרועו הנטויה החזקה והעד וחטפתם לכם (בופטים כ"א כ"א). **טרף** ענינו הכריתה והשבירה כאמרו אם טרף יטרף יביאהו עד (שמות כ"ב י"ג) והנה עלה זית טרף בפיה (בראשית ח' י"א) כלומר כרות בפיה, וכמו שאמ' נפעמתי ולא אדבר (תהלים ע"ז ח') ותפעם רוחו (בראשית מ"א ח') כתרגומו ומטרפא רוחיה ר"ל נשברה ובלשון רבו' ז"ל ספינה המיטרפת בים (תענית י"ע ח') כלומר הנשברת והרצוצה הצומדת ליאבד וכן שטרפה דעתה (מלכים י"ג ג') ר"ל נשברה בדעתו, ויש בלשון טרף שענינו לקיחה בדין עד שאמרו רבותי' ז"ל מוכרת למזונות מהו שתחזור שתטרוף לכתובתה (כתובות ל"ז ח') פומבדיתאי אמרי לא טרפא ממשעבדי (שם ל"ה ח') ואולם מענין הלקיחה עלי זית טרף בפיה כאלו אמר לקוח בפיה ויש שענינו פרנסה אמרו הטריפני לחם חקי (משלי ל' ח') ויהי טרף בביתי (מלאכי ג' י') טרף נתן ליריאיו (תהלים קי"א ה') ותתן טרף לביתה (משלי ל"א ט"ו) כל אלה ענינם פרנסה וכן וימלא טרף חריו ומעונתיו טרפה (נחום ב' י"ג).

א) ע' לק 94

שער חמשה ועשרים.

חלק, כוס, מנה, גורל, חבל.

חלק, כבר פירשנו למעלה, ביאור ענינו [1]) **כוס** אמר בו אבן גנאח כי יש מי שפי' בכוסי (תהלים ט"ו י') חלקי הגדול. **מנה** ענינה מתנה כאמרו ויבחל את תמרוקיה ואת מנותה (אסתר ב' ט') למשה היה למנה (ויקרא ח' כ"ט) והעד ומשלח מנות (אסתר ט' י"ט) כלומר מתנות כי מנות חסר הלמ"ד וכבר בא שלם באמרו מניות המשררים (נחמי' י"ג מ"ז) וכן ולחנה יתן מנה אחת אפים (ש"א א' ה') ואף אם דעתנו לומר שיהיה ענין מנה חלק נגזר עליו כי לא יאמר לשון מנה אם לא על דבר הנחלק במספר ובמנין כי הוא שם נגזר משורש מונה מספר לכוכבים (תהלים קמ"ז ד'). **חבל** נקרא הדבר הנחלק בחבל כאמרו ואדמתך בחבל תחלק (עמוס ז' י"ז) והעד חבלים יחלק באפו (ישוע כ"א י"ז) כלומר חלקים, ויש שפי' בו צירים ומכאובות וקרוב הוא, ועל זה נאמר בחלוקת הארץ מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון (יהושע י"ט ט') ואולי מחבל בני יהודה ענינו קהל כמו חבל נבאים (שמואל א' י' ה') חבלי רשעים (תהלים קי"ט ס"א). **גורל** אין ענינו חלק אך הוא שם הנענן כשיהיה דבר בין שנים אנשים וינצו לסלקו ביושר יקח האחד אבן והאחר עץ ומקום שיפול הגץ או האבן יהיה מימי שברר העץ או האבן וזה נקרא גורל כענין והשעיר אשר עלה עליו הגורל לה' (ויקרא י"ו ט') והעד ועל לבושי יפילו גורל (תהלים כ"ב י"ט) גורלך תפיל בתוכנו (משלי א' י"ד) כשיהיה לנו שום ריוח תקח חלקך בגורל וכן אך בגורל יחלק את הארץ (במדבר כ"ו נ"ה) על פי הגורל תחלק נחלתו (שם כ"ו) ויפילו גורלות (הושע כ"ה ח') ועל זה אמר דוד ע"ה, ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי (תהלים ט"ז ו') כאלו אמר ה' חלק בדבר הנחלק ובדבר הנמנה ובחלק גדול אתה תומיך גורלי תניח גורלי ותישרהו בדבר שיהיה תקותי ותועלת נפשי ומה מאד צח כל המאמר ההוא.

שער ששה ועשרים.

חלון, חרך, אשנב.

סברתי לומר כי **חרך** תרגום **חלון** **אשנב** הוא קטן ממנו ועל זה אמר בו אמרו בעד החלון (שופטים ה' כ"ח) מן חרכא בעד אשנבי נשקפתי (משלי ז' ו') השקפה זלון הוא הגדול שיוכל אדם להוציא ראשו פחוחה מראיה שאין אדם יכול להוציא כל אנו (מהם) ולהביט ולראות כל מה שירצה. ראשו ממנו.

חלק התשיעי, חלק הט"ת.

השער הראשון.

טהור, זך, נקי, בר.

בר ביארנו בחלק הז'ן בשער **זך נקי בר** [2]) ענין שלשתם ועתה אומר כי **טהור** איננו

[1]) ע' ל"ק 140. [2]) ע' ל"ק 123.

ובגוים לא יתחשב (במדבר כ"ג ט') וכן ולא יחשבו את האנשים (מ"ב י"ג י') ואולי מזה הענין חשבתי ימים מקדם (תהלים ע"ז ו') וממנו מה שענינו עמידה והוא והאניה חשבה להשבר (יונה ח' ד') או היתה קרובה לזה כלומר כמעט שלא נשברה וממנו מה שהוא ענין ותקון אמרו וחשב אפדתו (שמות ל"ט כ') ארץ רפאים תחשב אף הוא (דברים ג' כ') כן ענינה ותקון מוצאיה ומובאיה, וממנו מה שיהיה ככבוד וגדלה אמרו נבזה ולא חשבנהו (ישעי' ל"ג ג') אין בכף נחשב בימי שלמה למאומה (ה"ב ט' כ') ונחשב לכם תרומתכם (במדבר י"ח י"ז) וקרוב להיות מזה ארץ רפאים תחשב אף הוא (דברים ג' כ"נ) וכן אשר בכף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בו (ישעי' י"ג י"ז) וכן ואני עני ואביון אדני יחשב לי (תהלים מ' י"ח) כלם ענינם כבוד וגדלה ומזה אמרו רבו, ז"ל על אדם נכבד גדול אדם חשוב, לאחשובינהו הוא דבעי ( ) אדם חשוב שאני (שבת ל"ח ח') ואי אשה חשובה היא צריכה הסבה (פסחים ק"ח ח').

שער שלשה ועשרים.

חתום, סתום, כמוס.

חתום ענינו ידוע ונחתום בטבעת המלך (אסתר ח' ח') או במכתב ואכתב בספר ואחתם (ירמי' ל"ב י') וענין חתום כאלו אמר כגור והעד יומם חתמו למו (איוב כ"ד י"ו) כאלו אמר נסגרו וכן ובעד כוכבים יחתם (שם ט' י') ר"ל יכגור. **כמוס** ענינו הסתר דבר והוא נופל על סוד ועצה. **סתום** פחות מחתום לפי כלל הספר הזה כי הוא אחרון באמרו סתמים וחתמים (דניאל י"ב ט') לפי שיוכל להיות הדבר סתום ונודע מה הוא ככלי שאין חלל והוא נקרא סתום כאמרו לכתום את מימי הענות (ד"ה ב' ל"ב ג') וכל מעיני מים תסתמו (מלכים ב' ג' י"ט) סתם החזון (דניאל ח' כ"ו) סתמום פלשתים (בראשית כ"ו ט"ו) זה סתום ואינו נסתר. סתום נקרא הדבר החתום לצרך הסתרתו ולפי כן התמוהו שלא יראה החוצה כענין סתם ה דברים וחתם (דניאל י"ב ד').

שער ארבעה ועשרים.

חרף, נדף.

חרף ענינו פרסום והראיה והוא שפחה נחרפת לאיש (ויקרא י"ט כ') מפורסמת כלומר מדוברת לו וכן עם חרף נפשו למות (שופטים ה' י"ח) כלומר גלה נפשו למות ופרסם אותה וכן כאשר הייתי בימי חרפי (איוב כ"ט ד') בעת הגלות שמי ופרסומי והודעי, ואפשר שימצא מענין הנדוף את מי חרפת ונדפת (ישעי' ל"ז כ"נ) ר"ל ביישת וכן כי לא אויב יחרפני ואשא (תהלים כ"ה י"ג) וזולתם לפי הענין, אבל **נדוף** קשה מחרוף כאמרו את ה' הוא מגדף (במדבר ט"ו ל') ואם תעלה על דעתך הרי מצינו לחרף אלהים חי (מלכים ב' י"ט ד') הנה כללנו בזה קיים במה שאמר את מי חרפת וגדפת (ישעי' ל"ז כ"נ) מקול מחרף ומגדף (תהלים מ"ד י"ז) ומאחר שמגדף אחרו ענינו קשה ממחרף.

השואה יהיה כמו לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן (דכריס כ״ה י״ג) לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה (סס י״ד) בלב ולב ידברו (תהליס י״ב ג׳) וכן רבים אבל **חצה** ענינו החולק בהשואה כי ממנו נגזר מחצית השקל (סמות ל׳ י״ג) למועד מועדים וחצי (דניאלי י״ב ז׳) והעד וחצו את כספו (סמות כ״ב ל״ס) וחצית את המלקוח (נמדבר ל״א כ״ז) וכאשר לא יהיה ענין חצת בהשואה יפרש הענין כמו ויחץ את הילדים (נרחמית ל״ג ח׳) שפירוש היאך ערך אותם אבל בכל מקום שנזכר לשון חצה ולא יפרש כמה לזה וכמה לזה ענינו ידוע בהשואה וזה שאמר אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם (תהליס כ״ה כ״ד) לא יגיעו למחציתם, ואני אבטח בך *).

שער אחד ועשרים.

חרף, קור, סתו, חם, קיץ.

קור קשה מחרף חצי כסלו טבת וחצי שבט **קור. חרף** עת זרע שעורה וקטנית החריפים להתבשל מהרה והוא חצי שבט אדר וחצי ניסן **סתו** הוא תרגום חרף והעד הנה הסתו עבר (ס״ה ג׳ י״ח) דבר על ימי ניסן. **חם** הוא סוף ימי השנה חצי אב אלול וחצי תשרי שהעולם חם ביותר כמו שאמר בגמרא (יומח כ״ט ב׳) שלהי דקיטא קשיא מקיטי. **קיץ** הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמיבשין אותן בשדות ושם העת ההיא קיץ כאמרו הלחם והקיץ לאכול הנערים (שמואל ב׳ י״ו ג׳) אמרו קיץ במקום פירות יבשים.

שער שנים ועשרים.

חשב, יום, דמה, נכל.

חשב ויום אחד ענינם כי חשב תרגום **יום. נכל** אין ענינו מחשבה אמרו ויתנכלו אתו להמיתו (נרחמית ל״ז י״ח) בנכליהם אשר נכלו לכם על דבר פעור (נמדבר כ״ה י״ח) וארור נוכל (מלאכי א׳ י״ג) החפץ בזה בקשת הרעה וערמימות והצפנת הרשע וכן פירשם אבן גנאח. **דמה** אין החפץ בו מחשבה ואע״פ שחברם יחד במקום אחד והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב (ישעי׳ י׳ ז׳) ר״ל והוא לא כן יתאר כי ענין דמה דמיון ותאר הענין אשר בא בו. **חשב** ידוע כי ענינו הראשון מחשבה אך כמכוהו לעצה ולכברא באמרם חשבו מחשבות (ירמי׳ י״ח י״ט) ואתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה לטובה (נרחמית נ׳ כ׳) חשבתי מים מקדם (תהליס ע״ז ו׳) מה תחשבון אל ה׳ (מחוס א׳ ט׳) כלם ענינם הצצה והכברא, אחרי כן כמכוהו לענין אמנות אמרו מעשה חשב (סמות כ״ו ח׳) כלומר מלאכת אומן חכם ובחדוש המלאכות החמודות והמעשים הנאים והבנינים שהם על דרך חכמת השיעור אמר לחשב מחשבת (סס ל״א ד׳) ויעש בירושלם חשבנות (דה״ב כ״ו ט״ו) ואמר בחדוש מוצעות הפילוסופים ובקש הכמה וחשבון (קהלת ז׳ כ״ז) כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה (סס ט׳ י׳) והמה בקשו חשבנות רבים (סס ז׳ כ״ט) ר״ל בקשו עצות מחדשות ומחשבות עמוקות להוציא הדברים הנעלמים מהם והנכתרים מדעתם ואמר בענין המספר והמנין לא יחשב לו ה׳ עון (תהליס ל״ב ב׳) אך לא יחשב אתם הכסף (מ״ב כ״ב ז׳) וחשב עם קנהו משנת המכרו לו (ויקרא כ״ה י׳)

*) הוסיף זו סוף הפסוק לסיס נעוג.

גדול יפול מכתר המדרגה ולא יקום כמו שאתה רואה מעלות הסולם רבות ובם יעלה האדם עד העליונה וירד עד המעלה האחרונה ואם יחפץ לרדת בקפיצה אחת מי שהוא למעלה יפול ולא יקום וכי יפול יוכל כן מדרגות מעלות המדות וכל אחת מן המדות הטובות מדרגה למדות האחרות העולות אחריהן. **תמים** הוא שם האדם השלם הן בעושר הן ביראת השם וכו' כמו שכתוב בתיך הספר הכל לפי מה שהוא אדם כאמרו שנה תמימה (ויקרא כ"ה ל') כתרגומו שתא שלמתא וכן עד תמם (דברים ל"ב ל') עד השלמתם וכמהם ותמימים כיוודעי בור (תהלים ח' י"ב) כלומר כלם מבלי שיחסר מהם אבן וכמו שאמר נח איש צדיק תמים היה בדורותיו (בראשית ו' ט') כמאמר איש תם וישר (איוב ג' נ"ג) כי ישר וצדיק אחד הוא וכמו שאמרו רבו' ז"ל (זבחים קי"ג ח') ודלמא נח גופיה טרפה הוו תמים כת' ביה ודלמא תמים בדרכיו צדיק כת' ביה ודלמא תם בדרכיו וצדיק במעשיו לא סלקא דעתך וכו' כל זה מחייב אותנו לומר כי תמים הפך חסר וזה שאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים י"ח י"ג) ר"ל שלם באמתתו ובעבודתו בלי חסרון כל דבר ור"ש פי' ויעקב איש תם (בראשית כ"ה כ"ז) מי שאינו רדוף* לרמות נקרא תם.

שער תשעה עשר.

חפה, כסה, צפה.

חפה וכסה אחד הם כי חפה תרגום כסה וכסה נופל בכמה ענינים שלא יתכן לומר בלשון צפה כאמרו וכסה קלון ערום (תהלים ע"ג ט"ז) ר"ל מכתיר ומעלים פן ישיגהו גנאי וכן המכסה אני מאברהם (בראשית י"ח י"ז) ר"ל המסתיר וכן נאמן רוח מכסה דבר (משלי י"א י"ג) מעלימו ועל זה הדרך נקרא מכסה כל דבר עליון כמו מכסה לאהל (שמות כ"ו י"ד) מפני שמסתיר ומעלים מראות מה שתחתיו ומוגנו שלא ישיגוהו עיני הרואים וגם הדבר העליון נקרא **צפוי** כאמרו וצפית אתם זהב (שם כ"ה י"א) וצפוי ראשיהם כסף (שם ל"ח י"ז) לפי שמביטים בו ורואים אותו בני אדם נקרא כן כי צפוי נגזר משרש צפה נתתיך לבית ישראל (יחזקאל ג' י"ז) כלומר רואה ומשגיח ומביט ועל כן לא יתכן לשון צפה בדבר שאין בו ממש כענין מכסה דבר וכסה קלון, ובכל דבר שאינו נראה מן הטעם שביארנו בענין צפה כי ענינו הבטה והדבר והקלון ומה שאינו נראה לא יביטו בו ולא יושג לעיני האדם.

שער העשרים.

חלק, חצה.

מלת **חלק** נופלת על דבר שהוא בין שני אנשים וכל אחד נוטל חלקו, לא בהשוואה אך כחלוקת השבטים שנתן לשבט אחד יותר משבט אחר לפי אנשיו ואף בשבט אחד היה חלק האחד גדול מחלק האחר גם זאת נקרא חלק כל מה שהגיע ליד כל אחד וכן בהלקם שלל (יחזקאל ל"ט ג') יחלקו שלל (צפניה ג' ג') ואי אפשר שחלק השלל יהיה בשוה ועל כן יקרא חלק מה שאי אפשר לבתר כאמרו ה' מנת חלקי (תהלים ט"ז ה') חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג' כ"ד) אני חלקך ונחלתך (דברים י"ח כ') וזה שאמר חלק בחלק יאכלו (דברים י"ח ח') ר"ל בהשוואה כי אלו אמר יחלקו היה חלק האחד גדול יתר מאד ואמרו חלק כחלק יאכלו להשוות החלקים כענין בד בבד יהיה (שמות ל' ל"ד) ומי שמפרש חלק כחלק יאכלו בלי

*) נרדף שמצינו כתוב הריף.

בנפשו גדול לפי צערו במשלו בנפשו [1]) ואמרו לפום צערא אגרא (חגות פ"ה מ' כ"ע) וגם הם ז"ל צוו והזהירו שלא יאמר אדם שהוא שונא העבירות בטבע אע"פ שלא אסרם התורה כאמרם (ת"כ קוף פ' קדושים) רבי שמעון בן גמליאל אומר לא יאמר אדם אי אפשי לאכל בשר בחלב אי אפשי ללבש שעטנז אי אפשי לבא על הערוה אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי [2]) ולפי הנראה מפשט הדברים נראה שדברי רבו' ז"ל סותרים דברי הפילוסופים ואין הענין כן כי הכל הולך אל מקום אחד ושניהם אמת ואין חלוף ביניהם וכאשר אמרו הפילוסופים כי כל מי שלא יתאוה אל הרעות יותר חשוב ושלם ממי שהתאוה להם וככב יצרו מהם, הם אמרו דבר זה על הענינים הרעים המפורסמים אצל ההמון שהם רעים מאד כשפיכות דמים וגזל וגנבה ואונאה ודיני נזקין והזיק למי שלא הרע לו ולגמול רע למטיב ולבזות האב והאם וכן כיוצא באלו במצות שאמרו רבו' ז"ל (יומא פ"ו ג') שאלמלא לא נכתבו ראוין לכתב והם מצות שכליות וכן קראום החכמים ואין ספק שהנפש אשר תכסוף לדבר אחד מהם ותשתוקק אליהם באמת היא חברה חברון גדול והנפש החשובה והשלמה לא תתאוה לדבר מאלו הרעות ולא תצטער בהמנעה מעשותם. אבל הדברים שאמרו עליהם רבו' שהכובש את יצרו מהם יותר חשוב וגמולו יותר גדול הם התורות השמעיות שאלמלא לא נכתבו ונאסרו בתורה לא היו נקראות רעות כלל ולא יהיה להם מונע לולי שהתורה צותה וגזרה להזהר ולהתרחק מהם ואינם אסורות מכח השכל ודעה מה שאמרו רבותי' שהם לא אמרו לא יאמר אדם אי אפשי להרוג את הנפש אי אפשי לגנוב אלא אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי לא אמרו כן מפני שהדברים האלה שכליים אבל הביאו דברים שהם שמעיים בשר בחלב ולבישת שעטנז ועריות ואכילת חזיר ואלו המצות וכיוצא בהם הם אשר קראם הש"ם חוקותי חקים שחקקתי לך כבר שהם גזרת מלך אין לך רשות להרהר בהם ואומות העולם משיבים עליהם והשטן מקטרג עליהם בגון פרה אדמה ושעיר המשתלח (שם) וכיוצא בהן וזה שאמרו רבו' ז"ל (קדושין ל"ט ב') גדול המצוה ועושה, מצות שמעיות, ממי שאינו מצוה ועושה, מצוה שכליות, ואין הפרש בין דברי הרב הגדול ר' משה ז"ל במה שהביא בשם הפילוסופים ובהכמתם ובין דברי רבותי ז"ל ואין בדבריהם סותרין בשכבר התבאר אי זה מן העבירות יהיה יותר חשוב ויותר שלם החסיד שלא השתוקק אליהם ולא נכסף לעשותם אליהם ולא נכסף לעשותם מן המשתוקק והנכסף הכובש יצרו הנה התבאר מכל זה כי חסיד נקרא מי שנטה לצד אחד ויצא מדרך המצוע כמו הנזהר הירא וכו' שנטה מעט לקצה הנדר הרגשות ההנאה וכיוצא בו. צדיק נקרא האדם הישר האמתי וזה שאמר והצדיקו את הצדיק (דברים כ"ה ח') כאלו אמר וישרו את הישר וכן וענתה בי צדקתי (בראשית ל' ל"ג) ר"ל ישרי ואמונתי וכן צדק צדק תרדף (דברים י"ו כ') יושר ונאמנת והראיה אמרו איפת צדק והין צדק (ויקרא י"ט ל"ו) כלומר מדות ישרות ונאמנות וכן ויסלף דברי צדיקם (דברים י"ו י"ט) ר"ל יעקש דברים נכוחים וישרים וצדיק הפך עול ועקש, וגם אפשר לומר כי שם צדיק נגזר לאדם ההולך בדרך החכם ר"ל בדרך הממוצעות במדות הנפש והיא הדרך הישרה כמו שאמר שלמה אל תט ימין ושמאול (משלי ד' כ"ז) החפץ בזה לך בדרך המצוע ואם ישאלך לבך אם כן גנה שלמה החסידות שהיא הקצה האחר ואינו ממוצע נמריצך ביגה כי שלמה לא דבר כי אם על המדה אשר שתי קצותיה רעים ובהם הזהיר שלמה ללכת בדרך המצוע וגם במדות החסיד הזהיר שלמה באמרו אל תט ימין ושמאל כי מדת החסידות אינו ראויה לכל אדם כי אם אחר הבלגות מעשים נכבדים וחכמות רבות אשר בם יעלה בה האדם [ו?] טרם תצטרף אליו שלימות

---

[1]) כ"י כתב כאן המאמר הזה עם תמונת ידו הקדושה: עיין המוכח לסתירת התוכיחים עם הפילוסופים

[2]) ע' בס"י מח' מרקים לרמב"ם ז"ל וכספרו שם ובילקוט מובא המאמר הזה בשמוש מעטים בשם המאה"ע

רבות ממוצעות כמו שזכרנו אותם בחלק הצ"די בשער צנוע ענו ובתבנו מה שיצטרך פה ומה שראוי לכתב במקום ההוא, וחסיד נקרא האיש החכם העושה לפנים משורת הדין כשיוסיף במעלת המדות אל הקצה האחד ויהיו מעשיו מרוכזו מהכמותם כמו האיש הנזהר וירא חטא בעל מדת הזהירות שהיא מדה ממוצעת כאשר יטה מעט אל קצה העדר הרגשת ההנאה יקרא חסיד להוספתו במעלת המדה ההיא כי ההפלגה בדבר יקרא חכד והמפליג חסיד וכן המפליג בשאר המדות המעולות לבא עד הקצה האחרון לטובה או עד הקצה הראשון נקרא חסיד וזה שאמרו רבותי' ז"ל (תנות פרק ה' מסכת י"ג) שלי שלך ושלך שלך חסיד שלך שלי ושלי שלי רשע יתבאר מזה שרשע נקרא מי שיש לו פחיתות מפחיתיות הנפש שיטה בפעולותיו אל הקצה האחד המוסיף כי זה אשר יראה שיהיה לו ממונו וממון זולתו יש לו רב התאוה ונקרא רשע שההסתפקות ר"ל השמח בחלקו ממוצע בין התאוה והעצלה והתאוה הוא הקצה האחד לרעה והיא מדת הרשע שהוא הפך חסיד. ובן אמר (סס מסכת י"ד) קשה לכעוס ונח לרצות חסיד נוח לכעוס וקשה לרצות רשע קרא הסבלן שסבלנותו יתרה עד שיטה לקצה העדר הרגשת הכעס חסיד וקרא מי שבא אל הקצה [אל] האחר שהוא בהפך רשע. וכן אמרו (סס מסכת ע"ו) רוצה שיתן ויתנו אחרים חסיד לא יתן ולא יתנו אחרים רשע קרא רב הרחמנות וגדול החמלה אשר לא יספיק לו מה שירחם הוא לבדו עד שירחמו גם כן אחרים חסיד וקרא האכזר שהוא בהפך מזה רשע. וכן אמרו במדות הולכי לבית המדרש (סס מסכת י"ו) הולך ועושה חסיד לא הולך ולא עושה רשע קרא המרבה לקנות המעלות חסיד והמתעצל לקנותם רשע. אבל במדות הלמדים אמרו (סס מסכת ע"ו) מהר לשמוע וקשה לאבד חכם קשה לשמוע ומהר לאבד זה חלק רע לא קרא הנבון הזכרן חסיד מפני שהיה מעלה שכלית ועל כן קראו חכם ולא קרא הקשה להבין רב העניגים ובעל שכחה רשע מפני שאינו בידו ואינם מן המעלות שאפשר לקנותם. והאיש אשר ימצאו בו כל המעלות השכליות וכל מעלות המדות קראו הכת' מלאך ה' ואיש אלהים והוא אמרו כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב' ז') והדעת כולל כל המעלות השכליות מפני שלא ישלם האדם כי אם אחריהם ואמרו ותורה יבקשו מפיהו מופת וראיה על שלמותו במעלות המדות. וגם הר"ם במז"ל האריך מאד בביאור ענין החסיד*) ואמר שהסכמת הפילוסופים שהחסיד יותר שלם טוב וחשוב מן המושל בנפשו לפי שהמושל בנפשו אע"פ שעושה המעשים החשובים הוא מתאוה אל הפעלות הרעות ונכסף אליהם וכובש את יצרו וחולק בפעלתו על מה שיעוררוהו כחותיו ותאותו ותכונת נפשו ועושה כמה טובות ומצטער בעשייתם וכמעט נזוק אבל החסיד הוא נמשך בפעלתו אחר מה שתעידהו תאותו ותכונת נפשו ועושה הטובות ומתאוה לעשותם ונכסף אליהם בכל עת. ותכונת המושל ביצרו המתאוה לפועל רע אע"פ שאינו עושה אותו תכונתו רעה מפני שהתשוקה לרע תכונה רעה בנפש כמאמר שלמה נפש רשע אותה רע (משלי כ"א י') ואמר בשמחת החסיד במעשה הטובות והצטער מי שאינו צדיק בעשייתם שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפעלי און (סס י' כ"ט) נראה מדברי שלמה כי כן הוא בהסכמת הפילוסופים שהחסיד יותר חשוב מהמושל בנפשו ובדברי רבו' ז"ל נמצא בהפך מזה ונראה מדבריהם שהמתאוה לעבירות והנכסף אליהם יותר חשוב ויותר שלם ממי שלא יתאוה להם ולא יצטער בהנזרתם עד שאמרו כי כל אשר יהיה יותר חשוב ויותר שלם מבני אדם תהיה תשוקתו לעבירות והמצטער בהנזרתם יותר גדול והוא מה שאמרו (סוכה כ"ב ב') כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו וגם אמרו ששכר המושל

---

*) ע' פ"ו מסכת פרקים.

אהב את יוסף (בראשית ל"ז נ') [1] ואהבת את רחום כי לא יכשור לאדם לשון חמלה אצל
ה' אלהיך (דברים ל' ה') [2] וזה עד ביאו [ר ?] הבורא יתעלה [3]).

שער ששה עשר.

חמל, חם.

חמלה נופלת על דבר שירחמו עליו כאמרו כאלו אמר לא ראו אותך בעניך החמלה וכן
ותחמל עליו ותאמר מילדי העברים זה (שמות ב' ו') ועינכם אל תחס על כליכם (בראשית מ"ה כ') בזה
ולא תחמל ולא תכסה (דברים י"ג ט') ושם חמלה לא יתכן לומר לשון חמלה על הכלים כי אין
נופל אצל הלב ושאר כלי ההרגשות אבל **חסות** לשון חמלה נופל אם לא על בעלי חיים מרגישים
אינו נופל כי אם על הענין אמר ולא חסה עליך ועינין חסות הרגשה בדבר והסתכלותו בו
עין לעשות לך אחת מאלה לחמלה (יחזקאל כאדם המסתכל בדבר שיקשה בעינו כאשר יניחנו
ט"ז ה') וזה העד הנאמן כי הם שני ענינים אחריו מפני שיצטרך אליו, לא מצד החמלה.

שער שבעה עשר.

חנף, רשע.

רשע ענינו ידוע כי הוא שם העול והחוטא ההפך לאהבת האוהב שיאמר על הרע שהוא טוב
הפושע החייב כאמרו והרשיעו את הרשע (דברים כאמרו כלו חנף ומרע (ישעיה ט' י"ו) וכן המדבר
כ"ה ו') אשר ירשיעון אלהים (שמות כ"ג ח') ר"ל אשר לבני העולם בשפת שקר ובלשון רמיה והמחליק
החייבוהו בדין כתרגומו והחייב בדבר נקרא רשע לשונו נקרא חנף והעד הנאמן ומר שיעיד ברית יחניף
עליו. **חנף** שם הקקוהו החכמ לאדם ההולך אחרי בחלקות (דניאל י"א כ"ג) ר"ל יודע מה שלא יכשר.

שער שמנה עשר.

חסיד, צדיק, תמים.

חסיד שם האדם הטוב שאין בו זיוף ועל שתי קצוות האחת תוספת והשנית חסרון והמדה
ה אמר עם חסיד תתחכד (ש"ב כ"ב כ"ו) וכן הטובה היא בין שתי הקצוות והיא נקראת
מרו רבו' ז"ל (ברכות ל' ב') חסידים הראשונים ממוצעת או דרך המצוע הזהירות ממוצע בין
יו שהיו וחסיד ההפך אדם רע (מראש השער רב התאוה שהוא הקצה הראשון ובין העדר
ום כל מה שכתוב בפנים עד וחסיד ההפך הרגשת ההנאה שהיא הקצה האחרון והדיבות
סם רע [4]) והר"ם במז"ל באר בפירושי אבות [5]) ממוצע בין הכילות והפזור והגבורה ממוצעת
חסיד נקרא מי שירבה בפעלות הטוב שיטה בין מסירה לסכנות ורך הלב והכב־ונות ממוצע
'אחד משני קצוות החפץ בזה כי לכל דבר יש בין הכעס והעדר והרגשת החרפה וכן מדות

---

[1]) מתוגם בתוקלם סם ויאהבל רחס ית יוסף. [2]) ותרחס ית ה' אלהיך. [3]) לבתורה יש לתמוה
על המחבר ז"ל שלא הביא לנו לעד מקרא מלא בתהלים (י"ח ג') ירחמך ה' חזקי שפי' לחסבך כמ"ש בכרחון
ברחיס לרל"ק סרם רחס וחולי הלך בדעיות הרל"בע שמפרשו בעניו אחר כמ"ש הרד"ק סס. [4]) נראה כי כל זה
כתוב על הגליון ובטעות הכניסו המעתיק בגוף הספר. [5]) ע' פ"ד מסמונה פרקים.

(ויקרא י"ד ח') ויש שיהיה העברת הדבר לזולתו כאמרו וחלצה נעלו (דברים כ"ה ט') חלוץ הנעל (שם י') וקח לך את חליצתם [1]) בגדים שהם מעבירים מצליהם ור"ש פי' חלץ מהם (סוטע ה' ו') נשמט וכן וקח לך את חליצתם [2]) הבגדים שתשמט מהם, אחרי כן כמכוהו לענין הצלה כאמרו צדיק מצרה נחלץ (משלי י"א ח') למען יהלצון ידידיך (תהלים ס' ז') וכפי ענין ההעברה יקרא החמוש חלוץ כאמרו חלוצים תעברו (דברים ג' י"ח) ועבר לכם כל חלוץ (במדבר ל"ב כ"ז) ללבוש כלי קרב וכן פי' אבן גנאח. **סר** יאמר על תנועה מזה למקום אחר כמו סר מעל האהל (שם י"ג י') וסרתם מן הדרך (דברים י"א כ"ח) סרו מהר מן הדרך אשר צויתם (שמות ל"ב ח') והסיר ה' ממך כל חלי (דברים ז' ט"ו) ותסר בגדי אלמנותה (בראשית ל"ח י"ד) הסרו את אלהי הנכר (שם ל"ה ג') **נתק** הוא שם ההסרה הגדולה שאין כמוה והיא מענין העקירה והעד והחוט המשלש לא במהרה יתק (קהלת ד' י"ב) וכן כאשר יתק פתיל הנערת בהריחו אש (שופטים י"ו ט') שהוא נעקר לגמרי וכן וכל מוטה תנתקו (ישעי' ל"ח ו') ולנתק אין תועלת אחר עקירתו ויש שמפרש נתק מענין כריתה והכל אחד כי הפריד המחוב הוא עקירת הדבר ההוא וכריתתו וכן אמר התרגו ונתוק וכרות (ויקרא כ"ב כ"ד) ודשליף ודגזי ופרשו קצת הגאונים כי נתוק נקרא מי שאמה כרותה מעקרה וכרות מי שקצת אמתו כרות ור"ש פי' ונתוק תלושין (ר"ל הניצים) ביד ש שנתקו החוטין שתל ויין בהן אבל עדין הם נתוני בתוך כיסן וכרות בכלי ועודן בכיס [3]) והו לא נסה לדעת רבי יוסי דאמר (נכורות ל"ט כ"ג ומעוך וכתות בכצים ונתוק וכרות בגיד א בכצים לא. **העתקה** היא שם הנסיעה מז ללכת למקום אחר והיא לגמרי כאמרו ויעת משם ההרה (בראשית י"ג ח') וצור יעתק ממקו (איוב י"ד י"ח) המעתיק הרים ולא ידעו (ם ט' ה') מסיעם ממקומם לגמרי ועל זה הדר נהגו לקרא מעתיק המסיע דבר מלשון אד ללשוננו מפני שהוא מסיעו מלשונו לגמרי ו נקרא המוציא דבר מזולתו כאמרו גם אלה משל שלמה אשד העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (מש כ"ה א') ואבן גנאח פי' אמרום בשם זולח ויכשר להיות מזה הענין והדברים עתיקים (ה' ד' כ"ג) כלומר המגידים העתיקום בהגידם.

שער חמשה עשר.

חנון, רחום.

מלת **חנון** ענינה הראשון חומל כאמרו אולי יחנן ה' אלהי צבאות (עמוס ה' ט"ו) וכן כי מצאת חן בעיני (שמות ל"ג י"ז) ומחונן ענוים אשריו (משלי י"ד כ"א) כל אלה ענינם החמלה ויש מן המפרשים שאמרו באשר חנן אלהים את עבדך (בראשית ל"ג ה') שענינו נתן לי ומן הענין הזה נהגו לקרא מקח בלא דמים שם חנם כמו חנם נמכרתם (ישעי' נ"ב נ') ועבדתני חנם (בראשית כ"ט ט"ו) והמ"ם בו נוספת כמו שביאר אשר לו הרקמה [3]) ועל זה תקנו בתפלה אח חונן לאדם דעת כאלו אמר נותן ואינו רחו להיות מן הענין הראשון וענין החמלה והנתינ קרובים זה אל זה ויש מקום אשר לא יכש לפרש בו לשון נתינה והוא וצדיק חונן ונו (תהלים ל"ז כ"א) להונן דלים יקבצנו (מ כ"ח ח') וכן רבים ענינם החמלה. **רחו** אפשר שיהיה קרוב לענין החמלה אמנה עני הראשון להיות אוהב כי הוא תרגום וישרו

ממקומם כמו חנון הנעל כדכתיב ולקחו מנעיהם וכמלה חליצה וקיצה ושיחה וקיצה הוא הגילוי עכ ועי"ל היה שניות המעתיק וכ"ל הפסוק הזה כפי' הסני להתחבר וע' בראשית לגר"ק הורם חלץ.

[1]) מקרח זה לח כמלת נסח"ק ובמגלה כ"ל וקח לך את חלצתו (ש"ב ג' כ"ח). [2]) וכן כ הגר"ק בראשיו בהורם נתק. [3]) ע' בהרקמה לד 25.

ענין הליכה ממקום למקום וכפי זה הענין
חמר (נאמר ?) לשון עבר לתנועת כל נפש
יה על איזה מרחק שיהיה על קו המישור
מו והוא עבר לפניהם (נרשמת ל"ג ג') עבר
לפני העם (שמות י"ז ה') וכן רבים, אחר כך
מכוהו אל הקול הפושט באויר כמו ויעבירו
קול במחנה (שם ל"ו ו') אל בני כי לוא טובה
השמעה אשר אנכי שמע מעברים עם ה' (ש"ח
כ"ג) אחרי כן סמכוהו למי שיעשה שום מעשה
יצא בו מקו היושר ויוסיף על הראוי או יגרע
ממנו כאמרו וכגבר עברו יין (ירמי' כ"ג ט')
ל אשר גבר עליו היין יותר מדאי וכן עברו
ריתי (הושע ח' ח') לא עברתי ממצותיך
דברים כ"ו י"ג) למה זה אתם עברים את פי
' (במדבר י"ד מ"ח) ובשר קדש יעברו מעליך
ירמי' י"ח ט"ו) וכן מושאל למי שיעזב מקום
היותה מגמתו אליו ויט מעליו אמרו והוא
יה החצי להעברו (ש"ח כ' ל"ו) אחר כן סמכוהו
ענין ביאה פחותה כאמרו כל דבר אשר יבא
אש תעבירו באש וטהר (במדבר ל"ח כ"ג)
עד אמרו בתחלת המאמר יבא וכן מעביר
ו ונבתו באש (דברים י"ח י') וכן והעבר אותם
מלבן (ש"ב ג' ל"ג י"ח) כלומר הביאם ושרפם
מקום ששורפין בו הלבנים וכן לעברך בברית
אלהיך (דברים כ"ט י"ח) לבא בבריתו ויש
יהיה מענין היציאה והוא ושלום היה לו
כל עבריו מסביב (מ"ח ה' ד') ר"ל מכל
צאיו ומובאיו ומכל צדדיו ופאותיו ויש
אי' עבריו כענין איש אל עבר פניו ילכו
חזקאל ח' ט') ר"ל נכח ומענין היציאה עבר
חר (נרשמת כ"ג י"ו) וקדוב להיות מזה
רו ברותי (הושע ח' ח') לא עברתי ממצותיך
דברים כ"ז י"ג). **הלך** הליכה היא מכלל
ומות הבנויים לתנועות מיוחדות מתנועות

כעלי חיים כמו ויעקב הלך לדרכו (נרשמת ל"ג ג') כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק (משלי ז' י"ט) עד מתי יהיה מהלכך (נחמי' ב' ו') ומזה נגזר להקרא האורח הלך והוא תאר כאמרו ויבא הלך לאיש העשיר (ש"ב י"ג ז') וכבר הושאל זה לדברים המוככים וההמרים שהם דקים מכל גופות בעלי חיים כמו והמים היו הלוך וחסור (נרשמת ח' ה') ותהלך אש ארצה (שמות ט' כ"ג) הלך דבש (ש"ח י"ד כ"ו) ר"ל השטף, אחרי כן סמכוהו לדבר המתפשט אע"פ שאין לו גוף כלל כמו שאמר קולה כנחש ילך (ירמי' מ"ו כ"ב) וירבנו סעדיה גאון ז"ל פי' כן וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (נרשמת ג' ח') אמר כי מתהלך שב אל הקול ואמר עוד כי פעמים ישמשו בלשון הליכה אצל הבורא ית' בהסתלקות השמירה כאמרו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה (שמות ל"ג ט"ו) כלומר אם תסלק שמירתך ממנו כאשר כנה במקום אחר הסתלקות השמירה בהסתרת פנים כאמרו ואנכי הסתר אסתיר פני (דברים ל"א י"ח) אסתירה פני מהם (שם ל"ב כ') וכן כנה הסתלקות השמירה גם כן בהליכה אשר ענינה פנות מן הדבר כמו אלכה ואשובה אך ויהר אף ה' בם וילך (במדבר י"ד ט') יש בו שני ענינים האחד הסתלקות השמירה אשר כנה אותה לענין הפניה וענין התפשט החרון והתגלותו והראותו ר"ל כי חרון האף הוא אשר הלך והתפשט עליהם ועל כן נעשית מצורעת כשלג ועל צד השתוף יאמר לשון הליכה להתנהג האדם בעבודת אלהים במנהג מבלי תנועת גוף כלל כמו והלכת בדרכיו (דברים כ"ח ט') אחרי ה' אלהיכם תלכו (שם י"ג ד') לכו ונשובה אל ה' (הושע ו' ג') את האלהים התהלך נח (נרשמת ו' ט') התהלך לפני והיה תמים (שם י"ז ח') וכן רבים.

שער ארבעה עשר.

חלץ, סר, נתק, נעתק.

חלץ יש ממנו שעניניו גלוי והוא גם תנין חלצו שד (איכה ד' ג') וחלצו *) את האבנים

*) יידוי כתכם כה' זאב וואלף סי' כעיר קעלן כתב לי על זה כהערתו: כלומ זה כוח לכון העתקה

שער שנים עשר.

חלד, זמן.

האמת כי **חלד** ענינו **זמן** וחלדי כאין נגדך (תהלים ל״ט ו׳) ר״ל זמני אך לא יתכן לשון חלד בכל אשר יכשר בו לשון זמן כי ענין חלד יאמר על ישיבת העולם וקרוב להיות ישוב העולם וויושביו כאמרו ממתים מחלד (סם י״ו י״ד) כאלו אנ מאנשי העולם וכן האזינו כל יושבי חלד (סם מ ג׳) כאלו אמר כל ישבי העולם וכבר ביארתי ענ זמן בחלק הוי״ן בשער זמן, מועד, עת, תור׳

שער שלשה עשר.

חלף, חמק, עבר, הלך.

חלף ענינו שנוי כאמרו ויחלף שמלתיו (בחכמת מ״ח י״ד) שנם לטוב, חלפו חק (ישעי׳ כ״ד ה׳) שנו החק הטוב לרע והחליפו שמלתיכם (בחכמת ל״ה ג׳) ויתן החליפות למגידי החידה (שופטים י״ד י״ט) בגדים שמשנים אותם זה בזה וכן חליפות וצבא (איוב י׳ י״ז) כלומר שנוי ועת ופגע, עד בוא חליפתי (סם י״ד י״ד) עת המשנהו ומעתיקו ממקומו וכן אשר אין חליפות למו ולא יראו אלהים (תהלים ל״ה כ׳) יש שפירש כי אין חליפות למו שב אל מלת אלהים ואע״פ שמלת למו מורה רבים הפ׳ (ג״ל המ״ם) היא במקום הזה כמו אלהים שמורה יחיד ורבים אבל הנכון לומר כי כן הביאור כאשר ראו כי אין להם השתנות זמן על התמדת מעשיהם הרעים ומעלליהם אשר לא טובים בעטו באלהים ולא יראו ומלת למו שבה אליהם וכן שבע מחלפות ראשי (שופטים ט״ז י״ג) נקרא חליפות הלחלי השער וקוצותיו מפני שמשתנים בימי הזקנה וכן אל דין כל בני חלוף (משלי ל״א ח׳) השתנות והאבדה ובכל אלה לא יתכן לומר לשון חמק, עבר, הלך, ואפשר שיהיה מענין הליכה אמרו חלף הלך לו (סם ג׳ י״ח) וחלפת משם והלאה (סם י״ג) אבל ומהצה וחלפה רקתו (שופטים ה׳ כ׳) הוא באמת מענין העברה כלומר שעברה מ זה אל צד אחר וקרוב להיות מענין הלו על זה השיעור או מענין השתנות לפי שנשת רקתו על מחץ מכתו ואמרו חלף עבדו (בחכמת י״ח כ״ח) ר״ל תמורת עבודתם וק לענין השנוי והרבה בגמ׳ בזה וחלופיהן בגו (חגיגה פרק ה׳ משנה י׳) נושאי המטה וחלופי וחלופי חלופיהן (נדרים י״ז ג׳) המחליף פ בחמור (בחכמת ק׳ ח׳) אין מטבע נקנה בחלי (סם מ״ו ח׳) כלם מענין שנוי ותמורה. **חמ** ענינו סבוב כאמרו עד מתי תתחמקין (יר ל״ח כ״ב) תסבי, כאשר קדם במאמר סבי ט זונה נשכחה (ישעי׳ כ״ג ט״ו) [2] וקרוב להי מזה חמוקי ירכיך (שה״ש ז׳ ב׳) הם הפילות (והסבוב אבל ר׳ אברהם אבן עזרא פי׳ בח שני דרכים והם טותרין זה את זה האחת ו חמק עבר (סם ה׳ ו׳) המתן מעט ועבר ענין חמק המתנה מעטה והביא בביאורו חמו יריכיך הכף שעל הירך והביא בשם זולתו חמק עבר ענינו הלך כלומר הניע הכף ש הירך כאדם המתנועע בגופו וברגליו ללכו **עבר** נמצאו בו כמה ענינים מהם מצד הסמיכ ומהם מצד השאלה והשתוף וענינו הראשון ה

---

[1] ע׳ מ״ד 123.

[2] לדעתי כי׳ המחתר הזה כמו שקדם החוזה ישעי׳ לכ״ת משלו על הזונה שתסוב עיר כן כ כינוית ירמי׳ משלו על בת השונאת לאחר עד מתי הסני׳.

השער התשיעי.

חגר, חבש.

חבש ענינה האטירה והקשירה כמו שאמרו ז"ל (ברכות ס' ג') אין חבוש מתיר עצמו מן מבית האסורים ונקרא המושל היורש (הישר ?) חובש כאמרו שמלה לכה קצין תהיה לנו (יבעי' ג' ו') ואמר לא אהיה חבש (שם ז') האף שונא משפט יחבוש (איוב ל"ד י"ז) נקרא כן מפני שמכריח העול לישר העקוב ולהשיב עשק וגלוז כאלו הוא אוסרו וקושרו וחובש אותו וחבש נופל על כל דבר הצריך קשירה חזקה שלא יתנועע כאמרו וחבשת להם מגבעת (שמות כ"ט ט') שצריך לאסרו שלא יתנועע מה שאין כן בחגר כי לא נמצא לשון **חגר** למעלה ראש ורב החגירות במתנים כאמרו מתניכם חגרים (שם י"ג י"ח) וחגרת אתם אבנט (שם כ"ט ט') חגור כלי מלחמה (שופטים י"ח י"ח) חגור חרבך על ירך גבור (תהלים מ"ה ד') חגור חרב (ש"ב כ' ח') חגורי אזור (יחזקאל כ"ג ט"ו) בחגרתו אשר במתניו (מ"ח ג' ה') כבתולה חגרת שק (יואל א' ח') כל אלה כענין אזור וכלם במתנים או למטה או למעלה ממתנים ולשון חוגר אינו נופל אם לא בבעלי חיים מרגישים לא בבהמה כמו חובש שנופל בכל כאמרו ויחבש את חמרו (בראשית כ"ב ג') וצמד חמרים חבשים (ש"ב י"ו ו') וגם לשון חבש נופל בקשור המכה ומכה טריה לא זרו ולא חבשו (יבעי' ח' ו') ולנשברת לא חבשתם (יחזקאל ל"ד ד') ועל צד הסמיכות ומחבש לעצבותם (תהלים קמ"ז ג') והגר אינו נופל במכה ובכאב (לו).

השער העשירי.

חין, מלה.

חין פרשו בו רב המפרשים חזק והראיה דבר גבורות וחין ערכו (איוב ת"ח ד') חזקת ריכתו כלומר חזקתו כשהוא עורך מלחמה או מה שיערך הכל לפי הענין. **מלה** תרגום דבר וכבר ביארתי ענין דבר בחלק האל"ף בשער אמירה, דבור *).

שער אחד עשר.

חוט, פתיל.

החוט הוא דק מאד כאמרו אם מחוט ועד רוך נעל (בראשית י"ד כ"ג) כחוט השני שפתותיך (ש"ב ד' ג'). **פתיל** נקראת רצועה כאמרו תמיך ופתילך ומטך (בראשית ל"ח י"ח) וכן קצץ פתילם (שמות ל"ט נ') דבר רחב כרצועה אבל לפי התרגום אחד הם וחוט תרגום פתיל ור"ש פי' חותמך ופתילך עזקתך ושושיפך טבעת שאתה חותם בה (חותמך) ושמלתך שאתה מתכסה בה אבל פתיל תכלת (במדבר ט"ו ל"ח) נראה שהוא חוט שהוא הציצית.

---

*) ע' נד 6.

לפי כלל הספר הזה כי הוא בדבר אחר מהירות כאמרו ימהר יחישה (ישעי' ה' י"ט) להרבות הנחץ אמר יחישה אחר ימהר כי הוא יותר לפי הענין. **מרוצה** לפי ענינה ידוע כי הוא שם ויאמר על ההולך ברלוג וזריזות כאמרו כי לא לקלים המרוץ (קהלת ט' י"א) כברקים ירוצצו (נחום ב' ה') את רגלים רצתה וילאוך (ירמי' י"ב ה') ואל הבקר רץ אברהם (בראשית י"ח ז') וממנו שענינו עושק וגזל אמרו ועל העשק ועל המרוצה (ירמי' כ"ב י"ו) וכל מה שהוא משרש נמרץ יהיה ענינה ההגעה בדבר עד תכלית כאמרו קללה נמרצת (מ"ב ג' ח') ר"ל קללה אשר הגיעה עד תכלית הרע וכן מה נמרצו אמרי ישר (איוב ו' כ"ה) וחבל נמרץ (מיכה ב' י') או מה ימריצך (איוב י"ו ג') ר"ל (אל) איזו תכלית יגיעך מדבריך ומענינך ועל כן נקרא ההולך בזריזות רץ שרוצה להגיע אל המקום אשר שם כוונת פניו והולך בזריזות ובדלוג עד הגיעו שם וכן רץ מצא נא את החצים (ב"ח כ' ל"ו) ותרץ את גלגלתו (שופטים ט' נ"ג) התכה בזריזות ונרץ הגלגל אל הבור (קהלת י"ב ו') כלם מענין אחד מענין הזריזות והעד וארוצה עד איש האלהים ואשובה (מ"ב ד' כ"ג) ר"ל אלך בזריזות, ואם הם משני שרשים כי מה נמרצו אמרי ישר וחבל נמרץ מגזרת מרץ ויתר הנזכרים משרש רוץ קרוב מאד ענינם לפי המקום אשר יזכרו בו.

השער השמיני.

חבין, כתר.

חבין משרש חבי כמעט רגע (ישעי' כ"ו כ') ר"ל התחבא מעט על דבר וכן ושם חבוין עזה (תהלים ג' ד') שם נתחבה על דבר ופעמים יראה נחת זרועו ועזו וכן למה נחבאת לברח (בראשית ל"א כ"ו) כי עורם אנכי ואחבא (ב"ם ג' י') חרדה גדלה נפלה עליהם ויברחו בהחבא (דניאל י' ז') כי החביאה את המלאכים (יהושע ו' כ"ה) כלם על דבר ואם אינם משרש אחד כי אלה משרש חבא, וחבוין וחבי כמעט רגע משרש חבה, הכל הולך אל מקום אחד בביאורם.

נסתר יקרא מי שלא נגלה מעולם או נאמר כי ענין הכתר הוא הרחוק והעד כי נסתר איש מרעהו (בראשית ל"א מ"ט) כאלו אמר נתרחק וכן ואין נסתר מחמתו (תהלים י"ט ז') נסתרה דרכי מה' (ישעי' מ' כ"ז) רחקה, חלילה שירצה לומר נתחבאה ממנו כי הוא צופה הכל ועיניו משוטטות [בכל] וכן הכתר אסתיר פני (דניאל ל"א י"ח) אסתירה פני מהם (ב"ם ג' כ') ר"ל ארחיק שמירתי מהם ואסלקנה כאשר עתה כי במקום שמירה הזכיר לשון סתר כאמרו ולמחכה ולמסתור (ישעי' ד' ו') אתה כתר לי (תהלים ל"ב ז') יסתירני בסתר אהלו (ב"ם כ"ז ה') יהי עליכם כתרה (דניאל ל"ג ל"ח) ויש שיהיה ענינו כענין מתחבא והוא לסתר עצה (ישעי' כ"ט ט"ו) אם יכתר איש במסתרים (ירמי' כ"ג כ"ד) בקום רשעים יכתר אדם (משלי כ"ח כ"ח) הנסתרת לה' אלהינו (דניאל כ"ח כ"ח) והנסתרים מפניך (ב"ם ז' כ') יארב במכתר (תהלים י' ט') כלם ענין מחבוא אמנם הם על דבר ויש מהם שאינם על דבר מה שאין כן במתחבא שהוא בכל מקום על דבר ועל זה הדרך יקרא הדבר הנעלם או הסוד נסתר ולא יקרא נחבא כי אין לשון נחבא נופל על דבר אם לא בבעלי חיים מרגישים ובזולתם במה שיש בו ממש ועל כן [לא] יאמר דבר נחבא במקום דבר סתר לי אליך (שופטים נ' י"ט) וכן בלשון רבוי ז"ל (פסחים קי"ט ח') סתרי תורה, אבל לא מראש בסתר דברתי (ישעי' מ"ת י"ו) אינו שב אל הדבר כי אם על המקום והוא כלי מקום אשר דבר בו מראש.

השער החמישי.

הרצנים, זג.

הרצנים הם גרעינים **וזג** הם הקליפות אשר בתוך שהחרצנים בתוכם כענבל בזוג.

השער הששי.

[חרש, יער.]

אין הפרש ביניהם דיער מתורגם חורשא אבל אבן גנאח אמר כי **החורש** הוא הסעיף שעושה צל וכן כעזובת החריש והאמיר (יסעי' ז' ט') והראיה כי חורש סעיף אמרו והאמיר.

יער הוא שם המדבר אשר בו עצים והראיה יער צומח עצים (קהלת ג' ו') אז ירננו כל עצי יער (תהלים ק"ו י"ג) יער וכל עץ בו (יסעי' מ"ד כ"ג).

השער השביעי.

חפזה, מהירות, נחץ, חישה, מרוצה.

חפזה שם נופל על מהירות לנוס כפחד זאימה כאמרו ויהי בחפזה לנוס (ב"ב ד' ד') נבהלו נחפזו (תהלים מ"ח ו') כי לא בחפזון תצאו (יסעי' נ"ב י"ב) מן קול רעמך יחפזון (תהלים ק"ד ז') ויהי דוד נחפז ללכת (ב"ש כ"ג כ"ד) כל אלה ענינם מהירות ללכת בבבת פחד ויראה וכן ואכלתם אותו בחפזון (שמות י"ב י"א) ר"ל כאלו אתם נמהרים לנוס וכן אשר השליכו אדם בחפזם (מ"ב ז' ט"ו) אני אמרתי בחפזי (תהלים קי"ו י"א). **מהירות** בשתי פנים האחד הפתיות והצד הגוי המר והנמהר (חבקוק א' ו') ולבב נמהרים יבין לדעת (יסעי' ל"ב ד') ועצת נפתלים נמהרה (ירוז ה' י"ג) פתיות, אמרו לנמהרי ל (יסעי' ל"ה ד') פתאים, והאחר מענין הזריזות והוא אמרו עט סופר מהיר (תהלים מ"ה ג') באמת לא ספר מהירות דבריו כי אין זה טוב ולא שבח מרוצת הצם אבל מספר לשבח תקון דבריו וצחותו זריזותו וכן ומהר צדק (יסעי' י"ו ה') ר"ל זירז וכמוהם איש מהיר במלאכתו (משלי כ"ב כ"ט) והוא סופר מהיר (עזרא ז' ו') ענינם הזריזות והתקון ובלשון הערבים יקרא הזריז במלאכתו ומתקן מעשהו ו מ ה ר זכן מהרו ועלו אל אבי (בראשית מ"ה ט') למהר לשלחם מן הארץ (שמות י"ג י"ג) מהרי שלש באים (בראשית י"ח ו') וממהר האלהים לעשתו (שם מ"ח כ"ג) כלם החפץ בהם זריזות ותקון הענין ואפשר שיקרא נמהר מי שעושה מעשיו בלי מתון ועל כן אמר החכם תכלית המהירות חרטה *). **נחץ** ענינו דבר דחוק ולחוץ להעשות בהכרח ובחיוב וכן אמר אבן גנאח שאין רחוק שיהיה בדבר המלך נחוץ (ב"ש כ"ח ט') הנו"ן תמורת למ"ד כאלו עקרו לחץ כענין לחוץ כלומר שיהיה דברו דוחק ולוחץ וחופז גדול ואף גם זאת אין נכון להתעיקו מעקר ביאורו. **חישה** שם נופל על האדם ההולך מהר על דבר וקל ברגליו והוא יותר ממהירות כמו שאמר מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני (קהלת ב' כ"ה) וכן

*) ע' מנחר בפניניס שער המהירות.

מביא החשק מן הכח אל הפועל ועוד היום יקרא האוהב [חושק?] הוא מן חושק לרעת אנשים ולאהבת נשים. **תאוה** היא ענין נקל כאדם השואל דבר ומתאוה לו והוא קרוב לענין המדה לא שילך אחרי תאותו עד עשותה כאמרו פה אשב כי אותיה (תהלים קל"ג י"ד) אוה למושב לו (שם י"ג) נפשי אויתיך (ישעי' כ"ו ט') ואנקלוס תרגם בקברת התאוה (במדבר ל"ג י"ו) בקברי דמשאלי וכן אמרו רבו' ז"ל (תכות פרק נ' משנה ו') ומה גזל וערוית שנפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן, אמרו מתאוה ואמרו מחמדתן לפי שענינם קרוב זה לזה. **רצון** האדם הנותן דבר לחברו או המדבר על לבו או דומה לזה לעשות השתדלות להביא אהבה הענין ההוא יקרא רצון ועל כן אמר לא לרצון יהיה לכם (ויקרא כ"ג כ') ר"ל לא יועיל כל זה לכם שירצה בכם וכן יהיו לרצון אמרי פי (תהלים י"ט ט"ו) וכן שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י' ל"ב) כלומר ידעו לרצות בני האדם באמריהם והראיה אמרו אחריו ופי רשעים תהפכות (שם) ומלת רצון אינו נופלת על רע כמו כי חפץ ה' להמיתם (ש"ח ג' כ"ה) כי היא בעצמה מורה דבר טוב ומקובל כמו שבארנו וכן אם תהיה לטוב להעם הזה ורציתם (דה"ב י' ז') כלומר שתרצה אותם בדברים טובים ונכוחים ותדבר אליהם ברצונם כי ורציתם מתעבר וכן כי רצו עבדיך את אבניה (תהלים ק"ב ט"ו) וה', לא רצם (ירמי' ז' י') לא נתרצה להם והעד שהר טוב יבקש רצון (משלי י"א כ"ז) כלומר המדבר טוב משתדל להביא האהבה הנמרצת וכן אמרו רבותי' ז"ל (ע' ירושלמי פאה פרק ח') הצונו של אדם זהו כבודו לפי הענין כזה והשיעור כי רצון בא על ידי דבר אחר מה שאין כן בזולתו וזה אשר לא יכשר לשון חשק ותאוה וחפץ במאמר יהיו לרצון אמרי פי (תהלים י"ט ט"ו) כי רב ענין רצון מחדש מטוב לרע זולתי הנזכר אצל הבורא יתי' שאין אצלו חדוש רצון ושנוי תאוה. **רוח** הוא שם לאויר המתנועע והוא יסוד מארבע יסודות והוא הרוח הנושבת כמו רוח הקדים (יחזקאל י"ז י') רוח צפון (משלי כ"ה כ"ג) רוח ה' (הושע י"ג ט"ו [1]) וזה רב מאד והוא שם רוח החיים כמו רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט) אשר בו רוח חיים (בראשית ז' ט"ו) והוא גם כן שם הדבר הנשאר מן האדם אחרי מותו אשר לא ישיגהו כליון כמו והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב ז') והוא גם כן שם לשפע השכל האלוהי הנאצל אל הנביאים אשר יתנבאו בו כאמרו ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם (במדבר י"א י"ז) ויהי כנוח עליהם הרוח (שם כ"ה) רוח ה' דבר בי ומלתו על לשוני (ש"ב כ"ג ב') ויהיה שם מחשבת האדם וכוונת רעיוניו כמו כל רוחו יוציא כסיל (משלי כ"ט י"א) ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע (ישעי' י"ט ג') ר"ל התבלבלה עצתו ומחשבתו תתבלם וכן מי תכן את רוח ה', ואיש עצתו יודיענו (שם מ' י"ג) רצה לומר מי זה אשר ידע תקון רצונו או ידע וישיג דרך הנהגתו לכל הנמצאים איך הוא אשר יודיענו בו וכל רוח שהיא מיוחסת לבורא יתי' יהיה מן הענין החמישי וקצתם כפי הענין האחרון אשר הוא החפץ ויתפרש בכל מקום כפי אשר יורה עליו הדבר אשר בא בו [2] ועוד יש דרכים אחרים בענין רוח ואבארם בחלק הנו"ן בשער נ פ ש, נ ש מ ה, ר ו ח.

---

[1] שני מעמדות הללה נמצאו פעמים רבות בכתי"ק לפני"ל כונת התחבר ז"ל על המקום ולבר ניתני כי שם יכון היטב לפתר המלה רוח על הרוח המוכנת ואם שניתי ד' הטוב יכפר בעבד ובכוד הרב המחבר ז"ל במקומו מונח.

[2] רוב הדברים הללה לקוחים ממורה נבוכים להרמב"ם ז"ל ח"ח פ' מ"ט.

לא יכשר בו לשון חסד והוא מה טוב ומה
עים (תהלים קל"ג ח') מה טבו אהליך (במדבר
"ד ו') מה טובו ומה יפיו (זכרי' ט' י"ז)
ענין חסד הוא התמימות כמו שיאמר עם
חסיד תתחסד וגו' ועם עקש תתפל (ס"ח כ"ז
כ"ו) וחסד הפך שקרות ועקשות וטוב הפך
רע וטוב הוא כנוי לאדם ולדבר אחר וחסד
שם דבר.

השער השלישי.

חסד, תבל.

תבל ענינו כיעור וגנאי והפסד והשתנות
השחתה כאמרו כי שם בלל ה' שפת כל
הארץ (בראשית י"א ט') השחית ושנה לדבר
והוא גנאי להם וכן אפרים בעמים הוא יתבולל
הושע ז' ח') יפסד וישתנה וישחת וכן פירשם
בן גנאת וכן ענין תבל הוא (ויקרא י"ח
כ"ג) גנאי וכיעור והשחתה והפסד. **חסד**
הוא ענינו חרפה וכן משמרים הבלי שוא חסדם
יעזבו (יונה ב' ט') והעד פן יחסדך שמע (משלי
כ"ה י') כאלו אמר פן יחרפך ובלשון תרגום
כי חרפה הוא לנו (בראשית ל"ד י"ד) חיסודא
הוא לנו ומדרש הוא (סנהדרין ל"ח ב') קין
נשא אחותו חסד עשה הקב"ה לבנות עולמו
ממה שנא' עולם חסד יבנה (תהלים פ"ט ג')
יש שפירש בו כענין חסד ואמת (שם כ"ה י')
ויש ששמו מענין חסד הוא (ויקרא כ' י"ז) והר"ם
במ"ז פי' ב') כי חסד רצוי בו הפלגת המעשה
הן לטוב הן לרע לטוב כמו אמרו וחסיד
בכל מעשיו (תהלים קמ"ה י"ז) לרע אמרו חסד
הוא (ויקרא שם).

השער הרביעי.

חפץ, חשק, תאוה, רצון, רוח.

חפץ ענינו בחירה כי חלילה שיאמר אצל
גבורת ית' חדוש חפץ כי הוא לא ישתנה
מחפץ לחפץ כאמרו אני ה' לא שניתי (מלאכי
ג' ו') אך כאשר אמר אם חפץ בנו ה' (במדבר
י"ד ח') ה' חפץ למען צדקו (ישעי' מ"ב כ"א)
חפץ ה' בידו יצלח (שם נ"ג י') יהי ה'
אלהיך ברוך אשר חפץ בך (מ"ב י' ט') לא
בגבורת הסוס יחפץ (תהלים קמ"ז י') החפץ
לה' בעלות (ס"ח ט"ו כ"ג) כל אלה ענינם
בחירה וכן כי חפץ בבת יעקב (בראשית ל"ד
י"ט) אם לא חפצת בה (דברים כ"ה י"ד) דרושים
לכל חפציהם (תהלים קי"ח ג') לכל ענין אשר
יבחר האדם לדרשם יוכל לעשות. **חשק**
ענינו קשור' האהבה או קשור הדבר החשוק
בחושק כי הוא שם נגזר משרש וחשקוהם בכף
(תהלים כ"ז י') וחשק אתם (שם ל"ח כ"ח)
אשר ענינם קשור גדול וזולתי זאת נאמר כי
חשק גדול יתר מאד מכל אלה הנזכרים והחשק
מביא החושק לעשות מחשקו פועל [2] כאמרו
ואת חשק שלמה אשר חשק לבנות (מ"א ט'
י"ט) בהם חשק שלמה לאהבה [3] שכם בני
חשקה נפשו בבתכם (בראשית ל"ד ח') כלומר
נתקשרה תאותו בה כי נפשו במקום הזה כאלו
אמר תאותו והוא כמו אם יש את נפשכם (שם
כ"ג ח') כנפשך שבנך (דברים כ"ג כ"ה) וחשקת
בה ולקחת לך לאשה (שם כ"א י"א) כל חושק

---

[1] ע' במורה נבוכים נ"ע לסליחי.

[2] ע' שם כד הקמח לרננו נחיי נסוף ערך אהבה (העיריכי ע"ז ידידי הר"ל לוקמס ל"י נמכתבו אלי).

[3] לא נמצא בכתק"ק ובמנכיס מ' י"א נ' כתוב, נהס דבק שלמה.

חכמי הדת והתורה שיודעים המצות התוריות ויקרא נבון (משלי י"ו כ"ח) והעד אחרי הודיע וישוב העולם כל חכם הנזכר בדברי שלמה אך אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם שנקרא חכם מי שיודע עקרי הדת וסודות התורה כמוך (נחמיה מ"ח ל"ט) אין צריך לומר שאין וענייני העולם וחכמת הטבעיי וחכמת האלהות חכם כמוך אלא אף נבון לא נמצא כמוך ולדעת המדות השוללות בבורא לא כבני אדם שהבינות ענייני השבע והרעב ומדברי החלום התישים קוראים לעצמם תמימים ובזה אמרו הסתום. **משכיל** נקרא שישכיל בדבר שהוא רבותי' ז"ל (קדושין ס"ט ב') על מנת שאני חוץ ממנו ואין לאותו דבר דומה שיובן דבר חכם אל תאמר כך' עקיבא וחביריו ראה כי זה ממנו בכח המדמה אבל משכל ואמר דבר לא הזכיר אמוראים ותנאים אחרים אך ר' עקיבא זה מחויב להיות כך ודבר זה נמנע הן לטוב וחביריו שנכנסו לפרדס והפרדם ידוע שהוא הן לרע כאמרו ועל שכלו והצליח מרמה בידו מקום החכמה וגם רבו' ז"ל (בבא ע"ה ח') (דניאל ח' כ"ה) כלומר מרוב השכל אשר בו אמרו לכל מי שלא הבין בחכמת התקופה מחייב כח הרמיה להצליח הלא הראה כי והמזלות שהם מאלו באמת עליהם נאמר ואת נבון בודד ומשכיל יוצא ואמר משכיל כאלו פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו (ישעי' אמר מחייב הדבר ובכל מקום אשר תמצא ה' י"ג) והעד החכם יענה דעת (איוב ט"ו ג') לשון שכל והשכל ודבר מגזרתם הוא על דבר כלומר יענה מה שהוא יודע שיכשר לענות כי שאין לו מונע כי השכל מחייבו להיות כן דעת ענינו ידיעה והוא כלי מקום היודע וכן והוא דבר אפשרי במקום האפשר ונמנע במקום אויל מהריש חכם יחשב (משלי י"ז כ"ח) לא הנמנע אבל בינה ותבונה הוא על דבר הנזכר אמר נבון ומשכיל כי לא יודע השכל והבינה לשני קצוות והוא ממוצע בין שניהם ומכח בההריש וחכם הפך פתי ואויל וכן אמרו הדבר הדומה לו יעמידהו אל הקצה האחר לא רבו' ז"ל (ספרי) אנשים חכמים וידעים (דברים שיעשה כן אם לא ימצא דבר הדומה לו כי ח' י"ט) ואלו נבונים לא אשכח, מבינים דבר בינה ותבונה נגזרים משרש ביני וכן בני מתוך דבר, דבר זה שאל אריוס את ר' יוסי ישראל (שמות ל"א ו') אלהים ער ביני מה בין חכם לנבון חכם דומה לשלחני בשמביאין ובינך (בראשית ל"ח ל"ח) או אפשר לומר לו דינר להאות רואה כשאין מביאין לו יושב כי משכיל ענינו משגיח והעד לפי שכל יהלל איש (משלי י"ב ח') כלומר לפי השגחת ותוהה נבון דומה לשלחני עשיר כמשביאין לו וכן משכיל על דבר ימצא טוב (שם י"ו כ') רואה כשאין מביאין לו רואה משלו וחוזר אשרי משכיל אל דל (תהלים מ"ח ג') משגיח וזואה וזה ההפרש בין נבון למשכיל **נבון** הוא בענינו וכן ומשכילי עם יבינו לרבים (דניאל בדבר נברא ונמצא אע"פ שאינו רואה אותו י"ח ל"ג) ר"ל המשגיחים יודיעו לעם מה דבר מבינו כאשר רואה הדומה לו כאמרו ואשר שיתכן וכל זה ביארתי בחלק הדל"ת בשעו לא שמעו החבוננו (ישעי' נ"ב ט"ו) עמדתי ותתבונן בי (איוב י"ג כ') כי כאמרו לחכם לב דעה שכל *),

---

השער השני.

חסר. טוב.

האמת כי **החסיר** טוב מאד אך אין ענינו שוה כי בהרבה מקומות יתכן לד' לשון **טוב**

*) ע' נד 99.

שער שנים עשר.

זביחה, שחיטה, טביחה.

אין הפרש אחר ביניהם זולתי כי זביחה ושחיטה נופלים אצל קרבנות וגם אצל החולין מה שאין כן **בטביחה** שאינה נופלת על שחיטת שלמים ועולות וזולתם מן הקרבנות כאמרו וטבחו או טבחו (שמות כ"ח ל"ז) שורך טבוח לעיניך (דברים כ"ח ל"ח) כבשב אלוף יובל לטבוח (ירמי' י"ח י"ט) כשה לטבח יובל (ישעי' נ"ג ז') ואת טבחתי אשר טבחתי לגזזי (ש"ח כ"ה י"ח) וטבח טבח והכן (מחשית מ"נ י"ו) וירם המטבח את השוק והעליה (ש"ח ט' כ"ד) שר הטבחים (מחשית ל"ו י"ו) ונופל על הרג האנשים כאמרו הכינו לבניו מטבח (ישעי' י"ד כ"ח) טבחת ולא חמלת (איכה ג' כ"ח) אפשר שענין טביחה הריגה פעמים תהיה שלא בדיקת סכין ובשאר ענייני הלכות השחיטה פעמים כראוי. **שחיטה** בכל מקום היא כראוי שהרי ממנה למדו רבותי ז"ל (חולין י"ז ב') הראוי סכין לחכם לבדקו מאמרו ושחטתם וזה ואכלתם (ש"ח י"ד ל"ה) ובענין הקרבנות מקום אשר ישחטו את העלה (ויקרא ז' ב') שחוט אליהם העלה והחטאת והאשם (יחזקאל מ' ל"ט) ואצל החולין שוחט השור מכה איש (ישעי' ט"ו נ') הצאן ובקר ישחטו להם ומצא להם (במדבר י"ח כ"ג) והושאל שם שחיטה להריגת האדם כאשר היו מקריבים אותו לאליליהם כאמרו ובשחטם את בניהם (יחזקאל מ' ל"ה) ומפני שהשחיטה בחרב מהדד נקרא החץ המחודד חץ שחוט (ירמי' ט' ה') או על שם מעשהו וכן **זביחה** בקרבנות וזבחו זבחי שלמים לה' (ויקרא י"ו ו') ונזבחה לה' אלהינו (שמות נ' י"ח) אמנם לא מצאנו לשון שחיטה נופל בקרבנות ע"ז כמו שמצאנו בזביחה זבח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו (שם כ"ב י"ט) לזבח לעגלים אשר עשה (מ"ח י"ג כ"ג) ועל שם המעשה אשר יעשו בו נקרא המזבח כן ויש מזבח אשר לא היו מקריבים עליו והוא ועשית מזבח מקטר קטרת (שמות ל' ח') נקרא כן לפי שהיה כתבנית המזבח כמו שאמר גם כן מזבח נדול למראה (יהושע כ"ב י') ושם זביחה סמכוהו להרג גדול כאמרו זבח לה' בבצרה (ישעי' כ"ד ו') וזה הוא ההפרש כי אין לשון טביחה נופל אצל הקרבנות ושחיטה נופלת אצל הקרבנות בקר וצאן אשר יעלו לרצון לא על קרבנות ע"ז ואלילים וזביחה נופלת בכל קרבנות בקר וצאן יעלו לרצון ולזולתו וגם שחיטה נופלת אצל קרבנות חטועים השוחטים בניהם לגלולים מה שאין כן בזביחה.

החלק השמיני, חלק החי"ת

השער הראשון.

חכם, משכיל, נבון.

חכם יקרא היודע דבר שאין בידיעתו שכל אינה כמו היודע אומנות ומלאכה מן המלאכות כאמרו וחכם חרשים (ישעי' כ' כ') חכם חרש (תקש לו' (ש"ח מ' כ') חובר חברים מחכם (קהלת ל"ח ו') באמת כי חכם שם משותף לומר על חכם חרשים ממה שיהיה הן בעצים הן באבנים הן בכל מלאכה ומזה פסוקים רבים (שמות ל"ח כ"ג) על ענין מלאכה גם נמצא שם חכם נופל על בעלי התחבולה הרעה כמו ויונדב איש חכם מאד (ש"ב י"ג נ') חכמים המה להרע (ירמי' ד' כ"ב) ונופל שם חכם על

שענינו הרמת [קול] והוא אנזבה עלי שיחי (איוב י' ח') כלומר ארים קולי בחזק וממנו שענינו חזק והרחבת הבנין אמרו ויעזבו ירושלם עד החומה (נחמי' נ' ח) וכן פי' מעזיבה (נ"ת קי"ז ח') ענינו שנותנין על התקרה ואבן גנאח פי' בזה מאמר סנבלט כאשר חרה אפו ואף רעיו הצוררים על עלות ארוכה לחומות ירושלם ויאמר מה היהודים האמללים עשים היעזבו להם היזבחו היכלו ביום היחיו את האבנים מערמות העפר והמה שרופות (נחמי' נ' ל"ד) ואמר כי ענין היעזבו כאלו אמר היחזקו וירחיבו בנינם ואין זה נכון כי טוב לנו לומר כי היעזבו שב אחר הזוקף כלומר היעזבו להם אויביהם לכלות בנינם. **זנח** ענינו הסתר והרחקה והצד למה ה' תזנח נפשי תסתיר פניך ממני (תהלים פ"ח ט"ו) וכן ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה (איכה ג' י"ז) זנח ענלך שמרון (הוסע ח' ה') זנח ה' מזבחו (איכה ב' ז') כאלו אמר הסתיר פניו ממנו וכן ואת כל הכלים אשר הניח המלך אחז במלכותו (דה"ב כ"ט י"ט) כלומר אשר הרחיק והראיה אמרו במלכותו, ואם תעזבנו יזניחך לעד (סם ח' כ"ח ט') ר"ל יסתיר פניו ממך וירחיקך וכן כי הזניחם ירבעם ובניו (סם ב' י"ח ל"ד) הרחיקום, זנח ישראל טוב (הוסע ח' ג') כאלו אמר רחק מטוב וכן והאזניהו נהרות (ישעי' י"ט ו') כלומר רחקו ונפסקו כמו אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש (איוב י"ד י"ח).

שער אחד עשר.

זבול, רקיע, שמים, מעון, מכון, ערבות, שחקים, וילון.

שמים שם כולל כל אלה ובהם אין הפרש לבר מה שאמרו רבותי ז"ל באין דורשין (חגיגה קפ י"ב עתוד ג') : **וילון** אינו משמש כלום אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית ומחדש בכל יום מעשה בראשית שנאמר הנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישעי' מ' כ"ב). **רקיע** שבו חמה ולבנה וכוכבים ומזלות שנאמר ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ (בראשית א' י"ז). **שחקים** שבו רחים עומדות וסוחנות מן לצדיקים לעתיד לבא שנאמר ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכל ודגן שמים נתן למו (תהלים ע"ח כ"ג כ"ד). **זבול** שבו מזבח בנוי ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן ומנא לן דאיקרי שמים שנאמר הבט משמים וראה מזבול קדשך ותפארתך (ישעי' ס"ג ט"ו). **מעון** שבו כתות כתות של מלאכי השרת שאומרות שירה בלילה וחשות ביום שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי (תהלים מ"ב ט') ומנא לן דאיקרי שמים שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כ"ו ט"ו). **מכון** שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד ועליות טללים רעים ועליות של אגלים וחדרה של טופה ומערה של קיטור ודלתותיהן של אש שנאמר פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ירמי' נ' כ"ה) הני בארעא איתנהו דכתיב הללו את ה' מן הארץ תנינים וכו' אש וברד שלג וקיטור (תהלים קמ"ח ו' ח') אמר רב יהודה אמר רב בקש דוד רחמים והוריחן לארץ אמר לפניו רבונו של עולם כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגרך רע (סם ס' ה') ומנא לן דאיקרי שמים שנאמר ואתה תשמע השמים מכון שבתך (מ"ל ח' ל"ט). **ערבות** שבו צדקה ומשפט גנזי חיים וגנזי שלום וגנזי ברכה ונשמתן של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידין לבראות וטל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים ואופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת וכמא הכבור רם ונשא שוכן עליהם שנאמר סלו לרכב בערבות ביה שמו (תהלים ס"ח ה') ומנא לן דאיקרי שמים אמר רבי אבהו אתיא רכיבה רכיבה כתיב הכא סלו לרכב בערבות וכתיב התם רכב שמים בעזרך (דברים ל"ג כ"ו).

(ויקרא כ' י) ועל כלותיכם כי תנאפנה (הושע ד' י"ד) והעד האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזקאל ט"ז ל"ב) וינאפו את נשי רעיהם (ירמי' כ"ט כ"ג). **זנות** גם כן נמצא בעברת הערוה כאמרו לכל זנות יתנו נדה (יחזקאל ט"ז ל"ג) סבי עיר זונה נשכחה (ישעי' כ"ג ט"ז) ויראה יהודה וישבה לזונה (נחמיה כ"ח ט"ז) וזנות בכל מקום ענינו הרחקה ונסיעה והעתקה נטיה מדרך זו לדרך אחרת ועל כן אמר בצד השתוף למתנכרים מאמונתם איכה היתה לזונה קריה נאמנה (ישעי' א' כ"א) כלומר העיר הנאמנת איך התרחקה מנאמנות והיא מתנכרה, וכן בבית ישראל ראיתי שעוריה שם זנות לאפרים (הושע ו' י') כאלו אמר שם הרחקה והעתקה מטוב לרע וכן אל תשמח ישראל אל גיל בעמים כי זנית מעל אלהיך (שם ט' א') כלומר התרחקת וגזית מדרך אמונתו להיות כמתנכר וכן אם זנה אתה ישראל אל יאשם יהודה (שם ד' ט"ו) וכן הזנה הזנו אהבי הבו (שם י"ח) ענינם התנכרות והרחקה מטוב וכן ותזנה עליו פילגשו (שופטים י"ט ג') כלומר נטתה מפניו והתרחקה ממנו ומאנה בו וכן וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים י"ח ט"ז) ובאמת מה שנזכר זנות אצל הזכר אינו כי אם הרחקה והתנכרות והאשה המנאפת נקראת זונה מפני שרוב המנאפות מתרחקות ממקומם ומתנכרות ללכת בשאר העיירות ואף האשה המנאפת בעירה נקראת זונה מפני שמתנכרת מאמונתה ונוטה ומתרחקת מדרך הושר והעד הנאמן והוא בן אשה זונה (הושע י"א ז') כלומר בן אשה נכריה והראיה על זה התעוללו עליו כאמרם כי בן אשה אחרת אתה (שם ג') וכן יאמר זנות על כל הרחקה מן הטוב והקרבה אל זולתו כמו שאמר אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם (במדבר ט"ו ל"ט).

השער התשיעי.

זעם, ארור, קללה.

אמרו ומה אזעם לא זעם ה' (במדבר כ"ג ח') כבר ביארתי ענין **זעם** בחלק האל"ף בשער אף חימה *) יש ממנו מענין הגנות והתיאוש ויש ממנו מענין הכעס והחרון כמו שביארנו שם אבל **קללה** ענינה הראשון הפך כבוד והוא משרש וכזי יקלו (ש"א ג' ל') ומענינו והאורר חברו נקרא מקלל מפני שהוא הופך כבודו לכלמה והעד ומקלל אביו ואמו (שמות כ"א י"ז) אלהים לא תקלל (שם כ"ב כ"ז) ענינו הבזיון והקלות ואפשר שעל דרך הסמיכות יקרא המארר מקלל **וארור** ענינו ידוע שהוא הפך ברוך וברותי' ז"ל אמרו (סנהדרין ל"ו ח') ארור בו נדוי בו קללה בו שבועה והם היודעים האמת.

השער העשירי.

זנח, עזב.

עזב ענינו ידוע כי הוא כמו הניח כאמרו תעזבנו לארך ימים (חיוב ה' כ') כאלו אמר הניחנו ומלבד זה הענין סמכו בו לטעינת המשא כאמרו עזב תעזב עמו (שמות כ"ג ה') ולפי התרגום אין זה ענינו שתרגם משבק תשבק מה די בלבבך עלוהי ותפרק עמיה, וממנו

*) ע' לך 65.

וברגע אחד יש לבכות ולשחק וכל זה ביארתי מאד יותר מזה בחלק הבי״ת בשער בא, הגיע ובביאור בא העת הגיע היום (יחזקאל ו׳ י״ב) [1] וכן ביתך עתתי (תהלים ק״ח י״ו) ר״ל גגעי (רגעי ?) ויש עת שענינו חכמה ודעת והוא אמרו ועת ומשפט ידע לב חכם (קהלת ח׳ ה׳) כלומר חכמה ודין והראיה על זה התחברות ומשפט שאם היה ענינו עת משפט למה היסיפו הו״ו ויש שאמרו בי היא כמו תת וקדש [2] ובצאמרמס (דניאל ח׳ י״ג) ואינו נכון וכן ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (ה״ח י״ב ל״ג) ר״ל לדיגים [ו ?] בל משפטים והראיה סוף המאמר לדעת מה יעשה ישראל (סס) ויש מי שפירש יודעי בינה לעתים ידועים בהסתתר הבינה מזולתם ומזה הענין ויאמר המלך לחכמים ידעי העתים (אסתר ח׳ י״ג) והראיה אמרו כל ידעי דת ודין (סס) וכן ותנתן היא ומביאיה והילדה ומחזקה בעתים (דניאל י״ח ו׳) ר״ל התפש היא ומביאה והמחזיקה בדעות וכונות ועצות ישרות וכן ביד איש עתי המדברה (ויקרא י״ו כ״ח) פי׳ חכם ובקי בדיגים יודע מה לעשות מן השעיר ההוא וכל אלה מיוחסים אל לעות את יקף דבר (יסעי׳ כ׳ ד׳) אשר שיעורו להבין האיש הפתי אשר בינתו חלושה ודעתו מועט להשכילו מעט מעט אחת הנה ואחת הנה כי הלמוד וההבנה לא יהיה כי אם זה אחר זה דבר אחר דבר כענין צו לצו קו לקו (סס כ״ח י״ג) ויש עת שענינו יום והוא אמרו ומעת הוסר התמיד (דניאל י״ב י״ח) בא העת הגיע היום (יחזקאל ו׳ י״ב) בפל לשונו ולצחות המאמר לא רצה להזכיר יום שני פעמים והזכיר עת במקום יום והכל הולך אל מקום אחד. **מועד** הוא הזמן הקצוב באמרו ויוחר מן המועד אשר יעדו (ש״ב כ׳ ה׳) מה שאין כן בעת וזמן שאינם קצובים ובאים מעצמם לאנוס לא לפי חפץ המיחל אך מועד לא יקרא אם לא יועד לדבר לטוב ולרע. **תור** חשבו קצת המפרשים כי ובהגיע תר נערה ונערה (אסתר ב׳ י״ב) ענינו זמן ואינו כן כי החפץ בו תכונה וסדור וכן פרשו אבן גנאח וכן וראיתני כתור האדם המעלה ה׳ אלהים (ה״ח י״ז י״ז) וזאת תורת האדם (ש״ב ז׳ י״ט) ביאורם התכונה ונגזר מהם נאוו להייך בתורים (ש״ה ח׳ י׳) מפני היות הענקים הנתונים בגרגרות מחוברים ומסודרים באבניהם על כדר תכונה נקראו כן ואמרו ערן וערנין ופלג ערן (דניאל ז׳ כ״ה) הוא תרגום עת וקרוב להיות כמו מועד.

השער השמיני.

זמה, זנות, ניאוף.

זמה הוא שם משרש זמם ומענינו ר״ל מחשבה ממנו מחשבה טובה כאמרו אשר ימריך למזמה (תהלים ק״ל ב׳) כאלו אמר אשר יאמירוך וימשילוך על העצות הנבוכות ופעמים יאמר על מחשבת הרציחה כאמרו וכחכי איש גדודים חבר כהנים דרך ירצחו שכמה כי זמה עשו (הוסע ו׳ ט׳) מחשבה עשו להרג ולרצוח ופעמים יאמרו על מחשבת ע״ז וגלולים ואלילים כאמרו וגם אני הא דרכך בראש נתתי נאם אדני אלהים ולא עשית את הזמה על כל תועבתיך (יחזקאל ט״ז מ״ג) ואמר בו התרגום ולא עבדת עצה למתב מתעבתך ופעמים יאמר על הניאוף כמו אשת הזמה (סס כ״ג מ״ד) ואמת כי זמה מושאל לכמה ענינים אמנם הנחתו הראשונה מחשבה והעד זמת זנותך (ירמי׳ י״ג כ״ו) אשר הוא כאלו אמר מחשבת זנותך. **ניאוף** שם הכלל לבאים על הערוה ולשון ניאוף אינו נופל כי אם על אשת איש והראיה אשר ינאף את אשת איש

---

[1] ע׳ לע׳ 77. [2] ר״ל הו״ו מן וקדש מוספת כמו בתמר ר״י אבן גנאח בס׳ הנקוד לד׳ 21.

השער החמישי.

זך, נקי, בר.

נקי יוכל להיות שאינו זך כאמרו נקי כפים (תהלים כ"ד ד') כי ענין הזכות הוא הזהר ונקי ענינו הסרת זיוף ותערובת ובאדם הסרת הרשע והרע וזה שאמר דם נקי (דנריס י"ט י') ר"ל אדם שלם ולא יכשר בזה לשון זך שאין זך נופל בכל אשר יפול עליו לשון נקי ותכלית הנקיות הוא הזכות ועל כן אמר לא ינקה כל הנגע בה (תסלי ו' כ"ט) כאלו אמר לא ישמר מחטא וכן מי שלח ידו במשיח ה' ונקה (ש"ב כ"ו ט') ולשון **זך** נופל בשמן כאמרו שמן זית זך (שמות כ"ז כ') ונופל בכל דבר לח מה שאין כן בנקי. **בר** ענינו לבון וצירוף ובחינה אמרו ברה כחמה (ש"ה ו' י') כאלו אמר צרופה וכן הברו החצים (ירמי' נ"ח י"ח) לבנו אותם וצרפו אותם וכן ולברר וללבן (דניאל י"ח ל"ה) הכל ענין אחד וכן אמר נקי כפים ובר לבב (תהלים כ"ד ד') כלומר נקי כפים שאינו רשע ואינו גוזל וחומס ולא ירגיל עצמו בכך להחזיק טובה לעצמו כי בר לבב הוא וכפיו נקיים ולבו נבר וזה שיסד הפייט ברים כתרשישים תארם בלי שמצה *) ר"ל לבנים כתרשישים אשר אין בתארם שום דבר להקרא עליו שמץ וזה ער.

השער הששי.

זיקות, להבות.

להבת נקרא השלהבת המתפשטת מן האש העולה למעלה כאמרו ויהי בעלות הלהב מעל המזבח (שופטים י"ג כ') וכן כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחן (במדבר כ"א כ"ח). **זיקות** פי' בו אבן גנאח כי הם הניצוצות ועל כן אמר הן כלכם קדחי אש מאזרי זיקות לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (ישעי' נ' י"א).

השער השביעי.

זמן, מועד, תור, עת.

עת יאמר על שעה אחת כאמרו הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה (בראשית כ"ט ז') וכן דברת בני האדם אין העת טוב לקצר או לזרוע וכן כשישתנה היום בענן ובזולתו יאמרו נשתנה העת ולא יתכן בכל זה לומר זמן כי אינו נופל אם לא על יום שלם או על דבר גדול כאמרו ער מתי יהיה מהלכך ומתי תשוב וגו' ואתנה לו זמן (נחמי' ב' ו') כלומר קבעתי לו יום ידוע וכן להיות עשים את שני הימים האלה בכתבם וכזמנם בכל שנה (אסתר ט' כ"ו) ועל כן אמר לכל זמן ועת לכל חפץ (קהלת ג' א') כלומר לכל דבר גדול יש זמן להעשות ועת לכל חפץ לשנות כרגע ההוה לנפסד והנפסד להוה ולהפך האפשר והנמנע וכן פירשו רב חכמים כי עת הוא המותמד לבא **וזמן** היא הרחוק והעד לכל זמן וגם רב החכמים פי' כל עת (ע"ת) הנמצאים עת לבכות עת לשחוק עת ללדת עת למות כלם בהתמדה

*) נס' נחל קדומים מ"ד 46 מחברת ב' לר"ל לוקעם (המזנר תרי"נ) מביא שלוקח מהסיוט אל אל בני אלים יגהרו ויקוו וכו' להרחב"ע ז"ל ומזה הסיוט הזה נקבן כ"י תאר להחכם ר"ח כרמולי נ"י.

כאמרו מזה ביתך ויאמר מטה (שמות ד׳ ג׳) ובהרבה מקומות יבא בתמורת ענין כאמרו אין זה כי אם רע לב (נחמי׳ ג׳ ג׳) מה זה מהרת למצא (בראשית כ״ז כ׳) מה זה רוחך סרה (מ״ח כ״ח ה׳) ויש שיראה ענינו כמו פה והוא שבו לנו בזה (שמות כ״ד י״ד) עלו זה בנגב (במדבר י״ג י״ז) כרוב אחר מקצה מזה (שמות כ״ה י״ט) מזה אחד ומזה אחד (מס י״ז י״ג) כי אין אחרת זולתה בזה (מ״ח כ״ח י׳) ושחטתם בזה ואכלתם (מס י״ד ל״ד) ר״ל פה ורבותי׳ ז״ל אמרו בו (חולין י״ז ב׳) דבר אחר וסמכו ממנו להראות סכין לחכם לברקו והם היותדים האמת. **לז** מלה רומזת מה שהוא רחוק אם זכר אם נקבה, לנקבה כאמרו השוגמית הלז (מ״ב ד׳ כ״ה) לזכר כמו הפלשתי הלז (מ״ח י״ז כ״ו) הבן להלז את המראה (דניאל ח׳ ט״ז) ואבן גנאח כתב [1]) כי יש מבדילים בזה בין זכר לנקבה בזכר מי האיש הלזה (בראשית כ״ד ס״ה) בנקבה הארץ הלזו הנשמה (יחזקאל ל״ו כ״ה) וזה אינו נכון כי המבדיל ההוא הלביש גבר שמלת אשה ואשה שמלת גבר כי לא (לז?) נמצא גם בזכר גם בנקבה כאמרו הפלשתי הלז, השוגמית [הלז] על כן טוב וישר לכל משכיל לומר כי היא מלה רומזת הרחוק בין זכר בין נקבה. **זו** ענינו אשר, אמרו הלא ה׳ זו חטאנו לו (ישעי׳ מ״ב כ״ד) עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (מס מ״ג כ״ח) מפני רשעים זו שדוני (תהלים י״ז ט׳) אך הגרזן (?) שיהיה החפץ בזו כמו אשר וכן בארת זו אהלך (מס קמ״ב ד׳) ויש שענינו כמו זה והוא זו בחו לאלהו (חנקוק ג׳ י״ח). **זה (זו)** כמו זאת מלה ישתמשו בה לדבר על הנקבה הנדברת כאמרו ולשמחה מה זה עושה (קהלת ב׳ ב׳) כל זה נסיתי בחכמה (מס ז׳ ג׳) וזה שאנו אומרים (בס׳ ההגדה) מרור זה מצה זו.

השער הרביעי.

זהב, אופיר, פז, חרוץ.

זהב הוא שם הכלל ו**פז** הוא הטוב שבזהב ומזוקק ונקי מסיג על זה אמרו זהב מופז (מ״ח י׳ י״ח) כלומר מצולה ומזוקק ונקי והראיה בזהב מופז שהוא הטוב המזוקק שאין בו זיוף אמרו בנסחא השנית זהב טהור (דה״ב ט׳ י״ז) ולפי כלל הספר הזה שהאחרון מעולה מן הראשון העד בזה הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים י״ט י״ח). **אופיר** נקרא הזהב הבא מאופיר וכן המנהג עד היום שהזהב יקרא בשם מקומו וזה אמרו אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר (ישעי׳ י״ג י״ב) כשהזכיר אופיר כאלו הזכיר הזהב עצמו וגם זהב אופיר טוב ומזוקק ואולי זהב אופז שהזכיר בדברי הימים [2]) הוא פז ונקרא כן על שם מקומו ועל כן אמר ראשו כתם פז (שה״ש ה׳ י׳) כענין בכתם אופיר (חיוב כ״ח י״ו) וכתם ענינו פנינים. **חרוץ** שם העושר והסגלה כלל זהב ובסף ושאר הסגלות כאמרו ויד חרוצים תעשיר (משלי י׳ ד׳) מחשבות חרוץ אך למותר (מס כ״ח ס׳) הם הסוחרים הגדולים בעלי העשר ויתכן שנקראו חרוצים על שם עשרם ועל זה אמר קנה חכמה מה טוב מחרוץ (מס י״ח י״ו) וחרוץ כסיט חוצות (זכרי׳ ט׳ נ׳) והעד בנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהלים ס״ח י״ד) ויש שאמרו בירקרק חרוץ כי הוא הזהב הירוק כאלו אמר חרוץ ירוק ומאשר נמצא רב הזהב זך ונקי מזוקק השושל שם הזהב לרוח צפונית הזכה והנקיה כאמרו מצפון זהב יאתה (חיוב ל״ז כ״ב) והושאל ליין הזך והצלול כוס זהב בכל ביד ה׳ (ירמי׳ נ״א ז׳) והושאל אל השמן הזך והנקי מתערובת כאמרו המריקים מעליהם הזהב (זכרי׳ ד׳ י״ב).

---

[1]) ע׳ נהרקמה שער מ״ח לד 231. [2]) ל״ל: זהב מאופז שהזכיר בירמיהו (ט׳ י׳).

יהיה גם כן טבע האדם חם יסייע החולי
הרבותו אבל רוח נכאה מי ישאנה כאשר יהיה
טבע עלול וחלוש לא יהיה מסייע החולי
יש שפי' רוח איש תכלכל מחלהו נפש האדם
חולה יזון אותה המחלה כי איך יהיה החולה
שר לא יאכל מיום או מיומים לולי שמחלהו
כלכלת דוהו שלא ימות ואין זה נכון שיפול
כלכל שהוא איתן לנקבה נסתרת על מלת
חלהו כי מחלהו זכר, וכן יכלכל דבריו במשפט
(תהלים קי"ב ה') מוציאם ומפקם במדה וכן
סדר המחבר [1] ברעב זנתנו ובשבע כלכלתנו

כלומר בעת המצוק מן הרעב זנת אותנו כפי
שנוכל לעמד אך בעת השבע שהיינו מתאוים
להרבה ענינים כלכלתנו ופפקת לנו כל טוב,
וכן הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך
(מ"מ ח' כ"ז) כאלו אמר לא יספקו כבודך
ולא יסבלוהו ולא יכילוהו, וכן זמר כלכל
את יום בואו (מלאכי נ' ג') כלומר מי ישא
ויסבל כבד היום ההוא וחזקתו וכן השלך על ה'
יהבך והוא יכלכלך (תהלים נ"ה כ"נ) כאלו אמר ישא
ויסבל משאך והוא כלי מקום הצרך וכן אלפים
בת יכיל (מ"ח ז' ל"ז) יספיק כמדה היא.

השער השני.

זר, נכרי.

רצוני לומר כי כאשר הזכיר **זר** בכל מקום
אלו אמר רחוק כאמרו והזר הקרב יומת (במדבר
י' ל"ח) כלומר הרחוק וכן אשר לא יקרב איש
ר (שם י"ו ה') וכן וזריתי אותם בארצות
יחזקאל י"ג ט"ו) ארחיקם זה מזה בענין אמרתי
פאיהם (דברים ל"ג כ"ו) וכן לא זרו מתאותם
תהלים ע"ח ל') לא רחקו. **נכרי** ענינו משנה
אמרו ועל כל הלבשים מלבוש נכרי (צפני' א'
נכריה עבודתו (ישעי' כ"ח ל"ח) ואין עמו אל
בר (דברים ל"ג י"ב) אלהי נכר הארץ (שם ל"ח
ל') קרא האלילים נכרים מפני שהם משונים
עובדיהם גם כן או אולי קראם בלשון נכר
להיות ענינם רחוקים מעובדיהם לעזרם בהפך

אשר לו אלהים קרבים (שם ד' ז') כמו שיש נכרי
שענינו רחוק והוא אמרו כל בן נכר לא יאכל בו
(שמות י"ב מ"ג) ר"ל רחוק מן הדת וכן ונכרים באו
שערו (עבדי' ג' י"ח) כאלו אמר זרים רחוקים
מהתנו וכן מנכריה אמריה החליקה (משלי ב'
י"ו) איש נכרי (דברים י"ז ט"ו) לעם נכרי לא
ימשל למכרה (שמות כ"ח ח') הלוא נכריות
נחשבנו לו (גרשית ל"ח ט"ו) כלם ענינם רחוק
וזרות ואף מה שנמצא בלשון נכרי שיהיה החפץ
בו שנוי נוטה לענין הזרות והרחוק כי מה
שנשתנה מדבר הוא רחוק ממנו ועל כן יקרא זר
כל דבר הרחוק מן הדעת ואף גם זאת לשון
נכרי אינו נופל על ענין הרחוק כמו לשון זר.

השער השלישי.

זה, לו, זו, זו [2].

זה יאמר לזכר כאמרו זה ינחמנו ממעשנו
(שם ה' כ"ט) זה העם לא היה (ישעי' כ"ג י"נ)
והוא מלה ישתמשו בה לכנוי הזכר הנדבר
ופעמים ישתמשו בו לדבר שאין בו רוח חיים

[1] נתפלת נעמת לשחרית של שבת ועל מחנרו ע' דברי הרב הגאון מהרש"ל בשמורת ש"י תולדות הקליר נ' 116 וגם' ספר דבר למהר"י וייסמאן נ' ל"ה.

[2] ל"ל **זה** בהוספת נסוף הספר הזה.

(אסתר ד' י"ד) לשון הצלה נופל על המחויב מיתה כאשר יגאל ממנה בסבה מצלת אותו ונופל על צאת העבד מיד האדון כמו לא תסגיר עבד אל אדניו אשר יצל אליך (דברים כ"ג י"ו) וממנו שענינו ההסרה והשלילה אמרו ויתנצלו בני ישראל את עדים (שמות ל"ג ו') ויצל אלהים את מקנה אביכם ויתן לי (בראשית ל"ח ט') ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד (תהלים קי"ט מ"ג) כל ענינם ההסרה והשלילה וכל לשון הצלה קרוב לזה הענין. **המליט** אמרו המלט על נפשך (בראשית י"ט י"ז) והוא נזהר נפשו מלט (יחזקאל ל"ג ה') ומלט הוא את העיר (קהלת ט' ט"ו) והיה הנמלט מחרב הזאל (מ"ב י"ט י"ז) ענינם השמטה מן הרע ומן המות והעד כידודי אש יתמלטו (חיוב מ"ח י"ח) ר"ל ישמטו ממנו וכן פרש"י ז"ל המלט על נפשך (בראשית י"ט י"ז) לשון השמטה וכן והמליטה זכר (יבמות ס"ו ז') שנשמט העובר ממעי אמה וכן לא יכלו מלט משא (סס מ"ו ג') ר"ל לא יוכלו להשמיט הרעי והצרוה אשר בנקביהם. **גנון** אמרו וגנותי אל העיר הזאת (מ"ב י"ט ל"ד) גנון והציל (יבמות כ"ה ה') ענינו אהיה לו למגן ונקראו נכבדי האדם וגדוליהם וראשיהם מגנים כאמרו כי לאלהים מגני ארץ מאד נעלה (תהלים מ"ז י') וכן אהבו הבו קלון מגניה (הושע ד' י"ח). **פסוח** ענינו רחמים והנינה וכן ופסח ה' על הפתח (שמות י"ב ל"ג) ופסחתי עליכם (סס י"ג).

החלק השביעי, חלק הזין.

השער הראשון.

זן, מפרנס (*), מכלכל.

זן נקרא הנותן לאדם צרכו במזונותיו וכן פר"ש בר ולחם ומזון (בראשית מ"ה כ"ג) לפתן והרבה נחלקו רבותינו ז"ל במס' ברכות (י"ג ח') תמרי נמי מזון זיינו ושם ביארו הדברים הזנים האדם. **מפרנס** יאמר לצורך הכסות והלבוש כמו שאמרו ז"ל (כתובות נ' ב') לפרנסה שמין באב או אולי לשון פרנסה נופל על כל אכילה ולבוש וכל דבר הצריך לאדם והרבה בתלמוד שמכריחין ומחייבין להיות כן, נותנין לו כדי פרנסתו (עבודין ז' י"ו) ר"ל כדי צרכו וכן עני המתפרנס מן הצדקה (ניטין י' י"ב) כאלו אמר הלוקח כל צרכו מן הצדקה והעד פרנס המטיל אימה יתרה על הצבור (ר"ה י"ז ח') העושה צרכי העיר נקרא פרנס וכן רבים בתלמוד. **מכלכל** אינו נופל על המזון לבד כי אם על כל דבר אפשרי יאמר לשון כלכול במקום הסתפקות כמאמר יוסף לאביו וכלכלתי אתך שם (בראשית מ"ה י"א) כלומר אספק לך כל צרכיך וכן רוח איש יכלכל מחלהו (משלי י"ח י"ד) כלומר תאותו תספק המחלה כדי שיוכל לסבל והעד ורוח נכאה מי ישאנה (סס) כי ענין הכלכול והסבל אחד הם וכלכול נוטה אל צד הספוק ואבן גנאח פי' בזה המאמר דבר נכון רוח איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה כלומר חלי הנפש קשה מחלי הגוף כי כשיחלה הגוף תסבל הנפש חליו ותחזק הנפש לשאת אותו אבל בחלות הנפש אין הגוף יכול לסבל את חליה אך הוא נמס ואבד ואע"פ שכחות הנפש הולכים אחר מזג הגוף יכולה לסבול חלי הגוף יותר משיכול הגוף לשאת חלי הנפש וכן ונלאיתי לכלכל ולא אוכל (ירמי' כ' ט') כלומר נלאתי לסבל בספק ויש שפירש רוח איש יכלכל מחלהו טבע האדם מכלכל המחלה ומרבה חליו כי אם יהיה החולי מחמימות

(*) ע' בהקדמה.

דומה להם כמו שאמר כמתהלהלה הירה זקים
משלי כ"ו י"ח) ובאמרו ירה בים (שמות ט"ו
) ירה (ם"ס י"ט י"ג) ויראו המוראים (ם"ג
ת כ"ד) לירות במו אפל (תהלים ס"ד ג').

הרה עקר ענינו העקירה כמו שאמר לידות
ת קרנות הגוים (זכרי' ב' ד') וגם הוא נמצא
צל השלכת החצים אמרו ידו אליה אל תחמלו
ל חץ (ירמי' נ' י"ד) ובענין ירית החצים
א יכשר לשון נפילה והשלכה אמנם בענינים
ים יכשר לשון **נפילה** אשר לא יתכן לומר
הם שאר אלה הנזכרים פה, האחד ואתנפל
פני ה' (דכריס ט' י"ח) ענינו ידוע אשר לא
נכן לומר בו לשון הדה וירה והשליך וממנו
ענינו החניה אמרו על פני כל אחד נפל
נרחמים כ"ה י"ח) ויפל על צוארי בנימן אחיו
ם מ"ה י"ד) וממנו בענין התחברות ולויה
מרו ואת הנפלים אשר נפלו על המלך (מ"ב
ם י"ח) ר"ל הגלוים אליו והבאים אצלו להיות
טיעתו וכן וממנשה נפלו על דויד (הי"ח י"ג
ט) וכן אני דאג את היהודים אשר נפלו אל

הכשדים (ירמי' ל"ח י"ט) ר"ל אשר נלוו אליהם
ואשר הלכו למקומם וכן מיום נפלו עד היום
הזה (ם"ח כ"ט ג') מיום שנלוה עמנו וממנו
שענינו פגיעה והוא ותפל שבא ותקחם (חיוב
ח' ט"ו) ר"ל פגע בהם וממנו שענינו גרעון
וחסרון והימים הראשונים יפלו (זכרי' ו' י"ג)
לא נפל אנכי מכם (חיוב י"ג ג') לא נפל דבר
אחד (מ"ח ח' כ"ו) וממנו שענינו בשת והוא
מה שאמר למה הרה לך ולמה נפלו פניך
(נרחמים ד' ו') ויפלו פניו (ם"ס ה'). **השלכה**
ענינה ידוע ממקום גבוה לנמוך כאמרו וישליכו
איש מטהו (שמות ז' י"ב) ונשלכהו באחד הברות
(נרחמים ל"ז כ') היארה תשליכהו (שמות ח'
כ"ג) וממה שענינו רחוק והוא וישלכם אל ארץ
אחרת כיום הזה (דכריס כ"ט כ"ח) וכן והשלך
מכון מקדשו (דכיאל ח' י"ח) וממנו שענינו
התקוה והתוחלת אמרו השלך על ה' יהבך
(תהלים ס"ה כ"ג) עליך השלכתי מרחם (ם"ס כ"ג
י"ח) וממנו שענינו העצה אמרו ותשליכהו
עצתו (חיוב י"ח ז').

שער ארבעה עשר.

הותיר, השאיר.

אפשר ששניהם נופלים בבעלי חיים ובזולתם
גם בהרבה ענינים יכשר לשון **נשאר** אשר
א יפול בו **נותר** והוא מה שאמר ואם מעט
ואר בשנים (ויקרא כ"ה ל"ב) והשאיר אחריו
כה (יואל ג' י"ד) הלוא ישאירו עללות (עובדי'
ח' ה') שאירית ישראל לא יעשו עולה (צפני'
נ' י"ג) וגם כן לא יכשר לשון שארית בענין
מה יתרון לאדם (קהלת ח' ג') כיתרון האור מן החשך
(ם"ס ב' י"ג) ויש שארית שענינו תקוה והוא שארית
ותקוה *) והכל לערבות ולצחות הדבר.

שער חמשה עשר.

הציל, המליט, גנון, פסוח.

הציל ענינו ידוע כאמרו ותנצל נפשי
נרחמים ל"ב ל"ח) ואתה את נפשך הצלת (יחזקאל
י"ח) אשר ינצל אליך (דכריס נ"ג י"ו) והצל
לא הצלת את עמך (שמות ה' כ"ג) הצילנו מיד
הרעים (ם"ס ב' י"ט) למען הציל אתו מידם
(נרחמים ל"ז כ"ג) רוח והצלה יעמוד ליהודים

*) לת נמצא נכתוב כי חס אחרית ותקוה (ירמי' כ"ט י"ח) ותולי ל"ל שארית ופליטה (עזרא ט' י"ד).

וכן עינינו רואות עוד היום ואולי יערת הדבש השטף על שם התהלכו בשטף ויערת נקרא ע
ענינו מתק וכל אחד נקרא לפי ענינו, הלך נקרא שם ההערה שמריקין אותו מכלי אל כלי.

שער שנים עשר.

הורג, רוצח.

הורג נקרא המצוה להרוג אע״פ שהוא עצמו שאם הזכיר הריגה לבד בלא הזכרת איש היתד
אינו עושה המעשה כאשר אמר נתן הנביא סברת קצת הרואים להריגת הבהמה וישחבש
לדוד ואתו הרגת בחרב בני עמון (ש״ב י״ב ט׳) בזה ויטעו אך בהזכירו לא תרצח לא הוצרך
קראי הורג כאלו הרגו הוא בידו אחר שצוה [את] להזכיר איש כי אין לשון רציחה נופל כי א
יואב לשומו אל מול פני המלחמה החזקה ואף באדם לבד, ורוצח נקרא המורגל להמית מא
יואב עצמו לא הרגו אך קיים מצות דוד ועל כאמרו בן המרצח (מ״ב ו׳ ל״ג) והורג נקר
כן נענש דוד לפי שהוא גרם מיתתו ומאתו ההורג בין רב בין מעט כמו שאמר להוצי
היתה הסבה וכן כי הרג שאול את כהני ה׳ אל הורג בניו (הוסע ט׳ י״ג). באמת **חלל** אינ
(סם ח׳ כ״ב כ״ח) והוא לא הרגם אלא מפני כאלו כי מחלל לא יפעל כאשר נעשה מרצו
שהרגם דואג במצותו קראו הורג והורג יכשר ומהרג ועוד כי חלל אינו נעשה כי אם ע
בענין שלא יתכן לשון רוצח והוא יהרג בברד ידי סבה ותחבולות אדם ואם תקשה מחלל
גפנם (תהלים ע״ח מ״ז) וכן בהריגת בקר וצאן לא רעב (חיכה ד׳ ט׳) דע כי לא אמר מחללי רע
יתכן לשון רציחה ואולי **רציחה** היא הריגה אך בעבור שאמר חללי חרב או אמור שחלל
ברמיה וצדיה והוא מה שאמר באחאב כאשר רעב נעשה על ידי סבה ומניעה מלהאכילם
המית גבות שלא מן הדין אלא על תאוותו וענין חלל אינו כהם כי חלל נופל במה שאינ
לירש נחלתו כאמרו הרצחת וגם ירשת (מ״ח נופלים בו כאמרו ולבי חלל בקרבי (תהלי
כ״ח י״ט) שהמיתו ברמיה בלא משפט מות ואף ק״ט כ״ג) ולא יכשר לומר הרוג ונרצח לב
גם זאת שענין רציחה ברמיה ובצדיה חלילה בקרבי וכן ברעב מחללי רעב (חיכה ד׳ שלא ענש התורה על לא תרצח אם לא בצדיה
ט׳) כלומר מיתי הרעב והעד בחלל חר וברמיה בודאי כל רוצח והורג חייב בדין התורה
(במדבר י״ט ט״ז) ואלו חלל ענינו הר ועל כן צוה לענש הרוצח אלא זכר רציחה
בחרב לא הוצרך לומר חרב אך לפי שענ מפני שדרך הרוצחים לעשות מעשיהם ברמיה
חלל נופל בכל המתים בחרב ובזולת וצדיה ואין הפרש לחיוב הורג בגלוי להורג
במצור ובמצוק וברעב כאמרו מחללי רע בצדיה כי שניהם כאחד רעים אך על זה אמר
לכך הוצרך לומר על הרוב הרוגי חרב, בחלל לא תרצח (שמות כ׳ י״ג) ולא אמר לא תהרג
חרב.

שער שלשה עשר.

הדה, השליך, הפיל, ירה.

השלשה מהם מצאנום נופלים בענין הגורל הגורל (אסתר נ׳ ז׳) משליך חבל בגורל בקה
אמרו ואל עמי ידו גורל (יואל ד׳ ג׳) גורלך ה׳ (מיכה ג׳ ה׳) (תפיל) אך **ירה** לא נמצ
תפיל בתוכנו (משלי ח׳ י״ד) הפיל פור הוא אם לא על השלכת אבנים וירויית החצים א

ל והכל מלא אך הקרבה אל הבורא הוא
גשת ידיעתו והתרחקה ממנו כשיסתכל האדם
ביו ולא ידעם ומעלות הקורבה והמרחק אשר
ה הצד יש להם יתרונות רבות מאד מהשגת
וכל ואולם מה שאמר גע בהרים ויעשנו
הליס קמ"ד ד') ר"ל הוריד גבורתך עליהם

על דרך וגע אל עצמו (ליוב ג' ה') אשר
החפץ בו הוריד המתק עליו וכן נגיעה מה
שיבא ממנה התבונן בה בכל מקום כפי מה
שהוא כי פעם יראה לומר קרבת גוף אל גוף
ופעם קרבת ידיעה והשגת דבר והמשיג דבר אשר
לאהשיגהוקודם זה כאלו קרב אל הדבר שירחק ממנו.

השער העשירי.

התל, שחק, לעג.

ענין **התל** ומהתלות נופל על הכחשת
טחון והשתנות התקוה מטוב לרע כאמרו
ביכך התל בי והחלף את משכרתי עשרת
ים (נרחסית ל"ח ז') רק אל יוסף פריצה התל
תות ח' כ"ה) אם כהתל באנוש תהתלו בו
וב י"ג ט') ויהתל בהם אליהו (מ"ח י"ח כ"ז)
ו מהתלות (יסעי' ל' י') כלומר הבטיחו
תם על שקר. **לעג** לא יאמר בהכזבת
קוה כי אם על דרך בזיון (כלומר) כאמרו
יבנו ילעגו למו (תהליס פ' ז') לעגה לך
ולת בת ציון (מ"ב י"ט כ"ח) אדני ילעג למו
הליס ב' ד') ותלעג ואין מכלם (ליוב י"ח נ')
ג וקלס לסביבותינו (תהליס ע"ט ד') והעד
לעגו לנו ויבזו עלינו (נחתי' ב' י"ט). **שחוק**
ן עקר ענינו לעג מהתלות אך לפי שהמלעיג
חק נקרא שחק לעג כי אין דבר מגנה יותר
נין הראות השנים בשחק. ואבן גנאח

פי' בשחק ארבעה דרכים ממנו מה שהוא שחק
בפה וממנו מה שהוא שמחה וממנו מה שהוא
שחק וממנו מה שהוא לעג וכלם נמצאים
במקרא עת לבכות ועת לשחוק (קהלת ג' ד')
ותשחק שרה בקרבה לאמר (נרחסית י"ח י"ג) (*)
ואמר הלא משחק אני (חבקי כ"ו ע"ט) שחקו
על משבתיה (ליכה ח' ז') לשחוק עשים להם
(קהלת י' י"ט) הראים בשחוק שמשון (שופטים
י"ו כ"ז) ורזנים משחק לו (חבקוק ח' י') קראו
לשמשון וישחק לנו (שופטים י"ו כ"ה) ושחקתי
לפניה' (ש"ב ו' כ"ח) יקומו נא הנערים וישחקו
לפנינו (ש"ב ב' י"ד) הנשים המשחקות (ש"ח י"ח ז')
ויהיו משחקים עליהם (דה"ב ל' י') ויש מצחק
שהוא לשון ע"ז אמרו ויקמו לצחק (שמות ל"ב ו')
וממנו ענין רציחה במחנה יקומו נא הנערים
וישחקו לפנינו (ש"ב ב' י"ד) וממנו לשון ערוה לצחק
בנו (נרחסית ל"ט י"ד) והעד בא אלי לשכב עמי.

שער אחד עשר.

הלך, יערת.

אמרו הלך דבש (ש"ח י"ד כ"ו) ביערת הדבש
ס כ"ז) פי' בהם אבן גנאח מה שיש
ו די **הלך** דבש שטף דבש **ויערת** הדבש

היא הדפוס של שעוה אשר בו הדבש וכן אמר
התרגום בקינא דדבשא והעד אכלתי יערי עם
דבשי (ש"ה ה' א') נמצא שהדבש מעורב ביער

(*) כתיב ותצחק בצ"ו, לך בכל זאת יוכל להיות שהמחבר הניח הפסוק הזה למשל כי בסוף הפער
ם הניח השורש בחק בצ"ו כ"ך בשרש הקרוב הזה אבר לא נמצא עוד בספרו ולדעתי צריך להרפיס
חלת הפער הזה גם המלה צחק לך יהין לא מצאתיה גם פה בפתיחת המחבר בתערוכת שערין
קצתיה.

והוא מה שאמר ויקרבו ימי אבל אבי (בראשית כ"ז
מ"ח) ויקרבו ימי דוד (מ"א ב' ח') קרבו הימים
(יחזקאל י"ב כ"ג) קרוב יום ה' (ישעי' י"ג ו') וקרוב
לבוא עתה (שם ל"ג) ויוכל להיות נגש בלי יקרב
ויגע וישיג כאמרו ונגשו אל המשפט (דברים כ"ה
ח') ובאמת מצאנו משיג שהוא נוגע והוא אל תסג
גבול עולם (משלי כ"ג כ"ח) כמסיגי גבול (הושע ה'
י') ולפי מה שפירש אבן גנאח בלא יסג כלומות
(מיכה ב' ו') לא ימצא משיג שיהיה נוגע נגש וקרב
שפירש איננו מתאחר מחטאיו וכן ונסוג מאחר
אלהינו (ישעי' נ"ט י"ו) וכן אל תסג גבול עולם
(משלי כ"ב כ"ח) כמסיגי גבול (הושע ה' י') לא תסיג
גבול רעך (דברים י"ט י"ד) אל תסירהו ואל תרחקהו
ממקומו וכן והסג אחור משפט (ישעי' נ"ט י"ד)
וגם נמצא נוגע משיג תאותו נקרב ונגש והוא על כן
לא נתתיך לנגע אליה (בראשית כ' ו') הלא כנגעת
בה רוח הקדים תיבש יבש (יחזקאל י"ז י') מגיע
השמימה (בראשית כ"ח י"ב) וגם נמצא קרב נוגע
נגש משיג והוא ואבימלך לא קרב אליה (שם כ'
ד') ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים (דברים
כ"ב י"ד) ואקרב אל הנביאה (ישעי' ח' נ') כל אלה
בהכרח נגיעה וקרוב וגם נמצא נגש נוגע משיג
וקרב והוא גשה נא ושקה לי (בראשית כ"ז כ"ו)
והגישו אדניו אל האלהים (שמות כ"ח י') הגישו
אלי את אגג (שמ"א ט"ו ל"ב) אל תגשו אל אשה
(שמות י"ט ט"ו) גשי הלם (רות ג' י"ד) גשו הלם כל
פנות העם (שמ"ב י"ד כ"ח) גש פגע בו (שם ג' ט"ו)
והלעז (?) מוכיח כי הרודף אחר החכמה או אחר
דבר אחר וגלוה אליו נקרא משיג, ובהגשה
מצאנו הרבה ענינים, מצאנו הגשה למלחמה
ויגש יואב והעם אשר עמו למלחמה (שם י'
י"ג) והגשה לפיוס ויגש אליו יהודה (בראשית
מ"ד י"ח) והגשה לתפלה ויגש אליהו אל כל העם
(מ"א י"ח כ"א) ומצאנו הגשה שענינה לכלן
והוא ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק
עם רשע (בראשית י"ח כ"ג) נגש אברהם לתפלה
ולפיוס ולדבר קשות ו ר ב י נ ו ס ע ד י ה *) ז"ל
פירש כי קרב נגש נגע מצאנום לענין אחד
והוא קרבת מקום ופעמים אשר יבאו להדבק

המדע בידוע ועל כן ימשילהו להדבק גוף
בגוף אך הענין הראשון הוא קרבת מקום במו
ופרעה הקריב (שמות י"ד י') כאשר קרב אה
המחנה (שם ל"ג י"ט) והנגיעה ענינה הראשו
שיקרב גוף אל גוף כמו ותגע לרגליו (שם ל
כ"ה) ויגע על פי (ישעי' ו' ז') וענין נגישה
הראשון ביאת איש לפני איש והליכתו אלי
כמו ויגש אליו יהודה (בראשית מ"ד י"ח) והעני
השני הוא קרבת ידיעה וקרבת השגת שכל לא
קרבת מקום אמר בנגיעה בענין דבק המדע כ
נגע אל השמים משפטה (ירמי' נ"א ט') ובקריבד
אמר והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי
(דברים א' י"ז) כאלו אמר תודיעוני ואמר
בנגישה ויגש אברהם ויאמר (בראשית י"ח כ"ג)
וזה היה במעמד הנבואה ואמר כי יען נגש
העם הזה בפיו ובשפתיו (ישעי' כ"ט י"ג) וכל
לשון קריבה או נגישה אשר תמצא בספרי הנבואד
ובין הבורא ובין נברא מברואיו כלם הם מזה
הענין האחרון כי הבורא יתברך אינו גוף ועל
כן אינו נגש ולא קרב ולא נוגע ולא יקרב
אליו דבר או ידבק בו כי בהסתלק ממנו שאינו
גוף יסתלק המקום ויתבטל ממנו כל קריבד
ונגישה או מרחק או חבור או פירוד או תכף
או השלמת חסרון וכן קרוב ה' לכל קראיו
(תהלים קמ"ה י"ח) קרבת אלהים יחפצון (ישעי
כ"ח ג') קרבת אלהים לי טוב (תהלים ע"ג
כ"ח) כל זה הוא קרבת המדע ר"ל השגת השכל
לא קרבת מקום וכן מה שאמר אשר לו אלהים
קרבים אליו (דברים ד' ז') יודעים צרכיו וענינו
ומשיגים אותם לעשותם לתועלתם וכן קרב
אתה ושמע (שם ה' כ"ד) ר"ל הכן כונתך להשיג
ולדעת זאת וכן ונגש משה לבדו אל ה' והם
לא יגשו (שמות כ"ד ב') ונוכל לומר כי ונגש
משה הוא קרבתו אל ראש ההר אשר ירד עליו
כבוד האל ומה מאד ערב לפי החכם לפרש
ענין הגשה והקרבה השגת מדע ככל הנזכרים
אצל הבורא יתב' כי איך יתבארו כהתבאר
הנמצאים אצל האדם ובאמת לא רחק האדם
מן הבורא בכאן ולא קרב אליו בכאן כי הוא

*) ז"ל משה והוא להרמב"ם ז"ל במורה נ"א לרשמון.

ב׳) אל תתהדר לפני מלך (משלי כ״ה ו׳) אל תתהדר פני זקן (ויקרא י״ט ל״ב) כלומר השתדל ליפות בעיניך פני הזקן לכבודו וכן בהדרי אשר שמתי עליך (יחזקאל ט״ז י״ד). **פאר** ענינו כבוד כאמרו לכבוד ולתפארת (שמות כ״ח ב׳) כפל לשונו ולצחות המאמר הזכירו בשתי פנים וכן בן פרת יוסף (בראשית מ״ט כ״ב) כי תפארת עזמו אתה (תהלים פ״ט י״ח) פארך חבוש עליך (יחזקאל כ״ד י״ז) לתת להם פאר (ישעי׳ ס״א ג׳) התפאר עלי (שמות ח׳ ה׳) ר״ל התכבד ממני לשואל שאלה גדולה ותראה היקרך דברי לקיים מה שתשאל וכן היתפאר הגרזן (ישעי׳ י׳ ט״ו) פן יתפאר עלי ישראל (שופטים ז׳ ב׳) אשר בך אתפאר (ישעי׳ מ״ט ג׳) לא תפאר אחריך (דברים כ״ד כ׳) לא תקח כבוד האילן ר״ל פירות הסנסן העליון ועל זה הדרך יקראו טעפות האילנות פארות (יחזקאל ל״א ה׳) כי הם כבודם אבל אבן גגאח פי׳ בשם ר׳ יהודה [2]) לא תפאר אחריך לא תחפש אחריך לקבץ כל מה שחבטת מן הזיתים עד תכלית אך הניח מעט שארית לעניים ופי׳ התפאר עלי (שמות ח׳ ה׳) גזור עלי וממנו ענין היתפאר הגרזן על החוצב בו (ישעי׳ י׳ ט״ו) ר״ל היגזר עליו דבר או ישאל ממנו שאלה באמת לא אבל הוא הולך אחרי רצון החוצב בו וקרוב זה הענין אל הענין הראשון כי הגזרה היא הכבוד והגוזר מתכבד מזה ובית תפארתי אפאר (ישעי׳ ס׳ ז׳) לפאר מקום מקדשי (שם י״ג) ולקדוש ישראל כי פארך (שם כ״ה ה׳).

השער התשיעי.

השנה, הנעה, קריבה, הגשה.

תחלה נאמר כי יוכל האדם להיות קרב ונגש ולא יגע וישיג לעצם הדבר ויוכל להיות משיג בלי יגע ויקרב ויגש ויוכל להיות נוגע ולא ישיג ויקרב ויגש ויוכל להיות קרב לבד בלי נגיעה ונגישה והשגה ויוכל להיות נגש בלי יגע ויקרב וישיג ועתה אבאר הכל, יוכל להיות האדם קרב ונגש לחברו ולא יגע בו ולא ישיגהו אם ירדף אחריו וכן בהשגת השכל פעמים ילך האדם קרוב לדעת אחת ולא יגע וישיג בעצם הדבר ורב הקריבות והנגישות כזה אמרו כאשר קרב אל המחנה (שמות ל״ב י״ט) קרב אתה ושמע (דברים ה׳ כ״ד) והעד קרבה אל נפשי גאלה (תהלים ס״ט י״ט) קרוב ה׳ לכל קוראיו (שם קמ״ה י״ח) קרבת אלהים יחפצון (ישעי׳ ל״ח ג׳) אל אלהיה לא קרבה (צפניה ג׳ ב׳) כל אלה בלי ספק בלי נגיעה והשגה וכן תמצא בנגישה ויגש אליו יהודה (בראשית מ״ד י״ח) ותגש גם לאה (שם ל״ג ו׳) ויגש לו ויאכל (שם כ״ז כ״ה) מדוע נגשתם אל העיר (ש״ב י״ח כ׳) והעד ונגש משה לבדו אל ה׳ (שמות כ״ד ב׳) הכהנים הנגשים אל ה׳ (שם י״ט כ״ב) לגשת אלי נאם ה׳ (ירמי׳ ל׳ כ״א) אין בכלם נגיעה והקרבה ויוכל להיות משיג בלי יגע ויקרב ויגש והוא והשיגה ידו ומצא כדי גאלתו (ויקרא כ״ה כ״ו) ולא ישיגו ארחות חיים (משלי ב׳ י״ט) תשיגהו כמים בלהות (איוב כ״ז כ׳) על פי אשר תשיג יד הנדר (ויקרא כ״ז ח׳) לא ישג [2]) כלמות (מיכה ב׳ ו׳) אין באלה קריבה ונגיעה ונגישה ויוכל להיות נוגע ולא ישיג ויקרב ויגש כאמרו החיל אשר נגע אלהים בלבם (ש״א י״ו כ״ו) כי נגע אל השמים משפטה (ירמי׳ נ״א ט׳) וכן ידברו בני האדם דבר זה נגע אל לבי כאשר ירצו לומר חרה ליאו גם כן יאמרו להכות (?) הדבר וכן עת הזמיר הגיע (ש״ה ב׳ י״ב) ונגעה חרב עד הנפש (ירמי׳ ד׳ י׳) ויוכל להיות קרב בלי יגע ויגש וישיג

[2]) ע׳ מד 81. [2]) כתיב בספ״ך וכן תניא למעה למשל כמסיגי גבול, לת תסיג גבול, והסג לחזור ונ׳ בפרקון ובשרשים לרד״ק שורש נסג ונשג.

(סס קמ"ה י') יודוך לעמת יברכוך אך הצח שבלשונות להבדיל המלות בענין אחד ו א ב ן ג נ א ח פי' גם אני אודך (תהלים ע"ח כ"ג) כענין שבח והודינו לך אלהים (סס ע"ה ג') הברכה על הטובה, השבח והברכה על הטובה קרובים זה לזה אע"פ שיש ענין מבדיל בין שבח וברכה ור' י ה ו ד ה *) פי' כי גם אני אודך (סס ע"ח כ"ג) והודינו לך אלהים (סס ע"ה ג') מענין ומודה ועזב ירחם (מכלי כ"ח י"ג) ר"ל הודני (הודוי?), ואולי הלל גדול משבח כאמרו להשתבח בתהלתך (תהלים ק"ו מ"ז) וכן נראה לפי כלל הספר הזה כי כל שני דברים הבאים יחדו האחרון גדול מן הראשון לפי הענין והלל נמצא אחרון במאמר כאמרו שבחי ירושלם את ה' הללי אלהיך ציון (סס קמ"ז י"ב) ואולי **שבח** ענינו ספור כאמרו דור לדור ישבח מעשיך וגבורותיך יגידו. (סס קמ"ה ד') כאלו אמר יספר מעשיך והעד הנאמן להשתבח בתהלתך (סס ק"ו מ"ז) ר"ל אני אודה לשם ולא אחשב להשיג [?] כי אינני כי אם כמספר בתהלתך לא אמר בתהלותיך ולא תהלתך אך בתהלתך אשר החפץ בו בקצת תהלתך אהיה כמספר וכמגיד בהיותי מודה לשם קדשך. **הלל** שם הכלל לענין מפואר ומרומם ומהדר ומבורך ו א ב ן ג נ א ח פי' בו ענין הגילה והשמחה ודמה אותו ללשון הערב שאומר על נשיאות קול אהל אלפי' להתהלל (?) בתהלתך כמו לשמח בשמחת גויך (סס ק"ו ה') ויעשו הלולים (סופעים ע' כ"ו) ואמר כי זה הענין נכון מאד ומזה הענין לפי שכלו יהלל איש (מכלי י"ג ח') מה תהלל ברעה הגבור (תהלים נ"ב ג') אל יתהלל עשיר (ירמי' ט' כ"ג) ואל יתהלל הגבור (סס) כי אם בזאת יתהלל (סס ס"ג כ"ג) כלומר ישא קול ויפטיר שפה ואולי שבח והודאה יאמר על משבחים ומודים בלחש מה שאין כן בהלל שהוא הרמת קול והנכון לומר בין הלל ושבח כי שבח יאמר על דבר הישר בעיני אדם ומשבחו אע"פ שאין הדבר משובח מעצמו כמו ושבח אני את המתים (קהלת ד' ג') כאדם הבוחר ברע להתאנותו אליו בעת צרתו וכן ושבחתי אני את השמחה (סס ח' ע"ו) אע"פ שאינה טובה בעיני החכמים כאמרו טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה (סס ז' ג') וכן אמרו רבותי ז"ל (כתובות י"ז ח') מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו הוי אומר ישבחנו בעיניו אבל הלל לא יאמר אם לא על דבר המהולל מעצמו ומהללו ממנו יצא בלתי מונע וחולק והעד לפי שכלו יהלל איש (מכלי י"ג ח').

ה ש ע ר ה ש מ י נ י.

הוד, הדר, פאר.

הדר נכבד מהוד לפי כלל הספר הזה שהרי נזכר אחרון כאמרו הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד ח') ולשון **הוד** נופל על ענין כבוד כאמרו ולא נתנו עליו הוד מלכות (דניאל י"ח כ"ח) כסוס הודו במלחמה (זכרי' י' ג') ויהי כזית הודו (הושע י"ד ז') והנכון לומר בהוד שהוא חוזק כמו שאמר א ב ן ג נ א ח כי מענין הוד ומגזרתו ולא הד הרים (יחזקאל ז' ז') והשיעור לא יצילם מן הצרה הוד הריהם כלומר חוזק ההרים הגבוהים והבצורים לא ימנעום מן האוי וכן הוד נחרו אימה (איוב ל"ט כ') ר"ל הוזק עטוש נחרו אימה לשומעים וכן והשמיע ה את הוד קולו (ישעי' ל' ל'). **והדר** ענינו התנאות והתיפות כאמרו זה הדר בלבושו (סס ס"ג ח') לא תאר לו ולא הדר (סס נ"ג ג') כאלו אמר לא נוי ולא יופי. פרי עץ הדר (ויקרא כ"ג מ') נאה וכן קול ה' בהדר (תהלים כ"ט ד') לפי ענינו כענין זה אלי ואנוהו (שמות ט"ו

*) עין מחות ג' שער ח' נך 81.

השער הרביעי.

הרבה, מאד.

הרבה ענינו כמו יותר כאמרו הרבה משתים
רה רבו אדם (יונה ד' י"ח) אחאב עבד הבעל
ש יהוא יעבדנו הרבה (מ"ב ג' י"ח) ולהג
בה יגעת בשר (קהלת י"ב ג') כל אלה
גם יותר ובמקומות רבות לא יתכן לשון
ר אשר יכשר בו מלת הרבה כי מלת **מאד**
ענינו יותר אך החפץ בו שפע או רבוי
ין לטוב או לרע כמו שאמר והנה טוב
ד (בראשית ח' ל"ה) אל תקצף ה' עד מאד
ועי' ס"ד ח') ועל כן נקרא ההון מאד כאמרו
בכל נפשך ובכל מאדך (דברים ו' ה') כאלו
אמר בכל שפע טובתך ואחר שכן הוא שענין מאד
שפע יכשר לומר במקומות רבים מאד כאמרו
ותיפי במאד מאד (יחזקאל ט"ז י"ג) ולא יאמר הרבה
הרבה כי מלת הרבה מורה יתרת הדבר אשר
באה בו וזה שאמר שכרך הרבה מאד (בראשית
ט"ו י"ח) ר"ל יותר מן העבודה יהיה השפע השכר וכן
מאמר עזרא ובין עשרת ימים בכל יין להרבה
ועם זה לחם הפחה לא בקשתי (נחמי' ה' י"ח)
ר"ל מלבד יינות היה שולחננו מלא והותר.

השער החמישי.

הבל, ריק.

לפי כלל הספר הזה האחרון קל מן הראשון
י הענין כי **הבל** יקרא דבר שיש בו ישות
ן בו תועלת כאמרו וילכו אחרי ההבל
בלו (ירמי' ב' ה') ולמה זה הבל תהבלו
וג כ"ז י"ג) כל אלה מורים דבר שיש בו
ישות (אישות) ואין בו תועלת והעד מוסר הבלים
עץ הוא (ירמי' י' ח') ר"ל מוסר בלי תועלת
אבל **ריק** נקרא מה שאין לו ישות אמרו ותם
לריק כחכם (ויקרא כ"ו כ') לא יגעו לריק (ישעי'
ס"ה כ"ג) והעד לא תלכו ריקם (שמות ג' כ"א).

השער הששי.

הווים, ישנים.

ישן ענינו ידוע אך **הווה** לא, יקרא
אם ישן מאד ומלת הזה ספור לשינת
לב שישן מיד באריכות ויקרא האיש
אריך בשינה הזה כתנומת הכלב אבל
החכמים פירשו בהווים מדברים דברי
הבל שאין בהם ממש כדברי המדברים בעת
השינה דברי תהו ובקצת החלאים הגוברים
על האדם אשר בהגברם יתבטלו תנועותיו
והרגשותיו וידבר הבלים ודברים שאינם והכל
הולך אל מקום [אחד].

השער השביעי.

הלל, שבח, הודאה.

הודאה איננה כענין הלל ושבח כי החפץ
ברכה על הטובה או על זולתה אמרו אודה
ה' מאד בפי (תהלים ק"ט ל') אודך אדני אלהי (בס
פ"ו י"ג) יודוך ה' כל מעשיך וחסידיך יברכוכה

בראה והביט וחזה כי הם נופלים על ראות העין וגם הם שאולים להשגת השכל אך מלת ראה הוא ידיעה אצל ההמון כאמרו וירא והנה באר בשדה (בראשית כ"ט ג') זה כוונת ראות העין ולבי ראה הרבה חכמת ודעת (קהלת א' י"ו) זאת השגת השכל וכן הביט נופל על הבטת העין כמו אל תבט אחריך (בראשית י"ט י"ו) ותבט אשתו מאחריו (שם כ"ו) ונבט לארץ והנה חשך (ישעי' ה' ל') וגם הוא מושאל להבטת השכל והתבוננותו אל הדבר עד שישיגהו כמו שאמר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל (במדבר כ"ג כ"א) והאון והעמל לא תשורם עין וכן והביטו אחרי משה (שמות ל"ג ח') כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ע' שקלים ט' ג') כי הוא מזה הענין ר"ל שהם היו מדקדקים פעליו ודבריו ומסתכלים בהם וכן חזה נופל על ראות העין כמו ותחז בציון עינינו (מיכה ד' י"א) לכו חזו מפעלות ה' (תהלים מ"ו ט') וכא על השגת הלב כאמרו אשר חזה על יהודה וירושלם (ישעי' א' א') היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר (בראשית ט"ו א') ומלת חזיה או ראיה או הבטה אשר תבא בענין זה אצל הבורא יתעלה היא השגת שכל לא ראות העין כי הבורא יתברך אינו נמצא כדי שישיגוהו העינים.

השער השלישי.

הנה, פה, הלום, הלאה.

הנה פעמים כענין עתה כאמרו ועד הנה מרביתם שמרים משמרת בית שאול (שמ"ב ג' כ"ט) ולא ראיתיו עד הנה (בראשית מ"ד כ"ח) כי לא שלם עון האמרי עד הנה (בראשית ט"ו ט"ז) כל אלה החפץ בהם עתה ר"ל הזמן העומד ויש שהנה שענינו כמו בכאן והוא ודור רביעי ישובו הנה (שם) עד הנה עזרנו ה' (שמ"א ז' י"ג) ר"ל עד אבן העזר כאמרו ויקח שמואל אבן אחת וישם בין המצפה ובין השן ויקרא את שמה אבן העזר ויאמר עד הנה עזרנו ה' (שם) והנה נמצא לקבוץ הנקבות כאמרו מעט הצאן ההנה (שמ"א י"ז כ"ח) מה הנה שבע כבשת (בראשית כ"א כ"ט) כי טבת הנה (שם ו' ג') ולהנה כנפים (זכרי' ה' ט'). **פה** לא נמצא כי אם בענין אחד ואינו מושאל לדבר אחר אמרו פה אשב כי אותיה (תהלים קל"ג י"ד) עד מי לך פה (בראשית י"ט ל"ב) מה לך פה (ישעי' כ"ב י"א) עד פה תבוא ולא תסיף (איוב ל"ח י"א) ופא ישית בגאון גליך (שם) כל אלה ענינם כמו במקום הזה. **הלום** בכל המקומות כמו פה ר"ל בכאן ואולי הלום מענין הלאה ואמרו כי הביאתני עד הלם (שה"ש י"ז ט"ז) ר"ל עד את מאוחר כזה שהראיתני כל מה שראו עיני גדולות ונפלאות, באמת כי אין זה נכון אמנם הלום נמצא כמו פה שהוא במקום ולא כמו הנה שנמצא ממנו שהוא זמן אזי הוא מדרגה מעלה הוא כי הביאתני עד הלם ר"ל למדרגה כזו והראיה ממה שאמר וראיתני כתור האדם המעלה ה' אלהים (שם) ואינו נכון. **הלאה** אין ענינו דומה כלל לשאר הנזכרים כי אמרו ומיום השמיני והלאה (ויקרא ט"ו כ"ז) ר"ל מה שאחרי ויאמרו גש הלאה (בראשית י"ט ט') כלומר תרחק מעליו וכן פי' א כ ן ג נ א ח וכן וחלפה משם והלאה (שה"ש ו' ג') כלומר אל מה שאחרי המקום ההוא, והגלתי אתכם מהלאה לדמשק (עמוס ה' כ"ז) למה שאחר דמשק, מהלאה למגדל עדר (בראשית ל"ה כ"א) כלומר אל מקום רחוק וכן והנהלאה לגוי עצום (מיכה ד' ז') כלומר כאלו אמר חגדהה והרחוקה ושם הנהלאה שענינו הנדחה למען היות ענינם אחד ויש הלום שענינו הזמן המצוי והוא אמרו כי הביאתני עד הלם (שה"ש ז' י"ח) כאלו אמר עד הזמן הזה הנמצא עתה

לשמרם ולנהלם וזה ענין הפסוק החרכים צרים
ראין אדם יכול להוציא ראשו מהן ועל כן אמר
מציץ כלומר ממציא עצמו לראות מן החרכים
כפי אשר ישיג אך מן החלונות שהן רחבות
שגיח כרצונו עד ראותו מה שיחפץ ומזה
ענין מה שאמרו במשנה (ניסח פרק ג' מסנח
ז) אין משגיחין בכף מאזנים כל עקר. **הבטה**
היא פחותה מהשקפה והשגחה והיא הראיה
דרחוקה כאמרו הבט נא השמימה (נרחמית ט"ו
ו') והביטו אחרי משה עד באו האהלה (שמות
ל"ג ח') כי ירא מהביט אל האלהים (סס נ'
ו') הביטו אל אברהם אביכם (ישעי' נ"א ב')
אל תביט אחריך (נרחמית י"ט י"ז) לא הביט
און ביעקב (במדבר כ"ג כ"א) המביט לארץ
תרעד (תהליס ק"ד ל"ב) כלומר במיעוט הבטה
ורעיד הארץ ויושביה. **ראה** הוא כלל כל
ההבטות והשקפות והתצות אבל השגחה
בבדת מענין ראיה כי היא בלב ופעמים יראה
אדם דבר או ענין ולא יבין לו ועל כן לא
קרא הרואה משגיח עד הבינו הענין ומביט
קרא רואה ורואה לא יקרא מביט עד אשר
ביט בראייתו כאמרו יביטו יראו בי (סס כ"ג
ח) כלומר לא יוכלו לראות ענייני עד הביטם
מאד ור"ש פי' על וישקפו על פני סדם
נחמית י"ח ט"ז) כל השקפה לריעה חוץ מהשקיפה
מעון קדשך (דבריס כ"ו ט"ו) שגדול כח מתנות
ניים שהופך מדת רוגז לרחמים. **חזה** הוא
רגום ראה וכמהו הוא ושניהם בענין הגבוהה
ער חזה על יהודה (ישעי' ב' א') במראה
ליו אתודע (במדבר י"ב ו') ויש חזה שענינו
פה והוא ועם שאול עשינו חוזה (ישעי' כ"ח
ו') ויש ראיה שענינו חק וחיוב והוא הראיות
ת לה (מסתר ג' ט') והרבה בגמרא וראויה
תה פרשת נחלה לכתב (ג"ב קי"ט ח') וראויה
תה פרשת מקושש שתכתבה ע"י משה אלא
תחייב מקושש וכתבה על ידו ללמדך שמגלגלים
ות ע"י זכאי והובה ע"י חייב (סס) וכן רבים
מנה שענינה שמע לא הראות והוא הדור

אתם ראו (ירמי' ג' כ"ח) וממנה מה שהוא
כנוי על מעשה כמו וראה את ערותה (ויקרא
כ' י"ז) וממנה שענינה מציאת הדבר וההגעה
בו והוא האה חמותי ראיתי אור (ישעי' מ"ד
ט"ו) כלומר נהניתי ממנו וכן שנות ראינו רעה
(תהליס ל' ט"ו) כלומר מצאתנו הרעה והגיענו
הנזק ואבן גנאח אמר כי קרוב להיות מן
הענין הזה וראה את ערותה (ויקרא כ' י"ז)
ויש ראיה שענינה נקמת האויב והוא ואני
אראה בשנאי (תהליס קי"ח ז') המה יביטו יראו
בי (סס כ"ג כ"ח). **צפה** ענין הצפיה מגבוה
כאמרו צפה נתתיך לבית ישראל (יחזקאל ג' י"ז)
בצפיתנו צפינו (מיכה ד' י"ו) ענינו חכינו על
צד השאלה דמה התקוה לענין הצופה שאינו
רואה כי אם מעט וכן צפה הצפית (ישעי'
כ"ח ה') ועל זה הדרך נקראת הרמה או הגבעה
מצפה (סס ח') ואין ענין צפיה ראיה
גמורה ואבן גנאח אמר במאמר והשקיתי
ארץ צפתך מדמך (יחזקאל ל"ב ו') כי הוא סובל
ארבעה ענינים האחד שיהיה קרוב ללשון הערב
ויהיה ביאורו ארץ אבניך כי צפיאת בלשון
הערבים הם האבנים הגדולות והחלקות רוצה
בזה ההפלאה בנקמה וההגעה בעונש כאשר
אמר עור להעלות חמה לנקם נקם נתתי את
דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות (סס כ"ד ט')
והדרך השני שמו מענין צפה נתתיך לבית ישראל
(סס ג' י"ז) ויורצה לומר והשקיתיך ממך ארץ
השקפתך וצפייתך כלומר המקומות הגבוהים
והדרך השלישי פי' ואשקה ארץ המישור מדמך
ודומה ללשון רבותי ז"ל מחבת צפה מעשיה
קשין (מנחות ס"ג ח') כלומר פשוטה ישרה
והדרך הרביעי אמר שהוא עלול הענין מענין
צפו מים על ראשי (מיכה ג' ס"ד) על משקל עתק
(ס"ח ל' ג') רשע (שמות כ"ג ז') רעתך רבה (חיוב כ"ג
ה') קמת רעך (דבריס כ"ג כ"ו) ורוצה לומר ארץ
צפתם המקומות הסמוכים אל היאור ונקראו כל
שפת היאור צפת מפני שהיאור צף עליהם הרבה
פעמים והרב הגדול רבנו סעדיה *) ז"ל אמר

*) ס"ל משה וכנגה היה שיעלה מקולמוס המעתיק כי כל הלשון הזה עד לפני הסוסיס הלחרונה מהסעד
ה הוא הלשון בעצמו דמורה ח"ח פ"ד והלשון המתחיל פה עוטה הרבה ללשון הערתה רבי יהודה
חריזי ז"ל (ע' מ"ב ח"ח פ' 13 ואחר הוציא ר' אחרי ליב שלמסבורג לפום לומדן תרי"ח).

מן הלשון כאמרו ומה יסיף לך לשון רמיה אצל רכיל ועוד היום נהגו העברים לק
(תהלים ק״כ ג׳) וכן אל תלשן עבד אל אדניו המדבר בסתר רע על אדם לגדול ממנו מלשי
(משלי כ׳ י׳) ואחר שכן הוא מלשין לא נקרא ועניינו לפי הנראה בסתר ובהעלם מד
כי אם על הדבור לא על היותו מרגל ועל כן שאין כן ברכילות שהוא בגלוי ובנראה כמ
לא זכר לשון הליכה אצל מלשין כאשר זכר שביארנו.

החלק החמישי, חלק ההיא.

השער הראשון.

השתחואה, כריעה, קידה.

כריעה על ברכים והראיה ויכרע על ברכיו (מ״ב בפ׳ ויהי מקץ ויקדו וישתחוו (בס מ״ג כ״ח) קיח
ח׳ י״ג). **השתחואה** נפילת אפים ארץ כאמרו כפיפת קדקוד השתחואה משתטח לארץ ורז״ל במס
וישתחו אפים ארצה (בראשית י״ט ח׳) השתחות לך סוכה (מ״ג ח׳) לוי אהוי קידה קמיה דרבי ואיטל
ארצה (בס ל״ז י׳). **קידה** כפיפת ראש וכן פרש״י מתפשט בארץ ונסמך על גודלות ידיו ורגליו.

השער השני.

השקיף, השגיח, הציץ, הביט, ראה, חזה, צפה.

השקפה בכל מקום ממקום גבוה כאמרו ועל כן נקרא ציץ לפי שמציץ להאותו.
וצדק משמים נשקף (תהלים פ״ה י״ג) בעד אשנבי **השגחה** הוא המעלה שבראיות והוא ממקו
נשקפתי (משלי ז׳ ו׳) בעד החלון נשקפה ותיבב גבוה ושפל כאמרו משגיח מן החלונות (בס״ה ג׳ ט׳
(שופטים ה׳ כ״ח) ונשקפה על פני הישימון (ממדבר ל״ג י״ד) משגיח מן החלונות (בס״ה ג׳ ט׳
כ״ו כ׳) על המשקוף (שמות י״ב כ״ג) על הצפיה כלומר ראיך אליך ישגיחו אליך יתבוננו (ישעי׳ י״
על החלון אשר מצפים ממנו ואפשר שרוצים י״ז) כלומר אליך יביטו הבטה גמורה כד
לומר בו המפתן העליון אשר על מזוזת השער שיתבוננו אליך ועל זה השיעור נקרא הזרי
והראיה על זה ממה שאמרו בגמרא (מנחות ל״ג משגיח והשגחה זכרוה בעלי החכמה בכמו
ח׳) אמר אביי מאי אדקתא * חלל המשקוף מקום מקומות לדבר נכבד ואמרו כי השגחה ש
שמכניסין בו ציר הדלת תרגום ובנקיקי הסלעים משותף יאמר על עיון בני האדם בעיניו כמ
(ישעי׳ ז׳ י״ט) ובסעפי הסלעים (בס נ׳ ג׳) בשקיפא משגיח מן החלונות (בס״ה ג׳ ט׳) ונאמר על צד השאל
כיפיא מפני שמשקיפין מהם בעבור גבהם וישקף בהשגחת השם בברואים להמציא להם צרכו
אבימלך וכו׳ בעד החלון (בראשית כ״ו ח׳) השקיפה ולהעמידם ולשמרם במדה שאפשר להם לעמ
ממעון קדשך מן השמים (דברים כ״ו ט״ו) ולפי כאמרם ממכון שבתו השגיח אל כל יושב
שהשקיפה ממקום גבוה צריך המשקיף להשקיף הארץ (תהלים ל״ג י״ד) והדמיון בין ש
ביותר ועל זה נקראת השקפה וכן מציץ מן ההשגחות שהיתה סבתה שתוף על צד ההשאל
החרכים פי׳ בו אבן גגאח נשקף אמנם נשקף ביניהם הוא כי כשיצצה האדם לשמר הדבר יש
נקרא הרואה כל מה שמשקיף אבל **הציצה** עליו עיניו תמיד וישגיח בו ועל כן קרא עני
אינה כל כך שעניין הציצה הוא למקום רחוק שמירת השם לברואים השגחה מאתו עליה

---

*) ל״ל אבקתא וכן הלשון בערוך ערך אבקתא: מאי הכי ציר חמר רב חושפת (נמ׳ לנו, ח״ר חלח
לאבקתא פירוש חלל המשקוף שמכניסין בו ציר הדלת.

שער ארבעה עשר.

דלת, שער, פתח.

הנכון כי **שער** נקרא הדלת והפתח כאמרו
שער האשפת (נחמי' ג' י"ג) שער המים (ס"
י"ו) שער בת רבים (ס"ה ז' ה') והלשון הזה
ופל בדבור בני האדם שיאמר על יציאה מעיר
או על ביאה לעיר באיזה שער נצא באיזה
בא. **פתח** נקרא החלל הפתח כאמרו פתח
השער (ס"ג ט' ח'). **דלת** נקרא הקרש הפוגר
החלל בה והעד הדלת תסוב על צירה (מכלי
כ"ו י"ד) פתח לבנוך דלתיך (זכרי' י"א ח')
ויסך בהלתים ים (איוב ל"ח ח') כי לא סגר
דלתי בטני (ס"א י' ג') או אפשר שיקרא שער
החלל הפתוח באמרו ויתו על דלתות השער
(ס"א כ"א י"ד) ופתח נקרא מקום הביאה ר"ל מבא
השער ועל זה נאמר פתח השער (ס"ג ט'
ח') במקום מבא השער וכן פתח דבריך יאיר
(תהלים קי"ט ק"ל) המבוא וההקדמה.

שער חמשה עשר.

דבה, רכילות, מלשינות.

דבה ענינה דבור ומצאנוה לטובה כאמרו
רובב שפתי ישנים (ס"ה ז' י') ועל זה אמר
את דבתם רעה (נחמיה ל"ו ג') מפני שיש דבה
שאינה רעה וכן מוצאי דבת הארץ רעה (במדבר
י"ג ל"ו) וכן ומוציא דבה הוא כסיל (משלי י'
י"ח) מאמרו מוציא נמצא שהוא לרעה או
להשאיל שם לאדם לגנותו בו וכל המספר
דבר ומבשרו נקרא מוציא דבה אף על פי שהדבר
אמת כמו שאמרו רבו' ז"ל (פסחים ג' ג') על
פטורת רב כהנא שאלו לאחד מן התלמידים
ה נפשיה אמר להו אתון הוא דקא אמריתו
אנא לא קאמינא מוציא דבה הוא כסיל, אבל
שמעתי דבת רבים (תהלים ל"א י"ד) ענינו דבור
והגיה. **רכילות** שם חקקוהו על כל משלחי
מדנים ומגרי מדון ומספרי לשון הרע הם ההולכים
לבתי רעיהם לרגל לשמוע ולראות מה מעשיהם
ומספרים הכל לכשכנגדם למען הרבות דברי
ריבות והם נקראים הולכי רכיל והעד הולך
רכיל מגלה סוד (משלי י"א י"ג) ועל אשר הוא
הולך ומרגל לא תמצא רכילות שלא זכר אצלו
לשון הליכה לא תלך רכיל (ויקרא י"ט י"ו)
הולך רכיל (משלי כ' י"ט) והכף בו תמורת
גימל שכל אותות שמוצאיהן ממקום אחד
מתחלפות זו בזו ב' בפ' ובו"ו ג' בכ' וט"ת
בנו"ן ונו"ן בל' ות' בל' כי אח"ה אותיות
הגרון גיב"ק מן התך זסשר"ץ מן השינים
התל"ט מן הלשון בומ"ף מן השפתים וכלן
זו למעלה מזו וזו לפנים מזו וכן וירגל בעבדך
(ס"ב י"ט כ"ח) רגל לומר רעה עלי בעניך לא
רגל על לשנו (תהלים ט"ו ג') וכן מכל אבקת
רוכל (ס"ה ג' ו') הסוחר נקרא רוכל לפי
שהוא הולך ומרגל אי זו טובה מכל הסחורות
ונקרא סוחר כתרגום לסכב את ארץ אדום
(במדבר כ"א ד') לפי שהוא מסכב המכירות
והקניינים וסובב בארץ לקנות ולמכור וכן המוכר
בשמים לקשוט הנשים על אשר סובב העיירות תמיד
נקרא רוכל כאמרו בעיר רכלים שמו (יחזקאל
י"ז ד') ואנקלוס תרגם לא תלך רכיל (ויקרא
י"ט י"ו) לא תיכול קורצין, איכל בהו קורצא
כי מלכא (גיטין ל"ו ח') מפני שמנהג הרכילים
לאכל בבית מקבל הרכילות ואותה אכילה
נקראת אכילת קורצין לשון קורץ בעיניו (משלי
ו' י"ג) שדרך הולכי רכיל לקרץ בעיניהם
וברגליהם ולרמז דבריהם שלא יבינם שאר
העומדים שם. **מלשין** מעשהו בהסתר ובהעלמה
כאמרו מלשני בסתר רעהו (תהלים ק"א ה') ר"ל
מאריך לשונו כלומר מעתיר דבריו כי הדבור
פעמים יתיחס ללשון להקרא לשון לפי שהדבור

(ע' סנהדרין ד' ח') *) מפני מה נאמר בע"ז ויצמדו לבעל פעור ובעבודת חשם ואתם הדבקים בה' אלהיכם (דברים ד' ד') לפי שהם לע"ז כמגופת חבית המצומדת מעט אבל לעבור הבורא ית' כשני תמרות המדובקות זו בזו, ויש דבק שענינו רדיפה והוא אמרו וידבקו גם המה אחריהם (ס"פ כ"ד כ"ג) וידביקו את בני דן (סופטים י"ח כ"ג) ויש שענינו השגה אמרו וירדף אחריו דרך שלשת ימים וידבק אתו בהר הגלעד (בראשית ל"ו כ"ג) כאלו אמר השיגו ומה ששנה אחר כן וישא לבן את יעקב (שם כ"ה) הוא דרך ביאור והגדה וספור לבאר מה שאירע להם ופי' הענין כן הוא כאשר השיג לבן את יעקב וכבר תקע את אהלו במקום פלוני ולבן תקע את אחיו במקום פלוני ואחר כך אמר לבן ליעקב מה עשית לי וגו' כל זה כפי נהג העולם לפור ענייניהם והראיה כי תרגום וישגם (שם מ"ד ו') ואדביקנון וברוב המקומות יכשר לשון דבק אשר לא יתכן חבור וצמד. **נלוה** לשון ציווי לא דבוק ממש כמו וגלוה הגר עליהם (ישעי' י"ד ח') הפעם ילוה אישי אלי (בראשית כ"ט ל') יצטרפו לעבדו שכם אחד וכן כמער איליות (מ"ש ז' ל"ו) ביאורו צירוף לא חבור גמור אך כענינו ולא כמהו ולווי שם חקקוה החכמים הפילוסופים שהוא יחס הגוף אל גוף מונח על שטחו או על חלק ממנו כשיעתק המונח בהעתק המוקף בו כלבישה והנעילה ולבישת כלי זיין כי הלבישה יחס גוף אל גוף אחר מונח על שטחו כשיהיה מקיף נעתק בהעתק המוקף בו והנעילה מורה על כיוצא בזה אלא שיהיה בחלק מן הגוף וכן לבישת כלי זיין ויש ממנו שהוא טבעי כעור הבהמות וקליפת האילנות ומהם שהוא רצוני כלבישת הבגד.

שער שנים עשר.

דופי, מום.

אמרו ומום אין בך (ס"ה ד' ז') תשב באחיך לדבר טוב או רע וכן נהגו בני האדם לדבר בבן אמך תתן דפי (תהלים נ' כ') אין כמה מומים יש לפלוני מהם טובים ומהם רעים תדבר בזה הכרח נמצא במקרא להפרישו ביניהם אך נמצא שענין מום נופל אף על דבר טוב ועל סברתי בהם כי **מום** נגזר משרש מאומה כאמרו כן אמר כל מום רע (דברים ט"ו כ"א) אבל אשר אין בהם כל מאום (דניאל א' ד') והחפץ **דופי** הוא דבר מגונה והוא שם על משקל במום כאלו אמר יש כלומר יש על דבר פלוני מכלל יפי (תהלים נ' ג') וגם הוא הפכו.

שער שלשה עשר.

דולג, מקפץ.

ענין **הדלוג** ידוע כמדלג מאבן לאבן כמו שאמרו רבותינו ז"ל (שבת קנ"ג ב') זקנה קפצה עליו נמהרה לבא, כי היכי דקפצי עלה (כתובות ק"ג ב') אקפוץ ואלונו כדי שאגבנו בחובי (גיטין מ"ט ב') ענינם בחפזה והמהירות והרבה בתלמוד מן הענין הזה.

---

*) נמנו לסון מעט וע' גילקוט פ' ואתחנן רמז תתכ"ד.

אהה ואפשר להיות מן הענין הזה כי ה׳ אלהינו
רמנו (ירמי׳ ח׳ י״ד) ונדמו נאות השלום (שם
ה ל״ז) כלומר ישתקו פן ישמע קולם וקרוב
היותם מענין כליה וכריתה וממנו שענינו
עמדה והוא אמרו דמו עד הגיענו אליכם (שם
ל ט׳) זיש שענינו תוחלת ותקוה דום לה׳

והתחולל לו (תהלים ל״ז ז׳) טוב ויחיל ודומם
(איכה ג׳ כ״ו) ר״ל טוב לקות לתשועת המושיע
וקרוב הענין לענין הראשון ואף הענין השני
קרוב אל הראשון כי הכריתה והדממה ענינם
אחד לפי שהאדם הצעב משממון הסבות היושב
דומם ידמה כמת והאלהים יודע האמת אם הכל אחד.

שער אחד עשר.

דבק, חבר, צמד, נלוה.

דבק הוא גדול לפי הענין מכלן שאינו נפרד
אמרו על כן יעזב איש את אביו ואת אמו
דבק באשתו (בראשית ב׳ כ״ד) והעד והיו לבשר
חד וכן בהם דבק שלמה לאהבה (מ״ח י״א
) שלא נפרד מהם כן כאשר ידבק האזור
ל מתני איש (ירמי׳ י״ג י״א) והעד הנאמן אמר
דבק טוב הוא ויחזקהו במסמרים לא ימוט
שעי׳ מ״ח ז׳) ביאור הענין סוף המאמר לא
מוט וכן לאהבה את ה׳ וגו׳ ולדבקה בו
דניס י״ח כ״ג) בעבודתו כמו ואתם הדבקים
ה׳ אלהיכם (דניס ד׳ ד׳) אי אפשר לדבק בו
שאר הדבקיות העצמים והכל נאמר לשכך את
אזן כמו שאמרו רבותינו ז״ל (ע׳ כתובות
ח״ח ג׳) וכן ולשוני מדבק מלקוחי (תהלים ק״ג
) בין הדבקים ובין השרץ (מ״ח כ״ג ל״ד)
ש אהב דבק מאה (משלי י״ח כ״ד) ורגבים
בקו (איוב ל״ח ח״ת) בלי הפרדה. **חבור**
משו בו (בגמ׳) במקום אסיפה בהרבה מקומות
ענין כל אלה חברו אל עמק השדים (בראשית
ד ג׳) וכן אחבירה עליכם במלים (איוב י״ו ד׳)
נתתו הראשונה קשות [קשרות?] רעות ושותפות
טוב ולרע, חבור עצבים (הושע ד׳ י״ז) וחברי
בים (יחעי׳ ח׳ כ״ג) חבר הוא לאיש משחית
משלי כ״ח כ״ד) היחברך כסא הוות (תהלים
ד כ׳) (ואחר) וארח לחברה עם פעלי און
איוב ל״ד ח׳) חבר אני לכל אשר יראוך (תהלים
״ט ס״ג) לעמת מחברתו (שמות כ״ח כ״ז)
טורו, בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה׳ את מעשיך
הי״ב כ׳ ל״ז) ומן התחברות אליו יעשה

צמד אינו כמו חבור ודבוק כי הוא נופל על
כל שני דברים אשר הם יחד כאמרו צמד בקר
(מ״ח י״ח ו׳) צמד חמורים (שופטים י״ט י׳) כי
זכר אני ואתה את רכבים צמדים (ת״ב ט׳ כ״ה)
והתלוות שני דברים זה עם זה יקרא צמד לא
מצד החבור ולא מטעם הדבוק וכן צמד פרשים
(יחעי׳ כ״ח ז׳) שנים עשר צמדים לפניו (מ״ח
י״ט י״ט) כל אלה ענינם התאחד שנים זה בזה
וכן חרב מצמדת על מתניו (ש״ב כ׳ ח׳) אינה
דבוקה ומחברת יחד בהתלוותה אל מתניו וכן
הנצמדים לבעל פעור (במדבר כ״ה ה׳) הולכים
שנים שנים שם או ירצה לומר כל אחד מהם
יקרא צמד וכן ולשונך תצמיד מרמה (תהלים
נ׳ י״ט) תעשנה צמד עמה וכן אין צמיד פתיל
עליו (במדבר י״ט ט״ו) דבר הסותם כלי כמו
המגופה והרבה בלשון משנה (כלים פרק י׳ משנה
ט׳) מגופת חבית והמפרשים צמיד פתיל בענין
אחר (לא) לאמר כי שניהם החפץ בהם חבור
אינו נכון בהביאם ראיה לפתיל ממאמר נפתולי
אלהים נפתלתי (בראשית ל׳ ח׳) ומפרשים בו
נתחברתי זה אינו כי נפתלתי מגזרת עקש
ופתלתל (דניס ל״ב ה׳) ומעניני לפי שרהל
ולאה היו מתגרות זו בזו והעד אמרו בסוף
המאמר וגם יכלתי אשר הוא כענין פן יאמר
איבי יכלתיו (תהלים י״ג ה׳) והאמת כי פתיל
בלשון הערב במקום חבור ורבו׳ ז״ל אמרו

נלוה מרמה (דניאל י״א כ״ג) ואפשר שדבוק אינו
נפרד לעולם וחבור נפרד הרבה פעמים כי עקר
חבר כמו רע וגם רע יקרא חבר בחלק ממנו.

השער התשיעי.

דק, תבלול.

אמרו או דק או תבלל בעינו (ויקרא כ"ח כ'). **דק** הוא דוק שבעין כעין הנוטה כדק שמים (יסעי' מ' כ"ג). **תבלול** שם דבר המבלבל ראות העין כמו חוט הלבן הגמשך מהלבן ופוסק בעוגל המקיף השחור והוא ב העין וכאשר נכנס אותו חוט הלב ומכ השחור נקרא תבלול על שם המעשה אש הוא עושה.

השער העשירי.

דום, החרש, שתוק.

שתיקה היא ההשקט מן הזעף ומן המרי והריב כאמרו וישתק הים מעליכם (יונה א' י"ג) וישתק הים מעלינו כי הים הולך וסער (סם י"א) ישתק מדון (מלכי כ"ו כ'). **החרש** ענינו מניעת הדבור כמו שאמר כי החריש לה ביום שמעו (במדבר ל' ט"ו) והחרש יעקב עד באם (נחמיה ל"ד ה') כלומר התחשב בעצמו ולא גלה סודו לזולתו וכן ויאמרו לו החרש (סופטים י"ח י"ט) אחותי החרישי אחך הוא (סם ל"ג י"ג כ') ויהי כמחריש (סם ח' י' כ"ז) אל תחרש על רעך רעה (משלי ג' כ"ט) ראיתה ה' אל תחרש (תהלים ל"ה כ"ב) כל אלה וכן רבים מניעת הדבור ויש ממנו אשר ענינו עצה ומחשבה והעלמה אמרו חרש רע בכל עת (משלי ו' י"ד) הלוא יתעו חרשי רע (סם י"ד כ"ב) והעד וחכם חרשים ונבון לחש (יסעי' ג' ג') ר"ל חכם הרזים והסודות והמחשבות העמוקות לבא עד תכונתם וכן תרגום חרטמי מצרים (שמות ז' כ"ב) חרשי מצראי לפי חכמתם והתיעצם בעצמם וכן אויל מחריש חכם יחשב (משלי י"ז כ"ח) ר"ל אויל מחריש מבלי דעת אבל החכם יתחשב כל היום ויתיעץ בשכלו וכן החרש והמסגר (מ"ב כ"ד י"ד) הן האמנין המבינים ובעלי העצה כענין חרש וחשב (שמות ל"ה ל"ה) חרשי משחית (יחזקאל כ"ח ל"ו) מחשבי רע וצופניו וכן ויתחרשו כל הלילה (סופטים

[1]) ע' פרחון שום בר.

י"ו ג') התיעצו חרש לאמר בסוד ובהעלמ וכן לולא חרשתם בעגלתי (סם י"ד י"ח) התיעצת עמה ועמדתם בסודה וכן ה' ילחם לכם ואת תחרשון (שמות י"ד י"ד) אמר להם התיעצ בעצמכם והתחשבו כי השם ילחם בגלל ואבן גנאח פי' בדרך ההרחבה בקשור העמד כלומר תעמדו מלהלחם ושם קרוב לענין הז לא אחריש בדיו (ישוע ס"ו ד') כלומר ל אוכל לעמד על כחדתיו ודבר גבורות אמצ וחין ערכו ובשער הביית והד"לת פירשו מענ הסתר וההעלמה וגזר להיותו מן חרש לאמ (יהושע ג' ו')[1]. **דום** ענינו הדבר הנמנע בכמו כמו עורי לאבן דומם (חבקוק ב' י"ט) הדממו ההיא מחויבת מכח המבע ההוא ורב הנמצ מגזרת דום ענינו השתיקה הגדולה שאין בו מחשבה כדמיות האבן וכן ודם אהרן (ויקר י' ג') כאדם המצטער שאין בו כח להתחש וכן ידמו למו עצתי (ישוע כ"ט כ"ח) לך דמי תהלה (תהלים ס"ה ב') לפי שלא יושג כבו עלתך בדבור ובמחשבה ואבן גנאח פי' ל יאתה תהלה ואין זה נכון להגדיל השבח, שב דומם ובאי בחשך (יסעי' מ"ז ה') כמעט שכנ דומה נפשי (תהלים ל"ד י"ז) עיני נגרה ול תדמה (מיכה ג' מ"ט) כל אלה ענין הדמי שאין בה מחשבה ודממה היא המחויבת מטב או מזולתו מן הכאב ומשאר הענינים המחייבי

השער השמיני.

דרור, חפשי.

ניהם הפכים לעבדות ואולי **דרור** נכבד
ר הנחתו הראשונה זכות וטהרה ועל זה
ר דרור על כל דבר שהוא בלי זיוף ובלי
ובת על שטן מזוקק שהורק להסיר שמריו
ו ועל המור כאמרו מר דרור (שמות ל׳ כ״ג)
ר בו אבן גבאח כי הוא הטוב הנמלט
ף והנצל מתערובת וכל דבר טהור יקרא
ר כאמרו גם צפור מצאה בית ודרור קן לה
ליס פ״ל ד׳) כדרור לעוף (משלי כ״ו ג׳)
מין מן העוף הטהור ואמר אשר שתה
חיה את מזבחותיך ה׳ (תהליס פ״ד ד׳)
טהרתו וכן אמרו רבו׳ ז״ל (שבת ק״ו ג׳)
י מה נקרא שמה צפור דרור מפני שדרה
ת כבשדה נראה שהיא ברשות עצמה לבד
ובת בכל המקומות אשר תחפץ וכן באמרו
תם דרור (ויקרא כ״ה י׳) לא אמר וקראתם
ו כי ענין **חפש** אינו כי אם הסרת השעבוד
ל אבל דרור הוא ההצלה מן העבדות לגמרי
שאמר בגמרא (ר״ה ט׳ ג׳) א״ר יהודה מה
לשון דרור כמאן דאיר *) בי דריא שדר
מקום שהוא רוצה ואינו ברשות אחרים
תמצא חפש כי אם לגמכר לשש והחפש
א אינה ההסרה מן העבדות לגמרי שאם
ה האדון לרצוע אזנו יעבדנו עד שנת היובל
ליציאת העבדים ביובל אמר וקראתם
ר שאין דרך לאדון להשתעבד בו עוד ועל
אמר בו לשון דרור וכן לחפשי ישלחנו
ת שנו (שמות כ״א כ״ו) או תחת עינו (שם כ״ו)
ש ההוא אינו נכון לעבד אחר שיצא בחסרון כלי
ומשרתיו וכן אמר ירמיה הנביא ע״ה
ל איש את עבדו ואיש את שפחתו העברי
בריה חפשים לבלתי עבד בם ביהודי אחיה
איש (ירמי׳ ל״ד ט׳) ואמר אחרי כן וישמעו
וישלחו (שם יו״ד) וישובו אחרי כן וישיבו את
העבדים ואת השפחות אשר שלחו חפשים
ויכבשום לעבדים ולשפחות (שם י״ח) ולא
אמר אשר קראו להם דרור לפי שלא הוסר כל
השעבוד לגמרי כי אם שלחום דרור לא שבו
לכבשם והעד הנאמן וקראתם דרור בארץ לכל
ישביה (ויקרא כ״ה י׳) אף למי שאינו עבד
אמר לקרא דרור לאחוזות הנמכרות שחוזרות
לבעלים ביובל לעובדי האדמה שלא יעבדוה
וזה אשר אמר וקראתם דרור בארץ לכל יושביה,
ושבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תשבו
יובל הוא שנת החמשים שנה תהיה לכם לא
תזרעו וגו׳ כי יובל הוא קדש תהיה לכם (שם
י״ח י״ב) ובכל מקום שנופל לשון דרור ר״ל
דבר הנעשה בלי יראה ובלא מונע כמו שאמר
הנני קרא לכם דרור נאם ה׳ אל החרב אל
הדבר ואל הרעב (ירמי׳ ל״ד י״ז) , ולא
יכשר בזה לשון חפש לפי הטעמים שזכרנו
וכן ענין ועבד חפשי מאדניו (איוב נ׳ י״ח)
כלומר מאדניו לבד ודומה לזה וישב בבית החפשית
(ש״ב ט״ו ה׳) שנאמר על עזיהו כאשר נצטרע
נקרא כן בעבור התבודדו שם מבני אדם כאלו
הוא חפשי מחברתם וכן במתים חפשי (תהליס
פ״ח ו׳) ר״ל מחברתם ומישיבת העולם, הלא
תראה כי חפשי יקרא לדבר אחד ודרור לא יתכן
לומר כי אם על הסרת הזיוף לגמרי מן הענין
אשר יפול עליו ועוד יש הפרש ביניהם כי
מחפש יבנה בית לפעלות רבות כאמרו או חפשה
לא נתן לה, כי לא חפשה (ויקרא י״ט כ׳) ודרור לא
יפעל ממנו ולא מצאנוהו שניא כה לפעלות כי
אם בשמות ותארים אשר יקרא שמו עליהם.

---

*) נגמ׳ שלפנינו כמדייר בי דיירא.

השער השביעי.

דרש, חקר, שאל, בקש.

שאלה היא פחותה לפי הענין כאדם השואל דבר לדעת אותו לא שיעמיק לעמד על תבונתו ולבא עד מחקרו אבל **דרישה וחקירה** יֵעשר לשונם לומר לדעת הדבר כאשר הוא ולהבין כוונותיו, וחקירה היא גדולה מדרישה לפי כלל הספר הזה שזכרה אחרונה כאמרו ודרשת וחקרת (דנריס י"ג ט"ו) וענין החקירה הוא ביאה עד תכלית הידיעה כאמרו ה' חקרתני ותדע (תהלים קל"ט ח') אשר בידו מחקרי ארץ (סס ע"ה ד') חקרני אל ודע לבבי (סס קל"ט כ"ג) חקרו את הארץ (סופטים י"ח ב') גדולים חקרי לב (סס ח', י"ו) ר"ל לבותם מגיעים לתכלית מחקר הגדלה והשררה והרוממות וכן לרגל את הארץ ולחקרה (סס י"ח ב') החקר אלוה תמצא (איוב י"א ז') ולכל תכלית הוא חוקר (סס כ"ח ג') לא נחקר משקל הנחשת (מ"ח ז' מ"ז) אשר בידו מחקרי ארץ (תהלים ע"ה ד') ענינו תכלית העולם, ודרישה היא בכמה ענינים מהם מצד השתוף ומהם מצד השאלה (היא) בענין הבקשה דרש דרש משה (ויקרא י', י"ו) וכן מיד כל היה אדרשנו (נחמיה ט' ה') ודרשת וחקרת (דנריס י"ג י"ד) האדרש אדרש להם (יחזקאל י"ד ג') החפץ בו האתבקש, דרש נא כיום (מ"ח כ"ב ה') נדרשתי ללוא שאלו (ישעי' ס"ה ח') ודרשו את שלום העיר (ירמי' כ"ט ז') כלומר בקשוהו ויש שענינו ביאור הוא דרושים לכל חפציהם (תהלים קי"ח ג') וכן בדברי רבותי' ז"ל (כתובות מ"ט ח') זה מדרש דרש ר' אלעזר בכרם ביבנה וא ב ן ג נ א ח פי' דרושים לכל הפציהם מזומנים לכל חפץ בהם מאמרו נדרשתי ללוא שאלו (ישעי' ס"ה ח') אשר ביאורו נמצאתי ונזדמנתי.

בקש נופל על אדם המחזר על אבדתו או על דבר שאינו בידו ומתאוה לו למצאו ולהשיגו כאמרו בקשו צדק בקשו ענוה (צפניה ב' ג') בקשתיו ולא מצאתיו (ס"ש נ' ח') את אחי אנכי מבקש (בראשית ל"ז י"ו) בקש שלום ורדפהו (תהלים ל"ד ט"ו) אבל בקשו פניו תמיד (סס ק"ה ד') ענינו קדמו או שאלו וכן מי בקש זאת מידכם (ישעי' ח' ג') וכן ולעשות את בקשתי (אסתר ס' ח') ואולי שאלה תאמר על דבר שאין בו ממש מה שאין כן בבקשה כאמרו תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי (סס ז' ג') ובקשה גדולה משאלה ושאלה מדרישה כאמרו לשאול באוב ולדרוש (דה"ח י' י"ג) כלומר שואל באוב לבא לידי דרישה אחר כך כי בתחלה ישאל האדם מהות הענין ובהגיעו לדעת מהותו יחפץ לדעת איכותו כמו שביארתי בחלק האל"ף בשער א י ך ו ל מ ה (נבאר שם) מלות השאלה ושמושם [1]) ו א ב ן ג נ א ח ביאר בשאל כמה דברים שאנים בזולתו בשאר הנזכרים פה, האחד ענין מתנה כאמרו תחת השאלה אשר שאל לה' (ש"ח ג' כ') ר"ל תחת המתנה אשר נתן לי וכן הוא שאול לה' (סס ח' כ"ח) נתון לו, השאלתיהו לה' (סס) נתתיו לו וכן וישאלום וינצלו את מצרים (שמות י"ג ל"ו) ושאלה אשה משכנתה (סס נ' כ"ג) בקשת מתנה ואם יטען טוען ויאמר כי הלשון הזה אינו נמצא במתנה כי אם בשאלה נשיבהו כי לא יתכן לפרש השאלתיהו לה' מענין שאלה כי הבורא ית' לא שאלו אבל חנה התנדבה לתתו לו ועוד כי אמרו תחת השאלה אשר שאל לה' לא יתכן לפרשו מענין שאלה כי אין השאלה מחייבת התמורה אבל היא תמורת המתנה ויש שענינו הלואת חפץ וזולתו וכי ישאל איש מעם רעהו (שמות כ"ב י"נ) ובהרבה מקומות בגמרא השאילני קרדומך (יומא כ"ג ח') משתמשין בה כל ימי שאלתה (ב"ק קי"ג ח') פתם שאלה שלשים יום [2]) וכן רבים.

---

[1]) ע' למעלה לד 60. [2]) בגמ' בלפנינו (תמות נ' ב') נמצא פתם הלואה וכו'.

השער החמישי.

דמע, בכי.

אולי **בכי** הוא דבר מועט ו**הדמעה** היא גדולה וחזקה כאמרו בכה תבכה בלילה ודמעתה על לחיה (איכה ח' ג') ובכי הוא שם האניה והזעקה כאמרו בכי ואנקה (מלאכי ג' י"ג) ומתחלה אמרו כסות דמעה את מזבח ה' (שם) נראה כי הבכי שם הזעקה והיללה והדמעה שם המים המוגרים מן העין כאמרו מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה (ירמי' ח' כ"ג) וכן היתה לי דמעתי לחם יומם (תהלים מ"ב ד') והעד כי הדמע שם המים מלאתך ודמעך (שמות כ"ג כ"ח) כנוי לשמן ו א ב ן ג נ א ח אמר כי הדמע אצל הערב שם לכל דבר הנתן ממים [הנתך כמים ?] וזולתו וקוראים היין דמעת הברם ואף לדברי המפרשים כי דמע ובכי ענינם אחד יש הפרש ביניהם כי לא מצאנו לשון דמעה נופל על השמחה כאשר מצאנו בבכי שנופל על רב השמחה כאמרו ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים אשר ראו את הבית הראשון ביסדו זה הבית בעיניהם בכים בקול גדול ורבים בתרועה בשמחה להרים קול ואין העם מכירים קול תרועת השמחה לקול בכי העם כי העם מריעים תרועה גדולה והקול נשמע עד למרחוק (עזרא ג' י"ג) וגם מזה נוכל להוכיח כי בכי איננו כי אם הרמת קול אניה וזעקה אמרו בכים בקול גדול ובאמת הדמע איננו נשמע כי מה קול יש במים המוגרים מעיני האדם אבל הזעקה והאנקה הוא נקרא בכי ועל כן אמר לא נשמעה תרועת השמחה לקול זעקת העם וילולתם וכנה שם היללה בכי לפי שעל ידה תדמע העין ונתן מימיו.

השער הששי.

דת, חק.

דת שיעורו אמנה ו**חק** הוא גזרת מלך ויש דת שעניינו דין אמרו אחת דתו להמית (אסתר ד' י"א) אבל לעשות כדת היום (שם ט' י"ג) ביאורו בעניין והדת נתנה בשושן הבירה (שם ג' ט"ו) פי' א ב ן ג נ א ח ברית וכן ויתנו את דתי המלך (עזרא ח' ל"ו) וכן ובכן אבא אל המלך אשר לא כדת (אסתר ד' ט"ו) שלא כברית ואין זה נכון ויותר יתכן לפרש אשר לא כדת שלא מן הדין אחר שלא נקראתי לבא לפניו וכן והדת נתנה בשושן הבירה (שם ג' ט"ו) וכן ויתנו את דתי המלך (עזרא ח' ל"ו) דין וצוואה וכן ואת דתי המלך אינם עושים (אסתר ג' ח') מצותיו ופקודיו הנעשים כדין וכראוי, ובחק נהגו החכמים הפילוסופים לדבר בו במקום ראוי אמרו מי שאין לו עליו חק (*) כלומר שאין עליו דבר שיהיה ראוי בעבורו שייטיב לו הטובה ההיא וכן אמרו יהן לנפשו חקה (*) דבר הראוי לתת לה וכן הטריפני לחם חקי (משלי ל' ח') שיעורו הצריך והראוי שלא אוכל להיות זולתו ובמקום ההוא לחם כולל כל צרכי האדם מזון ולבוש וזולתם מן הצרכים והזכיר לחם מפני היותו ראש כל צרך וזה הענין על דרך הערב הפך ממה שנהגו להשתמש בו חכמי תורתנו שיאמרו חק על דבר נגזר אע"פ שאינו ראוי להיות.

---

*) עין בל"ג לבליטי במורה למתמ"ס ופי' מלות זרות עליו לר"ס בן תבון סוף לות חי"ת.

הוא מגז' במסלה נעלה (במדבר כ' י"ט) אשר תרגומו בארח כבישא וכן תמצא בעירובין בפרק כיצד (קף כ"ג ג') אמר רבי יהושע בן חנניה מימי לא נצחני אדם אלא אשה תינוק ותינוקת תינוקת מאי היא פעם אחת הייתי מהלך בשדה אמרה לי ר' לאו שדה הוא אמרתי לה בדרך כבושה אני מהלך אמרה לי לפסטים שכמותך בכבושה נראה מכל אלה כי מסלה שם הדרך הרחבה אמנם זה ההפרש בין מסלה לדרך שלא יאמר לשון מסלה בעיר כי [אם] בדרך והיא ישרה וחזקה כאמרו מסלות בלבבם (תהלים פ"ד ו') כלומר בטחון ואמונה חזקה והעד תחלת המאמר אשרי אדם עוז לו בך (שם) ענין עוז ומסלות אחד וכן על דרך השאלה מסלות לבית ה' (דה"ב ט' י"ח) ר"ל סומכות החפץ בו קורות התקרה והעד אמרו מסעד לבית ה' (מ"ח י' י"ב) מסלות הסוס (זכרי' י"ד כ') [1] הוא דבר נאה המחזק לבו.

השער הרביעי.

דין, ומשפט.

דין הנזכר במקרא שם הריב אשר יהיה בין איש לאיש על ממון או על זולתו. **משפט** הוא שם הדבר החרוץ אם לשבט אם לארצו כאשר יאמרו השופטים פלוני אתה זכאי פלוני אתה חייב כמו שאמר המשפט אשר שפט (מ"ח נ' כ"ח) חרץ, השפטים אשר שפטו את ישראל (מ"ב כ"ג ג') תנה לנו מלך לשפטינו (ש"א ח' ו') השפט כל הארץ (נרחמית י"ח כ"ה) היא שפטה את ישראל (שופטים ד' ד') כי המשפט לאלהים הוא (דברים ח' י"ז) וזה רב מאד ועל כן יאמר בעל דין ולא יאמר בעל משפט וכן בהשפטו יצא רשע (תהלים ק"ט ז') בגמר דין ויש שעניינו תכונה ותאר והוא מה משפט האיש אשר עלה לקראתכם (מ"ב ו' ז') כמשפטו אשר הראית בהר (שמות כ"ו ל') ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב (ירמי' ל' י"ח) על מתכנתו וכן ויכבו את העיר כמשפט הזה (יהושע ו' ט"ו) כתכונה הזאת ויש שעניינו שעור אמרו יכלכל דבריו במשפט (תהלים קי"ב ד') בשיעור וכמהו יסרני ה' אך במשפט (ירמי' י' כ"ד) כלומר כשיעור יכלתי לכבוד' לא ככובד שיעור חיובי וענשי פן לא אוכל לסבל וזה שאמר בסוף הביאור אל באפך פן תמעטני (שם) ויש שעניינו אודות וסידור וביאור והוא ככל הקתיו וככל משפטיו (במדבר ט' ג') כמשפט הזה יעשה לו (שמות כ"ח ל"ח) כלה הבית לכל דבריו ולכל משפטיו (מ"ח ו' ל"ח) ר"ל לכל אודותיו וסדור מתכנתו ויש שעניינו חק ומנהג ודת אמרו וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם (דברים י"ח נ') כה עשה דוד וכה משפטו (ש"ב כ"ג י"ח) כמשפט הבנות יעשה לה (שמות כ"ח ע') כמשפט הראשון אשר היית משקהו (נרחמית מ' י"ג) ויכשר להיות מזה או בן יגח או בת יגח כמשפט הזה יעשה לו (שמות כ"ח ל"ח) מה יהיה משפט הנער ומעשהו (שופטים י"ג י"ב) משפט המלך אשר ימלך עליכם (ש"א ח' י"ח) כל אלה וכן רבים ענינם מנהג ודת וחק ורבו' ז"ל אמרו [2] משפט משמש שלשה לשונות תחלתו הוכח דבר אמת אמציתיו פסק דין סופו משטר יסורין וגבוי וכלם נמצאים בדברי איוב לחבריו ובדבריהם אליו.

---

[1] נכל סבריו מצלות נמל"י וחולי סבנרתו שבות מחותיות התתחלטות בזם"שרן ומפרש כמו שכתוב נסמ"ך. [2] ע' בפי' רש"י שמות כ"ח ע"ו.

ל״ח נ׳) חפציך והשתדלותך למיני התאוות והתענוגות המשמחות ואפשר שיהיה מזה הענין כן יאנף ותאבדו דרך (תהלים ב׳ י״ב) כלומר אם יאנף תאבדו מנהג העוסקים בעולם ואבן גנאח שם אותו מענין הריכה כלומר תאבדו בענין הריכה והשחתה, ויש שהוא מענין חק ודת והוא ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט (בראשית י״ח ט׳) הדרך אשר תלכו בה (יהושע כ״ד ד׳) דרכו שמרתי ולא אט (איוב כ״ג י״ב). ובלשון רבותי׳ ז״ל נמצא בענין אחר והוא כמו ענין מה שאמרו בשבעה דרכים בודקין הזב (זבחים פרק ב׳ משנה ג׳) האשה נקנית בשלשה דרכים (קדושין פרק ח׳ משנה ה׳) ואתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים (נכוריס פרק ב׳ משנה נ׳) וכן רבים ומענין העסק אשמרה דרכי מחטוא בלשוני (תהלים ל״ט ב׳). **אורח** הוא תרגום דרך והכל אחד אבל בהרבה מקומות יפול לשון דרך אשר לא יכשר בו אורח וממנו מענין העסק ארחי ורבעי זרית (תהלים קל״ט נ׳) וממנו שקראו מנהג והוא ארח כנשים (בראשית י״ח י״א) ר״ל מנהג הנשים והוא הוסת הכינוי לנדות ועל זה הדרך אמרו רבותי׳ ז״ל במס׳ נדה (מס ט״ז ח׳) אורח בזמנו בא ונקרא סיעת הולכי דרך ארחת ישמעאלים (בראשית ל״ז כ״ה) ארחות תימא (איוב ו׳ י״ט) על שם ארח ובלשון משנה אינו מתארח אצל עם הארץ ולא מארחו אצלו (דמאי פרק ג׳ משנה ג׳) קמי אורחי פרחי מאן טרח (כתובות ס״ח ח׳). **נתיב** אינו דרוך כל כך כמו דרך ונקרא נתיב כאמרו נתיב לא ידעו עיט (איוב כ״ח ז׳) ונתיבותיה לא תמצא (הושע ג׳ ח׳) והעד בנתיבות לא ידעו אדריכם (יבעי׳ מ״ב י״ו) ונתיב יאמר על דרך הסתם כמו נתיבות השדות והמדברות ודרך לא יקרא כי אם דרך ידוע ולא יפול לשון דרך על הסתם ועל כן אמר על דרך ההפלאה נסתרה דרכי (מס מ׳ כ״ז) ואפשר שנתיב הוא עקלתון כמו שאמר מנע רגלך מנתיבתם (משלי ח׳ ט״ו) וכן הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה (יבעי׳ מ״ג י״ז) במים עזים נותן נתיבות על רב הטרח לבקש המקומות אשר יכשר ללכת בהם ויאמר נתיב על המנהג כאמרו הדריכני בנתיב מצותיך (תהלים קי״ט ל״ה) וקרוב להיות כמהו מנע רגלך מנתיבתם (משלי מס).

משעול ושביל ענינם אחד לפי ששביל תרגום משעול וכאשר אמר שבילי עולם (ירמי׳ י״ח ט״ו) ושבילך במים רבים (תהלים ע״ז כ׳) כאלו אמר משעול והכל אחד ואפשר לפרש במשעול כי הוא צר מאד אשר לא יוכל איש ללכת בו כי אם עקב בצד גודל וזה אשר אמר אם ישפק עפר שמרון לשעלים לכל העם אשר ברגלי (מ״ח כ׳ י׳) ופר״ש עפר הנדבק בכפות הרגלים בהלוכן וכן אמר מי מדד בשעלו מים (יבעי׳ ע׳ י״ג) ברגליו ובהלוכו ויש מי [1]) ולפי סברתי אני אכריע כי כל שעל הנמצא קרוב לידים הם כפות הידים והנמצא קרוב לרגלים הם כפות הרגלים ומי מדד בשעלו מים בודאי נראה מן הידים באמרו אחריו ושמים בזרת תכן (מס) ולשון אשר ברגלי נראה כפות [2]) כאמרו אשר ברגלי (מ״ח כ׳ י׳) וביאור בשעלו מים הוא שם נופל על כפות היד לבד והעד בשעלי שעורים ובפתותי לחם (יחזקאל י״ג י״ט) ויהיה ענין במשעול הכרמים (נחמדנ כ״ג כ״ד) כהם ויהיה החפץ בו דרך צרה ככף היד כי דרכי הכרמים אינם רחבות כל כך ואני [לא?] אכריע. **מסלה** קצת המפרשים אמרו סלו סלו המסילה (יבעי׳ ס״ג י׳) המיח האבנים נראה מדבריהם כי המסלה מלאה אבנים ואין זה נכון מאשר אמר במקום אחר דרך לא סלולה (ירמי׳ י״ח ט״ו) נראה כי מסלה ישרה אך מדעתי כי מסלה שם הדרך אשר ילכו בה מעיר לעיר כאמרו במסלה נעלה (נחמדנ כ׳ י״ט) ולעולם לא תקרא מסילה דרך העיר ואפשר שתהיה מסלה גבוהה מדרך כענין סלו לרכב (תהלים ס״ח ה׳) ומסלה היא דרך דרוכה וישרה כאמרו מסתולל בעמי (חות ט׳ י״ז) שענינו דורך כתרגומו כבשת ליה בעמי ואמר ר״ש כי

---

[1]) במחה חסר מס עוד דעה אחרת. [2]) מחה מל״ל: ולשון אם ישפק עפר שמרון לשעלים נראה כפות הרגלים.

(תהלים קי״ט ג׳) אע״פ שהוא קל הוא מתעבר כאלו אמר הבינותי שכלו מרחוק ורע כמו רעיוני וכן וקדמניות אל תתבננו (ישעי׳ מ״ג י״ח) וכן ואשר לא שמעו התבוננו (שם נ״ב ט״ו) אבינה לאחריתם (תהלים ע״ג י״ז) וזה אשר אמר מי חכם ויבן אלה נבון וידעם (הוש׳ י״ד י׳) ר״ל מי חכם אשר יבינם מכח למוד מאחרים נבון וידעם מעצמו. **שכל** ענינו השגתה והשקפה כאמרו ונחמד העץ להשכיל (בראשית נ׳ ו׳) כלומר לטוב למראה להשגיח ולהביט בו וכן למען תשכילו את כל אשר תעשון (דברים כ״ט ח׳) תשגיחו אשרי משביל אל דל (תהלים מ״ח ב׳) ר״ל אשרי המשגיח עליו והמסתכל בענינו וכמהו משכיל צדיק לבית רשע (משלי כ״א י״ב) מביט ומשגיח מעשהו ומתרחק ממנו כענין אני שמרתי ארחות פריץ (תהלים י״ז ד׳) וזה הענין דומה ללשון רבותי׳ (חגות פרק ג׳ משנה ח׳) השתכל בשלשה דברים כלומר השגיח עליהם והשתדל להשקיף בידיעתם ומזה הענין שכל את ידיו (בראשית מ״ח י״ג) כלומר כאשר הרגיש במחשבתו והבינתו לתבונת ידי יוסף כי מנשה הבכור בהסתר ידע כאלו אמר כאשר שכל את ידיו ידע כי מנשה הבכור וכן לדוד משכיל (תהלים ל״ב ח׳) ביאורו השתכלות והשקפה אל האלהים ויש שהוא מענין הבנה והוא בשו מאד כי לא השכילו (ירמי׳ כ׳ י״ח) כלומר כי לא הבינו וכמהו המשכיל בעת ההיא ידם (עמוס ה׳ י״נ) והמשכילים יזהירו (דניאל י״ב ג׳) ודבריו לא בהשכיל (איוב ל״ד ל״ו) לב חכם ישכיל פיהו (משלי י״ו כ״נ) ויש מי שפירש לדוד משכיל מענין הבנה ולמוד וכן שכל את ידיו הבין מידיו ביאורו ידע שיוסף לא הביא בשמאלי אל ימין ישראל אלא הבכור והכנוי אשר בידיו שב אל יוסף וכאשר ידע את זה תמיד כל התכונה ההיא(?) והוצרך הכתוב להודיענו כל זה בעבור שיעקב לא היה רואה אך בא בזה הרגש במשוש וכבדא לא בראות ומענין אחר הכל בכתב מיד ה׳ עלי השכיל כל מלאכות התבנית (דה״ח כ״ח י״ט) ביאורו הראה, והשיעור הכל בציור מאת הבורא יתעלה הראני כל מלאכות הבנין ואבן גגאת ביאר כי אמרו כל מלאכות התבנית הוא תמונת מאמרו הכל ועלי במקום לי כאלו אמר לי השכיל כלומר הראה לי ויחכן שיהיה קרוב לענין אשכילך ואורך בדרך זו תלך (תהלים ל״ב ח׳) ואמרו עלי השכיל כאלו אמר למדני והבינני.

השער השלישי.

דרך, שביל, נתיב, משעול, מכלה, אורח.

דרך הוא ההריץ אשר הכל הולכים בו ועל רב הדריכה, נקרא דרך ויאמר דרך בעיר דרך בשדה מה שלא יאמר משאר האחרים בשתיהם כי אם במקום אחד או בעיר או בשדה ויאמר דרך מזרח דרך מערב מה שאין כן בשאר הנזכרים כאמרו דרך המלך נלך (במדבר כ׳ י״ז) ויאמר דרך בעלי [עלי?] המנהג כמו שאמרו רבותי׳ ז״ל כדרך שהכהנים עושים (כתובות י״ג ב׳) דרכו של תנוק לפרר (פסחים י׳ ב׳) וזה רב מאד בתלמוד ובמקרא אנכי הלך בדרך כל הארץ (מ״ח ג׳ ב׳) כי השחית כל בשר את דרכו (בראשית ו׳ י״ב) כלומר מנהגו ומעשהו וכן ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים (ישעי׳ י׳ כ״ו) כלומר על מנהגו רצונו לומר כאשר קדם ממעשהו להם כאשר ספר בראש המאמר ועורו עליו ה׳ צבאות שוט כמכת מדין בצור עורב ומטהו על הים (שם) דרך נשים לי (בראשית ל״א ל״ה) מנהגם להיות רואות דם כענין אמרו ארח כנשים (שם י״ח י״א) וכן ויבא הר אפרים עד בית מיכה לעשות דרכו (שופטים י״ז ח׳) ר״ל עסקיום וכמהו וכבדתו מעשות דרכיך (ישעי׳ נ״ח י״נ) ונעקש דרכים יפול באחת (משלי נ״א י״ח) דרכי ספרתי ותעניני (תהלים קי״ט כ״ו) כלם מענין העסק וזרכיך למחות מלכין (משלי

חלק הרביעי. חלק הדל"ת.

השער הראשון.

דשא, עשב, ירק.

די לנו באלה במה שפירש בהם ר"ש ז"ל
נחמית מ' י"ח) לא **דשא** לשון **עשב** ולא
שב לשון דשא לא היה לשון למקרא לומר
נשיב הארץ כאשר אמר תדשא הארץ דשא
י שמיני דשאים מחלקים כל שרש נקרא
נצמו עשב פלוני ואין לשון למדבר לומר
וא פלוני לפי שענין דשא הוא לבישת הארץ
שהיא מתמלאת דשאים וכאשר אמר המקרא
דשא הארץ רצה לומר תתכסה הארץ ותתמלא
כוש עשבים. **ירק** העשב והדשא נקרא ירק
כשהוא רטוב מפני היותו ירוק כאמרו ולא
נותר כל ירק בעץ (שמות י' ט"ו) שענינו ירק
אבל כירק עשב (בראשית ט' נ') או כל ירק
עשב (שם מ' ל') הם כמו ארחת ירק (משלי ט"ו
י"ז) אע"פ שהם ממוכים אל עשב ובכמה מקומות
נהגו במקרא בזה כאמרם ורבים מישני אדמת עפר
יקיצו (דניאל י"ב ב') עפר ארץ (ישעי' י"ד ט"ו) וגשם
מטר (שם ל"ז ו') משחקת בתבל ארצו (משלי ח' ל"א)
זכן רבים וכמוהם עוד ירק לא היה (ישעי' ט"ו ו')
יתור הרים מרעהו ואחר כל ירוק ידרוש (איוב ל"ע ח')

השער השני.

דעה, שכל, תבונה, חכמה.

דעה אפשר שהיא דבר מוגע כאמרו חסר
עת [1]) ר"ל שאינו יודע הנהגת העולם וההרגשה
אה על ידיעת דבר ודעת גדול לפי ענינו
חכמה כמו שאתה רואה שיקרא חכם האמן
ו וחכם חרשים (ישעי' נ' נ') חרש חכם
נקש לו (שם מ' כ') ונקרא חכם בידיעתו אחת
ן המלאכות שלא יצטרך בידיעתם דעת גדול
חכם יקרא ג"כ הלומד דבר מאחר שלא יבין
תו מדעתו ויודיעו מכח למוד לא מכח השכל
לפי כלל הספר הזה דעת מעולה בענינו מחכמה
אשר אמר חכמת ודעת (שם ל"ג ו') והאחרון
גדיל ולפי סברתי דעה ענינה הרגשה כאמרו
ם במדעך מלך אל תקלל (קהלת י' כ') ר"ל
הרגשתך וכן מדעתי כי קשה אתה (ישעי' מ"ח
ר"ל מאשר הרגשתי לך הכרתי כי קשה
תה וכן איכה ידע אל ויש דעה בעליון (תהלים
ג' י') כאלו אמר איכה הביר אל וכי יש
רגש בעליון וכן יכבדו בניו ולא ידע (איוב
י"ד כ"א) לא ירגיש איוב לא בדעת ידבר (שם
ל"ד ל"ה) בהרגש ומאחר שכן הוא שענין דעת
הרגש לא יתכן ההרגש כי אם בידיעת דבר
ובענין הנודע אשר בידיעתו יקרא הדבר מורגש
והמרגיש יקרא יודע ועל כן יאמר על הדבר
המורגש דעה ומדע. **תבונה** הוא הדבר הנבון
הנכבד ענינו להבין דבר מתוך דבר ועל זה
יקרא המבין דבר מזולתו נבון כמו שאמרו ז"ל
(סנהדרי) ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים
וידעים (דברים מ' ט"ו) ואלו נבונים לא אשכח
ובינה ותבונה נגזרים משרש ביני ובין בני
ישראל (שמות ל"א י"ז) אשר ענינו המצוע בין
שני ענינים כמו בין דין לדין (דברים י"ז ח')
בין האור ובין החשך (בראשית א' ד') כי המליץ
בינתם (שם מ"ב כ"ג) שמע בין אחיכם (דברים
א' ט"ז) כל אלה ענינם המצוע בין שני
דברים כן נקרא הדבר המובן שהוא חוץ ממנו
תבונה ובינה וזה אשר אמר בנתה לרעיעי רחוק

---

[1]) לפי נוסחת בבלי ולשוני כותבו על לשון בני חלפי.

אשר גמלנו אתו (בראשית כ' ט"ו) וכן אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו (תהלים קל"ז ח') אוי לנפשם כי גמלו להם רעה (ישעי' ג' ט') אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה (משלי ג' ל') גמל על עבדך אחיה (תהלים קי"ט י"ז) אשירה לה' כי גמל עלי (שם ק"ג ו') כל אלה ענינם ההתחלה בטובה או ברעה ויש שיהיה השבת הגמול לטוב או לרע אמרו קל מהרה אשיב גמלכם (יואל ד' ד') יגמלני ה' כצדקי (תהלים י"ח כ"ח) אם גמלתי שלמי רע (שם ז' ה') ויש שלום שעניינו התחלה כאמרו הגמול אתם משלמים עלי ואם גמלים אתם עלי קל מהרה אשיב גמולכם בראשכם (שם) הגמול אתם משלמים עלי ואם גמלים אתם עלי זה התחלה במעשה ר"ל גומלים ומשלמים וכמהו אם גמלתי שלמי רע (תהלים ז' ה') רצוני לומר אם גמלתי רע למי שהחל אותי להרע ויש שלום שיהיה השבת דבר הנעשה אם פחות ואם יתר, לי נקם ושלם (דברים ל"ב ל"ה) ולמשנאי אשלם (שם מ"ח) ישלמוני רעה תחת טובה (תהלים ל"ה י"ב) כי אתה תשלם לאיש כמעשהו (שם ס"ב י"ג) למה שלמתם רעה תחת טובה (בראשית מ"ד ד') הישלם תחת טובה רעה (ירמי' י"ח כ') באו ימי השלם (הושע ט' ז') והשפט בשלום (מיכה ז' נ') ושלמת רשעים תראה (תהלים ל"ז ח') הן צדיק בארץ ישלם (משלי י"ח ל"א) וה' ישלמך טובה (ש"ב כ"ד י"ט). ויש דבר בשלום שאינו בגמול והוא פירעון חוב או השבת גזילה לזה רשע ולא ישלם (תהלים ל"ז כ"א) שלם ישלם שור (שמות כ"ב ג') ושלם אותו בראשו (ויקרא ה' כ"ד) והעד ושלמי את נשיך (מ"ב ד' ז') כאלו אמר ופרעי הלואתך ומכה נפש בהמה ישלמנה (ויקרא כ"ד כ"ח) ויש בשלום ענין אחר והוא התמימות והכליה כאמרו כי לא שלם עון האמרי (בראשית ט"ו י"ו) הסכן נא עמו ושלם (יחזק' ל"ג כ"ו) ושלמו ימי אבלך (ישעי' ס' כ') ותשלם כל המלאכה (מ"ב ז' כ"ו) מי עור כמשלם (ישעי' מ"ב י"ט) ר"ל כפקה השלם לראות אבן שלמה וצדק (דברים כ"ה ט"ו) וכל חפצי ישלם (ישעי' מ"ד כ"ח) כל אלה ענינם השלמה והתמה וכלור ענין אשר בא בו ויכשר להיות קרוב לזה העני ושלמת רשעים תראה (תהלים ל"ז ח') כלומו כלותם והשמדם והשלמת ידיהם וענין אב שלמה וצדק השלמת המשקל ביושר ותמת הצדי ויש בשלום שעניינו שָׁלוֹם והוא שלמי אמונ ישראל (ש"ב כ' י"ט) שלמים הם אתנו (בראשי ל"ד כ"ו) שלח ידיו בשלמיו (תהלים ל"ה כ"ו איש שלומי (שם מ"ו י') ואם לא תשלים עמן (דברים כ' י"ב) וכי השלימו ישבי גבעון (יהוש י' ו') והית השדה השלמה לך (יחזק' ה' כ"ב ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלם את (משלי י"ו ז') ואולי הוא מן העניו הזה או גמלתי שלמי רע (תהלים ז' ה') כלומר או החלותי אוהבי התם עמי ברע, חלצתי צורר ריקם הצורר אותי אחלץ בלי רע ואיך אחי רע לאיש שלומי ואבן גנאח שם מזה העני הסכן נא עמו ושלם (יחזק' ל"ג כ"ו) ר"ל תק נפשך בעבודתו ותשלם ותנצל מכל רע ויש בגמול ענין אחר שאינו בשלום והוא הגדו כאמרו ויגדל הילד ויגמל (בראשית כ"א ח') עד יגמי הנער (ב"ב ג' כ"ג) ביום הגמל את יצחק (בראשי כ"א ח') גמולי מחלב (ישעי' כ"ח ט') ר"ל נפרדי מחלב שנגמרה יניקתם והעד עתיקי משדים (שם ובהשלמת גדול פרי האלנות אמר ויגמל שקדי (בתדבר י"ז כ"ג) ובסר גמל יהיה נצה (ישעי' י"ח ה')

תחלה אומר כי **שכר** אין ענינו דומה לביאור
ן גמול ושלום כי הם פעמים יהיו פחות
הראוי ופעמים יתר על כן ענינם נפרד
ין שכר כי שכר ביאורו האדם המשתכר
בר קצוב כמו שאמר וישכר מישראל מאה
ף גבור חיל במאה ככר בסף (דה"ב כ"ה
והמשתכר משתכר אל צרור נקוב (חגי א'
כי שכר הוא לכם (בתדבר י"ח ל"א) ואני
אתן את שכרך (שמות ג' ט') כי שכר שכירתיך
בדואדי בני (בראשית ל' י"ו) ביומו תתן שכרו
(דבריס כ"ד ט"ו) אם שכיר הוא בא בשכרו
(שמות כ"ב י"ד) וכן רבים וענינם השבת הדבר
הצשוי למלאכה או לשאר ענינים בדבר הקצוב
או זולתו אבל **גמול ושלם** שניהם בשני ענינים
בתחלת דבר וכהשבתו. גמול נמצא בענין ההתחלה
לעשות אמרו והשב ישיב לנו את כל הריעה
בטן נכבד על כן הזכירו אצל האדם ויחס גחון
לבהמה ובטן לאדם. **כרס** לא נמצא אצל
הבהמה באמרו מלא כרסו [1]) מעדני (ירמי' כ"ח
ל"ד) ובלשון רבו' ז"ל נזכר אצל הכל [2]).

שער שלשה עשר.

גדיש, קמה.

אמרו מגדיש ועד קמה (שופטים ט"ו ה') המחברת העומדת בקומה ומפני קיומה נקראת
שר כי התבואה הנקצרת העומדת במקום אחד קמה ועל כן אמר בקמות פלשתים (שם) וכן
ושה נקראת **גדיש**, **וקמה** נקראת התבואה רבים.

שער ארבעה עשר.

גרב, ילפת, חרס.

כל אלה מינים ממיני השחין **וגרב** זה החרס בעמוד עד שמת שם ואע"פ שמצאנו שזכר
א שחין ויבש כחרס מבפנים ומבחוץ והוא המקרא ובגרב ובחרס (דבריס כ"ח כ"ז) שנראה שהם
א בלשון משנה (נכוחות פרק ח' ח') חזזית שני ענינים כשסמך המקרא גרב לחרס קרא לילפת
צרית. **ילפת** מין ממיני השחין והוא לח גרב וכשסמכו לילפת קורא לחרס גרב וכן מפורש
חוץ ויבש מפנים ונקרא כן מפני שמלפת בבכורות [3]) ואולי **חרס** אינו ממיני השחין
לך עם אדם עד יום המיתה שאין לו רפואה וקרוב לי לומר שהוא חלי החכוך והגרוד כמאמר
ו וילפת שמשון (שופטים י"ו כ"ט) שאחז ויקח לו חרס [4]) להתגרד בו (ליוב ב' ח').

שער חמשה עשר.

גמול, שכר, שלם.

---

[1]) נכתוב כרשו בשין שמאל. [2]) כמו הכרס הפנימית שבקבה (חולין מ"ב ח') ומתחר כריסה בין פיעים ה כ"ה ח'). [3]) כ"ל וכן הוא בדבריס ויקרא כ"ח כ' ועי' בראשית מזרחי. [4]) בשין שמאלית בכתוב.

נ׳ ה׳) וכל מלבושי אגאלתי (ישעי׳ ס״ג נ׳) ועניינים אחרים מלבד אלה. **פריה** אפשר שהוא ברבר כמו ופטר חמור תפדה בשה (שמות ל״ד כ׳) בכור בניך תפדה (שם) ונמצאת מאין, בלי כסף ובלי דבר אחר, כי פדה ה׳ את יעקב (ירמי׳ ל״א י״ח), פודה ה׳ נפש עבדיו (תהלים ל״ד כ״ג) פדית אותי ה׳ (שם ל״א ו׳) ואבן גנאח כתב כי יש מי שמשים ענין ושמתי פדת בין עמי ובין עמך (שמות ח׳ י״ט) בלתי ענין, פדות שלח לעמו (תהלים ק״א ט׳) ומפרשי׳ בו הפרש והפלגה וענין פדות שלח לעמו פדיון וההפרש אשר שם הבורא ית׳ בין ישראל למצרים הוא הפדיון עצמו והצלת דבר מדבר ופדיונו ממנו יהיה בהפרדו והפרשו. **פדיעה** לא נמצאת בענין כסף כי אם על הצלת האדם מן הרע כמו פדעהו מרדת שחת (איוב ל״ג כ״ד) כענין פדעהו אל תעבר בו (משלי ד׳ ט״ו) [1] שעניינו הרחוק מן הדבר ההוא אשר נזכר בו.

השער אחד עשר.

גוע, מת, נאסף.

גויעה הוא ענין הצער והמיתה הרעה [2] כאמרו כל אשר בארץ יגוע (בראשית ו׳ י״ז) שלא ימותו כדרכם, עם קני אגוע (איוב כ״ט י״ח) לא גוע בעונו (יהושע כ״ג כ׳) האם תמנו לגוע (במדבר י״ז כ״ח) בגוע אחינו לפני ה׳ (שם כ׳ ג׳) שמתו במיתה רעה מהם נבלעו מהם נשרפו ואשר נמצא מלשון גויעה שאינו אצל המות ה״ל צער כאשר אמר עני אני וגוע מנער (תהלים פ״ח ט״ז) כלומר מצטער הייתי מנעורי לרב צרותי ו**מת** הוא לשון מיתה שאינה משנה וזולתה בין באדם בין בבהמה וממנו נטילת ההרגשות אמרו ויומת לבו בקרבו (ש״א כ״ה ל״ז) וגם הרשע נקרא מת כמו שאמרו על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת (דברים י״ז ו׳) ואמרו רבותינו ז״ל (נדרים י״ח ב׳) המת דמעיקרא שאחר שהיה רשע אפילו בחייו נקרא מת והצדיק אפילו במותו נקרא חי והרע נקרא מת ואפילו (ולפי?) זה הדרך נקראו הדעות הנכונות חיים והדעות הנפסדות מות כאמרו ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דברים ל׳ ט״ו) ואחר אמר בביאור הטוב והרע (שם) וכמו כן אנו אומרים בתפלה ודבריו חיים קיימים נאמנים וממנו לענין עוני כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (שמות ד׳ י״ט) ואמרו רבותינו ז״ל (נדרים ס״ד ב׳) שירדו מנכסיהם ועני חשוב כמת והמה אמרו ז״ל (שם) כי מצורע חשוב מת שנאמר אל נא תהי כמת (במדבר י״ב י״ב). **נאסף** הוא לשון נכבד אשר יאמר אצל אדם גדול ומעלה במות ולקרא אותו נאסף כאמרו ונאספת וגו׳ כאשר נאסף אחרן אחיך (שם כ״ז י״ג) מפני הרעה נאסף הצדיק (ישעי׳ ל״ז ח׳) וכן רבים ובענין אסיפה הארכתי לבאר בשער אסף מהלק האל״ף [3].

שער שנים עשר.

גחון, בטן, כרס.[1]

ציין הפרש ביניהם זולתי אשר הזכיר המקרא **גחון** אצל הבהמה כאשר אמר על גחנך תלך

---

[1] כבל ספריס מדויקים כתיב בדי״ם ועי׳ במנחת שי שם. [2] תמיהה גדולה היא בעיני הלא מצינו אצל אברהם ויגוע ויומת אברהם בשיבה טובה? (דברי ימימי היקר החכם כהר״ר זאב וואלף יחי׳).
[3] עי׳ למעלה מ״ד 22. [4] ע״ל בשי״ן במחלית כי כן במקח בכתוב ואצל חזי״ל בשמ״ר.

ם מזבחותם כגלים (הוסע י"ג י"ג). **מצבה** אבן אחת כאמרו מצבת קברת רחל (בראשית ה כ') ופסל ומצבה (ויקרא כ"ו ו') וקבוץ בנים רבות נקרא גל לפי שמתגלגלות ונופלות אבן האחת נקראת מצבה מפני התיצבה בקיומה עמידה ויש גל שענינו שקת מים והוא גל גול (ס"ה ד' י"ג) והעד מעין התום (סס) וקבוצו גלת מים (שופטים ח' ט"ו) ואפשר כי גלי ים נקראו גלים על דרך הענין הראשון שמתגלגלים המים ומשתברים בכח הרוח החזק כאמרו כל משבריך וגליך עלי עברו (יונה ב' ד') ענין משבריך כענין גליך וכן בשוא גליו אתה תשבחם (תהלים פ"ע י') ר"ל תשקיט המיתם.

השער השיני.

גוי, עם.

לא מצאתי הפרש ביניהם אם לא כי לשון **ם** נופל בהרבה מקומות אשר לא יפול **גוי** וגוי נופל במקומות אשר לא יכשר עם ושניהם לתקון המלות ולצחצחת המאמר ערבות הדבור אשר הם בו מאמר (כאמרו?) עם אלה (יחזקאל ל"ו כ') עם הארץ (בראשית כ"ג ג) דרש טוב לעמו (אסתר ט' נ') עמך עמי ות ח' י"ו) לא יכשר גוי ה' גוי הארץ, דורש וב לגויו, ואם יאמר יהיה הכל ענין אחד ן הוי גוי חטא עם כבד עון (ישעי' ח' ד')

לצחות המאמר לא יאות להיות שניהם גוי או שניהם עם ולשון. גוי מושאל לארבה כאמרו כי גוי עלה על ארצי (יואל א' ו') ומושאל לענין רשע הנוי גם צדיק תהרג (בראשית כ' ה') כתרגומו [1] וכן הושאל לשון עם לארבה, עם רב ועצום (יואל ב' ב') ולנמלים כאמרו הנמלים עם לא עז (משלי ל' כ"ה) ולשפנים שפנים עם לא עצום (סס ל' ח') על כן אין הפרש אחר ביניהם כי אם לצחות המאמר אשר יכשר בו [האחד או] האחר.

השער העשירי.

גאלה, פדיה, פדיעה.

ענין **גאלה** נמצא בכפף כאמרו ולא בכסף גאלו (ישעי' נ"ב ג') אמר (לה) להפליא עליהם הבדיל גאלתם משאר הגאלות, גאלה תתנו ארץ (ויקרא כ"ה כ"ד) וגאל את ממכר אחיו ס כ"ה) ונמצאת בלי כסף בגאולת הקורבה חיבת הלבבות מה שאמר ואם אין לאיש ל (במדבר ה' ח') גאל הדם (דברים י"ט ו') ין זולתך לגאול (רות ד' ל') וגאלתיך כי (סס ג' י"ג) ובא גאלו הקרוב אליו (ויקרא ה כ"ה) אנשי גאלתך (יחזקאל י"ח ט"ו) מגאלנו הוא (רות ג' כ') וממנו ענין הצלה כי גאל ה' יעקב (ישעי' מ"ד כ"ג) וגאלו מיד החזק ממנו (ירמי' ל"א י"ח) וגאלתי אתכם (שמות ו' ו') וגאלה מעולה מפדיה אמרו כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד החזק ממנו (ירמי' סס) אפשר יפדהו מצרה כענין אשר פדה את אברהם [2] (ישעי' כ"ט כ"ב) מכל צרה אך וגאלו מבאר שהצילו מיד תקוף ממנו ועל כן הזכיר גאלה אחר פדיה במקרא כי כן כלל הספר הזה. וגאלה מענין הטרוף והחשך והוא יגאלהו חשך וצלמות (איוב

---

[1] בתרגום שלפנינו: העם אף זכאי תקטול ולית רחמי' לפי' המחבר וכגרסה כי' לו מסרח לחכות.
[2] כגרסה ל"ל נפשי כי כן מצינו מקרח מלח (ס"ב ד' ט') לחבר פדה את נפשי מכל צרה.

תם הכסף (סם י״ח) ר״ל השלמת החסרון בלי יתרון וחשארות ואם ישאל השואל הלא טרם אמרם אפס כסף אמר ויתם הכסף (סם ט״ו) נשיבהו כי לרב ההוצאות ולרב הבצורת נדמה להם כאלו הושלם הכל מאשר היו חסירים ומרודים אבל לא תם עד השנה השנית.

השער השביעי.

גשם, מטר, מלקוש, יורה.

ספרתי לומר כי **גשם** הוא הגדול שבכלם **ומטר** הוא שם הכלל כאמרו וגשם מטר וגשם מטרות עזו (תיוב ל״ז ו׳) ר״ל הגשם הגדול והמופלג וגשם אינו נופל כי אם [על] נפילת המים מן העבים ומטר יוכל להיות ממים ומזולתו מפחים ומלחם ומברד אמרו הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות י״ו ד׳) הנני ממטיר כעת מחר ברד (סם ט׳ י״ח) וימטר ה׳ ברד (סם ט׳ כ״ג) ימטר על רשעים פחים (תהליס י״ח ו׳) ואולי רב הפעולים במטר אינם כי אם על רע כאשר זכרנו מהם וכן ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר (ישעי׳ ה׳ ו׳) הלקה אחת תמטר (עמוס ד׳ ז׳) ומטר נמצא גם כן בטוב וברויה ונמצא בדבר שאינו לא טוב ולא רע. **יורה ומלקוש** היורה בא ראשון ויורד אחרי הזריעה לרוות הארץ והזרעים והמלקוש יורד סמוך לימי קציר למלאת הקשין תבואה וראוי לפרש מלקוש מטר מאוחר כתרגום העטפים ללבן (נחמיה ג׳ מ״ג) שהם המאוחרים, לקישא, ולפי כלל הספר הזה מלקוש מופלג בעניינו אחר שהזכירו המקרא אחר יורה (זכריס י״ד י״ח) ורבו׳ ז״ל אמרו בהם כמה ענינים במס׳ תענית (ו׳ ח׳) ומדבריהם אלמד כי יורה נקרא הגשם היורד ראשון אמרו יורה שמורה את הבריות להטיה גגותיהן ולהכניס פירותיהן ולעשות כל צרכיהן, דבר אחר יורה שמשקה את הארץ ומרוה את התהום [1] שנאמר תלמיה רוה (תהליס ס״ה י״ח) מלקוש שמל קשיותיהן של ישראל, ד״א שבא על המלילות ועל הקשין ונחלקו חכמים בדבר (סם) יורה במרחשון ומלקוש בניסן דברי ר׳ מאיר וחכמים אומרים יורה בככלו, ומורה מגזרת יורה והבל הולך אל מקום אחד והוא יורד לברכה מאמרו את המורה לצדקה (יואל ב׳ כ״ג) וכן אמר אבן גבירול לא יכנף עוד מוריך והיו עיניך ראות את מוריך (ישעי׳ ל׳ כ׳) אמר כי אז היו בצרת הבצורת כאמרו ונתן לכם ארצי לחם צר ומים לחץ (סם) ובשר אותם בשובע והטבת עניכם ורוב הרויה ואמר להם ולא יכנף עוד מוריך כלומר לא יסתר ממך ולא יתעכב המורה המרוה השוקקה אבל תראהו בעיניך שאמר בסוף המאמר ונתן מטר זרעך אשר תזרע את האדמה (סם כ״ג) והאלפים והעירים עבדי האדמה בליל חמיץ יאכלו (סם כ״ד) והיו״ד נוספת במוריך ואינה סימן לקבוץ רבים כתוספת יו״ד ירעה מקניך ביום ההוא כר נרחב (סם כ״ג) כי מאחר שאמר יכנף ויירעה בלשון אחד איך יקבץ לרבים וכן והיה מחניך קדוש (דכריס כ״ג ט״ו) אבל המתרגם לא נטה אחרי דעת אבן גבירול ונתן לכם ארצי לחם צר ומים לחץ ויתן ה׳ לכון לחמא בשנאה ומיא דמגרי בכון עקא [2] נראה כי אין הענין מגיד הצרה כי אם בשורת נקמת האויב שהם יאכלו והוא יערב וכל הפרשה ההיא היא לבשורת הטוב.

השער השמיני.

גל, מצבה.

דבר ידוע הוא כי **גל** מאבנים הרבה כאמרו גל אבנים (יהושע ז׳ כ״ו) גלים נצים (מ״ב י״ט כ״ה)

[1] נגמ׳ שלפנינו שמרוס את התרן ומשקה עד התהום. [2] בתרגום שלפנינו: ויתן [כן הוא בתקון ד״ן רע״ת וכן בדפוסים לחריס כתוב ויהב] לכון ה׳ נכסי סגיאה ונזת מעיקא, וע׳ בנד״ק שם.

עיני כי משוש פראים ויששום מדבר וראיתם ישאלנו אדם ענין ושש לבכם אשיב כי הוא
שש לבכם ענינם הפרחה והצצה על כן אני מענין יציץ ופרח ישראל (סס כ"ז ו') כאלו
ומר כי משוש אינו בלב כי אם במפורסם ואם נכתב בצד"י.

השער הששי.

גמר, אפס, תם.

חשבתי לומר כי לשון **אפס** אינו נופל כי אמר אין כסף, עד אפס מקום (ישעי' ה' ח')
ם על כלית הרע והזדון כמו כי אפס ערין פירושו עד אין מקום כאלו אמר תכלית הישוב
בלה לין (סס כ"ט כ') וכל שריה יהיו אפס ה' ידין אפסי ארץ (ס"ח ג' י') מקום אשר
סס ל"ל י"ג) **וגמר** נאמר על כלות הטוב הישוב נפסק שם וכן כל שריה יהיו אפס
היושר אמרו כמו כי גמר חסיד (תהלים י"ג (ישעי' ל"ל י"ג) כאלו אמר והיו כלא היו. מן
) וזאת הסברה אין בה כח לעמד מאשר מצאנו הסברה הראשונה כי יש לאפס השארות אשר
שון גמר נופל על השלמת הרשע והוא יגמר נא יוכל לשוב למכונו אמרו האפס עוד איש (ס"ג
ג רשעים (סס ז' י') ואפס נמצא על כלות הטוב ט' ג') כאלו אמר הנשאר עוד איש וכן אני
אמרו כי אפס המץ כלה שד (ישעי' ט"ז ד') וכן ואפסי עוד (ישעי' מ"ז ח') כלומר אני והשארי
אפס לנצח חסדו (תהלים י"ז ט') אבל זה הפרש עוד שאין לו תכלה ויש ענין אחר באפס שאינו
ניהם כי אפס נופל על דבר הכלה לשעה ויוכל בגמר והוא אמרו אפס כי עז העם (נחמיה י"ג
שוב למדורו הראשון ועל כן אמר האפס לנצח כ"ט) ואפס את הדבר אשר אדבר אליך (סס
חסדו ר"ל מדוע לא יבואנו חסדו ואיך יכלה כ"ג ל"ה) שיעורם לבד או אבל, ובגמר ענין
עד מתי ישוב וירחם עלינו ואמרו גמר אמר אחר שאינו באפס וקרוב אל הענין הראשון
ד ודר (סס) כאלו אמר אמריו כלה כליה והוא ענין השלמה כאשר אמר לאל גמר עלי
מורה ולא יוסיף לדבר עוד וכן יגמר נא רע (תהלים כ"ז ג') ענינו המשלים חסדו עלי וכן
טעים (סס ז' י') ר"ל יכרית הרשע עד כלה ה', יגמר בעדי (סס קי"ח ח') ישלים טובו על
לפי הכלל אשר כללנו גזרנו להיות אחת ידי, בעדי במקום הזה כמו במקום עלי כמו
פנות הספר הזה נראה ג"כ כי גמר מופלג ויכגר ה' בעדו (נחמיה ז' ט"ו) כלומר כגר
בריתה וכליה מאפס כי רב שתי מלות הבאות עליו וכן אמר אבן גנאח. **תם** ענינו
דו במקום אחד האחרונה מופלגת בענינה הכליה השלמה וההשחתה הגמורה בלי השארות
כל לפי מה שהוא אם למעלה אם לשפלות כאמרו והתמתי טמאתך ממך (יחזקאל כ"ג ט"ו)
וצאנו בהרבה מקומות במקרא מזכיר גמר אחר ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול
כירו אפס והוא האפס לנצח חסדו גמר אמר ואלמן כתמם באו עליך (ישעי' מ"ז ט') כלומר
ס ע"ז ט') וכן רבים ויש מי שחשב לומר בלשון בשתי הרעות האלה אשלים כל רעתך ובכל
פס מופלג בכליה מלשון גמר וענין אפס הוא מקום אשר תמצא לשון תם ענינו השלמה גמורה
פל על הדרך אשר היה יש ושב לאין ולריק בלי השארות אם לטוב אם לרע הכל לפי מה
מרו מאפס ותהו נחשבו לו (ישעי' מ' י"ז) שהוא והעד מה שאמרו המצרים ליוסף מתחלה
אפס עצים תכבה אש (משלי כ"ו כ') ר"ל בהעדר בשנה השנית כי אפס כסף (נחמיה מ"ז ט"ו)
נצים, אפס אלהים זולתי *) ר"ל אין אלהים כאלו אמרו אין אתנו כסף כל כך כראשונה
ם אני, אפס כסף (נחמיה מ"ז ט"ו) כאלו וכשנה האחרת אמרו לא נכחד מאדנינו כי אם

*) ל"ל: ואין עוד אפס אלהים (ישעי' מ"ה י"ד) או אפס בלעדי (סס ז'),

צהלה ושמחה (אסתר ח' ט"ו) ולצעקת הסוס יאמר לשון צהלה כאמרו מצהלות אבירו (ירמי' ח' י"ו) וממנו שענינו זכות ואורה אמרו להצהיל פנים משמן (תהלים ק"ד ט"ו) ואפשר שיהיה ענין צהלה ושמחה כענין ליהודים היתה אורה (אסתר ח' ט"ז). **אח** אמרו בו ענין השמחה כאשר אמר האח האח ראתה עינינו (תהלים ל"ה כ"א) ואין רצוני נוטה בזה כי לא נמצא אח שיהיה ענינו שמחה ואפשר שפרשו בו שמחה לפי הענין וגם במקום אחר אמרו אח (יחזקאל ו' י"א) שענינו תאניה ואניה וממנו שענינו אחד והוא אח לא פדה יפדה איש (תהלים מ"ט ח') וממנו שענינו מקום מערכת עצים לאש ואת האח לפניו מבערת (ירמי' ל"ו כ"ב) ונמצא מענין ותרעינה באחו (בראשית מ"א ג') אמרו כי הוא בין אחים יפריא (הושע י"ג ט"ו) כל אחד לפי ענינו אמנם הנחתיו הראשונה אחזה כענין ולרבקה אח (בראשית כ"ד כ"ט) את שלום אחיך (שם ל"ג י"ד). **משוש ושמחה** איפשר ששמחה בלב אמרו הכם בני ושמח לבי (משלי כ"ג י"ה) וראך ושמח בלבו (שמות ד' י"ד) ובגלוי ושמחתים מיגונם (ירמי' ל"א י"ג) ובמועדיכם שמחת כאומ' לי [ל"ל בשל"ה : ובימים שמחתכם ובמועדיכם (במדבר י' י') שמחתי באומרים לי (תהלים קכ"ב ו')] והיית אך שמח (דברים ט"ז ט"ו) כשמחת בקציר (ישעי' ט' ב') וגם משוש בלב אמרו וראיתם ושש לבבכם (שם ס"ו י"ד) ובמפורסם שוש אשיש בה' (שם ס"א י') פגעת את שש (שם ס"ד ד') משוש דרכו (יחזק' ח' ט"ו) משוש פראים (ישעי' ל"ב י"ד) או נשיש שבט בני מאסת כל עץ (יחזקאל כ"א י') ענין משוש נמצא אצל דרך ופראים מה שאין כן בשמחה, ושמחה נמצאת בקציר [כאמרו כשמחת בקציר (ישעי' ט' ב')] אינה לקציר אך לאדם והוא חסר והוא כמו ולחם אמר לו (מ"ב ו' י"ח) כשמחת אדם בקציר ולפי סברתי משוש נכבד בענינו משמחה כי שמחה הפך יגון כאמרו ושמחתים מיגונם (ירמי' ל"א י"ג) ומשוש הפך אבל שהוא קשה מיגון (אחר) כאמרו שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (ישעי' ס"ו י') ולפי מה שאמרנו בפנה הידועה כי שני דברים מענין אחד הקרובים זה אצל זה האחרון הכבוד מצאנו משוש אחר שמחה והוא שמחו את ירושלם וגו' שישו אתה משוש (שם) ר"ל התנועעו לשמוח וגם במקום אחר מצאנו בהפך שישי ושמחי (חיכה ד' כ"א) ובזה לא יוכל להקים דברי הכלל כי שניהם פעם ראשון פעם אחרון ומשוש ושמחה מצאנום נופלים על שמחה לרע אמרו שמח לאיד לא ינקה (משלי י"ז ה') השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר (איוב ג' כ"ב) ענין גיל במקום הזה כענין וכמרוי עליו יגילו (הושע י' ה') וזה ביאור המקרא השמחים לרע בני האדם וששים כי ימצאו אנשי העולם קבר (העולם) כלומר כשימותו שאר העולם ישישו הם רעתם ירבה. ע"א השמחים אלי גיל יותר מדאי בטרם ימותו ישישו אם ימצאו מקום לקבר שם וזה ההפרש בין משוש ושמחה *) כי אמרו השמחים ללא דבר בעיני אין זה כלום כי אמרו השמחים ללא דבר לא יצא ממנו שתמצא שמחה ללא דבר אך ימצא ממנו ההפך ר"ל אין אדם שישמח כי אם לתועלתו והם ישמחו ולא ידעו מה כי לא היה הדבר במחשבתם ומשוש איננו כי אם על דבר. **וששון** ומשוש נגזרים משרש אחד אמרו ושאבתם מים בששון (ישעי' י"ב ג') ומאמר ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (שם ל"ה י') נראה כי שמחה הפך יגון ואנחה הפך ששון גם כן אמרנו כי האבל הפך המשוש והאנחר קרובה לענין האבל מאד והששון קרוב אל המשוש ומצאנו בשמחה ענין שאינו בזולתה מן הנזכרים והוא אור צדיקים ישמח (משלי י"ג ט') ענין התוספת ושבחתי אני את השמחה (קהלת ח' ט"ו) רצה לומר ההסתפקות ואפשר שתמצי משוש שענינו הפרחה והצצה והוא מה שאמרו משוש פראים מרעה עדרים (ישעי' ל"ב י"ד) וכן ישוש מדבר וציה (שם ל"ה ס') כאלו אמר יציצון בצד"י והגד וראיתם ושש לבבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה (שם ס"ו י"ד) ואמרו ושש כאב אמר בצד"י מאמרו בסוף המאמר ועצמותיכם כדשא תפרחנה שאם לא היה כן מה ענין ושי לבבכם אצל ועצמותיכם כדשא ועל כן נרא

*) ל"ל שחסרים פה חיזה תיבות וזולי ל"ל: כי שמחה נוכלת על לא דבר כאמרו השמחים ללא דבר (עמוס ו' י"ג) ובעיני וכו'.

ה תוסיפו עוד לעלוז (ישעי' כ"ג י"ב) ר"ל
עוט על רב תענוגיך וכן ושאונה ועלז בה
ס ה' י"ד) תדל שאון עליזים (שם כ"ד ח')
זי גאותך (צפני' ג' י"א) העיר העליזה (שם
ט"ו) כל אלה ענינם ענג ובעיטה על רבוי
וב או על דבר אחר זולתו וממנו שענינו
דה אמרו והשכרתים למען יעלזו (ירמי' כ"ח
כ) כאלו אמר למען ינועו וירעדו כי מלות
עמים רבות בשמוש הענינים כפי המקומות
ור יבאו בהם איש על עבודתו ועל משאו
עליזה במקרא ההוא ענינה רעדה ותנועה
וחזת המשקיף על המות והעד על מה שאמר
שכרתים למען יעלזו וישנו שנת עולם ולא
צו (שם) ואוחזת גם בן החולה בעבור חלישות
ו ואוחזת השכור בעבור חולשת גידיו כמו
אמר נוע תנוע ארץ כשכור (ישעי' כ"ד כ')
ו ויגע לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער
כי רוח (ישעי' ז' ב') ומן הענין הזה מאמר
רעתכי אז תעלזי (ירמי' י"ח ט"ו) אשר ר"ל
בור רעתך שעשית מקדם תרעדי כלומר תשקיפי
המות וכן (קריה עליזה הלא תראה שהוא או
ואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא
לי חרב ולא מתי מלחמה (ישעי' כ"ב ב') אמרו
ואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה הוא ספור
נם בעת הצרה לא ספור ענינם במה שהיו
בעת הרווחה והשלום כאשר יחשבו קצת
רשים ואמרו קריה עליזה הוא עליזת המות
הרעדה ואולי מענין הרעדה אמרו יעלץ
דה וכל אשר בו (ד"ה ח' י"ו ל"ג) כענין מה
מר בתהלת המקרא ירעם הים ומלואו. **רנה**
תתה הראשונה אינה כהנחת האחרים הנזכרים
כי הוא בענינים רבים מהם מצד השתוף
הם מדרך השאלה והעקר בה ההמון והתשואות
מנו נאמר להמון שמחה, כי רננת רשעים מקרוב
וב כ' ה') ולב אלמנה ארנן (שם כ"ט י"ג)
תבוא רננה בו (שם ג' ו') וממנו בכי ואנקה
רו וכשדים באניות רנתם (ישעי' מ"ג י"ד)
ל בכיתם ונאקתם וממנו שמחה והוא הרנינו
להים עוזנו (תהלים פ"ח ג') באו לפניו ברננה
ם ק' ג') ותרן לשון אלם (ישעי' ל"ה ו')

וממנו ענינו הכרזה והגברת קול והחזק בצעקה
בפנים חלוקים אמרו ויעבר הרנה במחנה (מ"ח
כ"ג כ"ו) אל הרנה ואל התפלה (שם ח' כ"ח)
והעד הנאמן ירנו ישבי סלע מראש הרים יצוחו
(ישעי' מ"ב י"ח) וירא כל העם וירנו (ויקרא
ט' כ"ד) ואבן גנאח אמר כי הרנינו גוים
עמו (דכריס ל"ב מ"ג) מענין השבח ואמר כי
הרנינו בלתי מתעבר וענינו הרנינו לעצמכם
ואין חיוב שיהיה מתעבר במה שזכר פעול בו
באמרו גוים עמו כי הלשון הזה לא יתעבר אל
פעול בו אבל יתעבר אל המקור ואל זולתו
מן הדברים אשר יתעברו אליהם הפעלים מלבד
הפעול בו כאלו אמר הרנינו רנה והקשה
ברב הנמצאים בזה שאין להם פעול כי ולב
אלמנה ארנן (איוב כ"ט י"נ) ר"ל אשים אותו
שירנין רנה לעצמו בלתי מתעבר והרנינו גוים
עמו על הדרך הזה וגוים עמו אינו פעול בו
כי אם פועל והוא תמורת גוים ורצה לומר
באמרו גוים ישראל כמו שאמר במקום אחר
עליו וזרעו יהיה מלא הגוים (בראשית מ"ח
י"ט) כלומר יהיה רב אומות ישראל ובקונ
והקהל וכן נפרש הרנינו גוים עמו רנו גוים
שאתם עמו כי הוא נוקם לדם עבדיו כלומר
שבחוהו כי הוא אל נקמות ואמרו תמורת גוים
כאלו אמר הרנינו עמו כי דם עבדיו יקם
והשיעור הרנינו רנה עמו ואולי מן הענין
הזה נגזר ויא כל העם וירנו (ויקרא ט' כ"ד)
ר"ל וישבחו הנה ביארנו כי ענין רנה הגברת
קול וחזקתו על פנים חלוקים, ממנו הכרזה
ויעבר הרנה (מלכים ח' כ"ב ל"ו) ממנו שבח
הרנינו לאל עזנו (תהלים פ"ח ג') וממנו שמחה
כי רננת רשעים מקרוב (איוב כ' ה') וממנו
בכי ואנקה וכשדים באניות רנתם (ישעי' מ"ג
י"ד) **צהלה** אין ענינה שמחה כי אם הרמת
קול בגאון ה' צהלו מים (ישעי' כ"ד י"ד) איש
אל אשת רעהו יצהלו (ירמי' ה' ח') ותצהלו
כאברים (שם ל' י"ח) צהלי ורני (ישעי' ל"ג
ו') נאפיך ומצהלותיך (ירמי' י"ג כ"ו) ענינם
הרמת קול וכאשר תבא צהלה אצל שמחה יהיה
ענינה הרמת קול לשמחה כמו והעיר שושן

ח' ט') חצבי מרום קברו (יסעי' כ"ג י"ו) היתפאר הגרזן על החצב בו (סס י' ט"ו) ואבני מחצב (מ"ב ו' י"ג) ולחצבי האבן (סס) קול ה' חצב להבות אש (תהלים כ"ט ז') אל צור חצבתם (יסעי' נ"א א') הלא תראה כי לשון מחצב נופל על בקוע העצים ועל חפירת ההרים ועל התפרד להבות אש נופל לשון מחצב וממנו להשחתה אמרו על כן חצבתי בנביאים הרגתים באמרי פי (הוסע ו' ח') אבל ענין המחצבת רהב (יסעי' נ"א ט') כענין יפוצץ סלע (ירמי' כ"ג כ"ט). **התז** לא מצאנוהו כי אם על בקוע העצים כאמרו ואת הנטישות הסיר התז (יסעי' י"ח ה') ואפשר שענין התזה כריתה גדולה כמו שאמרו רבו' ז"ל (חולין פ"ג מ"ג) התיז את הראש בבת אחת. וזאת סברתנו בכל אלה כי גדע לא נמצא אם לא על ענין השחתה וכליון וכרת נופל לשונו על טוב ועל רע, וממנו מה שאינו לא טוב ולא רע. גזר נמצא על השחתה ביד ועל תוך עצים ואבנים ואינו נופל לשונו על כריתת ברית או על דבר טוב, ונופל לשון גזרה על הסבות הרעות ועל מצות המלך לטוב ולרע. חטב אינו נופל לא על טוב ולא על רע כי אם על בקוע העצים לבד. קצץ לא נמצא כי אם על השחתה ביד או על הרחקה. קצב לא נמצא כי אם על השחתה על טוב ועל רע זולתי בהתוך עצים ובמחצב אבנים או בענין השואה ומדה. קטב אין ענינו כי אם התנועה הרעה והחתוך הבא פתאם. חצב ענינו פתות ובקוע והפירה באש ובעצים ובאבנים וממנו לרע לא לטוב. התז לא נמצא [כי אם] על בקוע העצים כריתה גדולה ואפשר שיאמר ולהכרית גוים לא מעט (יסעי' י' ז') אך לא נמצא כי אם על העצים לבד.

השער החמישי.

גיל, שמחה, עלזה, רנה, אח, משוש, צהלה, ששון, עלצה, חדוה, ריצה, עלסה *).

סברתי באלה כי ה**שמחה** ראש לכלם וממנה נפרדו ללשונותם אך אין ענינם שוה כי שמחה בכל מקום ידוע ענינה בלי תשתנה לענין אחר אבל האחרים הנמצאים הנזכרים יהיה ביאורם כפי הענין אשר ימצאו בו לשמחה ולזולתה והסכים דעת אבן גנאח כי **גיל** ענינו תנועה הנופלת על שמחה ועל אבל כמאמר וגילו ברעדה (תהלים ב' י"א) וכמרין עליו יגילו (הוסע י' ה') וזאת התנועה תארע לשמח ולהאנח וכן ישמחו השמים ותגל הארץ (תהלים י"ד ז') יגל יעקב ישמח ישראל (יסעי' ס"ה י"ט) ונלתי בירושלם (סס) החפץ בהם תנועה איש כפי ענינו, כאשר יפול במקום שיהיה קרוב לשמחה כמו כאשר יגילו בחלקם שלל (סס ט' ג') בשמך יגילון כל היום (תהלים פ"ט י"ז) ענינם שמחה וכן רבים וכאשר יהיה במקום הקרוב לאבל יהיה ענינו תנועת אבל ואנחה כמו וכמרין עליו יגילו (הוסע י' ה') והעד אמרו בסוף המאמר על כבודו כי גלה ממנו (סס) וענין וכמרין עליו יגילו כלומר כענין כי אבל עליו עמו (סס). **עלוה** אפשר שתהיה הנחתו הראשונה שמחה אך היא מלה יוצאת לכמה פנים ממנה ענין שמחה אמרו לא ישבתי בסוד משחקים ואעלז (ירמי' ט"ו י"ז) אלהים דבר בקדשו אעלזה (תהלים ס' ח') שמחי ועלזי בכל לב (צפניה ג' י"ד) ועלזו לפניו (תהלים ס"ח ה') וכן יעלז שדי וכל אשר בו (סס ס"ו י"ג) כענין אז ירננו עצי היער ואע"פ שאין לשון השמחה נופל בדבר שאין בו חיים הכל לפי הענין וממנו שיהיה ענינו עונג ובציטה והו

*) מהברשים חדוה עלסה וריצה הכתוביס בגרשם הסער הזה לח הניח פתרוסס וחולי נשמעו מחת מעתיק הכ"י.

ינו (ישעי' י"ד ח') והאשרה אשר עליו כרתה
ופטיש ו' כ"ח) אחרית רשעים נכרתה (תהלים
ן ל"ח) והכרתי ממנה אדם ובהמה (יחזקאל
ד י"ג) והכרתי את כרתים (סס כ"ה ט"ז)
ל אלה ענינם השחתה וממנו לטובה הנה
כי כרת ברית (שמות ל"ד י') כרתי בריתי
י זבח (תהלים נ' ה') כרתה בריתך אתי
ג' י"ג) וממנו מה שאינו לא טוב ולא
אמרו כי עץ מיער כרתו (ימעי' י' ג')
כרת שרך (יחזקאל ט"ז ד') ספר כריתות
ספעי' נ' ח') אבל גדע אינו נופל כי אם על
שחתה וכליה. **גזר** ממנו מה שאינו לא
ב ולא רע אמרו עבר בין הגזרים האלה
תחסית ט"ו י"ז) ספיר גזרתם (ירמ' ד' ז')
גזרו העצים (מ"ג ו' ד') אלה ענינם חתוך
ן לגזר ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו י"ג)
ממנו ענין ההשחתה אמרו גזרו את הילד החי
מ"ח ג' כ"ה) מידך נגזרו (תהלים פ"ח ו')
גזר על ימין (ישעי' ט' י"ט) גזר מכלה
ן (חנקוק ג' י"ז) כי גגזר מארץ חיים (ישעי'
ג ח') וממנו השחתה ביד אמרו גזרו את
ילד החי (מ"ח ג' כ"ה) אבל גזר אינו נופל
ל כריתה ברית וממנו ישתמשו לצואת המאמר
ו להשלים המעשה כאמרו ותגזר אומר ויקם
ך (איוב כ"ב כ"ח) ואת אשר נגזר עליה
אסתר ג' ח') ומזה הלשון שמשו בתלמוד
רבה כאמרם (ב"ב ס' ב') אין גוזרין גזרה
ל הצבור אלא אם כן רב צבור יכולין לעמד
ה וכן נהגו החכמים לקרא המוצאות והסבות
דעות גזרות כאמר החכם אם הגזירה אמת
חריצות שקר וזה הענין אינו נופל בגדע
ברכת ובזולתם הנזכרים בזה השער. **חטב**
ינו נופל כי אם על כריתת העצים ותתוכם
א על דבר אחר לא לטוב ולא לרע כאמרו
חטבי עצים (יהושע ט' כ"ח) מחטב עציך
דברים כ"ט י') ולא יחטבו מן היערים (יחזקאל
ו' י') חטבות אטון מצרים (משלי ז' ט"ז)
חטבות תבנית היכל (תהלים קמ"ד י"ג) אבל
אבן גגאח פי' חטבות אטון מצרים ומחטבות
תבנית היכל גבוהות ונשאות ואמרו תבנית
היכל על דרך הדמיון ורב שרירא גאון ז"ל
פי' בו ענין אחר והוא טוב, מסומנות בקשור
מצרים כמו את ה' האמרת (דברים כ"ו י"ז) אשר
תרגומו חטבך וגזר על האמרת שהוא מדברי
רבו, שקראו לסמן דרקום (הרקום?) אמרא (*).
קצץ לא נמצא כי אם על רע כאמרו וקצתה
את כפה (דברים כ"ה ג"ג) קצץ עבות רשעים
(תהלים קכ"ט ד') ויקצצו את בהנות ידיו
ורגליו (שופטים ח' ו') אבל וקצץ פתילם
(שמות ל"ט ג') ענינו חתיכה דקה מחוטי הכסף
והזהב וממנו שמשו בתלמוד (ב"מ קי"ז ב')
נותנין לו זמן לקוץ את האילן ולסתר את
הכותל כלם בריתה ביד וממנו ענין הרחקה
במה ששמשו בתלמוד (כתובות כ"ח ב') ושאכלנו
בקצצה של בית פלוגי. **קצב** לא מצאנוהו
בענין חתוך לא על טוב ולא על רע כי אם
על חתוך עצים או על מחצב ההרים כאמרו
ויקצב עץ וישלך שמה (מ"ג ו' ו') לקצבי
הרים ירחתי (יואל ג' ז') וממנו לדבר השוה
אמרו כעדר הקצובות (ס"ה ד' ג') אשר החפץ
בו שוות בקומה במדה בשנים וכן מדה אחת
וקצב אחד (מ"ח ז' ל"ז) השואה אחת ומזה
שמשו בתלמוד בענין סך הממון כאמרם (גיטין
ל"ח ח') אין מוציאין למזון האשה והבנות
מנכסים משועבדים מאי טעמ' לפי שאין קצובין
ומענין התחך שמשו רבו' ז"ל לקרא הטבח, קצב
(תכות ז' ג') מפני שהותך הבשר. **קטב** אינו
מענין הכריתה כי אם מענין השד הבא פתאום
בתחף וכן הסכים אבן גנאח בקטב מרירי
(דברים ל"ב כ"ד) אהי קטבך שאול (הושע י"ג
י"ד) פי' בהם התחף המאבד. **חצב** אינו נופל
על אומר וברית כי אם על כתות ובקוע והפירה
והריתה כאמרו וגם יקב חצב בו (ישעי' ה'
ב') וברת חצובים אשר לא חצבת (דברים ו'
י"א) חצב בהר (מ"ח ח' כ"ט) כי חצבת לך
פה קבר (ישעי' כ"ב י"ו) תחצב נחשת (דברים

*) ע' ערוך ערך אמר ג' סהניח פי' קדוב להה מחוך בסס רב האי גאון ז"ל.

השער השלישי.

גרעון, חסרון.

חשבתי לומר כי לשון **גרעון** נופל במה שלא הושלם כאמרו שארה כסותה ועונתה לא יגרע (שמות כ"א י') לא יגרע מצדיק עיניו (ישעי' ל"ב ז') וכל זקן גרעה (ירמי' מ"ח ל"ז) שלא הושלמה ולשון **חסרון** נופל במחסור מה שהושלם מאז והעד וצפחת השמן לא תחסר (מ"א י"ז י"ד) וכן שרוך אנן הסהר אל יחסר המוג (ש"ה ז' ג') המוג השלם באגן לא יחסר וכן לא חסרת דבר (דברים ב' ז') לא תחסר כל בה (שם ח' ט') אולי יחסרון חמשים הצדיקם חמשה (בראשית י"ח כ"ח) ה' רעי לא אחסר (תהלים כ"ג א') מחסרו אשר יחסר לו (דברים ט"ו ח') כל מחסורך עלי (שופטים י"ט כ') ומחסרך כאיש מגן (משלי ו' י"א) כי מה אתה חסר (מ"א י"א כ"ב) וחסרון לא יוכל להמנות (קהלת א' ט"ו) ואוילים בחסר לב ימותו (משלי י' כ"א) כי חסר יבאנו (שם כ"ח כ"ב) ומשקה צמא יחסיר (ישעי' ל"ב ו') ר"ל יחסור השלמת התאוה לשתות והעדים הנאמנים **כי** לשון חסרון נופל על מחסר מה שהושלם אמרו והממעים לא החסיר (שמות ט"ו י"ח) מהשלמת המדה ההיא וכן והמים היו הלוך וחסור (בראשית ח' ג') ומחסר את נפשי מטובה (קהלת ד' ח') וכן ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח' ו') שאדם הראשון היה שלם בחיים כמלאכים וחסרו הבוראי"ת כשסרח כמו שאמר ותשת עלי כפכה (שם קל"ט ה') כאשר כתבו רבו' ז"ל במס' סנהדרין (ל"ח ב') ואמרו מאלהים כאלו אמר ממלאכים [1]) כיד (כמו?) שאמר אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, אכן כאדם תמותון (תהלים פ"ב ו' ז') ואם ישאל שואל מאמר כי אין נגרע מעבדתכם דבר (שמות ה' י"ח) ונגרע מערכך (ויקרא כ"ז י"ח) לא תספו על הדבר וגו' ולא תגרעוממנו (דברים ד' ב') שכל אלה נראה ענינם בגרעון מה שהושלם נאמר כי כל אלה ענינם מניעה כמו כי יגרע נטפי מים (איוב ל"ו כ"ז) כי מגרעות נתן לבית סביב (מ"ב ו' ו') החפץ בהם המניעה וכן כי אין נגרע מעבודתכם ר"ל אין נמנע דבר מעבודתכם לרדותכם עליה וכן ונגרע מערכך (ויקרא כ"ז י"ח) וכן למה נגרע לבלתי הקריב (במדבר ט' ז') ר"ל למה נמנע וכן לא תגרעו ממנו (שמות ה' ח') לא תמנעו ומענין המניעה לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו ז') וכן וגם אני אגרע ולא תחום עיני (יחזקאל ה' י"א) הנה החסרון אינו כי אם בענין אחר ר"ל חסרון המושלם והגירעון בשתי פנים מה שלא הושלם יקרא גרוע וגם בו ענין המניעה.

השער הרביעי.

גרע, כרת, גזר, חטב, קצץ, קצב, חצב, קטב, התז.

ענין **הגדיעה** ההשחתה והכליה כאמרו גדע בחרי אף (הושע י"ג י') ורמי הקומה גדעים (ישעי' י' ל"ג) שקמים נדעו וארזים נחליף (שם ט' י') נגדעת לארץ חולש על גוים (שם י"ד י"ב) נגדע היום שבט אחד (שופטים כ"א ו') ואשריהם תגדעו (דברים ז' ה') כל אלה ענינם השחתה וכליון ולא יאמר גדע על דבר טוב כמו שיאמר **כרת** ברית (שמות ל"ד י') נמצא בענין השחתה כאמרו אתו תשחית וכרת (דברים כ' כ') ולא יכרת כל בשר (בראשית ט' י"א) ונכרתה מעמיה (ויקרא כ"ג כ"ט) ויהי בהכרית איובל (מ"א י"ח ל') לא יעלה הכרת

---

[1]) ע' נתנגוס שם על הפסוק הזה.

קדוש (דברים כ"ג ט"ו) מחוץ למחנה (שמות כ"ט י"ד) ושב אל המחנה (בראשית ל"ג י"ח) וכן כי רב מאד מחנהו (יואל ג' י"א) מחנה אלהים זה (בראשית ל"ב ג') אבל מלשון צבא לא ישתמשו אם לא בקבוץ למלחמה לא לוולתה, ויש בצבא ענין אחר והוא התנינה אמרו במראת הצבאת אשר צבאו פתח אהל מועד (שמות ל"ח ח') ר"ל החונות אשר חנו וכמהו מה שנאמר על בני עלי אשר ישכבן את הנשים הצבאות פתח אהל מועד (ש"א ב' כ"ב) ויש צבא שענינו קץ ומדה והיא הלא צבא לאנוש עלי ארץ (איוב ז' א') כל ימי צבאי איחל (שם י"ד ז') כי מלאה צבאה (ישעי' מ' ב') מדה שתגיע אליה בימים וקץ שיגיע מן המלכיות אבל מה שאמר דניאל ואמת הדבר וצבא גדול (דניאל י' א') ביארו בו גדול הדי הוה צבא (שם ה' י"ט) ואינו ראוי להיות מענין הלא צבא לאנוש (איוב ז' א') ר"ל וצבא גדול ומדתו גדולה כמו מדת המלכיות הנזכרים וכן עקרו די וצבא גדול ר"ל וקץ גדול כי אמת הדבר שהדברים נעים והיות הקץ ההוא ארוך לא בקרוב, ויש חיל שענינו הכח והאילות אמרו ימין ה' עשה חיל (תהלים קי"ח ט"ו) כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל (דברים ח' י"ח) לא רצה להזכיר במקרא אחד שתי פעמים כח והזכיר כח וחיל הכל אחד אנשי חיל (שמות י"ח ב"ה) ענינם כח וחזק [1]) ויש חיל שענינו ממון ורכוש הוא את כל חילם ואת כל טפם (בראשית ל"ד כ"ט) חילך כל אוצרותיך (ירמי' י"ז ג') ר"ל הון ורכוש וכן חיל כי ינוב אל תשיתו לב (תהלים ס"ב י"א) ר"ל כי ירבה הרשע ממון אל תשיתו לבכם לחילו וכן חיל בלע ויקאנו (איוב כ' ט"ו) וכבר שמשו בלשון חיל בספרי האילנות כאמרו כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב' כ"ב) ועקר הענינים האלה אחד אל הכח כי הממון כח האדם והפרי כח האילן וכן חל וחומה (ויכס ג' ח') ותעמד בחל (ש"ב כ' ט"ו) ענינם חומה חזקה ואמרו חל וחומה כי חומה גבוהה מחל ועל כן זכרה אחרונה במקרא לרב הפלגתה וענין חיל עפל והעופל הוא כותל קצר ואינו גבוה כי המגדל ולמטה ממנו נקרא חיל למנעו מגעת אל המגדל והיו חוזק לו וענין ותעמר בחל ר"ל אנשי העיר נכנסו כלם בתוך העפל ואע"פ שלשון הנקבה למדינה אמרו ותעמד היה לו לומר ויעמד כלומר ויעמד כל איש העיר בחיל החפץ בו יושביה ורבו' ז"ל קראו חל בר שורא לפי שהוא כחומה קטנה כמו שאמרו בפסח (פסחים פ"ו ח') שיני החלונות ועובי החומה כלפנים בשלמא חלונות משכחת לה דשויין לקרקע העזרה אלא עובי החומה היכי משכחת לה כבר שורא דכתיב ויאבל חל וחומה (ויכס ג' ח') א"ר אחא ואיתימא ר' חנינא ואמרו לה א"ר אחא בר' חנינא בשורא ובר שורא ומן הענין הזה עוד שיתו לבכם לחילה (תהלים מ"ח י"ד) יהי שלום בחילך (שם קכ"ב ז') ואולי וגלת החל הזה (עובדי' ח' כ') אע"פ שלא נכתב ביו"ד והוא בסמיכות הזה כמו חיל כשדים (ירמי' ל"ז י') ישא את חיל המשק (ישעי' ח' ה') ופי' החל הזה המון הזה וכנוי לרבים וחילים ויש בחילים ענין אחר והוא הפגימה ואמרו אם קהה הברזל והוא לא פגים קלקל וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה (קהלת י' י') קלקל נגזר משרש נחשת כלל (דניאל י' ו') כאשר נגזר מכאשר יבער הגלל (מ"ח י"ד י') וכגלגל לפני סופה (ישעי' י"ז י"ג) וענין המאמר כמאמר שלפניו טובה חכמה מכלי קרב (קהלת ט' י"ח) וכאלו זה הפסוק מבאר אותו ואע"פ שאינו מחבר לו וזה באורו אם קהה הברזל ראה שהברזל מתקהה כשאינו מושחז וירבו בו פגימות ויתרון הכשר היא החכמה שהיא טובה מכלי קרב ויש לה מעלה עליהם שהם נקהים ונפגמים והיא איננה כן.

---

[1]) נפלאת היא נעימתו של הניח לרחיה הפסוק איש חיל בכח לעבדה (ה"ח כ"ו ח').

אבל כלם היו גבורים יותר מבני יהודה שהיו ג׳ מאות [אלף] [1]) על כן קראם אנשי חיל כאשר הזכירם אצל בני יהודה וכן תמצא שאחרי כן קראם גדוד אמרו ויאמר אמציהו לאיש האלהים ומה לעשות למאת הככר אשר נתתי לגדוד ישראל (ס״ב ט׳) מפני שאנשי אמציהו היו יותר ויותר מהם קראם אצלו גדוד כי גדוד נקרא קצת מהנפרדים מן הצבא או אפשר לפרש לגדוד מישראל בעלי מלחמת ישראל ויהיה שם מגזרת ויתגדדו כמשפטם (מ״ח י״ח כ״ח) כמו שאמר המחבר אשר לו הרקמה לענין הראשון כי עבדי יואב [2]) היו מצנוץ (מצבא?) אנשים כאמרו ולא אמרו לעלות עליהם לצבא (יהוסע כ״ג כ״ג) ובכל מקום אשר תמצא חיל צבא בסמיכות החפץ בו כח לעשות צבא כמו שאמר ויהי לעזיהו חיל עשה מלחמה יוצאי צבא לגדוד במספר פקדתם ביד יעיאל הסופר ומעשיהו השוטר (דה״ב כ״ו י״ח). צבא שם כלל הצובאים כאמרו ועל ידם חיל צבא שלש מאות אלף ושבעת אלפים וחמש מאות (ס״ב י״ג) ובהכרח תמצא תחת כל אחד מהראשים מאה ועשרים איש לבד פחות ולא יתר וקראם אנשים מעטים לרב העם אשר שם וזה מכוון למצא חשבון כי ג׳ מאות אלף וז׳ אלף וה׳ מאות איש תחת יד (שש) אלפים ושש מאות ראשים ואמר יוצאי צבא לגדוד במספר פקדתם (ס״ב י״ח) כל העם אשר תחת אחד מן הראשים קרא גדוד מפני מיעוטם ובאמת כי גזרנו כן הוא כי צבא נקרא רבוי עם כאמרו הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם (שמות ו׳ כ״ו) מפקד צבא מלחמה (יעזי׳ י״ג ד׳) החלצו מאתכם אנשים לצבא (במדבר ל״ב נ״ו) המבשרות צבא רב (תהלים ס״ח י״ב) כל יצא צבא (במדבר ח׳ כ׳) ולא נאמר כל יוצא חיל כי כל יוצא צבא אינו בן חיל ואמר והוא בן איש חיל (ס״ב כ״ג כ׳) [3]) ולא יוכל לומר והוא בן איש צבא, הצבאים על אריאל וכל צביה ומצדתה (יעזי׳ כ״ט ז׳) הרפו האל״ף ג׳ מאות [אלף] משפטיה וכל צבאיה, המצבא את עם הארץ (מ״ב כ״ה י״ט) כל אלה ענינם הקבוץ למלחמה או לזולתה ואולי לא ישתמשו בלשון צבא כי אם על קבוץ מצור העיירות ולא על התראת פנים בשדה כענין יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ס״ב ב׳ י״ד) וכענין מלחמת שופטי ישראל ושאול ודוד עם הפלשתים ויתר האויבים ואפשר שאותו דבר יקרא חיל, נמצא עתה כי הסכמתנו בזה להיות ענין צבא גדול מחיל וחיל מגדוד כמו שהוכחנו מן המקראות שהביאונום פה, ויש עוד הכרח אחר מאשר אמרנו בהרבה מקומות בספרנו זה כי שתי מלות הבאות יחדו מענין אחד האחרונה מופלגת לפי ענינה לחסר או לרבות ואמר בלכתו אל ציקלג נפלו עליו ממשנה עדנה ויוזבד וידיעאלומיכאל ויוזבד ואליהו וצלתי ראשי האלפים אשר מנשה והמה עזרו עם דויד על הגדוד כי גבורי חיל כלם ויהיו שרים בצבא (דה״א י״ב ל״ג כ׳ וכ״ה) ואולי **מחנה** גדול לפי הענין מכלם כאמרו כי לעת יום ביום יבאו על דויד לעזרו עד למחנה גדול כמחנה אלהים (ס״ב כ״ג) ראשונה זכר גדוד ואחריו חיל ואחריו צבא ואחריו מחנה ואפשר כי מחנה נקרא שם הצבא כאמרו וישמו את מחניהם (ס״א י״ז נ״ג) ויקבצו פלשתים את מחניהם לצבא (ס״ב כ״ח ה׳) ואין זה נכון כי ענין וישמו את מחניהם כאלו אמר שללו אהליהם ונתקו יריעותיהם כי ענין מחנה חניה והשכנה כמו והיה מחניך קדוש (דכריס כ״ג ט״ו) המחנה באשר היא (מ״ב ז׳ ז׳) אם יבוא עשו אל המחנה האחת (נחמיה ל״ב ט׳) אם תחנה עלי מחנה לא ייראֶ לבי (תהלים כ״ז נ׳) ויש בענין מחנה קבוץ והעדה למלחמה כמו ממחנות פלשתים (ס״א י״ז ד׳) אם תחנה עלי מחנה (תהלים כ״ז ג׳) וכן רבים וממנו קבוץ בלי מלחמה כמו והיה מחניך

---

[1]) המלה אלף חסר כל פעם בכ״י ולכן הוספתיו בנוסגר כלשון הכתוב בס״ב.

[2]) מוסב על מה שהחר המחבר למעלה על פסוק ויוסב יואב את חיל המלחמה והוא בעתרון השורם חיל בעמוד הזה ובעמוד הקודם מגומגם מעט בעיניו [3]) הכתיב הוא חי.

(הושע י״ג ג׳) ותלם וגל עניגם אחד והחפץ בו שהם היו בונים במות על כל תלם ותלם ומרב מזבחותם יחשבו הרואים כי הם גלי (תלמי השדה) ותלם וגל ויש שפירש תלמי שדי גבולות השדות ואמר כי הם בונים מזבחות על כל גבולות השדות ויוצה לומר תלמיה רוה (הסבירא) מלא פני השדה תנובה ורוה אף התלמים כלומר ברך הצמחים ותמוגגם ברביבים והרבה פירות הגדודים ורוה אף גבולות השדה והוא רבוי הטובה שאין דרך שיעלו צמחים על הגבול אם לא ברבות הטובה.

השער השני.

גדוד, חיל צבא, מחנה.

ענינם ידוע כי ישמש המקרא בהם לאסיפת אנשים להועד לדבר למלחמה או לזוללה וגדוד אנשים מעוטים לפי שאנשי הצבא המתפשטים כחמשה או כעשרה לשלול שלל ולבז בז נקראים **גדוד** לפי שהם הולכים לגדוד ולשלול מה שתמצא ידם ועל זה הדרך אמר וארם יצאו גדודים (מ״ג ה׳ ג׳) ר״ל התפשטו לכמה מקומות בכל גבול ישראל אלה מפה ואלה מפה מעט הנה ומעט הנה לא יצאו כלם במקום אחד כי אם בהרבה מקומות מעט מעט ועל כן קראם גדודים וכן כי בך ארץ גדוד (תהלים י״ח ל׳). **צבא** נקרא הענין הנאסף ללחם במערכה או לצבא על העיר להלחם עליה ללכדה והוא שם רב עם. **חיל** שם האנשים האלמים שהם בצבא ובעלי הכח כי כל בני הצבא אינם בעלי כח ואלמים יש מהם רכי לבב וחלושי טבע ויוצאים בצבא מבן עשרים שנה ומעלה ומעט באדם חזקי כח ובעלי זרוע ועל כן אמר בני ראובן וגדי וחצי שבט מנשה מן בני חיל אנשים נשאי מגן וחרב ודרכי קשת ולמודי מלחמה ארבעים וארבעה אלף ושבע מאות ושלשים יצאי צבא (דה״א ה׳ י״ח) הלא תראה כי לא היו בהם כי מ״ד אלף גבורים ואלמים והיו בהם ז׳ מאות אלף ושלשים יוצאי צבא וכן אמר גברי החיל אנשי צבא למלחמה ערכי צנה ורמח ופני אריה פניהם וכצבאים על ההרים למהר (שם י״ג ח׳) וכן וינהג יואב את חיל הצבא (שם כ׳ ח׳) ר״ל האנשים החזקים אם לא שר צבא תהיה לפני כל הימים (ש״ב ג׳ י״ט ז׳) ראש וקצין לכל עמי, ה׳ עמך גבור החיל (צפניה ו׳ י״ג) גבור שבגבורים וכן בכל מקום שתמצא גבור חילר״ל גבור שבגבורים ובעל זרוע מאד הלא תראה כי כן האמת כי שם העם הנאסף לצבא על עיר או ללחם במערכה נקרא צבא אמרו כל יצא צבא בישראל (במדבר ח׳ ג׳) והגבורים נקראו אנשי חיל ובצאת צבא שיהיו בו אלף איש לא ימצאו בהם מחציתם גבורי כח והעד מה שאמר ומן בנימין גבור חיל אלידע ועמו נשקי קשת ומגן מאתים אלף, ועל ידו יהוזבד ועמו מאה ושמונים אלף חלוצי צבא (דה״ב י״ז י״ז ו״ח) והעד הנאמן כי חיל מעט מזער אמרו כי במצער אנשים באו חיל ארם וה׳ נתן בידם חיל לרב מאד (שם כ״ד כ״ד) ר״ל כח לרוב הלא תראה כי גדוד נקרא קצת מאנשי הצבא מה שאמר ויקבץ אמציהו את יהודה ויעמידם לבית אבות וגו׳ וימצאם שלש מאות [אלף] בחור יוצא צבא אחז רמח וצנה (שם כ״ה ה׳) ואלה נקראו צבא כי רבים הם ואין כלם גבורים ואמר וישכר מישראל מאה אלף גבור חיל במאה ככר כסף (שם ו׳) וגם אלה נקראו צבא כמו שאמר ואיש האלהים בא אליו לאמר המלך אל יבוא עמך צבא ישראל כי אין ה׳ עם ישראל כל בני אפרים (שם ז׳) אמנם בני יהודה היו ג׳ מאות [אלף] ונקראו צבא וכששכר אמציה מישראל מאה אלף לא נחשבו כל כך כי רבים אשר אתו מהם אבל כאשר זכרם הנביא אצל עצמם קראם צבא ישראל כי בהם מעט גבורים

הזאת (יסעי' ל"ו י') ר"ל החוץ ממצות אלהים בלעדי רק אשר אכלו הנערים (נחמית ע"ו ל"ד) חוץ מאשר אכלו. **זולתי** המשמש בלא כנוי הוא כמו אם לא כאמרו זולתי כלב בן יפנה (דברים ח' ל"ו) זולתי שבט יהודה (מ"א י"א י"ג כ') ומשמש בכנוי ליחיד המדבר לעצמו אמרו אלהים זולתי לא תדע (הושע י"ג ד') אלהים זולתך (יסעי' ס"ד נ') ואולי כל לשון זולתי המשמש בכנוי לנכח או נסתר יהיה כמו לברי לבדך לבדו, בעלונו אדנים זולתך (שם כ"ו י"ג) לבדך וכן אלהים זולתך (שם ס"ד נ') ואלהים זולתי (הושע י"ג ד') וזה ענין המקרא ה' אלהינו בעלונו אדנים זולתך, על אשר, לבד בך נזכיר שמך (יסעי' כ"ו י"ג) ולא נזכיר שם, מתים בל יחיו רפאים בל יקמו לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו (שם י"ד) כאלו אמר פקוד ותשמידם ואבד זכרם אך כל דבר העתיד לבא מאת הבורא ית' יקרא במקרא כאלו עבר כי נכון הדבר מאת האלהים.

שער אחד עשר.

כהו, תהו.

די לנו במה שפרשו בהם רבו' ז"ל אמרו (חגיגה י"ג ח') תהו זה קו ירוק המקיף כל העולם שממנו יוצא חשך לעולם **כהו** אלו אבנים טובות מפולמות המשוקעות בתהום שמהן יוצאין מימיו שנא' ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (יסעי' ל"ד י"ח), הלא תראה כי אצל תהו זכר קו ואצל בהו אבנים לפי שהענין כאשר ביארו ז"ל.

(ל"ג: מצאתי המעתק בחכר טעד י"ג שהוא כאחרון מהחלק [1])

חלק השלישי, חלק הגימיל.

השער הראשון.

גדוד, תלם.

אמרו תלמיה רוה נחת גדודיה (תהלים ס"ה י"ח) פי' אבן גנאח כי אמרו נחת גדודיה עוטף על אמרו תלמיה רוה ואמרו צמחה תברך עוטף על אמרו ברביבים תמוגגנה (שם) כי ענין תלמיה רוה וענין ברביבים תמוגגנה אחד וענין נחת גדודיה וענין צמחה תברך אחד ור"ל רבה פרי גדודיה ודומה ללשון הערב שמביאין לשון נחת על רבוי הפירות ולסברתו תלם וגדוד נקראו הבקעים שעושה המחרישה ושניהם ענין אחד והביא ראיה ממה שאמרה המשנה (כלאים פרק ג' משנה ג') היתה שדהו זרועה ירק והוא מבקש לטע בתוכה שורה של ירק אחר ר' ישמעאל אומר ער שיהיה התלם מפולש מראש השדה ועד סופו [2] ואמרו ויחד תלמיה יבכיון (ליוב ל"ג ל"ח) בתלם עבתו (שם ל"ט י') על תלמי שדי (הושע י"ג ג') הם בקעי החרישה וכן נחת גדודיה ודעתי נומה מזה כי אין נכון מה שפירש ובאמת יש הפרש בין תלם וגדוד כי **גדוד** נקרא הקו שעושה המחרישה בארץ ואותה שריטה נקראת גדוד כי הוא נגזר משרש ויתגדדו כמשפטם (מ"א י"ח כ"ח) ו**תלם** נקרא התל שבין שני הקוים ר"ל גובה העפר והראיה הנכונה מאמר גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי

[1]) עין בתפתח המחבר בראש הספר. [2]) בספרים שלפנינו ועד ראשו ועד בתי"ט.

ענשי יבא לפניך לא אוכה בדין אשר כבר בחנתני ותפקדני לעת ערב בעון בת שבע שנאמר ויהי לעת הערב ויקם דוד וגו' צרפתני נסיתני בל תמצא לא מצאת בי חפצך זמותי בל יעבר פי לומר עוד בחנני ונסני שאמר דוד לפני הב"ה מפני מה אומר אלהי אברהם ואין אומר אלהי דוד אמר לו הב"ה אברהם נסיתיו בעשר נסיונות ועמד בכלן א"ל דוד בחנני ה' ונסני צרפה כליותי ולבי וכו' כדאיתא במס' שבת [1]) (סנהדרין ק"ה ח') ואולי הצירוף גדול מענין הבחינה מאשר דמה התורה לצרופה כאמרו אמרת ה' צרופה (תהלים י"ח ל"ו) צרופה אמרתך מאד (מס קי"ט ק"מ) אמרת ה' צרפתהו (מס ק"ה י"ט) ואפשר שהחפץ בו בדמותו התורה לדבר צרוף שאחר שהיא צרופה מאד אינה צריכה בחינה.

השער העשירי.

בלתי, בלעדי, זולתי.

בלתי ברב המקומות חלף בלי כמו עד בלתי שמים לא יקיצו (איוב י"ד י"ב) מלת הריחוק עד לא שמים, או עד בלתי שמים כלומר עד סוף העולם ותכלית השמים ויתכן להיות כמהו מכת בלתי סרה (יחזקאל י"ד ו') כאלו אמר לא סרה או בלי סרה וכן לבלתי אחז בקיורות הבית (מ"ח ו' ו') לבלתי הכות אותו כל מצאו (נחמיה ד' ט"ו) לבלתי הפכי את העיר (מס י"ט כ"ח) לבלתי רום לבבו (דנריס י"ז כ') ולבלתי סור מן המצוה (מס) לבלתי הקריב את קרבן ה' במעדו (במדבר ט' י"ז) לבלתי נתן זרע לאחיו (נחמיה ל"ח ט') לבלתי עבד בם ביהודי אחיהו איש (ירמי' ל"ד ט') מבלתי יכלת ה' (במדבר י"ד ט"ו) מבלתי שבעתך (יחזקאל י"ו כ"ח) כלומר מאין שבעתך אשר הלכים אחרי רוחם ולבלתי ראו (מס י"נ נ') כלומר ולא ראו, לבלתי שוב מדרכו הרע (מס כ"ג) ולא שבו. כל אלה וכן רבים ענינם לבל או לא ויש בלתי שענינו אלא והוא אמרו בלתי כלב בן יפנה (במדבר ל"ב י"ב) בלתי אם לכד (עמוס ג' ד') אלא שלכד וכן בלתי כרע תחת אסיר ותחת הרוגים יפלו (יחזקאל י' ד') כלומר לא ינצל מהם אלא הכורעים תחת האסירים והנופלים תחת ההרוגים ויש שמפרש אלא שכרעתם אסירים ונפלתם הרוגים, מכת בלתי סרה (ישעי' י"ד ו') אלא שהיא משנה מכל מכה להיות קשה וחזקה ויתכן שיאמר אלא שהיא בלתי סרה ולא נפרדת כאלו אמר בלתי סרה וכן דעת אבן גנאח ויש בלתי שהוא בא בכנוי ליחיד והוא ומושיע אין בלתי (הושע י"ג ד') ר"ל אלא אני, וכל לבלתי ענינו שלא כאמרו ולבלתי בא אל הארץ (דנריס ל' כ"ח) וכן לבלתי נתן זרע לאחיו (נחמיה ל"ח ט') לבלתי לכת אחרי הבחורים (רות ג' י') כלם ענינם שלא, ר"ל שלא יהיה כך וכך ואין מהם משמש לדבר החולף כי אם לעתיד וכן הסכים אשר לו הרקמה בשער אותיות התוספות [2]). **בלעדי** כמו לבד או כמו חוץ אמרו ומי צור מבלעדי אלהינו (ש"ב כ"ב ל"ג) מבלעדי אישך (במדבר ה' כ') חוץ מאישך בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה (נחמיה מ"ח ט"ו) משתמש בכנוי יחיד מכב"ד(?) המדבר לעצמו ר"ל חוץ ממני כלומר אין החכמה שלי אלא אלהים יתן עניה לשלום פרעה ובלעדיך לא ירים איש את ידו (מס מ"ד) כנוי ליחיד המדבר לנכח אחר רצונו לומר חוץ ממך ושלא ברשותך ור"ש פי' בו דבר סתום ואמר אני פרעה ובלעדיך זה דוגמת רק הכסא אגדל החפץ בו אני מלך וחוץ ממך אמלוך והכסא לבד אגדל ממך, המבלעדי ה' עליתי אל הארץ

---

[1]) ל"ל: נמס' סנהדרין. [2]) ע' נס' הרקמה (פפד"מ תר"ו) לד 21 וכו'

זה האחרון מופלג מן הראשון להכביד או להקל הכל לפי מה שהוא ועל כן נאמר כי הבחינה מעולה לפי ענינה מן הצירוף וקלה להעשות והיא תכלית הזקוק וענין **בחן** אינו צירוף כי בכל מקום שתמצא לשון בחינה אצל דבר מהותך אינו כי אם לנסות אם הוא מזוקק כראוי אם לא אך לא יאמר לתחלת ההתיך בחן כמו שיאמר **צירוף** כי ענין בחן אינו כי אם נסיון והוא לפי שהצורף מוציא הסיג בצרפו הכסף פעם ראשונה וכאשר יזוקק מאד יציגהו על האש לבחון אם הוא צריך עוד זקוק ואותו המעשה יקרא בחינה לא צירוף ועל כן אמר הנני צורפם ובחנתים ר״ל אחר שאצרף אותם אנסם אם הם מזוקקים כי מעלת הכסף לא תודע עד הבחנו ומעלת האדם כמעלת הכסף והעד בחן כליות ולב (ירמי׳ י״ח כ׳) בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא זמתי בל יעבר פי (תהלים י״ז ג׳) ר״ל בחנת לבי כאלו אך אני בלי פשע ומצאת עון בת שבע מרב הבחינה כי אלו צרפתני לא מצאת בי אותו חטא לפי שהרבה סיגים יצאו בעת הבחינה אשר נשארו בעת הצרוף על כן אמר צרפתני בל תמצא, לו צרפתני ולא בחנתני לא מצאת בי אותו חטא, זמותי בל יעבר פי מה שאמרתי בחנני ה׳ ונסני (שם כ״ו ב׳) לא יעבר עוד פי לאמר כן ועניך בחנני אינו מענין כבחן את הזהב (זכרי׳ י״ג ט׳) אך מענין הנסיון ועל זה אמר אחר בחנני ה׳ ונסני צרפה כליותי ולבי (תהלים כ״ו ב׳) ר״ל נסני בצירוף ולא בבחינה פן תמעיטני וכאשר אמר וצרפתים כצרף כסף ובחנתים כבחן את הזהב (זכרי׳ י״ג ט׳) לפי שהבחינה קלה להעשות זכרה אחרונה וזכרה אצל הזהב שאין בו כי אם מעט סיג ועל כן אמר מצרף לכסף וכור לזהב (משלי י״ז ג׳) ר״ל האש הוא מצרף הכסף מפני שיש בו הרבה סיג נותנין אותו באש להתכו אך הזהב יושב בכור לזכוכו שאם יתנו [באש] יתחסר שם אבל הכסף ישתמר באש מחסרון מרב סיגיו וגם הכסף עצמו יותך בכור להעשות ממנו כל מלאכת אחר שיזוקק מאד כמו שאמר כהתוך כסף בתוך כור (יחזקאל כ״ב כ׳) כאמרו כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים (תהלים י״ב ח׳) הכסף יצטרך לזקק על ידי צירוף הרבה פעמים אך בעת הבחינה לא יבחן כי אם פעם אחת לתכלית הזקוק, ועל זה הדרך תראה לשון בני אדם אשר יקרא תכלית הזקוק בחינה ועל כן לא תמצא בהוצאת סיגיהם לשון בחינה כי אם צירוף אמרו ואצרף כבר סגיך (ישעי׳ א׳ כ״ה) אבל בזהב מצאנו נופל בו לבד לשון בחינה ואפשר שבחינת הזהב בלא אש כמעשה הצורפים שיבחנו הזהב באבן אחת אם טוב הוא אם לא ומעולם צירוף הנזכר אצל המתכות אינו כי אם באש הלא תראה כי כללנו קיים כי בכל מקום שתמצא במקרא שני דברים בענין אחד האחרון גדול מן הראשון לפי ענינו על כן גזרנו כי הבחינה מעולה וחשובה בענינה מן הצירוף מאשר נזכרת במקרא אחר הצירוף כאמרו הנני צורפם ובחנתים (ירמי׳ ט׳ ו׳) וצרפתים כצרף את הכסף ובחנתים כבחן את הזהב (זכרי׳ י״ג ט׳) ואע״פ שמצאנו במקום אחר במקרא שזכר הצירוף אחר הבחינה לא מפני שיהיה גדול בענינה ומעולה ממנה אך מרב הוצאת סיגים ועל רב קשי מלאכתו זכרו אחרון כאמרו כי בחנתנו אלהים צרפתנו כצרף כסף (תהלים ס״ו י׳) ר״ל מתהלה בחנתיו כבחון הדבר המזוקק ומצאתי מלא סיג על כן צרפתיו אחרי כן כצרוף כסף וכבר ביארתי בתחלת המאמר בחנני ה׳ ונסני צרפה כליותי ולבי (שם כ״ו ב׳) בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא (שם י״ז ג׳) ו״מ בחנת לבי שהוא דבר קל נגד מעשה הצירוף ופקדת עון בת שבע שהיה בלילה כמו שאמר ויהי לעת הערב ויקם דוד וגו׳ (ש״ב י״א ב׳) צרפתני בל תמצא ואלו עלה על דעתך לצרפני ולהוציא ממני סיגי חטאתי לא מצאת בי דבר טוב כאלו אני סיג לבד יען בבחינה שהיא קלה מצאת בי עון גדול כזה ראה כמה תמצא לי עונות וחטאות אם תביאני במצרף להוציא כל סיגי פשעי זמתי בל יעבר פי (תהלים י״ז ג׳) מחשבתי שהייתי מחשב עצמי נקי כפים ובר לבב לא יעבור פי אחר שנמצאתי בהפך ור״ש מפרש בחנת לבי ידעתי כי עבירה בידי ואם משפט

וברורה ופנה טובה ויקרה ורבים אומרים כי אבן בחן ענינו מגדל ועפל וכן בחון נתתיך בעמי מענין עפל ובחן (יסעיי' כ"ג י"ד) והראיה אמרו בעמי מבצר (ירמי' ו' כ"ז) ר"ל מגדל מבצר וחזק ודומה למאמר הנה נתתיך היום הזה לעיר מבצר (ירמי' ח' י"ח) ואם כן הוא הענין איך יפול לשון ובחנת את דרכם (מס ו' כ"ז) על ענין מגדל ואולי ירצה לומר כן מגדל חזק ומבצר נתתיך בעמי ותדע ובחנת את דרכם ומקולם לא תחת ולא תירא מהם כי כמגדל נתתיך ביניהם כמאמר הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחמות נחשת על כל הארץ למלכי יהודה לשריה לכהניה ולעם הארץ, ונלחמו אליך ולא יוכלו לך כי אתך אני נאם ה' להצילך (מס ח' י"ח וי"ט) והנכון בו הענין הראשון וי"מ כי בחן ומה אם גם שבט מאסת לא יהיה (יחזקאל כ"ח י"ג) מענין עפל ובחן (יסעיי' כ"ג י"ד) ר"ל מגדל ומלת כי במקום ההוא במקום אע"פ כמו רפאה נפשי כי חטאתי לך (תהלים מ"ח ה') וכמו ילך נא ארני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא (שמות ל"ד ט') שענינם אע"פ וזה ענין המקרא אע"פ שירושלם עיר בצורה וחזקה ומה כלומר מה יועיל לה מגדליה ומבצריה אחר שהחרב הזאת מואסת לחתוך כל שבט זולתה לא יהיה נאם ארני אלהים (יחזקאל כ"ח י"ג) כלומר לא יועיל ולא יציל ויש שפירושו בו ענין הבחינה והנסיון ואומר כן כי בחן דבר בדוק ומנוסה הוא שלא יעשו תשובה ומה כלומר ומה אמתין להם אם גם שבט מואסת אפילו ישובו בתשובה וימאסו שבט ע"ז לא יהיה נאם ה' ר"ל לא תתקיים תשובתם ולא תאריך ימים כי מהרה ישובו לקדמותם ויש **בבחן** דרך אחרת שאינה **בנסה** והיא ההתוך לזקוק כמו שנבאר בע"ה בשער המסוך לזה ויש בנסה ענין אחד שאינו בבחן והוא ההרגל כמו שפי' אבן גנאזת במאמר ויאל ללכת כי לא נסה (מ"ח י"ז ט') לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי (מס) ר"ל לא הרגלתי וכן או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד' ל"ד) החפץ בו או ההרגיל לעשות כך ור' יהודה [1] לא הבדיל בין ענין [נסה?] לענין הרגל ויש שפי' והאלהים נסה את אברהם (בראשית כ"ב ח') הרגילו והדריכו במעשים טובים וכן וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענתך לנסתך (דברים ח' ג') ר"ל ענה אותך בדרך להרגילך טרחי דרכים וצערם כדי שתוכל לסבול טרח צער הדרך בלכתך לרשת ארצות הגוים ואל יקשה בעיניך סוף המאמר שנראה שהענין בחינת אם ישמרו המצות כאמרו לנסתך לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותיו אם לא (מס) כי הוא כענין ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי (מכלי ל' ט') ר"ל הרגילך טרח הדרך לדעת אם תשמר מצותי אחר שהורגלת בטרח אם לא ואין רחוק שיהיה מענין הבחינה והנסיון אבל אמרתי אני בלבי לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב (קהלת ב' א') ר"ל ארגילך עד שתדבק בה וכן כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (מס ז' כ"ג) ואולי כל זה נסיתי מהענין הראשון ומענין הרגילות אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ (דברים כ"ח ס"ו) כלומר לא הרגילה כף רגלה ללכת מרב עונג ועדון ורוך.

השער התשיעי.

כחן, צרף.

אמרו הנני צורפם ובחנתים (ירמי' ט' ו') וצרפתים כצרף כסף ובחנתים כבחן את הזהב (זכרי' י"ג ט') כבר כללנו נכון כי ברב המקומות שהביא המקרא שני דברים בענין אחד זה אצל

[1] הוא ר' יהודה חיוג ועין נאקמה.

גדולה מכלם ויש ענין אחר נמצא בנכלם והוא ענין הגערה כאמרו לא הכלמנום ולא נפקד להם מאומה (ס״ח כ״ה ז׳) לא געַרנו בם והאנשים טבים לנו מאד ולא הכלמנו ולא פקדנו מאומה כל ימי התהלכנו אתם (ס״ח ט״ו) כלומר שלא גערו בנו אחרים וכן כי הכלמו אביו (ס״ח כ׳ ל״ד) פי׳ בו אבן גנאה גערה וכן גם הכלים לא ידעו (ירמי׳ ו׳ ט״ו) כלומר לא תחת בהם גערה. **חרפה** איננה מן הענין הנזכר מן הבשת כי הוא מגזרת כי לא אויב יחרפני ואשא (תהלים כ״ה י״ג) ויש סועים לשומו מענין הגדוף [1]) ר״ל לא יחרפוהו על קרובו לומר אתה כסית חשאת קרובך והוא לא כן ידמה כי הוא יענש קרובו במשפט הראוי לו על כן לא יהא פתחון פה למחרף לומר לו כך וכך עשה פלו׳ קרוביך וחרפתו וכן לא יחרף לבבי מימי (איוב כ״ז ו׳) לא יוכל מגדף ומחרף לחרף לבבי מימי ולומר כי קטן שכל לבבי לפי רב ימי שכלי כי יש לי רב שכל ובינה לפי מדת ימי כי צעיר אני לימים ואמרו לבבי כאלו אמר שכלי כמו שתראה בהרבה מקומות במקרא מלת לב משמשת במקום שכל כמו שאמר ולב כסיל לשמאלו (קהלת י׳ ב׳) עם שכל ואין לב (ירמי׳ ה׳ כ״א) ומה שתמצא במקרא בהרפה שענינה בשת הבשת ההוא בא על ידי חרוף וגדוף והוא אמרו אסף אלהים את חרפתי (נחמיה ל׳ כ״ג) רחל אמרה כשנולד יוסף כי השם ית׳ אסף חרפתה שהיו מחרפות אותה כשאין לה בנים ואותה הבשת שהיה לה בסבת החרפות אסף אלהים על ידי יוסף וכן וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד (ישעי׳ נ״ד ד׳) תגל ערותך גם תראה חרפתך (ס״ח מ״ז נ׳) מכל צוררי היית חרפה ולשכני מאד ופחד למידעי ראי בחוץ נדדו ממני (תהלים ל״א י״ב) ר״ל לצוררי היתי מוכן לחרף ולגדף אותי וכן היינו חרפה לשכנינו (ס״ח ע״ט ד׳) ר״ל היינו מוכנים לחרפות החורפים מרוע מעללינו והעד סוף המאמר לעג וקלס לסביבותינו.

השער השמיני.

בחן, נסה.

אפשר ששניהם נמצאים בענין אחד והוא אמרו נסה את אברהם (נחמיה כ״ג ח׳) אשר נסוני אבותיכם (תהלים ל״ה ט׳) כי מנסה ה׳ אלהיכם אתכם (דברים י״ג ד׳) לנסות את שלמה בחודות (דה״ב ט׳ ח׳) כאשר נסיתם במסה (דברים ו׳ ט״ז) נס נא את עבדיך ימים עשרה ויתנו לנו מן הזרעונים ונאכלה ומים ונשתה (דניאל א׳ י״ב) ויונסו אתי זה עשר פעמים (במדבר ד׳ כ״ג) ענינם הבחינה והנסיון וכן (אבל?) גם בחנו אלהים וימלטו (מלאכי ג׳ ט״ו) בחנת לבי פקדת לילה (תהלים י״ז ג׳) אינם מענין הנסיון כי אם מענין הצירוף מענין ובחנתים כבחן את הזהב (זכרי׳ י״ג ט׳) [2]) הנה לך לבחן ענין אחד והוא הצירוף ואינו בנסה ויש בבחן ענין אחר והוא הבחירה לאמת האמת או להחזיק השקר כאמרו ויבחנו דבריכם (נחמיה ז׳ י״ו) בזאת תבחנו (ס״ח ט״ו) נכיר ונבחר כי כנים אתם וכן כי אזן מלין תבחן (איוב ל״ד ג׳) אבי יבחן איוב (ס״ח ל״ו) יברר ויהיה נבר ובלשון רבו׳ ז״ל (ימות ח״ז ח׳) כדי להבחין בין זרע ראשון לזרע שני והרבה בתלמוד לשון הבחנה שענינה ברירה והבר וכן בחון נתתיך בעמי (ירמי׳ ו׳ כ״ז) ר״ל מבחין ומכיר תועבותם ורוע מעלליהם כאמרו בסוף המאמר ותדע ובחנת את דרכם (ס״ח) וכן אבן בחן פנת יקרת (ישעי׳ כ״ח ט״ז) אבן נברת להיות סובה מן הטובות וכן פנת יקרת פנה יקרת וחשובה והיה מבטיחם ליסד בציון אבן בחונה

---

[1]) נראה שהגדות ויש טועים לשומו מענין הגדוף ס״ס טעות המעתיק וצ״ל מסוק וחרפה לא נכח על קרונו (תילים ע״ו נ׳) ועליו סובבים דברי המחבר נסמוך. [2]) ע׳ נסער ההסיעי כי ס״ס דבר על בחן וצרף.

מחמדת האלים אשר חמדתם כי בנגות אלים הרבה ואילנות אחרות ואלים הם פחותים מענין גנות וזה ביאור הפסוק ההוא בושו מהאלים אשר חמדתם לעבדם כמעשה הגוים אשר הם עובדים את אלהיהם על ההרים הרמים ותחת כל עץ רענן ותחפרו מהגנות כאשר אתם מוסיפים לעבד בגנות תוסיפו בשת לעצמכם לו הואלתם להגיד קלונכם, יבשו ויחפרו (תהלים ל״ה כ״ו) מביש ומחפיר (תהלי י״ט כ״ז) בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם (ירמי׳ נ׳ י״ב) מאמר אמכם ויולדתכם אחד הוא אך לצחות המקרא זכר ענין אחד בשתי לשונות וכן יבשו ויבהלו עדי עד ויחפרו ויאבדו (תהלים פ״ג י״ח) זכר אצל הבשת בהלה ואצל חפרה זכר אבדון לפי שהיא גדולה בענין, הלא תראה כי בכל מקום שזכר בוש אצל נ כ ל ם או אצל נ ח פ ר בוש נזכר ראשון. עתה נבאר מה יש בין נ כ ל ם ונ ח פ ר ומה ענין ב ו ש שהוא פחות מכלם ומביאור ענין בשת יצא לנו ביאור האחרים, אולי בשת דבר הבא על ענין שחשב המתבייש שיהיה ונפשע מהיות והעד בשנה אפרים יקח ויבוש ישראל מעצתו (הושע י׳ ו׳) שלא נעשת, כך בטחו ולא בושו (תהלים כ״ב ו׳) שלא נכזבה תוחלתם וכן גם כל קויך לא יבשו (שם כ״ה ג׳) שתקותם תבא ולא תכזב תוחלתם וכן אל תיראי כי לא תבושי (יסעי׳ נ״ד ד׳) מתוחלתך, לא עתה יבוש יעקב (שם כ״ט כ״ג) כלומר שתתקיים תוחלתו ותקותו וכן ואדברה בעדתיך נגד מלכים ולא אבוש (תהלים קי״ט מ״ו) לא אבוש באמרי כי תקותי בך ובעדותיך, בשו אכרים חפו ראשם (ירמי׳ י״ד ד׳) הבישו אכרים (יואל ל׳ י״ח) כלומר עובדי האדמה ובשו מתבואתיכם (ירמי׳ י״ב ג׳) כי נכזבה תוחלתם וכן כבשת גנב כי ימצא (שם ב׳ כ״ו) אין לפרש שיתבייש הגנב כשתמצא הגנבה בידו שהרי מוחזק הוא באותו אומנות אך מתבייש מתוחלתו כאשר לא נתקיימה מחשבתו להציל הגניבה להביאו בביתו והתרגום בו כמא דייבוש גברא מהימנא דישתכח גנבא (*) והעד הנאמן שענין בשת הכזבת התוחלת ופשיעת התקוה מאמר זרעו חטים וקצים קצרו נחלו לא יועלו ובשו מתבואתיכם (שם י״ב ג׳) בושו מתקותכם קויתם תבואה וחטים וקוצים קצרתם וכן הבשו חכמים התו וילכדו הנה בדבר ה׳ מאסו וחכמת מה להם (שם ח׳ ט׳) הובישו חכמים מתקות בטחונם במדעם כי הם חתו וילכדו כאחד האדם וכן ובש מואב מכמוש (שם מ״ח י״ג) שהיה בוטח בו כאשר בשו בית ישראל מבית אל מבטחם (שם) הפנה ערף מואב בוש (שם ל״ט) הבישה בת מצרים נתנה ביד עם צפון (שם מ״ו כ״ד) הגיעה למה שלא חשבה בהגיעה ההזק מן השבי ומעול האויב ויש בבוש ענין אחר והוא הכריתה כאמרו שדד שדה אבלה אדמה כי שדד דגן הובש תירוש אמלל יצהר (יואל ל׳ י׳) הגפן הובישה והתאנה אמללה (שם י״ב) הביש ששון מן בני אדם (שם) וכן הגידו בגוים והשמיעו ושאו גם השמיעו אל תכחדו אמרו נלכדה בבל הביש בל חת מדורך הבישו עצביה חתו גלוליה (ירמי׳ נ׳ ב׳) כלם ענין הכריתה ואולי מענין הכריתה והבשת אכלה את יגיע אבותינו מנעורינו (שם ג׳ כ״ד) כלומר הכריתה לקחה הכל. **חפרה** ענינה על מעשה דבר שאינו מתוקן כמו שפי׳ אבן ג נ א ח ורשע יבאיש ויחפיר (משלי י״ג ה׳) כלומר שעושה מה שיחפיר ממנו וגם בה תמצא ענין הכריתה החפיר לבנון קמל (יסעי׳ ל״ג ט׳) כלומר נברת וקמל והחפיר אחד הם. **נבלם** הוא גדול מכלם אמרו אל ישב דך נבלם (תהלים ע״ד כ״ח) הלא תכלם שבעת ימים (במדבר י״ב י״ד) כתתה כלמה פני (תהלים ס״ט ט׳) נבלמים מאד (ש״ב י׳ ה׳) מכלמות ורק (יסעי׳ כ׳ ו׳) והעד העם הנכלמים בנופם במלחמה (ש״ב י״ט ד׳) ואין כלמה למעלה מזאת וההכרח שהכלמה גדולה מכלם אמרו ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם (ירמי׳ ג׳ נ׳) אפילו מהרעות הגדולות לא תכלם ובמקרא אחד תמצאם כלם והוא אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תחפירי (יסעי׳ נ״ד ד׳) ומזה נוכל להוכיח כי החפרה

*) נתרגום שלפנינו כתוב: כנהתת גבר דמתחכם מהימן ומשתכח גניב.

אמר כל מבחריו בהיפוך האותיות וירצה לומר כל מבחרו בכל אגפיו כל שריו וכל נסיכיו עד אשר מצאתי מקרא אחר אלה הם אשר עברו את הירדן בחדש הראשון והוא ממלא על כל גדותיו ויבריחו את כל העמקים למזרח ולמערב (דה״ה י״ג ט״ו) וחשבתי לומר כי נ״ט נופל על נ״ט מן המערכה לשוב לביתו וברוח נקרא הברוח מביתו והולך למקום שאינו שלו עד אשר זכרתי ויעזב בגדו בידה ויגס ויצא החוצה (בראשית ל״ט י״ב) וזה נס מביתו וגם חשבתי לומר כי נס וברוח הם על דבר, נס, כאמרו הנס מפני הפחד (ירמי׳ מ״ח מ״ד) ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש (זכרי׳ י״ד ה׳) מפני חרב היונה איש אל עמו יפנו ואיש לארצו ינוסו (ירמי׳ נ׳ ט״ז) העם הנכלמים בנוסם במלחמה (ש״ב י״ט ל׳) שאלי נס ונמלטה אמרי מה נהיתה (ירמי׳ מ״ח כ׳) וגס לו מפני חרב (ישעי׳ ל״ג ח׳) וינס משה מפניו (שמות ל׳ ג׳) ושנים יניסו רבבה (דכריס ש״ב י׳) ורדף אתם קול עלה נדף ונסו מנסת חרב (ויקרא כ״ו ל״ו) וגם ברוח על דבר כאמרו מפני שרי גברתי אנכי ברחת (בראשית ט״ז ח׳) למה נחבאת לברח (שם ל״א כ״ז) כי ברח יעקב (שם כ״ב) על דבר שמעו דברי בני לבן אומרים לקח יעקב את כל אשר לאבינו (שם ל״א א׳) וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה (שם כ״ז מ״ג) והאנשים אשר היו עמי וכו׳ חרדה גדלה נפלה עליהם ויברחו בהחבא (דניאל י׳ ז׳) המה הבריחו את יושבי גת (ה״ה ח׳ י״נ) משדד אב יבריח אם (משלי י״ט כ״ו) בברחך מפני עשו אחיך (בראשית ל״ה ח׳) ויברח יעקב שדה ארם (הושע י״ב י״ג) כבר ביארתי כי גם וברוח שניהם על דבר אך גם נקרא האדם הנס למלט נפשו מחרב כאמרו ונסו מנסת חרב (ויקרא כ״ו ל״ו) ונס לו מפני חרב (ישעי׳ ל״א ח׳) נסו מתוך בבל ומלטו איש את נפשו (ירמי׳ נ״א ו׳) נסו מלטו נפשכם (שם מ״ח ו׳) אבל ברוח אפשר שהוא ברוח מפחד ענינים אחרים לא למלט נפשו מחרב כבריחת הגר מפני גברתה וכבריחת יעקב מבית לבן וכדומה להם ואף לזה יש לכתוב (הגלגל) הכלל שאין הפרש ביניהם ואף ברוח נקרא הברוח מפני חרב למעלה למלט נפשו כמאמר בברחי מפני אבשלום (מ״ח ג׳ ז׳) בברחך מפני עשו אחיך (בראשית ל״ה מ׳) שהיו רודפים להרוג אך נראה לומר כי לשון ברוח נופל בהולך לתומו ברצון הכל כאמרו כי ברח העם (שמות י״ד ה׳) ר״ל כי הלך שהרי ברצון פרעה יצאו ממצרים והלכו להם ולא תמצא שיקרא נ״ס ההולך לתמו.

השער השביעי.

כושה, כלמה, חרפה, חפרה (*).

הספר הזה מיוסד על פנה אחת טובה והיא מה שאמרנו תחלה בשער אומר וחוזק כי רב שני ענינים הנאחזים זה עם זה והנזכרים יחדו האחרון גדול מן הראשון אם למעלה אם לשפלות אם לעושר אם להלות הכל לפי הענין ובכל מקום שזכר במקרא **כושה** אצל **כלמה** או **חרפה** זכר תחלה כושה לפי שהיא פחותה מכלם וזכר אחריה כלמה או חרפה לפי שהיא גדולה ממנה כמו שאמר בשו והכלמו (ירמי׳ י״ד נ׳) גם בוש לא יבושו גם הכלים לא ידעו (שם ו׳ ט״ו) נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו (שם ג׳ כ״ה) ואומרה אלהי בשתי ונכלמתי (עזרא ט׳ ו׳) וכענין בושה וחפרה (ירמי׳ ט״ו ט׳) כי יבשו מאילים אשר בחרתם ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (ישעי׳ ס׳ כ״ט) הוסיפו להתבייש מאשר בחרתם גנות יותר

*) נפלאת היא נעיני למה לא הניח נס הסמכים בוז וקלון.

כלל ממקום קרוב או בהתמדה מאיזה מקום שיבא, והגעה מצאנוה גם כן להכנס דבר חי בתוך מקום אף לא מצאנו ממנה שתפול לשונה על ביאת הנפש החיה ממקום למקום ומה שתמצא ממנה לביאת דבר שאין לו גוף כלל אינו בדבר הבא מקרוב כי אם לזמן ארוך ויום ידוע שאינו מותמד ועל זה הדרך הולך ענין המקרא כאמרו בא העת הגיע היום (יחזקאל ז׳ ו׳׳ג) עת הוא המותמד ואמרו היום ר׳׳ל היום הידוע והזמן הארוך וזה מוכרח מכמה פנים כי כלל הוא בשני דברים או בשני ענינים הנזכרים יחדו שהאחרון מופלג בעניניו לפי מה שהוא על כן אני אומר כי אמרו העת ר׳׳ל הקרוב ואמרו אחריו היום ר׳׳ל הזמן הארוך והרחוק, והשני כי רב החכמים פירשו כי עת מותמד וזמן רחוק ואמרו במקום הזה הגיע היום כאלו אמר הגיע הזמן וביאור המקרא כן הוא בא העת כלומר בא העת המותמד לבא ואמר בא כי כל הנמהר להיות בלי יגיעה מרב חפזת בואו יקרא בא לפי שיחשב כאלו בא מעצמו, הגיע היום, אינני צריך לומר שהעת המותמד והקרוב בא אלא אף הזמן הרחוק הבא ביגיעה הגיע מרב האריכות והעת לביאור החכמים שאמרו כי עת מותמד וזמן רחוק אמרו לכל זמן ועת לכל חפץ (קהלת ג׳ א׳) החפץ בזה לכל דבר יש זמן קצוב להכין לשלם לאדם גמול טוב או רע לזמן מרובה כמו שאמרו רבו׳ ז׳׳ל (תנחומא פ׳׳ד מצורע ג׳) אין לך דבר שאין לו שעה ואין לך אדם שאין לו מקום ובא המקרא להורות האדם שלא ימהר למלאת תאותו לעשות העולה על רוחו בחפזון ומהירות כי באמת ימצא מקום להפיק חפצו לרב הימים ואם ימהר אולי יקרהו עון כמאמר החכם תכלית המהירות חרטה [1] וזה ענין ועת לכל חפץ כלומר אע׳׳פ שיש לכל זמן להעשות רצון האדם לתועלתו לארך ימים עת לכל חפץ החפץ בידו בכל יום תמיד לעשות רצונו אך לא ידע אם חפצו בידו יצלח כמו שאמרו ז׳׳ל (סנהדרין ס׳׳ז ח׳) ראויה היתה בת שבע לדוד אלא שאכלה פגה וכן כל עת האמורים בקהלת עת לבכות ועת לשחוק (קהלת ג׳ ד׳) עת לאהב ועת לשנא (שם ח׳) כלם ענינם בתמידות.

וזמן נקרא היום הנועד המזומן לימים רחוקים ומאחר שכן הוא נאמר כי לשון בא שעניננו בהתמדה ובמהירות נופל בעת שהוא קרוב ולשון הגיע שעניננו מרחוק נופל ביום או בזמן שהכרחנו שהוא רחוק ויש במלת ביאה ענין אחר והוא הסתר הדבר הזה באה שמשה (ימתי׳ ע׳׳ו ט׳) ובא השמש וטהר (ויקרא כ׳׳ב ז׳) עד בא השמש תשיבנו לו (שמות כ׳׳ב כ׳׳ה) ולא תבא עליו השמש (דברים כ׳׳ד ט׳׳ו) ובכן ראיתי רשעים קברים ובאו (קהלת ח׳ י׳) כל אלה וכן רבים ענינם הסתר אבל אם שכיר הוא בא בשכרו (שמות כ׳׳ב י׳׳ד) ר׳׳ל הלך בשכרו כאלו אמר חלף ועבר בשכרו ואפשר שכל הנזכרים בענין הסתר יהיו מענין הליכה לפי שהסתר השמש הוא הליכתו אך ויבא אל הגר ותהר (בראשית ט׳׳ז ד׳) בא אל אשת אחיך (שם ל׳׳ח ח׳) בא נא אל שפחתי (שם ט׳׳ז ג׳) הבה נא אבוא אליך (שם ל׳׳ח ט׳׳ז) ואיש אין בארץ לבוא עלינו (שם י׳׳ט ל׳׳א) כלם כנוי לתשמיש.

[1] ע׳ מנחר הפניעים שנר התחיות.

השער הששי.

בורח, נם.

השבתי לומר כי **נם** לא נמצא אם לא באדם עד אשר מצאתיו אצל המים כאמרו כל מברחו בכל אנפיו (יחזקאל י׳׳ז כ׳׳ח) ר׳׳ל לשונות הימים ואגמיהם וגם זה המקרא הייתי דוחה ומפרש בענין אחר ואבאר כל מברחיו כאלו עד אשר יבא עמנו אל הארץ הזאת כי אם באדם

המלך והמן אל המשתה קרבה והיתה היום
ההוא, כי בא יבא לא יאחר (חנקוק ג׳ נ׳)
ואברהם זקן בא בימים (נרחמית כ״ד ח׳) כלומר
סמוך וקרוב לימי הזקונים והאיש נכבד כל
אשר ידבר בוא יבוא (ס״ח ט׳ ו׳) ר״ל יבא
דבר שקרוב ולא יתאחר כל אלה וכן רבים
מגזרת בא הנזכרים אצל ביאת הנפש החיה
ממקום למקום או אצל מה שאין לו גוף כלל
ענינם דבר הבא בהתמדה או דבר הבא מקרוב
או דבר שביאתו נכרת כביאת האדם. **הגיע**
מלת הגעה מצאנוה גם היא להכנס דבר חי
בתוך מקום והוא מה שאמר ותגע לרגליו
(תהלים ד׳ כ״ה) אבל לא מצאנוה לביאת הנפש
החיה ממקום למקום כמו שמצאנו מלת ביאה
ועל כן לא תמצא מלת הגעה כי אם מהעברה
לפי שאחרים מגיעים הדבר שאין בו חיות לאי
זה מקום שירצו אבל בא הוא בודד לפי שהוא
נופל בביאת הנפש החיה מעצמה ממקום
למקום בלתי רשות אחרים כאמרו ויקח מן
הבא בידו (נרחמית ל״ג י״ד) ולא אמר מן
המגיע שאין לשון הגעה נופל בביאת הנפש
החיה ממקום למקום ורבינו יעקב (*) פי׳
ויקח מן הבא בידו כמו העופות שצדין בהם
שאדם מביא אותם בידו לפי שעשו היה יודע
ציד הביא לו זאת המנחה ואף בדבר שאין לו
גוף כלל לא מצאנו לשון הגעה נופל לדבר
הבא בהתמדה או ממקום קרוב כי אם לדבר
הבא לזמן רחוק ואינו מותמד לבא, ואחר שאין
בו חיות אין לו כח ללכת מאליו בלתי אחר
והעד ובהגיע תר נערה ונערה (אסתר ג׳ י״ג)
כלומר בהגיע הזמן הרחוק הידוע לכל אחת
ואחת מנערות המלך וזמן ביאתם אליו באמת
היה רחוק מאד כאמרו מקץ היות לה כדת
הנשים שנים עשר חדש כי כן ימלאו ימי
מרוקיהן (שם) שהרי היה להם לתמרוק ששה
חדשים בבשמים וששה חדשים בשמן המור
באשר מעיד המקרא ואחר שנים עשר חדש היה
מגיע התור ההוא כאמרו ששה חדשים בשמן
המור וששה חדשים בבשמים ובתמרוקי הנשים (שם)
ובזה הנערה באה אל המלך (שם י״נ) וגו׳ ר״ל
באה אל המלך בהתמדה כמו שאמר אחר זה
בערב היא באה ובבקר היא שבה (שם י״ז) וזה
חפץ הכתוב ובהגיע תר נערה ונערה כלומר
בהגיע זמן שנים עשר חדש לכל נערה לבא אל
המלך אחשורוש בהתמדה בערב ולשוב בבקר
ועל כן אמר ובהגיע ולא אמר ובבא תור שאין
לשון ביאה נופל אל הזמן הרחוק ואחר הגעת
הזמן אמר לבא אל המלך לפי שאחרי בהיות
זמנה לראות פני המלך היתה באה אליו
בהתמדה כאמרו בערב היא באה ובבקר היא
שבה וזה מאמר לא תבא עוד לפני המלך כלומר
בהתמדה כי אם חפץ בה המלך ונקראה בשם
(שם י״ד) ואם תרצה להבין המאמר עטוף
הביאור ואמור כי זה החפץ בזה בהגיע תור
נערה אחת לבא אל המלך לא תבא עוד האחרת
אשר שרתה את המלך ראשונה מזאת או אחרת
זולתה לא תבא לפני המלך כי אם חפץ בה
ונקראה בשם ומלת עוד מוכרחת שאמר לא
תבא שב אל הנערה אשר ראתה פני המלך
ראשונה מזאת אשר הגיע זמנה עתה וכן מקום
אשר דבר המלך ותו מגיע (שם ד׳ ג׳) אין
הדבר בא מעצמו כי אם מאת המלך אחשורוש
ולא אמר בא במקום מגיע לפי שהדבר והמצוה
הולך רחוק בכל מדינות מלכותו שבע ועשרים
ומאה מדינה וכן עד לשמים הגיע (דה״ב
כ״ח ט׳) וראשו לעב יגיע (איוב כ׳ ו׳) מגיע
השמימה (נרחמית כ״ח י״ב) והשמים רחוקים
מאד מן הארץ וכן עת המזיר הגיע (ס״ה ג׳
י״ב) שהוא זמן רחוק ואינו מותמד לבא ואולי
ענין הגעה הוא נגישת הענין והקרבתו כמו
והגעתיהו אל הארץ (יחזקאל כ׳ י״ד) מגיע אצל
האיל (דניאל ח׳ ז׳) ותגע לרגליו (תהלים ד׳
כ״ה) ר״ל קרבה אותו והגישתו לרגלי משה
רבנו ע״ה. כבר ביארנו כי לשון ב א נופל על
ביאת הנפש החיה ממקום למקום ועל הכנס
דבר חי בתוך מקום ולביאת דבר שאין לו גוף

---

*) עין נזקמס.

לאכילת בהמות ומחם לבלכל בני האדם כאמרו בר. **תבואה** שם כולל כל מזרע ואילן כאמרו כתבואת גרן וכתבואת יקב (במדבר י"ח י') משרש הבי"ת והו"ו והאל"ף ונקראה תבואה על שם בואה לעתים ידועים. **חטה** ענינה ידוע שהוא שם מין אחד לבד מחמשת המינין כאמרו והחטה והכסמת (שמות ט' ל"ב) והעד הלוא קציר חטים היום (ש"א י"ב י"ז) כמו שאמר במקום אחר בתחלת קציר שערים (רות א' כ"ב) ודבר ידוע לקצור השעורים תחלה וכן בחטי מנית ופנג (יחזקאל כ"ז י"ז) **דגן** שם כולל כל מיני המאכל מחמשת המינין והעד מעשר דגנך (דברים י"ב י"ז) דגן לא נקרא עד שנתמרח כמו שאמרו רבו' ז"ל (ברכות מ"ו ב')

האי אידגן והאי לא אידגן ר"ל לא נתמרח וחטה נקראת בעודה מחוברת כאמרו והחטה והכסמת לא נכו (שמות ט' ל"ב) והעד ארץ חטה ושערה (דברים ח' ח') ולא אמר ארץ דגן וכאשר אמר ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו (הושע ב' י"ח) רצה לומר מאכף דברי מאכל ומשתה וכאשר אין ספק שלא נקרא תירוש **עד** היותו ביקב כאמרו ותירוש יקביך יפרוצו (משלי ג' י') וכן אין מפקפק שיקרא דגן עד שיתמרח וקרוב להיות ענין ויאכלו מעבור הארץ (יהושע ה' י"ח) ענין דגן כי כן תרגמו (וכן תרגמו) בר ואולי **עבור** שם נופל על כל דבר הצומח שיזון הנבראים ויכלכלם ויסייעם לעבור הזמן.

השער החמישי.

בא, הניע.

ביאה היא מלה תאמר לביאת הנפש החיה ממקום למקום כאשר אמר בא אחיך במרמה (בראשית כ"ז ל"ה) ויבא יעקב שלם (שם ל"ג י"ח) וכן רבים וגם בא יאמר להקנם דבר חי בתוך מקום כמו ויבא יוסף הביתה (שם מ"ג כ"ו) והפא אל הבית (ויקרא י"ד מ"ו) באו מצרימה (בראשית מ"ו ל"ז) כי תבאו אל הארץ (ויקרא כ"ה ב') ונסמך זה השם לכנות דבר שאין לו גוף כלל באמרו כי יבא דבריך וכבדנוך (צפניה י"ג י"ז) ויבא אפל (איוב ג' כ"ו) ויבא רע (שם) כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה (דברים ל' ו') כל אשר ידבר בוא יבוא (ש"א ט' ו') וכפי זאת הסמיכות אשר נסמך למה שאין לו גוף כלל נסמך גם כן לבורא ית' או לביאת בבודו או שכינתו ועל פי הסמיכות הזאת נאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות י"ט ט') כי ה' אלהי ישראל בא בו (יחזקאל מ"ד ב') וכל הדומה לזה ענינו ביאת השכינה ובא ה' אלהי (ישראל) כל קדשים עמך (זכרי' י"ד ה') כאלו אמר ובא ה' אלהי (ישראל) על ידי כל קדושים עמך והדבור לישראל ומה שנאמר מלת ביאה לביאת הנפש החיה ממקום למקום הביאה ההיא לזמן ידוע שאינו רחוק כמו ביאת הרגלים שהם שלש פעמים בשנה שעת הביאה ההיא קרוב וידוע ועל זה אמר בבוא כל ישראל לראות (דברים ל"א י"ב) וברב המקומות אשר נזכרה מלת ביאה ענינה ביאה קרובה או מתמדת כאדם הבא ממקום קרוב או ממקום רחוק ובא בהתמדה או במהירות כמו שאמר בא אחיך במרמה (בראשית כ"ז ל"ה) והוא בא ממקום קרוב ונמהר בטרם בא עשו, מ־וע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם (ש"א ט"ז י"א) ר"ל מדוע לא התמיד היום ואתמול לבא אל הלחם כמנהגו מי בחבר והמן בא (אסתר ו' ד') במהירות ובהתמדה וממקום קרוב וכן כי תבאו לראות פני (ישעי' ס' י"ב) נראה מאמרו מי בקש זאת מידכם רמס חצרי (שם) שהם באים שם תמיד וכן כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים (שמות ט"ו י"ט) מרב מהירות הרדיפה הקריב ונפל בים סוס ורוכבו יבוא המלך והמן אל המשתה אשר אעשה להם (אסתר ה' ח') ובביאת

ונשען על ה' (ישעי' י' כ') כי נשענו על ה' אלהי אבותיהם (דה"ב י"ג י"ח) והוא כמשענת המושמשת שהנשען בו לא תשבר משענתו ועל כן לא תמצא בכל מקום אצל נשען זולת על או עליו לפי שאין ענין נשען כענין בוטח שהוא מוכרח להיות תקוה או שלוה והשלוה פעמים יסירנה האויב במלחמה והתקוה גם היא פעמים רבות לא תהיה בקוות האדם לדבר שאינו ותוחלתו נכזבה אבל נשען יקרא העומד על דבר שיש בו ממש כאמרו והתהלך בחוץ על משענתו (שמות כ"א י"ט) להשען על מכהו (ישעי' י' כ') ובהשענם עליך (יחזקאל כ"ט ז') ותשענו עליו (ישעי' ל' י"ג) ואשען עליהם (צפניה י"ו כ"ו) ישען על ביתו (איוב ח' ט"ו) משענת הקנה הרצוץ (ישעי' ל"ו ו') משען ומשענה (שם ג' א') וכן כל משען לחם וכל משען מים (שם) דבר שאדם חי בו כמו הלחם והמים שהם כדי להשען עליהם כאלו הם מושמשים ביד. ויש נשען בענין הקרבות והוא אמרו ונשען לגבול מואב (במדבר כ"ד ט"ו) ר"ל קרוב לגבול מואב וכמוך כתרגומו [1]) ונקרא הקרוב נשען לפי ששני דברים הקרובים זה לזה נדמה לרואים שהם נשענים זה בזה. **נסמך** ענינו העמדה בדבר ר"ל מעט עזר שלא יפול הנופל כאמרו אדני בסמכי נפשי (תהלים נ"ד ו') סומכך ה' לכל הנפלים (שם קמ"ה י"ד) ואשתומם ואין סומך (ישעי' ס"ג ה') כאלו אמר ואין עוזר וענני אחר שישים האדם ידיו או לבו על דבר אמרו כי סמך משה את ידיו עליו (דברים ל"ד ט') אשר יסמך איש עליו (מ"ב י"ח כ"א) והלוים יסמכו את ידיהם (במדבר ח' י"ב) סמכוני באשישות (ש"ה ג' ה') ויש בו ענין שלישי והוא ענין תפישה ומצור וסבוב כמו סמך מלך בבל אל ירושלם (יחזקאל כ"ד ג') עלי סמכה חמתך (תהלים פ"ח ח') ר"ל סבבתני ותפשתני וענין רביעי הסעד אמרו ודגן ותירש סמכתיו (בראשית כ"ז ל"ז) כתרגומו [2]) ורוח נדיבה תסמכני (תהלים נ"א י"ד) וצדקתו היא סמכתהו (ישעי' ס"ג ט"ו) ר"ל סעדה אותו וענין חמישי הבטחון והחזוק, עליך נסמכתי מבטן (תהלים ע"א ו') יצר סמוך (ישעי' כ"ו ג') סמוך לבו לא ייראו (תהלים קי"ב ח') ועל אלהי ישראל נסמכו (ישעי' מ"ח ג') ויסמכו העם על דברי יחזקיהו (דה"ב ל"ב ח') סמוכים לעד לעולם (תהלים קי"ח ח') פי' חזקים וכן הככימה דעת אבן גנאח. **נסעד** ענינו חזוק והעד ולחם לבב אנוש יסעד (שם ק"ד ט"ו) יחזק וכן סעד לבך פת לחם (צופניה י"ט ה') חזק לבך בפת לחם ואקחה פת לחם וסעדו לבבכם (בראשית י"ח ה') באה אתי הביתה וסעדה (מ"ב י"ג ז') וכן וסעד בחסר כסאו (משלי כ' כ"ז) וימינך תסעדני (תהלים י"ח ל"ו) מסעד לבית ה' (מ"ב י' י"ג) להכין אותה ולסעדה (ישעי' ע' ו').

השער הרביעי.

בר, תבואה, חטה, דגן, עבור.

יש לנו די במה שכתב אבן גנאח כי **בר** שם יחסר הלמ"ד [3]) משרש ולא ברא אתם לחם (ש"ב י"ג י"ז) [ואל"ף] במלת ברא במקום ה"א כי הנזרה הבי"ת והר"ש והה"א [4]) ומלת בר מן השרש ההוא והוא כולל החטה ולשון בר נופל על המזהור באמרו ועמקים יעטפו בר (תהלים ס"ה י"ד) וממנו בתלוש ומלאו הגרנות בר (יואל ג' י"ד) בר ולחם ומזון (בראשית מ"ה כ"ג) יהי פסת בר בארץ בראש הרים (תהלים ע"ב ט"ז) והשעורה כאמרו בר ולחם ומזון למאכל הבהמות ומהם לכלכל (ולחם ומזון) לאנשים, וזולתם מחמשת המינים אשר מהם

---

[1]) ומסתיך [2]) סעדתיה [3]) ר"ל הלמ"ד הפעל מהשורש.
[4]) ר"ל שים פה שגנת המעתיק כי נכתוב שם ממנו ברה נה"ח ולא נהלמ"ך.

אהב אדמה היה (הס"ג כ"ו י') והעד כי בור מקום קבוץ מי הגשמים העשוי באבני מחצב מה שאמר לחצב להם בורות בורות נשברים אשר לא יכלו המים [1] (ירמי' ב' י"ג) ר"ל בורות נשברים שאין האבנים מחוברות כראוי ויש בהם חורים וסדקים אשר לא יכילו מי הגשמים הבאים בהם ואבן גנאח איננו הולך בדרך הזאת וזר מעשהו בעיני במקום הזה באמרו כי בור היא הבאר הנובעת והביא ראיה ממקרא אך מעין ובור מקוה מים (ויקרא י"א ל"ו) והמעין הוא הענין הנובעת אשר יגרו מימיה אך היא מחלפת תמורת מה ששואבים ממנה ומקוה מים המלא המים וקבוצו שיתקבצו מים רבים מן המטר או מן השטפים זאת היא סברתו ואינה נכונה מפני שהוא חולק במאמר רבותינו ז"ל שאמרו בור מים מכונסין (ערובין י"ח ח') ואין מקרא מסייעו.

השער השני.

בקר, שחר.

סברתי באלה כי **שחר** נקרא העת הקרוב לבקר לפניו ר"ל האור הנקי עמוד השחר ונקרא שחר מפני שהאור הולך ומשחיר בטרם בקר מעט ואחר כן הולך ואור עד נכון היום והעד וכמו השחר עלה (נחמיה י"ט ט"ו) או אולי השחרות ההוא נקרא שחר. **בקר** הוא הפך ערב כאמרו ויהי ערב ויהי בקר (בס ח' ה') ואף אחרי זריחת השמש נקרא בקר וזה מוכרח כאמרו וכאור בקר יזרח שמש (שמואל ב' כ"ג ד').

השער השלישי.

בוטח, נשען, נסמך, נסער.

ענין **הבטחון** איננו בדבר המושמש כי אם בלב בלבד ר"ל תקות האדם למה שאין לו או למה שאינו רואה כאמרו ותבטחי ברעתך אמרת אין ראני (ישעי' מ"ז י') בטחו בה' עדי עד (בס כ"ו ד') בטח בה' ועשה טוב (תהלים ל"ז ג') ר"ל קוה וכן כך בטחו ולא בושו (בס כ"ג ו') קוו ולא נכזבה תוחלתם, כי בך בטוח (ישעי' כ"ו נ') וכן ואתה הבטחת את העם הזה (ירמי' כ"ח ט"ו) אמרת להם שיקוו למה שאינו ותקותם מפח נפש כאשר אמר אחר כן (ויבטח אתכם) על שקר (בס) מה הבטחון הזה (ישעי' ל"ו ד') ענינו גם כן תקוה וכן מבטח בוגד (משלי כ"ה י"ט) מבטח כל קצוי ארץ (תהלים ס"ה ו') ויש בבוטח ענין אחר והוא השקט והשלוה כאמרו בהשקט ובבטחה (ישעי' ל' ט"ו) וכן ויבאו על העיר בטח (נחמיה ל"ד כ"ה) כתרגומו [2] כלומר היושבת בשלוה והחריבוה וכן בשבתם על אדמתם לבטח ואין מחריד (יחזקאל ל"ח כ"ו) שקט ובטח (צפניה י"ח ז') והבטחתים בהר שמרון (עמוס ו' א') השלוים והשקטים, וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כ"ח א') יושב בשלוה, ובטחות למרגיזי אל (איוב י"ב ו') בנות בטחות (ישעי' ל"ב ט') ענינם שלוות וכן כי מאס ה' במבטחיך (ירמי' ב' ל"ז) בשלוותיך ואפשר שיהיה מהענין הראשון ויהיה הפצו לומר מאס השם בתקותך וגם מבטיחי על שדי אמי (תהלים כ"ב י') קרוב להיות משני הענינים.

נשען ענינו בדבר המושמש כמו והוא נשען על ידי (מ"ב ה' י"ח) או בבורא ית' כמו

---

[1] נכתוב בס בארות בחלסיון. [2] ויתנון ליחנן.

ויאמר אחרי כן ירצה לומר אחר עשות הדבר הנזכר יעשה כך וכך כאמרו עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם מזה (שמות י"א ח') וכן וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר צא אתה וכל העם אשר ברגליך ואחרי כן אצא (שם ח') וכן ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאתי אשר אעשה בקרבו ואחרי כן ישלח אתכם (שם ג' כ') וכן ויך לב דוד אותו אחרי כן ספר את העם (ש"ב כ"ד י') ר"ל הכה לבו אחרי הספר אשר ספרם כאלו אמר על אשר ספר את העם וכן רבים וזה ההפרש לבד מה שאמרו רבותי' ז"ל (ב"ר פ' מ"ג) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר (בראשית ט"ו א') כל מקום שנאמר אחר הדברים סמוך למה שזכר ובכל מקום שנאמר אחרי הדברים מופלג ורחוק *).

החלק השני, חלק הבית.

השער הראשון.

באר, בור.

תחלה נאמר מה שמצאנו בדברי רבותינו ז"ל והם אמרו מה שיש בו די **בור** מים מכונסין **באר** מים חיים (עירובין י"ח ח') והעד אמרו באר מים חיים (בראשית כ"ו י"ט) וכן שתה מים מבורך וגוזלים מתוך בארך (משלי' ה' ט"ו) לפי שבאר מים חיים וכן אמר אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור (ויקרא י"א ל"ו) דמה בור למקוה מים או נובל לפרש כי בור מקוה מים האמור במקרא הוא ענין אחר כלומר אחר שזכר בור ביאר ענינו באמרו מקוה מים והוא הפך מעין האמור תחלה ועל כן אני אומר שלא תמצא באר נזכר במקרא שלא זכר בצדו מים כמו שאמרו באר מים חיים (בראשית כ"ו י"ט) ולא נשתה מי באר (במדבר כ' י"ז) או כאשר נזכר באר יזכור בצדו חמר כאמרו באמת בארות חמר (בראשית י"ד י') מפני שרוב הפעמים יתנו בהם עפר לסתם הנוזלים ונעשה העפר שיט וחמר בסבת המים ואתה מיצא בור שאין בו מים כאמרו והבור רק אין בו מים (בראשית ל"ז כ"ד) לפי שאתה רואה שיקרא הכתוב בור מקום האסירים הסהר והצינוק כאמרו כי שמו אותי בבור (שם מ' ט"ו) צמתו בבור חיי (איכה ג' נ"ג) ויריצהו מן הבור (בראשית מ"א י"ד) בכור השבי אשר בבית הבור (שמות י"ב כ"ט) וכן רבים מענין זה ומדעתי כי בבאר אין בנין אבני מחצב כי אם חפירה בעפר כמו שאמר ויחפרו באר אחרת (בראשית כ"ו כ"ה) ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר (שם י"ט) כי חפירתי את הבאר הזאת (שם כ"א ל') באר חפרוה שרים (במדבר כ"א י"ח) ויחפרו כל מצרים סביבת היאר מים לשתות (שמות ז' כ"ד) וענין חפירה חפוש ודרישה וחקירה כענין לחפר את כל הארץ (יהושע ב' ג') הכל לפי הענין ורוצה לומר אצל השם שיחפרו איפה המים וינקרו הארץ עד התהום על כן נופל אצל באר לשון חפירה אבל הבורות לא יפול בהם לשון חפירה לפי שהם עשוים בבנין אבני מחצב במקום השוה כדרך בנין או בהרים ובסלעים שיחצבו אותם כאלו יהיה רצונם לבנות בהם בתים על כן לא תמצא אצל בור במקרא לשון חפירה כי לא יפול בו כי אם לשון מחצב והראיה בזה אמרו וברת חצובים אשר לא חצבת (דברים ו' י"א) וכן ויבן מגדלים במדבר ויחצב ברות רבים כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אכרים וכרמים בהרים ובכרמל כי

*) וזה לפי דעת רב הונא שם.

וכיוצא בהם כל אחד מכלי הגוף יקרא אבר מפני שבהם חוזק האדם ועל כן נקרא אבר כנף העוף אשר יתחזק לעוף בו מפני שרב חוזק העוף בכנף והעד וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (ס"ם ת' ל"ח). כנף הוא שם משתתף ורב שתופו מרוב הסמיכות כי הושם מתחלה לכנף כל חי מעופף כמו כל צפור כנף אשר תעוף בשמים (דברים ד' י"ז) אחרי כן סמכוהו לשולי הבגד ופנותיה כמו על ארבע כנפות כסותך (שם כ"ב י"ב) כנף המציל (ס"ח כ"ד ה') אחרי כן סמכוהו לקצוי הארץ ואפסיה הרחוקים ממקומות היישוב כמו מכנף הארץ (ישעי' כ"ד י"ו) לאחוז בכנפות הארץ (איוב ל"ח י"ג) ואמר ר' יונה אבן גנאח כי יבא בענין סתירה והעלמה והוא דומה ללשון הערב האומר כַּנַפְתُ אַשְׁיַי ר"ל הסתרתיהו וכן אמר בפי' ולא יכנף עוד מוריך (ישעי' ל' כ') לא יסתר עוד ממך מאוריך ולא יתעלם זה הפי' טוב וממנו עוד ולא יגלה כנף אביו (דברים כ"ג ח') ר"ל לא יגלה סתר אביו וכן ופרשת כנפך על אמתך (רות ג' ט') פירושו תפרוש צל סתרך על שפחתך וכן אשר באת לחסות תחת כנפיו (שם ב' י"ב) ר"ל לחסות תחת סתרו.

שער הארבעים.

אחזה, נחלה, ירושה.

(נכתב בצדו: אני המעתיק מצאתי פה השמטה משער מ').

שער ארבעים ואחד.

אחר, אחרי.

נודע כבר מהכרח המקראות כי **אחר ואחרי** הם באים בסמוך כאמרו אחר הדברים האלה (בראשית ט"ו ח') אחרי הדברים האלה (שם כ"ב כ') אחרי הדברים והאמת האלה (דה"ב ל"ב ח') אחרי טהרתו (ויקרא י"ג ל"ה) אמנם זה ההפרש אשר ביניהם כי אחרי לא נמצא בכל הכתוב מוכרת כמו שמצאנו אחר כאמרו שבעת ימים מחוץ למחנה אחר תאסף (במדבר י"ט י"ב) ר"ל ואחר הסגרה שבעת ימים חוץ למחנה תאסף ותכא בתוך המחנה וכן והעם לא נסע עד האסף מרים ואחר נסעו העם מחצרות (שם ט"ו) כל אלה מת אחר מוכרת וכן וכבס המטהר את בגדיו וגלח את כל שערו ורחץ במים וטהר ואחר יבוא אל המחנה (ויקרא י"ד ח') וכן ואחר יאכל מן הקדשים (שם כ"ב ז') וכן וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר (שם ט"ו כ"ח) כל אלה וכן רבים מוכרתים לא סמוכים ומעולם לא תוכל לבא מלת אחרי מוכרתת במקומות האלה כי אם יאמר ואחרי נסעו העם מחצרות ירצה לומר אחרי אשר נסעו מחצרות היה כך וכך ויצטרך לבאר כל המאורע אחרי נסיעתם משם וכן אם כתב ואחרי תטהר יהיה החפץ בו כאלו אמר ואחרי טהרתה תעשה כך וכך וכן כלם כמו שאמר ואם פשה תפשה המספחת בעור אחרי הראתו אל הכהן לטהרתו ונראה שנית אל הכהן (שם י"ג ז') פירש מה יצטרך אם יראנו לו דבר אחרי ראותו הכהן לטהר אותו וכן הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם עם ה' ואף כי אחרי מותי (דברים ל"א כ"ז) שתרבו פשע ואשמה וכן אמרו רבותי ז"ל (ילקוט כ"ו ט"ג) ואחר תטהר אחר מעשה תטהר ובאשר תבא מלת אחרי בקצת המקומות להורות מעשה עתיד בהשלמת הדבר המצוה תבא עמו מלת כן

(תהלי ג' ז') (מנעוהו), עוף ויגע ולא ירא אלהים (דניס כ"ה י"ט) ענינם אהבה וחבה כמאמר החכם אין אהבת האוהב שלמה עם אוהבו עד שיירא ממנו ורבו ז"ל אמרו (ספרי סוף פ' עקב) פחדכם ומוראכם יתן ה' אלהיכם על פני כל הארץ (דניס י"ח כ"ה) והלא פחד ומורא אחד הם אלא פחדכם על הקרובים ומוראכם על הרחוקים ור"ש פי' פחד לשון בעיתה פתאומית מורא לשון דאגה מימים רבים [ומורא] ויראה ענינם אחד **אימה** גם היא בסבה, אמרו ואימות מות נבלו עלי (תהלים נ"ה ה') סיבות שניו אימה (ליוב מ"ח ו') אבל לא יבנה ממנה פועל ושום בנין מן הפעלות כמו שיבנה מגזרת פחד ויראה ואימה תוכל לihיות שם דבר הנראה כמו שפי' ר"ש תפל עליהם אימתה ופיחד (שמות ט"ו י"ו) אימתה על הרובים ופחד על הרחוקים ומזה יש להבין כי ענין פחד מדבר הנשמע אע"פ שאיננו נראה. **פחד** אפשר שהוא מופלג בשברון לב כמו מפחד לבבך אשר תפחד (דניס כ"ח ס"ז) ורב עצמותי הפחיד (ליוב ד' י"ד) ופחד ורחב לבבך (יסעי' ס' ה') אמנם פחד שם מושאל לענינים אחרים ר"ל לענין שוגה וצעקה כמו ופחדו אל ה' ואל טובו (הושע נ' ה') אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח י"ד) ופחד יצחק היה לי (בראשית ל"א מ"ב) בפחד אביו יצחק, (שם כ"ג) ואולי יש הפרש בין אימה ופחד ויראה שהאחד או השנים עקרים וזולתם דבר בהלה בלתי ענין שיתקיים ויהיה. **חרדה** ענינה בעתה הבאה לאדם פתאם כאמרו ויחרד האיש וילפת (רות ג' ח') וחרדו לרגעים (יחזקאל ל"ג י') ויחרד יצחק חרדה גדלה (בראשית כ"ז ל"ג) ויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו (שם מ"ג כ"ח) ויש חרד שענינו אסיפת רבים כאמרו יחרדו כצפור ממצרים (הושע י"א י"ח) ואולי מהענין הזה הרגת אלינו את כל החרדה הזאת (מ"ב ד' י"ג) ר"ל אסיפת כל הענינים הרא' וקרוב להיות מענין הבעתה הבאה פתאם וממנו אשר יהיה ענינו כריתה ואבוד אמרו להחריד את כוש בטח (יחזקאל ל' י"ט) וכל המתנה החריד (צופטים ח' י"ג) וכן כי היה לבו חרד (ש"ב ד' י"ג) אבל החרדים אל דברו (יסעי' ס"ו ה') וחרד אל דברי (שם ג') אפשר שיהיה ענינו מן הענין הראשון וירצה לומר שממהר לעשות מצותי פתאם כאדם בהול מרוב יראתו אותי או יהיה ענינו הנאספים לעשות דבר השם או מן הענין השלישי הנשברים אל דברו ר"ל היראים ממנו אבל חרדת אדם יתן מוקש (משלי ט"ו כ"ה) ענינו יראת האדם מביאו לידי מכשול ומוקש מפני שאין כח ליראו ולחרד לעשות מעשהו כראוי מפני שהוא מתיירא ומפחד שמא יכשל ועל כן החרדה טביאה אותו לידי מוקש. **חתת** אין ענינו פחד ויראה כי אם שברון כאמרו ושד בהמות יחיתן (חבקוק ג' י"ז) לא תירא ולא תחת (דניס ל"א ח') פן אחתך לפניהם (ירמי' מ' י"ז) ובוז משפחות יחתני (ליוב ל"א ל"ד) תיראו חתת ותיראו (שם ו' כ"א) והתחתים בדרך (תהלת י"ב ה') ר"ל השברים והבקעים אשר בארץ הבה והמקרא מדמה ענין הזקנים לשברים ובקעים חפצו לומר תשש כוחם מרב ימים ומפני זקנתם עד שהם יראים לעלות במעלות ולרדת במורדות וללכת במקום אשר הארץ נבקעת וסדוקה לפי שההליכה במקומות ההם קשה לזקנים בעבור הולשתם או יהיה ענין חתת הולשה ובטול הכחות וההרגשות כענין וצדקתי לא תחת (יסעי' נ"א ו') ר"ל לא תחלש ולא תבטל.

שער תשעה ושלשים.

אבר, כנף.

אבר ענינו ידוע כי הוא מגזרת אביר הרעים (ש"ב כ"ג ח') אביר יעקב (בראשי' כ"ט מ"ט) שענינם חוזק ועוצם וכלי הגוף נקראים איברים כמו היד והרגל ואצבעותיהם והעין והחוטם

יהיה כאמרו ואמר אך טרף טרף ולא ראיתיו עד הנה (בראשית מ"ד כ"ח) אבל אינני מתיאש שלא אראנו בטרם אמות ואלו היה אך במקום ההוא לאמת לא היה נכון לומר עד הנה שמלת עד הנה מורה עד היום לא היה כך אך אפשר שיהיה מן היום הזה והלאה ואם נאמר אך טרוף טורף באמת אין ספק כי כאשר לא ראהו עד היום ההוא כן לא יראנו עוד וכן אך חשך ישופני (תהלים קל"ט י"ח) פי' אולי החשך ישופני ויסתירני, ויהיה כענין הווה ושאיננו עובר וגם איננו עתיד ורצה לומר בעוד שהווה כך וכך אירע כך כמו ויהי אך יצא יצא ויעקב מאת פני יצחק אביו ועשו אחיו בא מציידו (בראשית כ"ז ל') וכן פי' ר"ש ויהי אך יצא יצא זה יוצא וזה בא וכן מן הענין הזה אך הקם הקימו את השמרים (שופטים ז' י"ט) ר"ל כי גדעון בא אל המחנה בראש האשמורת התיכונה בעוד שהקימו השומרים לאשמורת ההיא הכל היה בעת אחד וברגע אחד ולנו נראה לפרש הפסוק הראשון כענין שאמרו בו ועוד לו אך המלוכה (ש"א י"ח ח') שהוא רבוי ונאמר כן ויהי אך יצא יצא יעקב כלומר ראה מה מגונים מעשי עשו שלא היה יריז למלאת רצון יצחק אביו כי יעקב הכין מטעמיו לאביו והאכילו ונתברך ואף יצא מלפניו ועדיין עשו בא מציידו ולא הכין מאכלו, ויש אך שיהיה למעט וליחד דבר אחד כמו רק והוא מה שאמר שא נא חטאתי אך הפעם (שמות י' י"ז) ואדברה אך הפעם (בראשית י"ח ל"ב) והיית אך עשוק וגזול (דברים כ"ח כ"ט) והיית אך שמח (שם ט"ז ט"ו) בתמידות כאלו אמר והיית כל זמן וכל עת בשמחה ובטוב לבב וכן בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור (משלי י"ד כ"ג) ר"ל דבר שפתים בלי ספק הם למחסור אל המתמיד לדבר ולכל המרבה דברים וכן רבים במקרא.

רק ענינו בלבד כאמרו הרק אך במשה דבר (במדבר י"ב ב') ואבן גבאח אמר כי הרק כמו הלא וענין אך הבא אחריו בלבד והשיעור וכי (לא) דבר השם לבד עם משה ואפשר כי התחברו הרק ואך בפסוק ההוא לנחץ המיעוט ובאחד משניהם היה ספק המקרא וכן הענין אך באו שניהם דרך צחות כמו המבלי אין קברים (שמות י"ד י"א) ויש רק שענינו גם כמו הלא רק אתם עמכם אשמות לה אלהיכם (דה"ב כ"ח י') כמו גם אתם כן הסכימה דעתו ולא ידעתי למה הוציאו מענינו להיות מיוחד ובעיני נראה לבארו לפי ענינו הלא לבד אתם עמכם אשמות כי אתם הגדילים ועליכם המצוה למחות ולא מחיתם ומענין המיעוט רק לאנשים האל אל תעשו דבר (בראשית י"ט ח') רק אם שמוע תשמעו בקול ה' (דברים ט"ו ה') רק את דמו לא תאכל (שם ט"ו כ"ג) ויש רק שענינו כמו אך אמרו רק יהיה ה' אלהיך עמך כאשר היה עם משה (יהושע א' י"ז) כאלו אמר אבל יהיה השם עמך.

שער שמנה ושלשים.

אימה, פחד, יראה, חרדה, חתת.

יראה תוכל להיות בלי פחד ואימה כאדם הירא חברו מאהבה ותוכל להיות היראה גם כן בסבת ראיית דבר כאמרו אל תיראי כי מה ראית (ש"ח כ"ח י"ג) כי ירא מהביט אל האלהים (שמות ג' ו') וכן מן הענין הזה עם נורא מן הוא והלאה (ישעי' י"ח ג') ר"ל מראיתי והכרת פניו מופלג ועל כן יראוהו וכן לא תיראנו מפחד לילה (תהלים צ"א ה') ר"ל לא תירא שיבואך פחד בלילות וכן ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה (בראשית כ"ח י"ז) יראתו היתה בסבת החלום אשר חלם שם ידע כי מקום קדוש הוא וכן לכן יראוהו אנשים (איוב ל"ז כ"ד) ענינו בסבה וכן לא אירא מרבבות עם (תהלים ג' ז') ה' לי לא אירא מה יעשה אדם לי (שם קי"ח ו') יראה ורעד יבא בי (שם נ"ה ו') כל אלה יראתם בסבת גורם אבל מאמר ירא את ה'

ישיגם (תהלים ס״ט כ״ה) ומהענין הראשון לא יתכנה ליחיד מדבר ונכתר ולא לרבים. **גם** מלת הטעם גם כן מורה הפלגת הענין אשר באה בו כאמרו משל בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך (שופטים ח׳ כ״ג) ואפשר שתהיה רחוקה באה (?) וכן גם לי לבב כמוכם (ירוש׳ י״ג ג׳) ויש שענינה כמו עוד והוא מה שאמר ויעש גם הוא מטעמים (נחמיה כ״ז ל״ח) וזה לא יתכן להפליג שהרי הוא לא עשה מטעמים אחרים אך ענינו עוד ונופל על המטעמים הראשונים אשר הביא יעקב אחיו ויש שהוא במקום ו״ו לבד כמו גם אתם גם בני ישראל (שמות י״ג ל״ח) בטרם תבוא ואברכהו גם ברוך יהיה (נחמיה כ״ז ל״ג) כאלו אמר וברוך יהיה ויש שיהיה ליתרון לא לצורך ולא לשום ענין כמו ולמה אשכל גם שניכם יום אחד (שם מ״ה) ויאכל גם אכול את כספנו (שם ל״ח ט״ו).

שער שבעה ושלשים.

אך, רק.

אך מלה באה בענין אבל כמו אך אם אתה לו שמעני (נחמיה כ״ג י״ג) כלומר אתה אמרת שתתן לי כסף מלא מן השדה זה אינו כן נכון בעיני אבל אם אתה תחפץ לשמע לי תקחנו בחנם בלא כסף ובלא מחיר, אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפרים (ויקרא כ״ג כ״ז) כלומר מה שאמר בראש המאמר ענין ראש השנה שהוא חג מועד ממועדי ה׳ אשר בו יאכלו משמנים וישתו ממתקים אמר אחר כן אך בעשור לחדש כלומר אבל יש מועד אחר בעשור לחדש הזה שאין [בו] לא אכילה ולא שתיה וכמהו אך את הזהב ואת הכסף (במדבר ל״א כ״ג) אך במי נדה יתחטא (שם כ״ג) אך את שבתתי תשמרו (שמות ל״א י״ג) אך את זה לא תאכלו (ויקרא י״א ד׳) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (נחמיה ט׳ ד׳) אך יקם ה׳ את דברו (ש״א ח׳ כ״ג) הענין אבל מפני שאחרה הנה להביא שמואל אל שילה עד שגדל ועד היום ההוא התפללה בעדו שיקם השם את דברו רצוני לומר דבר שמואל כמו שאמר אבץ גנאח כי מנהג העבריים שיתפללו בפעלים העתידים כאמרם יחי המלך (ת״ש ח׳ כ״ה) ויאמר שמואל אל דוד לך וה׳ יהיה עמך (ש״א י״ו ל״ז) אך יקם ה׳ את דברו (שם ח׳ כ״ג) שיקם דברו הטוב על שמואל וכמו זה אך פדה תפדה את בכור האדם (במדבר י״ח ט״ו) כאשר גילה דין פטר חמור שאמר ואם לא תפדה וערפתו (שמות י״ג י״ג) אמר אך פדה תפדה בכור האדם כלומר זה יהיה דין פטרי חמורים אבל בכור האדם על כל פנים תפדהו ויש אך שענינו תנאי להוציא מן הכלל כמו כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם (שם י״ב ט״ו) וכמהו אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע (ויקרא י״א כ״ו) שמפני שכבר אמר קודם זה כל שרץ העוף ההלך על ארבע שקץ הוא לכם (שם כ׳) והוציא ממנו אשר לו כרעים ממעל לרגליו (שם כ״ו) באמרו אך את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע אשר לו כרעים ממעל לרגליו וכן הענין כל שרץ העוף וגו׳ שקץ הוא לכם והמנעו מלאכלו חוץ מאשר לו כרעים ממעל לרגליו ויש אך שענינו קוים דבר ובא לאמתת הדבר כמו אך הנה אשתך הוא (נחמיה כ״ו ט׳) אך עצמי ובשרי אתה (שם כ״ט י״ד) אך מלך ישראל הוא (ת״ש כ״ג ל״ג) אך לשקר שמרתי את כל אשר לזה במדבר (ש״ב כ״ה כ״ח) אך המה יחדו שברו עול (ירמי׳ ה׳ ה׳) כל אלה ענינם כאלו אמר באמת כן הוא הדבר בלא ספק ויש אך כענין רבוי כמו אף והוא ועוד לו אך המלוכה (ש״ב י״ח ח׳) ויהיה כענין שמע ואולי שמא היה כך וכך או שמא

ומניעת השכל אמרו וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן (שמ"א כ"ה ל"ז) ר"ל בטלו הרגשותיו ונמנעו עשתונותיו ודבריה תורה כלשון בני אדם כי כן דרך בני האדם לומר בהתבטל ה־גשתו מת לבו ובן בבטול כח אבר אחד יאמרו מת האבר ההוא ואין הכיבול ההוא מיתה ממש כי בסבת רפואה ישוב רוח הלב והרגשתו וכח האבר. **מגפה** מצאנו בעניני מיתה כי אם היזק לבד כאמרו פן תגוף באבן רגלך (תהלים צ"א י"ב) ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון (שמות כ"א כ"ב) שאין בנגיפה ההיא מיתה וכן ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמי' י"ג ט"ז) וכן ויגף ה' את הילד אשר ילדה אשת אוריה לדוד (ש"ב י"ב ט"ו) ומת בשביעי לנגיפה כמו שאמר אחרי כן ויהי ביום השביעי וימת הילד (שם י"ח) ונופל לשון נגיפה בכל דבר שבגבול במקום השחתה כאמרו הנה אנכי נגף את כל גבולך בצפרדעים (שמות ז' כ"ז) ר"ל הנני משחית והראיה אמרו ישלח בהם ערב ויאכלם וצפרדע ותשחיתם (תהלים ע"ח מ"ה) ואולי כל נגיפה הנזכרת ענינה השחתה וכן נגפו ה' במעיו (ד"ב ב' כ"ב י"ח) אין ענינו מות כי אם חולי המשחית מעי האדם וכן וירא ארם כי נגף לפני ישראל (ש"ב י' ט"ו) יתן ה' את איבך הקמים עליך נגפים לפניך (דברים כ"ח ז') כל אלה וכן רבים בלשון נגיפה אין ענינם מות אבל ויגף ה' את נבל ויכהו (ש"א כ"ה ל"ח) וכי יגף שור איש את שור רעהו ומת (שמות כ"א ל"ה) ענינם מת אחר שזכר אחרי הנגיפה לשון מיתה אבל במקומות אשר בהם נזכר לשון נגיפה לבד אין ענינה מיתת כי אם היזק והשחתה הכל לפי הענין וענין נגיפה במות ר"ל מיתה חטופה כמו ויהיו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף (במדבר כ"ה ט') כלומר בפתע פתאום וכן אמרו רביתי' ז"ל (תוספ קנן כ"ח ח') תנו רבנן מת פתאם זו היא מיתה חטופה חלה יום אחד ומת זו היא מיתה דחופה ויש אומרים זו היא מיתת מגפה ואולי נגפה אינה בפשיעה כמו אסון ואף אם תהיה בפשיעה אינה דומה למיתת אסון. **דבר** ענינו אבוד והשמד והצד ותדבר את כל זרע הממלכה זה בדברי הימים (ב' כ"ג י') ובמלכים (ב' י"ח ח') ותאבד את כל זרע הממלכה וכן ידבר עמים תחתנו (תהלים מ"ז ד') ואבד ושמיד ורז"ל אמרו (תענית י"ט ח') איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויוצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר פחות מכא אין זה דבר ושלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה יקרא דבר וביום אחד יקרא מגפה ואפשר שרבוי מתים נקרא מגפה אבל דבר הוא כמו שביארנו מדברי רבו' ז"ל.

שער ששה ושלשים.

אף, גם.

אף מלת השגם באה ברוב המקומות להפלגת הדבר כמו אף לא הביאה אסתר המלכה עם המלך אל המשתה אשר עשתה כי אם אותי (אסתר ה' י"ב) ואף גם זאת וכו' לא מאסתים (ויקרא כ"ו מ"ד) אף הנה העץ אשר עשה המן למרדכי (*) אענה אף אני הלקי (איוב ל"ג י"ח) ויש מקום שהוא כמו מה כלי השאלה והוא והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלהים ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן (בראשית ג' ו') ר"ל כי הנחש שואל אל האשה אם אמר אלהים להם שלא יאכלו מכל עץ הגן והראית תשובת האשה ותאמר האשה אל הנחש מפרי עץ הגן נאכל (שם ג') כמו שמבואר במענה ויש אף שענינו חימה, וחרה אף ה' (דברים י"א י"ז) וממנו יתכנה לרבים וליחיד וחרון אפך

---

*) לפענ"ד הוא טעות המעתיק כי שם (אסתר ז' ט') נמצא גם ולא אף.

שער שלשים וארבעה.

אמה, שפחה, פילגש, שגל.

סברתנו וחכמתנו לומר כי המיניקת נקראת **אמה** כי מלת אמה נגזרת משרש אם והעובדת עבודת עבד נקראת **שפחה** כמו שתראה שהגר לא נקראת אמה עד שנולד ישמעאל בנה והמיניקתהו נאמרו הם את בן האמה לגוי אשימנו (בראשית כ"ח י"ג) ובטרם הולד וישמעאל בנה והמיניקתהו קראה שפחה כמו שאמר הגר שפחת שרי אי מזה באת ואנה תלכי (שם ט"ז ח') וכן אמר באבימלך וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהתיו וילדו (שם כ' י"ז) הלא תראה כי אמה נקראת המילדת בעם וזה ההפרש סותר אמרו הנה אמתי בלהה בא אליה (שם ל' ג') ועוד יש ביניהם הפרש כי משפחה יעשה סמיכות כמו שפחת שרי (שם ט"ז ח') ומאמה לא יעשה סמיכות אחר שלא נמצא ומשפחה תכנה לקבוץ שפחות בלי תוספת אות ומאמה לא נמצא כנוי לרבות בלתי תוספת ה"א ויאמר אמהות כמו שאמר ואמהתיו וילדו (שם כ' י"ז) ואולי אמה היא העבריה כמו וכי ימכר איש את בתו לאמה (שמות כ"א ז') ושפחה היא כנענית והנר נקראת אמה אחר שבא עליה אברהם לפי שגיירה טרם באו אליה. **פילגש** נקראת האמה המיוחדת למשכב דודים כמו שתראה בענין גדעון ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך (שופטים ח' ל"א) ואחר אמרו על אבימלך ותמליכו את אבימלך בן אמתו (שם ט' י"ח) הלא תראה כי בראש המאמר קראה פילגשו ובסוף המענה ההוא קראה אמתו מטעם שהאמה המיוחדת למשגל נקראת פילגש ואבן גנאח (*) ואין נקראת פילגש האמה שאינה מיוחדת לכך וכן וישכב את בלהה פילגש אביו (בראשית ל"ה כ"ב) לפי שיעקב גייר בלהה וזלפה טרם הוליד מהן בנים, מאי נשים ומאי פלגשים אמר רב יהודה אמר רב נשים בכתובה וקדושין פלגשים בלא כתובה ובלא קדושין (סנהדרין כ"א א') **שגל** היא הפילגש ונקראת הפילגש שגל על אשר מיוחדת למשגל כאמרו והשגל יושבת אצלו (נחמי' ג' ו') ורבו' ז"ל (ר"ה ד' ח') חלקו זה עם זה מאי שגל הד אמר מלכתא וחד אמר כלבתא והנר כי שגל פלגש מה שאמר ועל מרי שמיא התרוממת ולמאניא די ביתה היתיו קדמיך ואנתה ורברניך שגלתך ויחנתך חנרא שתין בהון (דניאל ה' כ"ג) ותרגם אינקלוס ופילגשו ושמה ראומה (בראשית כ"ב ל"ד) ולהינתיה ואמר להינתך ושגלתך לכפל להפליא האמת ונכתב ואיש אחר ישגלנה (דברים כ"ח ל') במקום ישכבנה והנשים תשכבנה (זכרי' י"ד ב') תשגלנה, איפה לא שכבת (ירמי' נ' ג') לא שגלת על כן אמרנו כי המיוחדת למשגל נקראת שגל והיא הפלגש.

שער שלשים וחמשה.

אבן, מות, מגפה, דבר.

אפשר ש**אבן** אינו כי אם בפשיעה כמו שאמר וקרהו אבן בדרך (בראשית מ"ב ל"ח) כמו שנאמר בב"ר אמו מתה בדרך אחיו מת בדרך מתירא אני שמא גם זה ימות בדרך בפשיעה וכן וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון (שמות כ"א כ"ב) ש"א פשעי בה ופשעי בילדיה. **מות** ענינה ידוע וממנו שאיננו מיתה ממש אך בשול ההרגש

---

*) כגרסת הסדיס פס תיזס תיבות.

העצבים (תהלים קכ"ז ג') הניח ה' לך מעצבך ומרגוך (ישעי' י"ד נ') מסיג אבנים יעצב בהם (קהלת י' ט') ולא יסף עצב עמה (משלי י' כ"ג) למעצבה תשכבון (ישעי' כ' י"ח) כל אלה ענינם צער מה שהוא צער הגוף והוא הטורח והיגיעה וממנו מה שהוא צער הנפש והוא היגון והדאגה ומהענין הזה בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור (משלי י"ד כ"ג) פי' בכל מיחוש וכאב שימצא האדם יש בו תועלת ויתרון ר"ל השכר אך רוב דבר שפתים אין בהם כי אם חסרון והפסד ועל כן רע דבר שפתים מכל מיחוש וכאב והחפץ באמרו ודבר שפתים אך למחסור כענין פשק שפתיו מחתה לו (שם י"ג ג') ועל כן נקראו צלמי עבודה זרה עצבים (הושע י"ג ג') לפי שהם כאב וצירים לעובריהם ועל זה הדרך נקראו גם כן צירים כאמרו חרשי צירים (ישעי' מ"ה ט"ו) ר"ל אומני עבדה זרה כענין חרשי משחית (יחזקאל כ"ח ל"ח) אשר רצונו לומר אומנים הם להשחית ומענין הצער העצב נבזה (ירמי' כ"ג כ"ח) פן תאמר עצבי עשם (ישעי' מ"ח ה') ועשית מרעה לבלתי עצבי (הושע ד' י'), והדרך ההמישי המרד והמרי כאמרו והמה מרו ועצבו את רוח קדשו (ישעי' ס"ג י') דרך עצב בי (תהלים קל"ט כ"ד) כל היום דברי יעצבו (שם כ"ו ו') ודבר עצב יעלה אף (משלי ט"ו ח') יעציבוהו בישימון (תהלים ע"ח מ') אע"פ שהוא מתעבר ענינו המרי והמרד ומהענין הזה המבלעדי אנשינו עשינו לה כונים להעצבה והכך לה נככים (ירמי' מ"ד י"ט) כלומר המבלעדי דעת אנשינו עשינו כל זה להמרותם הלא דעתנו ודעתם אחד אבל ידיך עצבוני ויעשוני (יחזק' י' ח') ר"ל בראו עצבי ורם הנדים ואבן גנאח אמר כי עצבוני מן הענין ועציבך בבית נכרי (משלי ה' י'), ראה כי בעצב יש ענינים רבים גערה דאגה ואבל וכאב וצער ומרי ועל כן אני אומר כי עצב שם משתתף ואין עקר הנתחו דבר אחד לבד. עברה היא שם החימה העזה העוברת על כלם ועל שם העברתה ורתגברה על שאר שמות האף והכעס נקראת עברה כאמרו עברה וזעם וצרה (תהלים ע"ח מ"ט) וכאשר אמר ויתעבר ה' בי למענכם (דברים ג' כ"ו) הפליג עלי חימה והראיה אמרו ולא שמע אלי ויאמר ה' אלי רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה (שם) התעברת עם משיחך (תהלים פ"ט ל"ט) ליום עברות יובלו (יחזק' כ"ח י') מתעברו חוטא נפשו (משלי כ' ג') ובנחלתו התעבר (תהלים ע"ח ס"ב) כל אלה וכן רבים מגזרת עברה ענינם הפלגת החימה העזה. זעם פי' בו אבן גנאח כי הנחתו הראשונה המיאוס והמות כמו ומה אזעם לא זעם ה' (במדבר כ"ג ח') מה אמאס או מה אנגה, אשר זעמתה זה שבעים שנה (זכרי' ז' י"ב) יזעמוהו לאמים (משלי כ"ד כ"ד) ואיפת רזון זעומה (מיכה ו' י') ולכה זעמה ישראל (במדבר כ"ג ז') וכן מזעם לשונם (הושע ז' ט"ז) ר"ל מה שתהגה לשונם אצל הבורא יתעלה מן הגנות שהם מיחסים בו ועל זה אמר בו זו לעגם (שם) אבל זעום ה' יפול שם (משלי כ"ב י"ד) ופנים נזעמים (שם כ"ה כ"ג) שפך עליהם זעמך (תהלים ס"ט כ"ה) זעם מלאתני (ירמי' ט"ו י"ז) ולא יכלו גוים זעמו (שם י' י') ואל זעם בכל יום (תהלים ז' י"ב) ענינם הכעס והחרון. זעף אפשר שיהיה (מגזרתו שיהיה) ענינו הכעס והקצף כמו זעף ה' אשא (מיכה ז' ט') והנם זעפים (נחמיה ח' ו') סר וזעף (מ"ח כ' מ"ג) ויעמד הים מזעפו (יונה ח' ט"ו) ועל ה' יזעף לבו (משלי י"ט ג') ויזעף עזיהו (דה"ב כ"ו י"ט) ובזעפו עם הכהנים (שם) ואפשר שיהיה עקר ענינם השתנות כמו למה יראה את פניכם זעפים (יחזק' ח' י') שענינו משתנים וכמו ויעמד הים מזעפו (יונה ח' ט"ו) ממה שנשתנה ושמא על יד כעס וקצף יבא השתנות כמו שישונה עז פני האדם לרב המתו או על צרה ותלאה הבאה עליו ובאמת אצל ויעמד הים מזעפו אין לומר מחמתו כי אין הים איש שיגיענו הקצף והכעס השתנות אך החפץ בו מהשתנותו שנשתנה על ידי רוח ועל כן אמרנו כי ענין זעף השתנות לא כעס וקצף והטעם טוב עד אשר נמצא טוב ממנו.

ורצוים והוא יען התרגזך אלי (יסעי' ל"ז כ"ח) העתרתך עלי דבריך והתגבר לשונך עלי במאמר חמיץ וקשה ומה שמחזקהענין הזה אמרו ושאננך עלה באזני (סס ר"ל רבוי דבריך ודומה לענין הזה ותרגזי לי בכל אלה (יחזקאל י"ו מ"ג) כלומר הרבית לעשות בכל המעשים האלה.

קצף ענינו מבוכה כאמרו נדמה שמרון מלכה כקצף על פני מים (הוסע י' ז') כאלו אמר רבה תבוסת מבוכתו כמבוכת המים ביום הרעש והמבוכה ההיא בסבת חימה וחרון כמו ובחרב הקצפתם (דנריס ט' ח') בהקציף אבתיכם (זכריה ח' י"ד) מקצפים הייתם (דנריס ט' כ"ג) והיה כי ירעב והתקצף (יסעי' ח' כ"ח) אל תקצף ה' עד מאד (סס ס"ד ח') ויקציפי על מי מריבה (תהליס ק"ו ל"ג) ואבן גנאה אמר בכל אלה כי ענינם ההרתחה בכעס וההכעסה ונכון הוא ואמר כי מזה הענין נאמר כקצף על פני המים (הוסע י' ז') רתיחת המים בחזק הרוח, וע"א ותאנתי לקצפה (יואל ח' ז') השרופה ונזדמנו בלשון קצף שני ענינים הרתחה ושריפה *).

כעס הוא על דבר בכל מקום כאמרו כעסוני בהבליהם (דנריס ל"ב כ"ח) וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעמה (ס"ח ח' ו') וטעם ההכעסה ההיא על שאין לה בנים ויכעס אמא אל הראה (הס"ב י"ו י') רשע יראה וכעס (תהליס קי"ב י') בתועבת יכעיסהו (דנריס ל"ב י"ו) להכעיסו במעשה ידיכם (סס ל"ח כ"ט) כעס לאביו בן כסיל (משלי י"ז כ"ה) ויש כעס שענינו לעג ובוז והוא מה שאמר כי הכעיסו לנגד הבונים (נחמי' ג' ל"ז) ענינו הלעיגו ויש שענינו תלאה וכאב כאמרו כי מרב שיחי וכעסי דברתי עד הנה (ס"ח ח' ט"ז) לו שקל ישקל כעשי (איוב ו' ג') ר"ל תלאתי וכאבי וכאשר אמר בגוי נבל אכעיסם (דנריס ל"ב כ"ח) כאלו אמר אכאיבם ואלאה אותם ואפשר שיהיה מהענין הזה כעס לאביו בן כסיל (משלי י"ז כ"ה) לפי שדברי הכסיל לאביו תלאה וכאב וכן כעסוני בהבליהם (דנריס ל"ב כ"ח) אולי רצונו לומר הלאוני. **עצב** יש בו כמה דרכים, הדרך האחד גערה והוא

*) ע' נחות ש טער י"ז.

אמרו ולא עצבו אביו מימיו (מ"ח ח' י') כלומר לא גער בו ולא ביישו ולא הראיבו והראיה אמרו אחרי זה לאמר מדוע ככה עשית (סס כי זה הדבור נוהגים בו הגוערים והמביישים, הדרך השנית הדאגה אמרו ועצובת רוח (יסעי' כ"ד ו') כי נעצב אל דוד (ס"ח כ' ל"ד) והראיה שענינו דאג אמרו כי הכ"מו אביו (סס וכן אל ידע זאת יהונתן פן יעצב (סס כ' נ') ר"ל פן ידאג וכן ועתה אל תעצבו (נרחמיה מ"ה ה'), הדרך השלישית האבל כאמרו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעזכם (נחמי' ח' י') אמר אל תעצבו בנגד כי חדות כי האבל הפך החדוה וכן פר"ש ויתעצב אל לבו (נרחמיה ו' ו') נתאבל על אבדן מעשה ידיו כמו כי נעצב המלך על בנו (ס"ב י"ט ג') וקרוב להיות מענין הכעס ואמרו אל לבו רוצה לומר שלא גלה לזולתו ואמר ויתעצב כי האל התאנף עליהם לרוע מעשיהם והאומר שיהיה מענין המרי יפרש כן כי ויתעצב נופל על האדם אשר זכר וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו כלומר התנחם על אשר עשה האדם הממרה רצונו וכאשר אמר אל לבו כאלו אמר רצונו כי יש בהרבה מקומות לב שענינו חפץ ורצון כמו ונתתי לכם רעים כלבי (ירמי' ג' ט"ו) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י' ב') ר"ל חפץ הכסיל הולךדרך שמאל כלומר שאיננו מישר דרכיו וחפץ החכם הולך אל הימין ר"ל אל הדרך הישרה והמיומנת וכן אמרו בבראשית רבה ויתעצב האדם אל לבו של הקב"ה להעציבו ר"ל להמרות רצון הבורא ית' שמו ויהיה נופל ויתעצב על האדם לא על הבורא, הדרך הרביעית הכאב כאשר אמר ומחבש לעצבותם (תהליס קמ"ז ג') והעד בזה אמרו בתהלה הרופא לשבורי לב (סס) וכן יגרתי כל עצבתי (איוב ט' כ"ח) ירבו עצבותם (תהליס ט"ז ד') בעצב תלדי בנים (נרחמיה ג' ט"ז) עצבונך והרונך (סס) זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו (סס ה' כ"ט) בעצבון תאכלנה (סס נ' י"ז) וכל עצביכם תנגשו (יסעי' כ"ח ג') אכלי לחם

יחזק באו על היות צידם יבש והאמינו אותם
הרואים כענין יערף כמטר לקחי (דברים ל"ב ב')
בני לקח טוב נתתי לכם (משלי ד' ב') ומתק
שפתים יוסיף לקח (שם י"ו כ"א) כלם החפץ
בהם מדע ומופת וראיה אמתית וברורה אבל
סברתי לומר במתק שפתים יסיף לקח כי הוא
בענין לשון בני אדם כי החלקים והערבים אשר
דבריהם מתוקים יוסיפו לקנות ולקחת הלבבות
ולמשכם בסבת מתק דבריהם. **כבש** ענינו
הרדוי וההכרח כאמרו ונכבשה הארץ (במדבר
ל"ב כ"ב) הגם לכבוש את המלכה עמי בבית
(אסתר ז' ח') והעד ויכבשום לעבדים (ירמי'
ל"ד ט"ז) ומלאו את הארץ וכבשה (בראשית א'
כ"ח) וכן יכבוש עונותינו (מיכה ז' י"ט) רודה
אותם כאלו הם מוכרחים לבל יראו ולא תמצא
לשון כבישה נופל על דבר לוקח והנאחז ברצון
ובחפץ הנכבש. **לבד** קרוב ענינו לענין
הכבישה המוכרחת והעד כי רב הנמצא ממנו
אצל כבישת הלוחמים כאמרו ושלל הערים אשר
לכדנו (דברים ג' ל"ה) פן אלכד אני את העיר
(ב"מ ל"ג כ"ח) נלכד בשחיתותם (חיכה ד' כ')
לכדתי את עיר המים (ב"מ י"ג כ"ז) והושאל
זה לבורא ית' המכריח (השם) על השכל להיות
הדבר בהפך כאמרו לכד חכמים בערמם (איוב
ה' י"ג) וכן ושאול לכד המלוכה (ב"ח י"ד
מ"ז) השבט אשר ילכדנו ה' (יהושע ז' י"ד)
והיה הנלכד בחרם (שם ז' ט"ו) עוונותיו ילכדנו
את הרשע (משלי ה' כ"ב) נלכדת באמרי פיך
(שם ו' ב') כל אלה ענינם המובן התכונה לא
באחיזה מה שאין כן בכבש והעד לענין לכד
ומלכתו עלי נתיב (איוב י"ח י') ולכוד לא
ילכוד (עמוס נ' ה').

שער שלשים ושלשה.

אף, חימה, עוצב, כעס, חרון, קצף, רוגז, עברה, זעם, זעף.

אף וחימה אפשר שענינם אחד ונקראת
חימה אף על שיוצאת מן האף ועל כן תראה
חימה בלא אף כי היא העקר כמו שאמר המת
נכשוב (תהלים ק"ל ד') חמה אין לי (ישעי'
כ"ז ד') המת תנינם יינם (דברים ל"ב ל"ג) מספה
חמתך (חבקוק ג' ט"ו) אשר חמתם שתה רוחי
(איוב ו' ד') חמת למו כרמות חמת נחש (תהלים
ק"ח ה') וכל חימה לשון חמימות והראיה
וחמתו בערה בו (אסתר ח' י"ג) **וחרון** יוצא
גם כן מן האף כאמרו וחרון אפך ישיגם (תהלים
ק"ו כ"ה) ישלח בם חרון אפו (שם ע"ח מ"ט)
וחרון גדול לפי ענינו מחימה שחימה ענינה
חמימות אשר יחם לב האדם על דבר הקשה לו
וחרון נגזר מן חרה והעצמות יחרו (יחזקאל כ"ד י')
לשון נופל על השריפה ובאמת השריפה גדולה
מן החמימות ומאף וחימה לא מצאנו שום פעולה
כי אם שם בענין הכעס והחרון כמו שיאמר
מכעס כעסוני בהבליהם (דברים ל"ב כ"א) ומעצב
ועצובת רוח (ישעי' נ"ד ו') ומרגז אל תרגזו
ברוך (בראשית מ"ה כ"ד) ומחרון למה ה' יחרה
אפך בעמך (שמות ל"ב י"ח) ומקצף אל תקצף
ה' עד מאד (ישעי' ס"ד ח') ומעברה ויתעבר
ה' בי (דברים ג' כ"ו) ומזעם יזעמוהו לאמים
(משלי כ"ד כ"ב) ומזעף והנם זעפים (בראשית
מ' ו') ובלם אין לשונם נופל בבהמות כי אם
לשון חימה אמרו חמת תנינם (דברים ל"ב ל"ג)
חמת עכשוב (תהלים ק"מ ד') חמת נחש (שם
כ"ח ה'). **רוגז** יש שענינו רעדה ותנועה
ורגזו וחלו מפניך (דברים ב' כ"ה) ושכן תחתיו
ולא ירגז עוד (ב"ב ז' י') ברגזה ובדאגה (יחזקאל
י"ב י"ח) והרגיז לישבי בבל (ירמי' נ' ל"ד)
המרגיז ארץ ממקומה (איוב ט' ו') ר"ל המניע,
הזה האיש מרגיז הארץ מריעש ממלכות (ישעי'
י"ד ט"ז) ויש שענינו פחד ויש שענינו כעס
אמרו מעצבך ומרגזך (שם נ') אל תרגזו בדרך
(בראשית מ"ה כ"ד) ויש שנופל על העתרת דברים

ממה נגבר בהסתר אות אחת, ותהיה להקרבת הדבר אמרו השבעתי אתכם בנות ירושלם וכו' מה תגידו לו שחולת אהבה אני (ס"ס ה' ח') ר"ל שתאמרו לו כך וכך, ותהיה לתמה והפלאה כמו מה רב טובך אשר צפנת ליראך (תהלים ל"ח כ') מה רבו מעשיך (שם ק"ד כ"ד) מה טבו אהליך (במדבר כ"ד ה') מה אהבתי תירתך (תהלים קי"ט ק"ז) מה נמרצו אמרי ישר (איוב ו' כ"ה) מה מתוק מדבש ומה עז (שופטים י"ד י"ח) (מ"א) מה נכבד היום (ס"ד ו' כ') ולי מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם (תהלים קל"ט י"ז) דור מה רמו עיניו (משלי ל' י"ג) קנה חכמה מה טוב מחרוץ (משלי ט"ז ט"ז) מה פרצת עליך פרץ (בראשית ל"ח כ"ט) הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תהלים קל"ג ל') כל אלה וכן רבים ענינם התמה והפלאה להפלגת הענין אשר הם נופלים עליו. **מדוע** קרוב להיות ענינו כענין למה שאלת עלה הדבר וסבתו כי הוא שתי מלות מה דוע ר"ל מה דעת הדבר הזה להיות כן ואשר לו הרקמד פי' בשער שרשי אותיות כי מדוע ענינו כענין אשא דעי למרחוק (איוב ל"ו ג') כלומר אשוט במחשבתי ודעי מדוע מה נראה לך בעשותך זה ומה דעתך בו אמרו מדוע לא אכלתם את החטאת במקום הקדש וכו' ואתה נתן לכם (ויקרא י' י"ז) מדוע באתי ואין איש (ישעי' נ' ב') מדוע עשיתן הדבר הזה ותחיין את הילדים (שמות א' י"ח) מדוע דרך רשעים צלחה (ירמי' י"ב א') ומדוע לא יראתם לדבר בעברי במשה (במדבר י"ב ח') מדוע מהרתן בא היום (שמות ב' י"ח) מדוע אתה עובר את מצות המלך (אסתר ג' ג') וכן רבים.

שער שלשים ושנים.

אחז, לקח, ככש, לכד (*).

סברתנו לומר כי לשון **אחז** אינו נופל כי אם בדבר הנאחז ועדין ביד האוחז כאמרו וידו אחזת בעקב עשו (בראשית כ"ה כ"ו) אחוז בחבלי בוץ (אסתר ח' ו') לבלתי אחז בקירות הבית (מ"ב ו' ו') איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כ"ב י"ג) אעלה בתמר אחזה בסנסניו (ס"ס ז' ט') והנה אחז בקרנות המזבח (מ"ב ח' כ"ז) מאחז פני כסה (איוב כ"ו ט') ונאחזו בתוככם בארץ כנען (במדבר ל"ב ל') ויאחזו בה (בראשית מ"ז כ"ז) אחזת שמרות עיני (תהלים ע"ז ה') ר"ל העפעפים השומרים העינים אע"פ שהם בלשון פעול והענין בזה מניעת התנומה וגם לשון אחיזה איננו נופל כי אם בדבר המושמש אשר בו ממשות וגשוש לאחז בו או בדבר הדומה לזה מרוב הפלגתו כמו צירים אחזוני כצירי יולדה (ישעי' כ"ו נ') כי הצירים סבת הולד אבל לשון **לקיחה** נופל בכל דבר ואף בדבר שאין בו ממש והעד אמרו קחו עמכם דברים (הושע י"ד ג') ענייני הבנת הדבר המאמרים הנכונים וכן מה יקחך לבך (איוב ט"ו י"ג) אבל ולקח נפשות חכם (משלי י"א ל') ר"ל משך הלבבות, הלא תקחו מוסר (ירמי' ל"ב י"ג) ענינו ההבנה, נפש בעליו יקח (משלי כ"א י"ט) וענין אחר הצל לקחים למות (שם כ"ד י"א) וגם הוא נופל בדבר אשר בו ממש וגשוש כמו ויחל לקחה את התרפים (אשר לאביה) (בראשית ל"א ל"ד) ותקח צפרה צר (שמות ד' כ"ה) ואקחה פת לחם (בראשית י"ח ה') ואת אחיכם קחו (שם מ"ג י"ג) לקח את ספר התורה (דברים ל"א כ"ו) ויקחו האנשים מצידם (יהושע ט' י"ד) ואבן גנאח פי' כי ויקחו האנשים מצידם ר"ל הביאו ראיה ומופת כי ממקום

*) נמפתח הספר בסימן זה רשם המחבר גם הכותרת תפש וכתלה חסר פה עם פתרונו.

י"ד ל"ח) למה אכבה ארצה (שם ג' כ"ג) ולמה תתגרה ברעה (מ"ב י"ד י') למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו (שמות ה' ז') למה תבכי ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך (ש"א א' ח') למה ישבת בין המשפתים (שופטים ה' ט"ז) למה תשבת המלאכה כאשר ארפה (נחמי' ו' ג') וי"א כי זה כמו לבלתי ויש למה שיהיה לכאב ולתחנון לא שאלת עלת הדבר אמרו למה ה' יהרה אפך בעמך (שמות ל"ב י"א) אין זאת שאלה על עלת החרי וסבת האף והקצף הגדול כי ידועה העלה והסבה ההיא כי הקצף והאף והחרי היו בסבת המרי אבל הענין כאדם הכואב בצערו ומתחנן וכן למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל (שופטים כ"א נ') וידוע כי החרי ההוא היה על אשר צוה דוד את יואב למנות את העם וסבת הרעה ההיא היתה על המספר והמנין למה ה' תאנף בנו (*) למה ה' תעמד ברחוק (תהלים י' א') למה נתתני למשכה (§) למה פרצת גדריה וארוה כל עברי דרך (תהלים פ' י"ג) כל אלה אין ענינם שאלת העלה אך כדבר הנאמר לכאב ולתחנון, ואשר אמרנו כי למה הוא שאלת עלת הדבר כן הוא כי מלת מה שאלה לדעת על מה ששואלים עליו לידיעה אמתית וברורה בכל דבר מה תבונתו כמו מה תארו (ש"א כ"ח י"ד) ומה דמות תערכו לו (ישעי' מ' י"ח) מה האבנים האלה (יהושע ד' ו') מה בצע כי נהרג את אחינו (נחמיה ל"ו כ"ו) לראות מה יקרא לו (שם ג' י"ט) מה יהיה משפט הנער (שופטים י"ג י"ב) מה אעשה לעם הזה (שמות י"ז ד') מה עשה לך העם הזה (שם ל"ב כ"א) ויש מה שענינו כענין למה והוא אמרו מה תציק אלי (שם י"ד ט"ו) מה זה רוכך כרה (מ"ב ב' כ"ג ה') מה זה ניהרת למצא (נחמיה ב' ו' כ') כל אלה ענינם כענין למה והלמ"ד בלמה כמו על מה שאלת העלה, ומה אשר הוא בשלש נקודות נוהג בשאלה לדעת אמתת הדבר ועלתו כמו מה היה הדבר (ש"ב ח' ד') מה עשית לנו (נחמיה כ' ט') ומה קול הצאן הזה באזני (ש"א ט"ו י"ד) לא שאל במלת מה על הקול כי אם על הצאן מי הביאו שם אחר שנצטוו להחרים את עמלק וכל אשר להם כן שאל הגביא במלת מה עלת הצאן ומה היתה הסבה להחיותם וכן ומה לא תשא פשעי (איוב ז' כ"א) שאלת העלה וכבר אמרנו בהקדמה כי היא שאלת מתוכחת ופעמים שיוסיפו הכ"ף על מלת מה ותהיה שאלה לדעת הכמות כמו כמה ימי שני חייך (נחמיה ה' ח') ובנקודות שלש עד כמה פעמים אני משביעך (מ"א כ"ב ט"ז) כאשר עשיתי זה כמה שנים (זכרי' ז' נ') ולהרבה הרכים מתפצלת מלת מה כמו שביאר א ב ן ג נ א ח, תהיה להוכיח ולהוביש כמו מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה (נחמיה ד' י') ראי דרכך בגיא דעי מה עשית (ירמי' ב' כ"ג) וכן רבים, ותהיה להגזת התכלית כאמרו עד מה אשור תשבך (זמכר כ"ד כ"ג) אומר אלו היה (קיני) קין אבד וכלה עד תכלית ולא ישאר ממנו כי אם מתי מספר השרידים ההם והנשארים לא ינצלו לפי שישבה אותם אשור ויגלה אותם וכמהו ויהי מה ארוץ (ש"ב י"ח כ"ג) כלומר הניחני ואך ויהיה מה שיהיה, וכהם ויעבר עלי מה (איוב י"ג י"ג) כלומר יהיה תכליתי מה שיוכל ואשר להיות, ותהיה לשאלת הזמן כמו עד מה ה' תאנף לנצח (תהלים ע"ט ה') כאלו אמר עד מתי כאמרו במקום אחר ואתה ה' עד מתי (שם ו' ד') ותהיה לקריאה לבר, מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי (משלי ל"א ב') ותהיה להרחקת הדבר כענין לא כמו ומה אתבונן (איוב ל"א י"ד) מה תעירו ומה תערורו את האהבה (ש"ה ח' ד') מה לנו חלק בדוד (מ"ב י"ב ט"ז) כחלק אין לנו כאשר אמר אחרי זה ולא נחלה בבן ישי (שם) ותהיה במקום איך אמרו ואנחנו לא נדע מה נעבד את ה' עד באנו שמה (שמות י' כ"ו) ואפשר שיהיה חפצו לומר

*) ע' ההערה בעמוד 56

§) ע' ההערה בעמוד 57

(ש ע ר ש ל ש י ם ו א ח ד).

איך, למה, מרוע.

כבר הקדמתי לשער הזה ולשער שלפניו הקדמה אחת לבאר שני השערים להיות להם בית שער ומבוא לביאור מלות השאלה ועתה אבאר פה ענין שלשה אלה. **איך** שאלה על הענין והתכונה כמו שביארתי בהקדמה כי כל ביאור שאלה ולנחין בארבעה אותות היא והם **אם מה איך למה** ולנחין השאלה הוסיפו ה״א בו כמו איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמי׳ ח׳ ח׳) כאשר נאמר עוד להפלאה ולהגדיל המספר איכה ישבה בדד (איכה א׳ א׳) איכה יועם זהב (שם ד׳ א׳) איכה היתה לזונה (ישעי׳ א׳ כ״א) ונאמר להפלאה ולתמה איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם (דברים א׳ י״ב) אבל איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם (שם י״ב ל׳) ענינו באי זו דרך ובאי זו ענין ופעמים יכפלו הכ״ף לנחין השאלה או התמה אמרו ואיככה אוכל וראיתי באבדן מולדתי (אסתר ח׳ ו׳) פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה (שה״ש ה׳ ג׳) רחצתי את רגלי איככה אטנפם (שם) ואע״פ שמלת **איך** הנתתה הראשונה שאלה על ענין ותכונה גם היא נמצאת לתמיה ולהפלאה כמו איך תאמרו לא נטמאתי (ירמי׳ ב׳ כ״נ) נפלא עליה באמרה לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי ראי דרכך בגיא דעי מה עשות (שם) ואחר שכן הוא איך תוכלי להכחיש שומאתך וכן ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים ואמר אבי תקראי לי ומאחרי לא תשובי (להטיב דרכך) (ירמי׳ נ׳ י״ט) וכן איך שדדנו בשנו מאד כי עזבנו ארץ כי השליכו משכנותינו (שם ט׳ י״ח) כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי (ונפשו קשורה בנפשו) (בראשית מ״ד ל״ד) כלומר אחר שנפשו קשורה בנפש הנער איך אעלה אליו והנער איננו אתי איך אתנך אפרים אמגנך ישראל איך אתנך כאדמה אשימך כצבאים—ולאהבתך—נהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומיי (הושע י״א ח׳) איך נפלת משמים הילל בן שחר נגדעת לארץ—אתה שהיית—חולש על גוים (ישעי׳ י״ד י״ב) ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית ל״ט ט׳) וכן איך ימיש לי לשובב שדינו יהלך (תהיה ג׳ ד׳) וכן פי׳ הפסוק ביום ההוא ישא עליכם משל ונהי נהיה רצה לבאר לנו מה נהיי ההוא ואמר כי הוא אמרם ושדוד נשדנו פי׳ שדד נשדדנו על ששדי עמי יסיום מהם המסיר ר״ל אוינם ואמר כמה קשה לנו הסרתו כאלו אמר איך ימיש איך שדינו יהלך ואמרו איך ימיש לי כענין איך היו לשמה כרגע (תהלים ע״ג י״ט) איך נפלת משמים (ישעי׳ י״ד י״ב) להגדלת פליאת הרעה ועצם קשה וכן איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם (שם י״ט י״א) אך אולים שרי צוען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה (שם) ויש איכה שענינו שאלה על מקום אמרו איכה תרעה איכה תרביץ (שה״ש א׳ ז׳) כמו אנה או איפא. **למה** הנחתו הראשונה היא שאלה על עלת הדבר כמו למה אמרת אחתי הוא כלומר על מה שקרת וממה יראת והעד תשובתו פן יהרגני אנשי המקום על רבקה כי טובת מראה הוא (§) ולמה העליתנו ממצרים (במדבר כ׳ ה׳) ולמה ה׳ מביא אתנו אל הארץ הזאת (שם י״ד נ׳) למה נמות לעיניך (בראשית מ״ז י״ט) ולמה תניאון (במדבר ל״ב ז׳) למה זה אתה נפל על פניך (יהושע ז׳ י״ח) למה הציתו עבדיך את החלקה (שם

---

§) כנגוד דברים יש מי כי הפסוק הזה הוא בבראשית י״ב י״ט ואל תגל תנחסס והפסוק פן יהרגני הוא שם כ״ו ז׳ ואל יצחק ושם לא נאמר למה אמרת.

כמו איפה היית ביסדי ארץ (איוב ל"ח ד') לכו וראו איפוא הוא (*) וכן מי איפוא הוא הצד ציד (בראשית כ"ז ל"ג) מי זה שאלה על האדם ואיפוא שאלה על המקום כאשר ישאל האדם מי עשה הדבר הזה ואיפוא העושו וכן אם לא אפו מי הוא (איוב ט' כ"ד) ר"ל אם לא הוא איפוא שיהיה מי הוא וכן מי יתן אפו ויכתבון מלי (שם י"ט כ"ג) ר"ל מי יתן ויכתבון מלי בכל מקום שיכתבו ייטב בעיני והוא (בלי מקום איננו שאלה על מקום נושא נשאל וכן אם לא אפו מי הוא) בלי מקום (שאינו) ידוע וקבוע ואיננו שאלה על המקום הנושא מי שישאלו איה מה הוא ותמצא מלת איפוא שאלה על צורת האדם ותכונתו מה תארו, אמרו איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטים ח' י"ח) ר"ל מה צורתם ותארם והעד תשובתם כמוך כמוהם אחד כתאר בני המלך (שם) ויש איפוא שהוא כמו עתה אמרו אים אפוא הכמיך (יסעי' י"ט י"ב) ואם לא אפו מי יכזיבני (איוב כ"ד כ"ה) אהי מלכך אפוא (הושע י"ג י') כל אלה ענינם עתה ואפשר שהענין אחד וכפל אותו לנחץ או לתמה ולהפלאה. **איה** נגזר ממלת [אי] אי הבל אחיך (בראשית ד' ט') שאלה לדעת המקום, אי זה עבר רוח ה' (מ"ח כ"ג כ"ד) כלומר אי זה המקום אשר בו נוסעה רוח ה' בהסתר המקום והוא כמו אי זה הדרך נעלה (שם ג' ג' ח') אי זה ספר כריתות אמכם (יסעי' נ' א') כלומר איה זה המקום אשר בו ספר כריתות אמכם, אי זה יכשר הזה או זה (קהלת י"א ו') ויש שפעל כי הוא כמו מי זה יבשר משניהם, אי מזה תבא (איוב ג' ג') יתכן להיות ענינו מאין מזה תבא כמו שישאל האדם את חברו בבאו מדרך המתפשט להרבה מקומות מאין מזה תבא כלומר מאין שאלה על מקום אשר בא ממנו ומזה לשון נופל על הדרך אשר הוא עומד עליה ופעמים יוסיפו ה"א על מלת אי בשאלה על מקום נושא עליו הנשאל כמו איה האנשים אשר באו אליך (בראשית י"ט ה') איה העדד נתן לך (ירמי' י"ג ב') כלומר אנה הוא ואבן גנאח פי' על דרך הפלגה והפלאה כאומר ראה מה נכבד העדר אשר נתן לך וקרוב לענין הראשון כלומר איה בעולם כמו העדר הזה נכבד ונחמד ויש דבר נמצא כאן ואיפוא לעשות ממנו כנוי ליחיד ולרבים כמו ויאמר אל בנתיו ואיו (שמות ג' כ') במקום איה הוא ויאמר לו איכה (בראשית ג' ט') איה אתה, אים אפוא חכמיך ויגידו נא לך (יסעי' י"ט י"ג) איה הם כאדם המלעיג בדברו על דבר שאינו באמרו איה חכמיך איה והוא לשחק וללעג וכן **אהי** מלכך אפוא (הושע י"ג י') הוא הפוך איה וגם ענינו כענין אים איפוא שגם הוא להלעיג על המלך כמו שיהיה אים איפוא ללעג חכמיו וכן אהי קטבך שאול (שם י"ג י"ד) אהי דבריך מות (שם) הנביא דבר כנגד מאמר הכופרים באלהים והרומים להם מן המכחישים יכלת הבורא ית' והוא מה שאמרו כרתנו ברית את מות ועם שאול עשינו חזה (יסעי' כ"ח ט"ו) ושאל הנביא אליהם בהגיע להם הצרות והמצוקות ובאשר מתו ברעב ובצמא ובחסר כל איה דבריך שאמרת כרתנו ברית את מות ואיה ברית קטבת וכרת עם שאול כאמרך עם שאול עשינו חוזה ואע"פ שאה' הוא הפוך ממלת איה לא יעשה ממנו שום כנוי כמו איו איכה אים. **אין**, מאין נחזי (מ"ג ה' כ"ה) מאין אתם (בראשית כ"ט ד') שאלה על מקום אשר נסע הנשאל ממנו כמו מאנה באתם וגם מלת אין יוכל לומר השואל להולך אין תלך כי אין שאלה לסוף גבול ההולך ומאין שאלה לתחלת הגבול אשר בא הנשאל ממנו ויש מאין שענינו אפס ותהו אמרו הן אתם מאין (יסעי' מ"א כ"ד) כלומר תהו ולא כלום וממנו שענינו כמעט והוא כאין שפכה אשרי (תהלים ע"ג ג') כמעט ואולי פי' המלה בלא זמן ארוך ויש אין שענינו לא והוא ואם אין מהה אנכי (בראשית ל' ח') כאלו אמר ואם לא.

*) ויגענו כמהו במקרא כי גמ"ד ו' י"ע כתיב איכה וקרי איכו ואולי הוא שגיאת המעתיק ונ"ל ולכה תסוה (בראשית כ"ז ל"ז) הסמוך להפסוק המובא שזה אחרי כן.

כ כי לשאלה אמרו הכי אמרתי הבו לי (ישוע ו' כ"ג) הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול (ש"ב ט' ח') כלומר הנמצא עוד מזרעו וממנו לאמת הדבר הכי אחי אתה (בראשית כ"ט ט"ו) הכי קרא שמו יעקב (שם כ"ז ל"ו) ור"ש פי' בלשון תימה והפלא וכי מפני שאחי אתה תעבדנו חנם ובאמת לא נכון לעשות כן ואולי בהרבה מקומות יחסרו מלות השאלה כמו באמרו ארדף אחרי הגדוד (ש"ב ל' ח') ויחדרו זקני יהודה לקראתו ויאמר שלם בואך (שם י"ו ד') בתמורת השלום בחסרון ה"א השאלה אתה זה בני עשו (בראשית כ"ז כ"ד) אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל (מ"ב כ"ח ז') כי עתה לא רבתה מכה בפלשתים (ש"ח י"ד ל') תמשך לויתן בחכה (ישוע מ' כ"ה) ויאמר המלך שלום לנער לאבשלום (ש"ג י"ח כ"ט) כמו השלום הובישו כי תועבה עשה (ירמי' ו' ט"ו) ויש ששואלין ב הן במקום ה"א השאלה כמו שאמר הן היתה כזאת (שם ג' י') הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלנו (שמות ח' כ"ג) ופעמים יביאו ה"א השאלה על מלת לא לקיום הדבר ואמתתו כמו הלוא אחיך רעים בשכם (בראשית ל"ז י"ג) הלה הוא ברבת בני עמון (דברים ג' י"ח) הלא איד לעול (ישוע ל"ח ג') הלוא כי משחך ה' (ש"ח י' ח') ויש שיהיה להורות ולהזהיר הלא יראתך כסלתך (ישוע ד' ו') ומאד ארכו עניני מלות השאלה ואין לנו מקום פה לבארם ולפרשם והחכם אשר לו הרקמה האריך מאד בהם:

עתה נשוב לכונת השער השלשים.

אן, איפוא, איה, אהי, אין.

כבר פירשו המדקדקים כאמרו **אן** הלכתם (ש"ח י' י"ג) שאלה על מקום והוסיפו על אן ה"א באמרם אנה אנחנו עלים (דברים ח' כ"ח) אנה נפל (מ"ב ו' ו') אנה פנה (ש"ה ו' ח') אנה הלך (שם) וגם הוא מלת שאלה על מקום ואין הסכמת החכמים המושכלים נוטה לדעת המדקדקים בשכבר ראינו דבריהם באמרם כי אנה הוא יחס הנוף אל מקומו ואין אנה המקום ולא הרכבת הנוף והמקום, סוף דבר שהוא שם מורה על הענין שדרכו שיענה על השאלה בדבר אנה הוא כשאלת בבית או בעיר כי האנה אינו הבית רק מה שיובן כאמרנו בבית וכל נוף יש לו אנה ראשון מיוחד לו לבדו ויש לו אנות רבות משותפות כוללות אותו וזלתו קצתם קטן וקרוב לראשון וקצתם גדול ורחוק מן הראשון כראובן על דרך המשל אנה הראשון לו הוא שטה האויר שבבית אשר הוא בו המקיפו המשלשל שטה גופו ובעבורו הוא בבית שבחצר ובחצר שבמדינה והמדינה מגליל אחד ובגליל אחד מן האקלים ובאקלים מן היישוב ובישוב מן הארץ ובארץ מן העולם זהו בעולם כלומר תחת גלגל הירח או תוך גלגל הראשון העליון והאנה הראשון הוא מקום מיוחד לו כלומר השטחים המקיפים אותו מאויר או מזולתו וכל אחד מן האחרים הוא מקום כולל לו ולזולתו ויש אן שחפצו לומר זמן כמה שאמר עד אן תמלל אלה (ישוע ח' ג') כמו אשר עד מתי ואף בזה הוסיפו ה"א כאמרם עד אנה ינאצני (במדבר י"ד י"ח) כלומר עד מתי ויש אנה שהחפץ בו הנה ופה והוא אמרו לא הלך עבדך אנה ואנה (ש"ב ה' כ"ה) לא הנה ולא הנה וכן ולא תצא משם אנה ואנה (שם ח' ג' ו') והענין הזה לא ימצא כי אם בכפל כמו אנה ואנה וכאשר תמצא אנה בלא (אנה) ואנה (בלי אנה) לא יהיה ענינו כי אם כאחד משני ענינים הראשונים אבל לדעת הפילוסופים וחכמי השכל אשר אמרו כי יש לנוף אנה ראשון מיוחד לו לבדו ואנות רבות משותפות כוללות אותו וזולתו כמו שבארנו דבריהם בתחלת השער לפי סברתם גם אלה אנה ואנה יהיה ענינם כענין כל אנה וכל מקום אשר יכפול לומר אנה ואנה ענינם כמו האנות המשותפות הכוללות הנוף וזולתו. **איפוא** הסכימו כלם כי הוא שאלת מקום נושא עליה האדם או הדבר אשר ישאלו עליו איפוא הוא

למה פרצת גדרה וארוה כל עברי דרך (תהלים פ׳ י״ג) כל אלה (*) אינם שאלת העלה אך דברי האדם הכואב והמתחנן אשר נשבר לבו לכאבו ומאותות השאלה מלת מתי לשאול על זמן התעתיד או על זמן החולף ואשר היה כבר כמו עד מתי תתחמקין (ירמי׳ ל״ח כ״ג) עד מתי מאנת (שמות י׳ ג׳) למתי אעתיר לך (שם ח׳ ה׳) מתי אקום ומדד ערב (איוב ז׳ ד׳) וכל מלת מתי אשר לפניה ע״ד מורה שאלת מה שעבר והווה וזולתה מתי לבד אשר הוא בלי אות מבדיל כמו מתי אעשה גם אנכי לביתי (נחמיה ו׳ ה׳) מורה שאלת הזמן העתיד וממלת השאלה מי לשאול על מי שיש לו דעת כמו מי אתם ומאין תבאו (יהושע ט׳ ח׳) בת מי את (נחמיה כ״ד כ״ג) מי להׁ אלי (שמות ל״ג ט״ו) מי זאת הנשקפה (שה״ש ו׳ י׳) מי את (רות ג׳ ט׳) ויש שישאלו במי על מה שאין בו דעת וכמו מי פשע יעקב (מיכה ו׳ ה׳) ומי במות יהודה (שם) מי לך כל המהנה הזה אשר פגשתי (נחמיה ל״ב ח׳) שאלה על הצנע והבקר מי שמך לאיש שר ושפט (שמות ב׳ י״ד) מי שמך כי יבא דבריך וכברוך (שופטים י״ג י״ז) במקום מה כמו ויאמר אליו מה שמך (נחמיה ל״ב כ״ט) מי את ותיראי מאנוש יומת (ישעי׳ נ״א י״ב) כלומר מה לך אשר תיראי מאנוש שאחריתו למות ושואלים במלת מי על הענין אמרו מי את בתי (רות ג׳ ט״ז) הטעם אי זה ענין את בו, והוא במקום מה כאשר נאמר ויאמרו להם אחיהם מה אתם (שופטים י״ח ח׳) היאך אתם אם שלומכם טוב ולא יכשר לומר כי טעם מי את בתי מאן את כלומר אי זו אשה את שיהיה מי את שאלה לדעתה ולהכירה כי לא יתכן לפרש אי זו אשה את ולומר כי נעמי לא היתה מכרת רות כלתה מטעם בואה בטרם יכיר איש את רעהו לפי שלא אמרה בתי אלא א״כ הכירה אותה והראיה על זה השבתה אותה וספור דבריה במה שאריע לה ותגד לחמותה אשר עשה לה האיש ולא ענתה אנכי רות אך תכף אשר שמעה נעמי קול רגלי רות שאלה מי את כיצד עשית מעשיך כאדם המקוה שמועה מפי שלוחו ובבואו

(*) למה נתתנו למשסה לנו נתלנו זעקנו.

כטרם הגיעו אליו שואלו מרהוק מה בפיך בטוב או זולתו לפי שיש תשובה קטנה לשאלה הזאת בלי ספור הכל במענה טוב וכן היו דברי נעמי עם רות בשאלה מי את כלומר מה עשית ורות לא ידעה להבין אשר קרה אותה ולא השיבה מענה קצר והגידה לה כל אשר עשה לה האיש ויש מי שהוא ספור לא שאלה כמו לא נודע מי הבהו (דניאל כ״ח ח׳) וגם מלות השאלה אע״פ שאינם צריכים לנו בזה אבארם ואומר כי פעמים אשר ישאלו בה״א שאלה כוללת על ישות הדבר ומהותו היש את לבבך ישר (מ״ב י׳ ט״ו) ר״ל אם הוא נמצא כן, האתה זה עכר ישראל (שם כ״א י״ח) המקנא אתה לי (במדבר י״ח כ״ט) הלהרגני אתה אמר (שמות ג׳ י״ד) וכאשר ישאלו בה״א על אחד משני דברים יבא בסוף השאלה הראשונה אם כמו הרב רב עם ישראל אם נלחם נלחם בם (שופטים י״ח כ״ה) היש בהבלי הגוים מגשמים ואם השמים יתנו רביבים (ירמי׳ י״ד כ״ב) העבר ישראל אם יליד בית הוא (שם ב׳ י״ד) ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבתיכם (יואל א׳ ב׳) האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו (במדבר י״א י״ב) הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים (שם כ״ב) ואפשר שיפילו מכמה הדברים האלה אם וימירוה [בה״א] השאלה כאמרו החזק הוא הרפה (שם י״ג י״ח) אבל אם ישאלו בה״א על דבר אחד לבדו לא יהיה בשאלה אם כאשר קדם באורו בה״א השאלה ופעמים ישאלו בה״א לתוכחת וגערה והכלמה אמרו המן היגיע אשר צויתיך (נחמיה ג׳ י״א) המלך תמלך עלינו (שם כ״ג ח׳) הבוא נבוא אני ואמך (שם י״) ההימיר גוי אלהים (ירמי׳ ב׳ י״א) הטוב לך כי תעשק (איוב י׳ ג׳) הטוב טוב אתה מבלק בן צפור (שופטים י״א כ״ה) האתה האיש אשר דברת אל האשה (שם י״ג י״א) הזאת העיר שיאמרו כלילת יפי (איכה ב׳ ט״ו) על דרך ההפלאה והתמה ויש שישאלו בכ׳ אמרו כי יאמר מעשה לעשהו לא עשני (ישעי׳ כ״ט ט״ז) כלומר הנהיה בדבר הזה וכבר הוסיפו הה״א

שהיה השתנות כתיבת השמות לרב השתנות הענין להפלאה ולתמה אך הלשון אחד ויש ששואלים על מקום נושא נשאל בלשון איכה כמו איכה תרעה איכה תרביץ (ס״ה ח׳ ז׳) וממנו בחולם איכה לכו וראו איכה, הוא (מ״ג ו׳ י״ג) (*) כמו איפוא ויש ששואלים באיכה על הענין כמו איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמי׳ ח׳ ח׳) ויש שיכפלו הכ״ף לנחץ ויאמרו איככה אוכל וראיתי (אסתר ח׳ ו׳) איככה אלבשנה (ס״ה ה׳ ג׳) איככה אטנפם (סס) והעתק במלה הזאת איך כמו איך אלך ושמע שאול והרגני (ס״ח ט״ז ג׳) ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים (נחמיה ל״ט ט׳) על דרך ההפלאה והתמה הגדול כאשר נאמר עוד להפלאה ולהגדלת המטפד איכה ישבה בדד (איכה ח׳ ח׳) איכה יעיב באפו (סס ג׳ ח׳) איכה יועם זהב (סס ד׳ ח׳) איכה היתה לזונה (יסעי׳ ח׳ כ״ח) וכבר הומרה אל״ף איך בה״א כאמר והיך יוכל עבד אדני זה (דניאל י׳ י״ז) וממלות השאלה אן שאלה על מקום כמו אן הלכתם (ס״ח י׳ י״ב) ומוסיפים עליו ה״א אנה אנחנו עלים (דברים ח׳ כ״ח) גם הוא שאלה על מקום, ויש ששואלים בו על הזמן או על מקום כאמרו עד אן תמלל אלה (איוב ח׳ ב׳) עד אנה מאנתם (שמות י׳ ג׳ ח׳) ומהם **אַיִן** ושואלים על מקום מאין אתם (נחמיה ל״ט ד׳) מאין באתם (סס מ״ג ז׳) מאין לי בשר (במדבר י״ח כ״ג) ומהם **אל** ושואלים על מקום, א ל פשטותם היום (ס״ח כ״ז י׳) ומהם שתהיה שאלה בו כוללת כמו מה, מה אמרו (מ״ג כ׳ י״ד) מה עשה לך העם הזה (שמות ל״ג כ״ח) מה לך פה (מ״ח י״ט ט׳) מה היה הדבר (ס״ח ד׳ ט״ז) מה אחרית האלה (דניאל י״ח ח׳), ואמרו (להם) בשאלה על הענין, ויאמרו להם אחיהם מה אתם (סופטים י״ח ח׳) כלומר איך אתם וממה שיהיה בענין איך אע״פ שאיננו שאלה אמרו ואנחנו לא נדע מה נעבד (שמות י׳ כ״ו) כלומר איך נעבד, מה האבנים האלה (יסוסע ד׳ כ״ח) שאלה על הדבר מה החלום הזה (נחמיה ל״ז י׳) שאלת גערה ותוכחת ומה לא תשא פשעי (איוב ז׳ כ״ח) שאלת מתוכח ויש שמוסיפים כ״ף על מלת מה ושואלים בה על הזמן ועל כל הדבר שימנה כמו שאמרו החכמים כמה, שם חקקוהו שהוא כל דבר שישוער כלו בחלק ממנו במספר והקו והשטח והגוף ונזדמן ובמקום והמאמרים כמה ארך הרחקים והקצוות וכמה רחבן וכל אלה נחלקים לשני מינין כמה נתדבק וכמה מפורד, וחוקקו הכמה המתדבק שהוא כל מה שיונח באמציעתו גבול ותכלית יתקבצו אליו שני חלקיו אשר משני צדי הגבול המונח, וחקקו הכמה המפורד שהוא מה שאי אפשר שיונח באמציעתו דבר ממנו שיושם תכלית משתתפת לשני חלקיו אשר סביב התכלית ההוא, ועל הדרך האחת לשאלת הזמן הרחוק כמה ימי שני חייך (נחמיה מ״ז ח׳) עד כמה פעמים אני משביעך (מ״ח כ״ד ט״ז) כאשר עשיתי זה כמה ויש שמוסיפים הלמ״ד על מה ושואלים בו על עלת הדבר כמו למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני (שמות ה׳ כ״ב) למה הרעת לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך (במדבר י״ח י״ח) למה זה יצאנו ממצרים (סס כ׳) למה הציתו עבדיך (ס״ב י״ד ל״ח) למה תריעי רע (מיכה ד׳ ט׳) ויש שהיה לכאב ולתחנון לא שאלת עלת הדבר כאמרו למה ה׳ יחרה אפך בעמך (שמות ל״ב י״ח) אין זאת שאלה על עלת החרי והאף והקצף הגדול כי ידועה העלה ההיא כי החרון על המרי אבל הוא כאדם הכואב ומתחנן בצערו וכמהו למה ה׳ אלהי ישראל היתה זאת בישראל (סופטים כ״א ג׳) למה ה׳ תאנף בנו (§) למה ה׳ תעמד ברחוק (תהלים י׳ א׳) למה נתתנו למשכה

---

*) סס הכתוב נה״ח והקרי איכו.

§) כלומר הזה לא נמצא במקרא כי אם עד מה ה׳ תאנף (תהלים מ״ט ו׳) או הלעולם תאנף בנו (סס פ״ה ו׳) או הלא תאנף בנו עד כלה (עזרא ט׳ י״ד).

השור כאמרו באין אלפים אבוס בר (משלי י"ד ד') כלומר בהעדר הבקר מקום אכילתו נקי שאינו מלוכלך או ירצה לומר בר ריקן שאין בו כלום משור אבוס ושנאה בו (שם ט"ו י"ז) לפי שמתפטם במקום אכילתו נקרא המקום ההוא אבוס. שם מקום אכילת העופות ג"כ נקרא אבוס כאמרו וברברים אבוסים (חי"ח ה' נ') כלומר מפוטמים במקום אכילתם ולעולם לא יקרא מקום אכילת כל אלה אוריה כי אם אבוס ולא יקרא מקום אכילת הסוס כי אם אוריה לא אבוס כאמרו ארות סוסים (שם ו') וענין ארות נקבים שהסוסים נותנים שם ראשיהם לאכל כמו ועל מאורת צפעוני (ישעי' י"א ח') שענייגו חור וכמו על כן בארים כברו ה' (שם כ"ל ט"ו) ואבן גנאח פי' אבוס אוצר תבואה או אוצר כתם כאמרו פתחו מאבסיה (ירמי' נ' כ"ו).

שער שלשים.

אן, אין, איפוא, אהי, איה.

שער שלשים ואחד.

איך, למה, מדוע.

ברתי ראשי שני השערים האלה פה לפי שהם עניני השאלה ואריך בביאורם לפי מה שמצאתי מהם בדברי החכמים וכפי כח סברתי עליהם ויצטרכו זה לזה בענין השאלה ואם אינם שוים כי השער הראשון שאלה על מקום והשני שאלה על הדבר באי זה דרך הוא ואחר אשר אבאר הקדמה אחת בהם אפרש כל אחד לעצמו ואפרידם ואבארם איש על דגלו באותות, אמרו החכמים כי מלת מי השיעור שיהיה השאלה על מי שיש לו דעת ומלת מה שאלת על מה שאין לו דעת ואיך שאלה על הענין, למה שאלה דעת אמתתו. כל שאלה לא תוכל להתבאר אם לא בארבע אותות, הם אם מה איך למה כלומר תחלת השאלה ישאל האדם אם רוצה לשאול אם יש לחברו דבר בידו ויענה הנשאל הן וישאל השואל מה כלומר מה הוא הדבר אשר לך בידך כענין מה זה בידך ויאמר מטה (שמות ד' ג') וישאל עוד איך, איך נעשה המטה ההוא ויענה נקצב מן האילן ותארהו במחוגה עד היותו כזה וישאל על זה לסוף הבאור למה כלומר למה נעשה כן וישיב לא יוכל להעשות על דרך אחרת מן הסגים הזה, שאם לא נעשה כן היה כך וכך או אם ירצה לומר למה על מה נעשה ומה בצע ותוחלת בעשייתו ובו ישיב ויאמר נעשה להשען עליו ולתלות עליו כל כלי ועל זה הדרך כל עניני השאלה באלה האותות הארבע אם מה איך ולמה ועוד ממלת השאלה על מי שיש לו דעת מלת אי ושואלים בה על מקום כמו אי הבל אחיך (בראשית ד' ט') ופעמים יוסיפו בו ה"א כמו איה האנשים (שם י"ט ה') וכבר חברו אליו הכנוי באמרו ויאמר לו איכה (שם נ' ט') ויאמר אל בנתיו ואיו (שמות ג' כ') אים אפוא חכמיך (ישעי' י"ט ג') ויש ששואלים באי על זולת מקום בענין איך אמרו אי לזאת אסלח לך (ירמי' ה' ז') ומאותות השאלה באפוא על התכונה והתאר כמו איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטים ח' י"ח) רצה לשאול מה דמותם ומה צורתם ותארם והעד תשובתם כמוך כמוהם אחד כהאר פני המלך (שם) ויש שתהיה במקום עתה והוא איה איפוא פיך (שם ט' ל"ח) אים אפוא חכמיך (ישעי' י"ט י"ג) אהי מלכך אפוא (הושע י"ג י') ואפשר

(ס"ג י"ג ר') כלומר חולה ודומה לזה מדלה יבצעני (יסעי' ל"ג י"ג) אמר קפדתי כארג חיי (סס) פי' מהרתי חיי כאשר יתהר האורג לארוג או להתיר הבגד מן המנוד כשמשלים אריגתו דומה מהירות מעשה חייו למהירות מעשה אורג בפעלה הזאת ואמר אחרי זאת כן מדלה יבצעני מחלי זה ישלים ימי חיי ר"ל מן החלי הזה ימיתני ולא אחזק ממנו ואחר כן אמר מיום עד לילה תשלימני (סס) כבר השלמתי ימי ולילי והשלמת ימי חיי ויש דל שעניני רש וחסר והוא אל תגזל דל כי דל הוא (משלי כ"ב כ"ג) וכן לא תשא פני דל (ויקרא י"ט ט"ו) ויזל ישראל (שופטים ו' ו') לפי שהיו משחיתין שדיהם וכרמיהם כמו שאמר והיה אם זרע ישראל ועלה וגו' ויזל ישראל (סס נ'—ח') דלותי ולי יהושיע (תהלים קי"ו ו'). **מסכן** שם אדם הנזק והחלוש אמרו בוקע עצים יסכן בם (קהלת י' ט') כלומר ינזק בהם והוא מושב על מאמר מסיע אבנים יעצב בהם (סס) וזה דומה לאמרם לחולה מסכן כמו שאמרו ז"ל (חולין ע"ה ב') הלכה כר' שמעון [שזורי] במסכן ובתרומת מעשר ונקרא החולה מסוכן לפי חולשתו ונזק מחלהו וכן בהבמה הנזקת והקרובה למות נקראת מסוכנת כאמרם (סס ל"ז ב') היכי דמיא מסוכנת אמר רב יהודה אמר שמואל כל שמעמידין אותה ואינה עומדת ועל כן נקרא העני והרש מסכן בעבור חולשת ענינו ונאמר על הענוי והרש והנזק והחולשה ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם (דברים ח' ט'). **רש** הוא הפחות מכלן שאין לו שום דבר והוא חסר כל טוב כמו שאמרו ולרש אין כל כי אם כבשה (ס"ג י"ג ב') הוצרך לומר כי אם כבשה לפי שאמר מתחלה ולרש אין כל ורש הפך עשיר כמו שאמר ראש ועשר אל תתן לי המריפני לחם חקי (משלי ל' ח') בקש מאת הנותן רע וטוב לבל יפליג לתת לו רב הטובה פן ישמן ויבעט ולא יפליג עליו רע פן יצטרך להתעסק ולטרוח אחר פרנסתו ואם לא יספיק יגנב ויצא מן הדת ויתבטל ממצות הבורא ית' מרב הצטרכו להשתדל לספק צרכו כאמרו פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי (סס ע'). **מך** שם האדם אשר יצטרך לדבר גדול ואין לו אותו דבר אך יש לו עד פחות ממנו והעד הנאמן ואם מך הוא מערכך (ויקרא כ"ז ח') כלו' אין ערכו שלם ויש לו קצת ערכו ולזה יעדו שם מך כאשר אין לו כל הצריך וכן וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך (סס כ"ה ל"ה) וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך (סס ל"ט) כי ימוך אחיך ומכר מאחזתו (סס כ"ה). **דך** נקרא אף העשיר ובעל נכסים כאשר ידוכה בחלים כאמרו וה' חפץ דכאו החלי (יסעי' נ"ג י') לא דכאו עד היום הזה (ירמי' מ"ד י') פצוע דכא [כ"ח דכה] (דברים כ"ג ב') לשון שקר ישנה דכיו (משלי כ"ו כ"ה) ואת דכא ושפל רוח (יסעי' כ"ז ט"ו) ואת דכאי רוח יושיע (תהלים ל"ד י"ט) כי כך נגזר מגזרת או דכו במדכה (במדבר י"ח ח') והמדוכה במדוכת העוני והדלדול אפשר שגם הוא יקרא ונדכה (תהלים נ"ח י"ט).

שער שמנה ועשרים.

אוב, ידעוני.

אוב בבר נחלקו חכמי התלמוד בביאורו ואמרו (סנהדרין ס"ה ב') תנו רבנן בעל אוב זה המדבר מבין הפרקים ומבין אצילי ידיו, **ידעוני** זה המניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו, והם היודעים האמת.

שער תשעה ועשרים.

אבום, אוריה.

אבום נקרא מקום אכילת החמור כאמרו וחמור אבוס בעליו (יסעי' א' ג') ומקום אכילת

גבלעת וכן ובגנזי ברומים (יחזקאל כ"ז כ"ד) והוא נוהג מאד בגמרא במקום אוצר (*) וככל המקרא לא נמצא ממנו יחיד כי אם רבים וסמוך ולא מוכרת ואפשר שהוא מלה מלשון פרס כמו שכתב אבן עזרא בפירושי מגלת אסתר על מלת הפרתמים אחשדרפנים אחשתרנים ממוכן ואבתר ואמר כי אלה השמות וזולתם הנזכרים במגלה הם פרסיים לא עבריים וממנו לא נמצא פעול ופועל ושום בנין כמו שנמצא מגזרת אוצר.

שער ששה ועשרים.

אד, עב, ענן.

אד פירש בו אבן גנאח מה שיש לנו בו די לבארו ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב' ו') הוא החבל העולה מן הארץ ומגביה עצמו כעשן וכאשר עלה מאד מאד נמוח ונמק ונמס כמים ונמצא בו לחות ואותו החבל נקרא אד וכן יזקו מטר לאדו (איוב ל"ו כ"ז) ועל זה השיעור נקרא הצער והיגון אד באמרו הלא איד לעול (שם ל"א ג') גם אני באידכם אשחק (משלי א' כ"ו) יקדמוני ביום אידי (תהלים י"ח י"ט) ביום אידו (עובדיה א' י"ג) כי קרוב יום אידם (דברים ל"ב ל"ה) נגזר מן השורש הזה לפי שהצער והיגון הם כהבל הענן והחשך לכסות בעליהם ולא יקרא אד כי אם העולה מן הארץ מאשר אמר ואד יעלה מן הארץ, (בראשית ב' ו'). **עב** הוא הענן העב מאד מאד וכן פרש"י ז"ל בעב הענן (שמות י"ט ט') במעבה הענן וזהו ערפל וכן אמר עוד חשך ענן וערפל (דברים ד' י"א) ערפל הוא עב הענן שנאמר לו הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות י"ט ט') ועב הוא מחשיך יותר מ**ענן** מפני שהעב שותה המים מן הים והענן זך ושופך המים ההם ומזכך עצמו בשפכו מימיו.

שער שבעה ועשרים.

אביון, עני, דל, מסכן, רש, מך, דך.

אביון נקרא האדם המתאוה לפי שהוא נגזר משרש אבה וכאמרו לא יחדל אביון (דברים ט"ו י"א) כי לא יהיה בך אביון (שם ט"ו ד') רצה לומר מתאוה וחושק למה שאין לו ופעמים רבות יתאוה העשיר לדבר שאין לו וגם הוא קרא אביון אצל הדבר ההוא על התאוה ההיא ורב העשירים ובעלי כיסין יקראו אביונים לפי שסברתנו זאת רצו"ל שהם מתאוים וחושקים יותר מאשר להם ומן הענין הזה ותפר האביונה (קהלת י"ב ה') פי' המלה ההיא ויבטל הרצון והוא כנוי למשגל. **עני** יקרא המעונה והלחוץ מתלאות והמדוכה לא שיהיה רש וחסר כאמרו כי יחיד ועני אני (תהלים כ"ה ט"ז) ואני עני וכואב (שם ס"ט ל') עני אני וגוע מנער (שם פ"ח ע"ז) ר"ל מעונה מצרות וכן גזלת העני בבתיכם (ישעי' ג' י"ד) ענה בדרך כחי (תהלים ק"ב כ"ד) עניתי בצום נפשי (שם ל"ה י"ג) וגם החסר והרש נקרא עני כאמרו כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו (דברים כ"ד ט"ו) הלוא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעי' נ"ח ז') ואם איש עני הוא לא תשכב בעבטו (דברים כ"ד י"ב). **דל** קרוב ענינו לענין עני לפי שמצאנו דל שחפצו לומר חולה והוא מדוע אתה ככה דל בן המלך

*) עין ג"כ י"ח ח' ושנת י' ג'

כמו בלתם בלהם ועני בלתי מבואר בחלק הבי"ת בשער העשירי ויש אל שענינו כמו אן והוא אל פשטתם היום (ס"ח כ"ז י') והראיה המענה על נגב יהודה ועל נגב הירחמאלי (סס) ואין הפרש אחר ביניהם כי אם ההפרש אשר הפרשנו. **אפס** ענינו כמו אין באמרו באפס עצים תבבה אש (משלי כ"ו כ') (העצים) ר"ל בהעדר העצים כאלו אמר באין עצים, עד אפס מקום (יחזקי' ה' ח') שיעורו עד הקצה אשר אין שם מקום וכן אפס אלהים (סס מ"ה י"ד) אין אלהים בלעדי אבל האפס עוד איש לבית שאול (ש"ב ט' ג') כמו הלא כלומר היש עוד, ואשור באפס עשקו (יחזקי' כ"ג ד') בחנם בלא משפט, אני ואפסי עוד (סס מ"ז ח') ענינו אני ואין עוד כמו כל אפסי ארץ (תהלים ס"ה ח') פי' קצות הארץ ופנותיה הרחוקים והוא משל על המלכים התקיפים אבל אפס כי עז העם (במדבר י"ג כ"ח) ואפס את הדבר אשר אדבר אליך (סס כ"ג ל"ה) ענינם קיום הדבר ואמתתו כאלו אמר אך כי עז העם או אך את הדבר וענין אפס כסף (נחמיה מ"ז ט"ו) אפס המץ (יחזקי' ט"ז ד') אפס ערוץ (סס כ"ט כ') האפס לנצח חמדו (תהלים ע"ז ט') שהם פועלים חולפים על דרך ובין כתפיו שכן (דניה ל"ג י"ג) ענינם הכריתה וההעדר וכן וכל שריה יהיו אפס (יחזקי' ל"ד י"ג) שהוא שם ענינו יהיו לכריתה וישובו לאין.

שער חמשה ועשרים.

אוצר, אסם, סגולה, גנז.

הסכמתנו כי לשון **אסם** לא נמצא כי אם על טובה כמו שאמר יצו ה' אתך את הברכה באסמיך (דברים כ"ח ח') וימלאו אסמיך שבע (משלי ג' י') **ואוצר** נמצא בטוב אמרו יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ג) הביאו את כל המעשר אל בית האוצר (מלאכי ג' י') אוצר כלי חמדה (הושע י"ג ט"ו) ונמצא על רע מה שאמר לא יועילו אוצרות רשע (משלי י' ג') פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ירמי' נ' כ"ה) האצרים חמס ושד בארמנותיהם (עמוס ג' י') עוד האש בית רשע אצרות רשע ואיפת רזון זעומה (מיכה ו' י') בית האוצר (מלאכי ג' י') ומגזרת אסם לא מצאנו פעול ופועל ושום דבר פגולה כי אם שם לבד כמו שנמצא מגזרת אוצר, האצרים חמס ושוד (עמוס ג' י') ואשר אצרו אבתיך (מ"ב כ' י"ז). **סגלה** הוא שם הדבר היקר המוצנע לרב יקרתו ולגדל מעלתו ואוצר ואסם נעשו מדברים גדולים ורבים לא מהמופלגים במעלה כמו שתראה וימלאו אסמיך שבע (משלי ג' י') הביאו את כל המעשר אל בית האוצר (מלאכי ג' י') אוצר כל כלי חמדה (הושע י"ג ט"ו) ומה שיוקח מכל כלי חמדה ויהיה חפץ בעליו להצניע האחר הנכבד מכל הוא סגולה כי סגלה שם חבוב כתרגומו כמו שפי' ר"ש והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ (שמות י"ט ה') סגולה אוצר חביב כתרגומו וכמו וסגלת מלכים (קהלת ב' ח') כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזין כן אתם סגולה מכל העמים ולא תאמרו אתם לבדכם שלי ואין אחרים עמכם ומה יש לי עוד שתהא חבתכם נזכרת כילי כל הארץ והם בעיני ולפני אינן כלום, וקרא ישראל סגולה אצל כל העמים לפי שהם מועטים מהם כאמרו לא מרבבם מכל העמים חשק ה' בכם (דברים ז' ז') על כן אמרתי כי מלת סגולה שם דבר מועט נחמד מוצנע ושמור להתפאר בו כמו האבנים היקרות הנמצאות אצל המלכים והשרים והדומה לו. (*) גנזי המלך (אסתר ג' ט') הם אוצרות וכמהו אחר גזי המלך (עמוס ז' ח') והנו"ן

---

*) בפע"ד חסר פה התחלת ונ"ל : **גנז** כמו וכו'.

ממנו נא (שמות י"ג ט') אל בני כי לוא טובה השמעה (ש"א ג' כ"ד) ויאמר אל למעט השבר והתוחלת, אל תדמי בנפשך להמלט (יחזקאל ד' י"ג) ולא יאמר א ל למענה השאלה כמו שיאמר **לא** כאמרו ההסכן הסכנתני לעשות לך כה ויאמר לא (במדבר כ"ב ל') וגם ל א נמצא בשווי הדבר למנוע ולבטל כי היא מלת הרחקה וההזהרה כמו לא תשא שמע שוא (שמות כ"ג ז') לא תעשון כן (דברים י"ב ד') לא תחמד (שמות כ' י"ד) ונמצא במענה השאלה כאשר הכרתנו ונמצא בדבר ספורי והגדי, לא טוב אנכי מאבתי (מ"א י"ט ד') לא טובה העצה אשר יצץ אחיתפל בפעם הזאת (ש"ב י"ז ז') לא אכלתי באני ממנו (דברים כ"ו י"ד) לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל (שם ב' ה') לא לנו ה' לא לנו (תהלים קט"ו ח') וכאשר הוסיפו הוא"ו במלת לא, יהיה ענינה דבר נכון ואמתי כאמרו ולא ילך נא אתנו אמנון (ש"ב י"ג כ"ו) ולא יתן נא לעבדך משא צמד פרדים אדמה (מ"ב ה' י"ז) ר"ל אתר שאין רצונך לקחת הכסף מידי אני אקח ממך באמת משא צמד פרדים אדמה וכן מלת ה ל א אינה הרחקה כי אם בירור הדבר ואמתתו והוא אמרו הלוא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד (ש"א י' א') הלה הוא ברבת בני עמון (דברים ג' י"א). **אין** נמצא בספור דברים לבד כאמרו אין נו חלק בדוד (ש"ב כ' א') כי אין ה' בקרבכם (במדבר י"ד מ"ב) כי אין האיש בביתו (משלי ז' י"ט) אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז' כ') ולא יאמר א י ן במענה השאלה כמו שיאמר ל א ולא נמצא בצווי המניעה והבטול על הדבר, לא יאמר אין תאכלו כמו לא תאכלו (דברים ג' א') אין תעלו כמו אל תעלו (במדבר י"ד מ"ב) וכן כתב הרב בספר המצות בעיקר השמיני (הוא) שאין ראוי למנות ההרחקה עם הלאו, העבריים ירחיקו במלת לא בעצמה אשר בה יזהירו וידחיקו גם כן במלת אין ומה שיתחבר אליה מן הכנויים כמו אינו ואינם ואינכם וזולתם. ההרחקה במלת ו ל א היא כאמרו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים ל"ד י') ולא קם ולא זע (אסתר ה' ט') והרבה כזה וההרחקה באין כאמרו ואדם אין לעבד (נחמיה ג' ה') והמתים אינם יודעים מאומה (קהלת ט' ה') אינכם שמים על לב (מלאכי ב' ב') וההפרש שבין הלאו וההרחקה שהלאו מענין הצווי ולא יהיה אלא כמו הצווי בשוה ר"ל שכמו שפועל הצווי עתיד לעולם כן הלאו ולא יתכן דבור הצווי בלשון עבר וכן הלאו ואין דרך להכנסת הצווי בספור כי הספור צריך לנשוא ונושא והצווי מאמר שלם כאשר התבאר בספרים המונחים לזה וכן הלאו גם כן לא יכנס בספור. וההרחקה אינה בזה כי ההרחקה תכנס בספור ותרחיק בזמן עבר ועתיד ובינוני וזה כלו מבואר מעצמו כשיובן. **בל** לא נמצא כי אם בהוה ובעבר לא בצווי ולא במענה השאלה, והראיה מה שאמר בל אסוף נככיהם מדם ובל אשא את שמותם על שפתי (תהלים ט"ז ד') ובל יאמרו ללבבם כל רעתם זכרתי (הושע ז' ב') ובל יאמר שכן חליתי (ישעי' ל"ג כ"ד) בל תלך בו אני שוט (שם כ"ח) בל יחזקו כן תרגם (שם כ"ג) אף בל נטעו אף בל זרעו אף בל שרש בארץ גזעם (שם מ' כ"ד) ובל ידעת שפתי דעת (משלי י"ד ז') ולבו בל עמך (שם כ"ב ז') הכוני בל חלתי הלמוני בל ידעתי (שם כ"ג ל"ה) ופעמים יוסיפו בו היו"ד אמרו בלי משיח בשמן (ש"ב א' כ"א) עד בלי השאיר לו שריד (*) על בלי הגיד לו כי ברח הוא (נחמיה ו' כ"א) מבלי באי מועד (מיכה ו' ד') ובכלם לא יתחברו כנויים כמו ב א י ן שיאמר אינך אינני איננו זולת זה ולפעמים יוסיפו תי"ו עם יו"ד והנה אמרו לבלתי נתן זרע (נחמיה ל"ח ט') לבלתי בא אל הארץ (במדבר ל"ב ט') ויתחברו גם כן בו הכנויים

*) לימנו במקרא כי אם עד בלתי השאיר לו שריד (במדבר כ"א ה"ה) וכדעתי ל"ל מבלי השאיר לו (דברים כ"ח ה"ה) או ל"ל כהמבליט הנלוז להלן בתוספות תי"ו.

ערום המופלג בשכל יתר מאוד כן המופלג בשטות שאין בו דעת כלל נקרא פתי ועל כן אמר החכם המושכל לתת לפתאים ערמה (מס ח' ד') הבינו פתאים ערמה (מס ח' ה') והעד כי אין לפתאים שום דעת בעולם אמרו פתיות ובל ידעה מה (מס ט' י"ג) הפתי אינו יודע להשיב על הן לאו ועל לאו הן ומודה כל אשר ישמע ויאמין כל דבר ויחשב הנמנע כמחויב והבטל כאפשר. **בער** אין לא ידיעה בחכמה אך איננו פתי כל כך וכסיל יש לו ידיעה ואין לו הבנה ר"ל כי הבער לא ידע הדבר השכלי והמוסרי כי אם בהכרח למוד גדול ובאר היטב והבסיל ישמע וידע מה שילמדהו אדם בלי הכרח ר"ל כי נוח הוא לדעת מה שישמע אך לא יבין דבר מתוך דבר אם לא יודיעוהו והוא מהר לשמוע כאמרו איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת (תהלים ל"ג ז') ר"ל איש בער לא ידע הדבר הזה אם לא יודיעוהו פעמים רבות וכאשר יודיעוהו פעמים רבות (וכאשר יודיעוהו) יבינהו כלומר יבין מה שיסופר לו לא שיהיה בו דעת להכיר ולדעת אם יש בדבר ההוא טוב או רע או שידע וישכיל איזה דבר גרם הדבר ההוא להיות ויגרום מניעתו יכסיל לא יבין את זאת פי' מעצמו אך כאשר יודיעוהו הדבר והענין יבין אם הוא אפשר או בטל נמנע או מחויב וישכיל אם בא הענין ההוא בסבת גורם ואם ימנע גם כן בסבה ויכיר מה שרש דבר נמצא בו וזה הכלל בכסיל כי לא נקרא כן כי אם על רב הדבור אשר בו ומאשר לא יחתם פיו מדבר ולהוציא כל רוחו נקרא כסיל וזה שמו אשר יקראו כל משכיל והראיה וקול בכסיל ברב דברים (קהלת ה' ג') כל רוחו יוציא בכסיל (משלי כ"ט י"א) ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו (מס כ"ו י"ב) ר"ל שמדבר בגאוה ושופך בוז ומרים עצמו בהשפיל אחיו ושכניו ובעיניו הכם וזה בכלות גדול כי מי מכריחו לדבר יותר ולהעתיר אמריו עד בלי די ומוציא דבה הוא בכסיל (מס י' י"ח) ר"ל המדבר דבר שאינו צריך, לא יחפץ בכסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו (מס י"ח ג').

משוגע ומהולל ענינם אחד והראיה אמרו ויתהלל בידם (ס"ח כ"ח י"ד) וכמאמר מלך גת לעבדיו חסר משגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי (מס ט"ז) והחפץ בהם כי האנשים החכמים והנבונים אשר אבדו חכמתם ובינתם ועל מה שקרה אותם מן המקרים הטובים ואשר לא טובים משתגעים ומתהוללים כמו המאבד שכלו על רב עשרו כאמרו כי העשק יהולל חכם (קהלת ז' ז') ועל המקרה הרע שיהיה האדם אשר הגיעו היזק המקרים ורעות הסבות נבעת ונבהל ויקההו פלצות ולבו בל עמו כאמרו והיית משגע ממראה עיניך אשר תראה (דברים כ"ח ל"ד) לכל איש משגע ומתנבא (ירמי' כ"ט כ"ו) או מהחכם יראה עצמו בחסר דעת להנצל מכף אויביו והראיה ענין דוד, הלא תראה כי משוגע ומהולל הם באים על דבר לא שהיו כן מימי קדם ומנעוריהם לפי שהם פעולים נראה שעתה קראם כן ומתחלה לא היו על הדרך הזאת ושאר הנזכרים בתחלת השער הם שמות.

שער ארבעה ועשרים.

אל, לא, אין, כל, [אפס].

ארבעה אלה צריכים דבר נכון וזאת היא סברתנו כי אין ביניהם הפרש אחר זולתי אשר כלם נמצאים נתקון הלשון ויש אשר יפול בו האחד ולא יכשר זולתו, ונאמר כי **אל** לא יאמר כי אם על מקום הצווי ועל העתיד לבא לא תאמין בכל דבר עד בלי די ומוציא דבה הוא בכסיל (מס י' י"ח) ר"ל המדבר דבר שאינו צריך, לא יחפץ בכסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו (מס י"ח ג').

משוגע ומהולל ענינם אחד והראיה אמרו ויתהלל בידם (ס"ח כ"ח י"ד) וכמאמר מלך גת לעבדיו חסר משגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי (מס ט"ז) והחפץ בהם כי האנשים החכמים והנבונים אשר אבדו חכמתם ובינתם ועל מה שקרה אותם מן המקרים הטובים ואשר לא טובים משתגעים ומתהוללים כמו המאבד שכלו על רב עשרו כאמרו כי העשק יהולל חכם (קהלת ז' ז') ועל המקרה הרע שיהיה האדם אשר הגיעו היזק המקרים ורעות הסבות נבעת ונבהל ויקההו פלצות ולבו בל עמו כאמרו והיית משגע ממראה עיניך אשר תראה (דברים כ"ח ל"ד) לכל איש משגע ומתנבא (ירמי' כ"ט כ"ו) או מהחכם יראה עצמו בחסר דעת להנצל מכף אויביו והראיה ענין דוד, הלא תראה כי משוגע ומהולל הם באים על דבר לא שהיו כן מימי קדם ומנעוריהם לפי שהם פעולים נראה שעתה קראם כן ומתחלה לא היו על הדרך הזאת ושאר הנזכרים בתחלת השער הם שמות.

שער ארבעה ועשרים.

אל, לא, אין, כל, [אפס].

ארבעה אלה צריכים דבר נכון וזאת היא סברתנו כי אין ביניהם הפרש אחר זולתי אשר כלם נמצאים נתקון הלשון ויש אשר יפול בו האחד ולא יכשר זולתו, ונאמר כי **אל** לא יאמר כי אם על מקום הצווי ועל העתיד לבא לא על מה שעבר ספורי והגדי, יאמר להורת לצוות הדבר למענו ולבטלו מהיות כמו שאמר אל תעלו כי אין ה' בקרבכם (במדבר י"ד מ"ג) אל נא אחי תרעו (בראשית י"ט ז') אל תתני פוגת לך (איכה ב' י"ח) אל תאכל

(איוב מ״ב ג׳) ולא יכלו לעשת הפסח (במדבר ט׳ ו׳) ואולי יכלת בענין ממוצע לא שירצה לומר כח גדול יתר ולא כח חלוש מאד ואפשר שהוא כקו המצוע, ושמא כח **ועז** שוה ענינם או נאמר מאחר שנמצא לשון עז אצל הבורא שהוא דבר גדול מכח כאמרו ה׳ עזי ומעזי (ירמי׳ ט״ז י״ט) ה׳ מעוז חיי (תהלים כ״ז ח׳) אשרי אדם עוז לו בך (שם פ״ד ו׳) ויתן עז למלכו (ש״א ב׳ י׳) המלך אשר יש לו כח יוסיף האלהים כחו ויתן לו עז. **עצמה** גדולה מכלם מאשר אמרו עצם כחו (דניאל ח׳ כ״ד) ולאין אונים עצמה ירבה (ישעי׳ מ׳ כ״ט) כי עצמת ממנו מאד (נחמיה כ״ו ט״ז) ואיבי חיים עצמו (תהלים ל״ח כ׳) וירבו ויעצמו (שמות א׳ ז׳) רב ועצום (שם ט׳) ועצמים חטאתיכם (עמוס ה׳ י״ב) כחי ועצם ידי (דברים ח׳ י״ז) זה ימות בעצם תמו (איוב כ״א כ״ג) בגדלת שלמותו בכבוד ועושר, ותעצמות לעם (תהלים ס״ח ל״ו) ויעצמהו מצריו (שם ק״ה כ״ד) הכל מענין התגברות הגדול שאין למעלה ממנו. **אמצה** חזק כאמרו אמצה לי ישבי ירושלם (זכרי׳ י״ב ה׳) כבר בארנו ענינם בשער א ו מ ץ ו ח ו ז ק.

שער עשרים ושלשה.

אויל, משוגע, מהולל, כסיל, בער, סכל, פתי.

הסכמתנו בכל אלה כי הם מגונים מאד ויש בהם אשר האחד מגונה מחברו כמו שנבאר אותם בע״ה, ונאמר כי **אויל** יקרא מי שיש לו דעת חלוש ושכל מועט כאמרו אויל עמי (ירמי׳ ד׳ כ״ב) ואוילים לא יתעו (ישעי׳ ל״ה ח׳) האוילים שאינם יודעים הדרך לא יתעו וכן אולים מדרך פשעם (תהלים ק״ז י״ז) אויל הנביא (הושע ט׳ ז׳) שאין לו דעת גדול וכן אויל ביום יודע כעסו (משלי י״ב י״ו) מרב שטותו וחוסר שכלו מודיע בכל יום אולתו ברגזו ואמר לכל סכל הוא כמו שאמרו רבו״ל (עיקונין ס״ה ג׳) בשלשה דברים אדם נכר בכוסו בכיסו ובכעסו, וחכם הפך אויל והעד גם אויל מחריש חכם יחשב (משלי י״ז כ״ח) דרך אויל ישר בעיניו ושמע לעצה חכם (שם י״ב ט״ו) חכם לב יקח מצות ואויל שפתים ילבט (שם י׳ ח׳) וחכם ואויל שני הפכים וכסיל הפך מבין כאמרו תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה (משלי י״ז י׳) ואולי **סכל** כמו אויל אשר חברם בפסוק אחד אויל עמי סכל אין לב (§) ר״ל אין לו כל צרכו בשכל אך איננו חסר דעת לגמרי כי לב במקום הזה שכל כענין ולבו בל עמך (שם כ״ג ז׳) אשר החפץ בו שכלו ובהרבה מקומות במקרא תראה לב במקום שכל או במקום נפש לפי שהוא עקר הגוף ונכבד מכל האיברים וממנו השכל יוצא וכן נסכלת לא שמרת את מצות ה׳ (ש״ח י״ג י״ג) דמית למי שאין בו שכל גדול כאשר לא שמרת מצות השם, הסכלת עשו (נחמיה ל״ח כ״ח) הסכלתי ואשגה (ש״ח כ״ו כ״ח) וכן ודעתם יסכל (ישעי׳ מ״ד כ״ה) יסיר חכמתם מהם וכן סכל נא את עצת אחיתפל ה׳ (ש״ב ט״ו ל״ח). **פתי** נקרא מי שאין לו שום דעת בעולם וקרוב להתפתות והראיה פתי יאמין לכל דבר וערום יבין לאשרו (משלי י״ד ט״ו) ערום ראה רעה ונסתר פתאים עברו נענש (שם כ״ז י״ב) ערום הפך פתי וכאשר נקרא

---

§) לפעמים חסר פה ול״ל נתתה כי אויל עמי אותי לא ידעו בנים סכלים המה (ירמי׳ ד׳ כ״ב) וחסר מפה הפסוק סכל אין לב (שם ה׳ כ״ח) ר״ל וכו׳.

בגבולו נקרא עפר ולא אדמה. והעד ורבים מישני אדמת עפר יקיצו (דניאל י"ב ב') כאשר אמר ישיני אדמת ר"ל באדמת הראשונה בחורי הארץ וכאמרו עפר דמה לזכר האנשים הישנים באדמה. ואפשר כי עפר נקרא הראשון והנגזר ממנו אך אדמה לא נקראת כי אם הראשון לא הגוף הכלה והנפסד בשובו עפר ולא הדבר השרוף אשר ישוב אפר גם הוא יקרא עפר ולא אדמה כאמרו מעפר שרפת החטאת (במדבר י"ט י"ז) על יד השריפה נעשה עפר אבל מתחלה היה עצם ובשר וגוף. וכן גופות המתים כאשר ירקבו כמו החטה והעצים והבבדים והזהב לא יקראו אדמה כי אם עפר כאמרו ועפרת זהב לו (איוב כ"ח ו') לפי סברתנו כי לא יקרא אדמת הדבר הנעשה עפר על ידי רקבון ולא הדבר השרוף ולא גוף בעלי חיים בשובם לעפרם להיות כלים ונפסדים והאדמה הראשונה לבד נקראת אדמה וזה מוברר. **קרקע** אינינו כלל דומה לאלה, לפי שענין קרקע תחתית הבית או הים, אמרו קרקע הבית (מ"ח ו' ט"ו) אם יסתר איש בקרקע הים (עמוס ט' נ') ואולי הדבר הנעשה מאבנים לנאות הבתים וליפותם נקרא קרקע כאמרו בקרקע המשכן (במדבר ה' י"ז) וכבר נהגו רבותינו ז"ל לשמש בלשון קרקע במקום בתים ושדות בהרבה מקומות בתלמוד הקרקעות תשעה וכהן (סנהדרין ט"ו ח') אין אונאות לקרקעות (ב"מ כ"ו ח') ורחוק רחוק מאד ענין קרקע מענין ארץ ואדמה ועפר ותבל ולא הוצרך להביא פה עמהם לולי יראתי פן ישיגני השוגה אשר יחשב שענינו כמוהם.

שער אחד ועשרים.

אבק, עפר, אפר.

אפר ידוע כי הוא הדשן אמרו ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח כ"ז) זכרניכם משלי אפר (איוב י"ג י"ב) פאר תחת אפר (ישעי' ס"א ג') כל אלה מן הדבר השרוף כמו ואפף איש טהור את אפר הפרה (במדבר י"ט ט') וכבס האפף את אפר הפרה את בגדיו (שם י'). **עפר**, כבר פירשנו ענינו בשער שלפני זה. **אבק** הוא העפר הדק מאד כמו ויאבק איש עמו (בראשית ל"ב כ"ה) מתוך התחזקם זה בזה העלתה הארץ אבק וכן אבקת רוכל (שמ"ב ג' ו') ואבן גנאח פי' בו תערובת ממיני המאכל.

שער שנים ועשרים.

און, יכלת, כח, עוז, עצמה, אמצה, חוזק.

און נמצא בשתי פנים הקרובים זה לזה האחת תוספת הכח כאמרו ובאונו שרה את אלהים (הושע י"ב ג') ולאין אונים עצמה ירבה (ישעי' מ' כ"ט) כחי וראשית אוני (בראשית מ"ט נ') ראשית אונים באהלי חם (תהלים ע"ח נ"א) ואינו בשרירי בטנו (איוב מ' ט"ו), **הכח** והאין ענינם אחד מאשר זכרם יהדו כמאמר כחי וראשית אוני ואולי און גדול ממנו מאשר זכרו אחרון כי כן כלל הספר הזה בשני פעלים או שתי שמות הנזכרים זה אצל זה מענין אחר האחרון הכביד לפי ענינו לתוספת ולגרעון, ואון יצא כמו הון והוא מצאתי און לי (הושע י"ב ט') והראיה אמרו לפניו אך עשרתי. **יכלת** פחות מכח כאמרו ולא יכל יוסף להתאפק (בראשית מ"ה ח') מבלתי יכלת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר (במדבר י"ד ט"ו) ידעתי כי כל תובל ולא יבצר ממך מזמה

המיישבים אותה נקראת תבל וכן עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל (משלי ח׳ כ״ו) ראש הישוב שברא אדם על הארץ להכין אותה ולסגדה, וכן פר״ש עד לא עשה ארץ וחוצות ארץ ישראל ושאר ארצות וראש עפרות תבל אדם הראשון שמשנברא אדם נקרא תבל על שנתישבה הארץ בבריאתו ובטרם יצירתו נקראת ארץ לפי שהיתה שממה, ואמר משחקת בתבל ארצו (שם ל״ח) כלומר הארץ החרבה רבה מהמיושבת ומשחקת עליה ור״שפ׳ מה שיש בו די משחקת בתבל בישוב העולם היו הרשעים משחקים ומתעתעים ודמה אותה באמרו ארצו אל הארץ החרבה לפי שהם מחריבים העולם, ופ׳ עוד כל הדורות הרשעים שהיו מאדם ועד נח שעשו מתבל ארצו ר״ל שהחריבו הישוב הנקרא תבל ושב להיות חרב ולהקרא ארץ עם הדורות שהיו מנח עד אברהם היו רשעים ונקראו ארץ משחקת התורה עליהם כי כל הפרשה ההיא מדברת מענין התורה באמרו ה׳ קנני ראשית דרכו (שם כ״ג) ושעשעי את בני אדם (שם ל״ג) לצדיקים שנקראו אדם ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל״ד ל״ח) וכן תראה במקום אחר שהרשעים דמה לארץ והצדיקים לשמים אמרו שמעו שמים והאזיני ארץ (ישעי׳ ח׳ ג׳) ר״ל שמעו הצדיקים המחזיקים במלאכת שמים והאזינו הארץ הרשעים שלוי עולם העושים רע כל היום, ואחר שהכרחנו שענין תבל המקום הישוב וארץ מקום חרב נגזר כי תבל כלל כל ישוב העולם ועל כן לא אמר בכל מקום תבל הכנעני תבל הצבי כאמרו ארץ הכנעני (דניאל ח׳ ז׳) בארץ הצבי (דניאל י״ח י״ו) מפני שארץ ענינו מחוז ואחר שנזרנו לומר במלת תבל כי הוא כלל הישוב לא יתכן בתבל הדרך ההיא ועל כן לא יעשה כנוי לדברים מתבל כמו שיאמר מארץ ארצות, מפני שארצות הפצו לומר מחוזות מה שאין כן בתבל.

אדמה ועפר הנתתם הראשנה אשר החפץ בהם הרגבים והאבק אמרו ואדמה על ראשו (ש״א ד׳ י״ג) צעקים אלי מן האדמה (נחמיה ד׳ י׳) בצום ובשקים ואדמה עליהם (מחמי׳ ט׳ ח׳) מן האדמה אשר אררה ה׳ (נחמיה ה׳ י״ט) עד שובך אל האדמה (שם נ׳ י״ט) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו (דניאל י״ב ג׳) עפר מן האדמה (נחמיה ג׳ ז׳) מקימי מעפר דל (תהלים קי״ג ז׳) עפרה יחננו (תהלים ק״ג ט״ו) מערמות העפר (מחמי׳ ג׳ ל״ד) וגם בהרבה מקומות תמצא אדמה שענינו כמו ארץ כאמרו על האדמה אשר נשבע ה׳ לאבתיכם (דברים י״א כ״א) כאלו אמר על הארץ וכפר אדמתו עמו (שם ל״ב מ״ג) איך נשיר את שיר ה׳ על אדמת נכר (תהלים קל״ז ד׳) על אדמה טמאה תמות (עמוס ז׳ י״ז) אך הפרש גדול בין אדמה וארץ כי יש דברים אשר יפול עליהם לשון ארץ כמו ארץ הכנעני (דברים ח׳ ז׳) בארץ הצבי (דניאל י״א מ״א ז׳) שענינם מחוז ולא יכשר בהם לשון אדמה. וכן דרכים אחרים בארץ שאינם באדמה, ועפר אין בו הדרך הזאת השוה בארץ ואדמה והנפרש אשר בין אדמה ועפר זה הוא לפי סברתנו כי לא יקרא אדמה כי אם האדמה הראשונה ר״ל הרגבים והאבק אשר היו מימי קדם כן אבל האדם וכל דבר אשר הוא מארבע יסודות אשר בהיותו נפסד (וכל הישוב) כל יסוד לראשיתו הרוח לרוח והאש לאש והמים למים והעפר לעפר ויסוד העפר גובר עליו לפי שהאדם נברא ונוצר מן האדמה כאמרו וייצר ה׳ אלהים את האדם עפר מן האדמה (נחמיה ג׳ ז׳) כאשר תשוב הרוח אל האלהים אשר נתנה והגוף יכלה ויפסד וישוב עפר יקרא עפר ולא אדמה כאמרו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם נ׳ י״ט) ובאמת היה לו לומר כי אדמה אתה ואל אדמה תשוב שהרי האדם נוצר מן האדמה אך לא נקרא אדמה כי אם אדמה הראשונה ועל כן נקרא האדם עפר בשובו אל עפר והנך כי מה שנגזר מן האדמה הראשונה נקראת אדמה והאדם הנגזר ממנה נקרא עפר ועל כן אמר מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ׳ כ״ב) ולא אמר מזבח עפר כי האדמה הראשונה לא נקרא עפר, וכן שכני בתי חמר אשר בעפר יסודם (איוב ד׳ י״ט) ר״ל בעפר שאינו מחבר כי אם על ידי לישה וגבול נעשה חומר לבנות ממנו בתים ומפני התערבו בדברים אחרים

אך מתוך שבכל הארץ יצא קום להאיר לבריאות חמברכות בוראם על המאורות נקראו השמים מספרים כבוד אל לפי שעל ידם יודו ויברכו הנבראים הבורא יתעלה, יום ליום יביע אומר ולילה לילה יחוה דעת (סס נ׳) ראה נפלאות הבורא שהימים והלילות משלימים זה עם זה ואף הימים זה עם זה וגם הלילות ר״ל ימי החורף משלימים עם ימי הקיץ וימי הקור עם ימי החם ומה שימעט היותם בסתו להיות הימים מעטים וקצרים יארכו ימי החם והקיץ, וכן הלילות קצרות לוקחות חלקם להיות ארוכות וכל זה אשר הימים יביעו אומר והלילות יחוו דעת, אין אומר ואין דברים אל יעלה בדעתך שישמע בחוץ קולם כי כל זה הוה בלי נשמע קולם. ע״א יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת כאשר הימים קצרים הלילות ארוכות וכאשר הלילות קצרות הימים ארוכים לפי שהיום והלילה הם נודעים אל עשרים וארבע שעות ועל כן התנו ביניהם כי לפי מעוט הימים בימי החורף והקור ירבו הלילות ולפי רב הימים בקיץ ובחם ימעטו הלילות בעת ההיא וכאשר יעברו שנים עשר חדש יהיו שוים הימים והלילות על הדרך הזה הלא תראה כי כן הוא כי הימים בימי החם לא ירבו ויארכו ביום הראשון כאשר יהיו ביום הגיעם אל תכלית הגודל והרבוי וכן הלילות לא תהיינה תכף [אחרי] עבור הסתו קצרות מאד כמו היותם בחצי ימי החם אך כאשר ימעט היום תרבה הלילה (י״ת) אל השעור ההוא לא תפחת ולא תותיר וכאשר תמעט הלילה ירבה היום כשיעור מיעוטה בחלקים ידועים כדי שתהיינה שוות עשרים וארבע שעות אשר ביום הסתו אל עשרים וארבע שעות אשר בימי החם והקיץ ולא יהיו גדולות זו מזו וחכמי התכונה והתולדה והוברי שמים האריכו בענין זה לבארו ולפי סברתי ענין המקרא כאשר ביארנו. או נאמר בענין אחר יום ליום יביע אומר מעשה בראשית מתחדש מיום ליום לערב חמה שוקעת ולבקר זורחת ומתוך הימים יביעו אומר יורו הבריאות לברך בוראם ואומר מגזרת והי האמירך (דנריס כ״ו י״ח) אמרו צדיק כי טוב (ישעי׳ ג׳ י׳) וענינם שבת ורזממות בכל הארץ יצא קום (תהלים י״ט ד׳) קוי השמים שהם נמתחים על פני כל הארץ במקום הישוב ובחרבות ובמדברות ושם אין מי ישבת הבורא אך ובקצה תבל מליהם (סס) כלומר במקום הישוב ידברו בנפלאות האלהים ויברכוהו עליהם ועל כן זכר בתבל מליהם לפי שיש שם גם בני אדם גם בני איש אשר כח בהם להלל ולרומם האלהים על מעשהו כי נורא הוא, וכן יראו מה׳ כל הארץ ממנו יגורו כל ישבי תבל (סס ל״ג ח׳) הנני מוסר לך הכלל הזה בדברים האלה כי בכל מקום אשר תמצא ארץ ותבל במקום אחד וזכר אצל תבל יושבי, הארץ הנזכרת למעלה או למטה ממנו ר״ל מקום שאין בו ישוב ואמר ענין יראה בארץ שאינה מיושבת מפני החיות שאין בהם דעת לגור אך הם פלאו ויתמהו ממעשה הבורא לפי שענין נורא וירא אמרו קצת מן המפרשים שהוא פלא ואצל יושבי תבל זכר יגורו מאשר כח באדם לגור מהגדול ממנו, וכאשר תמצא י׳שב או יושבי נזכר אצל הארץ ענינו מקום הישוב כמו ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ (סס י״ד) עד באם אל ארץ נושבת (שמות י״ו ל״ה) הוצרך לו אל ארץ נושבת לפי שענין ארץ מקום חרב ושמם ואינו יושב אבל לא תמצא אצל תבל הלשון הזה שאין בכל מקום תבל שיהיה ענינו מקום חרב אך המקום הישוב, אך מלת יושב ויושבי נופלת בסמיכות אצל תבל ובאשר אמר ואמרו אל יושב הארץ הזאת (במדבר י״ד י״ד) יושב בארץ הנגב (בראשית כ״ד ס״ב) להבאשיני בישב הארץ (סס ל״ד ל׳) ישב בארץ (סס י״ג ז׳) כלם החפץ בהם מחזו, כמו בארץ הצבי (דניאל י״ח י״ו) ארץ הכנעני (דנריס ח׳ ז׳) וזולתם הנזכרים למעלה. נשוב לכונת הענין כי תבל ענינו הישוב וארץ הוא שם המקום החרב מאין אדם והשמם כמו שהכרחנו מן המקראות אשר הביאונום וכן לך שמים אף לך ארץ תבל ומלאה אתה יסדתם (תהלים פ״ט י״ג) תחלה הכין השמים והארץ ואחרי כן יצר יצירותיו לישבה ועל שם

הקב"ה את היצורות והוא כמו ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (ישעי' ל"ד י"א) שהארץ בעולם אבל הרבה היא, וכן ארבעה המה קטני ארץ (משלי ל' כ"ד) אינו רוצה לומר קטני הישוב לבד לפי שהארבעה ההם אינם עומדים כי אם בארץ ציה וצלמות שאינה מיושבת, הנמלים עם לא עז (שם כ"ה) שפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם (שם כ"ו) מלך אין לארבה (שם כ"ז) שממית בידים תתפש (שם כ"ח), וארבעה אלה קראם החכם המושכל קטני ארץ ורצה לומר קטני העולם כלו לא קטני הישוב לבד שאלה עקר עמדם במדברות ובחרבות, וכן מצאנו שהחפץ כל העולם כלו אמרו כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ (תהלים מ"ז ג') אנכי אלהים ארום בגוים ארום בארץ (שם נ"ו י"ח) יפה נוף משוש כל הארץ (שם מ"ח ג') ועל רגעי ארץ (שם ל"ה כ') כי מלך כל הארץ אלהים זמרו משכיל (שם מ"ז ח') על כן לא ניירא בהמיר ארץ (שם מ"ו ג') ארץ עפתה כמו אפל (חוש י' כ"ג) ארכה מארץ מדה (שם י"ח ח') אספי מארץ כנעתך (ירמי' י' י"ז) כשמך אלהים כן תהלתך על קצוי ארץ (תהלים מ"ח י"ח) ארץ נתנה ביד רשע (חוש ט' כ"ד) ואולי זה כמו ארץ הכנעני (בראש' ח' ז') אשר ר"ל מהוז, את השמים ואת הארץ (נחמיה ח' ח') נע ונד תהיה בארץ (שם ד' י"ב) וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ (שם ג' ה') פרו ורבו ומלאו את הארץ (שם ח' כ"ח) כל אלה וכן רבים ענינם כל העולם לא הישוב לבד וארץ תמצא בהרבה מקומות שהוא קצת הישוב כמו ארץ הכנעני התתי (נחמי' ט' ח') בארץ הצבי (תהלי' י"ח י"ו) ארץ פרי למלחה (תהלים ק"ז ל"ד) ארץ כנען (בראשית מ"ה כ"ה) בארץ לא להם (שם ט"ו י"ג) הנה ארצי לפניך (שם כ' ט"ו) ויקח את כל ארצו (במדבר כ"ח כ"ו) ארץ הנגב (שופטים ח' ט"ו) כלם ענינם מחוז ורבים כהם, ויש ארץ שהוא כמו עפר ואדמה כאמרו מני שים אדם עלי ארץ (חוש כ' ד') כי צל ימינו עלי ארץ (שם ח' ט') וידעת כי רב זרעך וצאצאיך כעשב הארץ (שם ה' כ"ה) כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ (בראשית ב' ה') תדשא הארץ דשא (שם א' י"א) אמת מארץ תצמח (תהלים פ"ה י"ב) וישבו אתו לארץ (חוש ג' י"ג) כל אלה החפץ בהם עפר וזה רב מאוד, ומן הענין הראשון תשתף ספיחיה עפר ארץ (שם י"ד כ') אם יוכל איש למנות את עפר הארץ (בראשית י"ג ט"ז) ושמתי את זרעך כעפר הארץ (שם). **תבל**, הוא שם מורה יחוס המקום המיושב בבני אדם לא המדברות והחרבות וארץ ציה והראיה הנכונה, שם תבל כמדבר וערוי הרם (ישעי' י"ד י"ז) ר"ל המקום מהיושב שם כמדבר וערי המקום ההוא הרס והוא כפל לשון כי הריסת הערים גורם להיותם כמדבר וכן זכרו אבד מני ארץ (חוש י"ח י"ז) כאלו אמר מן העולם, ולא שם לו על פני חוץ (שם) ר"ל שישכח זכרו, יהדפהו מאור אל חשך ומתבל ינדהו (שם י"ח) מן הישוב ירחיקוהו כלומר יקברוהו במדבר ובארץ גזרה ולא אמר ומארץ ינידוהו לפי שלא יוכלו לנדותו מן העולם כלו שלא יקבר במקום אחד, וכן כל ישבי תבל ושכני ארץ (ישעי' י"ח ג') כלומר כל היושבים בישוב והמושרשים בו והשוכנים בארץ שאינה מיושבת השכנה מיעוטה לא ישיבה וחניה, וכן ותחולל ארץ ותבל (תהלים ק' ג') תחלה חוללת ארץ כלומר בראת התהו והבהו והארץ השממה והנשמה ודבר שאינה כלום ואחר בראת יצירותיך ונקרא אחרי כן תבל על שם היצירות המיושבות העולם, וכן לה' הארץ ומלואה תבל וישבי בה (שם כ"ד א') כאשר אמר הארץ ומלואה דבר על החיות והאילנות שהם במדבר ובארץ החרבה ואמר תבל ויושבי בה ירצה לו' האנשים המיושבים בישוב שנקרא תבל, וכן כי לי תבל ומלאה (שם נ' י"ב) ישוב העולם וכל אשר בו, וכן בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם (שם י"ט ד') וכן ביאור המזמור ההוא השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע (שם ב') אין אמר ואין דברים (שם ד') כלומר אינם מדברים עם הבריאות כדבר האדם עם רעהו להגיד לו דברים ומאמרים ולספרם אליו

שער תשעה עשר.

אות, מופת.

זה ההפרש אשר בינותם כי **אות** יאמר במה (שייעד) שיפליא האדם לעשות להאמין בו ו**מופת** לא נמצא כי אם במה שיפליא הבורא מפני שענין אות סימן כאמרו והיה הדם לכם לאת (שמות י״ג ט״ו) איש על דגלו באתת (במדבר ב׳ ב׳) סמנין, שמו אותתם אתות (תהלים ע״ד ד׳) כן הוא וענינו סמנין, ונתתם לי אות אמת (יהושע ב׳ י״ב) מה אות כי אעלה בית ה׳ (ישעי׳ ל״ח כ״ב) זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם (בראשית ט׳ י״ב) את שבתתי תשמרו כי אות הוא ביני וביניכם (שמות ל״א י״ג) סימן, ומאתות השמים אל תחתו (ירמי׳ י׳ ב׳) אפשר שענינו פליאה ותמהון, אבל אתותינו לא ראינו (תהלים ע״ד ט׳) וזה לך האות כי אנכי שלחתיך (שמות ג׳ י״ב) למען שתי אתתי אלה בקרבו (שם י׳ ח׳) וכל הנמצאים החפץ בהם סימן לא ענין פליאה, **ומופת** לא נמצא ענינו כי אם אצל מעשה הבורא המפליא לעשות כמו שאמר למען רבות מופתי בארץ מצרים (שם י״א ט׳) ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן (יואל ג׳ ג׳) וכן תנו לכם מופת (שמות ז׳ ח׳) כלומר אחר שאתם שלוחי השם תפליאו לעשות שכדבריכם כן הוא ויאמנו דבריכם וכן אני מופתכם (יחזקאל י״ג י״ח) כי הפליא הבורא ית׳ דברים למען תראו ותשובו עדיו בכל לבבכם ובכל נפשכם וכן את כל המפתים (שמות י״א י׳) וכל המקום אשר תמצא מופת ר״ל ענין נפלא וכן פר״ש בפ׳ ואתחנן במסת באתת ובמופתים (דנריס ד׳ ל״ד) באותות בסימנין להאמין שהוא שליח הבורא ית׳ כמו מה זה בידך (שמות ד׳ ב׳) במופתים הן נפלאות ומכות שהביא עליהם גדולות ונפלאות, והעד כי ענין מופת גדול מענין אות מה שאמרנו בספרנו זה פעמים רבות בראיות ברורות כי שני שמות או שתי מלות אשר הם זה אצל זה וענינם אחד האחרון הכביד והגדיל על הראשון כל אחד לפי ענינו לגרעון ולתוספת, הכל לפי מה שהוא, וזה מוכרח בשער אומץ חוזק ובמקומות רבות הכרחנו הסברא הזאת ואין מונע, ואחר שכן הוא הכלל נזדנו כי מופת גדול לפי ענינו מאות, לפי שבכל מקום שזכר אות ומופת יחדו אות ראשון ומופת אחרון כמו שתראה, את אתותי ואת מופתי אשר שמתי בארץ מצרים (שם ז׳ ג׳) ובא האות והמופת (דברים י״ג ג׳) ונתן אליך אות או מופת (שם ג׳) ובזרע נטויה ובמורא גדל ובאתות ובמפתים (שם כ״ו ח׳) באתות ובמופתים וביד חזקה (ירמי׳ ל״ג כ״ח) ואחר שכן הוא רצונו לומר כי ענין אות סימן וענין מופת דבר נפלא או יהיה ענין מופת ראיה אמתית חזקה בשכבר ראינו בספרי החכמים ובעלי הפילוסופיא לכתוב מלות מופת במקום ראיה אמתית שאין ספק באמתתה *).

שער עשרים.

ארץ, תבל, אדמה, עפר, קרקע.

כברתנו לומר כי **ארץ** נקרא אף המדבר והמקום החרב אשר לא עבר בו איש ולא ישב אדם שם כמו שאמר והארץ היתה תהו ובהו (בראשית ח׳ ג׳) וכן פר״ש והארץ כשנבראת תחלה מה היתה היתה שממה ומשמה שלא היה בה שום דבר אלא תרבה היתה עד שברא בה

*) ע׳ פירוש המלות הזרות נמוכה נגוכיש להרמ״ס להגד התעתיק הר״ן תנון חות ת׳ מלת מופת.

ויתכן להיות מזה הענין יונת אלם רחקים (תהלים נ"ו ח') וירצה לומר יונת ארמון הרחוקים כלומר ישראל הנפזרים בארצות שבים או יכשר להיות כמו אלם צדק תדברון (שם נ"ח ב') ויהיה ענינו יונת קהל הרחוקים או לקצת המפרשים כענין תאלמנה שפתי שקר (שם ל"א י"ט). **היכל** נקרא הבית הגדול והמתואר והנאה בבנין ונעשה להתענג בו כמו שאמר ותנים בהיכלי ענג (ישעי' י"ג כ"ב) והיא בהיכלי מלך (משלי ל' כ"ח) וישכח ישראל את עשהו ויבן היכלות ויהודה הרבה ערים בצרות (הושע ח' י"ד) וכן ולאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד (ישעי' מ"ד כ"ח) לפי שההיכל דבר גדול ונכבד יצטרך ליסודות ועל כן אמר בו תוסד. וכן ואשר כח בהם לעמד בהיכל המלך (דניאל א' ד') ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל (ישעי' ל"ט ז') אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש וכו' לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו (תהלים כ"ז ד') ובהיכלו כלו אמר כבוד (שם כ"ט ט') והיכל תמצא כתוב בבנין בית המקדש בהרבה מקומות ענינו בית גדול שנקרא היכל וגם היכל נמצא כולל כל בתי המקדש כאמרו אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה (ירמי' ז' ד') אע"פ שההיכל מקום ידוע במקום הזה ר"ל בית ה' כלומר אל תבטחו בשקריכם באמרכם לכו ונלכה אל בית ה' ויסר מעלינו את האויב ומורה על זה מה שאמר אחרי זה הנה אתם בוטחים לכם על דברי השקר לבלתי הועיל, הנגב רצח ונאף וכו', ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואמרתם נצלנו (שם ז'—י') ואמר בבית הזה מורה על אמרם היכל ה' בחלף בית ה' וכן ורחוקים יבאו ובנו בהיכל ה' (זכרי' ו' ט"ו) ר"ל בבית ה' לא בהיכל לבדו וכן בנותינו כזויות מחטבות תבנית היכל (תהלים קמ"ד י"ב) ענינו כל בית המקדש וחזק יכוהו. **דביר** לא תמצא אם לא בבנין בית המקדש לא בבנין בני אדם גם בני איש ואין בו רק מה שפי' בו ר"ש במלכים על מבית לדבר (ת"ח ו' ט"ז) לפנים ממחיצת אמה טרקסין המפסקת בין ארבעים לעשרים ואותה מחיצה קרויה דביר ואמרו ודביר בתוך הבית (שם י"ט) מחיצת אמה מרקסין, ולפני הדביר (שם כ') לפנים מאותה מחיצה. **אולם** פר"ש בו ביחזקאל מה שיש בו די וסף השער מאצל אולם השער (יחזקאל מ' ז') לפנים מן השער היה עשוי אולם מחובר לשער בולט לעזרת נשים עשר אמות ובראשן דלתות ומזוזות וזהו שאמר וסף השער שהוא אצל אולם השער מהבית כלומר לצד פנים, זכן והאולם על פני היכל הבית (ת"ח ו' ג') בכניסתו ארכו על פני רחב הבית ארך האולם לרוחב ההיכל מן הצפון לדרום ואולם על פניהם (שם ז' ו') אולם גבוה עשה על התחתונים הציב עמודים אחרים ומרישים מקורות מעמוד לעמוד נמצא לפי פי' הפסוקים שאולם נקרא מה שלפני השער ר"ל הקורה העומדת על שני עמודים אחד מזה ואחד מזה והיא על גביהן וזה הוא הנקרא אולם אך דביר ואולם אינם בית כי אם מה שפירשנו בהם. ואבן גגאח פי' באולם שני דרכים האחת כאמרו והאולם על פני היכל הבית (שם ו' ג') הוא כמו יציע, וכמהו ואת אולם העמודים עשה (שם ז' ו') ר"ל יציע העמודים וכן ואולם הכסא אשר ישפט שם (שם ז') היציע אשר הציב בו ככא המשפט, והדרך האחרת שכבר נקרא בית המקדש כלו אולם כאמרו ויתן דויד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליתיו וחדריו הפנימים ובית הכפרת (דה"ב כ"ח י"א) כי אין חרצבות למותם ובריא אולם (תהלים ע"ג ד') כמהו אלא שהוא על דרך הדמיון והוא שדמה אותם בבריאותם וחזקם במין הזה מן הבנין כאשר נאמר בנותינו כזויות מחטבות תבנית היכל (שם קמ"ד י"ב) אך ובית יעשה לבת פרעה אשר לקח שלמה כאולם הזה (ת"ח ו' ח') יש בו דרך שלישית והחפץ בו כתכונה הזאת.

ופי׳ ושלם ישים לה שלום כאמרו וירא מצוה הוא ישלם (משלי י״ג י״ג) וכן מזה הענין הנוה והמענגה דמיתי בת ציון (ירמי׳ ו׳ ב׳) דמה אותה לשוכנת בבתים שקטה בעבור עדינה וענוגה כמו שיאמרו ליושבת בהדרים חודרת ואין זה שבח להם אך הוא תכלית הגנות כי הוא רוצה לומר שהם עומדים בעיר במצור מחמת המציק ומפחד האויב ויוראו לצאת אליהם לערך אתם מלחמה כאשר תעשינה הנשים החודרות הלא תראה שאמר תקעו עליה אהלים סביב רעו איש את ידו (שם ג׳) והיא נקראת נוה ומעונגה על ששקטה ונחה בעיר ואין בה כח למנוע ולא לדחות ולהסיר אויביה מעליה, ומזה הענין נוה שאנן (ישעי׳ ל״ג כ׳) והיתה נוה תנים (שם ל״ד י״ג) ר״ל בטח ושקט, ויש ענין אחר במלת נוה רצוני לומר שהוא שם מקום הניית הרועים כמו שתראה אני לקחתיך מן הנוה מאחר הצאן (ש״ב ז׳ ח׳) נות כרת רעים (צפניה ב׳ ו׳) ועל נאות מדבר (ירמי׳ ט׳ ט׳) כמו על נוות והמירו הו״ו באלף, וכן הומרה הו״ו בחלף אל״ף באמרו ונדמו נאות השלום (שם כ״ה ל״ז) ענייננו מקום מרבץ צאן, מאשר אמר הפסוק הקודם לזה קול צעקת הרעים ויללת אדירי הצאן כי שדד ה׳ את מרעיתם (שם ל״ו) והעד כי אהל הרועים ומרבץ הצאן נקרא נוה מה שאמר ואני אקבץ את שארית צאני מכל הארצות אשר הדחתי אתם שם והשיבתי אתהן על נויהן ופרו ורבו, והקמתי עליהם רעים ורעום (שם כ״ג ג׳ וז׳) וכן יברכך ה׳ נוה צדק הר הקדש, וישבו בה יהודה וכל עריו יחדו אכרים ונסעו בעדר (שם ל״א כ״ג ו״כ) ר״ל עדרי צאן, וכן כה אמר ה׳ צבאות עוד יהיה במקום הזה החרב מאין אדם ועד בהמה ובכל עריו נוה רעים מרבצים צאן (שם ל״ג י״ג) הנה כאריה יעלה מגאון הירדן אל נוה איתן (שם מ״ט י״ט) אם לוא יכחבום צעירי הצאן אם לא ישים עליהם נוהם (שם כ׳) וכן צאן אברות היו עמי רעיהם התעום הרים שובבום מהר אל גבעה הלכו שכחו רבצם, כל מצאיהם אכלום וצריהם אמרו לא נאשם תחת אשר חטאו לה׳ נוה צדק ומקוה אבותיהם ה׳ (שם ל׳ ו׳ וז׳) כל אלה וכן רבים מכריחים שענין נוה, אהל הצאן והריעים.

שער שמנה עשר.

ארמון, היכל, דביר, אולם.

הסכמותנו לומר כי **ארמון** הוא מקום ישיבת המלכים והוא שם בית גדול למראה כאמרו כי ארמון נטש המון עיר עזב (ישעי׳ ל״ב י״ד) הביא אצל הארמון המון עיר לפי שרב ההמון והשאון בארמון המלך ודונש בן לברט אמר בתפיסותיו על מנחם בן סרוק *) כי ענין ארמון מגדל כאמרו הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים הקימו בחוניו עוררו ארמנותיה שמה למפלה (שם כ״ג י״ג) וענין בחוניו וארמנותיה אחד הוא ובחוניו מגזרת בחון נתתיך בעמי (ירמי׳ ו׳ כ״ז) אשר ר״ל מגדל חזק כענין (בחן ועפל) עפל ובחן היה בעד מערות עד עולם (ישעי׳ ל״ג י״ד) וכן סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה, שיתו לבבכם לחילה פסגו ארמנותיה (תהלים מ״ח י״ג ו״ד) ארמנות ציון הם מגדליה לא עריה ובכל המקרא הארמון כמגדל וכן כבריח ארמון (משלי י״ח י״ט) ר״ל כבריח העשוי לשערי המגדל ולהכין אותו ולסעדו שיצטרך להיות חזק כראי מוצק, וכן ועלתה ארמנותיה סירים קמוש וחות במבצריה (ישעי׳ ל״ד י״ג) ושלחתי אש בעריו ואכלה ארמנותיה (הוסע ח׳ י״ד) והמירו הר״ש בלמ״ד כאמרו וידע אלמנותיו (יחזקאל י״ט ז׳) וענה איים באלמנותיו (ישעי׳ י״ג כ״ב) ענינם ארמנותיו

*) עין: תשובות דוסם בן נגרט עם הכרעות רביגו יעקב תם לס׳ מנחם (לונדון ועדיגבורג 1855) עמוד 47.

בבנין כי אם במחצב אמרו חקקי בסלע משכן לו (ישעי' כ"ג י"ו) ועל כן רצוני לומר כי משכן החפץ בו חניה וישיבה והוא בלי מקום ר"ל שם מקום החניה וכל מקום אשר יחנה עליו האדם וישב בו יקרא משכנו בבית ואוהל וזולתם, אפי' אם ישב תחת רותם תחת גפן ותחת תאנה ותחת כל דבר מכוסה ומגולה גדור ובלי גדור אחר שהנייתו שם נקרא אצל ההונה בו משכן, כמו ומשכנותיו מלחה (איוב ל"ט ז') את משכן ה' טמא (במדבר י"ט י"ג) מקום השראת שכינתו בו, אבל ונתתי משכני בתוככם (ויקרא כ"ו י"א) משכן ה' (שם י"ז ד') אשר שכן שם משכן ה' (יהושע כ"ב י"ט) אין ענינם בית ואהל אך החפץ בהם שכינה וכבוד ומקום שהבורא יתב' ויתע' מראה בו יותר כבודו משאר המקומות ונגלה שם לדבר אל נביאיו כאמרו וכבוד ה' מלא את המשכן (שמות מ' ל"ה) לא בא למעט כי אין דבורו במקום אחר שהרי אמר מלא כל הארץ כבודו (ישעי' ו' ג') אך ר"ל וכבוד השם מלא את המשכן נראה שם יותר בעת ההיא בדברו אל משה לצוותו החקים והמשפטים, כמו וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל (במדבר ט"ז י') וירא כבוד ה' אל כל העדה (שם י"ו י"ט) ויהי בהקהל העדה על משה ועל אהרן ויפנו אל אהל מועד והנה כסהו הענן וירא כבוד ה' (שם י"ז ז'). נשוב לכונת הענין כי משכן רוצה לו' חניה אמרו ואהיה מאהל אל אהל וממשכן (הש"ח י"ז ה') כלומר איזהו גרוע מאהל משכן, שהאהל מכוסה והוא מגולה. וכן ויעלו מעל משכן קרח (במדבר י"ו כ"ז) מקום חנייתם, מה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל (שם כ"ד ה') ורבותי' ז"ל דרשו (ב"ב ס' ח') ראה שאין פתחיהם מכוונים וכן ויטש משכן שלו אהל שכן באדם (תהלים ע"ח ס') ר"ל נטש שכינתו וחנייתו ועמדו בשילה (אהל שכן באדם ר"ל) ויש אשר יקשה בעיניהם מה שנאמר אצל זכרון כבוד שילה פעם קראו אהל ומשכן כמו במקרא אשר זכרנו ובמקום אחר קראו בית והוא מה שאמר ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו (ירמי' ז' י"ד) ואין לנו בזה טעם זולתי מה שאמרו ז"ל במסכת זבחים (יבמ' פ' י"ד מסכ' ו') בשילה היה בית גדול בנוי לארון והיו שם יריעות, המשכן סביבות הבית ההוא ועל שם היריעות נקרא אהל ומשכן, ובית על שם הבנין. בית פירשנו ענינו כי הוא נעשה מהדברים אשר לא יתכן במעשיהם לשון תקיעה ונטיעה ונטיה כי אם לשון בנין ומצאנו בו ענינים רבים שאינם באהל ומשכן ונוה, כי יאמר בית בחלף נות בית ר"ל אשה אמרו ושמחת אתה וביתך (דברים י"ד כ"ו) החפץ בו אתה ואשתך כמו שאמרו רבותי' ז"ל (מדת קי"ח כ') תניא אמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי ולשורי שורי אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי לפי שהאשה עקר הבית לעבדה ולשמרה וכן השור עיקר השדה והעד ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד ד') ומצאנו בית בסמיכות שהוא בלי מקום אמרו (סנהדרין פ"ג מכה ד') לבית סאתים, מקום שיפזרו בו השיעור ההוא וכן בתים לבדים לשאת את השלחן (שמות ל"ז י"ד) מקומות ויש בית שענינו פנים אמרו מבית ומחוץ תצפנו (שם כ"ה י"ח) ר"ל מפנים ומחוץ. וכן וכל אחריהם ביתה (מ"ח ז' כ"ה) וכן והמלך שב מגנת הביתן (אסתר ז' ח') מהגנה הפנימית וענין אחר בבית אמרו ובתי הנפש והלחשים (יבמ' נ' כ') הוא מין מתכשיטי הנשים שתולות אותו כנגד לבן. **נוה** מצאנו בו שני דרכים האחד אשר ענינו השקט והנחה והראיה אמרו נוה משלח ונעזב כמדבר (שם כ"ז י') שאין בו הנחה כמדינות וכן וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחת שאננות (שם ל"ב י"ח) וכן אני ראיתי אויל משריש ואקוב נוהו פתאם (איוב ה' ג') ר"ל אני ראיתי האויל נח ושקט וקללתי הנחתו ושלותו וכן ונות בית תהלק שלל (תהלים ס"ח י"ג) היושבת בבית בהשקט ובבטחה וכן ושלם נות צדקך (איוב ח' ו') תעמד בשלום ובבטחה, ואבן גנאח אמר ושלם נות צדקך וישלם משכן צדקך כלומר נפשך שם אותה בעבור צדקה וישרה כאלו היא שמה הצדק משכנה לא תפרד ממנו ר"ל אם תעשה מה שצותה לעשות נקראת שוכנת הצדק

ז"ל פי' בו מה שיש די לסברתנו באהל אם אני כאהלי קדד כיריעות המשחירים תמיד מפני הגשם והמטר שהם פרושים ומתוחים תמיד במדבר קלה אני להתכבס ולהיות לבנה כיריעות שלמה, והראיה כי הן ענין כאהלי קדר אמרו בתחלת המאמר שחורה אני ונאוה (ס"ה ח' ה') וכן אהל בל יצען בל יסע יתדתיו לנצח וכל חבליו בל ינתקו (ישעי' ל"ג כ') נמצא שהאהל יוכל להצען וליסע מתריו ויתדותיו ולהנתק חבליו לפי שהוא מעשה בגד ועור ויתדות וחבלים לא כבנין בית מעצים ואבנים וחומר וכן מצאנו אומר במקום אחר ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תטעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבו כל ימיכם (ירמי' ל"ה ז') זה מעיד כי הפרש בין בית ואהל ומאשר אין אהל מעצים ואבנים לא תמצא במעשהו לשון בנין כמו שתמצא בבית, בחכמה יבנה בית (משלי כ"ד ג') ובית לא תבנו (ירמי' ל"ה ז') ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת (דברים ו' י"א) הוא יבנה הבית (מ"ח ה' י"ט) הוי בנה ביתו (ירמי' כ"ב י"ג) הוא יבנה בית לשמי (ש"ב ז' י"ג) בנה בניתי בית זבל לך (מ"ח ח' י"ג) אשר לא יבנה את בית אחיו (דברים כ"ה ט') ובאהל תמצא לשון נטיה ותקיעה ונטיעה כמו ויבאו את ארון ה' ויצגו אתו במקומו בתוך האהל אשר נטה לו דוד (ש"ב ו' י"ז) ויט אהלה בית אל מים (נחמיה י"ג ח') ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה (שמות ל"ג ו') אין נטה עוד אהלי (ירמי' י' כ'), ונטיעה, ויסע אהלי אפדנו (דניאל י"א מ"ה), תקיעה, תקע את אהלו בהר (נחמיה ל"ח כ"ה) תקעו עליה אהלים (ירמי' ו' ג') ולפי שהאהל נעשה מהדברים ונמתחים ביתדות נתקעות בארץ ונטועות נפלו בו כל הלשונות האלה לשון נטיה על היריעות ועל המיתרים ולשון תקיעה ונטיעה על היתדות ובבית לא יפול בלתי לשון בניה לבד. וכשתמצא לשון אהל אצל בית ומשכן גזר עליו כי אינו כי עם ענין גג המאהל ודבר העליון לכסות המגלה והתחתון ממנו, וכן פי' רש"י ו"ל בפרשת ויקהל לי תרומה, וסרח העדף ביריעת האהל (שמות כ"ו י"ג) יריעת האהל הם העליונות של עזים שנקראות אהל כמו שכתב בהן לאהל על המשכן (שם ל"ו י"ד) וכן כל אלה האמור בהן איננו כי אם גג המאהיל והמכסה המגלה *) עתה ביארנו כי בית שם כולל בנין ידוע מגלה ומכסה מאשר אמר ובשפלות ידים ידלף הבית (קהלת י' י"ח) אחרי שאמר ידלף נמצא שהוא מגולה בשפלות ידי האיש אשר יוכל לתקן ולא יעשה והוא אינו בשום מקום כי אם מעצים ואבנים, ומהדברים שתמצא בענינם במקרא לשון בנין נופל עליהם לא בגד ועור ויריעות וזולתם הדברים הנמתחים ואהל בהרבה מקומות ענינו גג כאשר אמר לאהל על המשכן (שמות ל"ו י"ד) ר"ל גג וכסך ומכסה וכן פי' רש"י ז"ל בפרשת ויקהל, את המשכן (שם ל"ה י"א) את הנראה בתוכו נקרא משכן, את אהלו (שם) הוא אהל יריעות עזים שעשוי לגג, והעד ויפרש את האהל על המשכן (שם מ' י"ט) ואהל בהרבה מקומות מבגד ועור ויריעות ומשאר דברים הנמתחים והעד וימתחם כאהל לשבת (יחזקאל מ' כ"ג). **משכן** יוכל להיות מעשה קרשים בחבור דבר אחר מחבור קרש וגם הוא נעשה מעשה פרקים להקימו לעתים מזומנות ולפרקו לעתים אחרות. ועל כן תמצא נופל לשון הקמה במשכן ולא לשון בניה לפי שענין בנין דבר מחבר צמיד פתיל ולא ינתק והמשכן נוסע ממקום למקום ועל כן נופל בו לשון הקמה כאמרו ויקם משה את המשכן (שמות מ' י"ח) הקים את המשכן (במדבר ט' ט"ו) הוקם המשכן (שמות מ' י"ז) יקימו את הלוים (במדבר ח' ל"ח) ואולי קרוב ענינו לענין אהל אלא שמעשה האהל מהדברים הנשטחים והנמתחים כמו בגד ועור ודוגמתם והמשכן יש בו קרשים ואדנים ובריחים ואחרי כן מצאנו משכן במעשה האבנים לא

*) נרכ"י שלפנינו יש קצת שנוי לכון לך הענין אחד.

יגזלו מימי שלג שאול חטאו (יהוש כ"ד י"ט) ר"ל נמנעו מימי השלג להיות כי הציה והחם גדולם ומנעום. וכן רבים בענין המניעה מגזרת חטא אבל אבן גנאח פי' והייתי אני ובני שלמה חטאים נקיים מעון בקשת המלכות כאלו אמרה טהורים מעון, כענין וחטא את הבית (ויקרא י"ד ל"ג) וחטאו את המזבח כאשר חטאו בפר (יחזקאל מ"ג כ"ג) בכלותך מחטא (שם כ"ג) ויחטא את המזבח (ויקרא ח' ט"ו) הכהן המחטא אתה (שם ו' י"ט) תתחטאו ביום השלישי (במדבר ל"א י"ט) הוא יתחטא בו (שם י"ט י"ג) משברים יתחטא (יהוש מ"ח י"ז) מפחד ואימה משברים החטאים יטהרו בבקשת כפרה ובהריעה. וכן וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים וכל כלי עץ תתחטאו (במדבר ל"א כ') כלם ענין טהרה ואפשר שיהיה מענין המניעה וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט' י"ח) כלומר האוהב הדבק מאה הגומל כמה טובות לאוהבו ובעת צרכו נמנע ולא הטיב לו והיכלת בידו אותה מניעה מאבדת כל הטובות אם מעט ואם הרבה.

שער שבעה עשר.

אהל, בית, משכן, נוה.

אהל יקרא כל מקום מכסה וגם הוא **בית** אך זה ההפרש בין אהל ובית כי בית אינו נקרא בלתי הבנין העשוי מעצים ואבנים לא מבגדים נמתחים ועורות שפוזחים כמו שיקרא אהל כן כאמרו מה טבו אהליך יעקב (במדבר כ"ד ה') ובמדבר לא בנו בתים ולא שום בנין אחד מעצים ואבנים אך מתחו בגדים לשבת תחתיהם ותקנו אוהלים מבגדים ועורות כדרך שעושין הצרים על עיר לפי שבמדבר היתה דירתם עראי לשבת אחת הנה ואחת הנה ועל כן לא בנו שם בתים. וכן ויאהל עד סדום (בראשית י"ג י"ב) ונאמר עוד כי בית לא יקרא אהל עד שיתכסה בלבנים כאמרו אדם כי ימות באהל כל הבא אל האהל וכל אשר באהל יטמא (במדבר י"ט י"ד) ר"ל דבר המאהל ובית לא נקראת אהל כי אם על כסויה ובטרם הכסות נקראת בית על שם גדרותיה אשר לה סביב והעד מנשים באהל תברך (שופטים ה' כ"ד) והעד הנאמן אם אבא באהל ביתי (תהלים קל"ב ג') נמצא שדבר אחד נקרא בית ודבר אחד אהל והאהל מן הבית ר"ל הכסוי העליון. וכן והלכת לאהליך (דברים י"ו ז') איש לאהליו ישראל (ש"ב כ' ח') כל אלה וכן רבים כהם מכריחים לומר כי מכסה הבית נקרא במקומות רבים אהל. ועל הסברא הזאת אני אומר כי על כן נקרא אהל הוילון המתוח והבגד והעור השטוח לשבת תחתיו לפי שכלו נדמה למכסה בית לפי שפועו והעד אהלי שדד וכל מיתרי נתקו (ירמי' י' כ') כאשר אמר אהלי שדד רצה לומר בגדי ועורותי ויריעות המתוחים לשבת תחתיהם שדדו והמיתרים אשר ימתחו אותם ויקשר בהם האהל נתקו. וכן אין נטה עוד אהלי ומקים יריעותי (שם) כי האהל נעשה מיריעות ויצטרכו לנטות היריעות על התורן ועל יתדותיו ואחר ימשכו בחבלים וימתח האהל והעד לענין זה אמרו כי לא ישבתי בבית מן היום אשר העליתי את ישראל עד היום הזה, ואהיה מאהל אל אהל וממשכן (ד"ה ח' י"ז ה') אחר שאמר כי לא ישבתי בבית ואמר אחריו ואהיה מאהל אל אהל נמצא שאהל פחות מבית והראיה בזה כי אהל נעשה מיריעות מה שאמר בפסוק הקודם לזה וארון ברית ה' תחת יריעות (שם י"ז ח') וכן במדבר אמר בכה למשפחתיו איש לפתח אהלו (במדבר י"א י') ושם היו יושבים באהל יריעות. וכן השכוני באהלים (שופטים ח' י"ח) הם הקדרים ר"ל בני קדר שעומדים במדברות תחת יריעות ולא ישבו מעולם שם בבית כי לא בנו בית מימיהם על כן קראם השכוני באהלים. וכן באהלי קדר כיריעות שלמה (ש"ה ח' ה'), ר"ש

על הטובות אשר עשה אפי' הם רבות יאבדם כלם בזדון ההוא ובחרטה החיא. א ש ם אינו בזדון אלא בשגגה כמו שאמרנו בתחלת השער והכרחנו שם במאמר הזה. ורב הנמצא מגזרת אשם בפעלה כמו אלה אשר נזכיר עתה ענינם חיוב לא שגגה כאמרו תאשם שמרון כי מרתה באלהיה (הושע י"ד ח') ר"ל תתחייב. וכן ולא יאשמו כל החוסים בו (תהלים ל"ד כ"ג) לא יגיעם היזק וחיוב הפסד. וכן ותשיבו נשים נכריות להוסיף על אשמת ישראל (עזרא י' י') למה יהיה לאשמה לישראל (ד"ה א' כ"ח נ') אבל אשמים אנחנו (גרמאית מ"ג כ"ח) כלם ענין חיוב כתרגומו בקושטא חייבין אנחנא. וכן ונתן לאשר אשם לו (במדבר ה' ז') ויתן להוא חב ליה כמו שהכריחו רבותי' ז"ל ממנו (ניטין ל"ז ח') מנין לנושה בחברו מנה וחברו בחברו מנין שמוציאין מזה וגותנין לזה שנאמר ונתן לאשר אשם לו, לאשר הממין ממנו לפי שלא נאמר לאשר הלוהו. וכן מענין החיוב הרבה במקרא. ואולי הענן נקרא אשם מפני שהוא מחייב האדם וגורם לו שיגיעהו היזק הפקדה. פ ש ע הוא הקטן שבכלם והאדם המיעד דבר ולא יהיה נקרא פושע או העושה דבר כנגד הדת והעושה דבר שיגרום לו לעשות ענין שיקרא עליו חוטא נקרא פושע כמו אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים ל"ג ח') כהתם הפשעים יעמד מלך עז פנים ומבין חדות (דניאל ח' כ"ג) ולפשעים יפגיע (יסעי' ל"ג י"ג) ונקיתי מפשע רב (תהלים י"ט י"ד) ביום פקדי פשעי ישראל עליו (עמוס ג' י"ד) כרב רחמיך מחה פשעי (תהלים נ"א ג') על שלשה פשעי ישראל (עמוס ב' ו') באו בית אל ופשעו הגלגל הרבו לפשע (שם ד' ד') ומליציך פשעו בי (יסעי' מ"ג כ"ז) מרדו ועשו דבר שגרם להם לחטא ופשע מבטן קרא לך (שם מ"ח ח') מורד ובוגד ובועט במצותי, וכן כלכם פשעתם בי (ירמי' ג' כ"ט) (*) ר"ל שבר פושעים שקל מאד עונם ועון החטאים שהוא גדול יחדו יכלו עם עוזבי השם. מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי (גרמאית ל"ח ל"ו) החפץ בו היש בי עון גדול וקטן אצלך כי דלקת ורדפת אחרי או נוכל לבאר ענין פשע בדרך אחרת רצונו לומר הרשול והעצלה כאדם המתרשל בדבר ועל יד הרשול ההוא בא לידי חטא וזה פחות משגגה ונקרא המתעצל והמתרשל פושע וממנו מושאלה מלת שם פשע לכל רשול ועצלה שאין באותו רשול גורם להביא חטא, כאמרו וצבא תתנן על התמיד בפשע (דניאל ח' י"ג) ר"ל ברשולו ובעצלות השומרים וכן עד מתי החזון התמיד והפשע שמם תת וקדש וצבא מרמס (שם י"ג) והעד והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים כי הרבינו לפשע בדבר הזה (עזרא י' י"ג) ר"ל כי מאוד התרשלנו והתעצלנו וכן אהב פשע אהב מצה (משלי י"ז י"ט) כאשר יתרשל האדם מענינו יגצו עמו בני ביתו ואהביו וכל שכן המתרשל במלאכת אחרים שהוא שכור עליה או מצוה לעשותה שינצו אתו בעלי המלאכה כדרך בני האדם לריב עם פועליהם בהתעצלם ובהתרשלם במלאכתם וכן והם פשעו בי (יסעי' ס"ו ג') ר"ל נתרשלו ממני וממצותי. וכן על כל דבר פשע (שמות כ"ג ח') רשול ועצלה ראה כי תמצא פושע שאין ענינו ענן וחטא ואשם כי אם ענין רשול ועצלה בדבר כענין אלה הנזכרים וכמו ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י' י"ב) כלומר על כל רשול ועצלה שיעשה האוהב בעניני אוהבו לעבדו ולאהבה אותו ולדבקה בו תכסה האהבה והראיה דברי חכמים ז"ל שאמרו ואם נתקל פושע הוא (ב"ק כ"ט ח') וזה רב מאד במשנה ובגמרא לשון פשיעה שענינו רשול או שגגה לא ענן וחטא ואשם. ח ט א נמצא בענין אחר שאינו ענן ואשמה אך ענינו מניעת הדבר והוא, אל השערה ולא יחטא (שופטים כ' י"ו) כלומר לא יחטיא האבן ולא ימנע מהכות לשער או לא יחטיא הקלע להכות באותו שער שימוד ושיכון להכותו באבן, וכן והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ"א ח' כ"ח) ר"ל נמנעים מן המלכות. וכן ציה גם חם

(*) ל"ל שחכר סס הפסוק ושבר פשעים וחטאים יחדו ועזבי ה' יכלו (יסעי' ס"ו כ"ח).

על כל פשעי וכן לכלא הפשע ולהתם חטאות ולכפר עון ולהביא צדק עלמים ולחתם חזון ונביא ולמשח קדש קדשים (דניאל ט' כ"ד) העון שהוא נקל יכפרהו ויטהר העושו והפשע שהוא גדול ממנו יכלא כליון הרוץ, והחטאות ישלים ענינם לטוב. ע"א לכלא פשע לעצור הפשע במקום נסתר שלא יצא לקטרג וללמד חובה ולהתם חטאות ר"ל לתמם לעשות תמימים בעלי חטאות ולכפר העון להסירו ולהעבירו וכלא הפשע והתם החטאת יעשה על ידי תשובה ושובה ממשובה, זה ההפרש אשר בין שלשתם כי העון קל מכלם ואחריו גדול הפשע ואחריתם החטא גדול יתר מאד לפי הטעמים אשר בארנו. ואולי נאמר בענין אחר ובדרך אחרת כי העון הוא כולל אשם וחטא ופשע ופשע קל מכלם וחטא גדול מאשם ואשם גדול מפשע והראיה כי עון גדול מכלם אמרו אם עונת תשמר יה אדני מי יעמד (תהלים קל"ל ג') הוא עון פלילי (ליוז ל"ח כ"ח) עונותיכם הטו אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם (ירמי' ה' כ"ה) אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון (ישעי' כ"ב י"ד) ר"ל כי גדול הוא ואין כפרה [כי אם] על נקלה, גדול עוני מנשוא (נחמיה ד' י"ג) וסלחת לעוני כי רב הוא (תהלים כ"ה י"ח) הן בעינתיכם נמכרתם (ישעי נ' ח') ותשיאו אותם עון אשמה (ויקרא כ"ב י"ו) תשאו את עון כהנתכם (במדבר י"ח ח') תשאו את עון המקדש (שם) בחכד ואמת יכפר עון (משלי י"ו ו') כי נרצה עונה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעי' מ' ח') כל תשא עון (הושע י"ד ג') והוא רחום יכפר עון (תהלים ע"ח ל"ח) הוי גוי חטא עם כבד עון (ישעי' ו' ד') בתוכחות על עון (תהלים ל"ט י"ב) אשרי אדם לא יחשב ה' לו עון (שם ל"ב ב') הוי משכי העון (ישעי' ה' י"ח) ואל לעד תזכר עון (שם ס"ד ח') ואם יש בי עון המיתני (ש"ב כ' ח') ונקה האיש מעון (במדבר ה' ל"א) אם יקרך עון (ש"ב כ"ח י') וחכינו עד אור הבקר ומצאנו עוון (מ"ב ז' ט') בי אני אדני העון (ש"ב כ"ד כ"ד) אל תזכר לנו עונת ראשנים (תהלים ע"ט ח') הרב כבסני מעוני (שם נ"א ד') בלי עון ירצון ויכוננו עורה לקראתי וראה (שם ל"ט ה') כי כשלת בעונך (הושע י"ד ב') כשל בעוני כחי (תהלים ל"א י"א) כפיכם נגאלו בדם ואצבעותיכם בעון (ישעי' ל"ט ג') כל אלה מכריחים שענין עון גדול יתר מאד על כן אמרתי שהוא כי כולל האחרים. ח ט א הוא הזדון וחוטא יקרא העובר עבירה בזדון להכעיס או לתאות דבר האסור לו והוא יודע אסיר הדבר ההוא ובסבת הסתה או אשר תשליכהו עצת תאותו יעשה דבר שיש בעשייתו העברת מצות המלך או מצות הבורא יתי כמו חטאתי כי עברתי את פי ה' (ש"ב ט"ו כ"א) והעד חטא ישראל וכו' וגם גנבו וגם כחשו וגם שמו בכליהם (יהושע ז' י"א) זה המקרא נאמר על עכן שמעל בחרם והזיד לעבר על החרם לתאות לשון הזהב והאדרת ומה שלקח והחמדה והתאוה הסיתוהו לעשות הדבר הרע ההוא בזדון. וכן אביך הראשון חטא (ישעי' מ"ג כ"ז) ר"ל אדם הראשון עבר על מצות בוראו בסבת הסתת האשה אשר הסתה אותו [גם] היא הסית אותה הנחש ותאותם לדעת טוב ורע ואבילתם היתה בזדון שהרי היו יודעים את פי ה' וכן כי בחטאו מת (במדבר כ"ז ג') דצלפחד באמת התרו בו למיתה ובזדון היה מחלל השבת וכן ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל (דברים ט' כ"א) כפרו בעקר בזדון וכן החטאים האלה בנפשתם (במדבר ט"ו ג') שהיו מזידים ומערערים קרח וסיעתו על הכהנה. וכן ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי (בראשית כ' ו') שהוא היה מתאוה לקחת רבקה אשת יצחק אביו ואותה נפש הרשע לחטפה ממנו לחטא בה במזיד שהרי בני נח נצטוו על העריות כמו שאמרו רבותי ז"ל (סנהדרין נ"ח ח') ודבק [ולא בזכר] באשתו (בראשית ב' כ"ד) ולא באשת חברו וכן הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא (משלי י"א ל"א) וכן וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט' י"ח) תלילה לפרש הוטא בשגגה יאבד טובות רבות בעבור שגגה אחת אך החפץ בו עושה בעברת זדון ותוהה ומתחרט

את אחיו ואני הרגתי הכל באמת גדול עוני ולא אמר גדול חטאי לפי שלא נצטוה עדין על כך וחטא נקראת העבירה הנעשית בזדון לעבור על מצות הבורא או על מצות המלך והעון הוא עשיית דבר רע אשר אין בעשייתה בטול מצוה כלומר שלא צווה על הדבר ההוא שלא לעשותו כאמרו וחכינו עד אור הבקר ומצאנו עוון (מ"ג ז' ט') וכן הרב בכתבי מעוני ומחטאתי טהרני (תהלים ל"ח ד') ר"ל העון די במיעוט כבוש והדהה כי קטן הוא אך על חטאת יצטרך ענין גדול לטהרו, וכן יזכר עון אבתיו אל ה' וחטאת אמו אל תמח (מ"ב ק"ט י"ד) כלומר חשוב עון האנשים כחטאת הנשים לפי שיש מצות שנצטוו אנשים לבד. וכן כל יגיעי לא ימצאו לי עון אשר חטא (הושע י"ב ט') ואולי עון ענינו הסרת הדבר ונטיית הדרך הטוב ומעות ארחו ומעקש דרכו כאמרו ואתה נשאת עון חטאתי סלה (תהלים ל"ב ה') כלומר עונת חטאתי או ירצה לומר נטיותיך מן הדרך הנכון וללכת אחרי דרך חטאתם אשר היא כסל למו. וכן הסתר פניך מחטאי וכל עוונותי מחה (מ"ב ל"ח י"ח) העון נקל למחות ואל החטא יצטרך הסתרת פנים. וכן כמה לי עונות וחטאות (איוב י"ג כ"ג) וכן ישוב ירחמנו יכבוש עונתינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם (מיכה ז' י"ט) העונות די להם בכבישה והחטאים יצטרכו להביאם עד תהום ולהשליכם במצולות לפי שאינם נוחים ליכבש וכן מחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכר (יסעי' מ"ג כ"ה) רצה לומר השפעים שהם קלים למחות אמחה אותם שאם תשוב לעשות עוד בהם גם אותם אפקד עליך וכן הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי (תהלים נ"ח ז') חטאת עמי יאכלו זאל עונם ישאו נפשו (הושע ד' ז') וכן צרור עון אפרים צפונה חטאתו (מיכה ז' י"ח) העון הוא קל צרור בצרורה אחת והחטא צפונה וגנוזה במקום גדול. כל אלה מכריחים שחטא גדול לפי ענינו מעון וגם פשע גדול מעון לפי כלליו כי כל שמות או מלות אשר הם נזכרים זה אצל זה וענינם אחד האחרון הכביד לפי ענינו על כן אני אומר כי הפשע גדול מעון מאשר אמר מי אל כמוך נשא עון ועבר על פשע (מ"ב) נושא העון לגמרי ועובר על פשע ואינו פוקד אותו לשטה עד יראה אם ישוב מדרכו הרעה אם לא. ורבו' ז"ל אמרו (ר"ה י"ז ח') למי נושא עון למי שעובר על פשע ר"ל שיסיר ממנו שנאת בני אדם, והקב"ה מסיר עונו וסולח לו וכן הן בעונתיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם (יסעי' נ' ח') העון מכר אתכם ולא רבה במחירכם והפשע הוסיף וגרם וסבב לשלח אמכם וחטא גדול מפשע לפי הכלל שבכל מקום שהם יהדו בלתי מעט ניכר חטא אחרון כאמרו כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נ"ח ה') רצונו לומר הפשעים הקלים אני ידעתים ולא נודע חוץ ממני אך החטאים הגדולים נגדי תמיד לא אוכל להעלימם ולהכחידם. וכן כי פשעינו אתנו ועונתינו ידענום (יסעי' כ"ט י"ג) ר"ל פשעינו אתנו וגם עונינו נתפרסמו ונודעו אצלינו לפי קרוב ענינם. וכן מה פשעי מה חטאתי (בראשית ל"א ל"ו) ושבר פשעים וחטאים (יסעי' נ' כ"ח) אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים ל"ב ח') והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם (יסעי' נ"ח ח') וכן אלמדה פשעים דרכיך וחטאים אליך ישובו (תהלים ל"ח ט"ו) כאשר למדתי הפושעים וקבלו מוסרי ישובו אליך החטאים וישאו קל וחומר בעצמם מהפושעים וכמו שאמרו ז"ל (ע"ז ד' ג') ולא דוד ראוי לאותו מעשה אלא שאם חטא יחיד אומר לו כלך אצל יחיד וזה אלמדה וכו' וכן חטאות נעורי ופשעי אל תזכר (תהלים כ"ה ז') פשע הגדולים כחטאת הנערים ורצה לומר חטאת נעורי אשר הם נחשבים כפשעי אשר אני עושה עתה אל תזכר. כל אלה מכריחים שחטא גדול מפשע ובפסוק אחד מצאנו שלשה מהם והוא אמרו חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי אמרתי אודה עלי פשעי (מ"ב ל"ג ה') כלומר חטאתי אשר היא גדולה אודיעך ואבקש ממך עליהם למחול אותם ועוני שהוא נקל לא כסיתי לא כפרתי שלא עשיתיו אודה על כל פשעי והתודיתי

תכס אהבה (משלי י' י"ג). **עון** לא על המלך לבדו עותה (אסתר ח' ט"ז) אשר העוה עבדך (ש"ב י"ט כ') העוה נלאו (ירמי' ט' ד') לעות אדם בריבו (איכה ג' ל"ו) ואפשר לומר כי כל הנמצאים באדם בלשון אשם ענינו דבר שיועד האדם ונכזב מהיות כמו תאשם שומרון (הושע י"ד ו')כלומר יום אחד תהיה נכזבת. ת ט א, חטאו משקה מלך מצרים (נחמיה ט' ו') ר"ל פשעו בעבודתם זה נמצא זבוב בכלי פושרין שלו וזה נמצא צרור בגלוסקיו שהיה אופה למלך פתו (ב"ר) והיה להם להזהר מן הדבר ההוא והם פשעו כאשר לא נזהרו, וכן וחטאתי לאבי כל הימים (שם מ"ד ל"ג) פשעתי במה שנשבעתי לו להשיבו אליו ולהציגו לפניו. ופשע ממנו מה שענינו מרד כאמרו ויפשעו ישראל בבית דוד (מ"ב ח' כ"ב י"ט) פי' מרדו והעד אז תפשע לבנה (שם ג' ח' כ"ג) וכן מלך מואב פשע בי (שם ג' ז') ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י' י"ב) ר"ל גם כן על כל מרדים שיעשה הנמית לעמיתו תכסה אהבה. אך ענין את נפשע מקרית עז (שם י"ח י"ט) על כל דבר פשע (שמות כ"ג ח') ענינם הכזבת הדבר שיחשב האדם שיהיה ויתעכב בסבת גורם ובזולתו. **עון** נקרא העברת צואת המלך ומרד במאמרו כמו שאמר לא על המלך לבדו עותה ושתי המלכה (אסתר ח' ט"ז) כלומר כשגיעה בדברך ובעטה במצותך לא בזתה אותך לבד כי על כל הנשים ועל כל העמים ללמד להיות בעטות בבעליהן וגם כלם מצאנו לשונם נופל באדם העובר על מצות הבורא יתברך להקרא האיש ההוא אשם ופושע וחוטא ומעות, אך רוצה לומר כי אשם הנזכר אצל הבורא שיעבר האדם מצותו הוא מה שיעשה בשוגג והראיה ולא ידע ואשם (ויקרא ה' י"ז) והוא ידע ואשם לאחת מאלה (שם ה' ד') פי' ידע העון ולא ידע ענשו כאדם היודע שהמחלל שבת חייב והוא חללו בהצלם שבת וכן אשר נשיא יחטא ועשה אחת מכל מצות ה' אלהיו אשר לא תעשינה בשגגה ואשם (שם ד' כ"ג) וזה עד כי אשם נקרא העבירה הנעשית בשגגה וכן ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר וגו' אשר לא תעשינה ואשמו (שם י"ג) על כן אמרנו כי רב לשון אשם שהוא שם או מינוח הנמצא מגזרתו בפעלה ענינו העבירה הנעשית בשוגג, וגם יש באשם דרך אחרת שיקרא הקרבן אשר יכפר בו עליו אשם כמו שאמר והביא את אשמו לה' על חטאתו אשר חטא נקבה מן הצאן כשבה או שעירת עזים (שם ה' ו') ועוד והביא איל תמים מן הצאן בערכך לאשם (שם ה' י"ח) לכפרה והפועל מזה הענין והיה כי יחטא ואשם (שם כ"ג) יבקש כפרה, והיה כי יאשם לאחת מאלה (שם ה') כאשר יבקש כפרה על אחת מהחטאות ושם הפועל אשם או אשמה כמו אמצה לי ישבי ירושלם (זכרי' י"ג ה') ואולי החפץ בחטא ופשע ועון כי העון קטן שבכלן לפי ענינו ופשע אחריו גדול ממנו וחטא הוא הבכור בגדלתם והראיה כי בכל מקום אשר זכר שנים מהם או שלשתם חטא נזכר אחרון, ובכל מקום אשר תראה שתי מלות או שני שמות יהדו האחרון גדול מן הראשון כמו שבארתי בשער אומץ וחזוק (כלל 5) והעד נשא עון ועבר על פשע (מיכה ז' י"ח) נשא עון ופשע וחטאה ונקה (שמות ל' ז') כלומר נושא עון שהוא נקל למחול ואף הפשע ואף החטאה ויש מי שמפרש נושא עון העושה במזיד ופשע המרדים וחטאה השגגות וכן הביא ר"ש בדברי רבותי' ז"ל בפרשת אחרי מות וכפר על הקדש מטמאת בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם (ויקרא ט"ז ל"ז) חטאת זו שוגג לכל פשעיהם הנכנסין במזיד בטומאה כדאיתא בשבועות (פרק קמא), הוי מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה (ישעי' ה' י"ח) וסלחת לעוננו ולחטאתנו (שמות ל"ד ט') וכן הוי גוי חטא עם כבד עון (ישעי' ה' ד') העון שהוא פחות הם עושים אותו כבד וגדול וכן גדול עוני מנשוא (בראשית ד' י"ג) גדול עוני שאין לי לבקש עליו כפרה שהיה לי להזהר מהרג אחי שאע"פ שעדיין לא נצטוו על הרציחה אין מדרך המוסר ומחובת השכל שיהרג איש

הנה זה נקרא גר שאינו לא אזרח ולא תושב, והראיה מאמר יעקב ללבן עם לבן גרתי ואחר עד עתה (בראשית ל"ב ה') ר"ל כמו אחרתי וישבתי עמו ואני לא באתי אלא לגור מעט קט לא זמן ארוך ובסבה ארכו לי שם הימים ואחר עד עתה ועתה אני הולך לארץ מולדתי וכל העומד במקום אחד זמן קצוב ובמקום אחר כן נקרא גר כאמרו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכש גדול (שם ט"ו י"ד ט"ו) זמן גרותם נקצב לארבע מאות, וגם בנעמי לגור בשדי מואב (רות א' א') ואחר זמן שבה לנחלתה כאמרו השבה עם נעמי משדי מואב (שם ג' ו') וכן האלמנה אשר אני מתגורר עמה (מ"ח י"ז כ') לא היתה ישיבתו אצלה כי אם מעט פעמים סר אל ביתה ללין. וכן ביצחק גור בארץ הזאת ואהיה עמך (בראשית כ"ו ג') הוא היה רצונו לצאת משם מפני הרעב ואמר לו הבורא אע"פ שלא תמות בארץ הזאת גור בה והחזק בארץ, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצת האל (שם) לך לקבורה איפוא שתמות פה תקבר ולזרעך שירושה ויכבשו אותה בימי יהושע. וכן יגורו כך נדחי (ישעי' י"ו ג') למה תהיה כגר בארץ וכאורח נטה ללון (ירמי' י"ד ח') זה עד למה שאמרנו בדמותו הגר לאורח. וכן כי גרים הייתם בארץ מצרים (דברים י' י"ט) כי גר היית בארצו (שם כ"ג ח') וכן כי גר אנכי עמך (תהלים ל"ט י"ג) וההזקת בו גר (ויקרא כ"ה ל"ה) כל אלה וכן רבים זולתם שלא הביאונום פה מלשון גר עניינו האדם הבא ממקום אחר לשכן בארץ לא לו ימים מספר ואיננו אזרח שלא היה תחלת ישיבתו וישיבת אבותיו במקום ההוא ולא תושב, שאין ישיבתו שם כי אם עד עת מועד לא עד עולם. **תושב** הוא המיושב בארץ עתה שבא מארץ אחרת לשכן במקום ההוא ואינו אזרח וקדמון בישיבה שם אך בא גם נתיישב במקום אחר שאין מן המקום ההוא יקרא תושב וזה מוכרח. ולפי הסברא הזאת תראה כי בכל מקום אשר זכר גר ותושב במקום אחד מלת גר קודמת למלת תושב, כי גרים ותושבים אתם עמדי (שם כ"ג) והחזקת בו גר ותושב וחי עמך (שם ל"ה) גר ותושב אנכי עמכם (בראשית כ"ג ד') פי' רש"י גר מארץ אחרת אני ונתיישבתי עמכם ומדרש אם תרצו הריני גר ואם לא אסלנה מן הדין שאמר לי הק"בה ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת (בראשית י"ג ז') וזה ההפרש ביניהם. אזרח נקרא הקדמון ביחס מאד המיושב בארץ ההיא אשר הוא עומד עליה ושכנו בה אבותיו ואבות אבותיו. תושב נקרא האדם אשר בא מארץ אחרת ונושב בארץ לא לו ולא נקרא אזרח אחר שלא נולד שם ולא עמדו שם אבותיו וגם לא יקרא גר לפי שנושב. גר נקרא ההולך ושב שאינו רוצה להתישב במקום אחד וכל העיירות מקומו, פעם בחוץ פעם ברחובות אצל כל פנה.

השער ששה עשר.

אשם, חטא, פשע, עון.

ענין ארבעה אלה נבוך מאד כי כלם נמצאו באדם. **אשם** תאשם שמרון כי מרתה (הושע י"ד ח') ולא יאשמו כל החוסים בו (תהלים ל"ד כ"ג) למען יהרבו ויאשמו (יחזקאל ו' ו'). **חטא** אם יחטא איש לאיש (ש"א ג' כ"ה) חטאו משקה מלך מצרים והאפה (בראשית מ' ח')

וחטאתי לאבי כל הימים (שם מ"ד ל"ג) וחוטא אחד יאבד טובה הרבה (קהלת ט' י"ח) מחטיאי אדם בדבר (ישעי' כ"ט כ"א). **פשע** אז תפשע לבנה (מ"ג ח' כ"ג) מלך מואב פשע בי (שם ג' ז') ויפשעו ישראל בבית דוד (מ"ח י"ב י"ט) על כל דבר פשע (שמות כ"ג ח') ועל כל פשעים

רבו נאמר אהבתי את אדני (שמות כ"א ה') אם אדניו יתן לו אשה (שם ל') הזכירו בלשון רבים כמו בעליו לכבוד האדנות וכן רבים. **רב** הוא פחות מאדון על כן לא נמצא לשון רב אצל הבורא יתברך כי אין לשון רב כי אם בחלף גדול והעד ורב יעבד צעיר (נרחשת כ"ה כ"ג) ר"ל הכבוד והגדול בשנים יעבד צעיר ממנו לימים ואחר שהבכור נקרא רב ואמר כי הוא יעבד צעיר נראה כי אין משלו גדול והצעיר אדונו. וכן לא רבים יחכמו (איוב ל"ב י"ו) הגדולים בשנים. וכן ורבי המלך (ירמי' מ"ח ח') שם הזקנים החכמים בני ימים או אפשר שענינו החשובים והמעולים אשר למלך והוא נקרא להם אדון והם רבי בסמיכות המלך וכן ומשל ממשל רב (דניאל י"א נ') ר"ל גדול. וכן כי כן יסד המלך על כל רב ביתו (חסתר ח' ח') ר"ל על כל פקיד וממונה על ביתו להכין המשתה ההוא. וכן יראי רבים ויראו (תהלים מ' ד') עניים גדולים. וכן רבות בנות עשו חיל (משלי ל"א כ"ט) הבנות הגדולות והחכמות עשו חיל ואת עלית על כלנה (שם) ויש שפירש הרבה בנות. רבות עשית אתה ה' (תהלים כ' ו') גדולות ונפלאות וספו בתים רבים (עמוס ג' ט"ו) החשובים בבנינם, ורבים כאלה במקרא. **אב** ענינו החפץ בו הראשון בדבר או בלמוד והוא על שתי פנים האחת למוד המלאכות המעשיות כמו אבי כל תפש כנור ועוגב (נרחשת ד' כ"ח) אבי ישב אהל ומקנה (שם כ') והשני למוד המלאכות המנהיגות האדם לטוב לו כמו הלמוד הדת והעצה וההנהגה בחכמה ובמדות הטובות. כאמרו והיה לי לאב ולכהן (צפעיה י"ז י') והיה לאב לישוב ירושלם (יחזי' כ"ג כ"ח) וישימני לאב לפרעה (נרחשת מ"ה ח') ואבי ראה גם ראה (שם ל"ח כ"ד י"ג) אבי אבי רכב ישראל ופרשיו (ת"ג ג' י"ג) כל אלה נקראו אב לאשר השכילו ולמדו דעת כמו שאמרו רבותי ז"ל (סנהדרין י"ט ג') כל המלמד בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו שנאמר ואלה תולדת אהרן ומשה (במדבר נ' ח') וכתיב אלה שמות בני אהרן (שם נ') לומר לך אהרן ילד ומשה למד לפיכך נקראו על שמו. וכן הוכיחו במקום אחר (שם ל"ג ג') ממאמר את הנפש אשר עשו בחרן (נרחשת י"ג ה') וכן אמרים לעץ אבי אתה (ירמי' ג' כ"ז) כלומר אתה מלמד ומנהיג אותנו והבורא ית' נקרא אב מן הדין שהוא מלמד לאדם דעת ועל כן אמר הלוא הוא אביך קנך (דברים ל"ב ו') אבינו אתה (ישעי' ס"ד ז') ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי (תלמי' ח' ז') מורא גדול מכבוד שיכל האדם לכבד רעהו ועמיתו מאהבה ולא יירא ממנו וזכר אצל האב כבוד כענין כבד את אביך ואת אמך (שמות כ' י"ב) ואצל האדון מורא כל אחד לפי ענינו. והבורא ית' הוא אב ואדון אשר כל חי חייב לכבדו וליראה ממנו כל הימים והעד כי אב מלמד אמרו וישמני לאב לפרעה (נרחשת מ"ה ח') ר"ל מלמדו, ולאדון לכל ארץ מצרים (שם) למושל ולקצין.

השער חמשה עשר.

אזרח, גר, תושב.

אין לפרש בענין **אזרח** אלא מה שפירש בו אבן גנאח וגזר עליו מה שיש בו די והזכיר האזרח בישראל (ויקרא כ"ג מ"ג) כאזרח מכם יהיה לכם (שם י"ט ל"ד) הוא הקדמון ביחס ובישוב הארץ ומושרש מאבות ואבות אבות בארץ שעומד עליה והאיש ההוא נקרא אצל הארץ ההיא אזרח. וכן ומתערה כאזרח רענן (תהלים ל"ז ל"ה) ר"ל כשרש מושרש מאד מימי קדם וענין רענן רטוב ולח. **גר** נקרא האדם אשר בא מארץ רחוקה או הבא מקרוב שאין לו בית קבוע במקום אחד ועומד חדש כאן חדש כאן זעיר שם זעיר שם אחת הנה ואחת

לא יהיה זך כי אם עמום, וכן וירח לא יגיה אורו (ישעי' י"ג י') לא אמר כי לא יאיר אך יאיר ולא יהיה זך ונקי. וכן ה' אלהי יגיה חשכי (תהלים י"ח כ"ט) יזכך החשך, לנגהות באפלות נהלך (ישעי' נ"ט ט') ועל דרכיך נגה אור (חיוב כ"ג כ"ח) ר"ל היה אור בהיר וזך. ועל כן נקרא השמש אור מרב ממשלת אורו כמו כאמרו צר ואור חשך בעריפיה (ישעי' ה' ל') כהם צח עלי אור (שם י"ח ד') כל אלה וכן רבים החפץ בהם שמש והראיה האחרת כי אור גדול מנוגה, אמרו לא יהיה לך השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך (שם ס' י"ט) זכר אצל השמש לאור לפי שהשמש אורו גדול מאד, ואצל הירח זכר לשון נוגה, לפי שאור הירח פחות מאור השמש ואורו כזכותו כאמרו את המאור הגדל לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה (בראשית א' ט"ז) וכן אמרו רבותי' ז"ל (חולין ס' ג') שצוה הבורא ללבנה למעט את עצמה, באמרה אפשר לשני מלכים שישמשו בכתר אחד לפי שמתחלה היה אורם שוה ונדמה לעולם שהם משמשים בכתר אחד שהחמה תקח ביום כתר האור ותניחהו בערב והלבנה תקחהו בלילה ותניחהו באשמרת הבקר ועל כן צוה הבורא ית' ללבנה לכי ומעטי את עצמך, והיא השיבתהו מפני שאמרתי דבר הגון לפניך אמעט את עצמי וכו' כראיתא התם. וכן והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך (ישעי' ס' נ') ר"ל שאף לזכות הירח ילכו המלכים ההולכים בחשכים הצריכים אור גדול ואמרו לאורך כמו לשמשך כענין צר ואור חשך בעריפיה (שם ה' ל') וכן עד יצא כנגה צדקה וישועתה כלפיד יבער (שם ס"ג ו') לפי שהצדק אינו צריך אור כי אם זכות ונקיות אמר כנוגה והישועה צריכה לאור כאור הלפיד.

השער שלשה עשר.

אופל, חשך.

כבר ביארנו בשער אשר לפני זה ההפרש אשר בין אור ונוגה ומן ההפרש ההוא תתבאר מה יש בין **אופל וחשך** כי הם שני הפכים, החשך הפך האור (והנוגה הפך האור) והנוגה הפך האופל כמו שאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול ישבי בארץ צלמות אור נגה עליהם (ישעי' ט' ו') וכן נקוה לאור והנה חשך (שם נ"ט ט') ר"ל והנה הפכו, לנגהות באפלות נהלך (שם) וכן רבים, והענין כי חשך הפך האור ואופל הפך נוגה הלוא חשך יום ה' ולא אור ואפל ולא נגה לו (עמוס ה' כ').

השער ארבעה עשר.

ארון, אב, רב.

הסכמנו כי **ארון** הוא ראש לכל מלכות ושלטנות וממשלה ונכבד לפי ענינו מענין אב, ורב, והראיה שתראה כי הבורא נקרא ארון לכן ישלח הארון אדני (ישעי' י' י"ו) הודו לאדני האדנים (תהלים קל"ו ג') ה' אדנינו (שם ח' ג') ושם קריאת יהוה השם הנכבד אדנ"י על רב התגברות נכח האדון כי אין למעלה ממנו בממשלה ולא כמוהו בכל ענין להפליא לעשות. ולשון אדון נופל גם כן על בני האדם הנכבדים והשרים הגדולים לפארם כאמרם אדני משה כלאם (במדבר י"א כ"ח) אני אדני (שם ל"ב כ"ה כ"ד) אדני המלך (שם כ"ו י"ז) ולהושיע אדני לו (שם כ"ה ל"ח) לא אדנים לאלה (מ"ב כ"ג י"ז) ועל העבד האסיר והמסכן האוהב את

השער אחד עשר.

אש, אח, אור, גחלת.

תחלה נאמר כי **אש** שם כולל להבת וגחלת ואור כאמרו והאש על מזבח תוקד בו (ויקרא ו' ה') כי תאכלנו האש הגדלה (דבריס ה' כ"ג) באש ה' נשפט (ישעי' ס"ו ט"ז) כי אש יצאה מחשבון (במדבר כ"ח כ"ח) ואש יצאה מאת ה' (מס ט"ז ל"ה) אש אכלתהו (יחזקאל י"ט י"ד) ואש מתלקחת ונגה לו סביב (מס ח' ד') ואשם לא תכבה (ישעי' ס"ו כ"ד) לכן כאכל קש לשון אש (מס ה' כ"ד) והיה אור ישראל לאש (מס י' י"ז) וכלפיד אש בעמיר (זכרי' י"ב ו') כי תלך במו אש לא תכוה (ישעי' מ"נ ג') היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה (משלי ו' כ"ז) חציו שרף במו אש (ישעי' מ"ד ט"ז) מעביר בנו ובתו באש (דבריס י"ח י') כל אלה וכל הנמצאים ענינם כולל כל דבר הנפרד מן האש להבת שלהבת גחלת. **אור** הוא להט האש המאיר כשאינו עמום ועל זה אמר לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (ישעי' נ' י"א) ר"ל לכו באורת להט אשכם והאור הוא מכת האש אך האש לא נקרא אור וכן האח חמותי ראיתי אור (מס מ"ד ט"ז) רצו' לומר מכה להט האש המותי וראיתי אור גדול. וכן אור לשבת נגדו (מס מ"ז י"ד) להשתמש נגד האורה, ואור פחות מלהבת שלהבת. **אח**, פי' אבן גנאח כי אמרו האח לפניו מבערת (ירמי' ל"ו כ"ג) הוא המחתה. וכן ויאמר האח חמותי ראיתי אור (ישעי' מ"ד ט"ז) אשר חפצו לומר מהחמימות הגדול אשר במחתה חמותי. וכן כל אח הנזכר אצל האש הוא המחתה אשר ישימו בה אש. אבל בעיני אח אשר הוא נזכר אצל אש הוא מושב האבנים אשר דרך העשירים לעשות בקרקע הבית לערך עליהם אש ועצים להחם בימי החורף והעד אמרו והמלך יושב בית החרף בחדש התשיעי ואת האח לפניו מבערת (ירמי' ל"ו כ"ג) ויהי בקרא יהודי שלש דלתות וארבעה יקרענה בתער הספר והשלך אל האש אשר על האח עד תם כל המגלה על האש אשר אל האח (מס כ"ג) ואם כדברי אבן גנאח הוא כי את ענינו מחתה היך יכשר לומר כי המלך לא יעשה אש להחם בחדש התשיעי אשר רב החרף כי אם במחתה אך על כן נראה מה שפירשנו באח כי הוא מקום ערימת אש ועצים הרבה ואין את ואש ענינם שוה. **גחלת** גחלים נקראו התיכות העצים השרופים מכח האש והעד ולקח מלא המחתה גחלי אש (ויקרא ט"ז י"ב) גחלת לחמם (ישעי' מ"ז י"ד) גחלים בערו ממנו (תהליס י"ח ט') והעד הנאמן מה שאמר חציו שרפתי במו אש ואף אפיתי על גחליו (ישעי מ"ד י"ט) פי' על גחלי החצי השרוף. כי העץ הנשרף ושב מראהו כמראה אש נקרא גחלת וזה הטעם מוכרח ועל זה הדרך הושאל שם גחלת לבן אצל האם או אצל האב נאמרו וכבו את גחלתי (ס"ב י"ד ז') ואבן גנאח פי' כי אש יצאה מחשבון (במדבר כ"ח כ"ח) חיל וצבא על דרך העברה.

השער שנים עשר.

אור, נוגה.

באמת ענין האור גדול מענין נוגה והעד גדול (ישעי' ט' ח') ואמר אחרי כן ישבי בארץ צלמות אור נגה עליהם (מס) רצו' לומר היה אורם זך מאד ונקי. לפי שענין נוגה זכות ונקיות כאמרו ולא יגה שביב אשו (חיוב י"ח ה')

און, בארץ חמס ידיכם תפלטון (סס ג׳) כף החמס אתם מכריעים עד הארץ מרב משקלה מן החמס אשר אתם שוקלים. ע״א האמנם אלם צדק תדברון אלומות הצדק תדברו לשפט מישרים בני האדם, אתם מדברים בהמון אל השופטים דינו צדק דינו משפט אף בלב עולות תפעלון אך במקום נכתר תאמרו אליהם עולות תפעלון ובארץ חמס ידיכם תפלטון אתם שוטחים החמס בבל הארץ מרב השקרות אשר אתם עושים הרשע נשטה ונפשט ונראה כארץ. ותפלטון מגזרת מפלשי עב (איוב ל״ז ט״ז) ומענינו. ע״א דוד אומר לישרים ולטובים האמנם אלם צדק תדברו לשפט מישרים בני אדם מה ויעיל דבריכם לרשע שהוא כאלם לבלתי שמוע אליכם והוא כמו פתן חרש יאטם אזנו (תהלים ל״ח ה׳) ומה בצע כי תדברו צדק לאלם ולמי שאינו שומע, אף אתם בלב במקום הזה כמו בלב האלה (ס״ג י״ח י״ד) אשר ענינו בגוף האלה ואומר אף בלב עולות תפעלון אף בגוף העולות אתם עושים פעולה כשאתם מיסרים אותם ואינם נשמעים לכם יחשבו בני האדם שדינם דין אמת לפי שראו שהיו דבריכם עמכם ליסרם ולהוכיחם חשבו שמא קבלו דבריכם ולקחו מוסרכם והדין עם הישר הולך או אולי יחשב ההמון שהדין שהם דנים דנו במצותכם ויאמרו מה נעשה לדייני שקר ודין מרמה הופכים משפט למשפח ואנ נצעק עליהם יקומו עלינו אחרי אשר הישרי והתמימים עמהם במעל ובכל זאת אתם עושי פעלה בגוף השקרות והעול. נשוב לכונ הענין ונאמר כי מצאנו ענין אחר אשר לש עול נופל בו והוא התרמית באמרו הלא תדברו עולה (איוב י״ג ז׳) והעד אמרו אחרי ולו תדברו רמיה (סס) אם תדברנה שפתי עול ולשוני אם יהגה רמיה (סס כ״ו ד׳) ויכש להיות מענין ותרמית כל עשה עול (דניש כ״ה ט״ז) איש שתה כמים עולה (איוב ט״ו ט״ז).

חוטף ענינו כענין גוזל מיד ליד כאמר וחטפתם לכם (סופטים כ״ח כ״ה) והראיה מדברי רבותי׳ ז״ל אמרם ההוא דחטף נכסא מחבריה (ב״ב ל״ג ב׳) חוטפים מצה בלילי הפסח כדי שלא ישנו התינוקות (פסחים ק״ט ח׳) ופירשו רב המפרשים מתעוסקים בגזלת מצה זה מזה כדי שהתינוקות ישתעשעו ויתעסקו עמהם ולא ישנו עד אחר קריאת ההלל שאלו הענין מה היה בראותם שני טבולים וקריאת ההגדה. אך לשון חוטף מורה שהוא במארב ובהפזון כאדם המתירא לחטף בגלוי כאמרו יארב לחטוף (תהלים י׳ ט׳) והעד גם כן אמרו לכו וארבתם בכרמים וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחלות ויצאתם מן הכרמים וחטפתם לכם איש אשתו מבנות שילו הלכתם ארץ בנימן (סופטים כ״ח כ׳ כ״ח).

השער העשירי.

אשות, נשים, בנות.

זה ההפרש אשר ביניהם כי לא נמצא לשון **אשות** כי אם על הנשים השלטנות המתגברות לזנות ומרכ עזות הנשים והתגברן בזנות קראן הכתוב אשות ר״ל נשים שהם כגברים והאישים ואפשר שיאמר שם אשות בכל מקום שירצה האדם להזכיר נשים גברניות וחכמות או אולי לא יאמר לשון אשות כי אם על המתגברות והשלטות כמאמר מעשה אשה זונה שלטת (יחזקאל ט״ז ל׳) **ונשים** שם הנקבות המושכלות והמרגישות והוא שם כולל שפלות וזריזות וגברניות ונצלניות ואף השלטות כמו שאנשים שם כולל לזכרים טובים ורעים סכלים ומשכילים אבל לשון אשות לא נאמר אם לא על השלטות והזונות המפורסמות. **בנות**, שם הנשים החכמות המהוללות מרב חכמתן והעד רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה (משלי ל״א כ״ט) בנות צעדה עלי שור (נחמיה מ״ט כ״ג) ובנות גם כן שם הנקבות הקטנות או אף הגדולות יקראו לאביהן בנות בכנוי ובסמיכות והעד פן תגזל את בנותיך (נחמיה ל״ה ל״ח) בנות מלכים ביקרותיך (תהלים מ״ה י״ו).

לכל החמסים והעשקים והעול וענין גזל מה שיוקח מן האדם לעין כל שלא מדעתו מידו לידו כמו ויגזל את החנית מיד המצרי (ש"ב כ"ג כ"א) פן תגזל את בנותיך (בראשית ל"א ל') אל תגזל דל כי דל הוא (משלי כ"ב כ"ב) גזלת העני בבתיכם (ישעי' ג' י"ד) ואולי גזל נקרא מה שביארנו שהוא בגלוי, עושק יקרא כפירת הפקדון ולקיחת דבר מיד האדם שלא מדעתו בהסתר ואין רואה ועל כן אמר והשיב את הגזלה אשר גזל או את העשק אשר עשק (ויקרא ה' כ"ג) ר"ל מה שלקח מהברו על כרחו בגלוי ובנסתר וכן לא העשק את רעך ולא תגזל (שם י"ט י"ג) והראיה לזה הענין אמרו לא תעשק שכיר (דברים כ"ד י"ד) כי אין רואה העושק ההוא שיוכל להעידו עליו ויוכל לומר שנתן לו שכרו לזה נקרא עושק לפי שהוא כגוזל הברו בנסתר. וכן והצילו גזול מיד עושק (ירמי' כ"ב י"ג) אפשר שהמאבד נקרא גזול אחר שלוקח ממנו ממונו מיד ליד זולתו אך הלוקח בהכרח בנסתר נקרא עושק והאיש ההוא יצטרך להצלה ושישימו המושלים עיניהם על הדבר לחקרו ולדרשו לפי שאין לו ראיה ועד על מה שלקחו ממנו במסתרים. ומצאנו ענין גזל נופל אף בדבר שלא יטלטל כמו שאמר על אדות באר המים אשר גזלו (בראשית כ"א כ"ד) וענינו התגברות. וכן לא ישנו אם לא ירעו וגנזלה שנתם אם לא יכשילו (משלי ל' ט"ז) שהאחד מעיר חברו ואוננו מניח לו לישון עד שיכשיל העולם. אלו אינם מסלטלים ונזכרים בלשון גזל. **חומס** יש שדמה לו כי הוא אב לכל הגזלות והכפירות והגניבות וזה אינו רחוק אך כברתי כי ענין חמס, רשע, והעד כי מלאה הארץ חמס (בראשית ו' י"ג) וכן החמס קם למטה רשע (יחזקאל ז' י"א) חמסו תורתי (שם כ"ב כ"ו) רצו' לומר הרשיעו כלומר דברו רע עליה ואמרו כי היא מרשעת וכן חמס ושד ישמע בה (ירמי' ו' ז') ויין חמסים ישתו (משלי ל' י"ז) וחטאי חמס נפשו (שם ח' ל"ו) או אפשר לומר שענין חמס תלונה ותרעומת כענין חמסי עליך (בראשית ט"ז ה') וכן כי מלאה הארץ חמס תלונה שכלם מתלוננים זה על זה מרב הרעה שעושים איש לאיש ואיש לרעהו, וכן חמסו תורתי, התלוננו עליה בבא צרתם ובצת פקדתם. וכן וחטאי חמס נפשו ר"ל מתלונן על נפשו באשר הסיתהו לחטא ומצדיק עצמו לומר לא ידעתי נפשי שמתני והעד חמס ושד ישמע בה (ירמי' ו' ז') ר"ל תלונות רבות ישמעו בה תמיד מרוב השוד והרע שעושים זה לזה. ויש שפי' חמסו תורתי שנו אותה והפכו ללענה משפטה לפי שחמס בלשון הערב הסרת דבר ממקומו. ויש דרך אחרת בחמס והוא ענין הגלוי והנתיצה אמרו ויחמס כגן שכו (איכה ב' ו') יחמס כסככו בסרו (איוב ט"ו ל"ג) והעד נחמסו עקביך (ירמי' י"ג כ"ב) וחומץ וחומס ענינם שוה לרב הענינים לא בכלם ששניהם חפצם לומר אדם קשה ומר וחמוץ ברבריו ומאמריו לא ימתקו והענינים המרים והדברים החמוצים אותות הרשע ועוד לברר ההפרש אשר הפרשנו בין חומס וגוזל לבד מה שאמרו רבותי' ז"ל (בבא קמא ס"ג ח') אמר ליה רב אויא בריה דרב אחא לרב אשי מה בין גזלן וחמסן חמסן יהיב דמי, גזלן לא יהיב דמי.

עול יש בו שני דברים שאינם באלה אשר זכרנו כי עול ענינו השקרות והאון אמרו לא תעשו עול במשפט (ויקרא י"ט ט"ו) ר"ל שקרות וכן מכף מעול וחומץ (תהלים ע"ב ד') ולא יודע עול בשת (צפני' ג' ה') איש שתה כמים עולה (איוב ט"ו י"ו) גם עוילים מאסו בי (שם י"ט י"ח) שארית ישראל לא יעשו עולה (צפניה ג' י"ג) שקרות והראיה אמרו אחריו ולא ידברו כזב (שם) אף לא פעלו עולה (תהלים קי"ט ג') למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם (שם קכ"ה ג') כל עשה עול (דברים כ"ה ט"ז) אם יש עול בכפי (תהלים ז' ד') אף בלב עולת תפעלון (שם כ"ח ג') כמו עוֹלות והוא קבוץ עוֹלה לרבות. וכן ענינו האמנם אלם צדק תדברון (שם נ') האמנם כאלם מפיכם הצדק והיושר שהיה לכם לשפט בצדק דלים ובמישור ענוי ארץ, אף בלב עולות הפעלון, לא די לכם בזה כי אף בלבבכם אתם חורשים רע ופועלי

וחומס וצושק וזולתם כי אם מה שביארנו.

עושק, אינו גוזל וחומס, ועושק איננו גזל אך האדם המתגבר על חלש ממנו לפי ענינו נקרא עושק ועל כן האדם הגוזל רעהו יקרא גוזל והמלך והמושל אשר יקחו ממון העם יקראו עושקים כמו שתראה מאמר החכם המושכל נגיד חסר תבונות ורב מעשקות שונא בצע יאריך ימים (משלי כ"ח ט"ז) אע"פ שהוא רב מעשקות מחסר שכלו וקלת דעתו יעשק עבדיו ואנשיו אך לא ישא פני כל כפר ולא יקח שחד ולא יתחייב מיתה כי אם על השחד לא על העושק כי כן יסד המלך כמו שתראה בדברי שמואל מענהו אשר השיב לעם בשאלם להם מלך ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו (שמואל ח' ח' י"ח) ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו (שם י"ג י"ד) צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים (שם י"ז) ומה שקנה עבד קנה רבו וכמו פקדון הוא אצלכם הממון והבנים והבנות והשדות והכרמים והבהמות ואף גם זאת אמר המקרא צאנכם יעשר אשר ענינו יעשוק כי מי צוה במצות ית' לתת מעשר בהמה למלך. ע"א נגיד חסר תבונות ורב מעשקות שונא בצע יאריך ימים המלך המתנהג בן ראוי להאריך ימים על ממלכתו שהוא רב מעשקות ולוקח ממון מאנשיו בפרסום ובגלוי ושונא הבצע הנתון בחיק במסתרים באמת ישר ונאמן הוא וכן גר יתום ואלמנה לא תעשקו (ירמי' ז' ו') שהם רכי יד והלושי כח אצל בני האדם, לאיש לעשקם (ד"ס ח' י"ו כ"ח), ענין לאיש כענין וחזקת והיית לאיש (תלכיס ח' ג' ג') אשר החפץ בו לשר ולקצין, והראיה אמרו אחריו ויוכח עליהם מלכים (ד"ס ח' י"ו כ"ח) וכן ואת מי עשקתי את מי רצותי (ב"ח י"ג ג') שמואל שמלך עליהם שאל להם מי מכם עשקתי ומן הדין היתי יכול לקחת הונכם וקנינכם כמשפט המלך. ואחר שהביאונו פה המקרא הזה נפרשהו בע"ה במה ששמענו בו, ואת מי עשקתי את מי רצותי ומיד מי לקחתי כפר ואעלים עיני בו ואשיב לכם (שם) באמת אין רצונו לומר מיד מי לקחתי כפר להטות משפטו והעלמתי עיני ממנו כי אין זה שבחו של שמואל בקחתו שחד, אך הענין כן הוא מי עשקתי ומי רצותי ומיד מי לקחתי כפר הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו ואם תאמרו שהאיש אשר עשקתי ורצותי ולקחתי ממנו שחד מתירא ממני ואינו רוצה להגיד הדבר בפני אני אעלים עיני בו בלומר אלך לביתי ואתם חקרו אחרי ושלא בפני הדבר הזה ואשר יאמר כי עשיתי לו אחת מן הדברים האלה ישלח ויקח ממונו מידי ואשיב לו. או נובל לומר כי ענין ואעלים עיני בענין אחד הנזכרים לפנינו רצונו לומר מי עשקתי ומי רצותי ומיד מי לקחתי כפר וממי העלמתי עיני להאותו ולשמוע צעקתו אשר יאבד ממונו על כך, יאמרו ואשיב לו. וכן ועשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו (מיכה ג' ג'). ויש עושק שהוא טוב לעשוק ואין עון מגיע אל העושק עליו כאדם העושק מחלת רעו ברפואה כענין ה' עשקה לי ערבני (יסעי' ל"ח י"ד) כלומר עשק לי מחלתי או עשקה נפשי ממני וזה ברצון העשוק ולהנאתו ולתועלתו וזה לא יקרא גזל אחר שהוא ברצון שניהם ומן הענין הראשון הם רוב הנמצאים בלשון עושק. **ואבן גנאה** פי' ענין המעשקה בתולת בת ציון (יסעי' כ"ג י"ג) חמס והכרח ואפשר שהעושק קרוב אל הגזל כמו שתראה שאמר והצילו גזול מיד עושק (ירמי' כ"ל י"ג) כאלו אמר והצילו גזול מיד גוזל או והצילו עשוק מיד עושק אך העושק אינו גזל גמור, ואפשר והצילו גזול מיד עושק יצילו העני והרש שאין להם דבר מיד המלך אם ירצה לעשקם שהמלך נקרא עושק כמו שבארנו. והראיה לסברתנו מה שאמר הכתוב בענין התמה והפלא עם הארץ עשקו עשק (יחזקאל כ"ב כ"ט) אך לפי דברי רבותי אין ביניהם הפרש והראיה מאמר רבא שאמרו (ב"מ ק"ט ח') אמר רבא זהו גזל זהו עושק ולמה חלקן הכתוב לעבר עליו בשני לאוין, והם היודעים האמת. **גזל** נגזר עליו שהוא אב

שקר שאינו כן והנשבע על כך נקרא נשבע על שקר, שוא נקרא האומר על עמוד של שיש שהוא של שיש זה אמת והנשבע על כך נקרא נשבע לשוא ר״ל בחנם ולהבל כי אין אונס אותו להשבע שבועה זו ואע״פ שכן הוא האמת הנה שבועת שוא. ועל זה הדרך תמצא דרך הפסוק הולך והראיה ושוא תשועת אדם (תהלים ס׳ י״ג) הבל, נביאיך חזו לך שוא ותפל ולא גלו על עונך להשיב שבותך ויחזו לך משאית שוא ומדוחים (איכה ב׳ י״ד) דברי הבל, לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא (שמות כ׳ ז׳) להבל, לדבר שאין צורך לישבע ואין הכרח שהרי במקום אחר הזהיר על שבועת שקר אמרו ולא תשבעו בשמי לשקר (ויקרא י״ט י״ב) וכאן הזהיר אף על שבועת דבר אמתי שאין מכריחו להשבע שלא ישבע. וכן תראה שהמקרא החזיק טובה למי שלא נשבע ללא צורך ואף על האמת כאמרו הנשבע כאשר שבועה ירא (קהלת ט׳ ב׳) ר״ל כנשבע להבל ולא דבר כאשר שבועה ירא, ר״ל שאף על האמת אינו נשבע אם לא בהכרח באונס גדול והראיה כי הענין כן הוא שאם היה רצונו לומר כאשר שבועה ירא להשבע לשקר, היה לו לומר הנשבע לשקר כאשר שבועה ירא אך באמת רצון המקרא ההוא לומר הנשבע על דבר אמת כאדם הקופץ ונשבע על דבר אמת בלי הכרח שאע״פ שאמת הוא מה שנשבע מגונה מאד שאין לאדם להשבע בשם אלהיו אם לא בהכרח גדול ועוד היום תראה כאשר יש דבר פשע והכחשה בין אחד העם ובין ישד באדם שאם ירצה הישר והנאמן להשבע יאמרו (יאמנו?) דבריו והוא אינו חפץ להרויח בשבועתו אף מה שיודיע שהאמת אתו. וכן אל יאמן בשו נתעה (איוב ט״ו ל״א) ר״ל בהבל או במהביל וכן נשוא לשוא ערוך (תהלים קל״ט כ׳) לשוא תתיפי מאסו בך עגבים נפשך יבקשו (ירמי׳ ד׳ ל׳) דברו דברים אלות שוא כרת ברית (הושע י׳ ד׳) משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו (יונה ב׳ ט׳) לשוא הכיתי את בניכם מוסר לא לקחו (ירמי׳ ב׳ כ״ט) העבר עיני מראות שוא (תהלים קי״ט ל״ז) שוא עמלו בוניו בו (שם קכ״ז א׳) שוא שקד שומר (שם) לא תוסיפו הביא מנחת שוא (ישעי׳ ס״ה י״ג) עלי גלעד וקחי צרי בתולת בת מצרים לשוא הרבית רפאות תעלה אין לך (ירמי׳ מ״ו י״א) אם גלעד און אך שוא היו (הושע י״ב י״ב) כל אלה ענינם הבל ולא כלום, או יהיה במקומות האלה שוא בחלף חנם. וכן רבים אשר לא זכרנו והבאתי קצתם כדי שיבין הרואה זולתם ובפסוק אחד מצאנו שלשה מאלה הנה כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר והלמות השוא ידברו הבל ינחמון (זכרי׳ י׳ ב׳) תרפים הם ממיני הקסם והעיד המקרא כי הם דברו און רשע או דברי רוח וקוסמים חזו שקר אמרו שקרות ומה שלא חזו או הראם הקסם דבר שאינו והלומות השוא ידברו ר״ל הבל לא כלום והראיה מה שאמר אחריו הבל ינחמון.

השער התשיעי.

אונס, עושק, גזול, חומס, עול, חוטף.

אונס לא נמצא על דבר גזל וחמס כי אם על הכרח שיעשה איש לאיש להפלגת דבר כמו והשתיר כהת אין אנס (אסתר ח׳ ח׳) אין מכריח האדם לשתות ולהפלגת ידיעת החכמה וכל רז לא אנס לך (דניאל ד׳ ו׳) ר״ל לא יקשה בעיניך להבינו ולדעתו או החפץ בו אינך צריך הכרח להבינו כאדם המהדד שכלו מאד והמצטער על דבר הנעלם ממנו. או נאמר לא אנס לך אינני מוכרח להיות נפרד ממך מרב חכמתך. ולהפלגת ההכרח הגדול לעשות דבר בלתי רצון איש ואשה מה שאמרו רבותי׳ ז״ל (בניעית פ״י מכות ג׳) האונס והמפתה ובאמת האיש אינני גוזל דבר מיד האשה ולא נקרא אונס כי אם על ההכרח שהוא מכריחה לבטל רצונה מפני רצונו או לעשות רצונו בלתי בטול רצונה ולא תמצא לשון אונס נופל בענין גוזל

מצמיתי אויבי שקד (סס ס"ט ה') מדבר שקר תרחק (שמות כ"ג ז') ר"ל מענין אם תשקר לי ולניני ולנכדי (נחמיה כ"ח כ"ג) כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים ורעות שמרון כי פעלו שקר וגנב יבוא פשט גדוד בחוץ (הושע ז' ח') הענין כן הוא כרפאי לישראל ממחלת גלותו וממכות משובותיו ארפאהו ואעלה לו ארוכה ונגלה עון אפרים שהוא לא נרפא לפי שהרע מעשיו ביותר כי פעלו שקר כלומר ישראל היו עושים דבריהם בשקרות ומחסדים עצמם לומר כי מה שעושים כדין הוא ולא יגלו נבלותם. אבל אפרים ממנו גנב יבא פשט גדוד בחוץ גנב אחד מאפרים יפשיט גדוד אחד מרב לסטותו וילסטם הבריות לעין כל. ע"א כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים ישאל אפרים מדוע לא נרפא נגע גלותי כאשר נרפא ישראל הלא ממנו גנב יבא פשט גדוד בחוץ וישיב ללבו ויאמר באמת עונותיו הטו אלה ומנעו הטוב ממני, אלכה ואשובה ממשובתי כי חנון ורחום ה' ונחם על הרעה הלא ישראל שהיה פושע גדול עושה חיל ונושע בתשובה כל שכן אני שאינני חוטא גדול כמוהו שירחם אותי הבורא ית' בתשובה ועל כן יאמר בו ונשובה אל ה' והוא ירפא משובותינו. ע"א כרפאי לישראל נאמר כי הבורא ית' אומר כאשר דמיתי לרפא ישראל נגלה לפני עון אפרים ורעות שומרון כי פעלו שקר וגנב יבא וגו' ובל יאמרו ללבבם כל רעתם זכרתי ואינני מרגיש ברעותם ובזדונותם מלבד באלה שזכרתי ידי להם אם יתודו על אלה כי הלא הם סבבום מעלליהם נגד פני היו כלומר אף אם רבו למעלה מעלליהם הרעים ועצמו שיוכלו לכבב אותם כלם נגד פני היו ר"ל לא נסתר ממני אחד מהם ברעתם ישמחו מלך וגו' כלם מנאפים. כי קרבו כתנור לבם. כלם יחמו כתנור כל הרעות האלה הם עושים והעל אלה אתאפק האחום עליהם ולא אשחיתם זאת לא זאת ואף אני אעשה זאת להם לפקוד עליהם מעלליהם אשר לא טובים והם לא שבו אל ה' ולא בקשוהו בכל זאת וענין כל הפרשה נראה כאשר פירשנו עמה. ותפוש לשון אחרון וממנו ע"א אמרו אך לשקר שמרתי את כל אשר לזה במדבר (ס"ח כ"ס כ"ח) לענין שאינו ומבלי תועלת והוא כמתנכר וכן שקר החן (משלי ל"א ל') ר"ל ענין שאינו והראיה אמרו אחריו והבל היופי ובאמת היופי והחן הם שני כתרים נכבדים לאשה. והחכם המושכל אמר כי הם הבל ודבר שאינו לפי שאשה יראת ה' היא תתהלל (שם) כמו שגגה במקום אחר היופי שאינו שלם נזם זהב באף חזיר אשה יפה וטרת טעם (שם י"ח כ"ג) וכן אך שקר נחלו אבותינו (ירמי' י"ו י"ט) ענינו הבל וריק והראיה מה שאמר אחר כן הבל ואין בם מועיל וגם לשון שקר נופל במה שיש בין שני רעים שירמה האחד את חברו ממה שיש לו עמו כמו ולא תשקרו איש בעמיתו (ויקרא י"ט י"ח) או הבוגד נקרא שקר כמו שאמר ולא שקרנו בבריתך (תהלים מ"ד י"ח) ולא אשקר באמונתי (שם פ"ט ל"ד) ואפשר כי בכל אלה ענינים רבים מצד השתוף ההפרש אשר ביניהם בהנחתם הראשונה כן הוא כי און ענינו רשע ועוון לא שקרות. וכזב נקרא הדבר הנועד מצד השאלה אך להעשות ולהיות ויפשע מהיות בסבה או זולתה (?) וכחש הוא בפירת האמת או כפירת הדבר אשר יאמר בין שהוא אמת או שקר. ושקר נקרא הדבר שיבדא האדם מלבו ויאמר מה שלא היה ולא נברא או שיאמר כי אין יש ויש אין והנמנע מחויב והבטל אפשר או בהפך. וכן נקרא הבודא שקר דבר שקר (ירמי' ט' ד') וזה הכרחנו מראיות המקראות. וכן הבוגד בחברו נקרא שקר. וכן המרמה חברו ושותפו במה שיש ביניהם נקרא שקר האדם המרמה והרמאות. **שוא ושקר**, יש ביניהם הפרש כמו שאמרו רבותי ז"ל (ע' סנהדרין פ"ג משנה ח') (*) האומר על עמוד של שיש שהוא של זהב זה

(*) במשנה שם הלשון כזה: חיזוק היא שנועצת שוא נשבע לבטל את הידוע לחדש חמר על העמוד של אבן שהוא של זהב (וע' פירושנו על המשנה הזאת).

והוא הרעה והמרמה ועטוף ביאור כחש לראל הנביא אשר בא מיהודה רצו׳ לומר הרע לו מאד שהעבירו מדעת בוראו וגרם לו לעבור על מצותו ועל ידו הגיעו היזק שהמית אותו האריה. וכן מצאנו לשון כחש אשר ענינו רעה ומרמה אמרו סבבני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל (הושע י״ב ח׳) וענין בכחש כמו ובמרמה. וכן ברעתם ישמחו מלך ובכחשיהם שרים (שם ז׳ נ׳) כלומר ברעה אשר תמצאם ישמחו מלך המלך אשר הזהירם והודיעם כי כן יגיעם היזק גדול ורעה אם לא ישמעו בקולו וכאשר לא שמעו לו ולא הטו אליו אזנם וקרה אותם דברו ישמח המלך המוכיחם וזהו שאמר ברעתם ישמחו מלך ובכחשיהם כמו וברעתם. או אפשר לומר כי ובכחשיהם מן הענין הראשון רצונו לומר ובכפירתם בשם ית׳ ישמחו השרים המאמינים בו אשר עמדו בצדקתם. ומן הענין השני הרשתם רשע עולתה קצרתם אכלתם פרי כחש (שם י׳ י״ג) פי׳ פרי רעות וזדונות. וכן ומאלה ומכחש יספרו (תהלים ל״ט י״ג) ר״ל משבועתם השקרית ומרעתם יספרו כל היום ויתהללו בהם. וכן הוי עיר דמים כלה כחש פרק מלאה לא ימיש טרף (נחום ג׳ ח׳) אפשר שכחש במקום הזה כפירה. ואבן גנאח פי׳ בו שהוא שפלות והכנעה ושבר וקרא אותה עיר דמים לרב ההרוגים אשר בקרבה. ואמר לא ימיש טרף ר״ל שהיא טרף לאויב. ואולי ומאלה ומכחש יספרו (תהלים ל״ט י״ג) היה ענינו בו שהם מספרים מה שקרה אותם או מן הקללה והרעה והשפלות. וכן מן הענין הראשון גרן ויקב לא יזעם ותירוש יכחש בה (הושע ט׳ ג׳) הם קוו והוחילו שוהיה רב דגן ותירוש ומתפארים לאסף כורים הרבה מדגן ותירוש והגורן לא יזעם ר״ל לא יוכל לזונם מפני מיעוטו ותתירוש יכחש בה ויתמעט מהם ויגרום להם לכפור באלהיהם. או יהיה מן הענין השני וירצה לומר ותירוש יכחש בה ירוע מעשה התירוש וירמה אותם. וכן כחש מעשה זית (חבקוק נ׳ י״ז) המעיט פריו והרע להם ורמה אותם וגכזבה תוחלתם מהזית והתירוש. **שקר**, הוא שם יאמר על דבר שיבדא האדם מלבו להגיד מה שאינו, כמו שאמר דבר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק״א ז׳) והעד מפיך וחרב וחץ שנון איש ענה ברעהו עד שקר (משלי כ״ה י״ח) עד שקרים לא ינקה (שם י״ט ה׳) כי קמו בי עדי שקר (תהלים כ״ז י״ב) עשיריה מלאו חמס וישביה דברו שקר (מיכה ו׳ י״ב) בשקריהם ובפחזותם (ירמי׳ כ״ג י״ד) ושבעת שקר אל תאהבו (זכרי׳ ח׳ י״ז) וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר (מלאכי נ׳ ה׳) כי שקר אתה דבר אל ישמעאל (ירמי׳ מ׳ ט״ז) והעד הנכון והאמתי אמרו שקר אתה מדבר לא שלחך ה׳ (שם מ״ג ג׳) כל אלה וכן רבים ענינם שיקרא הדבר שאינו שקר וגם האומר אותו נקרא שקר, שקר מזין על לשון הות (משלי י״ז ד׳) תאלמנה שפתי שקר (תהלים ל״א י״ט) משל מקשיב על דבר שקר (משלי כ״ט י״ב) שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר (שם י״ב י״ט) שקר ואמת שני הפכים כי אף כאשר יספר אדם דבר אמתי בשם ראובן ולא שמע אותו ממנו הדבר הוא אמת והשמע הוא שקר השמע השקר הפך האמת (?) וכבר הארכתי בחלק הקו״ף בשער ק ש ט, אמת, כי יש מן החכמים שאמר שאין אמת הפך שקר. וגם לשון שקר נופל בכל דבר ואף בלתי חי (דבור) כמו שקר החן והבל היפי (משלי ל״א ל׳) וגם נצח ישראל לא ישקר (ש״ח ט״ו כ״ט) ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חציץ (משלי כ׳ י״ז) איש מתהלל במתת שקר (שם כ״ה י״ד) ונשבע על שקר (ויקרא ה׳ כ״ג) לשון שקר ישנא דכיו ופה חלק יעשה מדחה (משלי כ״ו כ״ח) לא נאוה לנבל שפת יתר אף כי לנדיב שפת שקר (שם י״ז ז׳) שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר (שם י״ב י״ט) אצא והייתי רוח שקר (מ״ח כ״ג כ״ג) או עשיתי בנפשי שקר (ש״ב י״ח י״ג) על כן שנאתי כל ארח שקר (תהלים קי״ט ק״ד) טפלו עלי שקר זדים (שם ס״ט) דרך שקר הסר ממני (שם כ״ט) והכדי לא אפיר מעמו ולא אשקר באמונתי (שם פ״ט ל״ד)

לֹא דבר שיפשע מהיות וכן כל האדם כוזב (תהלים קי"ו י"א) ר"ל מיעד ענין וכוזב כלומר נפשע ולא יהיה. וכן וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו (ישעי' נ"ח י"א) רצו' לומר כמעין הנועד לשאוב ממנו מים והמים יפשעו ולא יהיו או בכבת יובש או בגורם אחר, כל זה מכריח שיש הפרש גדול בין כזב ושקר. **כחש** הוא נמצא על שני פנים ויוצא לשני ענינים האחד אשר [לא] יפול לשון כחש כי אם בכפירת האמת והכחשת הידוע שיאמר על דבר מוכרח ומחויב שהוא נמנע או שיספר אדם דבר שהוא חוץ ממנו בענין אחד והוא יכחישהו ויאמר כי הפך הוא זה נקרא מכחיש ואף אם הדבר כאשר יספרהו הוא מכחיש הראשון כי אף במכחיש השקר יפול לשון מכחיש וכל שכן במכחיש האמת כמו (מאמר באמרו של זהב) כחשו בה' ויאמרו לוא הוא (ירמי' ה' י"ב) וזה מוכרח שהם כופרים בעקר ומכחישים האמת. אבל שקר נקרא הדבר שיברא האדם מלבו בלתי כפירת אמת והכחשת דבר האמור כמו שיאמר האדם על מה שלא שמע ולא ראה שראה ושמע ואינו מכחיש באמירתו אדם שאפשר שכל מה שהוא אומר היה אך משקר הוא באמרו כי הוא שמע מה שלא שמע וכן האומר על עמוד של שיש שהוא של זהב אין בזה הכחשת אדם כי מי אמר שהוא של שיש שהוא יקרא מכחיש באמרו שהוא של זהב אך שקר הוא אומר. וכן מצאנו שהזהיר הכתוב האדם שלא להכחיש ולכפור האמת כמו שאמר ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו (ויקרא י"ט י"א) אשר ר"ל לא תכחשו איש בעמיתו כאשר יהיה לכם דבר ביניכם ובינו וישאלך חלקו לא תכחישהו לומר אין לך אתי דבר ודבר אין לי עם אדם ואמר לא תשקרו לפי שהמכחש האמת אומר שקר ונקרא שקר. ואע"פ שענין מכחיש נופל אף במכחיש השקר כמו שתראה דברת בני האדם שיאמרו ראובן ספר דבר שקר על שמעון ללוי ושמעון הכחישו בפני לוי כי שקר דבר אך גם עיקר לשון כחש אשר מצאנו במקרא נאמר על הכחשת האמת וכפירת הידוע ואמירת הקורא הדבר הנמנע מוכרח ומחויב הוא כחש לפי שמכחיש האמת כמו ותכחש שרה לאמר לא צחקתי (בראשית י"ח ט"ו) כפרה האמת שהרי היא צחקה כמו שהכתוב מעיד ותצחק שרה בקרבה (שם י"ב) וכחש בו לא ראיתיך (יהוש ח' י"ח) וכחש בעמיתו בפקדון או בתשומת יד (ויקרא ה' כ"א) כפר לו הכל והכחישו האמת. וכן וגם גנבתי וגם כחשו וגם שמו בכליהם (יהושע ז' י"א) כלומר גנבו וכפרו והכחישו המגיד גנבתם וכפירת הגזון שתי עונות, כי איך יוכלו לכפור הגניבה אשר שמו בכליהם פן תכחשו באלהיכם (שם כ"ד כ"ז) תכפרו בענין כחשו בה' ויאמרו לוא הוא (ירמי' ה' י"ב) וכן ויכחשו אויביך לך (דניאל י"א ל"ט) כלומר מפחדתך אל אויביך יכפרו מה שטופר לך עליהם ואפילו הוא אמת ונכון כי הם הזיקוך הם יכחשו ויאמרו כי שקר הוגד לך עליהם וכן בני נכר יכחשו לך (תהלים י"ח מ"ה) בענין ויכחשו איביך לך (דניאל י"א כ"ט) כי אף המה שנודע באמת שדברו עליך יכחישו וכן אלה וכחש (הושע ד' ג') כאדם הנשבע להתנצל לא עשיתי הדבר הזה ואמת שעשאו וזה רעה חולה ואולי כחש לו (מ"ב י"א י"ח) מהענין הזה ונפרש הפסוק פה לפי שהוא צריך ביאור גדול ויאמר לו גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר השיבהו אתך אל ביתך ויאכל לחם וישת מים כחש לו (מ"ב י"ג י"ח) כלומר הוא הכחיש עצמו שאם הוא היה נביא מתחלה כאשר קראו לאכל לחם עמו היה לו לומר לנביא ידעתי כי הבורא צוך לבל תאכל לחם אן אני נביא כמוך ומלאך צוני לצותך לאכל עמי לחם. ע"א אולי כחש לו ר"ל כפר בעקר הנביא הזקן אשר היה יושב בבית אל מעיז עליו המקרא שכפר באלהי אמן שאחר שהוא נביא ולא צווה על כך מדוע אמר לו לשוא במצות הבורא ונמצא כי הוא מכחיש דבר הנביא אשר בא מיהודה שהיו אמתיים והוא הכחישם בדברי שקר והם יורו עליו כי כופר באמת הוא. או נאמר כי ענין כחש לו כענין הפנים השניים אשר לשון כחש נופל בהו

השער השמיני.

און, כזב, כחש, שקר, שוא.

סברתנו לומר כי **און** רוצה לומר ברב המקומות רשע ועוון והראיה אם און ביד הרחיקהו (איוב י"ח י"ד) כי לא יצא מעפר און (שם ה' ו') הלא ידעו כל פעלי און אכלי עמי אכלו לחם ה' לא קראו (תהלים י"ד ד') לעגלות בית און (הושע י' ה') מקשיב על שפת און (משלי י"ז ד') שלח אצבע ודבר און (ישעי' ח' ט') לא הביט און ביעקב (במדבר כ"ג כ"א) אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און (משלי ל' כ') והכריתי יושב מבקעת און (עמוס ח' ה') למה תראני און ועמל תביט ושד וחמס לנגדי (חבקוק א' ג') תחת און ראיתי אהלי כושן (שם ג' ז') אדם בליעל איש און (משלי ו' י"ב) ואון ועמל בקרבה (תהלים נ"ה י"א) ואל תשלט בי כל און (שם ק"ט ק"ג) לא אוכל און (ישעי' א' י"ג) לב הרש מחשבות און (משלי ו' י"ח) יוליכם ה' את פעלי האון (תהלים קכ"ה ה') גלעד קרית פעלי און עקבה מדם (הושע ו' ח') כל אלה ורבים שלא זכרתים ענינם רשע ועוון וחמס ויש און שהוא לפי ענינו הבל וריק, אמרו כי הגלגל גלה יגלה ובית אל יהיה לאון (עמוס ה' ו') ללא כלום הן כלם און (ישעי' מ"א כ"ט) הבל, וכן כי התרפים דברו און (זכרי' י' ב') אם גלעד און אך שוא היו (הושע י"ב י"ב) כלומר אם גלעד עושים הבל וריק הבל היו, ומשמיע און מהר אפרים (ירמי' ד' ט"ו) גם זה הבל. והראיה לדרך הראשונה ותוחלת אונים אבדה (משלי י"א ז') פי אונים רשעים וחטאים, וראיה כי זה שם הרשעים מה שאמר בראש הפסוק במות אדם רשע תאבד תקוה ותוחלת אונים אבדה. ואבן גגאה פי' ובית אל יהיה לאון (עמוס ה' ה') וכן כלם און אפס מעשיהם (ישעי' מ"א כ"ט) כי שניהם ענינם החסרון. אבל ויהבם עמל ואון (תהלים ל' ו"ד) וכן ומשמיע און מהר אפרים (ירמי' ד' ט"ו) שניהם ענינם היגיעה והעמל והצער. **כזב** ענינו מהתלות ודבר שאין בו חפץ ואיננו שקרות גמור אך קרוב ענינם, וכזב יאמר על דבר שיועיד האדם לעשות לזמן ויעבר המועד ויפשע הדבר ההוא ולא היה, כמו תוחלתו נכזבה (איוב מ"ח ח') ובמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו (ישעי' נ"ח י"א) היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמי' י"ד י"ח) בתי אכזיב לאכזב (מיכה ה' י"ד) אין רצונם לומר שקרות אך תוחלתו נכזבה ענינו פשעה ולא נהייתה וכן אל אדני אל תכזב בשפחתך (תהלים ק"ג ד' י"ו) אל תהתל ואל תבטיחנו בדבר שאין בו תועלת וכן שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב (צפניה ג' י"ג) דבר שאינו צריך וכן לא איש אל ויכזב (במדבר כ"ג י"ט) ר"ל ויעשה מהתלות וכן עד אמונים לא יכזב (משלי י"ד ה') לא ידבר דברי הבל שאינו צריך לבדוא מלבו דבר ולהוסיף ולגרוע מאמר וכן ויפיח כזבים עד שקר (שם) המעיד שקר צריך להרבות דברי מהתלות ודברים שאינם צריכים ליפות דבריו ולאמת שקרותו וזה שאמר יפיח כזבים עד שקר ובלשונם יכזבו לו (תהלים ע"ח ל"ו) ויפח לקין ולא יכזב (חבקוק ב' ג') כל האדם כזב (תהלים קי"ו ט"ו) ר"ל מדבר מהתלות ומעתיר אמרים במה שאין בו צורך לא לו ולא לאחרים שוא ודבר כזב (משלי ל' ח') ותדבר אלי כזבים (שופטים ט"ז יו"ד) והמה דברו עלי כזבים (הושע ז' י"ג) ותעתם כזביהם (עמוס ב' ד') מהתלותם כזב ושד ירבה (הושע י"ב ב') והוא לחם כזבים (משלי כ"ג נ') ויפח כזבים לא ימלט (שם י"ט ה') תאות אדם חסדו וטוב רש מאיש כזב (שם כ"ג) פי' תאות אדם היא חסד ותכל וטוב רש שאינו מתעסק בתחבולות ותככים מאיש כזב זר והפכפך עושה בעברת זרון ומהתלות. הזה זאת סברתנו בכזב כי אין ענינו כמו שקר לפי שכזב יאמר על דבר הנועד להיות ויפשע ולא יהיה והעד נאמן אל תכזב בשפחתך (משלי ג' ד' י"ו) אל תיעד

(תהלים ל"ח ח') וכן מלות רבות במקרא שהם יתרות והראיה ויאסף רגליו אל המטה (בראשית מ"ט ל"ג) אסף ידך (ש"ח י"ד י"ט) כל אלה הם קרובים אל האוסף על כן אמרנו כי לשון אוסף יאמר לחבר הסמוך וענין קבוץ לקבוץ הנפזר והרחוק לקרב. הנה זה ביאורם והתפרש אשר ביניהם. **אוֹגר** אינו נופל באגירת דבר חי מרגיש ומושכל וזולתו ואינו נזכר בשום מקום כי אם על הדברים שאין בהם חיות ובקצת מקומות מבאר מה יאגור ויש מקום אשר לא יבאר. **צוֹבר** לא מצאנו ממנו זולתי על אשר ביאורו בצדו בכל מקום ואינו נופל על צבור בעלי חיים מושכלים ומרגישים וזולתם שאין מרגישים כי אם לאחר מיתה כאמרו ויצברו אותם חמרם החמרם (שמות ח' י') וזה היה אחר מיתת הצפרדעים שצברם להסירם מבתיהם. **כּוֹנס** נופל בבעלי חיים מושכלים ומרגישים ר"ל איש ואשה ובזולתם במים מה שאין קובץ ואוסף נופלים במים והם נופל לשונם בבהמה מה שאין כן בכונס, וגם הם נופלים בכל בעלי חיים במרגישים ומושכלים ובזולתם ר"ל אף בבהמות וכן לשונם נופל אף בדבר שאין בו חיות וכל אלה מוכרח. **קוֹבץ ואוֹסף** מקומות אשר אסיפתם על ידי אחרים ומקומות אשר נאספים ונקבצים מעצמם. וכונס בכל מקום על יד אחר לא שיכנס מעצמו כל זה הוכחנו והכרחנו מכח המראות אשר הביאונום פה. אוסף ענינו לחבר הסמוך לו, קובץ ענינו לקבץ הנפזר ולקדב הרחוק. אוסף יאמר אף על היחיד כמו ואין אוסף אותו הביתה *) קובץ וכונס לא יאמר לשונם כי אם על קבוץ הרבים, כל זה לבד דרכים אחרים אשר בין אוסף לכלם כי לשון אוסף תמצא שענינו כנוי המיתה והוא לשון נכבד על המות ועל כן לא נמצא על מות הבהמה לשון אסיפה כי אם במקום מועטים באשר נמצא על האדם בהרבה מקומות במקרא כמו ונאספת אל עמיך וגו' כאשר נאסף אהרן אחיך (במדבר כ"ז י"ג) ויגוע ויאסף אל עמיו (בראשית מ"ט ל"ג) אני נאסף אל עמי (שם כ"ה) ואספתה נפשך ונפש ביתך (שופטים י"ח כ"ה) אסף אסף כל (צפניה ח' ג') אסף אסיפם נאם ה' (ירמי' ח' י"ג) אספך אל אבתיך (ד"ה ג' ל"ד כ"ח) פן אספך עמו (ש"ח ט"ו ז') ולא יהיו עוד אספי רעב בארץ (יחזקאל ל"ד כ"ט) אספי מארץ כנעתך (ירמי' י' י"ז) כל אלה ענינם מיתה וגויעה וכליון. ויש אשר ענינו רפואה כמו אז יאסף אתו מצרעתו (מ"ד ה' נ') ירפאנו, וממנו תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה אחר תאסף (במדבר י"ב י"ד) ר"ל תרפא שהרי משה רבינו ע"ה לא התפלל בי אם על רפואתה כמו שתראה שאמר אל נא רפא נא לה (שם י"ג) והבורא השיבו תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה אחר תאסף (שם י"ד) כאלו אמר תרפא. וכן והעם לא נסע עד האסף מרים (שם ט"ו) רצונו לו' עד הרפא מרים. וממנו ענינו תפישה והכנסה והוא בעלי אספות (קהלת י"ב י"ח) בעלי תפישות נכנסות להכמה. וכן ולא נאסף את תבואתנו (ויקרא כ"ה כ') ולא נכנים. וכן ענין אני נאסף אל עמי (בראשית מ"ט ל"ג) שיעורו ההכנס והביאה אלא שהענין המיוחד בו אע"פ שהוא נופל על ההכנס והביאה הוא המות וכנוי החלוף והעברה מן העולם. וכן מענין הביאה וההכנס ויאסף משה אל המחנה (במדבר ט"ז ל') שנכנס שם ובא על דרך אמת. וכן ואין אוסף אותו הביתה *) רצונו לומר מכנים ומביא וכן ואספתו אל תוך ביתך (דברים כ"ב ג') וכן אספי מארץ כנעתך (ירמי' י' י"ז) פי' כנסי והביאי בניך בתחתית כניעתך ושפלותך יתר משפלות הארץ שאת יושבת במבצר וזה על דרך השפילו שבו (שם י"ג י"ח) כלומר אל תוחילי להצילה ולהמלט בעבור שאת יושבת במבצרים אשר התמהמהת בהם כי הנני משפיל את כל יושבי הארץ ועל כן אמר השפילי עצמך יותר משפלות הארץ כלומר הכנסי תחת הארץ כניעה ושפלות כענין בוא בצור והטמן בעפר (ישעי' ב' י"ו) ולא תתנאי ולא תתנשאי במבצרים ויש אשר פירש כנסי סחורתך מן הארץ, ובעיני אב גנאח לא טוב הביאור הזה.

*) נ"ל שלמ"ל: וליו לים מחסף לותי הניהה (טופטים י"ט י"ח).

ל״ה) וקבץ על יד ירבה (מלכי״ב י״ג י״ח) קבוצים שם על המלאכה (נחמי׳ ה׳ ט״ז) קבצת כסף (יחזקאל כ״ב כ׳) מאתנן זונה קבצה (מיכה ז׳ ו׳) ומקבציו ישתהו (ישעי׳ ס״ג ט׳) וחג האסף (שמות כ״ג ט״ז) אסף בלי יבוא (ישעי׳ ל״ג יו״ד) אללי לי כי הייתי כאספי קיץ (מיכה ז׳ א׳) אסף אלהים הרפתי (נחמיה ל׳ כ״ג) אפסי מארץ כנעתך (יחזקאל ל״ד כ״ט) ואסף שללכם (ישעי׳ ל״ג ד׳) ואספת את תבואתה (שמות כ״ג י׳) ואסף איש טהור את אפר הפרה (במדבר י״ט ט׳) ונופל לשון קובץ בחי מרגיש ומושכל אמרו ועתה שלח קבץ אלי את כל ישראל (מלכים ז׳ י״ח י״ט) קבצו זקנים אספו עוללים (יואל א׳ ט״ז) עוד אקבץ עליו לנקבציו (ישעי׳ ל״ו ח׳) הקבצו ושמעו בני יעקב (בראשית מ״ט ב׳) ובהקבץ נערות רבות (אסתר ג׳ ח׳) וקבצתים מירכתי ארץ (ירמי׳ ל״א ח׳) יקבצך ה׳ אלהיך (דברים ל״ד) קבץ אקבץ שארית ישראל (מיכה ב׳ י״ב) לכן חכו לי נאם ה׳ ליום קומי לעד כי משפטי לאסף גוים לקבצי ממלכות (צפניה ג׳ ח׳) ובעת קבצי אתכם (שם כ׳) מזרח ישראל יקבצנו ושמרו כרעה עדרו (ירמי׳ ל״א י״ט) מקבצת מעמים רבים (יחזקאל ל״ח ח׳) יצילך קבוציך (ישעי׳ כ״ז י״ג) התקבצו כל בעלי מגדל שכם (שופטים ט׳ מ״ז) ויתקבצו יחדו (יהושע ט׳ ג׳) וכן אוסף נופל בחי מושכל מרגיש אמרו נדיבי עמים נאספו (תהלים מ״ז ו״ד) לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג׳ ט״ז) בעלי אספות (קהלת י״ב ג׳) ויאסף משה אל המחנה (במדבר י״א ל׳) ואסף לי שבעים איש (שם י״א פ״ז) ואספו אותו העירה (יהושע כ׳ ד׳) ואספו אספה אסיר על בור (ישעי׳ כ״ד כ״ב) בהתאסף ראשי עם (דברים ל״ג ה׳) ואטפתו אל תוך ביתך (שם כ״ג ג׳). לשון **בונם** אינו נופל בבהמה כמו בקובץ ואוסף ועל כן לא יאמר לשון כונס אל הבהמה ולא לשון קובץ במים, אחר שלא תמצא לשונם נופל במים כמו שתמצא בנם כנד מי הים (תהלים ל״ג ז׳) עוד יש הפרש ביניהם כי לא תמצא לשון כונס נופל בחי מושכל ומרגיש אם לא על ידי שליח כמו לך כנוס את כל היהודים (אסתר ד׳ ט״ז) לכנוס את הגרים (ד״ה ח׳ כ״ב ג׳) וכן כלם מה שתמצא מהם לעתיד וכנסתים אל אדמתם (יחזקאל ל״ט כ״ח) נדחי ישראל יכנם (תהלים קמ״ז ג׳) כלם על ידי משיח נגיד ולא יאמר נכנסו הגוים נכנסו נדחי ישראל ר״ל מעצמם כמו שאמר כלם נקבצו באו לך (ישעי׳ מ״ט י״ח) הקבצו ושמעו בני יעקב (בראשית מ״ט ב׳) מעצמכם, ויתקבצו יחדו (יהושע ט׳ ג׳) נדיבי עמים נאספו (תהלים מ״ז ו״ד) מעצמם לא על ידי שליח, ויאסף משה אל המחנה (במדבר י״ח ל׳). בהתאסף ראשי עם (דברים ל״ג ה׳) וגם הדרך שהיא בכונס ליכנס על ידי שליח היא בקובץ ואוסף שגם הם קבוצם ואסיפתם לפעמים על ידי אחר המקבץ והמאסף אותם כמו שאמר לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג׳ ט״ז) אספה לי שבעים איש (במדבר י״א ט״ז) מאסף לכל המחנות (שם י׳ כ״ה) שלח קבץ אלי את כל (זקני) ישראל (מלכים י״ח י״ט) קבצו זקנים אספו עוללים (יואל ב׳ ט״ז) ובהקבץ נערות רבות (אסתר ג׳ ח׳) ובהקבץ בתולות שנית (שם ב׳ י״ט). אוסף וקובץ יש הפרש גדול ביניהם כי לשון קובץ יאמר לקבץ המפוזר והרחוק ואוסף לא נאמר אלא לדבר הסמוך והעד אספה הצלעה והנדחה אקבצה (מיכה ד׳ ו׳) הצולעה שהיא נהלאה ולא יכלה ללכת אנה ואנה אחבר אותה אלי אך הנדחה והנפזרת אקבץ ועל כן לא מצאנו לשון כבוץ נופל על היחיד כמו לשון אוסף ואין איש מאסף אותם הביתה (שופטים י״ט ט״ו) רצונו לומר אין מחבר אותם אליו ויאסף משה אל המחנה (במדבר י״א י׳) התחבר לאנשי המחנה וכן ואספתו אל תוך ביתך (דברים כ״ב ג׳), והשואל והנדחה אקבצה (מיכה ד׳ ו׳) שהיא יחידה, נשיב כי הנדחה היא כלל כמו הצאן שהיא כולל בהמות רבות ועל זה הדרך אמר וכובשים אספו נגהם (יואל ג׳ י׳) ר״ל חברו אליהם אורם הקרוב להם ואמר כל פנים קבצו פארוו (שם ו׳) כמו ובשלו בפרור (במדבר י״א ח׳) והאלף נוספת כאלף וקאם שאון (הושע יו״ד י״ד) ימאסו כמו מים

וצעק עליו דוד חמס מדוע רודף אחריו להרגו כמו שתראה ואתה צדה את נפשי לקחתה (ש"א כ"ד י"ב) והוא לא הרגו כאשר יכול וחסה עינו עליו וכן ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו (שמות כ"א י"ג) כלומר לא היה רודף אחריו ולא נודע אם הוא אויב או אוהב והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה (שם) וענין צדה כענין איש אשר יצוד ציד חיה או עוף (ויקרא י"ז י"ג) אע"פ שהם שני שרשים ושתי גזרות ענינם קרוב מאד שהצד עופות וחיות רודף אחריהם בכלבים וכעופות ועל זה אמר צוד צדוני כצפור (איכה ג' נ"ב) כלומר רדפו אחרי עד שהשיגוני כמשפט הצידים לרדף אחרי הצפרים עד שישיגום ויקחום וכן נפש יקרה תצוד (משלי ו' כ"ו) כלומר האשה תרדף נפש יקרה עד שתקחנה בפתע וכן לצודר נפשות (יחזקאל י"ג י"ח) הנפשות הצודדנה (שם) ולא יהיו עוד בידכן למצדה (שם כ"א) כלומר להבריח העולם וכן הבאתנו במצודה (תהלים ס"ו י"א) רדפת אחרינו עד הגיענו אל המצודה ולא יכלנו לעבר אם לא עליה ותפשתנו בה, מצודים והרמים (קהלת ז' כ"ו) וכן חמד רשע מצוד רעים (משלי י"ב ג') שם נגזר ממצודים כמו שנגזר ושבעתי נדדים עדי נשף (איוב ז' ד') ממלת ארחיק נדד (תהלים נ"ה ח').

השער השביעי.

אוגר, צובר, כונס, קובץ, אוסף.

נאמר תחלה כי לשון **אוגר** אינו נופל על אסיפת בעלי חיים כי לא יאמר אגור את העם אוגר המחנות כמו שאמר אסף את העם (נחמדי כ"ו ט"ז) מאסף לכל המחנת (שם יו"ד כ"ה) כי אין לשון אוגר נופל אם לא בדבר שאין בו חיות כלומר שיאגר דבר שאינו חי כמו ויין לא תשתה ולא תאגר (דברים כ"ח ל"ט) אגרה בקציר מאכלה (משלי ו' ח') אגר בקיץ בן משכיל (שם יו"ד ה') לאגורת כסף (ש"ב ג' ל"ו) ומצאנו לשון אוגר בלתי פירושו בצדו כמו שתראה אגר בקיץ בן משכיל ולא פי' מה יאגור אך ידוע כי מה שיאגר הוא הבר והתבואה. **צובר** מצאנוהו נופל במאמר שיצבר האדם דבר שאין בו חיות והעד ויצברו בר תחת יד פרעה (בראשית מ"א ל"ה) אם יצבר כעפר כסף (איוב כ"ז ט"ז) ויצבר יוסף בר כחול הים (בראשית מ"ד מ"ט) ויצברו אתם חמרם חמרם (שמות ח' יו"ד). **אוגר וצובר** אינם נופלים בבעלי חיים ואוגר ממנו פירושו בצדו וממנו שאינו מבואר מה יאגור וצובר מה יצבור. וזה ההפרש ביניהם, ובין שניהם **לכונס** ג"כ יש הפרש גדול, שהוא נופל אף בבעלי חיים מושכלים ומרגישים ובזולתם בדבר שאין בו חיות. כמו כנס כנד מי הים (תהלים ג' ז') כנסתי לי גם כסף וזהב וסגלת מלכים והמדינות (קהלת ב' ח') והמסכה צרה כהתכנס (יחזקאל כ"ח כ') ולהוסיא נתן ענין לאסף ולכנוס לתת לטוב לפני האלהים (קהלת ב' כ"ו) כל אלה וכן רבים נופלים בדבר שאין בו חיות, ומצאנו לשון כונס נופל בחי מושכל ומרגיש נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז ג') ונכנסתים אל אדמתם (יחזקאל ל"ט כ"ח) לך כנוס את כל היהודים (אסתר ד' ט"ז) לכנוס את הגרים (ד"ה ח' כ"ב ג') וזה רב מאד. **וקובץ ואוסף** נופלים בחי מושכל ומרגיש ובחי שאינו מושכל כמו נקבצו דיות (יחזקאל ל"ד ט"ו) כל צאן קדר יקבצו לך (שם ס' ז') קבץ את שאירית צאני (ירמיה כ"ג ג') וכן אוסף, לא תראה את שור אחיך או את שיו וגו' ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך (דברים כ"ב ב' ג') אלה וכן רבים בחי שאינו מרגיש ומושכל. ונופל בדבר בשאין בו חיות, לשון קובץ ואוסף, קבצו פארור (יואל ג' ו') ויקבץ את כל אכל (בראשית מ"ז מ"ח) ויקבצו את כל אכל (שם

ורבקה אהבת את יעקב (בראשית כ"ה כ"ח) ויאהב גם את רחל מלאה (סס כ"ט ל') עתה יאהבני אישי (סס ל"ג) כי כלחך אשר אהבתך ילדתו (דות ד' ט"ו) אוהבם שם (הוסע כי נער ישראל ואהבהו (סס י"ח ח') כל אלה הם בבעלי חיים וכן רבים הנה ביארנו ההפרש אשר בין אוהב ודוד כי דוד הוא שם בלתי יבנה ממנו בנין ופעולה ואוהב הוא פועל ויוצא לפעולות להבנות ממנו בנינים ופעולות ודוד נמצא בשתי דרכים האחת שעניננו אהבה וחשק והשנית שעניננו חושק שהכרחתי מן המקראות ואוהב אינו כי אם על דרך אחת והיא הידיעה ר"ל חושק לפי שהוא פועל לא שם. ואוהב כולל חושק ואינו חשוק וחשוק ואינו חושק וחושק אינו כי אם בחשוק וחושק לפי שהוא בבעלי חיים מושכלים ומרגישים ואוהב נמצא בבעלי חיים מרגישים ובדבר שאין בו הרגש וחיות ושכל כמו שביארנו. ודוד אמרנו שהוא נופל על החושק בחפץ בלתי סבה ודבר גורם ואוהב נמצא על סבה בדבר הגורם כמו שהוכחנו מן המקראות. כל זה לבד שמנהג המקרא לקרא את האב והאם דוד כמו שאמר לבני דדיהן לנשים (נחמיה ל"ו ח') וזה רב מאד.

השער הששי.

אורב, צודה.

רב המקום ביניהם כי לא יבשר לשון **אורב** כי אם על אדם העומד במארב בהעלים ומסתתר בלי יראה לאשר יחפץ לקחת לזולתו כאמרו ואתם תקמו מהאורב (יהושע ח' ז') אחר שיעברו בני עי המקום אשר אתם בו נסתרים ונעלמים ואורבים אותם ואחר שהם לא ראו אתכם ולא הרגישו בכם מהרו וקומו צאו מן המארב ואתם תהיו אחריהם ואנחנו לפניהם ותפשו את העיר והצתוה באש והמקרא מעיד אשר כן עשו וכן ובקרבו ישים ארבו (ירמי' ט' ז') ומי יודע מן הנבראים קרב איש ולב עמוק והאדם יראה לעינים וכן ותבא חיה במו ארב (איוב ל"ח ח') כלומר ראה בדרך שלא נראות וכן אף היא בחתף תארב (משלי ל"ג כ"ח) וארב לו וקם עלי (דברים י"ט י"ח) הסתתר במקום נעלם ובסתר המדרגה ולא נזהר העובר וזה יצא מארבו וקם עליו והרגו וכן במדבר ארבו לנו (איכה ד' י"ט) ארבים לעיר (יהושע ח' ד') אל המארב (סס ט') ויארבו על שכם (שופטים ט' ל"ד) והם לדמם יארבו יצפנו לנפשתם (משלי א' י"ח) וזה עד והראיה על יארבו אמרו אחרינו יצפנו כי הוא בפל לשון לדמם כמו לנפשותם כי הדם הוא הנפש ויארבו כמו יצפנו שהאורב הוא הנצפן והנסתר וכן וארב בשדה (שופטים ט' ל"ג) לבם בארבם (הוסע ז' ו') וכן אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין כלם לדמים יארבו איש את אחיהו הרם יצודו (מיכה ז' ב') וישימו לו בעלי שכם מארבים (שופטים ט' כ"ה) כל אלה וזולתם כל הנמצאים בלשון ארב ומגזרתו ענינם הסתר והעלם האויב במחלות עפר ובנקרות הצורים או בסבך האילנות במקום שיראה ולא יראה לאדם ומן הענין הזה והנה ה' עשה ארבות בשמים (ת"ג ז' י"ט) וכן וארבת השמים נפתחו (בראשית ז' י"ח) ר"ל חלונות לפי שיוכל האדם לראות מן הארבות והחלונות מי שלא יראהו וכן וחשבו הראות בארבות (קהלת י"ב ג') הרואות כנוי לעינים ונקביהם קרא ארובות לפי שהעינים מארבים משם ורואים כאשר ירצו או אפשר שמקום ישיבת העינים קרא ארובות מפני שבעת התנומה נסתרים שם בעומד במארב.

צודה הוא האויב המבקש רעת שונאיו ורודף אחריהם לעין כל כמו שתראה בתרעומת דוד על שאול באשר היה רודפו מהר אל גבעה וממדינה למדינה והוא היה היכלת בידו להרגו במערה ובלילה אשר נפלה על בני חילו תרדמת השם ולקח הניתו וצפחת המים מראשותיו

אל אל חי. ע"א חשקי במשכנותיך ואהבתי אותם הם כידידות בלתי כבה ודבר שיעשו לי כי אין להם כח להיטיב לי ולהראות אהבות והידידות אינו בא כי אם על עצמו לא על המשכנות. ואם לא ישרו בעיני רואיהם כל הפירושים האלה ויאמרו כי כללנו חלף הלך לו לפי שמצאנו ידידות זולתי בבעלי חיים נאמר כי כללנו כן הוא כי לא תמצא לשון דוד וידיד שיהיה רצון לומר אוהב וחושק כי אם בבעלי חיים אך מה שתמצא מלשון ידידות שענינו אהבה וחשק אפשר שתמצאהו אף ברבר שאין בו הרגשה ושכל כמו משכנות ודומיהם מה שלא תמצא לשון דוד נופל על ענין חשק שיאמר פלוני דוד עושק ופתיות ופשע ומצה ובסף ותורה ומות ורע וטוב ומצות ואמרה ועדות ופקודים ושם ושער ומוסר ושמחה ויין ושמן וקול ומתנה ודישה ומישרים ואתנן בלע ומעון בית ומשפט ובכל אלה נופל לשון אהבה כמו שתראה כנען בידו מאזני מרמה לעשק אהב (הושע י"ב ח') עד מתי פתים תאהבו פתי (משלי א' כ"ב) רצונו לומר פתיות. אהב פשע אהב מצה (שם ו' י"ט) תוכו רצוף אהבה (ש"ה ג' יו"ד) אהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה' ט') מה אהבתי תורתך (תהלים קי"ט ע"ז) משנאי אהבו מות (משלי ח' ל"ו) אהבת רע מטוב (תהלים נ"ב ה') שנאו רע ואהבו טוב (עמוס ה' ט"ו) סיגים השבת כל רשעי ארץ לכן אהבתי עדתיך (תהלים קי"ט קי"ט) על כן אהבתי מצותיך מזהב ומפז (שם קכ"ז) צרופה אמרתך [מאד ועבדך אהבה] (שם קי"ח) פנה אלי וחנני כמשפט לאוהבי שמך (שם קכ"ג) שמרה נפשי עדתיך ואוהבם מאד (שם קס"ז) ראה כי פקודיך אהבתי (שם קי"ט) ויעלצו בך אהבי שמך (שם ה' י"ג) אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב (שם פ"ז ב') אהב מוסר (משלי י"ב א') אהב שמחה אהב יין ושמן לא יעשיר (שם כ"א י"ז) אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני (תהלים קי"ו א') כלומר אהבתי עצמי כשאני חשוב בעיני המקום שישמע את קולי או ירצה לומר אהבתי קולי וצעקתי ותפלתי כי ישמע ה' אותם וידעתי כי לא שבו לכסלה. סר סבאם הזנה הזוני אהבו הבו (הושע ד' י"ח) ואפרים עגלה מלמדה אהבתי לדוש (שם י' י"א) מישרים אהבוך (ש"ה ח' ד') אל תשמח ישראל אל גיל בעמים כי זנית מעל אלהיך אהבת אתנן על כל גרנות דגן (הושע ט' א') אהבת כל דברי בלע (תהלים נ"ב ז') אהבתי מעון ביתך (שם כ"ו ח') אהב משפט (שם ל"ז כ"ח) בכל אלה נופל לשון אהבה וברבים זולתם ואני זכרתי קצתם ובכל אלה לא יפול לשון דוד במקום חשק לפי שלא מצינו ענין דוד כי אם בחושק וחשוק וכל אלה חשוקים ואינם חושקים ומן הטעם הזה אמרתי כי אין לשון דוד נופל כי אם בבעלי חיים מושכלים כמו איש ואשה לא בזולתם כשאר הנבראים רלא ברבר שאין בו חיות ולשון אהבה נופל אף בדברים שאין בהם חיות כמו אלה שזכרנו ונופל גם כן באדם כמו שתראה נפלאתה אהבתך לי (ש"ב ח' כ"ו) ואהב את יעקב (מלאכי א' ב') ודגלו עלי אהבה (ש"ה ב' ד') קראתי למאהבי (ירמיה ל' י"ט) כי המר עלו אשור פרא בודד לו אפרים התנו אהבים (הושע ח' ט') אלכה אחרי מאהבי (שם ב' ז') ורדפה את מאהביה (שם ט') אגלה את נבלתה לעיני מאהביה (שם ב') אהב אשה אהבת רע ומנאפת (שם ג' א') ויש אהב דבק מאה (משלי י"ח כ"ד) אשר יאהב ה' יוכיח (שם ג' י"ב) כי חולת אהבה אני (ש"ה ב' ה') חולה מאהבה חשוקי אני בחבלי אדם אמשכם בעבתות אהבה (הושע י"א ד') ומיכל בת שאול אהבתה (ש"א י"ח כ"ח) אבקשה את שאהבה נפשי (ש"ה ג' ב') ואם תעוררו את האהבה (שם ה') ואהבו את ה' אלהיך (דברים ו' ה') כי אהבך ואוהב ביתך (שם ט"ו י"ב) אהבתי את אדני (שמות כ"א ה') מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (ש"ה ז' ז') עזה כמות אהבה (שם ח' ו') מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שם ח' ז') אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שם) עת לאהב ועת לשנא (קהלת ג' ח') ראה חיים עם אשה אשר אהבת (שם ט' ט')

בזולתם בדבר שאין בו חיות. אמרו ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דדיך מיין (שיר השירים א׳ ב׳) נזכירה דדיך מיין (שם ד׳) צרור המר דודי לי (שם י״ג) אשכל הכפר דודי לי (שם י״ד) ר״ל כצרור וכאשכל, הנך יפה דודי (שם י״ו) קול דודי הנה זה בא (שם ב׳ ח׳) קול דודי דופק (שם ה׳ ב׳) דומה דודי לצבי או לעפר האילים (שם ב׳ ט׳) ונשאי דודו ומסרפו (עמוס ו׳ י״ד) ענה דודי ואמר לי (שה״ש ב׳ י״ד) דודי לי ואני לו (שם ט״ז) סב דמה לך דודי לצבי (שם י״ז) מה יפו דדיך אחתי כלה (שם ד׳ י״ד) מה טבו דדיך מיין (שם) יבא דודי לגנו (שם ט״ז) דודי שלח ידו מן החור (שם ה׳ ד׳) קמתי אני לפתח לדודי (שם ה׳ ה׳) אם תמצאו את דודי (שם ח׳) מה דודך מדוד (שם ט׳) זה דודי וזה רעי (שם ט״ז) אנה הלך דודך (שם ו׳ א׳) אנה פנה דודך (שם) אני לדודי ודודי לי (שם ג׳) דודי ירד לגנו (שם ב׳) הולך לדודי למישרים (שם ז׳ י״ד) אני לדודי ועלי תשוקתו (שם ז׳ ב׳) לכה דודי נצא השדה (שם י״ב) שם אתן את דודי לך (שם י״ג) חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך (שם י״ד) ברח דודי ודמה לך (שם ח׳ י״ד) למשכב דדים (יחזקאל כ״ג י״ז) אשירה נא לידידי שירת דודי (ישעי׳ ה׳ א׳) כרם היה לידידי בקרן בן שמן (שם) וראיתי דברי א ב ן עזרא סתומים וכה משפטו כל הימים אמר על המקרא הזה עקר דודי שנים עקר ידידי שלשה ולפי סברתי חפצו בזה כן הוא שירת הדוד לכרם כאשר ישיר אותה הם שנים הדוד והכרם וכאשר יבא הידיד וישיר שירת הדוד לכרם הם שלשה הידיד והדוד והכרם ושירת הדוד לכרם היא כרם היה לידידי בקרן בן שמן עד סוף הדברים כלם, נשוב בכוונתנו ונאמר כי כל אלה וזולתם אשר הם נזכרים בלשון דוד אינם נופלים כי אם אצל אדם או אצל אשה וגם לא יכשר לשון ידידות כי אם בבעלי חיים מושכלים ר״ל איש ואשה זולתי מה ידידות משכנותיך (תהלים פ״ד ג׳) וגם הוא אין ענינו כאשר יחשב הרואה אותו שיעטף הביאור אל המשכן כי איזה ידידות יכשר בו אך ר״ל מה ידידות דברי אנשי ביתך כלומר גבי (בני ?) נביאיך או חסידיך המתפללים לפניך שם והראיה על זה אמרו אחרי כן אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה (שם ה׳) וכן דרך דברת בני האדם שיאמר אדם לחברו אשר אהבו מאד אני אוהב ביתך וכל אשר לך בחלף אנשי ביתך כמו שאמר ואתה שלום וביתך שלום (ש״א כ״ה ו׳) אשר ענינו אנשי ביתך שלום כי באמת לא קרא לשלום הנצים והאבנים ובניני הבית אך על בני הבית אשר הוא נכון עליהם וכן ואספתה נפשך ונפש ביתך (סופטים י״ח כ״ה) ר״ל תהרג עצמך ותהרג בני ביתך עמך. וכן וידעת כי שלום אהלך ופקדת ניך ולא תחטא (איוב ה׳ כ״ד) וכן ה׳ אהבתי מעון ביתך (תהלים כ״ו ח׳) חחפץ בו אהבתי כבודך השוכן במעון ביתך. ע״א מה ידידות משכנותיך מה נעימות ונאהבות. ע״א כמה ידידות ביני וביניך ה׳ צבאות על משכנותיך שאהבתים והתפללתי בהם לפניך ביום צרתי. ע״א מה ידידות מצאתי במשכנותיך אשר בעבורם נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה׳, הלא לא מצאתי בהם ידידות כי אין לשונם נופל עליהם ועל כן תמהתי איך אהבתים כל כך והם אינם יכולות לאהב אותי כמו שיכשר בכל ענין ידידות חושק וחשוק ועל כן השיבו המקרא לבי ובשרי ירננו אל אל חי (שם פ״ד ג׳) זה הוא הידידות שיש ביני ובין חפצך בסבת משכנותיך שהם גרמו ללבי ובשרי לרנן לאל חי ושמו ידידות בין לבי ר״ל חפצי ובשרי על אשר ירננו אל אל חי במשכנותיך וחלילה לומר שיפול לשון ידידות אל המשכנות. או נאמר כי זה היה רצון דוד לתמוה ולהפלא איך היה ידיד לדבר שאינו חושקו ואמר מה ידידות משכנותיך רצונו לומר פליאה גדולה הדבר הזה והסבה הזאת מדוע אחשק משכנותיך ואהיה ידידם ושם אתן את דודי ותפלתי לפניך כי איך אהיה ידידם והם אינם ידידותי איך יוכל להיות הדבר הזה הנהיה כמהו אם לא שאתה הפלאת הפליאה הזאת שאוהבם כאהבת דוד מחפץ ומרצון ויראתם לא הגיעוני חשקים נאהבות (?) אם לא אשר לבי ובשרי ירננו בסבתם

וגם בבעלי חיים תמצא חושק ולא חשוק בלשון אוהב אמרו ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו (בס) ועשו הרשע ידוע שלא היה אוהב יצחק אביו כמו שתראה שאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (בס כ"ז ל"ח) וביאור נכון בו אהרגה את יעקב אחי ובאמת יקרבו ימי אבל אבי שהוא יצטער על בנו וימות וכן כי נער ישראל ואהבהו (הוסע י"ח ז') ואין לנער דעת לאהוב אוהביו וזה ידוע. וכן רבים בלשון אוהב באדם חושק ואינו חשוק כי אוהב כולל חשוק, וחושק, וחשוק ואינו חושק, וחושק ואינו חשוק, כמו שאבאר בע"ה יותר מאשר פירשתי. ודוד בכל מקום חושק וחשוק ואינו נופל רק בבעלי חיים כמו שאמר דודי לי ואני לו (ס"ה ג' ט"ז) וגם יש לגזור על דוד שהוא בלתי סבת גורם החשק ההוא והן עוד היום שיהיה האדם חושק איש אשר לא נראה אליו ולא שמע דבר עליו אלא מחפץ יהיה דודו ויעשה לו ידידות וחשקים ויקראו שניהם דודים או ידידים אבל אהבה תמצא בהרבה מקומות שהוא באה על דבר גורם והוה בסבת כמו ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו (בראשית כ"ה כ"ח) ואהבתם את הגר כי גרים הייתם (דברים י' י"ט) וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו (בראשית ל"ז ג') עתה יאהבני אישי (בס כ"ט ל"ב) מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך (ישעי' מ"ג ד') ויהי ככלותו לדבר אל שאול וכו' ויאהבהו יהונתן כנפשו (ס"א י"ח א') כאשר שמע יהונתן מה שהיה מספר דוד לשאול גם את הארי גם הדוב הכה עבדך הכיר בו ובזרימותו ואהבו כנפשו וכן דרך קצת האהבות אשר יאהב אדם זולתו בשמעו עליו דבר טוב או כראותו אותו נכור או חכם או באחת מן המדות הטובות אשר יבחר בהם המשכיל. וכן וכל ישראל ויהודה אהב את דוד כי הוא יוצא ובא לפניהם (בס י"ח ט"ז) וכן כי נער ישראל ואהבהו (הוסע י"א א') מתוך שהיה נער ורק מן המצות בצאתו ממצרים ונתתי לו תורה ומצות וחקים טובים ומשפטים ישרים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם והוא קבלם מאהבה על כן אוהבהו כאדם האוהב רעהו על שנתן לו מתנה כדי שלא יאבד מה שנתן לו או שיקוה הגמול או שלא יקוה בלתי שיכיר לו כי הוא גמול טובתו כמו שתמצא בדברי החכמים *) אמרו לחכם מי מבני אדם אתה אוהב יותר מי שרבו טובותיו אצלי ואם לא מי שרבו טובותי אצלו. ועל פי הדברים האלה כרת אלהים ברית עם ישראל לאהבה אותו לפי שהרבה טובותיו להם. או נוכל לומר על דרך אחרת כי נער ישראל ואוהבהו ישראל היה נער ורך אצל המצות החמורות ולא הקשה רוחו והקדים נעשה לנשמע ועל אשר הוא נער ויש לו צרך אהבתי אהבתיו כמו שהשיב החכם שואליו אי זה מבניך אתה אוהב יותר החולה עד שיתרפא ההולך בסחורה עד שישוב והקטן עד שיגדל §). נשוב לכונת הענין כי רב מה שנמצא בלשון אהבה הוא על דבר כמו אלה שזכרנו וכן חפץ בך המלך וכל עבדיו אהבוך (ס"ח כ"ח) כלומר חפץ ורוצה המלך בקרבתך ולהתחבר עמך על אשר כל עבדיו אהבוך, ע"א חפץ המלך בך אף אם היה לבו עליך מפני דברי הנשים הכה שאול באלפיו וגו' אף גם זאת חפץ בך לתת לך בתו על היותך גבור חיל והן עוד היום ישלימו השרים הנלחמים זה עם זה בהתחתנם יחד וכל עבדיו אהבוך על אשר אתה יוצא ובא לפניהם ורודף אויביהם יחרג בשנאיהם. וכן ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו (בראשית מ"ד כ') על אשר הוא יחידי. וכן ואהבי עשיר רבים (משלי י"ד כ') לפי רב עשרו מקוים ממנו תועלת ודבר טוב להם על כן רבו אוהביו. מעתה נבאר מה שאמרנו כי לא נמצא לשון דוד בשתי ענייניו אם לא באדם לבד לא בזולתו מן הנבראים ולא

*) מנחר הפניניס (פפוס לונדון 1851) שנר המשלי קף 31.

§) המחבר הזה לא ידענו מקומו.

כי אם על דבר כי אלהי משפט ה' אשרי כל חוכי לו והאיבה הכרחנו שהיא עולמית והשנאה היא נופלת בכל בעלי חיים ובזולתם כאשר אין בהם חיות כמו השמות שזכרנו. לפי שענין (היא) המיאום והשנאה באה בסבת דבר הגורם להביאה על כן אמרנו כי היא אינה עולמית שכל דבר שתלוי בגורם בטל הגורם ובטל הדבר כמו שאמרו ז"ל באהבה התלויה בדבר כן אני אומר בשנאה הבאה על דבר. והמשטמה גזרנו והוכחנו שהיא על דבר והיא עולמית כי לא מצאנוה אם לא על דבר שלא יוכל להבטל כמו וישטם עשו את יעקב על הברכה זאת המשטמה היתה על דבר הברכה אשר לקח בערמה ואיך תבטל המשטמה בטרם תבטל ענין הברכה וכבר אמר אביהם ע"ה גם ברוך יהיה (בראשית כ"ז ל"ג) ומי ישיב את ידו. וכן כל הנזכרים פה וזולתם בלשון משטמה היא לעולם מפני שהגורם אותה לא יוכל להבטל לעדי עד.

השער החמישי.

אוהב, דוד.

יש אשר חשב שאוהב ודוד ענינם אחד ואני לא כן אדמה ולבבי לא כן יחשב, לפי שההיפרש אשר ביניהם גלוי לעין כל משכיל ויש דרכים בזה שאינם על זה, תחלה אומר כי **אוהב** הוא בינוני מגזרת אהב והוא יוצא לכל הפעולות והבנינים לעשות ממנו פועל ופעול (ואותן) ופעל כמו שנאמר אחרי מאהבי (הושע ב' ז') וכן פעלים אחרים ואוהב הוא פועל לאשר התאר (?) אבל **דוד** (הוא) לא מצאנו מגזרתו פועל ופעול ופעל ולא שום פעולה, זה לבד דרך אחרת אשר בדוד יתרה על אוהב כי יוצא לשני ענינים פעמים שענינו אהבה וחשק כמו שם אתן את דודי לך (ש"ה ז' י"ג) לכה נרוה דדים (משלי ז' י"ח) ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דדיך מיין (ש"ה א' ב') ושמעתי אומרים כל נשיקה בלי אות מבדיל בין הדבקים היא בפה כמו ישקני מנשיקות פיהו (שם) ונשיקה שהיא באה בלמד כמו אשקה נא לאבי ולאמי (מ"א י"ט כ') וישק להם ויחבק להם (בראשית י"ד ז') ולא נטשתני לנשק לבני ולבנתי (שם ל"א כ"ח) וישק יעקב לרחל (שם כ"ט י"א) הנשיקה ההיא ביד או בלחי או בכתף ואבן עזרא הביא בשם אחד מן הגאונים (כי) שענין כי טובים דדיך מיין (ש"ה א' ב') הוא הריר שתחת הלשון מטעם לכה נרוה דדים (משלי ז' י"ח) וזה הפלגת אהבה גדולה שיהיה הריר טוב מיין ואני הבאתי דבריו ולא הכמתי עליהם. אשוב לכונת הענין כי פעמים תמצא דוד שענינו חושק כמו מה דודך מדוד (ש"ה ה' ט') וכן רבים ואוהב אינו כי אם בענין אחד הידוע בו לא תמצא אוהב שיהיה ענינו אהבה וחשק לפי שהוא פועל ולא שם ואולי דוד נקרא החושק על שם החשקים והידידות אשר לידידים זה עם זה כמו שאמר דודי לי ואני לו (שם ב' ט"ז) ר"ל הוא עושה לי ידידות ואני גם כן לו. וכן אני לדודי ודודי לי (שם ו' נ') וכן אני לדודי ועלי תשוקתו (שם ז' י"ח) אני לו למלאת דבריו ולהפיק רצונו ותשוקתו עלי על רב האהבות אשר ביני ובינו. ואומר עוד כי אוהב כלל חושק ואינו חשוק וחשוק ואינו חושק כמו אהב כסף (קהלת ה' ט') שהוא חושק הכסף, והכסף אינו חשקו. לעשק אהב (הושע י"ב ט') אהבת אתנן (שם ע' ח') אהב מוסר (משלי י"ב ח') אהב שמחה (שם כ"ח י"ז) אהבו הבו (הושע ד' י"ח) אהבו מות (משלי ח' ל"ו) כל אלה חשוקים ואינם חושקים והחושק אותם חושק ואיננו חשוק, וכן רבים אשר נזכיר פה בע"ה איש על מקומו וכן האוהב נמצא במקום שהוא חושק וחשוק כמו ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו' ה') אהוב אותו והוא יאהבך. וכן ורבקה אהבת את יעקב (בראשית כ"ה כ"ח) וגם יעקב היה אוהב אותה.

אינה טבעית כי אם בסבת דבר כמו שביארנו בשערינו זה מטעם אחר ועוד כי לא תמצא הפך איבה אהבה לפי שהאיבה אינה על דבר אך השנאה שהיא בסבת דבר אחד היא הפך האהבה שגם היא בסבת דבר כמו שתראה ואהבתם את הגר כי גרים הייתם (דנריס י' י"ט) וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו (בראשית ל"ז נ') ואהבי עשיר רבים (משלי י"ד כ') ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו (בראשית כ"ה כ"ח) וכן רבים והיא הפך שנאה אמרו כי גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה (ש"ב י"ג ט"ו) ואהב חמס שנאה נפשו (תהלים י"א ה') אהבת צדק ותשנא רשע (שם מ"ה ח') אל תוכח ליץ פן ישנאך תוכח לחכם ויאהבך (משלי ט' ח') את לאהב ועת לשנא (קהלת ג' ח') גם אהבתם גם שנאתם (שם ע' ו') סעפים שנאתי ותורתך אהבתי (תהלים קי"ט קי"ג) ולשנאי ה' תאהב (ד"ה ב' י"ט ג') שנאו רע ואהבו טוב (עמוס ה' ט"ו) וכן הדין נותן שיכשר להיות כללנו זה ששנאה ואהבה שני הפכים לפי שענין שנאה הוא מיאוס על כן נופל לשון שנאה בבצע ונחלה ומתנות, שנאי בצע (שמות י"ח כ"א) היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמי' י"ב ח') ושונא מתנת יחיה (משלי ט"ו כ"ז) וכן רבים שזכרנו למעלה אשר לשון שנאה נופל עליהם ולא לשון איבה, ואהבה ענינה חמדה ותאוה על כן נופל לשון אהבה בכסף ועושק, אהב כסף (קהלת ה' ט') לעשק אהב (הושע י"ב ח') וכן ברבים כאלה אשר נזכירם בע"ה בשער שאחרי זה, והתאוה והחמדה הם הפכי המיאוס. **שוטם**, עומד על שני דרכים ויש בו אחת מדרכי אויב ואחת מדרכי שונא. אחת מדרכי אויב שגם משטמה עולמית כמו האיבה, והעד וישטם עשו את יעקב (בראשית כ"ז מ"ה) והמשטמה ההיא היתה עד עולם. וכן לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו (שם ל' ט"ו) יראו ממנו פן ישטמם לעד. וכן אויל הנביא משגע (הושע ט' ז') *) וכן צופה אפרים עם אלהי נביא פח יקוש על כל דרכיו משטמה בבית אלהיו (שם ח') ע"א כענין פלא וכי צופה אפרים עם אלהי או נביא ומי צוהו שיפרש פח יקוש על כל דרכיו לתפש העוברים ומדוע הוא שושם בית אלהיו. או נאמר ביאור אחר צופה אפרים עם אלהי הוא עצמו צופה ורואה רעתו ומבין כי כל דברי הנביאים הנבאים עליו אמת. נביא פח יקוש על כל דרכיו, אף מה שהוא עצמו צופה לא יוכל הנביא לומר לו לפי שהכין פח יקוש לתפשו ולהרגו ועל כן כל דרכיו הרעים משטמה בבית אלהיו נראה כשום בית האלהים ולא ילך שם לפי שבית האלהים מקום משכן החוזים וירא פן יפגעו בו ויגידו לו נבואתם הקשה עליו. ויש בו אחת מדרכי שונא שהוא על דבר והעד וישטם עשו את יעקב על הברכה (בראשית כ"ז מ"ה) וכן לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו (שם ל' ט"ו) וכן וישטמהו בעלי חצים (שם ט"ו ג') וזה ידוע ששנאת יוסף עם אחיו היתה על דבר כמו שבארנו למעלה בביאור וישנאו אותו. וכן אפו טרף וישטמני (איוב ט"ז ט') על אשר טרפני וחטפני באף ובחימה ובקצף גדול ודכאני והחלימני עדי לא נכר מראה פני ישטמני לא עזבני לדבר לפניו ולהתוכח עמו. הנה ביארנו כי לשון איבה אינו נופל אם לא בתגרת איש באיש לא בבעלי חיים זולתו ולא בדבר שאין בו חיות כמו הבצע והמתנות ונחלה ושאר השמות הנרדפים בשערנו זה שלשון שנאה נופל עליהם ואיבת הנחש עם האשה לא יקשה בעיניך לדברי האומר כי הנחש היה יצר הרע. וגם האיבה איננה על דבר ולא בסבת גורם אותה לבר ואיבה אשית, ואיבתי את אויביך, שהם על דבר (בלתי) לפי שהם בגזרת הבורא על עוברי דתו ומצותו והוא ית' כאשר אויב ברואיו או כאשר ישית ביניהם איבה לא יכשר לומר שיעשה

*) נכתב נגלו: חיים הרוח על רב עוכר ובבה משטמה. נס ז"ל מת ר"ל עד עולם (?)

שיחפוץ להלחם בו מיראתם אותו ולא היה שם איש אשר ערב אל לבו לגשת אליו עד בא דויד ונצחו ואז התכבד מאד שאול בדויד יותר מכל שריו ועבדיו והאמנם היה מכיר בטובה גדלו ונשאו על כל השרים אשר אתו ומה גנאי היה לשאול אם דויד היה גבור חיל מכל בני משמעתו ומשרי מלחמתו ועל מה זה שנאו בשמעו דברי הנשים ומה היזק הגיעו בדברים ההם על כן אני אומר כי לא תמצא איבה שתהיה על דבר שיזיק האדם עמיתו כדי שיתחייב להיות אויבו ומבקש רעתו ואם תשאל עוד ואיבתי את אויביך (שמות כ"ג כ"ז) אשר ההפץ בו על דבר שהם אויביך אני אויב אותם. נשיב ונאמר דבר הנראה בזה ובאיבה אשית ביניך ובין האשה כי מה שאמרנו בו היא דהיה במעט ראיה ונגזור גם עתה כי כללנו אמת לבל תמצא איבה שהיא על דבר בלתי האיבה אשר היא נזכרת אצל הבורא כי איך נאמר שישית הבורא יתברך איבה בין איש ובין רעהו שלא מן הדין על כן נאמר כי איבה אשר היא נזכרת שהמקום יודיע אותה כמו ואיבה אשית (בראשית ג' ט"ו) וכמו ואיבתי את איביך (שמות כ"ג כ"ב) הוא על דבר אבל לא האיבה שהיא בין שני אנשים שלא גזר אותה הבורא מפני חטאתם כמו איבת הנחש והאשה ששת אותה הבורא ית' מפני שהעבירה מצותו ורב איבת בני האדם זה עם זה אינה כי אם מאשר יש לזה עם זה עסק וסחורה ונחלה לא שיהיה האחד אויב לרעהו כאשר יחטא ואשם ויעביר דעתו מן המצות. והאיבה ההיא איננה על דבר מכריח שאיפשר האדם לעמד עם רעיו ושכניו בלי תגרה ואז יחלש כח האיבה. ויש דרך אחרת באיבה שאיננה בשגגה ר"ל שהאיבה עולמית מפני שאיננה על דבר כי השנאה שהיא על דבר, בטל דבר ובטלה השנאה אבל האיבה שהיא מבלי גורם נראה שאיננה בטלה לעולם כמו שאמרי רבותי' ז"ל באהבה תלויה בדבר, בטל דבר בטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם (חגיגה פ"ה משנה י"ע) וכן נראה מאשר אמר ויהי שאול איב את דוד כל הימים (ש"א י"ח כ"ט) והאיבה ההיא היתה מאין תכלית וכן ואיבה אשית ביניך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה (בראשית ג' ט"ו) וכן ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלם אתו (משלי י"ו ז') כלומר אף האויבים ששנאתם עולמית ברצות השם דרכי איש גם אויביו ישלים צתו. וכן האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים ט' ז') ר"ל האויב לנצח כלומר עד עולם תמו חרבות עדין וערים נתשת כמו ויהי ערך (ש"א כ"ח ט"ז) החפץ בו ואויבים נתשת עניים ודלים שהגרת אותם על ידי חרב אבד זכרם המה אף מהם עצמם אבד זכרם פעלתם הראשונה וזכר עשרם שהגרת או בענין אחר האויב לנצח דבר אתה עמנו ערכה לפנינו התיצבה אם נוכל להגיד בשמך כי תמו חרבות וערים נתשת ערי חורב אשר עמדו שם במארב ואשר שמת בהם שלל הערים אשר בזות אמור אם נתשת אותם אבד זכרם המה אבד ענין זכר הערים ההם שהיו נקראות על שמך שהיו אומרים בני האדם במקום פלוני עומד האויב במארב ובחרבות הידועות אליו יוליך שללו אמור אם תמו. או נאמר בענין שלישי האויב תמו חרבות לנצח הלעד יהיו בעיניך תמות וישרות הערים החרבת לארוב בהם בני האדם וערים נתשת לא תבא בעיר לנצח כאלו אבד זכרם ממך ושכחת שם הערים מרב תאותך לשכן במארב בחרבות ובמדברות. וכן הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש (תהלים פ"ג ג') כאשר האויבים הומים עליך להשחית המשנאים נשאו ראש אך לא המו כי אין שנאתם שוה לפי שאפשר שהיתה שנאתם על דבר ובטל אותו דבר ובטלה השנאה אך נושאים ראשם לראות ולשמוח כאשר יהמו ככלב ויסובבו עיר האויבים להערים סוד על עמך. או נפרש בע"א הנה אויביך יהמיון ר"ל ירעו וישחיתו, ומשנאיך נשאו ראש על עמך יערימו סוד המשנאים אשר שנאו עמך על דבר יערימו סוד עליהם לראות אם בא עת והגיע יום להנקם מהם ולפי סבירתנו זאת יש להבין וללמוד כי יש מכריח שהשנאה

ומכריחה להיות, ואמת שאיבת הנחש והאש
היתה על אשר גרם לאשה שתעבור מצות בורא
אמנם אם יתוכחו יחד הנחש והאשה (והאשה
והאמר אל הנחש עלי להיות אויבת אות
מאשר יעצתני רע וגרמת קללתי והדחתני לעבו
מצות המקום יוכל הנחש לענות אל האש
האמת כי עצתני עמך להאכילך מן העץ אב
כוונתי היתה לתועלתך למען תהיי כאלהי
יודעי טוב ורע ואל האשה לא תהיה פתחו
פה לאמר לא כי ולרעתי היתה כוונתך להעבירנ
ממצות בוראי לפי שהוא יענה ויאמר ראי הרכ
ואם קלקלתיך בדבר אחד כבר הכשרתיך ושמתי
כאחד המלאכים לדעת טוב ורע ובטרם האכלתי
מן העץ היית כבהמה ואלהים חשבה עלי
לרעה לפי שכוונת הנחש היתה להעבירה ממצו
הבורא יתברך ועל כן גזר על האיבה להיות
עולמית בינם ובין זרעם עד עולם לפי הטע
הנאמר למעלה בשנאה שמפני שהיא באה ע
דבר, בטל דבר בטלה השנאה, והאיבה הזאת
היתה על דבר שלא יוכל להבטל כי מי יתק
אשר עותו ומעשה השטן והדחתו הוא מעוו
לא יוכל לתקון. ולדברי האומר כי הנחש
היה יצר הרע לא יצטדק כל זה והאלהים יודע
האמת. ואם תשאל ויהי שאול איב את דו
כל הימים (ס״א י״ח כ״ט) והאיבה ההיא היתה
על דבר שאמרו הנשים במחולות הכה שאול
באלפיו ודוד ברבבתיו (שם י״ח ז׳) והכתוב
מעיד כי על כן שנאו אמרו ויחר לשאול מא
ויצ בעיניו הדבר הזה ויאמר נתנו לדוד
רבבות ולי נתנו האלפים ועוד לו אך המלוכה
(שם ח׳) ויהי שאול עוין את דוד מהיום ההוא
והלאה (שם ט׳) נמצא שעל דברי הנשים היתה
האיבה ואם כן בטל הכלל אחר שמצאנו איבה
שהיא על דבר נאמר כי האמת הוא שהבורא ית׳
היתה על דבר אך לא היתה מפני דבר שהזי
דויד לשאול שיכריחהו להיות אויבו ומה פש
דויד בדברי הנשים שדברו במחולות ולו הואי
שאול לעשות הטוב והישר היה לו לאהב דוי
כנפשו שהרג גלית הפלשתי אשר חרף מערכו
ישראל ובמחנה שאול לא נמצא זולתו גב

זעשאתו כרות שפכה ואף לפי הפשט נראה
ששנאה אמנון על אשר לא נתרצתה לו ולא
שמעה בקולו והוצרך להכריחה ולעשות מעשה
אחד הנבלים לאנסה כמו שאמרה לו ואתה
תהיה כאחד הנבלים בישראל וכו׳ ולא אבה
לשמע בקולה ויחזק ממנה ויענה וישכב אתה
(ס״ב י״ג ו׳-י״ד) וכן ולא דבר אבשלום עם אמנון
למרע ועד טוב כי שנא אבשלום את אמנון על
דבר אשר ענה את תמר אחתו (שם כ״ג)
וכן גם לרעהו ישנא רש (משלי י״ד כ׳) איפשר
כי על אשר לא שמר עשרו והונו ישנאוהו ועל
כן אמר יִשְׂנָא ולא אמר שָׂנֵא כי הוא שנוא
לא שונא. או נוכל לפרש כי הוא ישנא לרעיו
ומאהביו לפי דלותו ורישו שיעתיר דבריו
עליהם כאשר לא יתנו לו ולא יסמכו ידיו
בקניניהם והם ישנאוהו על זה, וכן משנאך
ה׳ אשנא (תהלים קל״ט כ״ח) שונאי הדק על
רוב דקדוקיה וחומריה אשנאם כאשר, שנאו
אשר אהבתי כמו שאמר מה אהבתי תורתך
(שם קי״ט ק״ס) כל אלה המקראות שהביאונום
בה [פה?] הכרחנו להיות שנאתם על דבר גורם
בעלה וכבה לא שנאת חפץ ורצון וטבעית אבל
האיבה היא הטבעית או בחפץ ורצון לא שהבא
ותהיה על דבר וזה מוכרח ולא מצאנו במקרא
לשון איבה נופל על דבר הגורם האיבה (והיא
להיות) ועל כן גזרנו עליה שהיא מחפץ ומטבע
שיחפץ האדם להיות אויב עמיתו שינהגהו
טבעו כן לשנאו. וכי ישאל איש אם כדבר
כללנו כן הוא שלא מצאנו איבה שהיא על
דבר אם כן מה תאמר על זה שאמר המקרא
ואיבה אשית בינך ובין האשה (בראשית ג׳ ט״ו)
ולפי הנראה האיבה ההיא היתה על סבת מה
שהאכיל הנחש את האשה מן העץ ונמצא שהכלל
אינו, נשיב ונאמר כי האמת הוא שהבורא ית׳
שם בין הנחש והאשה איבה עולמית על כך
וגזר מה שגזר על כל אחד מהם וגם על אדם
לנקמת העץ ההוא אולם כללנו קיים לפי
שאנחנו לא גזרנו על איבה שאיננה באה מאיש
לאיש על דבר (שאין האחד חברו שיהיה
האחד חברו) שיהיה ההיזק גורם האיבה ההיא

מפני דבתו הרעה שהיה מביא לאביו עליהם כמו שפירשו רבותי׳ ז״ל (ב״ר פ׳ ד׳) שכל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו שאוכלים אבר מן החי ומזלזלים בבני השפחות לקראם עבדים וחשודים על העריות וכן מעיד הכתוב ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם (בראשית ל״ז ב׳) כל רעה שהיה יכול לספר עליהם היה מספר וכן ויוסיפו עוד שנא אתו על הלמותיו ועל דבריו. פירוש שנאוהו על החלומות אשר חלם להם ועל הדברים שהיה מגיד לאביו מהם וכן ושנאת חמס שנאוני (תהלים כ״ה י״ט) יש לפרשו בכמה פנים, תחלה נאמר שהוא מתרעם עליהם ואומר מעולם לא ראיתיו שנאני בלי דבר והם שנאוני חנם וזאת היא הפלאיה והתרעומת שהיה לו והעד הנאמן שלא אמר ואיבת חמס איבוני לפי שכן נוהג האיבה להיותה חמס ר״ל בחנם או נאמר שנאת חמס שנאוני שנאת גזל על אשר גזלו אותי ועשקוני הם שונאים אותי וזה תמה גדול כי מן הדין היה להם להשלים עמי ממה שגזל מידי לא שיעשקוני וישנאוני או איפשר לפרש ושנאת חמס שנאוני על דבר הגזל והעשק שעשו לי שנאוני כדי שאידא מהם ולא אבקש מכל אשר לי בידם מאומה. או יהיה ענין המקרא (והוא) כענין ישטנוני תחת רדיפי טוב (תה׳ ל״ח כ״א) ואומר שנאת חמס שנאוני על אשר אינני גוזל והומס כמוהם שנאוני וכן גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה (קהלת ט׳ ו׳) בלומר לא יעשו דבר להזיק אדם שיתחייב לשנאו עליו ולא יתקנאו באדם בעולם ולא יחושו לבזיון ולהזיק שישנאו המבזה אותם והמזיק להם כי נשכח זכרם ואבדה תקותם לשנאה ולאהבה וכן ושנאה האיש האחרון [וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה] ושלחה מביתו (דברים כ״ד ג׳) הכתוב מעיד שסופו לשנאה על שימצא בה ערות דבר כראשון שהוציא רשעה מביתו והוא הכניסה לתוך ביתו סופו שימצא בה ערות דבר וישנאה וישלחה מביתו. וכן חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטרח נלאיתי נשא (ישעי׳ א׳ י״ד) מאשר היו עלי לטרח ונלאתי נשא פרחם ומשאם שנאתי חדשיכם ומועדיכם. וכן אתם שנאתם אותי ותגרשוני מבית אבי (סופטים י״א ז׳) אותה השנאה היתה על דבר שאמרו לו כששלחוהו מעליהם ואמרו לו לא תנחל בבית אבינו כי בן אשה אחרת אתה (שם ג׳) על אשר היה בן אשה זונה שנאוהו אחיו בני אביו ורחקוהו מהם כמו שמעיד הכתוב והוא בן אשה זונה על אשר התלקטו אליו אנשים רקים התחילו לשנאו בלכתו בדרך לא טוב. ואף גם זאת כאשר צר להם וראו חבורת ריקיו וסיעת קלי הדעת אשר אתו כי גדלו ורבו למעלה קראוהו להושיעם מיד בני עמון ועל כן ענה אליהם אתם שנאתם אותי ותגרשוני מבית אבי (שם ז׳) על התחברי אל הסיעה הזאת ההולכת לרגלי והיום כאשר צר לכם אתם קוראים אותי וסיעתי הצעירה בעיניכם והנקלה. וכן לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח (ויקרא י״ט י״ז) ר״ל אם הוליך לך אדם רכילות על אחיך שעשה אחת מכל חטאת האדם או שדבר עליך לא טוב וחוש עליך רעה כדי שאתה מחויב לשנאו צוותה תורה לא תשנאהו בלבבך להעלים שנאתך ולהסתיר עד שתמצא מקום לקחת ממנו נקמתך אך הוכיחהו כלומר התוכח עמו ואם חטא ופשע אל [אליך?] יודה והכתוב אומר ומודה ועזב ירחם (משלי כ״ח י״ג) ויתנצל לפניך ושמא שקר סופר לך עליו וכאשר תראה ותבחין השקרות ההוא יישר בעיניך כאשר לא הרעות לו כפי יכלתך וכיד שנאתך ועשית הישר והטוב בחקך האמת אם לא כדברי הרכיל ואף אם ראית אותו עושה דבר אשר לא טוב בעיניך לא תשנאהו בלבבך אך התוכח עמו וחקרת ודרשת היטב עמו מה הדבר ההוא ובהתנצלותו תמנע משנאת חנם אשר החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו ותהיה עמו בלב שלם ובמדה המעולה במעלות שהיא לב טוב תתנהג כי אין מדה מגנה בעולם כמו השנאה וכן גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה (ש״ב י״ג ט״ו) גם זה היה על דבר כמו שאמרו רבותי׳ ז״ל (סנהדרין כ״ח ח׳) נימא נקשרה לו

אהביך (ס"ד י"ט ז') גדולה השנאה אשר שנאה
(סד י"ג ט"ו) ויגבו משנאיך מפניך (נחמיה י' ל"ה)
וישנאו אתו (נחמיה ל"ו ד') ויוספו עוד שנא
אתו (סד ה') ומשנאי אצמיתם (תהלים י"ח מ"ח)
והוא לא שנא לו (דניאל י"ט ד') גם לרעה,
וישנא(?) שכל אלה בבעלי חיים ורבים כהם.
ואולי בכל מקום שתראה לשון שנאה ענינו
מיאוס והרחקה על כן נופל לשון שנאה בדברים
הרבה שלא יפול בהם לשון איבה. ויש דרך
ישר גם כן ביניהם להפרידם ולומר כי בכל
מקום שזכר שם שנאה אצל בעלי חיים היא
בסבת דבר שיעשה האחד לחבירו שיגרום להביא
השנאה היא והדין נותן אחר שהשנאה תלויה
בדבר הגורם אותה בטל דבר ובטלה השנאה
מה שאין כן באיבה שהיא נמצאת במקום שאין
לה גורם להביא איבה בין איש ובין אחיו ובין
גרו ולפי שהיא טבעית ולא באה על דבר
הגורם היא עולמית בלי תכלה וכאשר אמרנו
שהשנאה הנזכרת אצל בעלי חיים היא על
דבר הגורם כמו שנבאר ב"ח כן השנאה הנזכרת
בזולתם בשמות אשר זכרנו בשערנו זה שהשנאה
נופלת עליהם נאמר כי השנאה היא על הדבר
אמרו שנאת מוסר (תהלים ל' י"ז) ואם ישאל
לכך מה מגיע היזק אל האדם מן המוסר,
נאמר כי הבער חושק ההוללות והתכלות אשר
הם והמוסר שונאים זה את זה ואחר שכן,
אין לשאול מה יוזק השכל במוסר כי באמת
לפי שטותו יאבד אולתו אשר היא לו עטרת
תפארת כמו שאמר החכם המושכל עטרת חכמים
עשרם ואולת כסילים אולת (משלי י"ד כ"ד)
ופירשו רב המדקדקים כאשר העשר עטרת
החכמים כן האולת עטרת הכסילים בעיניהם.
שנאי בצע (שמות י"ח כ"ח) אין ספק כי הבצע
גורם הטיית הדין אשר המטים עקלקלותם יוליכם
השם את פועלי און ויש לכל משכיל לשנא
הבצע כי אם יקחהו להטות משפט גבר באמת
יגיעהו היזק גדול והוא הנץ (הנינץ?) וכן שנאתי
מאסתי חגיכם (עמוס ה' כ"א) הטעם שהיו
מכעיסים הבורא או כמו שאמר ולא אריח
בעצרתיכם (סד) שהוא טעם מאסתי שנאתי

חגיכם לפי שלא אריח בעצרתיכם ופי' חגיכ
כבשיכם כמו חגים ינקפו (יסעי' כ"ט ח'
אסרו חג בעבתים (תהלים קי"ח כ"ז) ו
ושנאתי את החיים כי רע עלי המעשה (קה
ג' י"ו) על אשר רע עלי מעשה התולם ותעתוע
שנאתי החיים כי כל עוד שאחיה אוסיף ע
המעשה ההוא לחטא באחת מדרכי הנהגותיו
ונמצא שאני אבד על מעשי ואם כן טוב
המות שאין אחריה רוע מעשה כמו שאמר ושב
אני את המתים שכבר מתו (סס ד' ג'
שנאתם גם קנאתם כבר אבדה (סס ט' ו
וכן כי שנא שלח אמר ה' אלהי ישראל (תלחכי
ט"ז) אין לשאול מה היזק מגיע אל האד
אשת נעוריו בבגדו בה לבד מה שאמרו רבות
ז"ל (ניטין ל' ג') כל המגרש את אשתו ראשונ
אפי' מזבח מוריד עליו דמעות שנאמר וזא
שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' (תלח
ג' י"ג) וכן היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנ
עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמי' י"ב ח') תח
כי שנאו דעת (משלי ח' כ"ע) קלי הדעת ופתאי
העושים תאותם ובו' ומפיקים רצונם מפנ
שכלותם שנאו דעת לפי שהדעת יזיקם לבלת
עשה הדברים ההם אשר הם להם תענוג. וכ
ושונא תוכחת בער (סס י"ג ח') שנאו ה
ואהבו טוב (עמוס ה' ט"ו) אין ההיזק המגי
לשונא תוכחת ולעושה רע פעלם על כן אמ
כי השונא תוכחת הוא בער כעניין שפרשנ
שנאת מוכר ואמר שנאו רע כלומר התרחק
מן הדבר הגורם לכם עון (אשר חטא) והמשתח
לאבד נפשכם וכן רבת שכנה לה נפשי ע
שונא שלום (תהלים ק"כ ו') השונא שלו
יאכל עד ויחלק שלל וכאשר ישכון בטח יגיעה
היזק לבלתי ירוח לו כאשר רוח בהלחמו ביו
קרב וכן שנא גזל בעולה (יסעי' ס"ח ח'
ידוע כי הגזל נאבר להדיוט כל שכן לקרב
הנח בארנו שנאת הדברים (שנאת בעלי חיים)
שהיא על דבר ועתה אבאר שנאת בעלי חיי
שגם היא על דבר אמר ויראו אחיו כי את
אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אתו (בראשי
ל"ז ד') שנאוהו אחיו על אשר שנאם אביה

המקרא ההוא. **נאם**, מלת נאם לא תמצא אם לא על דבור אשר הוא בנואת הבורא ית' כמו שתראה בהרבה מקומות במקרא נאם אדני אלהים (יסעי' נ' ט"ו) או על נבואת נביא או קוסם לבד מה שהוא אצל דבור האדם כמו נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הקם על (ס"ב כ"ג ח'). ודויד היה נביא וכן אצל בלעם הקוסם שהיה נביא אמות העולם תמצא נאם בלעם בנו בער (במדבר כ"ד ג'). וכן אצל נביאי השקר הנני על הנביאים נאם ה' הלקחים לשונם וינאמו נאם (ירמי' כ"ג ל"ח). הנני על נבאי חלמות שקר נאם ה' (סס ל"ג). ואחר שכן הוא נאמר כי נאם אשר הוא אצל נביא ענינו נבואה ומאמר הנבואה ההיא נקרא נאם לפי שיש מן הנביאים שהיתה נבואתם בחלום או בהקיץ בתרדמה ותנומה וקרא דבור התרדמה והתנומה נאם על שם התנומה ועל כן לא תמצא מלת נאם אצל דבור הבורא ית' עם משה רבינו שהוא היה מדבר עמו פה אל פה בכל עת בהקיץ במראה ולא בחידות אבל שאר הנביאים שהיתה נבואתם פעמים בחלום ובתרדמה זכר אצל הדבור ההוא נאם, מפני הטעם שבארנו ואע"פ שהם שני גזרות אולי הענין אחד. איפשר שכן הוא האמת.

השער הרביעי.

אויב, שונא, שוטם.

שלשה אלה נראים אחדים והמה נפרדים וזאת היא סברתינו בהפרש הלקיחם (והם) כוונתינו לומר כי לשון **אויב** איננו נופל אם לא באדם לבד לא בבעלי חיים זולתו ולא בזולתם בשאר ענייני העולם אשר השנאה נופלת עליהם לפי שהאדם הוא אויב את אחרים והם אויבים אותו כמו שתראה ואיבתי את איביך (שמות כ"ג כ"ג) גם אויביו ישלם אתו (משלי י"ו ז') אל תשמחי איבתי (מיכה ז' ח') בלב אויבי המלך (תהלים מ"ה ו') מכף כל איביו (סס י"ח ח') כל אלה וזולתם כל הנמצאים אינם זולתי באדם לבד אחד שנמצא בבהמה והוא מה שאומר בנחש ואיבה אשית ביניך ובין האשה (בראשית ג' ט"ו) ולדברי האומר שהנחש הוא יצר הרע לא תמצא לשון איבה אם לא על אדם לא בשאר בעלי חיים וזולתם לא בכסף ומוסר ובצע וחג ושלח וחיים ונחלה ורעת ומתנות ותוכחות ורע ושלום וגזל ובכל אלה אתה מוצא לשון שנאה. שנאתי מוסר (משלי ה' י"ג) שונאי בצע (משלי כ"ח י"ו) שנאתי מאסתי חגיכם (עמוס ה' כ"א) ושנאתי את החיים (קהלת ב' י"ז) שנא שלח (מלאכי ב' י"ו) היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה (ירמי' י"ב ח') ושונא מתנת יחיה (משלי ט"ו כ"ז) תחת כי שנאו דעת (סס ח' כ"ט) ושונא תוכחת בער (סס י"ב ח') שנאו רע ואהבו טוב (עמוס ה' ט"ו) עם שונא שלום (תהלים ק"כ ו') שנא גזל בעולה (יסעי' ס"א ז') וכן רבים במקרא מן הענין הזה שלשון שנאה נופל עליהם ולא יפול עליהם לשון איבה, לפי שענין איבה לא יאמר כי אם על שני אנשים שזה אויב את זה לא בדבר שיהיה שנוא והוא לא יוכל לשנא השונא אותו כמו השמות אשר זכרנו ולשון **שונא** נופל בהם לפי ששונא יוכל להיות ענינו בשני פנים, האחת אשר ישנא דבר שאינו חי ואותו דבר לא יוכל לשנאו, מפני שענין שנאה הוא המיאום ויוכל האדם למאוס הכסף והבצע והמוסר וכל הנזכרים בשער הזה וזולתם, אע"פ שאינם בעלי חיים. וגם לשון שונא נופל על בעלי חיים בשנאת איש לאיש כמו שאמר ואתם שנאתם אתי (בראשית כ"ו כ"ז) לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא י"ט י"ז) וכי יהיה איש שנא לרעהו (דברים י"ט ו"ו) שנואי נפש דוד (ס"ב ה' ח') אשר שנא ה' אלהיך (דברים י"ו כ"ב) ומשנאיך נשאו ראש (תהלים פ"ג ג') משנאיך ה' אשנא (סס קל"ט כ"ח) לאהבה את שנאיך ולשנא את

(במדבר כ״ח ז׳). ויאמרו חטאנו כי עזבנו את ה׳ (ס״פ י״ג י׳). ויאמר למלך ירחו לאמר הנה אנשים באו (יהושע ג׳ ג׳). ובל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם (שמות ל״ג י״ג). ויאמר בלק אל בלעם לכה נא אקהך (במדבר כ״ג כ״ו). יאמר להם בני אל חי (יהושע ג׳ ח׳). כל אלה וכל הנמצאים בפעלה מגזרת אומר תמצא פירוש האומר לפניו או לאחריו, לפניו כמו הלהרגני אתה אמר, לאחריו או בצדו כמו הנזכרים פה וכן רבים זולתם לא תמצאם אם לא בפירש האומר, וכי ישאל איש מקרא האומר והיום הזה תאמרנה שרות פרס ומדי (אסתר ח׳ י״ח) ולא ביאר מה תאמרנה, תשובתו בצדו, אשר שמעו את דבר המלכה לכל שרי המלך וכדי בזיון וקצף (שם). ואם יראה להבין פירוש המקרא ההוא יעטף ביאורו ויתקן מעוותו ויאמר, כן תאמרנה שרות פרס ומדי לכל שרי המלך בעליהן שהן שמעו את דבר המלכה אשר לא עשתה את מאמר המלך ולא קיימה מצותו ולא רצתה למלאת דברו ללכת לפניו והן יעזו פניה וילמדו מעשה לבלתי לירא בעליהן ולהבזותם בעיניהן וכדי בזיון גדול לבעליהן וקצף יתר מאד עליהן שתהיינה שנואות בעיניהם וגם התרגום מוכיח לסברא הזאת כמו שתראה. (נ״ב: נכון חסר) ויש דרך אחת קרובה לדבור והוקה לאומר שנמצא בהרבה מקומות דבר שהוא כמו ענין אשר אין שם מחסור כל דבר (שופטים י״ח י׳). דבר שלח אדני ביעקב (ישעי׳ ט׳ ז׳). יען נמצא בו דבר טוב (מ״ח י״ד י״ג). דברים טובים נמצאו עמך (ד״ה ב׳ י״ט ג׳). וכל דבר לא יכהד מן המלך (ס״ב י״ח י״ד). על דבר הכסף (נחמיה מ״ב י״ח). על דבר הצפרדעים (שמות ח׳ ח׳). על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים (דניס כ״ב ה׳). על כל דבר פשע (שמות כ״ב ח׳). ולא יראה בך ערות דבר (דניס כ״ב ט״ו). אל תפל דבר מכל אשר דברת (אסתר ז׳ י׳). מדאגה מדבר (יהושע כ״ב כ״ד). כי שלום לך ואין דבר (ס״ח כ׳ כ״ח). לא יפלא ממך כל דבר (ירמי׳ ל״ב י״ז). המנני יפלא כל דבר (ס״ם כ״ז). הנה הוא בידכם כי אין המלך יוכל אתכם דבר (ס״ם ל״ח ה׳). כל אלה החפץ בהם ענין וסבה לא דבור ואומר ואין באומר מלה כזאת יוצאה ממשמעה לענין אחר. כל זה אשר הפרדנו והפרשנו בין אומר ודבור לבד מה שאמרו רבותי׳ ז״ל (ספרי ז׳ ו דף י״ד) ותדבר מרים ואהרן במשה (במדבר י״ב ח׳) אין דבור בכל מקום אלא לשון קשה וכן הוא אומר דבר האיש אדני הארץ אתנו קשות (בראשית מ״ב ל׳). ואין אמירה אלא התנונים וכן הוא אומר ויאמר אל נא אחי תרעו (בראשית י״ט ז׳) ויאמר שמעו נא דברי (במדבר י״ב ו׳) ואין נא אלא לשון בקשה וכן הוא אומר אל נא רפא נא לה (ס״ם י״ג). **הגיה**, איפשר כי מה שהוא מענין הגה אצל העופות והחיות והבהמות ענינו ניד השפתים בקול מה שאין כן באדם כמו שביארנו ויש ממנו מה שהוא באדם בענין אחר כמו ולאמים יהגו ריק (תהלים ב׳ א׳). הגיתי בכל פעלך (ס״ם ק״ג ה׳). והגית בו יומם ולילה (יהושע א׳ ח׳) שענינו ביאור הכתוב ופירוש הענלם וגלות סוד מה שלא נודע כמו שאמרו רבותי׳ ז״ל (סנהדרין ל׳ י׳) ההוגה את השם באותיותיו. ויש שפירש בהגה והגיון כענין הנגון והשיר כאמרו יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים י״ט י״ו), ר״ל השיר הנחשב בלב, או איפשר שענינו מחשבת לבי כמו בינה הגיגי (ס״ם ה׳ ג׳). **שיחה**, מהם ענין השעשוע ומהם ענין הליצנות ומהם ענין הספור ומהם ענין תמרוד, אמרו ואשיחה בחקיך (ס״ם ק״ט מ״ח) אשתעשע, כענין בחקיך אשתעשע (ס״ם ק״ט ט״ו). ישיחו בי יושבי שער (ס״ם ס״ט י״ג). ר״ל ילעיגו ויתלוצצו או שיח לארץ (איוב י״ג ח׳) ענין הדבור אריד בשיחי (תהלים ק״ה ג׳) ואהי בתמרודי. והלכי על דרך שיחו (שופטים ה׳ י׳) ספרו. ואת דורו מי ישוחח (ישעי׳ נ״ג ח׳) יספר מעלותיו. ויש מלשון שיחה שענינו תפלה אמרו ויצא יצחק לשוח בשדה (בראשית כ״ד ס״ג) כמו שביארו רבותי׳ ז״ל (נדרים כ״ו ג׳) תפלת המנחה מיצחק מן

י״ט ד׳). ומדעתנו כן ענינם רחוק זה מזה כאשר נבאר בע״ה. תהלה נאמר כי הדבור עליון על האמר מאשר השליכו האלהים עליו לפי שיוכל כל אדם להגיד ולספר בלשון דבור מה שלא יוכל לספר בלשון אומר, סברתנו כי בזה דבור מצאנוהו מפרש מה דבר כמו דבר האיש אדני הארץ אתנו קשות (בראשית מ״ב ל׳). דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו וכו׳, (שמות י״ח ג׳). דברים טובים נמצאו עמך, (ד״ה ב׳ י״ט ג׳). דברי שלום עם רעיהם (תהלים ק״כ ג׳) ואדברה בעדותיך (שם ק״ים מ״ו) והמה דברו עלי כזבים (הושע ז׳ י״ג) דבר צדק מגיד מישרים (ישעיי מ״ה י״ט). ודבר אמת בלבבו (תהלים ט״ו ג׳). דבר שקרים לא יכון (שם ק״א ז׳). אל תרבו תדברו גבהה גבהה (ש״א ב׳ ג׳). דבר דבר על אפניו (איוב כ״ה ה׳). כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (שמות ז׳ ט׳). אשמעה מה ידבר האל ה׳ (תהלים פ״ה ט׳). כי ידבר שלום אל עמו (שם). לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב (איוב מ״ב ז׳). כל אלה וכן רבים פירוש הדבר בצדו. וגם כן נמצא דבור כתום שאינו מפרש מה הוא כמו הנה אנכי מפתיה וכו׳ ודברתי על לבה (הושע ב׳ י״ז). וכן ותאמר האשה האחרת לא כי בני החי ובנך המת ואת אומרת לא כי בנך המת ובני החי ותדברנה לפני המלך (מ״א ג׳ כ״ב). ואת הדבור אשר דברו לפני המלך לא פרש מה הוא ובאר האומר כמו שתראה שאמר ותאמר האשה האחרת לא כי וכו׳ ולא באר מה דבר ותדברנה לפני המלך. משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות י״ט י״ט). הרק אך במשה דבר ה׳ (במדבר י״ב ב׳). אנכי אדבר עליך אל המלך (מ״א ג׳ י״ח). אז נדברו ידאי ה׳ (מלאכי ג׳ ט״ז). מה נדברנו עליך (שם ג׳ י״ג). הנדברים בך (יחזקאל ל״ג ל׳). לא ידעתי דבר (ירמי׳ ח׳ ו׳). אדברה וירוח לי (איוב ל״ב כ׳). לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך (ישעי׳ מ״ה י״ט). דברתי ולא שמעו (שם ס״ו ד׳). היש לדבר לך אל המלך (מ״ב ז׳ י״ג). האתה האיש אשר דברת אל האשה (שופטים י״ג י״ח). יבא דבריך זכבדנוך (שם י״ז) דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים (שמות כ׳ ט״ז). וזה רב חסר אשר לא ביאר ענין הדבור מה הוא, ואין בכל אלה דבור מופלא כאשר לא פירש הדבור כי כלם מיושבים ועומדים על נכון ונכוחים הם למבין ואין להם צרך ביאור ותתמם הוא ביאורם. אבל **אומר** לא תמצא בכל מקום מה שיתפעל ממנו בפעלה ובדקדוק וקצת מן השמות אשר הם בגזרת אומר אשר יוכלו לעמוד על עמדם בלתי פירש דאמירה ולא מצאנו אומר בלי פירושו בצדו כמו ויאמר להכות את דוד (ש״ב כ״ג ט״ז). אמר נבל בלבו אין אלהים (תהלים י״ד א׳). ויאמר המן בלבו למי יחפץ המלך (אסתר ו׳ ו׳). הציה פניה ותאמר לו זבחי שלמים עלי (משלי ז׳ י״ד). ויאמרו כל העדה לרגם אותם באבנים (במדבר י״ד י׳). לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני (ישעי׳ מ״ה י״ט). ה׳ אמר לו קלל את דוד (ש״ב ט״ז יו״ד). הלהרגני אתה אמר (שמות ב׳ י״ד). מה תאמר נפשך ואעשה לך (ש״א כ׳ ד׳). מאמר המלך אחשורוש ביד הסריסים (אסתר ג׳ ט״ו). אמרתי אלהים אתם (תהלים פ״ב ו׳). מרדף אמרים לא המה (משלי י״ט ז׳). מה נמרצו אמרי ישר (איוב ו׳ כ״ה). ותאמרנה איש מצרי הצילנו (שמות ב׳ י״ט). ה׳ האמר אלי שוב לארצך (בראשית ל״ב י׳). ויאמר ה׳ אל אברם לך לך מארצך (שם י״ב ג׳). ויאמר משה אל העם אל תיראו (שמות י״ד י״ג). על כן יאמר בספר מלחמות ה׳ את והב בסופה (במדבר כ״א י״ד). אז אמר שלמה ה׳ אמר (מ״ח ח׳ י״ב). אמרו בלבם נגים יהד (תהלים ע״ד ח׳). ה׳ אמר אלי בני אתה (שם ב׳ ז׳). אמור למלך ולגבירה השפילו שבו (ירמי׳ י״ג י״ח) ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהם (שמות ג׳ י״ג). ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל (ש״א י״א י״ד). אמרו לאחיכם עמי (הושע ב׳ ג׳). אמר אני מעשי למלך (תהלים מ״ה ב׳). ויאמרו לא עשקתנו (ש״ב י״ב ד׳). ויאמרו חטאנו כי דברנו בה,

לתגבורת גדול ולעצם עצום ורב מפני שבגד בו ומרד במלכותו ירבעם עבדו וישראל סרו מעליו והלכו אחרי ירבעם ועוד לו אף המלוכה והמקרא מעיד על מרד ירבעם באמרו ויקם ירבעם בן נבט עבד שלמה בן דויד וימרד על אדניו (מס י"ג ו') ר"ל על רחבעם בן שלמה שהיה ראוי להיות אדניו אחרי מות שלמה אביו לפי שגם הוא היה עבד שלמה ובאמת עבדי המלך (הם עבדי המלך) הם עבדי ובנו המלך תחתיו. ולפני המקרא הזה מקרא הראשון [צ"ל: השני] מוכיח באורנו באמרו בפסוק קודם לזה [צ"ל: של אחריו] ויתאמצו על רחבעם בן (על רחבעם בן) שלמה ורחבעם היה נער ורך לבב ולא התחזק לפניהם (מס ז'). אחר שהתאמצו עליו ביותר והתגברו מאד תגבורת גדול והוא היה נער ורך לא התחזק לפני חזקים ממנו כי הם התאמצו מאד ועל כן אמר אחר המאמר הזה ויאמצו את רחבעם בן שלמה לפי שאמר כי לא התחזק לפניהם הוצרך לאומץ גדול ואמר ויאמצו את רחבעם. וכן והמלך רחבעם התאמץ לעלות במרכבה לנוס ירושלם (מ"ח י"ג י"ח). כאשר שמע שהרגו ישראל הדורם אשר על המס בשליחותו והיה פקידו והם רגמוהו באבן אז ידעו כי כלתה אליו הרעה מאת העם וחשב שמא ימיתו גם אותו אם לא יתגבר ביותר ויתאמץ לברוח. וכן חזקו ידים רפות וברכים כשלות אמצו (ישעי' ל"ה ג'). רפה הפך חזק והערך החזק הוא הרפה (במדבר י"ג י"ח) החזק במוסר אל תרף (משלי ד' י"ג) ולידים רפות די להם בחוזק אף אם הוא דבר נקל גם הרפיון אינו דבר גדול כמו שתמצא שאומר הנה נא רפה היום (שופטים י"ט ט'). הרפה לה (ת"ב ד' כ"ז). בעמדם תרפינה כנפיהם (יחזקאל ח' כ"ה). כל זה דבר מועט ותנועה פחותה אבל לברכים כושלות יצטרך להם עוצם גדול ואומץ כמו שאמר כשל כח הכבל (נחמי' ד' ד'). והכושל הוא שבר גדול כאמרו כשלה ירושלם (ישעי' ג' ח'). כשול יכשלו (מס מ' ל'). וכשל גם נביא (הושע ד' ה'). הכשיל כחי (תוכח ח' י"ד). ואם תרוץ לא תכשל (משלי ד' י"ג). והעד הנאמן ואבד מנוס מקל וחזק לא יאמץ כחו (עמוס ב' י"ד). כלומר החזק שאינו צריך זולתי אומץ לא יוכל אדם לאמצו או הוא עצמו לא יהיה יכלת בידו לאמץ לבבו ודי לו אם יוכל לעמוד בחזקו לא שיוסיף אומץ. וכן ואמיץ לבו כגבורים (מס י"ו). כלומר האדם הגבור אשר לבבו אמיץ על גבורים ונראה שהוא עצום מהם, ערום ינוס ביום ההוא (מס). הגה בארנו להפרד אומץ וחזק בשני פירודים, האחד כי לא נמצא אומץ זולתי בבעלי חיים, וחזק נמצא בכל ענין, והשני אשר הכרחנו אותו כי ענין אומץ הוא עצם גדול והתגברות מופלג ורב מאד מענין חזק, זה לבד הפרש אחר כי יש דרך אחת בחזק שאינה באומץ והוא ענין אחיזה ולקיחה כאמרו אשר החזקתיך מקצות הארץ (ישעי' מ"ח ט') שענינו לקחתיך. וכן ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו (בראשית י"ט ט"ז) והחזיקו בכנף איש יהודי (זכרי' ח' כ"ג). המלך אין בך אם יועצך אבד כי החזיק חיל כיולדה (תוכחה ד' ט'). והחזיקה במבשיו (דניאל כ"ה י"ח). החזיקי מלבן (נחום ג' י"ד). כל אלה ורבים כמוהם ענינם אחיזה ולקיחה ואולי והחזיקי את יתך בו (בראשית כ"ו י"ח) כמו החזיקי ביתך לקחתו.

השער השלישי.

אמר, דבור, הגיה, שיחה, נאם, מלה.

אמר, דבור, בהרבה מקומות במקרא נראו אחים ורעים כמו שתראה דבר וכו' ואמרת (במדבר ט"ו ח'). וידבר ה' אל משה לאמר (שמות ו' י"ח). אין אמר ואין דברים (תהלים

ר״ל הנה צר חזק ואויב אמיץ לה׳ להביאו עליהם כזרם שער קטב. כמו שמצאנו שאמר האויב המבלעדי ה׳ עליתי אל הארץ הזאת להשחיתה (יסעי׳ ל״ו י״ד) ויש מפרש הנה חזק ואמץ הנה יום חזק ולפי׳ ההוא אין כללנו קיים. ויותר נראה הפי׳ אשר בארנו והוא הנותן כח לכלל להיות נכון כי לא נמצא לשון אומץ אם לא בבעלי חיים מה שאין כן בחוזק שהוא נמצא בכל ענין בבעלי חיים ובזולתו. נמצא בבעלי חיים אמרו חזק ונתחזק בעד עמנו (ש״ב י׳ י״ג). חזקו ידים רפות (יסעי׳ ל״ה ג׳). חזקו פניהם מסלע (ירמי׳ ה׳ ג׳) החזק הוא הרפה (נמדבר י״ו י״ח). וחזקת והיית לאיש (מ״ח ג׳ ג׳). וחזקתי את לב פרעה (שמות י״ד ד׳). ואם בני עמון יחזקו ממך (ש״ב י׳ י״ח). ומחזיקים בבריתי (יסעי׳ ל״ו ו׳). ונמצא בזולת בעלי חיים כמו שאמר לחזק את בדק בית ה׳ (מ״ב י״ב י״ג). מדוע אינכם מחזיקים את בדק הבית (שם ח׳). ולבלתי חזק את בדק הבית (שם י׳). וחזקו בו את בית ה׳ (שם ט״ו). ולכל אשר יצא על הבית לחזקה (שם י״ב). לא חזקו הכהנים את בדק הבית (שם ז׳). חזקו מצח (יחזקאל ג׳ ז׳). וכאלה רבים, ועוד יש הפרש אחר והוא נכון כי ענין אומץ גדול מחוזק לפי ענינו מאשר הראה בכל מקום שיש בו שתי מלות או שני שמות או שני פעלים ותארים אשר יבאו בשני לשונות יחדו מענין אחד האחרון מופלג מן הראשון או בגדלה או בגירעון כל אחד לפי מה שהוא ענינו כמו שתראה הרבה במקרא בענין זה הרבה מאד, טל ומטר (מ״ב י״ז ח׳). עצום ורב (דכריס כ״ו ה׳). רב ועצום (שמות ט׳ ח׳). הפלגת עצום ורב, ממספר אנשים הרבה והפלגת רב ועצום גבורתם לא מספרם כי האחרון מפליג בענינו. שטר ומשל (משלי ו׳ ז׳). צדיק תמים (בראשית ו׳ ט׳). יש ויש (מ״ב י׳ ט״ו). תם וישר (תהליס כ״ה כ״ח). חסד ואמת (בראשית כ״ד מ״ט). בשובה ונחת (יסעי׳ ל׳ ט״ו). בהשקט ובבטחה (שם). שלום [בחילך] שלוה (תהליס קכ״ב ז׳) עולם ועד (שם י׳ י״ז). גם אתם גם בני ישראל (שמות י״ג ל״ח). גם לי גם לך (ת״ח נ׳ כ״ו) גם בני אדם גם בני איש (תהליס מ״ט ג׳). כל אלה רבים כמוהם מוכרחים שהאחרון גדול מחבירו כל איש לפני ענינו. ואחר שכן הוא נוכל לומר כי אומץ יש לו תגבורת עוצם גדול מהוזק אחר שתמצא בכל מקום שהם חברים ונזכרים יחדו שאומץ נזכר אחרון כאמרו וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו (דכריס נ׳ כ״ח). ופר״ש חזקהו בדברים שלא יירך לבו לשאת משא העם ולא ירא שיענש עליהם כאשר נענש רבו ואמצהו הוסיף לו חוזק על חזקו הבטיחהו כי הוא יעבור והוא ינחיל וכן חזק ואמץ (יהוסע ז׳ ו׳), חזקו ואמצו (דכריס ל״ה ו׳) חזק ואמץ (יסעי׳ כ״ח כ׳). ואף במקום שאין אומץ וחוזק זה אצל זה נכירנו מכח הפסוקים כי רב ענין אומץ מענין חוזק כמו וטהר ידים יסיף אמץ (איוב י״ו ט׳) יתחזק ביותר. ולשון חוזק דבר מועט כי החלש והרפה ששבו להיות ככל אדם ממוצע שאינו חזק ואינו רפה נקרא חזק כמו שאמר כי חלה ויחזק (יסעי׳ ל״ח ז׳) כלומר התחזק מחולשתו לבד וזה שאמר ותרא כי מתאמצת היא (רות א׳ י״ח). הדברים ששמעה רות מפי חמותה ושדברה היא במענה תשובתה אליה הם יעידו על עצם תגבורת אמתתה וכח הדבקה בשם ועצם תאותה להתגייר ועל כן אמר כי מתאמצת היא מתעצמת מאד ללכת אתה. והסכמתה חזקה מאד ביותר בעצומה עד תכלית. ועל כן אמר הכתוב מתאמצת אשר החפץ בו מתגברת מאד ולא כתב מתחזקת כי אין לשון חוזק נופל בתגבורת דבקות ובעצם הסכמה כמו שנבאר בע״ה וכן אמר ויחזקו את מלכות יהודה ויאמצו את רחבעם בן שלמה (ד״הב׳ י״א י״ז) כלומר חזקו מלכות יהודה חוזק וקל מפני שהיה די לו בו שלא יוכל אדם להסיר מלכות בית דוד כאשר הבטיח הבורא ית׳ דוד המלך על זה לא יכרת לך איש מלפני יושב על כסא ישראל (שם ו׳ ט״ז). אך לעצם מלכות רחבעם אמר ויאמצו את רחבעם שהוא היה צריך

לו הרגשה ותנועה בשום דבר להרגיש מה עשה
וכגבר עברו יין וכמלך שלא נשתכר אלא שהיין
העבירו מעט מדעתו ועדין הוא מרגיש ומשכיל
באשר רואה ובא הנביא להשוות גנאי המלך
שהעבירו היין מעט משכלו לגנות הפחותים
השכורים להרבה. ונוכל גם כן לבאר הייתי
כאיש שכור כשר ומושל שכור אחרי אשר מצאנו
איש שענינו שר ואדון כמו שביארתי במלת
איש וכגבר עברו יין כמהו ונגזר על עברו
שהוא כמו שכרו. ועל זה הדרך הולך מאמר
נקבה תסובב גבר (ירמי' ל"א כ"ג) ר"ל בעלה
שהוא גבירה ושר ואדון לה. וכן ודרך גבר
בעלמה (משלי ל' י"ט) וכן ברוך הגבר אשר
יבטח בה' והיה ה' מבטחו (ירמי' י"ז ז') ר"ל
ברוך המלך אשר לא יבטח בעשרו ולא יעוז
בהוותו ובצרתו יקרא אל ה' לא יעשה לו רכב
ופרשים ויבטח על ה' והוא יעשה ושקר הסוס
לתשועה והבוטח בה' חסד יסובבנו וכן ברוך
הגל והרש הבוטחים בצור ולא יבטחו בנדיבים
בבן אדם שאין לו תשועה, ואפשר שיהיה שכר
המלך הבוטח בשם רב משכר הרשים לפי שיש
לו הון וכוש ואם ירצה יבטח בהם אע"פ שאין
לו בבטחונו תועלת על כן רב שכר בטחו בצורו
משכר הרש אשר אין לו כל, כענין הנה הגבר
לא ישים אלהים מעוזו ויבטח ברב עשרו (תהלים
נ"ב ט'). וכן הייתי כגבר אין איל (מס פ"ח ה')
כמלך שאין לו כח וכן ונאם הגבר שתם העין

השער השני.

אומץ, חזק.

ראיתי מאמר המקרא רק חזק ואמץ (יהושע א' ז')
ודמיתי וראיתי לחלק אותם ולהפריד ביניהם
ולומר כי לשון אומץ אינו נופל כי אם בבעלי
חיים כמו שאמר כי אמצו ממני (ש"ב ג' ל"ט)
ויאמצו בני יהודה (דה"ב י"ג י"ח) ואמיץ כח
(ישעי' מ' כ"ו) ואמץ את לבבו (דברים ג' כ')
ויאמץ את לבבו (דה"ב ל"ו י"ג) ואמץ ועשה
(ויחי ה' עמך) (מס ח' כ"ח כ'). וברכים

כמדבר כ"ד ט"ו) הכתוב בא לגנות בלעם הרשע
שהוא אדון וגביר אמות העולם ובא להודיע
כי הוא נבזה ובעל מום. וכן מי גבר יחיו
ולא יראה מות ימלט נפשו מיד שאול סלה
(תהלים פ"ט מ"ט) כלומר מי שר ואדון שיוכל
להיות לעד וימלט נפשו מיד שאול ובאמת
לא יועיל לו מלכותו ואדנותו ומשלו כמו שאמר
ואין שלטון ביום המות ואין משלחת במלחמה
(קהלת ח' ח') כלומר אין מכירין למלך מלכות
ושלטנותו ביום המות כי הכל כלה והנבראים
מתים כמלך כעבד כאדניו כנגשה כאשר נושה בו.
וזה שאמר הדרש (ב"ר ל"ו) ויקרבו ימי דוד למות
(מ"א ב' ח') לא אמר המלך דוד הדא היא דכתיב
ואין שלטון ביום המות ואין משלחת במלחמה
(קהלת ח' ח') לא יוכל לשלח אחד מסגניו ללכת
למלחמת המות בעדו ובעד ביתו כאשר יצוה
ללכת בגללו אחד משריו בשאר מלחמותיו.
וכן אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך
תלמדנו (תהלים צ"ד י"ג) כלומר אשרי המלך
תיסרנו וישמע למוסרך ויקשיב ויאזין לקולך
ומתורתך תלמדנו אם יפנה לבו ללמד תורתך
אף אם רבו צרכיו וענייני מלחמותיו גדולים
מאד. וכן אמרו רבותי' ז"ל (ברכות ס"ג ח') באתה
דלית גבר תמן הוי גבר, ראה כי לא אמר באתה
דלית אינש והבן זה. ועל זה הדרך נפרש
כל גבר הנמצא במקרא וכבר פירשנו קצתו
כדי שיוכל לוישב הרואה אשר נמצא זולתם.

כושלות [צ"ל: ברעות] תאמין (יהוש ד' ד')
ולאם מלאם יאמין (נחמיה כ"ה כ"ג) התאמן
לעלות במרכבה (דה"ב י' י"ח) ותרא כי
מתאמצת היא (רות ח' י"ח). אמצה לי יושב
ירושלם (זכרי' י"ג ה'). וטהר ידים יאמץ
אמין (חיוב י"ז ט'). ועל בן אמצתה לך
(תהלים פ' ט"ז) ואמיץ לבו בגבורים (עמוס
ב' י"ו). הנה חזק ואמץ לאדני (יהושע כ"ג

בעל בעלים שער שערים אך בא בדרך ההשאלה
במו מן יום ימים ראש ראשים קיר קירות עיר
ערים עייר עיירים ולא יאמר יומים ואנושים
קירים עירים. ויש שהוא במקום ילדים וילוי
מים כמו וכל מרבית ביתך ימותו אנשים
(ס"ח ג' ל"ג) אשר החפץ בו בחורים שלא
זקנינו ולא יאריכו ימים והראיה על זה מה
שאמר בתחלת המאמר ונדעתי את זרעך ואת
רע בית אביך מהיות זקן בביתך (שם ל"ח)
ממנו לרבים שעינינו חכמים ואנשי מעשה בשאלת
חנה ונתתה לאמתך זרע אנשים (שם ח' י"ח)
ם יש מהם שמראה לשון אדנות, כאמרו כלם
אנשים ראשי (נחמיה י"ג ג') וממנו ליחיד ואתה
אנוש כערכי (תהלים ל"ה י"ד) ויש שעינינו
שולשה אמרו ידעו גדים אנוש המה (שם ע' כ"ח)
ל"ל חלושים ונשברים וכן בישי והאיש בימי
זאול זקן בא באנשים (ס"ח י"ו י"ג) ר"ל
א בעת התולשה והוא לא היה יכול ללכת
מלחמה ובניו הלכו שם כמו שמעיד המקרא.
גבר גם הוא כולל איש ואשה באמרו ברוך
הגבר אשר יבטח בה' (ירמי' י"ז ז') וכן רבים
אולי זה אינגו כלל ולא אחרים זולתו לפי
כל מקום שתמצא גבר רבויו לומר גבירות
אדנות ומלכות וזה שאמרו אמור למלך ולגבירה
(ס"ח י"ג ח') גברת ממלכות (ישעי' מ"ז ה')
לעולם אהיה גברת (שם ז'), מפני שרה
ברתי (נחמיה ט"ו ח'), שובי אל גבירתך
(שם ט'), ובכל אלה לא זכר אשה, אך
ם הנקבה בלשון אדנות וממשלה קראה גברת
תעד הנאמן נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם
ל משיח אלהי יעקב (ש"ב כ"ג ח'), אמר
אם הגבר בחליף נאם האשון וכן כתבו את
איש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו (ירמי'
כ"ב ל') אמרו כתבו את האיש הזה כאלו אמר
שר הזה, גבר לא יצלח מלך לא יצלח. וזאת
יא הסליאה הנהיה מלך בלתו אשר לא יצלח
ימיו כתבו הדבר להתבונן בו אך מאנשי
עולם אם לא יצלחו בימיהם אין זה מן התמה
כן דרך בני אדם זה ישפל וזה ירום זה יחלש
זה יגבר כל איש לפי מזלו וכחו. וכן לכו
נא הגברים ועבדו את ה' (שמות י' י"א) הם
אמרו בבנינו ובבנותינו נלך והוא השיבם יהי
כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם
לכו נא הגברים כלומר אדני הבית והגבירים
ולמה ילכו המף. וכן כשש מאות אלף רגלי
הגברים לבד מטף (שם י"ב ל"ז) בא הכתוב ליחס
ישראל ולקראם אדונים וגבירים לפי שיצאו
מתחת כבלות מצרים. וכן מה יתאונן אדם חי
גבר על חטאיו (איכה ג' ל"ט) לא יתכן לפרש
בזה גבר אדם אלא אדון וגביר לפי שמלת גבר
ממעטת אשה ואיך יאמר מה יתאונן איש על
חטאיו ואשה מה תתאונן. על כן נראה לו
לבאר ולומר מה יתאונן אדם חי במקום הזה
כולל זכר ונקבה כלומר מה יתרעם כל נברא
ועל מי יתלונן ממעלליו ומעשיו הרעים וחטאתיו
ופשעיו, גבר על חטאיו, הלא קצין מושל וגביר
הוא על חטאיו ובידו היכולת להזהר ולהשמר
מחטא ועליו להתגבר על יצרו. וכן ואף כי
היין בוגד גבר יהיר ולא ינוה (חבקוק ב' ה')
כלומר ראו בגידת היין שעוכר שרים ומלכים
בוגד בגבר יהיר במלך ושר שהוא יהיר ולא
עלה על לבו שיוכל לבא עליו דבר שיסיר כח
שכלו ולא ערב אל לבו לגשת אליו עני,
שישיגהו ההזיק ואף גם זאת היין בוגד בו
ולא ינוה אין הדבר הזה נאה למלך וגביר
שימשול עליו רצון השתיה עד אשר יעבירהו
מדעתו ולא היה לו לשתות יין יתר מן הצריך
פן יכשל בו וכן תראה שהזהיר החכם המושכל
אל למלכים שתו יין (משלי ל"א ד') לפי
שהמלכים והשרים צריכים בכל יום בתמידות
להתיעץ לפי רוב ענייניהם והם מסבות מתהפכות
לכן אין להם להשתכר כי היין והשכל שונאים
זה את זה מאד אבל שאר בני אדם איפשר
שיש להם גנאי אם היין ישכרם אך אין גנותם
ובזיונם רב כבזיון המלכים אם שכרו מיין. ועל
זה הדרך אמר הנביא היתי כאיש שכור וכגבר
עברו יין (ירמי' כ"ג ט') כאשר אמר כאיש דבר
על בני ההמון וכאמרו כגבר שב לדבר על
השרים ואמר כן, הייתי כאיש שכור כאדם
פחות וכאחד העם שהוא מופלג בשכרות ואין

כל בשר איש (ישוע י״ג יו״ר) ושאר דרכי אדם
אין בו אבל יש בו דרכים אחרים שאינם באדם,
תחלה נאמר כי מצאנו איש שענינו אדון מושל
ושר כאמרו איש יהודי היה בשושן הבירה
(אסתר ב׳ ה׳) ענינו שר ומושל. וכן ואבקש
מהם איש גדר גדר ועמד בפרץ לפני (יחזקאל כ״ב
ל׳) וכן וחזקת והיית לאיש (מ״ח ג׳ ג׳) רצה
לומר לשר נכבד. וכן אין זאת בלתי אם חרב
גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז׳ י״ד) זה
יחס גדולה כלומר נשיא ישראל וגדולם אשר
מושל עליהם ויהי להם לשר. וכמוהו הלא
איש אתה ומי כמוך בישראל (ש״ב כ״ו ט״ו)
כלומר הלא ראש הגדוד ואדון החיל ושר הצבא
אתה ומי כמוך גבור ולמה לא שמרת את
אדניך המלך. ויש איש אשר חפצו לומר עבד
כמו איש האלהים (שופטים י״ג ו׳) עבד האלהים.
איש מכאובות (ישעיה ל״ג נ׳) עבד מכאובות
וידוע חלאים. ויש איש שענינו כמו בעל
אמרו וימת אלימלך איש נעמי (רות א׳ ג׳)
פי׳ בעלה, אלכה ואשיבה אל אישי הראשון
(הושע ג׳ ט׳) וכן תקראי אישי ולא תקראי
לי עוד בעלי (שם ג׳ י״ח) לא בא לומר שבעל
ואיש שני ענינים אך הבעל ענינו ידוע למה
נקרא כן. ואיש נקרא היושב עמה תמיד בבית
והמושל עליה וכל בעל אינו איש ר״ל אינו
מושל על אשתו. ועל כן אמרה כנסת ישראל
אחרי שובה מלכת אחרי הבעלים תקראי לי
אישי שתמשול עלי ולא תקראי לי עיד בעלי
לפי שיש בעל שאינו מושל באשתו ועל כן
אומר כי כל איש אשר ימצא אצל האשה כאלה
אשר זכרנו איש בחלוף בעל קרובים אל הענין
שני ויהיה החפץ בהם שר ואדון כי הבעל אם הוא
איש הוא אדון האשה והעד ואל אישך תשוקתך
והוא ימשל בך (בראשית ג׳ ט״ז): הגהה מן
המחבר ז״ל: זה לבד הדיבור הנכון כי אמרו
לא תקראי לי עוד בעלי אינו כי אם להסיר
שם הבעל מפיה בכנין והכרתי את שמות הבעלים
מפיה ולא יזכרו עוד בשמם (הושע ב׳ י״ט)
ועל זה השיעור אמר תקראי לי אישי ולא
תקראי לי עוד בעלי ויהיה איש קבון

לרבים בהסמכו אל המשפחה כמו ואיש
ישראל הפך ויבהל איש בניימן (שופטים כ׳
מ״ח) וכענין הזה לאחד וירץ איש בניכ
(ש״ב ד׳ י״ג) גדעון בן יואש איש ישראל (שופטי
ז׳ י״ד) ולנקבה נגזר ממלת איש אשה ובכנו
אשתך אשתי ולנשים השלטות, אשת הזמו
(יחזקאל כ״ג מ״ד) וממנו נמצא לרבים, אליכ
אישים אקרא (משלי ח׳ ד׳) נבזה וחדל אישי
(ישעי׳ נ״ג נ׳) ואיש מצאנוהו נופל אצלו מי
מן המזלות והכוכבים והכרובים אמרו אצ
הכרובים ופניהם איש אל אחיו (שמות כ״ה כ׳
ואמר אצל המזלות המוציא במספר צבאם לכל
בשם יקרא מרב אונים ואמיץ כח איש לא נעד
(ישעי׳ מ׳ כ״ו) וכן נזכר אצל הגלגלים והאופני
והחיות, ואיש אל עבר פניו ילכו (יחזקאל א׳ י״ב
לאיש שתים חוברות איש (שם י״ח) ועל זו
הדרך אמר חברת אשה אל אחתה (שמות כ״ו נ׳
כנפיהם ישרות אשה אל אחותה (יחזקאל א׳ י״א
וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה
(שם ג׳ י״נ) וענין איש ואשה הנזכרים אצ
המינים האלה וזולתם כאלו אמר כל אחד ואחו
כמו אשה אל אחתה (שמות כ״ו י׳) וענין איש
ואשה הנזכרים בקרסים שהוא מוכרח להיוו
כמו אחת לאחת והמלאכים נ־ראו אישים מפנ
שנראים כאנשים כמו שאמרו ז״ל (ע׳ ג״מ ג״ו ג׳
ואיש גם כן נופל אצל המין מן החיות והבהמו
כאמרו מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה
איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהרה הוא
שנים איש ואשתו (בראשית ז׳ ב׳) וכלם עני
איש אל חברו בענין ויכו איש אישו (מ״ח כ׳ כ׳
וריב הדרכים האלה אינם באדם. **אנוש** גנ
הוא נמצא כולל איש ואשה כאמרו אנוש כחציר
ימיו (תהלים ק״ג ט״ו) אשרי אנוש יעשה זאר
(ישעי׳ ל״ו כ׳) ויש בו אחת מדרכי איש שאינו
באדם שיקובץ ממנו לרבים על דרך ההשאלה
אנשים כאמרו מי האנשים האלה (במדבר כ״ג ט׳
ורבים כמוהו. ובכמיכות כי אנשי מופת המד
(זכרי׳ נ׳ ח׳) קראי מועד אנשי שם (במדבר י״ו ג׳
שאם היה כראוי היה לו לומר אנושים שאם
היה אנש יאמר אנשים כמו מן חכם הכמים

החלק הראשון. חלק האל"ף.

השער הראשון.

אדם, איש, אנוש, גבר.

גדר האדם ויתר השמות האלה חי, מדבר, מת. מדבר, ר"ל בעל שכל כי הדביר תחלה בלב טרם שיגלהו הלשון. מת, הוצרכנו לזה להבדיל בינו ובין המלאכים שהם חיים מדברים ואינם מתים. גדר, הגדר הוא כל דבור שיכלול כל חלקי הדבר המובל והוא מורכב מסוג וממין ומהבדל מכלם או מרובם. **אדם** נקרא כל נברא אשר הוא בדמות איש על שם הנברא הראשון שנקרא שמו אדם על אשר נוצר מן האדמה כמו שאמר וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה (בראשית ג' ז') וממנו לקבוץ רבים אמרו ועם אדם לא ינגעו (תהלים ע"ג ה') וממנו כולל זכר ונקבה והוא שפך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט' ו') כמו צאן שהוא כלל לזכר ולנקבה, והוא הצאן ובקר ישחט להם (במדבר י"ח כ"ג) ורבים כמוהו. וכמו בהמה שכוללת בקר וצאן איל וצבי, וכן אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים ל"ו ז') וייתכסו שקים האדם והבהמה (יונה ג' ח') וכן ואני לא אחוס על נינוה וכו' ובהמה רבה (שם ד' י"א) וכן אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה (בראשית ו' ז') כל אלה אדם ובהמה שזכרנו החפץ בהם אנשים ונשים בהמות וחיות. ובהרבה מקומות ימצא אדם שהכרחו איש פרטי ואיננו כלל והוא אדם כי יקריב מכם (ויקרא א' ב') וסמך את ידו על ראש קרבנו (שם ג' ח') ר"ל זכר ולא נקבה שהאשה אינה חייבת בסמיכת קרבן כמו שנא' בגמ' (ניעין כ"ח ע"א) על משנת השולח חטאת ממדינת הים מקריבין אותו בחזקה שהוא קים, ומקשי והא בעיא סמיכה, ומשני הכא בקרבן נשים עסקינן (שם ע"ב) וכן אמרו ז"ל (רות רבה פסוס ל"ג ע"א) נשים טומכות רשות וכן וכל בכור אדם בבניך תפדה (שמות י"ג י"ג) זכר שהוא חייב בפדיון וכן אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת ז' כ"ח) רצונו לומר זכר מאשר אמר אהריו ואשה בכל אלה לא מצאתי ואיפשר שיהיה וכל בכור אדם בבניך תפדה כאלו אמר וכל בכור אשה בבניך לפי שהבורא יתעלה צוה לפדות פטרי רחם ואפי' יהיו לאיש אחד מאה נשים יתחייב לפדות בכור כל אחת מהן ועל כן אמר וכל בכור אדם בבניך תפדה תמורת וכל בכור אשה; ואולי אין זה העיקר במאמר ההוא כי על כן אמר בכור אדם לפי שאם תלד אשה ראשונה לא יתחייב לפדותה והעד אמרו בבניך. ויש אדם שענינו בהכרח אשה אמרו ונפש אדם מן הנשים אשר לא ידעו משכב זכר (במדבר ל"א ל"ה) ויש שפירש כן כתפארת אדם לשבת בית (ישעי' מ"ד י"ג) לפי שדרך הנקבה לשבת בביתה וגם בעיני יפלא ולפי הדומה אין ענינו נקבה כי מה תתהלל האשה בשבתה בבית אחר שכן מנהגה ובאמת יהולל אדם במחודש ולא בנהוג על כן אני אומר שהחפץ בזה הזכר ולא הנקבה והמקרא הלל האדם בשבתו בבית ואמר כי זה תפארתו לפי שדרך בני האדם להשתקשק ברחובות עיר וללכת אנה ואנה. ויש אדם אשר שיעורו כמו איש בהסמכו אל המלה הבאה אחריו והוא הרחקמאד מאדם העיר (יהושע ג' ט"ז) ר"ל מאנשי העיר ויש שאומר כי הוא שם עיר ונכון הוא מן הביאור הראשון. כל הדרכים האלה באדם. **איש** גם הוא שם כולל אנשים ונשים אמרו מכה איש ומת (שמות כ"א י"ב) אשרי איש ירא את ה' (תהלים ק"ג ח') ורוח

פעמים בספרי לקחתים לעידי וצחות דברי בטבאם סבואים.
ויתים למולי ראיתים להפליא עזבתים ומה לי להחליא בריאים.
להפצי דרשתים וכאשר חשקתים בשמות נקבתים בשכל מלאים.
ושלחן תהלה ערכתיו במלה בלחם פעלה להקדיש קרואים.
ואעיר אהבים במלים ערבים להאכיל רעבים והשקות צמאים.
להבין תכונות צמאי תבונות שתו מי ענות ולא מי גבאים.
ועזבו אנשים נלוזים ועקשים חמונת אנשים והם כפראים.
ולמדו נכוחות לישר ארחות לחזק בצחות לבב נהלאים.
תנו שם וידות ליסד יסודות משלים וחידות ותגאו בגאים.
קחו חין אמרים כשמש מאירים להאיר אסירים בבתי כלאים.
דברי יעירכם וספרי יקיצכם בתת קול עליכם כיעף בין עפאים.
הכי הוא בעצות יקבץ נפוצות וחכמי מליצות בדעתו תלואים.
ובשדה תבונות לכפל לשונות בדעות נכונות יצמח דשאים.
ויאיר אפלים לבאר כללים וירים שפלים עדי רום נשאים.
ויורש ויעשיר יעקש ויישיר ומליו לבית שיר באלים ותאים.
וראש כל דברים ותכלית אמרים תהלה ושירים לבורא ברואים.
אשר למדני להדריך לשוני וגלה לעיני צפון מחבואים.
דבריו במעני עגילים באזני וכן על גרוני ענק וחלאים.

השער הי׳ז שצף קצף.
״ הי׳ח שפר טעם.
״ הי׳ט שוקן צמא.
״ הכ׳ שורקה כנה יונקת.
״ הכ׳א שרש גזע.
״ הכ׳ב שתיל אשל.
״ הכ׳ג שנאן מלאך.
השער הכ׳ד שנהבים קופים תוכיים.
״ הכ׳ה שה גדי טלה.
״ הכ׳ו שאול אבדון שחת צלמות עלוקה תפתה.
״ הכ׳ז שנה הפך.
״ הכ׳ח שמע הסכת.

חלק **התי׳ו** עשרה שערים :

השער הא׳ תקוה תוחלת.
״ הב׳ תפלה תחנה.
״ הג׳ תהלה תפלה.
״ הד׳ תועבה נבלה.
״ הה׳ תהום מצולה.
השער הו׳ תלול גבוה.
״ הז׳ תרבית נשך.
״ הח׳ תותת חצים.
״ הט׳ תחת מקום.
״ הי׳ תער מורה.

אלה הם חלקי הספר ושעריו וערכתי אותם בזה למען ירוץ קורא בו.

סבו לראות ספר יאות כל אדם מדעתו נבער.
פתי יחכים ובמהשכים למליצים כלפיד יבער.
שרים אחר נוגנים אבחר אקרא אל זקן ונער.
חיש בחלקיו עוד קו לקו עברו משער לשער.

פתח השער.

אצור אמרי וצחות בשירי בפתח דברי להבין פתאים.
ואשיג רננים ואניס ינונים ואשכח זמנים לבבי מניאים.
אדבר נגידים באזני נגידים ובם גיל לדודים ועצב מקנאים.
אלמד לדעים תבונות ודעים פליאות לשומעים ויותר לרואים.
וארא נכוחה לעין פקוחה ועל מי מנוחה אנהל נכאים.
ואגיד נעימות תארים ושמות לאנשי מזמות ערבים ונאים.
ואפליא במלות להבין פעלות ואסל מסלות לעוברים ובאים.
אתקן פעלים ושמות כפולים וארים שפלים ואפיל רפאים.
ואפריד חברים בצבאות תארים ואאסוף פזורים בקצוי שפאים.
ואדני חלקים עלי זה יצוקים לקרב רחוקים להראות פלאים.
ועמם אמרים בפתחי שעריס להריץ דברים כרוץ הצבאים.
ונכשל והועה יריצם וישעה ויודע כרועה יקבץ טלאים .
ויבין אמרים צרופים טהורים תרופת מזורים ומרפא חלאים.
וכראי חזקים ומצוף מתוקים לפי החשוקים ורוש למשנאים.
וספרי מדבר חיילים לגבר ולקרא מחבר שפתי יראים.
הכי בו דרושים נבוני לחשים וחכמי חרשים נשואים ונושאים.
ודברי מזמה **פרחון ורקמה** ראיתים והמה בעיני נביאים .

השער הי״ג פצה פתח.
״ הי״ד פקד זכר.
״ הט״ו פרור סיר דור.
״ הט״ז פתוי הפתה.
״ הי״ז פתן שחל.
״ הי״ח פרדס גן.
השער הי״ט פתשגן פשר.
״ הכ׳ פורש שוטח.
״ הכ״א פתח התר.
״ הכ״ב פארור שחרור.
״ הכ״ג פצר אלץ כפה.

חלק הצד״י ארבעה עשר שערים:

השער הא׳ צלם דמות תמונה תבנית סמל תאר.
״ הב׳ צהר חלון.
״ הג׳ צום ענוי.
״ הד׳ צי אניה ספינה.
״ הה׳ צחצחות יובש.
״ הו׳ צחנה באוש.
״ הז׳ צחר לבן.
השער הח׳ צנה מגן שלם סוחרה.
״ הט׳ צפחת צנצנת פך צלוחית.
״ הי׳ צבי עפר.
״ הי״א צאצאים צפיעות.
״ הי״ב צנוע ענו.
״ הי״ג צינוק בור כלא כהד מאסר משמר.
״ הי״ד צמר פשתים.

חלק הקו״ף שלשה עשר שערים:

השער הא׳ קורות מוצאות סבות.
״ הב׳ קאה געל בחל.
״ הג׳ קדח דלק בער נשק הצית שרף.
״ הד׳ קמה סלת.
״ הה׳ קוסם חובר מעונן מנחש מכשף.
״ הו׳ קרסולים כרעים.
״ הז׳ קרסו כריעו.
השער הח׳ קשט אמת נכון.
״ הט׳ קדקד צמה.
״ הי׳ קרב תוך בין.
״ הי״א קרח כפור שלג.
״ הי״ב קהל עדה.
״ הי״ג קדם אז טרם.

חלק הרי״ש עשרה שערים:

השער הא׳ רענן רטוב.
״ הב׳ רך נעור
״ הג׳ רקיק חלה עוגה.
״ הד׳ רקמה ארגמן שני.
״ הה׳ רשע זדון.
השער הו׳ רונן אויל.
״ הז׳ רתוקות שרשרות עבותות.
״ הח׳ רקת לחי.
״ הט׳ רע עמית מודע.
״ הי׳ ריב מדון מצה מלחמה.

חלק השי״ן שמנה ועשרים שערים:

השער הא׳ שמש חמה.
״ הב׳ שכר קנין מקח.
״ הג׳ שופט שוטר מושל קצין שלטון.
״ הד׳ שבת נפש.
״ הה׳ שקט שלו רגע נח שאנן.
״ הו׳ שבי בזה שלל עד מלקוח.
״ הז׳ שור שבר.
״ הח׳ שפל שח.
השער הט׳ שיח שיג.
״ הי׳ שי מנחה תשורה אשכר.
״ הי״א שיח עץ.
״ הי״ב שחפת קדחת.
״ הי״ג שכוי לב.
״ הי״ד שלום שקט.
״ הט״ו שמעון הורבן.
״ הט״ז שור חיל חומה.

השער הז׳ נכח נגד מול לעמת.
״ הח׳ נדוד פירוד.
״ הט׳ נשא גבה הרים.
״ הי׳ נובח צורח צועק נוהם שוקק נוהק
השער הי׳ שואג הומה ערוג גועה פועה הוגה נוער.
״ הי״א נשף לילה אמש.
״ הי״ב נשך נשב רחף נפח.

חלק הסמ״ך ארבעה ועשרים שערים:

השער הא׳ סיני סין ציון.
״ הב׳ ספו תמו.
״ הג׳ סלע צור הר.
״ הד׳ סבך ענף.
״ הה׳ סחי מאום.
״ הו׳ סוחף שוטף זורם.
״ הז׳ סחרחר הפכפך.
״ הח׳ ספיח סחיש.
״ הט׳ סוללה דיק.
״ הי׳ סרבים סלונים.
״ הי״א כסל אגן מזרק.
״ הי״ב ספק הכה.
השער הי״ג סרח עשן.
״ הי״ד סרן סגן.
״ הט״ו סמדר בסר.
״ הט״ז סנפיר קשקשת.
״ הי״ז סעפים רעיונים.
״ הי״ח סנורים עורן.
״ הי״ט טופר בוכה.
״ הכ׳ סליחה כפרה.
״ הכ״א סוף אחרית תכלית קץ.
״ הכ״ב סהר ירח לבנה.
״ הכ״ג ספר אגרת כתב מגלה.
״ הכ״ד ספור הגדה.

חלק העי״ן ששה ועשרים שערים:

השער הא׳ עד עולם נצח סלה.
״ הב׳ עצום רב.
״ הג׳ עיר קריה.
״ הד׳ עקש ופתלתול.
״ הה׳ עזק סקל.
״ הו׳ עלטה חשך אפלה ערפל.
״ הז׳ ערירי יחיד.
״ הח׳ עמי עמדי.
״ הט׳ ענה השיב.
״ הי׳ עפל בחן מגדל.
״ הי״א עצב דאגה.
״ הי״ב עקלקלות רכסים.
״ הי״ג ערום מבין.
השער הי״ד עריץ פריץ.
״ הט״ו עתק גבר שגב.
״ הט״ז עליון רם.
״ הי״ז עקב בעבור בגלל יען למען.
״ הי״ח עטה לבש.
״ הי״ט ענק רביד.
״ הכ׳ עבודה שירות.
״ הכ״א ערך כדר.
״ הכ״ב עז רחל כשבה.
״ הכ״ג ערש מטה יציע.
״ הכ״ד עתק כח.
״ הכ״ה עמר אלומה.
״ הכ״ו עמד נצב.

חלק הפ״א עשרים ושלשה שערים:

השער הא׳ פעלה מעשה מלאכה.
״ הב׳ פן אולי לו.
״ הג׳ פלצות רעדה רתת רטט.
״ הד׳ פתע פתאום.
״ הה׳ פח מוקש מכמר רשת מצדה חרם.
״ הו׳ פור גורל.
השער הז׳ פגש פגע.
״ הח׳ פוקה מכשול.
״ הט׳ פחזים רקים.
״ הי׳ פליאה תמהון.
״ הי״א פליט שריד.
״ הי״ב פסל מסכה.

חלק היו"ד שלשה עשר שערים:

השער הא' ישב שכן.
" הב' ילד עלם נער עולל.
" הג' יהירות גאוה רהב.
" הד' יהודי עברי.
" הה' ישן נרדם נם.
" הו' ישראל ישרון.
" הז' יוגבים כורמים.
השער הח' יאור אגם מצין נחל פלג נהר.
" הט' ישיש זקן שב.
" הי' יוצר בורא.
" הי"א יין שכר.
" הי"ב יום יומם.
" הי"ג ירח חדש.

חלק הכ"ף ארבעה עשר שערים:

השער הא' כובע מגבעות.
" הב' כאב סער [צער].
" הג' כה כן.
" הד' כביר אביר.
" הה' כתל קיר גדר.
" הו' כילי נבל.
" הז' כסא מושב.
השער הח' כרה חפר.
" הט' כר רץ ציר.
" הי' כבש איל תיש עתוד שה שעיר.
" הי"א כלה נכסף כמה.
" הי"ב כפתור פרח ציץ.
" הי"ג כתר עטרה נזר.
" הי"ד כבל זיק.

חלק הלמ"ד שמנה שערים:

השער הא' להב שביב (שלהבת).
" הב' לחם פת.
" הג' לץ נלוז.
" הד' לאה עמד יגע עיף.
" הה' להט להב ברק.
השער הו' לבוש בגד כסות שלמה סות כתנת מעיל.
" הז' לחש סוד עצה רז.
" הח' לענה ראש.

חלק המ"ם עשרים שערים:

השער הא' משפחה שבט מטה.
" הב' מקל מטה שבט שוט חטר.
" הג' מדינה עיר.
" הד' מזבח במה.
" הה' מרמה עקבה.
" הו' מקץ מעיר.
" הז' מכה חלי מזור מדוה מחץ.
" הח' מרפא ארוכה תעלה.
" הט' מעט מצער.
" הי' מתנים חלצים.
השער הי"א מוץ קש תבן.
" הי"ב מליצה שיר.
" הי"ג מזמה מחשבה.
" הי"ד מריא שור פר עגל בקר.
" הט"ו מריקה שטיפה הדחה רחיצה.
" הט"ז מתג רסן.
" הי"ז מתים אנשים.
" הי"ח מעין מרעה מרבץ.
" הי"ט מוטר תוכחה.
" הכ' מחבת מרחשת.

חלק הנו"ן שנים עשר שערים:

השער הא' נפש רוח נשמה.
" הב' נבהל נבעת.
" הג' נדיב שוע.
השער הד' נד גל.
" הה' נהג הוליך.
" הו' נוקם נוטר.

חלק **הה״א** חמשה עשר שערים:

השער הא׳ השתחואה כריעה קידה.
״ הב׳ השקף השגיח הציץ הביט ראה חזה צפה.
״ הג׳ הנה הלום פה הלאה.
״ הד׳ הרבה מאוד.
״ הה׳ הבל ריק.
״ הו׳ הוזים ישנים.
״ הז׳ הלל שבח הודאה.
השער הח׳ הוד הדר פאר.
״ הט׳ השגה הגעה קריבה הגשה.
״ הי׳ התל שחק לעג.
״ הי״א הֵלך יצרת.
״ הי״ב הורג רוצח [הלל].
״ הי״ג הדה השליך הפיל ירה.
״ הי״ד הותיר השאיר.
״ הט״ו הציל המליט גנון פסוח.

חלק **הז״ן** שנים עשר שערים:

השער הא׳ זן מפרנס מכלכל.
״ ב׳ זר נכרי
״ הג׳ זה לז זו זו.
״ הד׳ זהב אופיר חרוץ פז.
״ הה׳ זך נבר נקי.
״ הו׳ זיקות להבות.
״ הז׳ זמן מועד תור עת.
השער הח׳ זמה זנות ניאוף.
״ הט׳ זעם ארור קללה.
״ הי׳ זנח עזב.
״ הי״א זבול רקיע שמים מכון מעון ערבות שחקים וילון.
״ הי״ב זביחה טביחה שחיטה.

חלק **החי״ת** ששה [צ״ל: שבעה] ועשרים שערים:

השער הא׳ חכם משכיל נבון.
״ הב׳ חסד טוב.
״ הג׳ חסר תבל.
״ הד׳ חפץ חשק תאוה רצון רוח.
״ הה׳ חרצנים זג.
״ הו׳ חרש יער.
״ הז׳ חפזה מהירות נחץ חושה מרוצה.
״ הח׳ חבוין סתר.
״ הט׳ חגר חבש.
״ הי׳ חין מלה.
״ הי״א חוט פתיל.
״ הי״ב חלד זמן.
״ הי״ג חלף הלך עבר חמק.
״ הי״ד חלץ סר נעתק נתק.
השער הט״ו חנון רחום.
״ הט״ז חמל חס.
״ הי״ז חנף רשע.
״ הי״ח חסיד צדיק תמים.
״ הי״ט חפה כסה צפה.
״ הכ׳ חלק חצה.
״ הכ״א חרף קור כתו חום קיץ.
״ הכ״ב חשב יזם דמה נכל.
״ הכ״ג התום כתום כמוס.
״ הכ״ד חרף נדף.
״ הכ״ה חלק כום מנה גורל חבל.
״ הכ״ו חלון חרך אשנב.
״ הכ״ז חבר זבד צמד.

חלק **הטי״ת** שמנה שערים.

השער הא׳ טהור זך בר נקי.
״ הב׳ טל מטר רסיסים רביבים.
״ הג׳ טרף חטף.
״ הד׳ טמון נסתר צפון נעלם.
השער הה׳ טבור חיק.
״ הו׳ טחן כתת.
״ הז׳ טיט רפש מלט.
״ הח׳ טרח משא.

השער הכ״ה אוצר אסם סגולה גנז.
״ הכ״ו אד עב ענן.
״ הכ״ז אביון עני דל מככן רש מך דך.
״ הכ״ח אוב ידעוני.
״ הכ״ט אבוס אוריה.
״ הל׳ אן אין איפוא אהי איה.
״ הל״א איך למה מדוע.
״ הל״ב אחז לקח כבש לכד תפש.
״ הל״ג אף חימה עוצב כעס חרון קצף רוגז עברה זעם זקף.
השער הל״ד אמה שפחה פילגש שגל.
״ הל״ה אסון מות מגפה דבר.
״ הל״ו אף גם.
״ הל״ז אך רק.
״ הל״ח אימה פחד יראה חרדה חתת.
״ הל״ט אבר כנף.
״ המ׳ אחיזה נחלה ירושה.
״ המ״א אחר אחרי.
״ המ״ב את עם.

חלק הבי׳ת שנים עשר שערים :

השער הא׳ בור באר.
״ הב׳ בקר שחר.
״ הג׳ בטח נשען נסמך נסער.
״ הד׳ בר תבואה חטה דגן עבור.
״ הה׳ בא הגיע.
״ הו׳ בורח נס.
השער הז׳ בושה כלמה חרפה חפרה.
״ הח׳ בחן נסה.
״ הט׳ בחן צרף.
״ הי׳ בלעדי בלתי זולתי.
״ הי״א בהו תהו.
״ הי״ב בער דלק יקד.

חלק הגימ׳ל חמשה עשר שערים :

השער הא׳ גדוד תלם.
״ הב׳ גדוד חיל צבא מחנה.
״ הג׳ גרעון חסרון.
״ הד׳ גדע כרת גזר חטב קציץ קצב חצב קטב התז.
״ הה׳ גיל שמחה עלזה רנה את משוש צהלה ששון עלסה עלצה דיצה חדוה.
״ הו׳ גמר אפס תם.
השער הז׳ גשם מטר יורה מלקוש.
״ הח׳ גל מצבה.
״ הט׳ גוי עם.
״ הי׳ גאלה פדיה פדיעה.
״ הי״א גוע מת נאסף.
״ הי״ב גחון בטן כרס.
״ הי״ג גדיש קמה.
״ הי״ד גרב ילפת חרס.
״ הט״ו גמול שכר שלום.

חלק הדל׳ת חמשה עשר שערים :

השער הא׳ דשא עשב.
״ הב׳ דעה שכל תבונה חכמה.
״ הג׳ דרך נתיב שביל משעול מסלה ארח.
״ הד׳ דין משפט.
״ הה׳ דמע בכי.
״ הו׳ דת חק.
״ הז׳ דרש חקר שאל בקש.
השער הח׳ דיור חופש.
״ הט׳ דק תבלול.
״ הי׳ דום החרש שתוק.
״ הי״א דבק חבר צמד גלוה.
״ הי״ב דופי מום.
״ הי״ג דולג מקפץ.
״ הי״ד דלת שער פתח.
״ הט״ו דביר רכילות מלשינות.

בס״ד.

חותם תכנית.

לבנות בית אל חכמי לב הנני יוסף ידי שנית.
משכיל על דבר ימצא טוב יבין כל מלאכות התבנית.
זה ספר הדרך הישר ידרך הולכים לאחורנית.
זה לרעבים ישבר אכל מה להם אל חִטֵי מִנית.
זה יעיר לב דוברי צחות עת על גבם יאריך מענית.
זה ובכחו ישגיב ישע הולך שפל וקדורנית.
זה יהפך יד אנשי לבב עת לשמאלית עת לימנית.
מתהפך כחומר החותם על כן נקרא **חותם תכנית.**

ואני **אברהם בדרשי** שַתִי שתי אותותי
אלה בקרבו.

החום בצרור המור תו״כן לבנת ספיר טור אחלמה.
כך נבא בן בוזי אתה חו״תם תכנ״ית מלא חכמה.

נשם יי אל עולם.

חלק **האל״ף** ארבעים ושתים שערים:

השער הא׳ אדם אנוש איש גבר.
״ הב׳ אומץ חוזק.
״ הג׳ אמר דבור הגיה שיחה נאם מלה.
״ הד׳ אויב שונא שוטם.
״ הה׳ אוהב דוד.
״ הו״יו אורב צודה.
״ הז״ין אוגר צובר כונס קובץ אוסף.
״ הח׳ און כזב כחש שקר שוא.
״ הט׳ אונס עושק גוזל חומס.
״ הי׳ אישות נשים בנות.
״ הי״א אש אח אור גחלת.
״ הי״ב אור נוגה.
״ הי״ג אופל חושך.
השער הי״ד אדון אב רב.
״ הט״ו אזרח גר תושב.
״ הט״ז אשם חטא פשע עון.
״ הי״ז אוהל בית משכן נוה.
״ הי״ח ארמון היכל דביר אולם.
״ הי״ט אות מופת.
״ הכ׳ ארץ תבל אדמה עפר קרקע.
״ הכ״א אבק עפר אפר.
״ הכ״ב און יכולת כח עוז עצמה אמצה חוזק.
״ הכ״ג אויל משוגע מהולל כסיל בער סכל פתי.
״ הכ״ד אַל לא אין בַל.

תושב צד 34
תותח " 271
תחנה " 270
תחת " 272
תיש " 161
תכיים " 65
תכלית " 197
תלול " 271

השמטה

כזה צד 527
חלץ " 135

תלם צד 84
תם " 93
תמהון " 220
תמו " 190
תמונה " 228
תמים " 140
תעבה " 270

חרש (יער) " 131

תעלה צר 172
תִּפְלָה " 270
תִּפְלָה " 269
תָּפְתָּה " 266
תקוה " 269
תרבית " 271
תשורה " 260

תקון

חכל גורל " 143

רקיע צד 126
רקיק " 248
רקמה " 249
רקת " 250
רש " 54
רשע צד 137, 249
רשת צד 218
רתת " 217
רתוקות " 250

ש.

שאג צד 187
שאל " 104
שְׁאוֹל " 266
שְׁאנן " 257
שָׁב " 154
שבח " 114
שבט (מטה) " 168
שבט (התבחה) " 168
שבי " 257
שביב " 163
שביל " 101
שָׁבָר (קנין) " 258
שָׁבָר (נזה) " 258
שבת " 255
שגב " 208
שגל " 66
שה " 266
שוא " 26
שוד " 258
שׁוֹט " 169
שׁוֹעַ צד 159, 182
שׁוֹר צד 175
שוּר " 262
שַׁח " 258
שחפת " 261
שְׂחק " 126
שָׂחק " 117
שחיטה " 117
שָׁחַל צד 422
שָׁחַר " 73
שַׁחרות " 226
שַׁחַת " 266
שטה " 225
שטיפה צד 176, 192
שִׁטִּם צד 14
שטר " 255
שַׁי " 259
שיג " 259
שִׂיחַ (עז) " 60
שִׂיחַ (דבור) " 259
שיחה " 8
שיר " 174
שכוי " 260
שָׂכְוִי " 99
שכן " 149
שָׂכָר " 155
שָׂכַר " 97
שלג " 244
שלהבת " 168
שָׁלָו " 256
שָׁלוֹם צד 97, 98
שָׁלוֹם צד 261
שלט " 231
שלל " 257
שלמה " 166
שמחה צד 90, 92
שמים צד 126
שמלה " 166
שמם " 262
שמע " 268
שמש " 253
שנא " 9
שנאן " 265
שְׁנָה " 266
שנהבים " 265
שָׁנִי צד 249
שַׂעַר " 109
שעיר " 161
שפחה " 66
שפט " 255
שפל " 258
שפר " 263
שצף " 263
שקט צד 256, 261
שקק (נסס) צד 187
שקק (תאוה) " 263
שקר " 25
שַׁרוּת " 211
שריד " 220
שרף " 240
שרקה " 264
שרש " 264
שרשרות " 250
שרת " 211
ששון " 92
שתיל " 265
שתוק " 106

ת.

תאוה צד 130
תאר " 227
תבואה " 75
תבונה " 99
תֵּבֵל " 45
תָּבֵל " 129
תבלול " 106
תבן " 174
תבנית " 228
תהו " 84
תהום " 270
תְּהִלָּה " 270
תוחלת " 269
תך " 244
תוכחת " 178
תור " 124

פתלתול צד 203
פתן „ 224
פתע „ 217
פתשגן „ 224

צ.

צאצאים צד 232
צבא „ 85
צבי „ 232
צבר צד 22, 20
צדה צד 19
צדיק „ 139
צהלה „ 188, 91
צהר צד 228
צום „ 229
צור „ 190
צחנה „ 230
צחצחות „ 230
צחר „ 230
צי „ 229
ציון „ 189
ציץ „ 162
ציר „ 160
צלוחית „ 231
צלם „ 227
צלמות „ 266
צמא „ 263
צמר „ 107
צמה „ 243
צמר „ 207
צנה „ 231
צנוע „ 232
צנוק „ 237
צנצנת „ 231
צעק „ 187
[צער „ 157]
צפה „ 111
צפוי „ 140
צפון „ 145
צפצוף „ 188
צפחת צד 231
צפיעות „ 232
צר (?) „ 157
צרה „ 187
צרף „ 82

ק.

קאה צד 239
קבץ צד 22, 20
קדה צד 110
קדח „ 239
קדחת „ 260
קדם „ 245
קדקד „ 243
קהל „ 245
קופים „ 265
קור „ 141
קטב „ 89
קימה „ 149
קיץ „ 141
קיר „ 158
קללה „ 125
קמה „ 97
קמה „ 240
קנין „ 254
קסם „ 241
קץ „ 198
קצב „ 64
קציון „ 255
קצף „ 263
קצץ „ 89
קרב „ 244
קרות „ 238
קרח „ 244
קריבה „ 115
קריה „ 202
קרם „ 242
קרסולים „ 242
קרקע „ 48
קש „ 174
קשט צד 243
קשקשת „ 195

ר.

ראה צד 111
ראש (תר) „ 167
רב „ 33
רביבים „ 144
רביד „ 211
רגז „ 63
רגן „ 250
רגע „ 257
רהב „ 152
רוח צד 179, 130
רוש צד 167
רז „ 167
רחום „ 136
רחיצה „ 176
רחל „ 213
רטוב „ 247
רטט „ 217
ריב „ 252
ריק „ 113
רכילות „ 109
רכסים „ 207
רם „ 209
רנה „ 91
רסיסים „ 144
רסן „ 177
רַע „ 251
רעדה „ 217
רעיונים „ 195
רענן „ 247
רפש „ 146
רץ „ 160
רצון „ 130
רצח „ 118
רק „ 248
רַק „ 59
רַקים „ 220

ערה צד 245
ערף " 194
עָוֹל " 29
עולם " 200
עון " 35
עורון " 196
עֹז " 49
עַז " 213
עזב " 125
עזק " 203
עטה " 210
עטרה " 162
עיף " 165
עיר { " 169 / " 202
עלוקה " 266
עלוה " 90
עלטה " 204
עליון " 209
עֹלֶל " 150
עֵלֶם " 150
עלסה (כסמט) " 90
עלצה " 90
עם " 95
עמד { " 214 / " 148
עמדי " 205
עִמִּי " 204
עמית " 251
עמל " 165
עֶמֶר " 214
עֲמֻת " 185
עֲנָה " 205
ענו " 232
עֲנִוִּי " 229
עָנִי " 53
ענן צד 53
ענף " 191
ענק " 211
עֹפֶל " 206
עפֶר " 232
עפר { " 47 / " 48
עִפָּר " 260
עצב צד 64, 207
עֶצֶב צד 64
עצה " 166
עצום ורב " 202
עצמה " 49
עֵקֶב " 209
עקבה " 170
עקלקלות " 207
עקש " 203
ערבות " 126
עֲרֹג " 188
עָרוּם " 207
ערירי " 204
עריץ " 208
ערך " 213
ערפל " 204
ערשׂ " 213
עשב " 99
עשק " 28
עת " 123
עתה " 213
עתוד " 162
עתק " 208

פ

פאר צד 115
פארור " 286
פגע " 218
פגש " 218
פדיה " 96
פדיעה " 96
פֹּה צד 112
פּוּך " 218
פז " 122
פח " 218
פחד " 70
פחזים " 220
פך " 231
פלג " 154
פלגש " 66
פליאה " 220
פליט " 220
פלצות " 217
פן " 216
פסוח " 129
פסל " 221
פעה " 188
פעלה " 214
פצה " 221
פצר " 226
פקד " 222
פְּקֵה " 219
פַּר " 175
פרדס " 224
פרוד " 185
פרור " 223
פרח " 162
פריץ " 208
פַּרְשׁ " 225
פשע " 34
פשר " 224
פשתים " 237
פת " 154
פתאום " 217
פתוי " 223
פֶּתַח " 109
פֻּתְחַ " 221
פֻּתָּחַ (התרה) " 225
פתי " 49
פתיל " 133

נבון צר 128
נבח " 187
נָבָל " 159
נְבָלָה " 270
נבעת " 182
נגד " 184
נגה " 32
נָד " 182
נדור " 185
נדיב צר 182 159
נהג צר 183
נהם " 187
נהק " 187
נהר " 154
נוה " 41
נֵזֶר " 163
נח " 256
נחל " 154
נחץ " 131
נטר " 184
נכון " 243
נכה " 184
נכל " 141
נכלף " 162
נכרי " 121
נלוה " 108
נלוז " 164
נם " 153
נָם " 77
נסה " 81
נסמך " 74
נסעד " 74
נסתר " 145
נָעִיר " 248
נעלם " 145
נעם " 263
נַעַר " 150
נער " 188
נפש צר 179
נָפֶשׁ " 256
נצב (הנצה) " 148
נצח " 201
נקי " 144
נקי " 123
נקם " 184
נרדם " 153
נשא " 186
נשים " 30
נשך " 271
נשמה " 179
נשען " 73
נשף (לילי) " 188
נשק " 239
נתיב " 101
נתק " 136

ס.

סבך צר 191
סבות " 238
סגולה " 52
סגן " 194
סדר " 212
סהר " 198
סַהַר " 237
סהר " 166
סוד " 197
סוף " 166
סות " 191
סחי " 193
סחיש " 192
סחף " 231
סַחֲרָה " 192
סחרחר " 189
סין " 189
סיני " 223
סיר " 49
סכל צר 202
סלה " 193
סלונים " 196
סליחה " 193
סלל " 190
סלע " 240
סלת " 195
סמדר " 228
סמל " 196
סנורים " 195
סנפיר " 195
סעפים " 157
סער " 196
ספד " 190
ספו " 199
ספור " 192
ספיה " 229
ספינה " 193
ספל " 194
סְפַק " 199
סֵפֶר " 199
ספור " 203
סקל " 136
סר " 193
סרבים " 184
סרח " 194
סרן " 41
סתו " 42
סתום " 32
סתר "

ע.

עב צר 3
עבודה " 11
עָבוּר " 5
עבותות " 50
עבר " 34
עברה " 5
עברי " 52
עגה " 48
עָגָל " 76
עד (סלה) " 00

לילה צד 188
לכד " 63
למה צד 55, 60
למען צד 210
לעג " 117
לענה " 167
לפנים " 145
לץ " 164
לָקוֹחַ, לֶקַח (קיון) " 62, 253

מ.

מאד צד 113
מאום " 191
מאסר " 237
מבין " 208
מגבעת " 157
מגדל " 206
מגלה " 199
מגן " 231
מגפה " 67
מדוה " 171
מדון " 252
מדוע צד 55, 62
מדינה צד 169
מהולל " 50
מהירות " 131
מודע " 251
מול " 185
מום " 108
מוסר " 178
מועד " 124
מופת " 44
מוץ " 174
מוצאות " 238
מוקש " 218
מושב " 159
מושל " 255
מות " 66
מזבח " 170
מזור " 172
מזמה " 175
מזער צד 173
מזרק " 193
מחבת " 179
מחנה " 86
מחץ " 172
מחשבה " 175
מִטָּה " 213
מַטֶּה (תקל) " 168
מַטֶּה (שבט) " 168
מטר צד 94, 144
מך צד 54
מַכָּה " 171
מכון " 126
מכלכל " 120
מכמר " 218
מכשול " 219
מכשף " 242
מלאך " 265
מלאכה " 215
מלה " 133
מלחמה " 253
מֶלַח " 147
מליצה " 174
מלקוח " 257
מלקוש " 94
מלשינות " 109
מנה " 143
מנחה " 260
מנחש " 241
מסבה " 221
מסכן " 54
מסלה " 101
מעון (חמים) " 126
מעון (נוה) " 177
מעונן " 241
מעט " 173
מעיל " 166
מעין " 154
מַעִיר " 171
מעשה צד 215
מפרנס " 120
מצבה " 95
מצורה " 218
מצה " 252
מצולה " 271
מצער " 173
מקום " 272
מקח " 253
מקיץ " 171
מקל " 168
מקפץ " 108
מרבץ " 177
מרוצה " 131
מרחשת " 179
מריא " 175
מריקה " 176
מרמה " 170
מרעה " 177
מרפא " 172
משא " 147
משוגע " 50
משוש " 92
משכיל " 128
משכן " 40
משמר " 237
משעול " 101
משפחה " 168
משפט " 102
מת " 96
מתג " 177
מתים " 177
מתנים " 173

נ.

נא צד 213
נאוף " 124
נאם " 9
נאסף " 96
נבהל " 182

חשב צר 141
חשך צר 32, 203
חשק צר 129
חתום „ 142
חתת „ 70

ט.

טבור „ 146
טביחה „ 127
טהור „ 143
טוב „ 128
טחן „ 146
טיט „ 146
טל „ 144
טלה „ 266
טמון „ 145
טרח „ 147
טרם „ 247
טרף „ 144

י.

יאור „ 154
יבש „ 229
יגבים „ 153
יגע „ 165
ידעוני „ 54
יהודי „ 152
יהידות „ 152
יום „ 156
יומם „ 156
יוצר „ 155
יורה „ 94
יזם „ 141
יחיד „ 204
יין „ 155
יכלת „ 48
ילד „ 150
ילפת „ 97
ינקת „ 264
יען „ 210
יער צר 131
יערת „ 117
יעף „ 165
יצוע „ 213
יראה „ 69
ירה „ 118
ירושה (כתמט) „ 71
יֶרַח צר 198, 156
ירק צר 99
ישב „ 147
ישיש „ 154
ישַׁן } „ 153
ישָׁנים } „ 113

ישראל „ 153
ישרון „ 153

כ.

כאב „ 157
כביר „ 158
כבל „ 163
כבע „ 157
כָּבֵשׁ „ 161
כָּבֹשׁ „ 63
כה „ 157
כום (גולל) „ 143
כזב „ 23
כח „ 48
כחש „ 24
כילי „ 159
כלא „ 237
כלה „ 162
כלמה „ 78
כמה „ 162
כמוס „ 142
כן „ 157
כנה „ 264
כנס „ 20
כנף „ 71
כסא „ 159
כסה „ 140
כסות „ 166
כסיל „ 50
כעס „ 64
כפה „ 226
כפור „ 244
כפרה „ 196
כפתור „ 162
כר „ 160
כרה „ 159
כריעה „ 110
כרמים „ 153
כרס „ 97
כרע „ 242
כרעים „ 242
כרת „ 88
כשבה צר 213, (161)
כתב צר 199
כתל „ 158
כתנת „ 166
כתר „ 163
כתת „ 146

ל.

לא „ 51
לאה „ 165
לב „ 261
לבוש „ 210, 166
לבן צר 230
לבנה (יָרֵחַ) „ 199
לבש „ 210, 66
להב (חרב) צר 165
להב „ 163
להבת „ 163, 123
להט צר 165
לוּ „ 216
לז „ 122
לחי „ 250
לחם „ 164
לחש „ 167

הפיל צד 119
הפך „ 266
הפכפך „ 192
הציל „ 119
הציץ „ 110
הציה „ 240
הר „ 190
הרבה „ 113
הרג „ 118
הרים „ 186
השאיר „ 119
השגה „ 115
השניח „ 110
השיב „ 205
השליך „ 119
השקיף „ 110
השתחואה „ 110
התז „ 90
התל „ 117
התר „ 225

ו.

ילון „ 126

ז.

כול „ 126
כיחה „ 127
נ „ 131
דון „ 249
ה „ 121
הב „ 122
ו, זה „ 122
ז „ 122
ולתי „ 84
יק (כבל) „ 163
יקות (ניטן) „ 123
ך צד 123, 143
כר צד 222
מה „ 124
מן „ 123, 134

זן צד 120
זנות צד 125
זנח „ 126
זעם צד 65, 125
זעף צד 65
זקן „ 154
זר „ 121
זרם „ 192

ח.

חבין „ 132
חֶבֶל „ 143
חובר „ 241
חבר „ 107
חבש „ 133
חגר „ 133
חדש „ 156
חוט „ 133
חוֹם „ 141
חזה „ 111
חזק „ 5
חטא „ 34
חטב „ 89
חטה „ 75
חטף צד 30, 144
חטר צד 168
חיל (מחנה) „ 85
חַיִל (חומה) „ 262
חימה „ 63
חין „ 133
חיק „ 146
חישה „ 131
חכם „ 127
חכמה „ 99
חלד „ 134
חַלָה „ 248
חלון „ 143, 229
חלי צד 171
חלל „ 118

חלף צד 134
חלצים „ 173
חֵלֶק צד 140, 143
חֹמָה צד 262
חֲמָה „ 253
חמל „ 137
חמס „ 29
חמק „ 134
חנון „ 136
חנף „ 137
חס „ 137
חסד „ 128
חסד (חנפה) „ 129
חסיד „ 137
חסרון „ 88
חפה „ 140
חפזה „ 131
חפץ „ 129
חפר „ 159
חפרה (נטפה) „ 79
חפש „ 105
חצב „ 89
חצה „ 141
חצים „ 271
חק „ 103
חקר „ 104
חֹרֵב „ 262
חרדה „ 70
חרון „ 63
חרוץ „ 122
חרך „ 143
חרם „ 218
חרס „ 97
חֹרָף „ 141
חֹרֵף „ 142
חרפה „ 78, 80
חרצנים צד 131
חרש „ 131

בית צד 39
בכה " 196
בכי " 103
בַּל " 51
בלעדי " 83
בלתי " 83
במה " 169
בנות " 30
בסר " 195
בעבור " 210
בַּעַר " 50
בְּעֹר " 239
בָּקָר " 73
בָּקָר " 175
בקש " 104
בַּר (נרה) " 123
בָּר (תבואה) " 74
בֹּרא " 155
ברח " 78
ברק " 165

ג.

גאוה " 152
גאלה " 95
גבה } " 187
גבוה } " 271
גבר (עתק) " 208
גֶּבֶר " 3
גדוד (תלם) " 84
גדוד (חיל) " 85
גדי " 266
גדיש " 97
גדע " 88
גדוף " 142
גדר " 158
גוי " 95
גוע " 96
גזל " 28
גזע " 264
גזר צד 89
גחון " 96
גחלת " 31
גיל " 90
גל (חומה) " 183
גל (מסגר) " 183
גם " 68
גמול " 97
גמר " 93
גן " 224
גנון " 120
גנז " 52
געה " 188
געל " 239
גר " 33
גרב " 97
גורל צד 143, 218
גרעון צד 88
גשם " 94

ד.

דאגה " 207
דבה " 109
דבור " 6
דביר " 43
דבק " 107
דָּבָר " 67
דגן " 75
דוֹד " 15
דוד " 223
דום " 106
דין " 102
דיק " 193
דך " 54
דל " 53
דלג " 108
דלק " 239
דלת " 109
דמה (מתפנה) " 141
דמות " 228
דמעה צד 103
דעת " 99
דפי " 108
דק " 106
דרור " 105
דרך " 100
דרש " 104
דשא " 99
דת " 103

ה.

הביט " 111
הבל " 113
הגדה " 199
הגה צד 188, 8
הגיע } צד 76
הגעה } " 115
הגשה " 115
הדה " 119
הדחה " 176
הדר " 114
הוד " 114
הודאה " 113
הוליך " 183
הותיר " 119
הוים " 113
החרש " 106
היכל " 3
הכה " 94
הלאה " 12
הלום " 12
הֵלֵך " 17
הָלַך " 35, 183
הלל צד 14
המליט " 20
הֹמָה " 88
הנה " 12
הסבת " 68
הסתה " 23
העתקה " 36

מפתח השרשים

המבוארים בספר הזה ע"פ א"ב.

א.

אב צד 33
אבדון " 266
אבום " 54
אביון " 53
אביר " 158
אבק " 48
אבר " 70
אגם " 154
אגן " 193
אגר " 20
אגרת " 199
אד " 53
אדם " 1
אדון " 32
אדמה " 47
אהב " 15
אהי צד 55, 59
אהל צד 39,
אוב " 54
אויל " 49, 250
אולי צד 216
אולם " 43
אָוֶן " 23
אוֹן " 48
אופיר " 122
אור " 31
אזר " 31
אוריה " 55
אות " 44
אז " 246
אזרח " 33
אח (בחתח) " 92
אח (תערכת העציס) 31, 92
אח (תרעה) צד 92

אח (לחוה) צד 92
אח (תחניה ותניה) " 92
אחז " 62
אחוזה (נכחט) " 71
אחר " 71
אחרי " 71
אחרית " 197
אַיִב " 9
איה צד 55, 59
אין " 55, 60
איל צד 161
אימה " 70
אַיִן " 51
אַיִן " 56, 59
איפוא " 55, 58
איש צד 1
אך " 68
אַל " 50
אלומה " 214
אלין " 226
אמה " 66
אמין " 4
אמצה " 49
אמר " 7
אמש " 189
אמת " 243
אן " 58
אנוש " 2
אניה " 229
אנס " 27
אנשים " 177
אסון " 66
אסם " 52
אסף " 20, 22
אף (נס) צד 67

אף (חמון) צד 63
אפל צד 32, 204
אָפֵס, אָפַס " 52, 93
אפר צד 48
אצר " 52
ארב " 19
ארגמן " 249
ארוכה " 172
ארור " 125
ארח " 101
ארמון " 42
ארץ " 44
אש " 31
אשות " 30
אשכר " 260
אשל " 265
אשם " 34
אשנב " 143

ב.

בא " 75
באשה " 230
באר " 72
בגד (לבוש) " 166
בגלל " 209
בהו " 84
בור צד 72, 237
בושה צד 78
בחל " 239
בחן (נסה) " 80
בחן (ראה) " 82
בַּחַן " 206
בוטח " 73
בטן " 97
בין " 244

צד	עמוד	שורה	נדפס	תקון
254	2	2	לפע"ל אמרו טקס	
»	»	12	טיד	מכח
256	»	3	מלמטה שמקריב	שמאריך
259	»	14	או	עיך להתיק
»	»	5	מלמטה פניו	פיו
261	1	11	עינו	עיני
262	»	8	זרם	זרים
»	»	14	בי	בו
264	»	3	ופירש	וצ' רש
266	1	1	מלמטה ז	זה
267	2	16	» רע	רע
»	»	6	» כהטר	כחטר

במכתב הרב שד"ל.

צד	שורה	נדפס	תקון
3	5	מלמטה המלוה	המלות
5	1	בעבור	כעבור
11	11	ונחל	וגחל
18	10	עָדַי	עָרַי
19	16	כְּטַהֲרִי	כְּטַהֲרִי
20	2	נְשִׂיא	נְשִׂיא
22	4	ישים	ישים

בהערות הרב הנ"ל.

צד	שורה	נדפס	תקון
5	10	כתינו	שכתינו
6	5	בכשתמרו	בטלחמתו
7	9	מלמטה מה טה	מה
12	1	» ענבי	ערבי

צד	עמוד	סורה		נדפס	תקון
226	2	4	מלמטה	(לו׳)	[לו׳]
«	«	6		אונס	אונס[6])
227	«	4		יוכל	נוכל
228	1	18		כונת	כונתו
«	«	10	מלמטה	ובן	והעד
«	«	11	«	יטרף	(יטרף)
229	«	2	«	כעני	כענין
«	2	5	«	רמתא	רבתא
231	«	9		וכני	ובני
«	1	4	מלמטה	הוי	הוא
«	2	9	«	האיש	והאיש
232	«	5	«	שמע	ושמע
234	1	1	«	החבר	החסר
«	2	17		טוב	לטוב
235	1	16	מלמטה	הדבר	הנדיבות
«	2	11	«	כ	כן
«	«	9	«	ישמרו	ישמרהו
239	«	12		וגלעד	וגעלה
«	2	13		דך	ר״ל
240	1	12	מלמטה	הנדון	הנדוק
«	2	14		נחש ועקרב	נחש שרף ועקרב
«	«	19		אלה	אלוה
243	«	11		את	אם
244	1	4		מקדש	משכן
245	«	9	מלמטה	וקדמנות	וקדמניות
247	2	3	«	רגננה	רעננה
249		בהערה 1	«	731	137
250	1	10		האריך	תאריך
«		הערה 2	למטה	עורב	עוף

צד	עמוד	שורה	נדפס	תקון
199	2	8	יקרא	ויקרא
204	1	«	הגלוים	הגלולים
205	«	«	בהצבת	בהצבתי
206	2	1	האלהים	ר״ל האלהים
«	1	11	מלמטה עליו	עלו
«	2	6	« ונביאת	ונבואת
207	«	10	להיות דבוק	להיות החשן דבוק
208	1	9	מלמטה הרבים	העבים
«	2	4	יכהו	יכוהו
«	«	11	מלמטה בהסתר	בהסתר לא
211	1	8	הקיפוה	הקיפהו
212	«	4	אדמהו	אדמתו
213	«	8	מעצי	שם עצי
«	«	17	אברו	אברי
«	2	9	בויבן	בויבן
214	1	5	אתו	אינו
«	2	1	עתית	עתות
«	«	6	מלמטה ממשיר	מזשית
215	1	1	הנוראים	הנוראות
«	«	«	מאותו	מאתו
«	«	5	מלמטה כברמל	בכרמל
«	2	2	תעש	ותעש
«	«	18	תבונה	תכונה
«	«	16	מלמטה מראה	מראהו
216	«	סוף השער	נוראותיך	נוראותיך והשגחותיך
217	1	11	שמור	שמורה
«	«	1	מלמטה לי	בלי
219	2	6	אמר	אמרו
221	«	9	צפו	צפוי
223	1	1	הסדר	הערך
«	2	«	ימנה	(ימנה)
«	«	12	תרגומו	כתרגומו
226	«	1	מלמטה התכליתיו	התכליתיי

צד	עמוד	שורה	נדפס	תקון
114	1	8	והודינו	הודינו
«	«	17	לשם	לשם קדשך
117	«	2	בהגשת	בהשגת
118	«		(על גג הסער י"ג) הורג רוצח [חלל]. כ"ל ו"ו נפתיחת הסעיפים סס נתחלת סס' להמחבר.	
119	«	1	כמתהלהלה	כמתלהלה
«	2	10	כסבח קודס מלת אך:	וזה הער הנאמן שאם יהיה עין זו כמו זה איך יכשר לובר מפני רשעים זו שרוני
123	«	2	מלמטה פי	פיו
128	1	1	« החסיד	החסד
«	2	8	« כמשביאין	כשמביאין
«	«	«	ואמר	יאמר
130	1	6	אותיה	אויתיה
136	2	7	שתל ויין	שתלויין
139			אחרונה בהערה הראב"ע	ראב"ע
«	«	15	טא	חטא
«	«	16	בז	בו
155	«	12	שאי	שאין
156	«		נהפכו ההערות וצ"ל הערה 2 קודם 1	
158	«		בהערה 1 שטגת	ששגנת
165	1	1	עוף	עף
169			בהערה היקרס	היקרה
171			« הקציר	הקליר
172	2	14	מלמטה עמי	עמי[4]
174	«		מאנוך	מאבוך
176	„	7	מלמטה בחמין	בחמין[3]
182	«	9	המרפא	הברפה
190	«	17	מלמטה כחלא	דחלא
192	«	13	ההעברה?	
193	«	8	דמיה	דמי
199	1		בהערה כגלב	מגלה

צד	עמוד	שורה	נדפס	תקון
73		בהערה	בכתוב	ככתוב
»	2	5	המלא	הוא מלא
76	1	6	דבר	דברו
77	»	11	כי	האחר, כי
78	2	17	למעלה	(למעלה)
80	1	10	תלמצה בתורות	בחירות
82	»	5	» יושב	יושם
»	2	17	» ומצאתי	ומצאתיו
85	1	6	» מאות אלף וששים	מאות וששים
86	»	13	» איש תחת	איש היו תחת
»	2	16	ממשנה	ממנשה
87	1	11	והיא	והוא
»	»	1	תלמצה אל	ר"ל
»	2	6	כי	כמו
88	1	»	נכנס לתחי הסלם תחבר :	כי ערן הוא בשלמותה
89	2	11	אין ענינו	אין ענינו כריתות
92	»	3	תלמצה ברשא	כרשא
»	»	4	» אמר בצד"י	אמר וצין בצר"י
»	»	7	» כתוב בכ"י לתחי עדרים :	שיהיה ענינם דשא כאלו אמר כרעה עדרים ופראים
93	1	8	כמו	(כמו)
»	»	5	תלמצה הדרך	הדבר
»	»	7	» בלשון	כי לשון
95	2	9	גוי ולשון	גוי. ולשון
96	»	6	תלמצה בטות	בטותן
98	»	16	» והית	וחית
100	»	4	עסקיום	עסקיו
105	1	1	תלמצה אחיה	אחיהו
106	2	2	הלב	הלבן
»	»	5	כ"ל התיעצו, חרש לאמר	(יהושב ג' ו')
»	»	13	כחרתיו	כ זותיו (?)
110		בהערה	לנו	שלנו
113	1	5	תלמצה מיד	תטיד

צד	עמוד	שורה		נדפס	תקון
36	2	13		ניכר	נזכר
39	»	1		יתחטא	יתחטאו
40	1	2		כיריעות	(כירעות)
»	»	5		הן	כן
»	2	6		אלה	אהל
»	»	14	מלמטה	מחבור קרש	מחבר קרש לקרש
41	1	3		בלי	כלי
»	2	17		בלי	כלי
43	1	20		תמצא	הנמצא
»	2	11		ובראשון	ובראשו
44	1	12		ומאתות	אך מאתות
46	2	17	מלמטה	לו	לומר
47	1	16	»	והאזינו	והאזיני
»	2	4	»	נקרא	נקראה
48	1	»	»	ואינו	ואונו
»	2	10	»	המאכל	הרוכל
49	»	2	»	נענש	נענשו
50	1	9		כמחויב	כמחויב
51	»	12	מלמטה	אין נו	אין לנו
52	»	1		ועני	ועניו
»	»	14		אוצר כלי	אוצר כל כלי
54	2	4	מלמטה	יקרא ונדכה (תיליס ל"ח י"ט)	דך (תיליס ע"ד כ"ח)ונדכה.
55	1	10		ברתי	חברת
56	»	6		איכה, הוא	איכה הוא
58	»	»	מלמטה	המשלשל	הממשש
59	»	11		בלי	כלי
»	2	»		ברברו	בחברו
67	»	12	מלמטה	מכא	מכאן
69	1	3	ת	מראית	מראיתי
»	2	14		ובן	ודי
»	»	3	מלמטה	אדם לי	לי אדם
70	»	14		הנשברים	החרדים
72	1	8	מלמטה	באמת	(באמה)

צד	עמוד	שורה		נדפס	תקון
5	1	19		מחזיקים	מחזקים
7	»	5		כי בזה	בזה כי
»	2	4		רב חסר	רב מאוד
»	»	אחרונה		בה	בה'
8	1	21		פניה	פניהן
10	»	17	מלמטה	לכך	לבך
11	2	8	»	על	ועל
12	»	18	»	יצטדק	יצטדך
13	1	10	»	האדם	לאדם
»	2	4		זרעה	זרעה עד עולם
14	1	»		אחר	אחר
»	2	3		נכ"י כתב מחר מלת (שם ח'): בין אפרים ואלהי צופה ונביא שיודיעו מעשיו ומעלליו הרעים פה יקוש על כל דרכיו משממה בבית אלהיו מצת אלהי	
»	»	14	מלמטה	והחליטני	והחליאני
19	1	9	»	עלי	עליו
20	»	3	»	וצובר מה	וצובר מבואר מה
21	»	5		אל	אצל
23	»	6	מלמטה	לאין	לאון
24	»	1		לה	לי
26	»	12	מלמטה	ללבבם	בלבבם
»	»	15	»	בו	לכו
»	»	8	»	הלא הם	הלא אם
27	2	4		בשו	בשוא
29	»	18	מלמטה	דבריים	דרכים
30	1	10		כארץ	בארץ
»	»	5	מלמטה	המתגברות	המתגברות לונות
»	2	12	»	שילו	שילו והלפתם
32	1	4		חכשי	חשכי
»	»	8		כמו	(כמו)
»	2	3		מלכים	נכ"י שמשים
35	1	1		תכם	תכסה

לוח ההשמטות הטעות והתקונים.

מלבד הדגיאית נרשמו פה מלות רבות מתוקנות הנשמטות והנשחתות במלאכת הדפוס בשברון אותיותיהן ההופך הו"יו ליו"ד הה"א לד' וכדומיהן ומהקורא יבוקש לתקן בעט כופר לבל השחת כונת המחבר ולא יכשל בדרכיו.

בהקדמה.

צד	טורה	נדפס	תקון
7	8	לי	רי

במפתח השערים.

צד	טורה	נדפס	תקון
II	אחרונה	דביר	דבה
III	13	ההה'	הה'
V	10 מלמטה	עתק כח	עתה נא
VI	4	שתרור	שחרות
VII	אחרונה	פרחון	בפרחון

מתחלת הספר עד תומי.

צד	עמוד	טורה	נדפס	תקון
2	1	6 מלמטה	הרבור	הביאור
»	»	2 »	תקראי לי	תקראי (לי)
»	2	22	ל' אחתה בקרסים (שמות כ"ו)	
3	1	12 מלמטה	קראה	וקראה
»	2	»	לו	לי
»	»	18 מלמטה	עני	ענין
4	2	6	להית	לחיות
»	»	11	כמלך	כהלך
5	1	2	כזרם שער	כזרם ברך שער

צל 7 שורה 4: וע' עוד לייטשריפט הג"ל כרך י"ח העפט 3 מסכת 1864 צל 600.

צל 9 שורה 19: ברשימת מוכר ספרי כ"י העברים מן טורין להחכם פאסיגום (טורין 1749) מצאתי בדף 25 קאדעקס LXIX a I 22: השמיס והעולם. והנה השלמתי בעשיית הביאור הזה יום שני לחדש רגב שנת תקס"ו לחשבון יצמעאליס וזה בעת היותי בקאבילהה לכי שלמה בן חויב הספרדי השלמתי העתקת זה הספר השמיס והעולם לחרסטוטלום ביאור החכם מכן רשד בשנת חמשת אלפים ותשע עשרה ליצירה במדינת בדרשי.

צל 12 שורה 2 מלמטה: ופעמים שוכות מביא רמיה לדבריו ממסדרי תפלותיכו (ע' צל 96 בשער י"ח וצל 201 בשער ח') גם כמצאו בספרו פתרון שרשים שוכים בשני מקומות ופעם גם בחופניס שוכים כאשר ביארתי מקומם במפתח השרשים.

צל 89 עמוד 1 שורה 8 מלמטה בהספר: המאמר אם הגזירה אמת התריצות שקר נמצא במבחר הפניניס שער מ"ג. וכתב החכם דוקעס במ"ע בבן חכני' 1864 נו' 28 צל 579 הערה 1: שהרב ר"ח בדרשי מביא לזה משלי מוסר מהס' משלי ער ב. וע' על הס' הזה במחברת המשכנזית ר' שלמה בן גבירול חוים מלאכת חובב דיח עטהיסטן וועדקע דעסזעלבען ח. ז. וו. מהחכם הג"ל בדף 85 (האנגאפער 1860) ומה שכתב גם שם על המאמר הזה.

לאחרי תום ההקדמה הזאת נדפוס מצאתי עוד לזה ענינים הנוגעים בדברי הספר הזה ומחברו ויען נפשי כלתה להוליפם בשער לאחרתי לנדפס לאחרי דברי הלה.

הוספה להקדמה.

לד 2 שורה 7: צריך להוסיף ההערה הזאת: ברשימת ספרי יערחל הנדפסים, הנמצאים בקאספורד, מלאכת החכם ר"מ שטיינשניידר ימי', כתב בדף 874 ערך רד"ק גו' 47: בפרשיס לרד"ק הנדפס בפאלוניקי ע"י גרשום סונצינו בלי שנת הדפוס (?1532-33) נמצא בסוף הספר בזה"ל: ולמתם חזון כוונו בעצת ובמצות רבב יערחל הגבר הוקס על וכו' וכו' מהר"ר שלמה קפשליירו יצ"ו לחבר ולהגמיד אליו מחברת הפרשני ז"ל הנקרא חותם תכנית ומזי במקהלות וכו' שלשה חבוריס אלו וכו' וכו' (ועין במזכיר N°. 41 לד 111 הערה 1).

לד 4 שורה 13 לאחרי המלה מלמטה: (ולד קכ"ז בחלק השמיני שער הרחמון).

לד הכ"ל שורה כ' בהכ"ל לאחרי המלה כפרדיס: ובחלק החמישי שער השביעי למר: הנה שבלשונות להבדיל המלות בשנין לאחל.

לד 5 שורה 17: רבנו מנחם ב"ל רבנו סעדי' גאון, כאשר נדפס בבית המוכר דף י' סוף ע"ב (הערני על זה ידידי הרב שד"ל במכתבו אלי).

לד 6 שורה 3 מלמטה: זכר רב (לאחל שלי"ה): הספר הזה נדפס לאחרי כן פעמים רבות ובשנת 1638 בהמבורג עם לשון רומי על כל שורש הפרדפים בשנין לאחד ובשנת תרכ"ג נדפס בווילנא עם תרגום כל שורש הב"ל בלשון לשכנו ומרשה מקום הפרשיס בתב"ך (לאחרי הנדפס מלפניס בפאלוניקי ע"י הרב ר' נפתלי הירץ ז"ל מבוכאוו) ובסופו מוספות הלשון הכולל שרשי שמות המשותפים המשתעפים מכל הפרשיס הנמצאים בו ע"פ סדר א"ב ומיזה כללי הקדוק בקצרה ע"י ר' יודל ליב פאהלדיסטאהל.

מהדף, והדף הבא חסר, והנה גם אלה מביאין לפניך בזה להוציאם ממצולת הנשיה, ולהגילם כאור מוגל מאש, ואלה מפתח ספתיו הנעימים:

„תהלה לאל יוצר היצורים, רחמון בערם הריס, מחרון לדור „דוריס, העוזר הולכי בלמות לא סדריס, וכל נכשליס בשמו „נעוריס, יתברך הוא ושמותיו היקריס, כי מחשך הביקיע „אלי שחריס, ושם מלתי על לשוני לדבר מיסריס, לתת טעם „לכפל המאמריס, ולתקן הפחיס הקצריס, כי פקודי הש"ס „יסריס, אין בהם נפתל ועקש ודבריס נעתריס, להיות „פעם חסריס ופעם נוספיס ויתריס, כאשר חשבו קצת „המדבריס, אשר יגששו קיר כעוריס . . . . . ."

על כה מצאתי שם אלה הדבריס, ואר לנו על הדבריס החסריס, כי כלם המה מפז ומפניניס יקריס, ונוזלים כטל וכעלי דשא שעיריס, לכל נאי שער עשריס ומרבעה ספריס; והלא הטוב יסמיע מהר מבשר על ההריס, לעלות לציון הר הקודש עם נוגניס ושריס, לשיר בשפה ברורה ובאמריס טהוריס, והיתה לה' המלוכה עד דור דוריס.

אמסטרדם בירח זו
התרכ"ה ליצירה.

גבריאל פאלק.

בכ"י בחמרי הרב המחבר ומיזה הערות על דברים בספר הזה. ויהי ה' לכלם ברכה והצלחה להתריך עוד ימיהם בטוב להתפארת עמנו לטס ולתהלה.

מברכותיהם יבורך גם החדון היקר המדפיס כ"ה יצחק ב"ה שבתאי לעוויסטין בעמדו על עבודת הקודש עם בנו הבחור הנכבד כ' שבתאי ואחר שניהם כחד טובים לעמל במלאכתם בחמונה למען יצא הספר הזה לאור עולם.

גם תודתי אתן בזה בשער אל הפקיד אשר תחת ידו נשמרים אוצר ספרי כתבי יד בעיר ליידען, הגביר הנכבד נבון וחכם אשר דרך בעקבות הפקיד היקר החכם הגדול Dr. P. de Jong, המלומד T. G. J. Juynboll מ"כ, הנאסף זה שנתים וחצי, למלאות כמוהו בחפץ את שאלתי לשלח את הספר שנית לידי לצותו על הפעם עם הנדפס, יאריך ימין בטוב ושנותין בנעימים על מכונו כי גמל עלי.

ועוד אפרד ממך קורא נעים, מודיעך (ובאשר תרגה דינך הפקומות) שלא נמצא בכ"י שער המ"ב בחלק הא' הכולל אחלות את, עם. ושער הי"ב בחלק הנו"ן הכולל שערי נשף, נשב, רחף, כפת, אשר נרשמו מהרב המחבר בתוכן שעריו בראש הספר, וכדעתי נשכחו מאת המעתיק, כי אין שם בכ"י מקום קצר בין השער הזה לשער הראשון מחלק השמ"ך (ל' 189) או הערת מיזה דברים, כאשר העיר בשער הי"ב מחלק הב' (ל' 84) ובשער המ' בשערי אחזה, כחלה, ירושה החסר (ע' ל' 71), וכן הדין בשער האחרון מחלק הכ"ב בסוף הספר בלות ת' בשערי תער, מורה, החסר (ע"ם). ובשער הכ"ז חלק המי"ת נין בתוכן שעריו שערי חבר, ובד, עמד, אך המה מבוארים בשער הי"ח מחלק ה' בשורש דבק (ע' ל' 107).

גם נמצאה בכ"י בתחלת הספר, לאחרי תוכן השעריס מהמחבר עוד הקדמה לאחרת זולת ההקדמה בשיר הנדפסה על ידי, אך רק מיזה שורות נמצאו ממנה המתחילות בחמצע הדף עד למטה

מחריסס, ובגלל זאת נלחצתי לדרך המסילה ע"פ קוצר שכלי ותבונתי הצעירה אשר חנני ה', ואם שגיתי ה' הטוב יכפר בעד.

ומקירות לבי אתן תודתי בקהל רב לידידי אלה העומדים על ימיני לתמכני בתבונתם מרחוק ומקרוב, ה"ה מלבד ידידי הנכון מהרי"ל דוקעס ימי' אשר הציר עיני במקומות שונות בתשובותיו במכתב כפעם בפעם, עזרו עמי במלאכתי בהגהת הדפוס בחמונה ידידי יקיר לי החכם והנכון כ"ה יעקב נפתלי הירץ לוי (יכה"ל) פאלן בימת יחי', אשר תמכני במועצות ודעת בהערותיו הטובות, והחכם התורני והחרוץ כ"ה זאב וואלף נר"ו בעיר קעלן וכמהו לידידי יודעי תורה ודעת להציר עיני במקור מחמדי התלמודיים והמדרשיים. ואחרי הדבריס האלה לא אוכל להתאפק מתת תודתי בשער לאלה גדולי חכמי הדור, המה ידידי הנשגביס אשר בהכבתם לתיתר ואשר שחדו מחכמתם הנשגבה בעלי להפיק את שאלותי בכל עת ע' אליכות קדס — חמ"ד תר"ז — בן גרכי (חמ"ד תרי"ח —). הרחמן הרב הגודע בשער כל בעלי חסופות לתהלה החכם הגדול מה"ו שד"ל מפאדובה נר"ו על פעולתו הקדושה והנכבדה בעד הציר הנחמד חרב המתהפכת נאת הרב המחבר ז"ל ואמרותיו המוסכלות מפז ומפניניס אשר הוסיף בו בתבונתו הרחבה. והנני הכי נכבד הרב הכולל מנקודי רחשית חכמי דורנו הגאון רבנו ש"ל רפאפורט נ"י לקדש עתותיו היקרות להבדיל מחכמתו במאמרו הנפלא כדרכו תמיד באמרותיו הטהורות והמחוכמות על קדמוניתו אנשי הספ וספריהס, בדאש המחברת הזאת. ואחריהס לו אס בשלשה ידידי הנכבד החכם המציר מהר"מ שטיינשניידר יחי', אשר מלבד כי הרהבני להוציא הספר הזה לאור עולס, הבדיל מחכמתו הרחבה ומעבודתו היקרה, לשלח לי מכתב יקר עס ציר תהלה מאת חכם קדמון ר' יעקב ב"ר אברהס הגרני, בן דורו להרב המחבר, אשר אר לבבודו ואשר לא נודע עד היום, ועמהס ידידי הנכבד, החכס הגדול אוצר מלא תורה חכמה דעת וי"ש הרב מה"ו יוסף נבי הלוי נר"ו המכונה בשס תפארתו דר. דוכנער רעקטאר מהסעמינאריום לחחכ"י החסכנזיס יע"א פה עירנו, על מכתבו היקר והנא, אשר כתב אלי על הדברים הנעלמים מאתי

הזרים לחזני מחברים מחרוזים, כמו, לנחץ, כלי מקוש, מתעבר, עטוף הבחור, לך המה מעט מזעיר, ובחיזה מקומות יוסיף בסוף הטעריס מלמר קצר לבל עמוד בדבר רע ולסיס בדבר טוב (ע' בסוף שער שמונה עשר לד 178 ובסוף שער ל' לד 107 ולד 141).

גם מלבד מלאכתו הנשגבה בספר הנחמד הזה יש לנו ממנו תועלת גדולה בהודע על ידו פתרונים רבים מספר הטרטיס לר' יונה בן גנאח אשר לפ הובאו בס' טרטיס לרד"ק ואשר ממנו נמצאה רק העתקה אחת טובה בעברית מר' יהודה אבן תבון בווטיקאן ברומא נו' 54 (ע' בתולדות רבנו יונה בס' הרקמה — פפד"מ 1856 — וע' גם Dukes u. Ewald, Liter. Mittheil. (Stuttgart 1844) לד 172.

ועתה עוד דבר על הכ"י אשר העתקתי ממנו. הכ"י הזה נכתב בכתב יפן וקלמון בחותיות גדולות הדומות מעט לחמונת החותיות הנקרות בין כל יודעי ספר, חותיות רש"י; ובלי סס, מקוש, ושכת הכותב ובלי ניוני הדף ובכל דף שמיני ניור עם המלה בתוכו הסייכת לדף הבא. וכנראה נעתק מכ"י המחבר, ובדף 2 כתוב בגבה מאת המחבר ז"ל (וע' דעת ידידי הרב מהרי"ן הלוי על זה במכתבו היקר בשפת אשכנזי בסוף הספר) גם בלי מראה מקוש הפסוקים והמאמרים התלמודים ומדרשים המובאים בו, ואשר בלס הוספתי בס בעזרת החונן לאדם דעת, והמעתיק הזה כתב כל הכתובים והמאמרים מפי מחשבתו, כי רובם מלאים שגיאות הנראים בהשקפה ראשונה וכל אלה הטבתים, אך בדברים המסופקים לא שלחתי בהם יד ועשיתי בם מסגרת, ובהרבה מקומות דברתי עליהם בהערות כיד ה' הטובה עלי הזכיל, ואף כי ת"ל בחמונה עבדתי, בכל זאת נמצאו בס בחיזה מקומות דברים זרים ותמוהים ואשר ניתנים בסימן שאלה (?), כי לא העתקת הכ"י הזה אשר נודע ממנו עד היום רק אחד בארץ, בשאר כ"י היונאים בזמננו לאור, כמו המחברת בן סרוק או הפרקון אשר נמצאו ממנו העתקות שונות בחונרי הספרים הנודעים להשוותם יחד, גם לא נמצאו בתוכו מאמרים המובאים בשאר מחברי מנשי סס, כמו המחברת מבן סרוק או חבורי ר"י ן בלעם וכדומיהם על כי יוכל המעתיק לחקור

כו"ן בדקס פסוק תהלה לדוד (להזכיר) — מסתיק ולה תמר ליה ולה מידי, גס הסולל לה תמר תשובה על זה וגו' וגו", ורחוק בעיני כי ר' אברהם ירמוז על זה החכם עכ"ל.

היסוד הגדול אשר עליו יסד הרב המחבר את ספרו בפתרון הכלל שמות הנרדפים במקרא קודש הוא: שבכל מקום שבאו במקרא שמות נרדפים שונים יחד זה אחר זה, תמיד השם האחרון גדול מאשר מלפניו; ובפתרונו הלך בדרכי החכמים הקדמונים לבאר ולפרש השרשים ע"פ הדומים להם במקום אחר בכתבי הקודש, והוא הדרך החמתי והיותר נכון בשורי המקרא, וכן עשה ר' מנחם במחברתו, ור' יונה ן' בלעם בספריו (וע' בספרו הפעלים שמצאנו מגזרות השמות אשר הוספתי לרשטונה לאור מכ"י ליידען בהכרמל שנה שלישית גליון 28) ואחריס מהקדמונים, כי אין באור טוב לפתרון שרשי המקרא ממנו כי אס המקרא עצמו, ובזה הרחיב במקומות רביס בספרו את כחו הגדול בתבונתו הרחבה. ובשעריס רביס יחבר תחת סוג אחד שרשים אשר בהשקפה ראשונה כדעת בעלי הלשון האחרונים אינס נראים כשמות נרדפים בתמת, אך לפי דעת רבנו המחבר עולים בקנה אחד עס שאר שרשי השער הזה והוא יפתור אותס כדרכו בהשכל ודעת ע"י משלים רביס מפסוקי המקרא, וידעתי כי רביס אשר לא נסו לדרך בנתיבות דרכי הקדמונים להעמיק בדבריהס לא יביטו אין ערכו, אך המשכילים יביטו וימצאו פתרונו במקומות רביס כעצם השמיס לטהר, ולפעמיס רביס יפתור את שרשיו ע"י התרגומים ודברי חז"ל היקריס בעיניו עד מאוד ובאשר אמר בספרו פעמיס רביס "והס ידעו "האמת" (לד 54) וכדומה. ובמקומות מעטיס יפלא גס איזה שרשיס אשר לא נמצאו במקרא (ע' לד 120 ולד 121) ולפעמיס יפרש שרשיו ע"פ לשון ערבי (לד 99) ופעס על פי לשון המון בני אדס (שער כ"ח לד 197) וזה דרך ג"כ בדרכי חז"ל כמו שאמרו (ר"ה כ"ו ב') בשרשי יסוד (תהלים נ"ה כ"ג) מעשה (יומא י"ד כ"ג) סלסלה (משלי ד' ח') וע' ברש"י בראשית ל"ב ה'; ומופן לשונו הוא לרוב לשון קלה ונמה, זולתו באיזה מאמריס הקביס לשבין במופן קשור אמרותיו, גס יפתאם פעס במלות

"וכבר הזיגו זה קצת האחרונים ונמצא המדקדק המעולה ר' מאיר
"בר יהודה וכו' (וכפי דעת הר"מ שטייגכניידר בספרו ממכתביו אלי
"נ"ל ר' מאיר בר דוד), וכן מצא בתפודי כ"י המובא מאוד, [וגם אני
"הכותב מצאתי כמו כן בתפודי כ"י אשר באוצר הספרים הגדול והנחמד
"לבהמ"ד מעדת הספרדים יע"א פה העיר] וכדעתו לא הי' זה החכם
"בזמן התפודי אך גם הוא חסד עזה ר' מאיר הוא החכם הנזכר
"מרבנו המחבר. גם בנחל קדומים (הנובר תרי"ג) נד 9 הערה 8 כתוב,
"בפי' ר' יוסף כספי על פי' הרמב"ע כ"י פתרמת נזכר וכו' וכו' זה
"שמעתי מפי החכם הנכבד מהדורי ר' מאיר בר דוד עכ"ל".—

ועל זאת השיב החכם דוקעס אלי: תודות ר' יעקב אשר נזכר מבעל
מותם תכונית דעתי נוטה להאמין כי הוא חכם צרפתי, מבינתך
רחית אור ומצאת דברים דומים ממנו בהדר זקניס (חכמי צרפת
ילדו הספר הזה על דרכיהם) ובאמת הדברים בעצמם הם בסגנון
חכמי צרפת, מלבד כי מלת מיספירציר מלשון צרפת מוצאה,
והנה יען כין חכמי צרפת היו חכמים רבים בשם ר' יעקב, לכן מבלי
יכלת החוקרים להגיד כעת ברור כשמם מי הוא ר' יעקב הזה אשר
נזכר פה אם לא זרחה השמש ממקום אחר, כמו ר' יעקב אשר נזכר מר' יוסף קמחי בפירושו הוא רבינו תם (כאשר הערותי
במקום אחר). ואודות ר' מאיר אשר נזכר ג"כ בחותם תכונית,
דעתי נוטה כי הוא ר' מאיר הלוי, בעל מסורת סייג לתורה,
אשר היה חכם גדול, והנה עניני המסורה נוגעים בדקדוק, לכן
יקראו המדקדק, ומעיר עוד כי ר' יוסף בן נחמיה בפירושו על
מגלי (כ"י בעיר מקספרד) יזכיר טעמו במסורת לר' מאיר והוא
בלי ספק ספר מסורת סייג לתורה הנדפס. המדקדק ר' מאיר
בן דוד (אשר העירות עליו בחכמתך) נראה לי כי הוא מאוחר בזמן,
וקרוב הוא כי היה בן דורו של ר' פריפוט דורמן אשר היה כמאה שנה
לאחרי ר' אברהם בדרשי. בדורו של ר' אברהם היה ג"כ חכם
אחד ומקובל אשר נזכר מר' יצחק דמן עכו בזה הלשון: "שמע
הר' שמריה את פי ר' מאיר זו מה טעם לא הזכיר דוד המלך

„א) הסס הוא רבנו יעקב מארליינס אשר נהרג 1190 בלאנדאן „(נוכן נור געזיכטע נל 76) ואשר מפירושו ע"ה מובא כמה פעמים „בס' מנחת יהודה (נדפס בסס דעת זקנים, ליוורנו 1713) הכולל „ג"כ פירושי התורה מבעלי התוספות, לך סס לא מצאתי דבר על „הפסוק הזה, אמנם בס' הדר זקנים הנדפס בליוורנו שנת ת"ר „והכולל ג"כ פירושי התורה לבעלי תוספות מצאתי על הפסוק הזה: „ויש מומרים שנתן יעקב לעשו עוף שקורין אספרבי"יר שנוסאים שריס „ופרסים על ידיהס עכ"ל. גס בפי' רבנו בחיי ע"ה אמר על הפסוק „הזה „מן הבא בידו מה שהשיגה ידו וכו' ויש שפי' מן הבא בידו „עוף הנקרא פלקי"ן כי מפני שהיה עשו ציד הביא לו העוף „הזה ציוד בו, ויהיה כן שיעור הכתוב ויקח מנחה לעשו אחיו מן „הבא בידו כי מלת בידו תחזור לעשו כלומר ממה שנהג להביא בידו, עכ"ל.

„ב) ומו"ר יעקב בן הבא מארי בן מנטולי אשר העתיק ועשה קי' „הלמגיסטא מאבן רש"ד בנאפולי 1231 (ע' מונק Melange נל 488) „ואשר בפי עדות הר"ם זמקס בספרו היוכה (נל 31 בהערה) נמצא „ממנו בכי"י ספר המלמד כולל דרשות פילוסופיות על התורה.

„ג) הרד"ק בשרשיו מביא פעמים רבות בשורים מר' יעקב בן „אלעזר אשר היה קודס ר' יוכה אבן גנאח (ע' במכלול דף ה') „וחבר ספר השלס, לך לא מצאתי מאתו כי אס בשורים על דרך „הקבוק בנביאים וכתובים ולא בתורה.

„ד) גס החכס דוקעס מביא במחברתו היקרה ליטטער. היסטאריצע „מיטטהיילונגען (נל 42 הערה 3) „ר' יעקב בן ראובן לעבטע 1099 „דערזעלבע פערפאסטע מיינען קאממענטאר צור ביבעל וועלכער אין „אורח נדיקים ז. 25 ערוואהנט מיזט" (ואולי הוא בעל ספר העושר „הנזכר בקאטאלאג אן כ"י העבריים בליידען מהחכס סטיינשניידר „Cod. 8, נל 24)."

ואודות ר' מאיר המובא נל 189 עמוד ח' כתבתי להנ"ל: „ראה זה „מצאתי בס' הרקמה (נל 185 הערה 3) כגרסה מדברי הפאפודי (פ' כ"ח). „אבר ר' מאיר בר יהודה הסגות על ס' הסגה וכו', וז"ל סס בפאפודי:

הספרים והחכמים המובאים מהמחבר בספר הזה, הם מלבד התרגומים מונקלס ע"ה ויונתן על נביאים התלמוד בבלי ובבי מערבא, רבנו סעדי' גאון ומפירושו על תנ"ך (כ"י 149), רב שרירא גאון (כ"י 89), ומפירושו על מסכת שבת (כ"י 231), הרמב"ם ופעמים בשם גדול החכמים, ר"ם (הוא רמ"י זל"ל), ר' יהודה [חיוג] (כ"י 81), הראב"ע (כ"י 181). מנחם "ן סרוק, ודונש בהשגותיו (כ"י 42). ר' יונה בן גנאח מס' שרשים ומ' הרקמה שלו, בעל הפרחון, ופעם אחת רבנו יעקב (כ"י 76) ורבנו מאיר (כ"י 189) ור' שלמה (כ"י 246), ומלות יפלא בעיניכם שלא יפא שם הרל"ק על שפתיו בכל הספר; ועל ר' שלמה זה כתב החכם ר"מ שטיינשניידר ברשימתו מספרי כ"י בלייפציג כ"י 29 שנראה לו שהיה בימי הבדרשי ושהוא ר' שלמה בן יוסף מבן ליוב מרמון ספרד, שהיה בבדרש בשנת ה"ן כ"ה והעתיק ספרים שונים מלשון ערבי, ומפשר שהוא מחבר ס' שר המשקים הנקרא ר' שלמה מפרדי מבדרש (ע' כ"י 340 ברשימתו שם), ולפי דעתו הוא ר' שלמה הרופא הנזכר מר' נרשום בן שלמה בס' שער השמיט; והחכם ר"מ כרמולי מביא בס' טעם זקנים (פפד"מ 1854) בהקדמתו משר כתב על תוכן הס' הזה (סי' יו"ד כ"י IX): והחכם ר' שלמה בר יוסף מבן ליוב הספרדי בהקדמת ס' המצות משר העתיק בעיר בדרש בשנת ה"ן ליצירה מזכיר וכו' התשובה הזאת.— ועל מולות רבנו יעקב המובא מהמחבר (ע' כ"י 76 עמוד ג') אמרתי להגיד פה את משר כתבתי עליו לילידי הנשנב הרב הגאון מוהרש"ל רפאפורט נר"ו ולילידי החכם מוהר"ל לוקעס ימי':

„בשורש בית כתב המחבר: „ורבנו יעקב פי' ויקח מן הבית בידו „כמו העופות שלדין בהם שלמה מביא לותה בידו לפי שעשו היה יודע ליל „הביא לו זאת המנחה".

יוסף ווייכט לפ"ח דפ' ווינן 1847 כ"י XVII סי' ז' ובספרי יסניס לות פ' סי' 88. גם מה שהביא הרב המחילי —בן דורו של רבנו המחבר— בחי' בילם שלו (בעלון תרי"ט) בדבר הלשם „בעטין התמידים (כ"י ס"ה ע"ב) ובעטין הלבדיש (כ"י ל' ע"ג) בשם הרב הבדרשי, נראה שלין זה רבנו המחבר ספרנו זה, כי שם הרב ר' משולם בר' נרשום משר חבר ספר כולל בל פסקי התלמוד, והמובא בשם פתיחתו הנדולה והיקרה לפני פירושו על מס' תמות (ע' בית הנחיתה דפ' סלוניקי תקפ"ח דף ל"ד ב' ודל' ווינן 1854 דף י"ח ב').

ספרי כ"י להחכם מלמנטי ז"ל (ע' במכתב הרב שד"ל מליטו בסוף הספר הזה) ובמחלקה הב' לס' אמרי נועם לר' שלמה לם פיירה (הנקוד למעלה) הנמצא בהאוצר ספרי כ"י בווין (ע' רשימת Krafft und Deutsch-וויען 1847– Codex CVIII לד 121 ורשימת ר"י גאלדענטהאל וויען 1851–לד 280; וע' Furst, Bibli. Judaica חלק ג' לד 226). ובקבוצי פתקאק סי' 74 באוצר ספרי כ"י בקאספורד (ע' דברי הימים לבני יחיאל פפד"מ תר"י מהחכם ר"ש כרמולי לד 40 הערה 140 בצרוף הערה 11 לד 7-6] ואיזה סיריס נחמדים אשר שר לכבוד הספר רבנו טודרוס הלוי ז"ל הנמצאים בכתובים בס' סגולת מלכים (הוא קבוץ סיריס יקריס מגדולי קדמוני המשוררים, מהם נדפסים, מהם עודם בכתובים, הנקבצים ומכתבים מאת הרב ר' יצחק כהן בלינפנטי ז"ל שנת אז ישיר בשני כרכים, ונמצא באוצר הספריים המפורסם מהרב המנוח כמה"ן יעקב מאיר לעהרן זצ"ל וכעת תחת יד חותנו הגביר הנכבד והנכון התורני הר"ר משה דע לימשׁ יחי', אשר העניק מטובו לתת לנו הרשיון להעתיקם להוציאם לאור ולצרף אותם בספר הזה (ע' בסופו). וממנו בדפוס, שגרת המליצה לר' טודרוס הלוי בסוף ס' משכיות כסף (אמ"ד תק"ה), ושירת הלמד"ין הנקראה ג"כ בית-אל המתחלת לך אלי בגלגלי זבולי (ונדפס ברוב דפוסי בחינת עולם בסופם[1]); שירת אלף אלפין המתחלת אלהים אלי אתה וכו' הנדפס בכרס חמד כרך ד' לד כ"ט, ולדעת אחרים שני השיריס האלה מלאכת בנו ר' ידעי', (וע' במכתב הרב שד"ל בסוף הספר הזה[2]).

---

1) מה שנמצא ברוב דפוסי המהלך למח"ק בסופו, בשער מיני השיר: והוא על משקל שטורר ר' אברהם בדרשי בלאמד"ין שלו, לך אלי וכו' חיננו למח"ק, כי השעריס האלה לקוחים מן התלמוד קצר בתלמוד השיר הזה על משקל הקדם הנדפס בסוף ס' לשון למודים (קושטנטינא ש"ג) לר"ד חבן יחייא ז"ל וע' ד"ה לבני יחייא לר"ש כרמולי לד 23. 2) בשנת 1854 נדפס בספד"מ בתוספות שמיניית העלה מדרש רבה עד פ' י"ג עם פי' מתנות כהונה והגהות הרב יעב"ץ ז"ל ופי' קצר מן ר' אבוניט, ע"י ר' מרדכי ב"ר שלמה המכונה דר. קרוגער, אחר כ"י המבורג, וכדעת המוציא הזה הוא ר' אברהם בדרשי, [וכן כתב ב"כ על השער: פערמוטהליך פאס פאטער דעם ר' יצעי'] אבל זה ליתו, כי שם אבוהע אברהם הוא שם בנו ר' יצעי', וכאשר חתום את שמו בתגרת ההתנצלות אשר כתב להרשב"ץ ז"ל (השובות הרשב"ץ סי' תי"ח) וע' נוסף מור וקציעה לד 462 וברשימת תולדות חייס ניון 664 מספרי כ"י, והקדמת ר'

(לאדאווא 1644), ועוד מיזה חכמי לומות אחריס; ואפס קצתם ע' געשיכטע דער העברעיסען סיגאניסיק פֿאן דר. F. Mühlau, (נייטשריפֿט ד. מארגעל. געזעלש. העפט 1 ס. 2 מצות 1863 צל 316).

תולדות הרב המחבר זמן היותו, ארץ מולדתו, מכתביו וחבוריו.

ממכורות הרב המחבר ותולדותיו לא נודע רק מעט מזעיר, והמעט הזה נכר רק מדבריו אשר רמז עליהם בפיוטיו חרב המתהפכת [הוא הסיר הגדול והנפלא ממאתים ועשרה בתים המסיימים כלם על מרוז לי, והנלרף בסוף הספר הזה בטובת ידידנו הרב הגדול מהו"ר שד"ל נר"ו, אשר הוציאו על בקשתנו לראשונה ממצולת הנשיה ויבאר לותו בתבונתו הרחבה בקכ"ח הערות מוסכלות], ובמגרתו לר' טודרוס הלוי ז"ל הנדפס בסוף ספר מסכיות כסף (תמ"ד תק"מ), כי בכל הספר הזה ובכל אשר המכתבים ושיריס אשר מצאנו מאתו, לא נרשם מאומה על קורותיו ותולדותיו. והנה הרב המחבר הזה חי בתחלת המלף השני (וכדעת החכם לונץ-צור געשיכטע 463 - היה בעת המלחמה בשנת חמשת אלפים (1284) בנרבונה (Narbonne) ועוד בחייס בעת כתב בנו את בקשת המ"מין, וגולד בעיר בדרס (Beziers), ושם אביו יצחק (ע' סורה ל"ט בשירו). ובתחלה היה זמן לא כביר חיס עשיר ובעל נכסים ומחרי כן נרשהו העוני לשבת בארץ לחרת, ויהי נע ונד בארץ, גס חבר שיריס רבים, להלל את גדולי התורה, אך לא לתקות שכר (סורה ק"ח ק"ט מסירו) כי אס לעורר בני המדס, אף כתב שיריס לעתיס מזומנים, על מועדי ה', וגס לימי תענוה, והספד (סורה קי"ג), וכדעת ידידנו הרב שד"ל כ"י היה ג"כ מסחרו בכסף ובשטרות (ע' בסוף הערותיו) והרב ר' יוסף מיזוכי, בעל קערת כסף אשר חי בעיר פירפיניאן (Perpignan) היה רבו, ושם היה בנעוריו, ומשם ממנו מכתב אשר כתב לתמוך ידי בחורי חמד ללמוד תורה מדי חי' בעיר פירפיניאן (והמכתב הזה תמצא בסוף הספר הזה).

גס כתב הרב המחבר עוד מבוריס אחריס לא נודע לנו, אך עוד נמצאים ממנו בכ"י אגרות ותליות ושיריס ומכתבים שונים אשר הרין עס חכמי דורו והנקבלים מסס בדיוקן שלו הנמצא בעזבון מוסר

מופת (הכ"ל בשורש יפת) תחנה, תפלה (בשער השמיט לר' יעקב בר שמת (תחלת חלק השני, ועי' לוזר נחמד כרך ג' לד 158) וזולתם; ומהמחרוזים הרב רבה"ו ז"ל בספריו היקריס גן נעול, יין לבנון, ורוח חן, מלבד חיזה דוגמאות ממנו מספרו הגדול אשר חפץ לחבר (מאסף שנת תקמ"ו); הר"ם מורביגו בחיזה מקומות בספרו מועד הנקוב למעלה (בשורש חדן, בגד, בוש, ספר, ומחריס) והר"י סטנאב בהערותיו לספר השרשים שלו הנקרא שפת אמת (ברלין 1787- ע"ש בשורש דבר חיה, חרד, יגב, יגר, יקר, כלם, מאס, מון וכו'); הר"ל בן זאב בלוזר שרשים (בשורש בוש, יגב, כבס, מלל, מנע, נגש, וכו'); הרב מוהר"ח לעווענשטאם ז"ל בספרו דרך חיים (לעסנוי 1812), הרב מהרמ"ל מלבים בביאורו היקר על יסעי' (קאראלסטין 1849) ובהקדמתו הגדולה –הנקרא חילת השחר–לפני ספרו התורה והמצוה על הספרא (בקאראעסט תר"ך). הרב שד"ל כ"י פתר שמות נרדפים רבים בבאורי העתים (תקפ"ו, תקפ"ז) ובביאורו המשתלל ע"ה. הרב מוהר"ין מעקלענבורג נר"ו בביאורו הכתב והקבלה ע"ה (לייפציג 1839) ובתשלום שלו (קאניגסבערג 1847) ובפירושו על התפלה (תר"ו); וכן כמאמו עוד פתרוני שרשי נרדפים בס"ע המאסף, ידידיה החדש (לייפציג 42—1839) מן הייגעמאן, המגיד, הכרמל, המליץ, הנשר, לוזר נחמד, כרם חמד, כוכבי יצחק, לטב"ל ד. מרייענט, בן חנני', וכו'; וכן החל במלאכה זאת ברחבה החכם חיינהאלן (ליטט. בל. ד. מרייענט 1843 ניון 47), גם בעזבון ספרי ר"ד קאראן נמצא העברעאיסע סיאנאנעמיק (ס"ל"י 1841 ניון 4), ואף הרב בעל לפיקי יודע חבר ספר מיא רפיפא על שמות נרדפים (המגיד ב' ניון 47); ובקבוצי כ"י להרב ר"י אלמנצי ז"ל נמצא קבוץ על הבדלות שמות נרדפים (קבוץ 121 –המזכיר 25– לד 20), וכן נדפסו עוד ספריס שונים מקבוץ שרשי שמות נרדפים, כמו ס' ערך מליס לר' יוסף יהאלסאן (פפד"מ 1840) יד יוסף סירקעפעלד (פפד"ח תקפ"ח) ובחלק ב' לס' תגרת מליצה–הנקרא מספט לה"ק- לר"י ליב מרגליות (נאוויהלהר 1794); וכן קבצם במליצתו יחד הרב ר"ב מוספיה בס' זכר רב (מ"ל שכ"ה) וכן אסף החכם המלומד Jo. Plantavitius השמות הנרדפים הנמצאים בתנ"ך בתלמוד ובמדרש, בספר נטע הגפן עם עוללות הגפן

והנה פתרון שמות הנרדפים רבים מצאנו (כאשר אמרנו למעלה) מפוזר ומפורד בתלמוד בבלי וירושלמי ומדרשים במקומות שונים (ומי יתן ויבא איש חכם לקבצם יחד, לדעת פתרון חז"ל הקשורים בכל הלכה), וז"ל ידידי הרב הגדול הרשד"ל נר"ו (בכורי העתים תקפ"ו לד 27, בית האוצר-לעמבערג תרי"ז-), הנה זה חמש מאות שנה ועוד, כאשר כתב הרב רבנו בחיי (פ' עקב): יש הפרש גדול בין המלות, ויש בחלקי הלשונות ידיעה מופלאה חכמה מפוארה. וגם מאז ומקדם, חכמי המסרה והתלמוד גם המה, לא חדלו לפעמים להבדיל בין הלשונות הנרדפים, ולבאר איך המלות השונות על ענינים שונים תוריה, וכאשר מצאנו להם אשר הבדילו בין כשך לתרבית (פ' תיזהו נשך), בין כדר לבדבה (מגלה נקראת), בין מורג לבבוד (קדושין ל"ח), בין חליפה לתמורה (פ' התודה היתה בחה), בין אחר לאחרי (במדרשים[1]) בין רקיע שחקים ערבות ושבריסה (חגיגה י"ב) בין שוע לשקר (שבועות פ"ג) בין רמה בית לירה בית (מכילתא), גם אחריהם גדולי חכמי ישראל וכו' שתו לבם להגיד את הנרקב. ולבלתי הזכיר המאורות הגדולים אשר מקבל עדת חכמי הלשון, כרש"י, ראב"ע, רד"ק ואחזת מרעיהם, הנה לנו רבנו חננאל (הביאו רבנו בחיי) אשר הבדיל בין מי למימי, וחכמי התוספות (שבת ל"ו) בין קש לתבן; ורמב"ן בפירושו ע"ה חילק בין ריב לתלונה, מקניהם ובהמתם, מהר ומתן, מות ומסון; בעל העקרים (מאמר ג' פרק כ"ו) הבדיל בין שקר לכזב, רבינו נסים בעל הדרשות בין בגלל לשמען (דרוש ט'), ובין לו ולזו (בסוף הספר) הרב החזקוני הבדיל בין גוע, מת, ונאסף אל עמיו; החמין לו והאמין בו; רבי עובדי' ספורנו, בין גוי ולאום, חיפוש וחיפה; ובעל מעשה ה', בין בוטח לחוסה, עכ"ל. והנה נקל לנו להוסיף עוד על דברי הרב הזה כהנה וכהנה מספרי גדולי חכמי הסס הקשורים כאחרונים (ע תורת חו"ה בסוף שער הבטחון); כמו השמות הנרדפים בהמורה להרמב"ם ז"ל[2], השרשים תהו ובוהו. ברק, יקר. רס, נשף. שפל, נדכה. רשע, רע (בהגיון הנפש לר"ח בר יחיאל-לייפציג תר"ב-לד ג', ז', ול"ג) מסיפה, קבון (שרשים לרד"ק בשורש פאר); שות,

1) כ"ר פ' מ"ג ועי' בפיוט בשער מ"ח לד 72. 2) וע' בפירושו בתמורה פ"ה משנה ח' פתרונו בין ערמה ומרמה.

מפסוק אחד תלמה בעניגה אל מלה הוזמת בפסוק אחר. והרב המאירי ז"ל בפירושו על מסלי (הנדפס במ"נ אמ"ד תל"ז) כתב על הפסוק ה' בחכמה יסד ארץ: והחכמה והתבונה והדעת בכלן הם שמות נרדפים, ועוד בדבור זה: כי החכמה והשכל שמות נרדפים יאמרו על ענין אחד. גם ר' יוסף בספרו עמודי כסף ומשכיות כסף (בפד"מ תר"ח) יצא את שם מלות נרדפים על שפתיו (דף ד'), ובספר מעשה אפוד כ"י להחכם פריפוט דורגן מצאתי בסוף הקדמתו הגדולה לספר הזה: ומהנה אתחיל הזכרון מה שיעדתיו מהחכמה ההיא לפי שבבר עשיתי המאמר הזה הנקרא אגל ההמון פעולה והוא שם נרדף למעשה, על כן קראתי מעשה אפוד וכו'. ולדעת החכם דוקעם הנ"ל הביאו בני תבון המעתיקים, המלות הללה במחנה העבריים; ואף הרב המחבר לא נגע המלות הללה על שפתיו בכל הספר, אף כי נמצא בו הכתוב שם משולש (ע' לד ק' זורה י"ח מלמטה), ובאורו לפני מחברתו הולך וסובב על הענין הזה מבלי לכתוב השמות הנרדפים הללה בשם מיוחד, כמו שאמר במקומות שונים שם: ואגיד נעימות, תוארים ושמות; ואפליא במלות להבין פעולות; אתקן פעלים, ושמות כפולים; ואפריד מבדים, בשבחות תוארים וכו', ובשער הד' בפתרון מלות זויג, שונא, שוטם נד 19, מתחיל: שלשה אלה נראה אחדים והמה נפרדים. ובעל מקנה אברם אמר בפסקא אשר ניכו למעלה, השמות הנרדפים המה המורים ענין אחד בתיבות נבדלות; והרב ר' גדלי' בפי' עיניים כתב על דברי הרב בעל עקריס "ופעמים יבוא "שחוק ולעג יחד על דבר אחד ויהיה ענינם ענין שמות נרדפים" (מאמר שני ה' ט"ז), זה"ל: שתי מלות שונות שיש להם פי' אחד, כגון את וזמן, שמח ושמחה וכיוצא בזה, שם נקראים שמות הנרדפים, כי שניהם רומזים על ענין אחד והאחד נרדף מחברו, כמו כן נאמר בשחוק ולעג, עכ"ל. והרז"ה ביסוד הנקוד (שער השמות סי' יו"ד) אמר, שם הנרדף הוא אשר יש לו מבריס המוריס הוראתו, כמו שמש, חרס, אמה (וע' בערוגת הבשם לר"ש מרקוולטי פרק שביעי).

שונים מכתבי קודש, לכן רק מלה הנוגעים בענין ספרו הנחמד, להרחיק יחס כל גסס מהבורח יתברך, כנודע לכל בעלי שעריו, וכאשר רגיל מפי פתר הרב המחבר בספרנו זה פעם בהזכיר שמו ופעם מבלי להזכירו וכאשר הרגלנו במקומות שונים בהערותינו; והרב הר"ם מורגיוו בספרו מוסל מועד (ווינציא ש"ח) קבץ רוב שמות הגרדפים יחד, ואחריו תקן מותם בסדר מחר הרב מהר"י סטנאב ז"ל בספרו דבריס לחדיס (בערלין תקמ"ז) אך מבלי לפתרס, וכן נקבלו בכ"י בח"ג מספר אמרי נועם [הנקוד בשם המלים הגרדפים] לר' שלמה דא פיירה ז"ל (ליטטער. בל. ד. מריענט שנת 1846 ליון 36), והרב מהר"ם פפנהיים ז"ל בספרו יריעות שלמה החל לפתרס ע"פ סדר אשר בחר לפי דרכו, אך בדרך רחוקה מאוד מדרך הרב המחבר בספרו זה, ונלפסו ממנו שלשה חלקים עד הנה (חלק א' דירענפורט תקמ"ד, חלק ב' רעדעלהיים תקנ"ח, חלק ג' דירענפורט תקע"ח. וע' במאסף שנת תקמ"ה ושנת תקמ"ו). גס ידידי היקר והנכבד הרב הגדול מוהר"ר שמואל יוסף פין כר"ו בווילנא, בעל הכרמל והשרון, מביא מכ"י באוצר ספרי החכם הקראי הנודע לתהלה הר"ר אהרן רש"ף (הוא הרב ר' אברהם פירקאוויטש), הנמצאים כעת באוצר ספרי הקיירה בעיר ס"ט פעטערסבורג, שער והקדמת ספר רב הכמות והמיות בשם משכן דוד לר' דוד בר' אליעזר לאנו לו לכנו מק"ק קרימסוב (סוף מלה החמישית לאלף השני) על פתרון שמות הגרדפים (הכרמל שנה שלישית לד 117), וכן נמצא פתרון חיזה שמות גרדפים בם' עץ חיים (לייפציג 1841) להחכם הקראי ר' אהרן בן אלי, ובספרו המצות הוא גן עדן הנמצא בכ"י באוצר הספרים בליידען (ע' רשימת רמש"ם המצוין למעלה, לד 81).

והנה המלות הרבות השוות בהשקפה הראשונה בענינן בכתבי הקודם, נקבו בעלי הלשון המחרונים בשם שמות גרדפים, ובעלי הלשון הקדמונים לא ידעו עוד כנוי זה. וכעדות ידידי החכם מהרי"ל דוקעס גר"ו במכתבו אלי, לא נמצא בכל התלמוד או מדרש, מלה מיוחדת לשמות גרדפים (בשגם מבואריס בם שמות גרדפים רביס, וע' למטה). ור' מנחם במחברתו ישתמש במלות קרובים הס בענין (ע' במחברתו ערך אך, מרמון, אל סוי ד'), והוא רק להחליט כי כן מלה מחרת

„לדור זקני לה"ק הנקודים בשמותם מהרח"ע בספר מחזניס (ע'
„בהקדמתו שמה עשר חכמים הנכתבים שם על ספר); הדור השני
„הזה נוכל להתחיל משנת תת"ם—ת"ם ולהשתרע על תחלת האלף
„השני[1]), הזמן הזה משך הרבה לפרץ במלאכת הספה והלמוד במלכות
„ספרד ונרפת, הופיע בספרד בחכמי השם ר' משה ור' מאברהם ן עזרא,
„ר' יוסף קמחי ובני בניו המפורסים, ר' משה ור' דוד קמחי, ר'
„מאברהם ב"ר יצחק בדרשי ואחריהם, והנה מהחכמים האלה
„נודעים מעלליהם המחוכמים בשער, ושם מעטי החכם הנקוד פה
„בחרונה לא נכרו כמו אלה, הוא יען כי מחברתו על שמות הנרדפים
„נמצאה רק פעם אחת בכ"י בין כל מוצרי הספרים באיירופא והוא
„ספרו חותם תכנית, משך שם נקבעו כל שמות הנרדפים בלשון
„משפה העבריה, שהה משך לא עבד מלפניו ואחריו לא נעבד, כי
„שם מצרידים מעטים" עכ"ל. גם החכם המפורסם הר"ר משה שטיינשניידר
נר"ו ברשמו הספר הזה ברשימתו למוצר כ"י ליידען נד 30 למר:
Codex Unicus. ולפי מנחתנו לא מצאנוהו כי מובא בשחד מספרי חכמי
עמנו משך מין לחריו כי שם מהרב ר' מאברהם דבלמט ז"ל (ה"ל ר"ם)
בספרו מקנה מאברם (ווינציא רפ"ג) וז"ל: (בחלק השמות למשיגיהן
בפסקא המתחלת השמות הנרדפים) „אף כי הבדרשי בקש לתת
„הפרש מעט בין השמות הנרדפים בלשוננו בספרו שקרא חותם
תכנית".

וכמו כן יקר הספר הזה מנד תוכן ענינו, יען לא נמצא על היוסף
הן מהרשזוניס, הן מהאחרונים, חבור מיוחד לפתרון שמות הנרדפים
הנמצאים במקרא קודש (על ס' יריעות שלמה להר"ש פאפענהיים
ע' למטה) כמוהו, ומה שנמצא מפתרון המלות הנרדפות בספרי
קדמונינו, מעט מזעיר הן מפוזר ומפורד בדבריהם לחת הנה ולחת
הנה, כמו במחברת מנחם בן סרוק, פרחון, ערשים לרד"ק, גם רבנו
הגדול הרמב"ם ז"ל בספרו מורה נבוכים פתר לנו שמות נרדפים

---

2) על הבדרשי הלזה כתב לי החכם הכותב בשנת 1862: שמתי עיני על הבדרשי אשר כתבתי
מחברת לריענע, ואחשה כי נכון לאחר התחלת הדור השני אשר הזכרתי שמה עד שנת תת"ב כי לא
כודע בעיכור זמן כ' משה ניקטליש ואחריו.

הקדמה.

יסתבא הבורח ויתהלל הנותן כח לעשות חיל, כי הביאני על הלוט, להוציא ממנו[ת] הנעזיה לאור הדפוס לרשתונה, מעשה ידי אחד גדולי ישראל אשר מעולם, הנסתר זה כשש מאות שנה והנגזר על היוס בין מוכר ספרי כ"י העבריים בעיר ליידען (Cod. X. Leg. Warner[1]) והמובא בשמו ובשם מחברו מאחד מכי אלף מבעלי אספות [ע' למטה], הוא הספר הנאמד והיקר הנודע ממנו על היוס רק כתב יד אחד בכל הארץ, בשם חותם תכנית להרב ר' אברהם בן ר' יצחק בדרשי זצ"ל [הוא אבי הרב המליץ ר' יהודה' הפנימי בעל בחינת עולם המפורסם] אשר מי בשנת האלפים לאלף הששי (נוכן, נור געשיכטע ח. ליטעטער. נד 463) ליצירה, והכולל פתרון רוב שמות הנרדפים במקרא קודם בשוס שכל ומפורש.

יקר ונחמד הספר הזה לכל חוקרי שפת קודש ומליצותיה במקרא, הן מצד יקרו במליצות, הן מצד מעשי הרב המחבר המעטים הנודעים ממנו, הן מצד תוכן ענינו הנכלל בו. וז"ל החכם המהיר אשר הקדיש רוב ימיו לחפש מטמוני קדמוניו ברוב חוקרי הספריס המפוזרים באירופה, החוקר המהולל הר"ר יודא ליב דוקעס נר"ו, על חודות הרב המחבר וספרו זה: (ליטעטערשטורבל. ד. אריעגט שנת 1844 גיון 31 נד 499, אשר העתקנו בעברית) „פרחון [ר"ל הרב ר' שלמה ב"ר אברהם פרחון] הוא מדור השני לבעלי הדקדוק ומפרשי המקרא

1) נודע עתה לת עובר כנור כ"י העבריים בלונר הזה ע"י רכישת החכם המהיר הר"ר משה שטיינשנייידר מ"ו בשם Catal. Cod. Hebraeorum Biblioth. Acad. L. B. auctore M. Steinschneider(L. B. 1858). וע' בהקופה להעניד שנה ג' וד' תובן רוב הרכישה הזאת מספריה ומחבריהם הנקונים פה.

תוכן המחברת.

מחלקה עברית.

הקדמה, על ספר הותם תכנית שמות הנרדפים ומבאריהם, תולדות המחבר, ספריו ומכתביו והחכמים הנקובים בספר זה, מאת המוציא.
לוח הטעות השמטות והתקונים.
מפתח השרשים המובאים בכפר זה ע"ם א"ב, מאת הנ"ל.
מפתח השערים מאת הרב המחבר.
פתח השער בשיר מאת הנ"ל.
ספר חותם תכנית מהמחבר עם ההערות והגהות מאת המוציא.
מכתב אל המוציא מאת הרב מהרש"ד לוצאטו נ"י.
חרב המתהפכת, שיר להרב המחבר מנוקד ומפורש בקב"ח הערות מאת הרב שד"ל הנ"ל.
מכתב מאת הרב המחבר אל שליח קהלות צרפת.
שיר קטן מאת הנ"ל.
שירים שונים מאת הרב המחבר אשר לא ראו עוד אור.
מכתב אל הרב רבנו טודרוס הלוי זצ"ל מאת הנ"ל.
שיר לר' יעקב ב"ר אברהם הגרני, אל הרב המחבר.

מחלקה אשכנזית.

מכתב אל המוציא על ס' חותם תכנית מאת הרב מוהר"ין הלוי נ"י.
באורים והערות על דברי הרב המחבר, מאת הנ"ל.
מכתב אל המוציא על ר' יעקב הגרני הנ"ל מאת החכם המהיר הר"מ שטיינשניידר יחי'.

חותם תכנית

הוּא הֶרְאָה לְעַמּוֹ אֶת דֶּרֶךְ הַחַיִּים,
עַל שְׁמוֹת נִרְדָּפִים פָּרַשׂ כְּנָפַיִם,
יְבוֹשׁוּ עַתָּה מִלְּעִיגֵי לְשׁוֹן אֲמָתִי;
מְחַרְפָיְהָ יַעֲטוּ קִיקָלוֹן יְחַרְקוּ שֵׁן,
כִּי הוּא פָּתַח אֶת רַחְמָה וַתֵּלֶד בֵּן,
וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת חֶרְפָּתִי.

הרב מהו"ר מרדכי לעוו ענשטאם ז"ל.
(בס' דרך חיים לאחיו הרב רח"ל ז"ל

דבר אל הקורא.

על אודות מאמר הרב הגאון המפואר רבנו ש״ל רפאפורט נ״ל (הקדמה צד 14) בתב לנו ידידנו הנשגב זה ימים לא כבירים: ידידי היקר, הנה קויתי יום יום להשלים מכתבי אשר יעדתי לשלח לו אודות ספר היקר חותם תכנית, אשר העלה ואשר הביא מעמקי מטמוני כ״י לאור כי טוב; והאמת אגיד, אחרי רואי המאמרים היקרים מכ״ת והנתונים לו מאת ידידנו החכם הגדול מהרשד״ל נ״י, לעדי ותפארת הספר הזה, כמעט נואשתי למצוא אחריכם עוד איזה דבר הראוי להאמר, אכן שאלה קטנה נתן לפנינו וגדולה היא בעיני, מי זה רבנו יעקב המובא בספר הזה, אמרתי אולי אבנה משאלה זו לשלוח גם דברי בין מהלכים האלה, ואקוה לשלח לו מאמר בענין ההוא אשר לא יהיה ריק מכל תועלת אי״ה, לדעת חליפות מהלכים לעם ישראל בענין הרישת לשון עברי וספרים קדמונים; אך אני חושב לכלות, והזמן עובר למלאות, ואבטיחך כי זה המאמר אשר אבין עוד ברצון השי״ת יהי׳ המוקדם מכל שאר המאמרים אשר התילותי לשגות בהם, ואותו אשלח ליך אי״ה ותעשה עמו כחפץ לבך הטוב, אך עם בקשה כפולה ומכופלת בל תתמהמה עוד מהוציא לאור את ספר היקר חותם תכנית לפני קוראיך הרבים.

ספר

חותם תכנית

כולל

פתרון שמות הנרדפים בכתבי קודש

להרב הגדול

רבי אברהם בר יצחק בדרשי ז"ל

אשר חי בשנת הארבעים לאלף הששי.

נעתק מכ"י האחד הנודע בעולם באוצר הספרים אשר בעיר ליידען.

גם נצמדו בו

חרב המתהפכת

שיר נפלא להמחבר, נעתק מאוצר כ"י הרב ר' אלמנצי ז"ל ומנוקד ומבואר ע"י הרב המפואר

מהור"ר שמואל דוד לוצאטו נ"י.

מכתבים גם שירים להמחבר אשר לא ראו עוד אור.

שיר אל המחבר לר' יעקב ב"ר אברהם הגרני ז"ל

נעתק מהחכם המהיר הר"ר משה שטיינשניידר נ"י.

באורים והערות על ספר זה להרב הנכבד כמהור"ר יוסף צבי הלוי נ"י.

הוגה עתה רמשונה למור

עם מבוא, מפתח השרשים על סדר א"ב, מראה מקום פסוקי כה"ק

ומאמרי חז"ל, והערות שונות

מאת

גבריאל ב"ה אייזק פאלק.

אמסטרדם.

בדפוס ישראל לעווינסאן ניר לבית מלאכת הדפוס כ' דוד פרופס כ"ץ ז"ל.

שנת תרכ"ה לפ"ק.

PJJ .B411
Chotam tochnit (hebraeische synonymik)
Princeton Theological Seminary-Speer Library
1 1012 00221 0328